

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

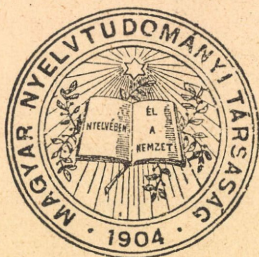
MELICH JÁNOS

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTI

PAIS DEZSŐ

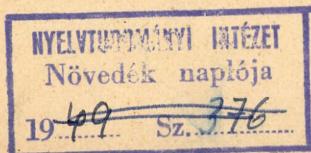
A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

XXXVII. KÖTET

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1941

F 41906/75

Left: 1980

1965. évf.

1965

A Magyar Nyelvtudományi Társaság alapító tagjai 1941-ben.

	† Gróf Apponyi Sándor, Lengyel (1921)	2000	korona
	† Baksay Sándor, Kunszentmiklós (1914)	200	„
	Balogh Jenő, Veszprém (1921—1941)	200'00	pengő
	Balogh József, Budapest (1924)	100000	korona
5	Baranyai Béla, Debrecen (1924—1925)	270000	„
	Baranyai Zoltán, Budapest (1922—1931)	60'00	pengő
	† Bárdos Remig, Pannonhalma (1920—1932)	58'68	„
	† Bartóky József, Budapest (1923)	2000	korona
	† Bátky Zsigmond, Budapest (1924—1939)	152'00	pengő
10	Becker Henrik, Lipcse (1926—1931)	115'70	„
	† Bedő Albert, Budapest (1918)	200	korona
	Benkő József, Budapest (1923)	1000	„
	† Berczik Árpád, Budapest (1906)	200	„
	Bogdánfy Ödön, Budapest (1919—1926)	150000	„
15	Boldisár Kálmán, Debrecen (1921—1922)	1000	„
	Bonkáló Sándor, Budapest (1920—1924)	10000	„
	Brüll Emánuel, Kolozsvár (1940—1941)	250'00	pengő
	Budapest: M. Általános Hitelbank (1918)	2000	korona
	Budapest: Déli Vaspálya Társaság (1917)	200	„
20	Budapest: Első M. Ált. Bizt. Társaság (1912—1918)	300	„
	Budapest: Hazai Bank (1928)	200	pengő
	Budapest: József Műegyetem könyvtára (1916—1922)	2000	korona
	Budapest: Országos Kaszinó (1912)	200	„
	Budapest: Orsz. Közp. Takarékpénztár (1908)	200	„
25	Budapest: Osztrák-Magyar Bank (1940)	3000	„
	Budapest: Székesfőv. Közlek. R. T. (1929—1941)	1700'00	pengő
	Cegléd: áll gimn. önképzőköre (1937—1940)	150'00	„
	Chorin Ferenc, Budapest (1924)	850000	korona
	† Csánki Dezső, Budapest (1923)	1000	„
30	Csorna: Prémontrei könyvtár (1905—1922)	2000	„
	† Csúry Bálint, Debrecen (1922—1937)	200'00	pengő
	Debrecen városa (1922)	10000	korona
	† Dongó Gyárfás Géza, Sátoraljaújhely (1924—1926)	218000	„
	† Ecseri Lajos, Szentés (1923—1924)	100000	„
35	Eger: Gárdonyi Géza könyvtára (1926)	1000000	„
	† Erdélyi Lajos, Budapest (1923—1932)	54'00	pengő
	† Erdős János, Rákosszentmihály (1917—1923)	1000	korona
	Erdős János nevére tőkésítés (1917)	600	„
	Esterházy hercegi könyvtár (1923—1941)	1516'00	pengő
40	Gróf Festetics Sándor, Budapest (1915)	200	korona
	† Báró Forster Gyula, Budapest (1904)	200	„
	† Frencz Géza, Budapest (1923—1924)	10000	„
	Gálos Rezső, Budapest (1921—1934)	23'28	pengő
	† Gárdonyi Géza, Eger (1921)	300	korona
45	Gombássy Imre, Budapest (1924)	100000	„
	† Gombocz Zoltán, Budapest (1908—1934)	153'00	pengő
	Győr: Pápóci prépostság könyvtára (1908—1923)	1200	korona

	Győr: Női felső kereskedelmi iskola (1921—1936).....	72'04	pengő
	† Gyulai Pál, Budapest (1904).....	200	korona
50	Halász Dénes, Sárospatak (1920—1923).....	500	„
	Hartyáni Zoltán, Cegléd (1922).....	2000	„
	† Heinrich Gusztáv, Budapest (1905).....	200	„
	Heltai Lajos, Budapest (1923).....	100000	„
	† Herman Ottó, Budapest (1912).....	200	„
55	† Hirschler József, Kolozsvár (1909).....	200	„
	Hóman Bálint, Budapest (1923—1924).....	12000	„
	Horger Antal, Szeged (1915—1926).....	700000	„
	Horger Antal neje emlékezetére (1916—1926).....	700000	„
	† Báró Hornig Károly, Veszprém (1904).....	400	„
60	† Hornyánszky Viktor, Budapest (1904—1923).....	6000	„
	Horváth Endre, Budapest (1922—1932).....	7'08	pengő
	Horváth János, Budapest (1915—1921).....	400	korona
	Pálóczi Horváth Zoltán, Budapest (1923).....	2000	„
	† Jakubovich Emil, Budapest (1921—1930).....	40'00	pengő
65	Jambrekovich László, Budapest (1919).....	200	korona
	Ifj Jambrekovich László, Budapest (1923).....	5000	„
	† Jánosi Gusztáv, Veszprém (1905).....	200	„
	Jánosi József, Veszprém (1925—1941).....	178'00	pengő
	† Joannovics György, Budapest (1906).....	200	korona
70	József főherceg Ó Fensége (1921).....	2000	„
	† Karácsonyi János, Nagyvárad (1925).....	1000000	„
	† Gróf Károlyi Gyuláné, Mácsa (1919).....	200	„
	† Katona Lajos, Budapest (1906).....	200	„
	Kecskemét városa (1923).....	10000	„
75	† Kis-Erős Ferenc, Kalocsa (1920).....	300	„
	Klemm Antal, Szeged (1920—1938).....	141'00	pengő
	† Kollányi Ferenc, Budapest (1920—1931).....	108'16	pengő
	Kolozsvár: magyar nyelvészeti szemin. (1908).....	200	korona
	Báró Kornfeld Móric, Budapest (1926).....	2000	ar. kor.
80	† Kránitz Kálmán, Veszprém (1905).....	200	korona
	† Gróf Kuun Géza, Marosnémedi (1904).....	200	„
	† Latzkó Antal, Budapest (1904).....	200	„
	† Lehr Albert, Budapest (1910).....	200	„
	† Lengyel Lajos, Budapest (1919).....	200	„
85	† Lenk Adolf, Budapest (1919).....	200	„
	Ligeti Lajos, Budapest (1938—1941).....	200'00	pengő
	Losonczy Zoltán, Budapest (1923—1937).....	200'00	„
	† Mader Béla, Budapest (1923).....	2000	korona
	† Gróf Majláth Gusztáv, Gyulafehérvár (1908).....	200	„
90	† Majovszky Pál, Budapest (1920).....	300	„
	Manninger Vilmos, Budapest (1919—1921).....	700	„
	Manninger Vilmosné, Budapest (1919—1921).....	700	„
	Melich János, Budapest (1916—1933).....	200'00	pengő
	† Nagy Ernő, Kolozsvár (1906).....	200	korona
95	Nagy J. Béla, Budapest (1940—1941).....	200'00	pengő
	† Nátly József, Budapest (1921—1922).....	1500	korona
	Neményi Sándor, Budapest (1924).....	100000	„
	Ország Sándor, Budapest (1924).....	850000	„
	† Óváry Ferenc, Veszprém (1905—1920).....	300	„
100	† Palkovics Sándor, Egervár (1922—1930).....	10'96	pengő
	Pannonhalma: Szt. Benedek-rend főkönyvtára (1922).....	2000	korona
	† Pápay József, Debrecen (1922—1927).....	22'24	pengő
	Pázmán József, Budapest (1923—1930).....	10'16	„
	Pécs: Ciszt. főgimnáziumi önképzőkör (1906).....	200	korona
105	† Péller Pál, Veszprém (1905).....	200	„
	Perczel György, Budapest (1921—1929).....	77'60	pengő
	† Pintér Jenő, Budapest (1913—1928).....	45'36	„

	† Pór Antal, Esztergom (1904)	200	korona
	Putnoky Imre, Budapest (1923)	5000	"
110	Quittner Ervin, Budapest (1925)	850000	"
	† Rada István, Veszprém (1905—1927)	208'02	pengő
	Radó Antal, Budapest (1918)	200	korona
	Ifj. Radványi Sándor, Nyiregyháza (1923)	2000	"
	Rásonyi László, Kolozsvár (1923—1941)	76'00	pengő
115	† Réthei Prikkel Marián, Győr (1922)	1000	korona
	Rexa Dezső, Budapest (1923)	2000	"
	† Rust József, Budapest (1906)	500	"
	Sági István, Budapest (1923—1941)	90'00	pengő
	† Semsey Andor, Budapest (1904—1912)	4000	korona
120	Simon György, Veszprém (1922—1928)	25'24	pengő
	Sopron városa (1922)	5000	korona
	† Stoll Ernő, Nyiregyháza (1922)	1000	"
	† Szabó Béla, Szeged (1918—1938)	61'01	pengő
	Szabó T. Attila, Kolozsvár (1940—1941)	200'00	"
125	Szacelláry György, Budapest (1921)	2000	korona
	† Székely István, Budapest (1921—1925)	235700	"
	Szendrey Zsigmond, Budapest (1923—1924)	15000	"
	† Szily Kálmán, Budapest (1904—1924)	100000	"
	† Szily Tamás, Gödreszentmárton (1922—1928)	18'16	pengő
130	Szinnyei József, Budapest (1906—1937)	208'08	"
	† Gróf Szögyény-Marich László, Berlin (1905)	200	korona
	† Szűcs Ferenc, Hajdunánás (1904—1935)	98'08	pengő
	† Tagányi Károly, Budapest (1920—1924)	26000	korona
	† Thallóczy Lajos, Bécs (1916—1918)	400	"
135	† Tolnai Vilmos, Pécs (1917—1934)	120'00	pengő
	Tóth László, Kolozsvár (1923—1924)	23000	korona
	Trócsányi Zoltán, Budapest (1917)	200	"
	Vargha Damján, Pécs (1912—1928)	60'22	pengő
	† Vargha Gyula, Budapest (1922)	2000	korona
140	† Varsányi Emil, Budapest (1920)	200	"
	Veszprém: Papnevelő könyvtára (1906)	200	"
	Veszprém városa (1922)	2000	"
	Veszprémi Takarékpénztár (1922)	2000	"
	† Gróf Vigyázó Ferenc, Budapest (1923)	200000	"
145	Vikár Béla, Budapest (1920—1925)	61700	"
	Viszota Gyula, Budapest (1919—1941)	140'02	pengő
	† Wiklund Károly Bernát, Upsala (1920—1921)	3600	korona
	† Wodianer Artúr, Budapest (1904)	200	"
	† Zalán Menyhért, Pannonhalma (1922)	1000	"
150	Gróf Zichy István, Budapest (1919—1932)	95'13	pengő
	† Gróf Zichy Nándor, Adony (1916—1921)	2000	korona
	Zirc: Apátsági könyvtár (1905—1927)	8'16	pengő
	† Zlinszky Aladár, Budapest (1918—1921)	500	korona
	Zolnai Gyula, Budapest (1913—1927)	200'00	pengő
155	Zsirai Miklós, Budapest (1922—1924)	100000	korona
	Zsíros Lajos, Nagykikinda (1919)	200	"

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXXVII. ÉVF.

1941. FEBRUÁR

1. SZÁM

A visszatért keleti részek népnyelve.

I.

A bécsi döntés következtében a múlt év szeptemberében a magyar nyelvterület keleti felén jelentős számú magyarság került vissza a magyar állam határai közé. Pontos számadatok hiányában csak hozzávetőlegesen tudjuk megállapítani, hogy ma egy milliónál valamivel több magyar él azon a területen, amely a régi trianoni határ és az újonnan megvont, néprajzi, gazdasági és művelődési szempontból egyaránt képtelen mai határvonal közé esik. Ezen az aránylag nagy, széles sávban elnyúló területen a rumén, rutén és szász nemzetiségek közé ékelten, kisebb-nagyobb összefüggő területrészekben, szigeteken és szórványokban él és küzd századok óta a magyarság nyelve, nemzetisége és vallása megtartásáért. Sok helyütt teljesen elzártan, más fajok tengerében kiálló szigetként, a különböző idegen hatások és nemzetiségi befolyások kereszttüzeiben alakult az erdélyi magyar népnyelv olyan sokszínűvé, hogy bátran elmondhatjuk: e terület nyelve a népnyelvi sajátságok, érdekességek és értékek szempontjából a magyar nyelvterület egyik legjelentősebb részlete.

Bár országunknak ezen a keleti részén a két szélső vidéket, a Szamoshátat és a Székelyföld keleti felét meg néhány közbeeső szórványos pontot kivéve, rendszeres népnyelvi kutatómunka nem folyt, a különböző, többé-kevésbé kezdetleges és hiányos „nyelvjárás”-leírások meg népnyelvi közlések alapján megállapíthatjuk, hogy e terület a népnyelvi sajátságok szempontjából éppen annyira nem tekinthető egységnek, mint ahogy nem az földrajzi, gazdasági és népi-nemzetiségi szempontból sem. — Ha csak a régi, tudományos szempontból nem kielégitő nyelvjárás-területi beosztást tekintjük, az újonnan visszatért keleti részek négy: duna-tiszai, északkeleti, királyhágóntúli és székely nyelvjárás-területhez tartoznak. E négy terület közül a duna-tiszaihoz annak idején a régi „Nagyrománia”-hoz csak egy kis sarok, a Nagyszalonta-vidéki népnyelvi terület kicsiny csücske szakadt oda. A visszatért területek népnyelvének számbavétele során e kis részt figyelmen kívül hagyom. Sokkal jelentősebb kiegészítést jelentett az északkeleti nyelvjárás-terület számára Bihar, Szabo'cs, Szatmár, Ugocsa és Máramaros megye magyarságának visszaszerzése, mert ezzel e nyelvjárás-terület ismét teljes egészében a magyar állam hatá-

rain belül került. Az ú. n. királyhágóntúli: nyugat- és közép-erdélyi nyelvjárásterületnek csak északi fele: Kalotaszeg, a Mezőség nagyobbik része és a Felső-Maros mente került vissza, Aranyósszék, Torockó és a Közép-Maros mellékének magyarsága azonban továbbra is más állam határai között kényszerül élni. Csaknem teljes egészében visszakerült az ú. n. székely nyelvjárásterület, habár itt is a Küküllők mentén meg az Olt könyökének bal, sőt kis részében jobb partján élő székelységnek továbbra is egy idegen, sőt magát ellenségnek tekintő faj vasgyámságát kell elszenvednie.

II.

1. A visszacsatolt területek népnyelvének az északkeleti nyelvjárásterülethez tartozó északi része a magyar népnyelvi területek közül aránylag a legjobban ismert. CSÜRY BÁLINT kutatásai révén tisztán látjuk e terület népnyelvének a Tiszahátra, Ugocsa megyére és a Szamoshátra, tehát a Tisza meg a Szamos és a Túr alsó folyása tájékára eső részét.

E terület népnyelvére közösen jellemző a zárt eredetű *é* hang helyén egy, az *é* nél zártabb és az *i*-nél nyiltabb *é'* hang megléte; ennek jelentkezése egészen a Szilágyság mélyéig követhető; Nagymonban¹ mindenesetre még megvan, legalább részlegesen alighanem a közbeeső területen is, de hogy megvan-e délebbre is, azt nem tudjuk. Ezzel kapcsolatos jelenség az is, hogy az *é* rövid párja az *ē* egy kissé zártabb: *ē*; ez északról délre haladva ritkul: a Tiszaháton és Ugocsában gyakrabban, a Szamosháton ritkábban hallható: rendszeres jelentkezését azonban Csüry egyik helyen sem figyelte meg. Jellemzi a terület nyelvének magánhangzó-állományát a kettős-hangok: *óu, öü* a kalmazása; a szóhatáron érintkező magánhangzók elsejének kivetése: *mektett' ű mán, ēfutn' innét, b'ugrottam, id'aggya, fen' eggye, K' az Isten látta?, k'ugrottam* stb.; a köznyelvi *ly (lly)* helyett a *j (jj)*, illetőleg *i* használata; az, hogy az ú. n. azonszótagú *l* nagyon hajlik a kiesésre; e jelenség az *l* előtt levő magánhangzó megnyúlásával kapcsolatban jelentkezik: *hāgat, kaszátam, fēkōytōtte, āma, kanāvā* (kanállal), *mesēt* (mesélt) stb. Mindhárom vidéket jellemzi a *fenek, fedel, nehez, vereh, levél, szekér, tehen* meg a *széd, nyél, mér, nyár, vész, (meg)vér, ád, hágy* ejtés, valamint egy az *a*-nál erősebb ajakkerekítéssel ejtett *g* hang; ez azonban csak egy *á* hangú szótagot követő *a* esetében figyelhető meg. E jelenség, az *á* hasontalanító hatása, a királyhágóntúli területen is megfigyelhető; adataink szerint megvan többek között

¹ MÁRTON GYULA, A magánhangzók állapota a nagymoni népnyelvben: Magyar Népnyelv. A debreceni Tiszta István Tudományegyetem Magyar Népnyelvkutató Intézetének Évkönyve. Szerk. CSÜRY BÁLINT. II, 200 kk.

Kalotaszegen, a Mezőségen, sőt az Aranyos vidékén is.¹ Így alighanem a közbeeső területeken is megfigyelhető.

Alaktani szempontból érdekes honnan? kérdésre a régies *-nól, -nöl, továbbá hol? kérdésre a -hoz, -hez, -höz helyett a -nál, -nél* ragos névszó használata; a *-ni* ragot Csűrű csak egyes ugocsai községekben figyelte meg, de itt is ritka használata kiveszőfélben levő ragra mutat.

Ezek mellett az általánosan érvényesülő hang- és alaktani sajátságok mellett csak az északibb, a Szamosháton kívüli részre jellemző valami csekélyebb mértékű *ö-zés: öttünk, tötte, vötve, lött, vízhoz* stb., alaktani szempontból pedig az, hogy míg a Szamosháton a *-val, -vel* rag *v* hangja mássalhangzók után hasonul, Ugocsában és a Tiszaháton nem: *kértvél, lovakvél, ökörvél, tehenvél* stb. E sajátság azonban már a háború első éveiben is csak az idősebbek beszédében volt észlelhető, a fiatalabbak ejtéséből valószínűleg a környező területek népnyelvének hatására kiveszett. Itt tehát egy szinte szemünk előtt lefolyó kiveszési folyamat utolsó rezdülését figyelhették meg. E három vidék közül kizárólag a Tiszahát népnyelvére jellemző az *u, ü*, illetőleg *ú, ü* helyén az egy fokkal nyíltabb nyelvallással ejtett hang: *ó, ő* használata; pl. *fió* (fiú), *dölt* (dült), *gyüszö* (gyűszű), *gyötőü* (gyűjtő), *fördötak* (fordultak), *feleségöl* (feleségül) stb. Az e jelenségre felsorakoztatott példákban nyilvánvaló, hogy a nyíltabbá válás sokszor az azonszótagú *j, l* kiesésével és nyúlással kapcsolatos. A másik két vidékkel szemben csak az ugocsai népnyelvben figyelhető meg az *-l* igeképző előtti *o, ö*-nek, meg az *-ol, -öl* képző *o, ö*-jének helyén jelentkező zártabb: *u, ü* hang: *vásdrújja, danújja, dörömbül, füstül* stb. Úgy látszik, az egész északkeleti nyelvjárás e részére, a Szamoshátra meg éppen nagymérvű orrhángusodás jellemző, úgyszintén mássalhangzónyúlás és ikerítődés is (Csűrű: MNy. XXII, 336 kk., XXXIII, 141 kk.).

A Tiszahát alaktani sajátságai közé tartozik az, hogy az *-a, -e (-ja, -je)* birtokos személyrag az *-ék, -é* képző meg az *-ért* és *-ig* rag előtt változatlan marad, viszont az ugocsai népnyelvben a *-va, -ve* képző teljesebb *-vél, -vél* alakja van meg, pl. *nyitvél* (nyitva), *sírvél* (sírva). Az ikes igék külön ragozásának eltűnése és ugyanakkor az iktelen igék egyes számú második személyének ikes mintára való ragozása is érdekes jelenség: *futól, szántól, adól, lától* stb. Mint alább majd látjuk, az ikes ragozásnak az iktelen igékre való kiterjedése olyan területen is megfigyelhető, ahol az ikes ragozás éppen eléggé megvan (l. alább Kalotaszegnél).

Amennyire alaposan ismerjük e nyelvjárasterület északkeleti részét, annyira hiányosak a délnyugatibb: bihari, érmei-

¹ GÁLFFY MÓZES, A magán- és mássalhangzók állapota a szindi népnyelvben: Magyar Népnyelv. II, 186 kk.

léki és a délkeletibb: szilágysági magyar népnyelvre vonatkozó ismereteink. A délebbre fekvő területen aránylag még az Érmellék nyelvét ismerjük pontosabban. Itt is megvan a Szamos, Tisza és Túrvidéki népnyelvben megfigyelt *é* hang, az azonszótagú *l, r, j* előtti magánhangzónyúlás, bizonyos mértékű kettőshangúsodás: *éé, óó* és orrhangúsodás is. A ragok közül a *-ban, -ben* rag *-ba, -be*, a *-hez* rag *-heⁿ*, a *-hoz, -höz* pedig *-hó, -hő* alakú: a *-tól, -től* is egy fokkal zártabban hangzik: *-tül, tül*. Az ikes igéket a jelentő mód egyesszámú második és harmadik személye kivételével itt is iktelenül ragozzák.

Csaknem teljesen ismeretlen azonban az Érmellék és a Nagyvárad vidéke meg a Szilágyság között elhelyezkedő magyarság népnyelve; pedig ez nemcsak önmagában volna fontos, hanem azért is, mert e terület magyar népnyelvének szoros kapcsolatát szinte kétségtelennek kell vennünk a Berettyó felső folyása meg a krasznamelléki és ezeken át a többi szilágysági magyar területek és szigetek népnyelvével.

Bár ez utóbbi területnek, a Szilágyságnak népnyelvét korántsem ismerjük olyan alaposan, mint a Szamos, Tisza és Túr összefolyásának vidékéét, mégis LÁSZLÓ GÉZA¹ eléggé részletes, módszeresség szempontjából azonban nem kifogástalan tájékoztatójából, meg MÁRTON GYULA (i. h. 195 kk.) újabb módszeres népnyelvkutató tanulmányából a legfontosabb sajátosságokkal megismerkedhetünk. Mindkét kutató megegyezik abban, hogy a szilágysági népnyelv maga sem egységes. LÁSZLÓ szerint e terület népnyelvi szempontból három nagy csoportra oszlik: a Zilah-, Diósd- és Sarmaság-vidéki csoportra. Ugyanez a kutató, nem elég megokoltan, egyes nyelvjárási sajátosságokat székely betelepülés eredményének tart; a palóc keveredés hatását, mint időben is hozzánk közelebb esőt, már sokkal meggyőzőbben mutathatta ki.

E nyelvjárásterületnek csak a Diósd- és Sarmaság-vidéki részére jellemző: 1. az északkeleti nyelvjárásterületen általában hiányzó vagy csak szórványosan jelentkező *é* megléte. Az egész nyelvjárásra jellemző: 2. A magánhangzónyúlás. 3. Az azonszótagú *l* kiesése és az előtte levő magánhangzó megnyúlása. 4. A Diósd-környéki népnyelvben megvan az *é* (LÁSZLÓ jelzése szerint az *a* hanghoz közeledő széles ejtésű székelyes *ê*) hang. 5. A kettőshangúsodás: *ié, óú, éü* is eléggé következetesen érvényesül. 6. Az *ő, o, é* hang helyett a köznyelvhez viszonyítva egyes szavakban zártabb hangok: *ü, u, é'* figyelhetők meg. 7. Eléggé jelentős a mássalhangzónyúlás és ikerítődés. 8. A hangűrnek (hiatus), — mint az a népnyelvben gyakori — hangzókivetéssel vagy sarjadékhanggal való eltüntetése: *bihāi, januvár, fērijaszt* stb. 9. Az ikes ragozás eltűnése (természetesen a jelentő mód

¹ A zilahvidéki nyelvjárás: Nyr. XXVII, 438 kk., XXVIII, 56 kk.

jelen idő egyes szám 3. személyének kivételével) itt az iktelen igék egyes szám 3. személyének ikes ragozásával kapcsolatos: *aggyék, jőjjék, hozzék* stb.

Az északkeleti nyelvjáróterület itt ismertetett részei mellett ide számítnak néhány, térben távolabb, ruménségtől körülvetten élő magyar szigetet is. A szolnok-dobokai Magyarlárosnak, Domokosnak és a délebbre fekvő Désnek meg a kolozs-megyei Hidalmásnak ide való számítása azonban nem tartható megokoltnak. Amennyire ezeknek nyelvét ismerem,¹ ez a két-három pont nem szakítható ki a királyhágóntúli nyelvjárásból. Úgy kell lenni, hogy a teljesen elkülönülten élő Domokos meg Magyarláros elzárt nyelvi életében önállóan is megőrzött bizonyos régiességeket és fejlesztett újabb sajátosságokat, de a kétségtelenül megállapítható családi összeköttetések révén állandóan kapcsolatban állott a közép-szamosvölgyi magyarsággal. Hidalmásnak meg Kalotaszeggel való összeköttetése az almás-melléki mindaddig egyre fogyó magyarságon át egészen nyilvánvaló; ha már nyelvjáróterületekről beszélhetünk, ez az elszigetelt pont nyelvi szempontból alig szakítható ki e terület egységéből.

2. Az északkeleti nyelvjáróterületnek legkeletibb szilágy-sági részeit egy Bihar, Szilágy, Szatmár, Kolozs és Szolnok-Doboka határterületén húzódó szinte teljesen rumén nyelvsáv választja el az ú. n. királyhágóntúli magyar nyelvjáróterülettől. A két nyelvjáróterület egymástól való csaknem teljes földrajzi, gazdasági és népi elkülönödése már eleve is megmagyarázza azt, hogy miért lépnek fel bizonyos nyelvi jelenségek minden átmenet nélkül a királyhágóntúli nyelvjáróterület legnyugatibb felén. Az északkeleti nyelvjáróterülethez térben is, nyelvben is legközelebb áll Kalotaszeg, a királyhágóntúli nyelvjáróterületnek eddig legegységesebbnek ismert része. Az egész királyhágóntúli nyelvjáróterület azonban nem is került vissza; csak Kalotaszeg (a két talán legérdekesebb falu, Magyargyerőmonostor és Magyarvalkó kivételével!), a Mezőség északi része, a Felső Maros és Nyárad-mente tért ismét vissza, de odaszakadt Romániához az aranyosszéki, a torockói, közép-maros- és küküllővidéki, a dél-mezőségi és a fekete-körösvölgyi magyarság, hogy az egészen délen levő hunyad-, szeben- és fogarasmegyei magyar szórványokat és szigeteket ne is említsem.

A királyhágóntúli nyelvjáróterületnek legjobban azt a részletét ismerjük, amely csillogó népművészete révén ország-szerte is híres; Kalotaszeget. Bár nyelviileg e terület sem egészen egységes, bizonyos sajátosságok, úgy látszik, általánosak-

¹ Magam gyermekkoromtól ezen a vidéken éltem és később e pontok nyelvét hosszabb ideig tanulmányoztam is; csak Hidalmásról nincsenek személyes tapasztalataim.

nak mondhatók. A Maros—Szamos közének *e*-ző népnyelvével szemben a kalotaszegi népnyelv: 1. *ē*-ző, habár — amennyire személyes tapasztalataimból tudom — a széleken, pl. az Almás-völgyén meg a Kapus-vize mellékén az *ē*-zés csak csökevényesen van meg. Érdekes ezzel kapcsolatban megjegyezni, hogy pl. míg a teljesen magyar lakosságú Magyarbikal tökéletesen *ē*-ző, a közelében lévő Bábony (melynek lakossága alig harmadában magyar, többségében rumén) már csak gyengén *ē*-zik. További kutatások hivatottak eldönteni azt, hogy e területen az *ē*-zés hol milyen fokon érvényesülő sajátosság. 2. Az *ō*-zésnek már csak töredékei vannak meg. 3. A kilencvenes évek elején is már kihalóban volt, ma meg éppen ritkán hallható az *ę* hang.¹ 4. Legáltalánosabb és legrendszeresebben érvényesülő sajátosság az *i*-zés. 5. Jellemzi e terület népnyelvét a köznyelvel szemben a zártabb magánhangzók: *ó* ~ *ú*, *ó* ~ *ű* használata: *űkēme*, *űk*, *csű*, *gyűkér*, *bűt* (bőjt), *lű*, *szű* stb. 6. Az azonszótagú *l*, *r*, *j* előtti magánhangzó megnyúlása és általában a magánhangzónyúlás. 7. A mássalhangzók hasonulása: *ek kicsi*, *ús se jó*, *jóttig*, *hattam* stb. 8. Az *l* helyén *r* fordul elő a következő szókban: *ērső*, *bērső*, *ārsó*, *fērső*, *hātārsó*, *kūrsó*, *kőzbūrsó*, *fērsing* (felső ing). 9. A köznyelvi *ly* helyén Kalotaszegen éppen úgy *j*-t ejtenek, mint általában az északkeleti és királyhágón-túli nyelvjárásterületen. 10. Elég nagymértékű ikerítődés figyelhető meg; különösen a *-na*, *-ne*, *-ná*, *-né* feltételes módjel, a *-nak*, *-nek* igei személyrag és a *-ni* főnévi igenévképző *n*-jében, de egyebütt is: *kijátanna*, *édesítenne*; *mondannád*, *felejtenné*; *akasztannak*, *festennek*; *szántanni*, *tartanni* stb. 11. Az *ikes* igék külön ragozásának elég pontos megléte és áttérjedése az *iktelen* igék egyik alakjára: *szaból*, *fizetél*, *tudól* stb. 12. A birtokos személyrag többes szám 3. személyének *-uk*, *-űk*, *-juk*, *-jűk* alakja helyett az *-ik* használata: *házik* (házuk), *tehenik* (tehenük) stb. 13. Jellemző a *széd*, *vét*, *vér*, *nyél*, *nyég*, *nyér*, *ád*, *hággy*-féle igealakok megléte. 14. A feltételes mód jelen idő alanyi ragozás többes szám első személyben a *várnyűk* ~ *várnyűk*, *kérnyűk* ~ *kérnyűk* meg a tárgyias ragozásban a *várnók*, *kérnök* alak mellett a *várnuk*, *kérnük* használata.²

A kalotaszegi népnyelv bizonyos sajátosságainak, pl. főként az 1., 3. és 8. pontban ismertetetteknek érvényesülése a szerint gyengül, amint a Kapus és a Nádas mentén Kolozsvár felé haladunk. Valamikor a kolozsvárkörnyéki, a mainál sokkal nagyobb számú magyarság összekötő kapocs lehetett Kalotaszeg és a Szamosok vidéke, illetőleg a Mezőség magyarsága

¹ CZUCZA JÁNOS a hangbenyomás után indulva *á*-val jelzi (vö. JANKÓ JÁNOS, Kalotaszeg magyar népe. Bp., 1892. 211).

² Ezekre nézve l. CZUCZA i. h. és SZABÓ T. ATTILA, A bábonyi népnyelv igealakjai: Magyar Népnyelv I, 48—64 és kny. Debrecen, 1939. 19 l.

között. Különböző, népünk szempontjából sajnálatos népiségtörténeti mozzanatok hatására a kalotaszegi és belső-erdélyi magyarság között ez a kapcsolat a ruménség közbeiktatódásával megszakadt. Ezért bizonyos nyelvjárási sajátosságok minden átmenet nélkül lépnek fel a Maros-Szamos-közi magyarság nyelvében. Így első sorban az *a*-zás, mely ugyan az eddigi szórványos adatok szerint a Közép- és Felső-Maros mentén éri el legkifejlettebb formáját,¹ megvan már a szolnok-dobokai magyar szigetek és szórványok nyelvében is. Sőt az egyetlen közelebről megvizsgált pont, a szolnok-dobokai Ördöngösfüzes népnyelvéből ismert adatok² szerint az *o > a* változás egyes esetekben éppen úgy végbement a hangsúlyos, mint a hangsúlytalan szótagban, pl. *partikus, matólla, magyaró, att* stb. Természetesen a jelenség ugyanitt megfigyelhető a névszói és igei ragokban is. Másik jellegzetes sajátosság az *ë* szinte tökéletes hiánya; itt *ë*-t már csak egyes szórványok és azok is csak egyes szavakban elvéve ejtenek.³ A Mezőséghez számítható közép-szamos-vidéki dombvidék egyes pontjain, pl. Ördöngösfüzesen, Széken, Szépkenyerűszentmártonban az *i*-zés is erősen érvényesülő sajátosság, de hogy e nyelvjárásterület milyen pontjáig terjed ki és milyen mértékű, hogy az *i* vagy *i* fokon áll-e, adatok hiányában nem tudjuk megállapítani. E területen, részben a szórványos irodalmi közlések, részben saját megfigyeléseim alapján meglehetősen általánosnak látszik az is, hogy az ajakhangú magánhangzót magába foglaló szótövhöz járuló képzők, ragok és jelek magánhangzóiban meg a kapcsoló hangokban az ajakhangú illeszkedés elmarad: *tűzhez, ökrek, kösztek, köcsen, ütett, köszennem* stb. A régies névragok közül, ha nem is az egész területen, de megvan a *-nit, -ni, -nól ~ nül, -nól ~ -nül*; a *-ból, -böl* rag is zártabb alakú: *-bül, -bül*.

Az, amit e területnek különösen szolnok-dobokai részéből személyes tapasztalataimból ismerek, elég ugyan ahhoz, hogy a legnagyobb kíváncsisággal és érdeklődéssel tekintsek a talán nemsokára meginduló rendszeres mezősegi kutatómunka felé, de további általános érvényesülő sajátosságokra utaló megállapításokra nem bátoríthat fel. Éppen a királyhágóntúli nyelvjárásterület e részének teljesen felületes és futólagos ismerete nem jogosít fel senkit arra, hogy e területen szereszerte meglevőknek tartsunk olyan jelenségeket, amelyeket a szórványos közlések és adatok alapján a nyelvjárásosztályozások jellemzőknek mondanak. Pl. közeli-ről sem tartotta meg

¹ INCZEFI GÉZA, Abafája és vidéke nyelvjárása: Nyelvészeti tanulmányok a szegedi Ferenc József tudományegyetem magyar és Finn-ugor nyelvészeti Intézetéből. Szerk. HORGER ANTAL és MÉSZÖLY GEDEON. X. sz. Bp., 1938. 6 kk.

² MÁRTON GYULA, Zártabbá- és nyiltabbá válás az ördöngösfüzesi nyelvjárásban: Magyar Népnyelv I, 119—20.

³ A régebbi irodalmi adatok mellett l. még MÁRTON i. h. 120.

olyan változatlanul e terület az ikes igék külön ragozását, a „félmult“-at, a *leszen, teszen, menyen, vagyon*-féle teljesebb igealakokat, mint azt BALASSÁ-nál (MNyj. 73) olvashatjuk.

Míg a Szamos-Maros közén csak az *ē* és *o* nyiltabbá válása, azaz az *e*-zés és az *a*-zás figyelhető meg, délebbre a Küküllők mentén már az *ö* is egy fokkal nyiltabbá vált. Így keletkezett a magyar köznyelvből teljesen hiányzó, középső nyelvállással ejtett ajakhang: az *oe*: *oekoer, toeroek, megoel* stb. Ez a hang az eddigi hiánycs megfigyelések szerint Közép-Erdélyben is csak ezen a területen hallható. Hogy azonban pontosan milyen területen, erre vonatkozólag nincsenek adataink.

3. A marostordai és küküllői magyarsággal délkeleti irányban már érintkezik az erdélyi magyar nyelvterület legegységesebb tömbben lakó népi csoportja, a székelység. HORGER (i. h. 25—6) a tulajdonképeni székely nyelvjáróterülettől különválasztja a marosszéki székelységet. Ezt azonban főként történeti okok miatt nem tehetjük addig, amíg elég olyan népnyelvi adat nem áll rendelkezésünkre, amely e terület és a székely nyelvjáróterület népnyelvének különbözőségére kétségtelenül reá nem mutat.

Általánosságban meg kell jegyezni, hogy bármilyen eredetű is az Erdély délkeleti részén lakó székelység, nyelve teljesen magyar: a magyar népnyelvnek régiességei és újabb fejlemények tekintetében egyik legérdekesebb ága. Az ezutáni kutatások hivatottak eldönteni a székelység kívüli, erdélyi vármegyei magyarság meg a székelység nyelvi összefüggéseit, illetőleg elkülönülését. A kutatások mindinkább azt mutatják, hogy éles határvonalat húznunk a székelység és a vármegyei magyarság nyelve között nem lehet. Innen van egyebek közt az is, hogy míg pl. BALASSA (i. h. 101) a „marosszéki nyelvjárás“-t a székely nyelvjárások közé sorozza, HORGER (i. h.) már Marosszéknek csak a Nyárád és a Maros vízválasztójától délkeletre fekvő részét tartja a székely nyelvjárásokhoz tartozónak. Ennek megfelelőleg BALASSA három: marosszéki, nyugati és keleti székely nyelvjárásról beszél, míg HORGER csak két: nyugati és keleti székely nyelvjárást ismer. Bár magam az alábbiakban csak e két nyelvjárásról szólok, ez nem jelenti azt, hogy BALASSA ellen és HORGER mellett foglalok állást. Unos-untig kell hangsúlyoznom, hogy a Közép-Erdélyre és éppen e területre vonatkozó népnyelvi gyűjtések nagy hiányosságai, illetőleg a vaktában gyűjtött anyag esetlegessége lehetetlenné tesz minden ilyen állásfoglalást. Nemcsak a régi Marosszék nyelvét, vagy hogy BALASSA kifejezésével éljek, a „marosszéki nyelvjárás“-t nem ismerjük, hanem nagyon hiányosak a nyugati székelység nyelvére vonatkozó ismereteink is. Ami keveset ebből a múlt század végéig ismertek, annak alapján e nyelvjárás központjának Székelykeresztúrt és vidékét

tartották. Ez egyszersmind állítólag az *ö*-zésnek is „középpontja“, a keleti, illetőleg a marosszéki székelység felé távolodva azonban mindinkább az *ē* lép az ajakhangú *ö* helyébe. Egyes helyeken (pl. a Havasalján) a kiesett azonszótagú *r, l* nyújtó hatása őrizte meg az *ē*-t. Az azonszótagú *l, r, j* egyebként itt is magánhangzó-nyújtó hatású; a nyúlás végső fokán e mássalhangzók kiesésével kapcsolatban. Megvan a nyugati székelység magánhangzórendszerében az *á* hang is, de ezt csak az *á*-t tartalmazó szótag előtt álló *u* helyén ejtik: *hálál, kapárná* (=kaparná) stb. Az orrhangúsodást is megfigyelték, de e jelenség érvényesülésének fokát és elterjedésének határát nem jelölték meg.

Az alaktani jelenségek szempontjából a külön ikes ragozás eléggé ép volta és a Havasalján az *-uk, -ük* birtokos személyragnak előbb már Kalotaszegen is említett *-ik* alakja van meg: *magik, házik, lovik, főggyik, kezik* stb.

Míg a nyugati székelység nyelvét csak felületesen ismerjük, a keleti székelység legfontosabb nyelvi sajátosságainak pontos térképezését elvégezte HORGER ANTAL (MNy. I, 446 kk és a melléklet). „Hosszú fáradsága rövid eredményeként“ írt tömör jellemzésében HORGER a következő legkiötlőbb jelenségeket állapította meg: 1. A keleti székelységet éles határvonal választja el a nyugatitól abban a tekintetben, hogy a nyugati *ö*-zű, a keleti *ē*-zű. E jelenség határa Brassó és Udvarhely megye felé egybeesik a régi Háromszék és Csíkszék határával; ez aligha lehet véletlen. Oka a nyugati és keleti székelység elütő települési viszonyaiban, esetleg bizonyos mérvű faji különbözőségében keresendő, habár pl. Brassó megye felé az Olt-folyó, mint az *ö*-zés határa, már magában is eléggé magyarázza, miért nem terjedt át az *ö*-zés a folyó balpartjára is. 2. Megfigyelhető Háromszék keleti felén és Közép-Csíksban az *íé, üő, uó* emelkedő (erősödő), Dél-Csíksban és Háromszék nyugati felén az *ēi, őü, óu* eső (gyengülő) kettőshangzó is; egyebütt csak egyszerű hangokat ejtenek. 3. Csík közepén az *á* és *a* hangot a szokottnál zártabb ajakállással ejtik, tehát *a*-nak és *á*-nak: *ablak, tavaj magga, akkor, ház, vágás, nyár* stb. 4. Nemleges megállapítás az, hogy a keleti székelység az *á* hangot nem ismeri; csak két, a nyugati és keleti székelység határán levő község, az udvarhelymegyei Zsombor meg a Nagyküküllőben levő Alsórákos népnyelvében figyelhető meg. 5. A keleti székelység túlnyomó részén, Háromszék keleti felében és egész Csíksban megállapítható az *á*-nak előreható hasontalanító hatása: *á—a > á—o*, pl. *lábo* (lába), *járto* (járta), *lőánko* (leányka), *fávol* (fával) stb. 6. A *hosszú, asszú, húzza*-féle szavak régebbi *hoszjú, oszjú, húzja* alakja a keleti székelység egy részében, Közép- és Észak-Csíksban, az udvarhelymegyei Zsomboron meg a Romániához szakadt csángó Hétfaluban, hangcserével *hojszú, ojszú, húzja*-vá módosult.

Alaktani tekintetben jellemző Csíkban a *level*, *fenek*, *kapanyel*, *kerek* (kerék), *eger* (egér) hangállapot. Érdekes, hogy az *-uk*, *-ük* többes harmadik személyű birtokragnak a keleti székelység különböző területein más-más alak felel meg: Gyergyóban és a felcsíki járás egy részében az *-ok*, *-ék*, *ök*: *házok*, *urok*, *lovok*; *függők*, *bűnök*, *gyűrűjök*; *kezek*, *szemek*, *kertyék* stb.; — Felcsík alsó részében, Alcsíkban, Háromszékben és Brassó megyében — mint a nyugati székelység egy pontján és Kalotaszegen is — meg minden illeszkedés nélkül csak az *-ik*: *házik*, *urik*, *lovik*; *függjik*, *bűnik*, *gyűrűjik*; *kezik*, *szemik*, *kertyik* stb. További érdekesség, nyilván megőrzött régiség, hogy a *-val*, *-vel* rag *-v*-je, Háromszék nyugati felét és Gyergyót kivéve, nem hasonul, tehát itt *lávval*, *kézvel*, *regvel*, *bórval*, *vízvel* alakot hallhatunk. Végül megjegyezhetjük, hogy Háromszék legkeletibb felében Zágontól fel Kurtapatakig egy eléggé széles sávban a *-va*, *-ve* igenévképzőnek *-val*, *-vel* alakja él.

Mint itt-ott már futólag említettem is, az új határ megvonása alkalmával mind a keleti, mind a nyugati székelység testéről szakadtak oda az összezsugorodó Romániához egyes részek. Brassó megyében a csángó Hétfalu, ugyanitt az Olt balpartján levő magyar vagy vegyes lakosságú községek, pl. Apáca, Krizba, Barcaújfalu stb. maradtak idegen kézen. Feljebb Udvarhely megyében elevenbevágó metszéssel hasít bele az új határ a nyugati székelység testébe; itt az új határmegvonással a székely községek egész sorát tépték el a Székelyföldtől, úgyhogy például a nyugati székely nyelvjárásterület középpontjának számított Székelykeresztúrtól alig másfél kilométerre vonul az új határ, és így a tőszomszédos Boldogfalva székelyei már román alattvalók.

A helyzet semmivel sem jobb a Közép-Erdélyt kettéhasító bécsi határvonal egyetlen pontján sem. Itt, Kolozsvárt is lakásomtól alig négy kilométerre húzódik az új határ, *arra* szakítva a csaknem színmagyar Györgyfalvát,¹ a vegyes lakosságú Ajtont, arrébb Kalotaszeghez közeledve a teljesen magyar Magyarfenes és a vele szomszédos magyar községek: Magyarléta, Tordaszentlászló szakadtak oda. Maga Kalotaszeg is két legérdekesebb faluját vesztette el a rumén határon túl levő Magyarvalkóban és Magyargyerőmonostorban, a kihalt Radó, Gyeróffi és a ma is virágzó Kemény család ősi birtokhelyeiben. Nem kétséges, hogy mind a magyar, mind a rumén néprajzi és néprajzi kutatás szempontjából lehetetlen helyzet állott elő az új határ ilyen megvonása következtében. A népiségtudomány szempontjából éppen a legérdekesebb népi határterületek szakadtak ketté, és így ma lehetetlen egyes érdekes népi,

¹ A falunak csak egyötöde rumén, de ez a kisebbség is jól beszél magyarul. Betelepülésük a XVIII—XIX. század folyamára tehető.

vagy ami bennünket közelebről érdekel, népnyelvi jelenségeknek a népi érintkezés és egymásbakapcsolódás határain való tovább követése.

III.

Ha valaki a visszatért keleti részek népnyelvének kérdésével foglalkozik, megdöbben, hogy — mint már említettem — a Szamosháta és a keleti székely területet kivéve, milyen sötétben kell tapogatóznia. A múlt század végén a Magyar Nyelvőr népnyelvgyűjtésre serkentő korában, később a világháború előtt és alatt is nagyon keveset tettek e terület népnyelvének megismerésére. A kisebbségi évek elzártsága, külső és belső korlátok közé szorított volta, az államhatalom gyanakvása, sőt üldözésben megnyilvánuló rosszakarata a magyar tudományos kutatómunkával szemben nagyon nehézzé, sok esetben lehetetlenné tette a népnyelvi tanulmányozást is. Különösen helynévgyűjtés alkalmával a térképek használata volt veszélyes. Nem volt csak nagyon korlátolt lehetőség népnyelvkutató tanfolyamok szervezésére,¹ nem állott rendelkezésre kellő anyagi eszköz sem a kutatómunka végzésére és a gyűjtött anyag kiadására. Ennek eredménye az, hogy e területre vonatkozó népnyelvi ismereteinket futó és elnagyolt, jobbára még a hangjelzés szempontjából is tökéletlen nyelvjáráisleírásokból, szó- és szólásgyűjteményekből, tehát mind olyan forrásokból kell a szó szoros értelmében összeszednünk, amelyek megbízható, módszeres és minden szempontból kielégítő népnyelvi anyaghoz nem juttathattak hozzá. Elég, ha megjegyzem, hogy például az egész Szilágyság nyelvét egy módszertani szempontból még saját korában sem kifogástalan nyelvjárástanulmányból ismerjük, a Mezőség, ez a néprajzi szempontból teljesen felkutatatlan, kincses terület pedig nyelvi szempontból is merőben ismeretlen. Egyetlen nyelvjáráskutató járt a Felső-Maros mente székely-magyar területén, nem kutatott egy sem a Nyárád völgyében, ezen a magyar községekkel leg-sűrűbben teleshórt erdélyi magyar területen. Amit a tulajdonképeni székely területek népnyelvéből is ismerünk, inkább kíváncsiságunkat, ismeretvágyunkat ébresztheti fel, de maga a rendelkezésre álló anyag a gyűjtések és közlések módszerei hiányosságai, az anyag csekélyisége és esetlegessége miatt a komoly kutatót, még inkább a rendszerezőt ki nem elégíthetik.

¹ Megjegyzendő, hogy a kolozsvári magyar egyetemi hallgatók önként vállalkozó részének, évenként öt-hat női és férfi hallgatónak, DR. GYÖRGY LAJOS, akkor tanulmányi igazgató megértő támogatásával három éven át 1936—1939 között rendeztek népnyelvkutatásra előkészítő szemináriumot. A kolozsvári református teológia pedig szintén három éven át lehetővé tette, hogy az önkéntes vállalkozók népnyelvi kutatásra való kiképzést kapjanak. Jellemző az akkori helyzetre, hogy még ezt az ártatlan kiképző szemináriumot is el kellett rejteni „A gyülekezet-megismerés elmélete és gyakorlata” leplező cím alá.

Nemcsak földrajzilag vannak ilyen nagy hiányok, de az egyes jelenségek ismerete terén is. A különböző „nyelvjárásterületek” pontos elhatárolása amúgy sem olyan fontos és megvalósítható vállalkozás, mint az egyes nyelvi jelenségek földrajzi határainak és érvényesülésük fokának megállapítása.¹ Az egyes nyelvjárásterületek ilyen hiányos felkutatása ezért is súlyos hiba; így az egyes nyelvi sajátságok elterjedéséről sem rajzolhatunk megbízható képet. Meg tudjuk például, mint az előbbiekből is láttuk, mondani, hogy az *i*-zés, *a*-zás, *ë*-zés, *e*-zés, *é*-zés a keleti magyar nyelvterületnek nagyjában milyen pontjain van meg, de már e jelenségek elterjedését pontosan nem tudjuk meghatározni. Felesleges részleteznünk: mindez a monografikus feldolgozások hiánya miatt van.

Valóban itt van hát az ideje annak, hogy e területen, melynek népéről annyi téves hiedelem és melynek népnyelvéről annyi homályos, bizonytalan sejtélem él bennünk, mondom, hogy e területen végre a tervszerűtlen portyázások után komoly, rendszeres népnyelvkutatás kezdődjék. Ez a követelmény feltételezi azt is, hogy a kutatóknak nem lehet csak pusztá lelkesedéssel, nagyotakarással útnak indulniok, mert az ilyen kutatók aligha bővítik megbízható anyaggal ismereteinket. Az előkészületben gondos, alapos, a módszeres kutatásra megérett, a célkitűzésben biztos és a munkában kitartó népnyelvkutatók tervszerűen irányított, egységes szempontokhoz igazodó munkája derítheti csak fel azt a sötétséget, mely a keleti részek és különösen a történeti Erdély magyar népnyelvét ma még eltakarja szemünk elől.²

SZABÓ T. ATTILA.

Páros mássalhangzóváltozások.

A legutóbbi hatvan—nyolcvan esztendő folyamán igen sokat írtak már nyelvészeti irodalmunkban a nyelvünk története folyamán végbement különféle mássalhangzóváltozásokról (majdnem ugyanannyi téveset, mint amennyi helyeset), de arról, hogy nemcsak egyes, hanem páros mássalhangzóváltozások is történtek, tudtommal soha egy szót sem.

¹ Erre nézve l. HORGER, MNyj. 6 kk. és MNy. I, 46 kk.

² E. Jutó és alkalomszerű megemlékezést, melyben eredeti, eddig ismeretlen adatok közlésére csak nagyon kis mértékben kerülhetett sor, korántsem lehet a visszatért keleti részek népnyelvének vázlatos ismertetésénél többnek venni. A nyelvjárási, helyesebben népnyelvi sajátságok nagy vonásokban való megrajzolásakor csak azokra a tanulmányokra és közleményekre hivatkoztam, amelyek BALASSA JÓZSEF „A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése” című művében és HORGER ANTAL előbb már többször idézett nyelvjárás-rendszerező munkájában nincsenek felsorolva. Az irodalmi utalások tehát jobbára az ez utóbbi mű megjelenése utánról származó irodalmi adatokra vonatkoznak.

Pedig vannak ilyenek is, mégpedig tudomásom szerint a következők:

mp > *nt*: *hempéredik*, *hempérég* (ezek a *homorú*, *homlok*, *homlít* családjába tartoznak) > *héntéredik*, *héntérég* (> N. *hendéreg*). — *mp* > *nd*: (N. *el-szompolyodik* >) N. *el-compolyodik*: 'megilletődik, lehangolt lesz, elveszti a kedvét, elkomolyodik, elszomorodik' (ez nyilván a *szomorú* családjába tartozik) ~ N. *még-condollik*: 'elszégyelli magát, szemrehányás következtében megilletődik, elkomolyodik', N. *mög-candalodik* 'ua.', N. *el-condorolja magát* 'ua.' (ezekről másként, de aligha helyesen SIMONYI: Nyr. XLV, 296). — *mp* > *ncs*: *homp* 'föld- vagy kavicsshalom' (ez tudattalan elvonás a N. *hompol* 'hantalmot rak' igéből, amely járulékos *p* hanggal a *homlít*, *homlok* családjába tartozik): N. *honesok* 'hant, göröngy, kicsiny föld-domborulat' | *lompos* > *loncsos*. — *mp* > *nyty*: (N. *pimpó* 'fűzfabarka':) N. *pimpóz* 'cicomáz' > N. *pintyöz* 'ua.' (a 'barka' és 'cicomáz' jelentések viszonyára l. HORGER: *cicoma* NNy. XI, 105) | N. *el-szompolyodik* > *el-szontyolodik*. — *mp* > *nk*: (*cam-mog*:) N. *campózik* 'ballag, megy' > N. *cankózik* 'ua.' | (szláv *stlop* > *oszlop* ~ N. *colop* > *cölöp* >) N. *cölömp* > *cölönk* | (össze-esöpörődik:) N. *csömpörödött* 'zusammengeschrumpft' > N. *csönkörödött* 'ua.' | *kampó* > N. *kankó* | N. *el-szompolyodik* > N. *el-szonkolodik* | *tompa* > N. *tonka* | (*tompor*: **tomporó* >) N. *torompó* 'tompor' > N. *toronkó* 'aprómarha mellesontja' (FOKOS: NNy. IX, 166) | nem lehetetlen, hogy talán idetartozik a R. *töppeleg* > **tönkeleg* (tudákos etimologizálgatással: *tönkeleg*) is (l. SZILY: Nyr. XIV, 174, SZARVAS: Nyr. XVII, 369). | *mp* > *ng*: *hempéredik*, *hempérég* > N. *hengéredik*, N. *hengérég* (: > *hengér*).

mb > *nd*: (*bámul*:) N. *bambolyog* 'mélázva, báméskodva ácsorog' > N. *bandolog* 'ua.' | *cimbalom* > N. *cindalom*. — *mb* > *ndzs*: *himbál* > N. *hindsál* 'hintázik'. — *mb* > *nygy*: *bimbó* > N. *bingyó* | (*gombol* >) **gömböl* > *göngyöl* | *gombolyag*: N. *gongyola* 'összehajtott kender' | (*gombolyag* >) N. *gömbölyeg* N. *göngyöleg* | (?) *rombol* > *rongyol* (: > *rongy*; l. még alább *ncs* > *nygy* al.). — *mb* > *ng*: *bamba* > N. *bangá* | *bimbó* > N. *bingó* (JUHÁSZ: NNy. X, 94) | N. *csámburdi* 'féibolond, mélázó' > N. *csángurdi* 'ügyetlen, esetlen, buta, hóbortos' | N. *csimbál* (: *csimbákol*, *csimbállkozik*) 'hintázik, himbálózik' > N. *csingál* (: *csingázik*) 'ua.' | N. *csombolygat*, *csombolyít* 'göngyölít' > N. *csongolygat*, *csongolyít* 'ua.' | *himbál* > N. *hingál* (: N. *hingárooz* 'hintázik') | N. *limbál* 'hintázik' > N. *lingál* 'ua.' | *rombol* > N. *rongol* (erről másként SIMONYI: Nyr. XXXIII, 139).

nt > *nyty*: (*pántlika* >) N. *pántika* > N. *pántyika*. A *pat-tantó*, *billentő* ~ *pattantyú*, *billentyű*-félék nem tartoznak ide. — *nt* > *ng*: (olasz *furfante* >) R. *furfant* > *furfang*.

nd > *nyty*: *szëndéredik*: N. *szöntyörönni*. — *nd* > *nygy*: (szláv **gredel* > eke-) *géréndély* > N. *göröngyő* | (N. *gorondos* >)

R. *göröndös* > *göröngyös* | N. *lindik* 'clitoris' > N. *lingyik* | N. *mándurka* 'kicsike': N. *mangyurkika* (ennek kicsinyítőképzőjéről l. HORGER: MNy. 312. §) | (*padmaly* >) N. *pandal* > N. *pangyal* | N. *pëndél* > (*pëndély* ~) N. *pëngyél* | *porond* > N. *porongy*. — *nd* > *ng*: N. *csëndér* 'cserje, bozót' > N. *csëngër* | (*hëmpërég* >) N. *hëndërég* > N. *hengërég* | *porond* > N. *porong* | *ronda*: N. *rangasz* 'rendetlen, rongyos, piszkos öltözetű, lompos' | *mëg-rándul* > N. *rángul* | N. *sündörgődzik* 'sündörög' > N. *süngörgődzik* | német *Schindler* csn. > **Singlér* (> **Sëngëlér* > *Zsëngëllér* csn.) | N. *zsëndice* 'föförralt juhtejsavó' > N. *zsëngice* | *zsindély* > N. *singély*.

nc > *nyty*: (*kencse-fencsél* ~) N. *kenceficél* > N. *kentyefityél*. — *nc* > *nygy*: (*kolonc* >) *kölönc* > N. *kölöngy*.

ncs > *nyty*: (*háncs* ~) N. *háncsu* > N. *hántyu* | (*olasz concio* >) **koncs* > *konty* | N. *kuncsorog* ~ *koncsorog* l. 'kupo-rog, guggol, künn zugorog, ácsorog', 2. 'tétlenül jár-kele, csavarog, lézeng', 3. 'nyomorog' (ez a *koldul* családjába tartozó szó) > N. *kuntyorog* ~ *kontyorog* | *loncsos* > N. *lontyos*. — *ncs* > *nygy*: (*ront*.) *roncsol* > *rongyol* (: > *rongy*; l. még feljebb *mb* > *nygy* al.) | N. *varancsos* > *varangyos* (béka).

nyty > *ncs*: *pinty* > N. *bincs*.

nygy > *nc*: *rongyol* > R. *roncol* (l. ez utóbbiról SZILY: MNy. XIII, 276). — *nygy* > *ncs*: (*bimbó*.) N. *bingyó* > N. *bincsó* | (*bonyolódik* >) N. *bonyolódik*: N. *be-bancsókal* 'bekötöz' | *göröngyös* > N. *göröncös*. — *nygy* > *ng*: *ingyén* > N. *ingën* | (*lagymatag* >) **langyatag* > N. *lengeteg* 'langyos'.

nyk > *mp*: hazai és bécsi német *Schrankn*: R. *sarampó* (> *sorompó*, HORGER: MNy. XXII, 281; másként PETZ: MNy. XXIII, 145, de l. BEKE: Nyr. LVIII, 104) | (*szláv slak* >) N. *szalank* 'iszalag, felkúszó növény' > N. *szolomp*. — *nyk* > *nt*: (hazai és bécsi német *Pinkl* >) *pinkli* 'batyú' > N. *pintli* és N. *punkli* 'batyú' > N. *puntli*.

ng > *mb*: *dorong* > N. *doromb*. — *ng* > *nd*: (*bamba*.) N. *bangó* > N. *bandó* | *böngé*: N. *böndöly* 'ritkaszemű szőlőfirtöcske' | (német *sengen* > **szëngël*.) **cëngërél* > R. *cëndërél* 'versengen' (l. erről ÉtSz.) | N. *langalus* (egy táncnem) > N. *landaris* | *slingëlt* kötő > N. *sindél*-kötő. — *ng* > *nygy*: N. *langaléta* 'hórihorgas ember' > N. *langyaléta*.

Mindezen hangváltozásoknak közös jellemvonásuk először is az, hogy a szó hangsorában mindig két szomszédos mássalhangzó helyettesítődött két mással, mégpedig nem külön-külön, hanem együttesen, egyszerre, ugyanegy hangváltozás következményeként, másodszer pedig az, hogy mindig valamely orrhangú mássalhangzó és rákövetkező azonhelyi zárhang (e műszóról l. HORGER: MNy. XXXI, 216) helyettesítődtek ilyen módon valamely más orrhangú mássalhangzóval és azonhelyi zárhanggal.

Hogy más természetű két szomszédos mássalhangzó is helyettesítődött volna ilyen páros hangváltozás útján, arra csak nagyon kevés példát tudok és ezeknek is legnagyobb része csak látszólag tartozik ide. Így először is a R., N. *hapsol* > *habzsol* és a R. *kapsi* > *kabzsi* (írva: *kapzsi*) változások. Ezekről azonban már kifejtettem egyszer (MNY. XXII, 24), hogy nem független hangváltozások, hanem csak annak következményei, hogy a beszélők nyelvézéke ezeket a *hab* főnév (*habzik* ige) és a *kapdos* (olv. *kabdos*) ige családjába tartozónak vélte. Ugyanott a R. *pünköst* > *pünkösd*, (lat. *Sixtus* >) R. *Süköst* > *Süközd* és *aptál* (1. 'tákol', 2. 'nagyjából kifarag') > *abdál* változásokról is azt mondtam, hogy „lehet, hogy az előbbi két esetben tulajdonképpen csak *t* > *d* változás történt, mely azonban hangtörvényszerűen maga után vonta a megelőző *s*-nek is a zöngésülését, az utóbbi esetben pedig talán a rokon jelentésű *szabdál*, *vagdál*, *fúrdál* igék hatása okozhatta az *aptál* hangsorának változását“, s ez a véleményem sem változott azóta. A 'Falle' jelentésű N. *csapta*-ból az ÉtSz. I, 858 szerint, és szerintem is a R., N. *lapta* > *labda* hatása alatt lett újabban (*csapda* írású) *csabda*. (Ez utóbbi az én nézetem szerint azért vált ilyen gyorsan közhasználatúvá, mert csak egyjelentésű, tehát félreérthetetlen volt, míg ellenben régiebb *csapta* alakja kétjelentésű volt, mert ehhez a hangsorhoz igei jelentés is fűződhetett.) Ez tehát szintén nem függetlenül keletkezett páros mássalhangzóváltás. Az eddigieken kívül pedig még csak a *lapta* > *tabda* változásról van tudomásom, mint esetleg idevonhatóról. Hogy ez csakugyan idetartozik-e? Nem tudok ugyan olyan lelki hatásról, amely ezt a *pt* > *bd* változást okozhatta volna (talán nem volna éppen képtelenség a labdázás közben gyakran hallható *kabd el a laptát!* > *kabd el a labdát!* kiáltásra gondolni), de abból a körülményből, hogy valamely orrhangú mássalhangzó és azonhelyi zárhang páros változásának fentebb felsorolt hetvennél több esetével szemben egymágra áll, valószínűbbnek tartom, hogy ez sem független hangváltozás eredménye.

Ha már most felvetjük azt a kérdést, hogy mi okozhatta egy-egy orrhangú mássalhangzónak és utána következő azonhelyi zárhangnak (aránylag gyakori) páros változását, akkor először is fel kell tűnnie annak a körülménynek, hogy abban az esetben, ha az orrhangú mássalhangzó után másféle mássalhangzó, vagy akár másféle zárhang is következett, akkor sohasem történt páros mássalhangzóváltás, hanem mindig csakis akkor, ha a z o n h e l y i zárhang következett utána. Ebből a körülményből ugyanis nyilvánvaló, hogy a mássalhangzóváltásnak párossága az azonhelyi viszony következménye. Ha tehát valamely orrhangú mássalhangzónak a zárképződése bármiféle ok következtében máshová helyeződött át, akkor a rákövetkező azonhelyi zárhangnak a

zárja is, azonhelyi volta miatt, automatikusan ugyanoda helyeződött át. Pl. *hëmpërëg* > *hëntërëg*, *lompos* > *loncsos*, N. *el-szompolyodik* > *el-szoñtyolodik*, *kampó* > N. *kañkó* vagy N. *lañgalëta* > *lañgyalëta*, N. *bañgó* > *bandó*, *dorog* > N. *doromb*.

HORGER ANTAL.

Nádorispán.

Bár a *nádorispán* szavunknak szláv eredete már régóta ismeretes (vö.: DebrGram. XVII. l.; GYARMATHI, Voc. 51; LESCHKA, Elenchus 149), kielégítő magyarázata még a mai napig sincs. Sőt, e fontos közjogi méltóságunkat jelölő szavunkkal magyar részről még nem is foglalkoztak, aminthogy különben a régi magyar államszervezet szókincsét sem dolgozta fel még senki sem.¹ Szavunkra vonatkozólag tehát csak két, a magyar nyelvtudományban és a történelemben kevésbé jártas kutató véleményére vagyunk utalva. Ez a két kutató pedig LESCHKA és MIKLOSICH.

LESCHKA (Elenchus 149) szerint a *nádorispán* egy szláv *nádornjšpán* átvétele. Ez a LESCHKÁTÓL felhozott cseh hangalakú összetétel a következőképpen tagolódna: *na* '-on, -en, -ön' vagy '-ra, -re' + *dvor-ov-je* (később *nadvornyj* > délszláv *nadvornĭ*) 'udvari' + *špan*, amelyben tehát az összetétel első két tagja határozott ragozású melléknév volna, és jelentése valami 'udvaron levő' lenne. Azonban nem tekintve azt, hogy ez már jelentésénél fogva sem alkalmas *nádorispán* szavunk magyarázásához, hiszen a nádorispánok nem „udvaron levő” ispánok voltak, hangtanilag is lehetetlen belőle szavunkat levezetni. Ebből a magyarban csak valami **nádornispán* > **nádornospán* vagy esetleg **nádoronspán* > **nádrónspán* fejlődhetett volna. Mindenesetre bizonyos, hogy az *-ov-* melléknévképző *n-*je a magyarban nem tűnhetett volna el nyomtalanul. Már pedig ennek az egész magyar nyelvtörténeten keresztül a legcsekélyebb nyoma sem található. A magyar adatok ugyanis a következők: XV. sz. eleje: *nadruspan* SchlSzőj.; 1564: *Nadrespanffy*; 1517: *nadrospan*; 1554: *nadorespan* (OkI Sz.); 1533: *nandor espan* (!) MURM. 2285; XVI. sz.: *naderspán* (!! Verancsics (MonIrók III, 132); 1527: *nařyřpan* ÉrdyK. 633 (Nytár V, 465₃₁); 1565: *nadrespan* stb. (vö. NySz.).

Ugyanez oknál fogva nem indulhatunk ki a LESCHKA fel-tételezte összetétel határozatlan alakjából sem: **nádvor-ov-špan* > **nádvořen* (vagy szerb-horvát **nádvoran*) *špan*, mert ennek is valami **nádoronspán*, **nádrónspán* volna a magyar megfelelője.

¹ Itt említem meg, hogy erre a munkára csak az vállalkozhatik, aki nyelvészeti képzettségen kívül nemcsak a régi magyar államszervezetet ismeri jól, hanem a körülöttünk lakó népeket is.

A másik megfejtési kísérlet, amely MIKLOSICHTól való (SlavEl. 800), nem sokkal jobb a LESCHKÁÉnál. MIKLOSICH ugyanis szavunkat egy szláv **na dvorě župan*-ból vezeti le. Bár ez a magyarázat hangtanilag már nem okozna nehézséget, még sem fogadható el, mert jelentésstanilag ugyanolyan gyenge lábon áll, mint az előbbi: 'udvaron ispán'; nem is beszélve arról, hogy ilyen esetragos szerkezetek — a *dvorě* a *dvorě* locativusa! — a szlávban egyébként ismeretlenek.

Már az eddigi megfejtési kísérletekből is látni, hogy szavunk megfelelőjét nem tudjuk semmiféle szláv nyelvből kimutatni. Eddig legalább is ilyen szó sehol sem bukkant még fel. Ahol pedig a szó mégis megvan, mint pl. a kaj-horvátban: *nadršpan*, adatok 1513-tól és *nádorispán*, adatok a XVI. sz. második fele óta (vö. MAŽURANIĆ, Prinosi 701 és HASZ.), világosan magán viseli a magyar eredet bélyegét. Ennek ellenére még sem lehet kételkedni a *nádorispán* szó szláv eredetében. Az sem lehet vita tárgya, hogy szavunk *nádor* része valami szláv praepositíós szerkezetnek felel meg, amelynek második tagja a szláv *dvorě* 'udvar'.

Véleményem szerint először is ez a szláv praepositio nem a *na* '-on, -en, -ön: -ra, re', hanem a *nadě* 'fölött: fölé'. Jelentése tehát (bármi is a másik rész képzője) csak valami 'udvar feletti' lehet. Azaz olyan elliptikus kifejezés, amelynek a kiegészítése, ismerve a nádorispán hatáskörét, szinte magától kínálkozik: '(királyi) udvar (népei) feletti' ispán.

Sokkal nehezebb kérdés, hogy a *nádor* résznek megfelelő szláv szerkezet második tagjában milyen ragot vagy képzőt keressünk. Annyi kétségtelen, hogy MIKLOSICH módjára nem tehetünk fel esetragot, már csak azért sem, mert a *nadě* 'fölött' instrumentalissal jár, s így már hangtanilag is lehetetlenne tenné szavunk magyarázását: **nadě dvoromě* > **nad dvorom* > **nadvorom*. De a 'föle' jelentésű *nadě* esetében sem gondolhatunk esetragos alakra: accusativus: **nadě dvorě* > **nadvor*, mert, mint említettem, ilyen esetragos szerkezeteket a szlávban nem ismerünk.

A *nádorispán* szláv megfelelőjére vonatkozólag két feltevést is megkockáztathatunk:

1. A szó egy szláv **nadě dvorěje* (*španě*) mása. A **nadě dvorěje* (> **naddvorie* > **nadvorie*) semlegesnemű elvont főnév (jelentése mintegy 'udvarfelettség') volna, amely tehát tulajdonképpen az illető méltóságot jelentené, de — a szláv nyelvekben általános szabály szerint — a méltóságot viselő személyt jelölné. Az ilyen képzés különösen az északi szláv nyelvekben gyakori: a csehben: *podkomoří* 'camerarius' < **podě komorěje*,¹ XIV. sz.: *podkomorzye* | *poděší* 'pincerna' < **podě*

¹ A *podě* 'alatt'-ot jelent, ezeket a szerkezeteket azonban nem 'kamara alatti'-nak stb. kell érteni, hanem: '(főúr, aki) alatt a kamara (van)'.

čášeje (čáša 'csésze') | *podkoní* 'satrapa' < **podō konje* (kon' 'ló') | *podstolē* 'cironoma' < **podō stolje* (stol' 'asztal') || a lengyelben: *podkomorze* (1213.) | *podczasze* (1288.) | *podkonie* (1393) | *podstole* (1289.) | *podskarbie* (1455.) 'kincstárnok' < *podō skarboje* (skarb' 'kincs').¹ Ezek egyébként mint méltóságnevek a 'tárnokmester, pohárnokmester, lovászmester, asztalnokmester és kincstartó' szavainknak felelnek meg. — Egy **nadō dvorje* (*špan*) mint képzés tehát elképzelhető (bár, mint említettem, ilyen alak sehol sem található), és belőle a magyar szó nagyobb nehézségek nélkül levezethető: szláv **nadō dvorje špan* > **naddvorie špan* > **nadvoře špan*² > magyar **nádurispán* (> *nádoorispán* > *nádorispán*) ~ **náderešpan* (> *nádrispán* (> *náduruspán* > *nádruspán* > *nádruspán* stb.)). A szláv -*dvo-* hangkapcsolattal szemben feltételezett magyar -*du-* a hangsúlytalan helyzetben feltehető csekélyebb nyomatékkal magyarázható; de különben is kimutatható: szlovén *tvór* > magyar *túr* 'seb'.

Ez a magyarázat azonban, bármennyire is meggyőzőnek látszik, aligha lehet helyes. A fenti példák ugyanis, amelyekkel alakunk képzését összevetettük, csak északon fordulnak elő, míg délen, a szerb-horvátban, szlovénben, bolgárban, úgylátszik, nem voltak szokásosak. Legalábbis eddig erről a területről ilyen képzésű alakokról nem tudunk. Itt pl. a cseh és lengyel *podō stolje*, *podō čášeje* stb. helyett a *stolnikō* (l. horvát *stolnik*, oláh < bolgár *stolnic*), *peharnik* (l. horvát *peharnik*) stb. járja, vagyis olyan alakok, amelyek a mi *asztalnok*, *pohárnok*, *tárnok* stb. szavaink képzésével azonosak. Ebből pedig — legalább is egyelőre, amíg ez a kérdés nem talál szakavatott feldolgozásra — az látszik, hogy a magyar államszervezet terminológiája nem az északi cseh-lengyel, hanem a déli horvát-bolgár körből való. Valószínű tehát, hogy e méltóságok között a legfontosabb sem északról került hozzánk, hanem inkább délről.

2. A második lehetőség egy szláv **nadō dvorje špan* szerkezet átvétele. Ebben a **dvorje* alak birtokos képzős melléknév volna. Igaz, hogy ez a képzés főleg élőlényeket jelentő szavakból gyakori (pl. *človék-je* > *člověčō* 'emberi', *děvic-je* > *děvičō* 'szűzi', lengyel *ulica biskupia* 'püspök-utca' stb. stb.).³ előfordul azonban — bár ritkán — más esetekben is. Ilyen pl. az ó-egyh. szláv *bezumlje* 'unverständig' < **bez um-je* (**umō* 'ész') | egyh. szláv *prigoždō* 'idoneus' < **pri god-je* (*godō*; vö. BERN., EtWb. I, 318) | egyh. szláv *prichoždō* adj. poss. 'advenae': < : *prichodō* 'adventus' stb.

¹ Łoś, Grammatyka polska II, 15.

² A szláv nyelvek nem szeretik a geminációt, vö. pl. horvát *podvorac* > *podvorac* 'udvari szolga' (MAŽURANIĆ, Prinosi).

³ Vö. VONDRÁK, SlavGramm. I², 508; Łoś, Grammatyka polska II, 12.

A szláv **nadvoř špan* > magyar *nádorispán* fejlődés ellen semmi kifogás nem emelhető: **nádurspán* (> *nádorspán*) > *náduruspán* (> *nádruspán*) stb. A *nádrispán* alak magyarázható elhasonulással is, de feltehető, hogy itt — akár az előbbi magyarázat esetében is — az *ispán* szó *espán* alakja is hathatott.

A *nádorispán* szó eredetéről tehát a következőt mondhatjuk: A szó kétségkívül szláv eredetű, és olyan összetételből való, amelynek tagjai a *nadv* 'felett' praepositio, a *dvor* 'udvar' és a *špan* 'ispán' szavak. A *nádor* + *ispán* összetétel tehát nem a magyarban keletkezett. A szó a szlávban azonban nem mutatható ki. A *nadv* és a *dvor* kapcsolat alaktanilag kétféleképp is magyarázható. A második szóföldrajzi okokból valószínűbb ugyan, a kérdés végleges eldöntése azonban szláv nyelvi adatok híján ma nem lehetséges.

KNIEZSA ISTVÁN.

Gyakor.

Ez a szó ma csak a nyelvjárásokban használatos a címül szereplő alakban. Származékai azonban a köznyelvben is általánosak, pl. *gyakori*, *gyakran*, *gyakorol* stb. A legrégebbi adatokat helynevekben találjuk, mégpedig mindig erdővel kapcsolatban. 1269: „Per planiciem venit ad *Gokorsum*“ | 1367/1517: „Transit ad meridiem ad arbores pirorum que vocantur *Gyakorkertvel*“ | 1339: „ad quendam rubetum *gyakur* dictum“ | 1364: „cuiusdam Rubeti wlgo *Gyakar* vocati“ | 1411: „ad medium cuiusdam Silue que vocatur *Tytrasgyakar*“ | 1416: „penes virgultum wlgo *Kwzgyakor* dictum“ | 1420 1438: „iuxta Siluam wlgo *lyppogyakra* vocatam“ | 1442: „Silvam kwrtbahegfely. Aliam vero partem *Gyakorfely*“ | 1521: „in loco *Gyakorkwthzygethe* nominato“ (Oklsz.). Ma is találunk ilyen dűlőneveket, mint pl. *Gyakortölgyes* Egri | *Gyakorszeg* Sonkád | *Sárgyakra* Méhtelek | *Gyakorfa* Nagypalád (SzhSz.), | „paragos *gyakori* fenyűs“ Zala m. | „kis *gyakori*“, *Kis gyakor* (MTsz.) | *Gyűrűsgyakor* Nyomát Marostorda m., Medesér Udvarhely m. (Nyr. II, 46) | *Gyakor* (*Kerék-gyakor*, *Banagyakra*) Ormánság (Kiss, Orm. 270). Azt hiszem, ezek a helynévi adatok őrizték meg az eredeti jelentést, és csak másodlagos a szónak 'sűrű' jelentésben való használata. Bár erre a jelentésre is már elég korán találunk adatot. Pl. „*gyakor* erdő: saltus“ MURM. 286, „*gyakor* erdő: lucus, saltus“ SZIKSZAI. A *gyakor erdő* kifejezést CZIRBUSZ helytelenül erdőfoltos hegynek magyarázta (A Kárpátok hegyeinek és folyóinak nevei: a nagybecskereki gimnázium értesítője 1907—1908.). Tévedésére MELICH (MNY. V, 231) mutatott rá. Sőt változott jelentésű származékai is előkerülnek a kódexekben; pl.: „es mikor

kiralnac parācolatta mēggakroltuolna: cumque pererebuisset regis imperium“ BécsiK. 51 | „èzec *gakorlac*vala Joachimnac hazat: isti frequentabant domum Joakim“ 168. Jelentése ma 'sűrű'. Egyik másik nyelvjárási adat jelentése, illetőleg a hozzáfűzött megjegyzés mindenesetre figyelemre méltó. Pl. a csángóban: „*đjâkâr (-krâk)* »gyakor«: dicht (z. B. der Wald, das wachsende Getreide, der Kamm) H. *đjâkor (-krok)*: dicht (z. B. Heu, Gras, Getreide auf dem Felde)“ (WICHMANN, Wb. d. Csángó). Vagy a további származékokban: „*đjâkârşâg*: Dickicht in Walde, ε *fârkâş ûl ε đjâkârşâgbâ*: der Wolf wohnt im Dickicht“ (uo.). Tehát joggal gondolhatok arra, hogy az erdő sűrűségéből indult ki a szó mai jelentése.

Vajjon 'sűrű'-t jelentett már akkor is, amikor erdőelnevezésekben alkalmazták? Nem gondolnám. A szó eddigi magyarázói közül CzF. véleményéhez csatlakozom, és úgy vélekedem, hogy a népnyelvben ugyancsak élő *gyak-* 'szúr, coit' ige vagy *gyak* 'hegyes fácska, tőr' névszó származékával van dolgunk. A jelentésfejlődést azonban CzF. nem magyarázza meg. Ezt szeretném megtenni most én.

A szóvégi *-r* képző lenne benne. Mégpedig ugyanaz, amely pl. *sömör*, *avar* stb. szavunkban is megvan. (A képzőre nézve vö.: MÉSZÖLY: MNY. VII, 337, 385; WICHMANN: FUF. XVI, 191; GOMBOCZ: MNY. XX, 60; PAIS: MNY. XXII, 134—5; JUHÁSZ: MNY. XXIII, 556, 558; SZINNYEI, NYH.⁷ 97; GYÖRKE, Wortbildung 41—3; LEHTISALO: MSFOu. LXXII, 180 kk.)

Az alapszó lehet *gyak-* ige: „törrel parançollon *altal gakni* te oldalidat: gladio perforari praecipiam latera tua“ BécsiK. 40 | „mellbe *gyakák*“ Sylv. (RMKT. II, 138) | „*által gyakom*: configo“ C. | „*gyakom*: figo, pungo, depango“ uo. stb. | „*yakni*: pungere“ VER. 85. — Szenvedő származéka: „ew zentseges oldalaban bee *gyakatheek*“ FestK. 150 | „*meg gyakatott*: compunctus“ C. — Gyakorító képzős származék: „leanoknac fiay *mēggakdostac* okèt: filii puellarum compunxerunt eos“ BécsiK. 45 | „lattac, kít *altal gakdostac*“ MünchK. 237 (DÖBRENTÉI kiadása szerint) | „lattak kybe *gyakdostaak*“ WinklK. 227 | „was zegekvel *meg gyagdostak*“ CzechK. 47 | „was zegekvel *meg gyakdo(st)satak*“ ThewrK. 285 | „*gyakdosom*: fodico, lancino“ C. | „*gyakdosom*: fodico, pungo, figo“ MA. — Igenevek: „*gyakó*: punctus“ C. | „*gyakua*: punctim“ C. | „*gyakva*: punctim“ MA. — Igéből képezett főnév: „hanē ha latandom o kēzēibēn a zēgēcn^o *gakasit*“ MünchK. 239 | „*gakāst* tūttēnek“ Sylv. ÚT. (NySz.) | „*gyakas*: punctio“ C. | „*gyakas*: punctio, compunctio“ MA. | „fwld menyhez kepest, chak egi kis tw hegienek *giakasa*“ VirgK. 98. — — A régiségből így néhány adattal bemutatott *gyak* ige nyelvjárásainkban helyenkint él, sőt a jelentése is változatlanul ugyanaz. Pl. *általgyak* 'átfúr' Erdővidék (Tsz., MTsz.) | „*đjâk (-ât,*

-tám, -ni) »*gyak*«, immerfort etwas wiederholt sagen, zu wiederholten Malen von etw. reden“ (WICHMANN i. m.). Ehhez KERTÉSZ: Nyr. LXVI, 50 megjelent ismertetésében hozzáfűzi, hogy „kellemetlenkedő szándékkal“ beszél valakiről (hasonló értelemben használatos *megszúr*, *szürkál* igékn).

Egyes vidéken azonban a 'szúr' jelentésből 'coit' jelentés fejlődött. Ebben az értelemben szerepel a szó Baranya megyében, Szatmár vidékén, Ugocsában (MTsz.) és Keszthely vidékén (Nyr. XXXIV, 278). Ismeri CzF., és felvette szótárába BALLAGI és BALASSA is. Egy harmadik jelentésben próbálta felújítani KAZINCZY, aki Ossián fordításában ezt írja: *elgyakta a dárdát*, tehát a *gyak* igét 'schleudern' jelentésben használja (vö. FISCHER: Nyr. IV, 220).

Van a régiségben is a népnyelvben egy *gyak* névszó is. Még szótárainkban is megvan: „*szuromgyak*: hasta“ MA. | „*szuromgyak*: iaculum, hasta, verutum“ PPB. | „*gyak*: pugio, sica“ SI. | „*gyak fák*: Spanischereiter“ SI. || „*gyak pont*: pont, melybe valami van szúrva v. valamit szúrni kell“ BALLAGI, TeljSz. — Kétségtelenül idetartozik „*gyakos*: centrolus, spinosus“ MA.², PP.¹ | „soromp, *gyakos*, gém, zárgém: Schlagbaum“ VERSEGHY, Lex. 226 (Nyr. XLII, 415). A népnyelvben: „nagyon *gyakos* egy ember“ a. m. 'sokszor kell neki a nő' Ada Bács m. (Nyr. XLIII, 87). — Kicsinyített alakja: *gyaksa* 'szekéroldalt tartó karó' Alsófejér m. (Nyr. XIV, 223), Aranyosszék, Háromszék m. (MTsz., Ny. XX, 568). SZARVAS eleinte elírásnak gondolta *gyakfa* helyett, majd egy *gyakos* ige ige-névét látta benne (vö. Nyr. XIII, 558, XIV, 223).

Lehet az ige, de lehet a névszó származéka is a népnyelvben szélteben ismert *gyaka*. HORGER — amint ez SEBESTYÉN KÁROLY cikkéből (Ethn. LI, 91) kitűnik — igenévnek tartja. SZARVAS névszóból származtatja és olyan alakulásnak látja, mint pl. *öcs* mellett az *öcse* (Nyr. IV, 393). Jelentése: 'meghegyezett fa (karó, rúd); hegyes fáska a kerítésen; szalmafedelel lecsiptető karó; szénaboglya tetejébe ütött pózna; csűr tetejébe állított hegyes rúd; rómázásnál (játék) használt két végén hegyezett fadarab' (Tsz., MTsz.); 'hosszú faszögek, melyek a fedél legalsó lécebe vannak verve s a szalmát tartják' Kalotaszeg (NéprÉrt. VIII, 35); 'a háztető elején alkalmazott dísz' Háromszék m. (Ethn. LI, 90—2) | északi-csángó „*djakká*: ungefähr 1 m langer zugespitzter Stock, der am oberen Rande der Umzäunung befestigt wird und als Stütze für das Zaudach dient“ (WICHMANN i. m.). Ebben az értelemben más vidéken a *nyárs* szót használják (vö. Ethn. LI, 91). *Gyakatartóléc* 'a szalmafedél legalsó léce, amelybe a szalmát tartó *gyakák* vannak verve' Kalotaszeg (NéprÉrt. VIII, 55). FIALOVSKI a természetrajz műnyelvét vizsgálva helytelennek tartja a *gyaka*

¹ De PPB.: *gyakós*; MA. is: *egy gyakós, tóvisses fű* 'albina spina'.

(Buthus) szót és helyette az „afrikai scorpíó“ elnevezést ajánlja (Nyr. VII, 214). KELEMEN szótárában „*gyaka*: der Verstoss“. Igei származéka: „*gyakáz*: az asztag tetejét két oldalról beszurkált faszegekkel megerősíteni“ (Tsz.), „egy vagy több meghegyzett fát üt valamibe“ Háromszék m. (MTsz.) | északi-csángó „*djákáz*: *mæg-dj. den Zaun mit Stützen für das Zaundaeh versehen*“ (WICHMANN i. m.).

Ha figyelembe vesszük, hogy a *gyakor* szó a népnyelvben a fésű, erdő, gabona sűrűségét fejezi ki, szemléletes magyarázatot kapunk arra, hogyan lett a hegyes fát, dárdat jelentő *gyak* szóból az ezzel ellátottság fogalmán keresztül a 'sűrű' fogalom kifejezője. A közbeeső fokot őrzi a címszó egy igei származéka: *gyakroz* 'sűrűn rak, sűrűn tűzdel, megapróz' Háromszék m. (MTsz.). *Gyakor* 'gyakákkal ellátott' → *gyakor erdő* 'olyan erdő, amelyben a fák úgy állnak, mint a szalmakazalban a gyakák' → *gyakor erdő* 'sűrű erdő' → *gyakor gabona, kukorica, fésű* 'sűrű gabona, kukorica, fésű' → *gyakor* 'sűrű' fejlődésű sort tesztek fel. Eredetileg talán azonos jelentésű az alapszó -s képzős származéka: *gyakos* 'tüskés', csak a fentebb említett *gyakor* erdőelnevezésekhez tapadva más irányba fejlődött.

Egyes származékok az eddigiektől eltérő jelentésfejlődésre is adnak példát. Így pl. *gyakorszita* (C., MA., PPB., OklSz., MTsz., Nyr. XIX, 151, WICHMANN i. m.) jelzős összetételből kiválvá magába vonta a teljes jelentést, és igei származéka: *gyakorol* 'sűrű szitával szítál' jelentésben ismeretes; pl. „*gyakorold* meg ezt a lisztet“ (MTsz.). — A 'gyors' jelentéshez közelít az északi-csángóban: „*djákâr-b-sgûdu* schnell redend, der sehr eilig spricht“ (WICHMANN i. m.).

Az egész szócsalád jelentésfejlődése a következőképpen lenne ábrázolható:

→ *gyakó* 'szúró' → *gyakós* 'szúrós'

gyak- 'szúr'

gyak 1. 'hegyes fa' } → *gyaka* 'hegyes fa' → *gyakáz* 'hegyes fákat tűzdel'

2. 'tüske' } → *gyakos* 'tüskés'

→ *gyakor* 1. ' ? ' → *gyakroz* 'sűrűn rak, tűzdel'

2. 'creber, buján nőtt' → *gyakorol* 'nő, elterjed'

3. 'densus, sűrű' → *gyakrit* 'sűrűbbé tesz'

4. 'saepe, sokszor' → *gyakorol* 'sokszor tesz'

gyakorszita 'sűrűszita' → *gyakorol* 'szítál'

Finnugor megfelelőjének BUDENZ az észti *sagarik*-ot tartotta (MUSz.). WICHMANN a *gyak* igének és *gyakor* névszónak más megfelelőket talált, tehát a két szót nem tartotta együvé tartozónak. *Gyak* igénket a következő rokonnnyelvi szókkal egyeztette: zürj. *lukalni*, *lukavni* 'mit den Hörnern stossen' | votj. *lekāni*, *lekāni* 'mit den Hörnern stossen; stechen' | cser. *loyaš* 'mit den Hörnern stossen' | ? finn *tokata* 'stechen, picken' (FUF. XII, 132). *Gyakor* szavunk megfelelőit a votják *lukit* 'eng' meg a vogul *lakw*, *läkw* 'dicht' (uo.) szókban kereste.

A finnugor hangmegfelelés szabályai értelmében egy finnugor **jakks* ~ **jaks* folytatóját láthatjuk a magyar *gyak*-ban. A szókezdő *gy* ilyenformán eredetibb *j*-re megy vissza, ellentétben TRÓCSÁNYI feltevésével, aki a *j*-s alakváltozatot másodlagosnak gondolta (MNY. X. 351). De a zürjében és votjékban is *j*-t várnánk és csak nyelvjárási alakváltozatokban *l*-t.

SEBESTYÉN KÁROLY felvetette azt a gondolatot, hogy a magyarság egy ősi fegyverének neve lehetett a ma háztetők díszeként használatos *gyaka*. Ezen a nyomon elindulva egy újabb megfelelés lehetőségére szeretnék rámutatni. Van a vogulban egy 'nyíl' jelentésű *južer* szó: „*žurēm puñkpü änt-južér vis*: háromfejű szarúbunkós nyilat vett“ (MUNK., VNGy. IV, 174) | *añ žānt akw' šos lim änt-južér ün pusén votēmtawäst*: azt a hadat egyszer kilőtt szarúbunkós nyila mind eltörülte“ (uo.). MUNKÁCSI ezt a szót — de maga is csak feltételesen — a *jugor*, *ugor* népnévvel vetette egybe (VNGy. II, 0546, Ethn. VI, 349, XX, 190). Ennek az egyeztetésnek legalább is jelentéstani nehézségei vannak. Ezért kíséreltem meg az említett egyeztetést, melynek hangtani akadályai nincsen. A szók jelentése pedig szintén egyezik: *gyak* 'tőr, pugio, hasta' (l. fentebb). A vogul szó ezek szerint *-r* képzős származéka egy feltehető **juž* alapszónak, amely tárgyalt szócsaládunk alapszavával lenne azonos.

LAVOTHA ÖNÖN.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Mészáros Ignác kéziratos magyar nyelvtanáról. MÉSZÁROS IGNÁC, a Kartigám szerzője, egyik leveleskönyvének: A gyengébb Aszszonyi Rendnek elméjek élesítésére és szívek meg-erősítésére való Múlatságos Levelek című munkájának (Nemz. Múz. kézirattár, 180 Fol. Hung.) Elöl-járo beszédében a magyar helyesírás szabályait állította össze. A leveles-könyv cenzurája ugyan csak 1794-ből való, de az Elöl-járo beszéd végéhez fűzött megjegyzés szerint 1784-ben írta. Kevés ugyan benne az eredetiség: kora nyelvtanaihoz viszonyítva alig mond újat, inkább részletesen kidolgoz már előtte is tárgyalt kérdéseket. Mindazonáltal kitűnő képet ad arról, hogyan gondolkoztak józan íróink a helyesírásról közvetlenül a nyelvújítást megelőző időszakban.

Az első szabályok a nagy kezdőbetű használatáról, a rövid és a hosszú magánhangzók, az összetett szó és az ékezetek írásáról szólnak. A legnagyobb gondot egyrészt az *y* és *j* írása, másrészt az *s* betűvel végződő melléknév középfoka és határozós alakja okozza neki. Az első kérdésben határozottan jöttista: már eldöntöttnek tekinti, hogy az igék praesensének és a birtokos névmásoknak egyes 3. személyében a *d*, *t*, *l*, *n* megmarad és utána *-ja*, *-je* következik. Jegyzetben megemlíti, hogy ezen a kérdésen sokat vitatkoztak, míg csak TSÉRSI JÁNOS fel nem állította ennek az írásmódnak a szabályát¹; „e’ szerént közönséges szokásba is ment a’ ja, je végü igéknek, és állatos neveknek módja, melly mindenképen okosabb forma az igen régínél, mert kevesebb betüt kíván és úgy látszatik a’ nyelvnek tulajdonsága-is kívánni; az után a’ Magyar szót tanul más Nemzetek, p. o. a Németh könnyebben mondja-ki: gondja, mintsem gondgya, és ha egyszer rá szokik a’ nyelve azt ki-mondani, p. o. gondja, szenvedje, kívánja, [kertje, nénje, szentelje]² etc., az után mondhatja-ki jobban illyen szokot-is, p. o. gyámoly, gyenge, gyomor, nyavalya, nyereg etc. Méltó azért a’ be vett ja, je végü szokásnál mint jelesebb regulánál közönségesen maradni, és azoknak az igen keveseknek véleményeit távolítani, kik az okoson el-hagyott régiséget az írás módjában követni akarják. Bar (!) ezek arra fordítanak igyekezeteket, hogy, ha vannak kezeknél igen régi magyar, és deák nyomtatások, és írások, azokból a’ régi el-avult neveket, és azok írásának régi módját ki-választván különös munkába foglalják a’ kevesebb tudománnyal bírónak hasznára, hogy ezek ollyan munkából azon régi időbéli Nemes Leveleiknek értelmében jobban el-igazodhatnának, hogysen hogy a’ be-vett rendes írásnak szokásba ment helyes módját el-rendetleniten iparkodnak.“

Mészáros nem elégszik meg Tsérsi öt példájával, hanem hozzáír még hetet. Viszont az *y* írására vonatkozólag már eltér a felfogása a Tsérsitől: két pontot tesz föléje; Tsérsi éppen ez ellen tiltakozik: „nec bene notatur superne duobus punctis *y*, hoc est enim *i* et *j*.“

Ami a második kérdést illeti, Mészáros itt sem habozik az etimológiai írás mellett síkra szállni. Az *s* betűvel végződő melléknévből alkotott határozót és középfokot némelyek egy *s*-sel, mások *geminata* *ss*-sel írják: „*tágason, szélesen; tágassan, szélessen; tágasobb* [így!], *szélesebb; tágassabb, szélessebb*“. „Regula szerént ugyan“ — folytatja Mészáros — „az illy minéműségek és hasonlító garádsok (adverbiumok, comparativumok) tsak egy *s*. betüt kívánnak; és némelyeknél tsak az erősebb magyarázatnak kedvéért ment módba. hogy két *ss*. betűvel írják. Hanem ha ezen toldalék nevekből állatos nevek (substantivumok) lesznek, vagy állatos nevek helyett állnak: p. o. *tágasság, szélesség; tágassá, szélessé* tenni, meg-kivántatik, hogy két *ss*. betűvel irassanak.“ Ezzel a felfogással leginkább a Mészáros-

¹ TSÉRSI JÁNOS, *Observationes Orthographico-grammaticae, de recta Hungarice Scribendi et Loquendi ratione*. 1708. (Mészáros az 1769-i kiadást használta, mely PÁRIZ PÁPAI szótárának függelékeként jelent meg.)

² Mészáros törölte.

FALUSI KIS MIKLÓS¹ és a KLEIN EPHRAIMÉ² egyezik meg; TSÉTSI csupán a *-ság, -ség* előtti *s* kérdésével foglalkozik, RÉVAI pedig kissé más szempontból fogalmazza: ha a melléknév *s-re* végződik, akkor a *-ság, -ség* képző hozzátétele által geminata *ss* keletkezik, viszont ha *s* nincsen a szóvégen, akkor nem; a határozó képzője előtti consonans megkettőzését csak általánosságban helyteleníti: *éppen, széppen*; szerinte ez csupán a múlt idő *tt*-je esetében megokolt, pl. *lenyomatattan, kötötten*.

Mészáros a középfok képzőjének írására is megjegyzést tesz: „A vers-szerzőknek kedvéért pedig közönségessé vált, hogy ilyen toldalék nevekhez a' hasonlatosság garáditsában tsak egy b. betű tétetik kis vonitással fellyül: p. o. tágas: tágasobb, tágasb', széles: szelesebb (!), szelesb (!). Tudni kell mindazáltal; hogy a' folyó írásban jobb mindenkor ezen meg-rövidített hasonlatosság garáditsát el-távoztatni, és azt tellyesen kiirni.“ Ezt a szabályt akármelyik korában ismert nyelvtanból átvethette.

A 7—25. §-t Mészáros a „külömböztető jegyek“ (= írásjelek), valamint a fogalmazás szabályainak szentelte. Ezeket már csak Révainál találhatta meg,³ de nem igazodott teljesen hozzá és a legtöbb szabályra részletesebben tért ki, példái pedig legnagyobb-részt eredetiek.

Figyelemreméltó Mészáros purista terminológiája. A nyelvtani fogalmakat a meglévő szókinés segítségével, körülírással fejezte ki, de — hogy olvasói megértsék, mit ért rajtuk — zárójelben utánuk tette a latin megfelelőket: [*maga magyarázatu betű*], *magán hangzó betű (vocalis)*; *Allatos Név (substantivum)*; *az állatos Nevekhez (substantivumokhoz) való toldalék Nevek (adjectivumok), toldalék nevek*; *(a) toldalék nevekből származó, igékhez (verbumokhoz) való minémüségek, minémüségek (adverbiumok)*; *hasonlatosság garáditsa, hasonlító gráditsok (comparativumok)*; *nemet jegyző szók (articulusok)*; *adakozó eset (dativus casus)*; *igéknek, és állatos neveknek szó-hajtási, és másoltatási (declinátziói, coniugatziói)*. A terminológiának ez a része csaknem szószerint egyezik egy ismeretlenül névtelenül kiadott Magyar Grammaticával (1781.)⁴; másik része Révai kifejezőkészletéhez hasonlít: *szó-kötések (constructziók)*; *kerek beszédek (periodusok)*; *[időt jelentő szók], igék (verbumok), külömböztető jegyek, kolon (kettős pont), fél kolon (pontos vessző), komma (vessző), stb.* Egy nyelvtanban sem találtam meg a *thesis*nek Mészáros-féle fordítását: *probára ki-tett monda*.

MAY ISTVÁN.

¹ MISZTÓTFALUSI KIS MIKLÓS, Apologia Bibliorum Anno 1684. III. rész: Ratiocinatio de orthographica. Kolozsvár, 1697.

² KLEIN EPHRAIMUS, Specimen enucleationis grammaticae hungaricae. Pozsony és Kassa, 1776.

³ (RÉVAI MIKLÓS): A magyar nyelvnek helyes írása és kimondása felől kettős tanúság, a' vagy ortografia a' nemzeti iskolák számára. Buda, 1778. Név nélkül. — (RÉVAI MIKLÓS): A magyar nyelv tanításnak két részei. Az igaz kimondás, és az igaz írás a' nemzeti iskolákra alkalmaztatva. Buda, 1779. Név nélkül. Az előbbivel legnagyobb-részt szószerint egyezik.

⁴ Magyar grammatica vagy-is haza nyelvnek gyükeres meg-tanulására való intézet ugyan a' magyar nemzeti iskolák számára. Buda, 1781.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Az *eget-földet ígér* szólás nemzetközi rokonságához. PUȘCARIU SEXTIL, a Kolozsvárról Berlinbe távozott kiváló oláh nyelvész legújabb munkájában (Limba română. București, 1940. 283—4) foglalja közre az ősoláhok balkáni vándorlásaival, s azt állítja, hogy egyrésztük valószínűleg eljutott a félsziget északnyugati felébe. Ezt az állítását többek közt egy olyan érveléssel próbálja indokolni, amelyet a mai román szóláskincséből merít. Ismeretes, hogy az ilyen szólásokat, mint *eget-földet ígér, fűt-fát ígér* stb., oláhra így fordítjuk: *a fâgădui (cuiva) marea cu sarea* (vö. pl. CHERESTEȘIU, Magyar-Román Szótár *ígérni* al). Az oláh szólás szó szerinti ezt jelenti: 'valakinek a tengert savával együtt ígérni'. E kifejezésről PUȘCARIU a következőt tanítja: „Mivel a mai Romániától a tenger messze van, só vízint mindent akad, efféle szólás itt nem keletkezhetett. A Balkán-félsziget északi részén azonban, ahol az Adriai-tengerből nyert só nehezen szerezhető meg, s olyan értékes, mint az arany, e kifejezés keletkezése könnyen megmagyarázható.”¹ PUȘCARIU azért jutott erre a váratlan településtörténeti következtetésre, mert szerinte a többi nyelvben rendszeren 'aranyhegyeket' szoktak *ígérni* (vö. latin *montes auri policeri* [PUȘCARIUNÁL így!], francia *promettre des montagnes d'or* , spanyol *prometer montes de oro* , német *goldene Berge versprechen* stb.).

PUȘCARIUNAK kétségtelenül igaza van, amikor rámutat az oláh szólás s az 'aranyhegyeket *ígérni* ' kifejezés ellentétére. Nemzetközi széttekintése azonban távolról sem teljes, mivel nem tett pontos különbséget két szólástípus között.

1. Az első típusba azok a kifejezések tartoznak, amelyek valami határtalan értékre, valami elérhetetlen kincsre utalnak. Idevehető azonban nemcsak a fentebb idézett szólások, hanem sok más is, pl. az újjörögben *ὀπόσχομαι τὸν οὐρανὸν μὲ τὰστρα* 'az eget a csillagokkal ígérem', amely SARAFIDI román-újjörög szótára szerint az oláh *fâgădui marea cu sarea* szólás pontos megfelelője. Ide sorozhatjuk a magyar *eget-földet ígér* szólást is, amely jellegzetes poláris kifejezés és értelmileg rokon az újjöröggel. Az egész csoport gondolati tartalmát legjobban az angol érzékelteti: *to promise wonders* 'csodákat *ígérni* '.

2. A második csoportban azután ugyancsak a polaritás fejlődik tovább, de úgy, hogy az ígéret tárgyát képező két fogalom jelét valami külső hangmegfelelés. pl. alliteráció vagy rím kapcsolja össze. Ilyen a francia *promettre monts et merveilles* , az olasz *promettere m ri e monti* , s idevehető véleményünk szerint a magyar *fűt-fát ígér* szólás is, annak ellenére, hogy ennek esetleg mélyebb gyökerei vannak a népies mitológiában (vö. TOLNAI V.: MNy. V, 291). Ugyanebbe a csoportba sorozzuk az oláh *fâgădui marea cu sarea* szólást is, mivel véleményünk szerint nem közömbös az a körülmény, hogy itt az ígéretet képező két szó tökéletesen rímel egymással. Ami pedig e kifejezés jelentését illeti, arról is PUȘCARIUTÓL eltérőleg

¹ Ugyanígy vélekedik PUȘCARIU e szólásról más munkáiban is (vö. pl. Etudes de Linguistique Roumaine. Bucarest, 1937. 131 kk.).

vélekedünk. Szerintünk itt a tenger egyszerűen a mérhetetlenség szimbóluma, s a végtelenség fogalmát csak még jobban kiemeli, ha azt is ígérjük, ami a tengerben van, t. i. a sót. Jelentéstani párhuzamul leginkább az újgörög szólás kívánczik: itt is az eget, tehát valami mérhetetlent ígérnek s egyszersmind azt is, ami benne van, t. i. a csillagokat.

Az oláh őstörténetnek azonban e kifejezéshez semmi köze sincs és nem is lehet. Minden egyebet elmellőzve meggondolásra készíthette volna PUŞCARIUT több más körülmény is. Szólásunk távrólól sincs meg valamennyi oláh nyelvjárásban, hanem csak is az északi oláhban, ami azt jelenti, hogy létezését csak önkényesen vezethetjük vissza a hajdani oláh nyelveység korára. Hogy e kifejezés újabb keletű, azt a benne előforduló magyar jövevényszó is mutatja (*a fägädui* < *fogadni*), valamint a balkáni párhuzamok s a régebbi oláh említések teljes hiánya. Mindebből magyar szempontból az a tanulság szűrhető le, hogy a magyar *füt-fát ígér* szólásnak gazdag nemzetközi rokonsága van, s ezen felül is megállapíthatjuk, hogy a szóláskészlet őstörténeti következtetésekre csak a legnagyobb óvatossággal használható fel.

GÁLDI LÁSZLÓ.

De. Az EtSz. I, 1283—5 szerint ismeretlen eredetű kötőszavunk. Annyit a Halotti Beszédből tudhatunk, hogy korábbi alakja *gye*, már pedig ennek hangtörvényeink alapján korábbi **dzse*-ből kellene származnia. A szókezdő *dzs-* > *gy-* igen sok szavunkban török eredetre vall. Ott viszont a szókezdő *dzs-* szabályosan megfelel tájjszólásonkint az eredetibb *j-*-nek. Csakugyan találni az oszmán-törökben egy *ja* szócskát: „*Ya!* (Interjektion): also; (in Fragesätzen): ja, aber; (nachgestellt: verstärkend u. an das Wissen des Angeredeten appellierend): doch, ja doch...“ (HEUSER—ILHAMI, TürkDeutschWb. 492). Vagyis itt megvan a magyar *de* szócskának nemesak ellentétes, hanem erősítő használata is. (Ettől függetlenül a magyar jelentésárnyalatok lehetnek külön fejlemények, sőt alkalmasint valóban azok.) Ami a hangrendet nézi, magában az oszmán-törökben megtaláljuk a magashangú megfelelőt is. Éppen az idézetünk után következő címszó: „*ya ... ya*: entweder ... oder“, s ennek változata: „*ye* (andere Form für *ya* 2): *Ye bu deveyi gütmeli, ye bu diyardan gütmeli!* (fig.) Entweder du treibst das Kamel od. du verlässt das Land!“ (504). Ez a *ye* (*je*) kétségtelenül párja a *ya* (*ja*) szócskának. A honfoglalás előtt velünk érintkező török nyelvekben pontos megfelelője pedig **dzse* lenne (vö. *gyümölcs*, *gyarló*, *gyapjú*, *gyárt*, *gyertya*, *gyékény* stb.).

Csak, isa. A *de* szónak tájnyelvbeli *deg* alakja adja azt az ötletet, hogy a szintén kétes eredetű *csak* szó végződésében egy hasonló nyomatékozó *-k*-t keressünk. A *deg* *g*-je ugyanis a magyar hangtörvények szerint szabályosan fejlődhetett *-k*-ből, mint pl. *maszlak* > *maszlag*, *hőrcsök* > *hőrcsög*. Hasonló nyomatékozó *-k* (*-g*) van ezekben is: *-ig* (*-é* lativus + *-k*), *bezzeg* (a *biz*-igetőhöz, mint a *bizony* is), *kicsinyég*, *annyig*, *annyirag* 'annyira' (MTsz.) stb. A *csak* szócskának különben tájjszólásban: Zemplén-

ben, Rozsnyón stb. (MTsz.) megvan a *csa* alakja is. Van továbbá *-k > -g* fejlődéssel keletkezett *csag* Dráva-mellék, Szolnok-Doboka és, úgy látszik, a *cs*- miatt való palatalizálódással létrejött *csek* alakja is: Göcsej, Palócság (MTsz.). A régi nyelvben végül találni *csák* változatot: ThewrK., NagyszK. stb. (EtSz. I, 802). Ez utóbbi változat egy az egyszótagú szavakban elég gyakori nyúlás eredménye (vö. *ád, hágy*), vagy arra utalhat, hogy a *csa* szócska eredetileg hosszú véghangzós volt; így a többes *-k* is, tudjuk, megvédte az *-a, -e* végű szavak eredeti hosszú *-á-ját; fa—fák*. Ez esetben a *csak* újabb alak, melyben a *-k* már a tövég rövidülése után függött a szóhoz. Ilyen újabbkori, rövid tövéghez járuló végződésekre is van elég példa: *mai* a régies *mái* mellett, *tanya—tanyasi, anyaka, apaka, a rá-m, rá-d* alakulatokkal összevethető főntebb már idézett *annyirag* 'annyira' (MTsz.).

Ha mármost eredeti alaknak a *csa* változatot vesszük, s erre a főntiek szerint eléggé jogosítva vagyunk, akkor könnyen rokonát találhatunk neki a Halotti Beszéd *isa* szavában. Ennek értelme: 'bizony, ime'. Oly összetételnek látszik, melynek előtagja a mutató *i (ë)* szócska: „Itt van *ë!*” Ennek a közelre mutató szócskának van távolba mutató párja: „Odanézz *ai!*” Szótárakban nem találni e két mutatószócskát, noha országszerte járatosak. Nyilván azonos a mutató *i*-vel az *ihol* előtagja. E szónak van *imhol* változata is, de ez gyanításunk szerint nem eredetibb, hanem bővültebb alak. A NySz. adatai közt az *-m*-nélküliek az *-m*-esekkel legalább is egyidősek. Az *ihon* szót először a DebrK., az *imhol* szót meg először a Károli-féle Biblia közli (*ime-hol* alakban már korábban, a JordK.-ben). Ahogy az *i (ë)* közelre mutató szó mellett megvan a távolra utaló *a*, ugyanígy összetételként is megtaláljuk a távolba mutató alakot: *a-hol* DebrK., ÉrdyK., de él ma is: „*Ahol* ni, már ó is megy el!”. Persze nem szabad összetéveszteni a *vona tkozó ahol*-lal. Van *m*-mel bővült változata is: *ám-hol* Helt: Mes. 360 és *am-hol* Mon: Apol. 75 (NySz.).

Az *isa* szót tehát így magyarázhatjuk: 'ime csak, ihol csak', és talán helyesebb lenne *cs*-vel olvasnunk: *icsa*. Bár az sem lehetetlen, hogy éppen ez az *isa* alak őrzi a *csak* szavunknak egy korábbi *s*-es alakját; az *s > cs* fejlődés gyakori nyelvünkben (*paradisum > paradicsom*). Másfelől az *s* a HB-ben többször *cs*-t jelöl: *gimils, bulsassa*, melyek a *gimilc-* és *bulscassa* írásváltozatok alapján bizonyára *cs*-vel olvasandók. — Mellékesen megjegyezzük, hogy az *s* betűnek *cs*-vel való olvasására nem mernők tanúul hívni a *keassatuc* szót, mert az talán *-s*-sel is olvasható. Ha ugyanis a *keát* ige eredeti alakjában nincs *-l-*, akkor a felszólító mód alakítása szerint a *bocsát, lát* csoportjába kell sorolnunk. Tudjuk, hogy *cs*-vel (*-t + -s*) azon igék felszólítója hangzik, amelyeknek *-t* végződése előtt mássalhangzó van vagy volt: *kelt: kelts, gyűjt: gyűjts, tanít (< tanoht): taníts.*¹

MESKÓ LAJOS SCH. P.

¹ PAIS DEZSŐ arról értesít, hogy a HB. *keassatuc* szavának hasonló olvasását és magyarázatát közölte az Eötvös-Collegiumban tartott óráin és egyetemi előadásain.

Fa-fandzsa. 1940. nyarán a szentesi vizek mellett a budapesti Magyarisztudományi Intézet megbízásából halászat körébe való néprajzi és népnyelvi gyűjtést folytattam. Az eddig gyűjtött nyelvi anyagból különösen a *fa-fandzsa* érdemel nagyobb figyelmet, mert ennek az összetett szónak a második tagját szótárainkban sehol sem találom — Jelentésének megvilágítására idézem Váradi Imre szentesi öreghalász magyarázatát: *A fa-fandzsa szőrös fűszfatöve vaty szőrös faderék; fa-fandzsára tojják az ikrát* (t. i. a halak). — *Harcsa fatöveire bënt fafandzsára* (ivik).

A *fa-fandzsa* 'szőrös faderék' jelentése azt mutatja, hogy az összetett szó második tagja, a *fandzsa* a *fan* 'szőr' származéka.

E feltevés helyességét bizonyítja a *fon* 'apró, finom gyökér- és szőrszálak' Hegyalja (MTsz. 1. *fan* 2. alatt), valamint a *fanos* ~ *fonos* szó, amely a *szöllővessző* és a *répa* jelzőjeként fordul elő, és a jelentése azonos a *fandzsa* jelentésével: *fanos szöllővessző* a. m. 'szőlőtőke termő ága, amelyet lehajtva földdel betakar-tak, s így gyökereket hajtott' | *fanos répa*: 'töves répa' (MTsz.).

A *fa-fandzsa* a szentesi halászok nyelvében 'szőrös fatő vagy faderék'; tudjuk, hogy az érterületeken levő fűzfaderekakon és -töveken a magas vízállás következtében keletkeznek ezek a vékony szőrszerű gyökerek, amelyeket a harcsa íváskor nagy szeretettel keres fel. Nyilvánvaló tehát, hogy a *fanos szöllővessző*, *fanos répa* jelzője azonos képzetet jelöl, mint a *fa-fandzsa* utótagja, és az is bizonyos, hogy a *fanos* és a *fandzsa* a *fan* töről származik.

Kérdés, hogy mi a *fandzsa* helyes alaktani magyarázata.

Úgy vélem, hogy a *fandzsa* eredetibb **fancsa* kicsinyítő-képzős alak továbbfejlődése. Olyan képzésű tehát, amilyen *tócsa*, *tálcsa*, *darabcsa*, *gyermekcse* R.; *babcsa*, *tejese* N. (NyH.⁷ 98). — Vö még ezzel kapcsolatban, amit a *foncsik*, *foncsika* ~ *fancsika*, illetőleg *fancsikó*, továbbá a *foncs* ~ *fonc* ~ *fanc* szókról mint a *fon* nomen-verbum tartozékairól ír PAIS DEZSŐ „Fon” című dolgozatában (NyK. XLVIII, 278).

A *-csa*, *-cse* kicsinyítőképző azonban, mint látjuk, sohasem fordul elő *-dzsa*, *-dzse* alakban. Ha tehát a *fandzsa* a *fan* alapszó és *-dzsa* kicsinyítőképző elemekre bontandó, be kell bizonyítanunk, hogy **fancsa* > *fandzsa* volt a szó fejlődésének a menete.

A **fancsa* > *fandzsa* fejlődés lehetősége mellett szól az olasz *lancia* > m. *láncsa* > *lándzsa* szó története (vö. GOMBOCZ: MNy. VII, 426). Az is figyelmet érdemel, hogy a magyar *láncsa* -*cs*- hangja ugyanolyan hangkörnyezetben van, mint a *fandzsa* -*dzs*- hangja. Amint tehát a *láncsa* > *lándzsa* lett, ugyanúgy lehetett a **fancsa* > *fandzsa*. Azt hiszem, hogy a **fancsa* akkor lett *fandzsa*, amikor a *-csa* kicsinyítőképző eredeti funkciója elhomályosult, és a szót már nem képzett szónak érezték, hanem tőszónak. A *fa-fandzsa* tehát az imént változt hang-, alak- és jelentéstani fejtegetés szerint eredetileg ezt jelentette: 'fa-szőrös' vagy 'fa-szörke', és ugyanolyan alaki elemekből áll, mint a *fa-tőke*.

NYIRI ANTAL.

Bánok-Szentgyörgy. HORGER ANTAL: MNy. XXXVI, 322 azt a véleményét nyilvánítja, hogy egy **huszit* 'huszita' szónak **huszitok*-féle formansos alakjaiból változott el *husztok*, és ehhez keletkezett elvonás a *huszt*. A **huszitok* > *husztok* fejlődés mellett egyebek között felhossa a zalamegyei Bánok (-Szentgyörgy) és Bánk helynevek viszonyát. — Az idézett Nagykanizsa vidéki hely régi adatai: 1336: *Paka Scenth Gurg, Paaka S. G.* iuxta fluv. *Paaka*; 1379: *Pazegi* (értsd: Pákaszegi) *Zentgerg*; 1481: *Zenchgurgh*; 1452: *Zenthgyurgh* (CSÁNKI III, 105). LIPSZKY-nél mint *Bánok-Szent-György* van meg. A helység a Buzád-Hahold nembeli (alsó)lendvai *Bánfiak* birtoka (CSÁNKI i. h. *Szentgyörgy* e) al.). Ebből világos, hogy *Bánok* a *bán* szó többeseként került a *Szentgyörgy* elé mint birtokosjelző. úgyhogy a helynév korábbi alakja *Bánok-szentgyörgye* lehetett. Mégpedig nyilván azért kaphatta ezt a nevet, hogy megkülönböztessék más közeli *Szentgyörgyök*-től, bizonyára első sorban az ugyancsak Nagykanizsa környéki mai *szentgyörgyvári* pusztának megfelelő *Szentgyörgy*-től (CSÁNKI i. h.).

— Ilyen alakulathat találkozhat (sajnos, nem tudom, hol) a kisküküllőmegyei *Bethlen Szentmiklós* nevével is: *Bethlenek Szentmiklósa*; a XIV—XVI. században a *Bethlenek* birtoka (CSÁNKI V, 895).

Rokon alakulású a mai *Bánffy Hunyad*-ra vonatkozó régi adatok között az 1522: Opp. *Banfy Hwnyadya* és más 1522-i okl.: Opp. *Banffyhunyadya* (CSÁNKI V, 304), csak benne a birtokos losonci Bánffy család neve egyesszámban válik a másik: *Vajda-Hunyad*-tól megkülönböztető előtétté.

DEÁK FARKAS a gróf Wass család cegei levéltárát ismertető cikkében írja, hogy a *Wass* család ősi birtokaira: Cege, Szentgothárd, Szentegyed, Császári stb. vonatkozólag „már a legrégebbi okmányokban előfordúlnak ilyes szólásformák: »*Vasak teluke, Vasak tawa, Vasak erdewe, Vasak szilvasa*« stb.; ugyanez látható a XVI. és XVII-ik századi levelekben is; esketéseknél, határjárásoknál a köznép más szomszéd birtokosokat névszerint megnevez, ha pedig e birtokokra vonatkozólag kérdik, így felel: »*Vasak birtoka, Vasak szántója, Vasak rétje, Vasak határa*«, a nélkül, hogy a tulajdonképi birtokos egyén nevét említeni szükségesnek tartaná, sőt e körülményt a nép közt még ma is minden nyomon lehet észlelni.“ (Századok 1874: 308.) A DEÁK FARKAS-féle közleményben előforduló adatokra jóemlékű kedves barátom, JAKUBOVICH EMIL hívta fel a figyelmemet.

PAIS DEZSŐ.

Egrügy és társai. GYÖRKE JÓZSEFnek a *-gy* névszóképzőről írt fejtegetésében a példaanyagot olvasva, megakadt szemem az *Egregy* ~ *Egrügy*-, *Fizegy* ~ *Fizigy*-, *Kékegy* ~ *Kíkügy*- és *Szedregy* ~ *Szedrigy* (~ *Szedrik*)-nek olvasható alakpár-példákon (MNy. XXXVI, 34—7). Az a véleményem ugyanis, hogy ez alakpárok közül az *Egrügy*, *Fizigy*, *Kíkügy* és *Szedrigy* alakot nem lehet kétségtelenül *-gy* képzős névszónak tekintenünk. Már MELICH JÁNOS is rámutatott arra, hogy HUNFALVY PÁL az *Egregy* s hasonló *gy*-n végződő pataknevekben a „székely“ *ügy* 'víz' szót kereste; HUNFALVY utalt a vogulban is meglevő *vit*-, *vüt*-

wül- és *üt 'víz'* köznévre is (vö. MNy. III, 47, MNy. XXXVI, 177, SZILASI, Vogul szójegyzék 155). Még előbb ORTVAY TIVADAR az *Egrug* olvasásával kapcsolatban a következőket írja: „Jerney *Egrögy*-nek ejti, de helyesen *Egrügy*-nek ejtendő, miután az *Eger* és *ügy*-ből van összetéve. A vogul *ujtj = üdj, ügy* megfelel a magyar *víz-, vid-, ved-*nek. Benne egy elavult régi tájszó rejlik, mely befoglaltatik valamennyi *Egregy* nevű vizünkben.“ (ORTVAY, Vízr. I, 289.) Az EtSz. is az *Egregy* gyel kapcsolatban megjegyzi, hogy az „*Egreg*h olv. *Egrögy* ~ *Egred*, úgyszintén az... *Egrug* olv. *Egrügy* és *Egrud* olv. *Egrüd*... két külön származék lesz.“ Valahol olvastam TAGÁNYI KÁROLYNAK is hasonló véleményét a mai szilágysági *Egyregy* folyóvíz nevének régebbi *Egyrügü* alakjával kapcsolatban, de erre vonatkozó jegyzeteim nincsenek kéznél és így nem tudom idézni. Minthogy a helyneveinkben előforduló *ügy 'víz'* köznévről van *igy* alakja is (vö. OklSz.), a fentebb idézett helyneveket magam is olyan összetételeknek tartom, amelyeknek utótagjában a kihalt *ügy* ~ *igy* (~ *egy*) köznévről kereshetjük. — Valószínűnek tartom, hogy az *Almágy, Bikágy, Hásságy* ~ *Háságy* ~ *Hárságy* ~ *Háshágy, Horhágy, Mórágy, Száldobágy, Szarvágy* és *Szilvágy*-féle példák egyike-másika szintén nem idézhető *-gy* képzős alakként. Ezeknek utolsó *-ágy* elemében magam inkább kihalt, de a folyónevekben gyakori *ágy* ~ *áj* köznévről keresném. Egyébként mihelyest jegyzeteim kéznél lesznek és erdélyi történeti helynévgyűjtésem céduláit elrendezem, szándékozom mind a sűrűn előforduló *ügy* ~ *igy* (~ *egy*)-es, mind pedig az *áj* ~ *ágy*-os helynévi összetételekről bővebben szólni.

Burzok, Borzik, Bollig. Nemrégiben tárgyaltam, hogy a bánffyhungyadi *Bollyik* ~ *Bollig* helynévalakok a *bor + lik* összetétel fejleményeinek tekinthetők (MNy. XXXVI, 48—9). V. MIKESY SÁNDOR azonban a *Burzok-rét* helynév magyarázata alkalmával okleveles adatokkal meggyőzően bebizonyította, hogy ez utóbbi helynév előtagja a *borz + lyuk* összetételből alakult, tehát valószínű, hogy a bánffyhungyadi *Bollig* helynévben is a *borz* állatnév lappang (i. h. 325—6); szerinte így a helynév előbbi alakja **Borzlik* lehetett. A fejlődési sor tehát e szerint ez: *Borzlik* > *Borlik* > *Bollik* ~ *Bollyik* > *Bollig*. — MIKESYNEK ezt a magyarázatot magam is sokkal valószínűbbnek tartom, mint a sajátomat, hiszen már annak idején is gondolkodtam rajta, hogy milyen népi szemléletről keletkezhetett egy eddigi „gyakorlatomban“ példa nélkül való *bor + lik* helynévi összetétel. Azzal nyugtattam meg magam, hogy valami jól termő, tehát jó, vagy legalább is sok bort adó szőlő tréfás nevéként használhatták a **Borlik*-ot a bánffyhungyadiak.

A *Borz + lik* (~ *luk*) összetételnek a *Bollik* ~ *Bollig*-tól elütő irányú és a *Borzuk* ~ *Burzok* változatokhoz hasonló fejlődésére kalotaszegi történeti helynévszótáram kész kéziratában is találom néhány példát. Adataim a következők: Türe. 1725: *Borzik* (erdő) | 1772: Az *Borzikban* (kaszáló). Az *Borzikon* fellyül az Birtz ut Tetején (erdő) | 1806: A *Borzikon* fejjül a Birtz ut tetején (erdő). — Gyerővásárhely. 1785: A *Borzukba* (szántó). A' *Borzik* tetején (~ tetőn) (szántó) | 1822: *Borzlik*

tetön (ua.). *Borz Jukba. Borzlyukba. Borzlikba* (sz.) | 1864: *Borzik* (kaszáló). — Magyarsárd. 1864: *Borzik*.¹ Szerintem ugyanezek közé tartozik a nagyon késői időből, 1892 tájáról szótarabban Sztána helynevei között található *Bozlik* helynévalak is. Ez is egy előbbi **Borzlik*-ből az *r* kiesésével keletkezhetett.

A felsorolt adatokból nyilvánvaló, hogy a *Borzik*-ok egy előbbi *Borz + lik* összetételből ugyanúgy fejlődtek, mint a *Burzok* a *Borz + luk*-ból. Minthogy azonban itt mindenütt *Borzik* alakkal találkozunk és sohasem *Borzuk*-kal, ebből csak arra következtethetünk, hogy az okleveles forrásokból kiírt *Borzlyuk*-féle alakok vagy csak esetleges, egyéni helyi ejtésből, vagy az okleveles forrás írójának *lik: luk ~ lyuk* azonosítása révén kerültek bele az oklevélbe. Csak ez magyarázhatja meg azt, hogy Gyerővásárhelyen 1785-ben egymás mellett *Borzjuk* és *Borzik* alak is van, de csak 1822-ből idézhetek *Borzlik*-ot is, amelyből pedig a *Borzik* fejlődött.

Egyébként, mint másutt már többször rámutattam, a helynév értelmetlenné alakításában része lehetett a gyerővásárhelyi rumén lakosságnak is. Még fokozottabb mértékben állítható ez a magyarsárdi *Borzik* esetében, hiszen Magyarsárd, mely a XVII. században még csaknem teljesen magyar volt, ma egyelőre nem ismert népiségtörténeti tényezők hatására csaknem egészében rumén lakosságúvá vált. Az előbb mondottak és e körülmény eléggé érthetővé teszik a helynév értelmetlenné alakulását.

Rohasz-lik. NYÍRI ANTAL „A zelicségi Szenna és vidéke magyar nyelvjárása“ (Kaposvár, 1939.) című értékes népnyelvi gyűjtésének szójegyzékében ezt olvasom: „*Rohasz-lik* (Határrésze neve Szennában) Felszíni formája: hirtelen esik le, nem lankásan“ (142). A helynév kétségtelenül *Ravasz-lik*-nak, azaz 'Rókalyuk'-nak értelmezendő; ilyen helyneviünk éppen elég van (vö. OklSz., NyK. XXV, 141). A *ravasz* köznévi fejlődési sorában (*ruosz* > *rovosz* > *ravasz*) mindeddig nem ismertünk *rohasz* alakot (MNY. XVIII, 32, XXIV, 42). Szerintem ez a forma a régebbi *ruosz* > *roasz*² alak fejleménye; az OklSz. alább idézett *ruoz* és *roaz* alakjai ugyanis bátran így olvasandók (másként MELICH: Nyr. XXXII, 413, de ugyanő később: MNY. XXIV, 42 Gombocz nyomán felveszi a *ruosz* alakot is). A *ruosz* ~ *roasz*-ból a hangűrtöltő inetimologikus *h* közbeiktatásával keletkezett a *rohasz* alak, így: *ruosz* > *roasz* > *rohasz* (~ *ravasz*). Ez alak magyarázatakor látom, hogy ilyen inetimologikus *h*-t NYÍRI is kimutat még e nyelvjárásból a *pihare* és a *viholá* szóban (19). Régebbi *fővény* (~ *fővény*)³ közneviünknek is éppen a Dunántúlról ismerjük a *füön* mellett *föhény* ~ *föhên* ~ *föhény*, *föhény* ~ *föhény* ~ *föhény* alakváltozatát (MTsz.).

¹ A teljesség kedvéért megjegyzem, hogy ugyancsak a kalotaszegi Sálvásról ismerek 1792-ből „A *Borz juk*“ (szántó) helynevet.

² Vö.: 1222: *fluo Ruoz* | 1337: *Roazdyak* serviens | 1351: *Stephani dicti Roaz*. — 1211: *Ruozlicou* | 1320: *Roazliuk* (OklSz.).

³ Vö. 1055: *fuegnes* | 1193: *fuenes, fuines* | 1223: *Fuenes* | 1321/1328: *Fuenies* | 1328: *fuenes* (OklSz.).

Cintos. PESTY FRIGYES (MgHn. 78—9) már kimutatta, hogy az alsófehérmegyei *Cintos* községnevének a középkorban *Acintos* ~ *Acentos* ~ *Jacintus* alakja volt. A tőle felsorolt alakváltozatok között az a feltűnő, hogy régebbi az *Acintos* ~ *Acéntos*-nak olvasható alak, mint a *Jácintus*-nak olvasható. Ez utóbbi alak utalása alapján ugyanis nyilvánvaló, hogy a mai *Cintos* községnev személynévi eredetű: a klasszikus latin *Hyacinthus* (< görög Ὑάκινθος) személynév származéka. E személynévünk a latinból a magyarba **Hiácintus*: **Hiácintos* > *Jácintus*: *Jácintos* ~ *Jácint* alakban került át. Ezért feltűnő, hogy PESTY, illetőleg a CodDipl. szerint 1358-ban a helynév alakja *Acintos*, más forrás szerint 1357-ben *Acentus*, később *Acintus* (ZIMMERMANN—WERNER, Urkb. II, 141—2, III, 117—8). A következő századból is ezek az alakok ismeretesek: 1435: *Acentos* (!)¹ | 1495: *Acintos* (PESTY i. h.), és csak 1469-ből való az egyszer említett, de nyilván régebbi *Jacintus* alak. Ezt vagy csak úgy érthetjük meg, ha feltesszük, hogy az oklevél leírója az *Acintos* névben még érezte a latinból származó magyar *Jácintus* ~ *Jácintos* személynévet, vagy úgy, hogy ha feltesszük: a községnek a XV. század közepén az *Acintos* ~ *Acéntos* alak mellett még a *Jácintus* alakváltozata is élt. Ez alakváltozatok egymásmelletti élete annál is valószínűbb, mert hiszen az *Acintos* ~ *Acéntos* alak is tovább élt a XVII. században is az újabb *Cintos* mellett. ORBÁN BALÁZS, Székelyföld V, 55—6 szerint 1615-ben a község még *Acintos* alakban szerepel; magam egy 1651-ből való oklevélben is „*Acintuson* lako Szava Gergely”-t láttam közbíróként említeni (Erdélyi Múzeum. Br. Kemény Pál lt. Cintos csomó). Ebben a században ez a legkésőbbi teljesebb alak, ettől kezdve a *Cintos* alak szerepel. Ez pedig nyilvánvalóan éppen úgy népetimológiával keletkezett, mint az *Amadéfalva* > *Madéfalva*, *Abolma* > *Bolmány* és társaik.

Érdekes megjegyeznünk, hogy a helység rumén neve: *Afinfis* olv. *Acincis* (MOLDOVAN—TOGAN, Dictionarul Nagyszeben, 1909. — Anuarul Institutului de Istorie Națională III, 426) ma is őrzi a régebbi magyar helynévalakot. SZABÓ T. ATTILA.

NYELVMŰVELÉS.

Helyesírás és helyes kiejtés.

Az utóbbi néhány évben SCHWARTZ ELEMÉR igen beható tanulmányt szentelt a német köznyelvi kiejtés vizsgálatának, és három munkájában főképp a tanítás szempontjából tüzetesen foglalkozott a helyes német kiejtés kérdéseivel.² Ezeknek a kérdéseknek irodalmi megvitatása alkalmával természetesen hivatkozni kellett SEIBS kiejtési szótáira is (Deutsche Bühnenaussprache, Hoch-

¹ Az oklevélben alighanem *Acentos*, mert a XV. század közepén a *cz* hangjelzés teljesen szokatlan.

² A német köznyelvi kiejtés iskoláinkban. 1938. — Az új német helyesírás a magyar tanárság kritikájának tükrében. 1938. — A német köznyelvi és helyes kiejtése. 1940.

sprache és Rundfunkaussprache). SIEBSnek első helyen említett, régebbi műve már tizenötödik kiadását érte ugyan meg 1930-ban, mégis vannak benne hibák, legalább is a magyar szavak írásában és kiejtésének jelölésében. HAPP JÓZSEF az EPhK. legújabb füzetében (LXIV, 242—9) sorra veszi SIEBS két szótárának magyar közszavait és neveit, új szók felvételét is javasolja, közli valamennyinek helyes írásmódját és kiejtését, hogy SIEBS kijavíthassa a hibákat műveinek új kiadásában.

Igen örvendetes, hogy akadt olyan magyar ember, aki vállalkozott erre a veszélyes munkára, de a helyreigazítás közzététele előtt meg kellett volna beszélni a dolgot másokkal is, akkor nem esett volna meg, hogy magába a helyreigazításba is hibák csúsztak bele, részint helyesírási hibák, részint kiejtésiék, akárcsak SIEBS szótáraiba. *Rákóczi Ferenc, Hunyadi János és Hunyadi Mátyás* nevét nem *y*-nal kell írni, hanem *i*-vel (I. A magyar helyesírás szabályait és HÓMAN—SZERFŰ Magyar történetét²), noha *Hunyady* családnév is van. Nem tudom, min alapul az *Esterházy* névnek ez a vagylogosan felvett írásmódja: *Eszerházy*. A magyar helyesírás szabályai szerint ugyanis csak egyféle írott alakja van ennek a névnek: *Esterházy*, HÓMAN—SZERFŰ szerint hasonlóképen. A *Körös* névhez ez a magyarázat van hozzáfűzve: „ung. Fluß“, pedig A magyar helyesírás szabályai azt tanítják, hogy a folyók neve *Körös*, a városoké *Körös* (*Nagykörös, Kiskörös*).

Ami a kiejtést illeti, *Apponyi* nevének kiejtését talán nem kellene kétféle alakban felvenni: rövid *p*-vel is, kettőzött *p*-vel is (a 249. lapon a cíkkiró is csak a rövid *p*-s ejtést közli), mert az *Apony* név az *apa* származéka (vö. GOMBOCZ: MNy. XI, 345), és csupán az íráshoz ragaszkodva mondják többen az *Apponyi* nevet kettőzött *p*-vel. *Kossuth* nevének kiejtésében rövid *u* van jelölve, ez azonban csak dunántúli kiejtés lesz; másuttal hosszú *ú*-val mondják a *Kossuth* nevet, s ez a kiejtés bizonyára jobban el van terjedve. *Széchenyi István* nevében a *cs* hang után *é t* kell ejteni, nem rövid zárt *ê*-t, mint a cikk jelöli (vö. SZINYEI: MNy. XXV, 161 és A magyar helyesírás szabályai 105. pont). A *pengő* szóban és a *Munkácsy* névben a *g* és a *k* előtt nem *n* hangot ejtünk, hanem olyan hangot, amilyent a német *Dank* és *Ungarn* szóban, s amilyent SIEBS η jeggyel jelöl (Bühnenaussprache¹⁵ 62—3; vö. HORGER, Általános fonetika 123 és GOMBOCZ, MTörtNy. Hangtan 24—5, 52, 57). Ugyanígy a *honvéd* szó kiejtésében sem *n* van a *v* előtt, hanem hátrább, a felső fog-sorral és az alsó ajakkal képezett (labiodentalis) m (vö. HORGER i. m. 123 és GOMBOCZ i. m. 24, 52).¹ Nem jelöli a cikk a hasonlást ezeknek a neveknek kiejtésében: *Félegyházi, Gyöngyös*; itt ugyanis a *h* előtt *ty* hangot mondunk, nem *gy*-t, a *Gyöngyös*-ben pedig a *gy* előtt *ny* hangzik, nem *n* (vö. HORGER i. m. 124 és GOMBOCZ i. m. 52, 24). Az *éljen* szónak *lj*-vel való kimondása betűszerinti kiejtés, kettőzött *j*-vel kell ezt a szót kimondani (vö. HORGER i. m. 124 és GOMBOCZ i. m. 45). Az *ly* betű hangértéke HAPP átírásában *l*, vagyis a mai magyar köznyelvben már nem szokásos *ly* hang. A magyar fonetikusok *j* vagy *ï*

¹ Igaz, hogy SIEBS nem ismer ilyen hangot, nincs rá fonetikus jele sem.

hangot jelölnek ilyenkor (vö. HORGER i. m. 130—1 és GOMBOCZ i. m. 22, 33), s ezeket a fonetikus jeleket (*j* és *z*, azaz mássalhangzóértékű *i*) SIEBS is használja (Bühnenaussprache¹⁵ 31), tehát *j* vagy *z* jellel kellene átírni ezeket a szavakat: *gulyás*, *Károlyi*, *Mihály* (*Munkácsy Mihály*), *Erdély*, *székely*.

HAPP az *ë*-zõ kiejtés szerint írta át a szavakat, de úgy gondolom, fel kellene venni az *e*-zõ kiejtésű alakokat is, mert sok magyar ember *e*-vel beszél, s a szótáraknak olyan használója, akinek alkalma van élő magyar beszédet is hallani, könnyen azt állapíthatná meg, hogy a kiejtés jelölése nem mindig vág össze a valósággal. A *nem* tagadó szócskának és a *székely* szónak zárt *ë*-vel való kiejtése pl. csak Dunántúl divik; gyakrabban halljuk így: *nem*, *nem*, *soha* és *székej*, mint *nëm*, *nëm*, *soha* és *székëj*. *Székesfehérvár*-t is többen mondanak, mint *Székësfehérvár*-t. Másrészt a cikkíró nyílt *e*-vel írja át a *pengő*-t és a *Jászberény* nevet, pedig ezeknek *ë*-zõ kiejtése *pëngő* és *Jászberény* (az EtSz. is *Bërény* címszót vesz fel). *Debrecen* névének fonetikus átírása csak a harmadik szótagban mutat zárt *ë*-t (*Debrecën*), ámde igen sok *ë*-zõ kiejtésű egyén *Dëbrëcën*-t mond (vö. az EtSz. megfelelő címszavát).

Bizonyára tollhiba vagy sajtóhiba *Temesvár* névének átírásában a *v* betű a *w* helyett s a *tanya* szóéban a *ny* betű a *n* helyett. Nem lehet azonban sajtóhibának minősíteni a *palatásiert* szóalakot a *palatalisiert* helyett, mert ötször is szemet szúr a németül írt cikkben.

NAGY J. BÉLA.

Egy új kötőszó Budapesten. Négy-öt éve figyelem, hogy a budapesti nép, főképen a tanulóserég az ellentétes mondat kötőszóval ezt használja: *közbe*. Pl. *Szaladtam a lakásukra, közbe nem voltak otthon. Szídták a mozidarabot, közbe egészen jó volt. Hívtam játszani, közbe nem jött el. Vettem egy almát, közbe férges volt, és nagyon sajnáltam a pénzemet.*

JUHÁSZ JENŐ.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Szó- és szólástörténeti adatok a jász-kunsági levéltárakból.

A jász-kunsági levéltárak XVIII. századi iratai a sok értékes és színes néprajzi és művelődéstörténeti anyagon kívül figyelemreméltó szó- és szólástörténeti adatokat is tartalmaznak. Mivel néprajzi kutatásaim közben első sorban a népet érintő feljegyzéseket és népi elemek tanúvallomásait vizsgáltam, a jegyzékbe foglalt szavak, szólások és kifejezések első sorban népnyelvi adatoknak tekinthetők. Igaz ugyan, hogy az írásbelfoglalás munkáját jegyzők és joggyakornokok végezték, de leginkább ők is e kiváltságos területek népéből kerültek ki, s így például az igazságügyekben nagyfontosságú jegyzőkönyvek megfogalmazása a népi vádlottak vagy tanúk vallomása alapján nyelvi hűségben is megbízhatóbb. A szógyűjtemény legnagyobb része a Kiskunságból származik, kisebb részben pedig a Nagykunságból és Jászságból. A feljegyzés pontos idejét néhány

esetben nem tudtam megállapítani, s ezért a jegyzékben sem tüntethetem fel, de ezek az adatok mind XVIII. századiak. Ahol a hely nem volt pontosan megállapítható, ott a közigazgatási területet jelzem. Kivétel mindkét esetben a csúfolódások és káromkodások gyűjteménye.

Jelzések: J. = Jászság. — K. = Kiskunság. — N. = Nagykunság. — Hal. = Kiskunhalas. — Ár. = Jászárokszállás. — Fél. = Kiskunfélegyháza. — Kar. = Karcag. — Kis. = Kisújszállás. — Kunh. = Kunhegyes. — Kszm. = Kunszentmiklós. — Maj. = Kiskunmajsa. — Szab. = Szabadszállás. — bjk. = büntetési jegyzőkönyv. — el. = elenchus. — prot. curr. = protocollum eurrentale. — tj. = tanácsjegyzőkönyv. — bp. = boszorkánypör. — A pontnélküli arab szám lapra vonatkozik.

*

aha. — „nagy átkozódással mondá: Aha, az Isten sohase áldjon meg benneteket véle“ (Hal. tj. 1759. 177).

akasztófa-billeg: a hóhér a bűnös homlokára vagy hátára sütötte (K.).

akóz: a hordót akózzák beméréskor (Hal. tj. 1757.).

alkudjunk, hogy bírót ne keressünk: a tolvaj egyezsége akar lépni a károsulttal (Hal.).

avatkozik: boesátkozik. — „gyanus társalkodásokban avatkoztán“ (Hal. tj. 1755. 181).

ágy: ágynemű. — „bé és kiviszí ágyát“ (N.).

ásít: áhít (Hal. tj. 1759.).

bajnoknak hív: verekedni hív (Hal. tj. 1761. 3).

bakkancs: bakancs. — „mert Marháimat midőn Péter Ferenc Ur gulyáján hagytam, Sarkantyús bakkancsom volt“ (Hal. tj. 1757. 114).

bába: boszorkány. — „De rossz szomszédotok van, szegények, ha maga is Bába, az Anyja és Nagy Anyja is a' volt, és az Annyát meg akarták égetni.“ (Kis. bp. 1749.)

bálványozás: érdemtelen tisztelet. — „A Ferencz Szállási... Kútnak ellsemmisítése, mely a köznépp között Szent Kút névvel neveztetik és bálványoztatik, determináltatott.“ (Fél. tj. 1791. 129.)

bettyár leány, — *asszony:* napszámos. — „Feir nép, tudni illik Bettyár Leányok és Bettyár Asszonyok portiot fizessen“ (Fél. 1758. 84).

békepohárt iszik: kibéküléskor áldomást (K.).

bérlett eke: árendált. — „bérlett ekével szántott“ (Hal. tj. 1759.).

bogácsa: pogácsa, itt valószínűleg bodag. — „Bogácsára adtak egy darabot benne.“ (Kis. bp. 1749.)

borház, bormérőház: kurtakoetsma (K.).

boroskás: ittas (N.).

bőjtfogadó szerda: hamvazószerda. — „Bőtt fogadó Szerdán pedig az hegedűt tartozik beadni.“ (Fél. tj. 1783. 425.)

bújos-bajosság: rossz sor (K.).

cégéres vétek. — „czégéres vétekben leledzván“ (Hal. tj. 1762.).

cifra pendel leve: húgy. — „Vas Andrásné a Cifra pendel Levét is elmérte a bor között.“ (Kszm. tj. 1789. 97.)

cimer: cégér. — „Mester Emberek illendő Czimereket és festéseket tégyenek Házaikra.“ (Kszm. tj. 1794. 260.)

cippellős: női cipő (N.).

csavargó és lopásból élősködő huszontalan föld terhe: söp-
redék (K.).

csavargó és Pusztákon holmi ragadozásból minden munka nélkül élni szokott ember: naplopó tolvaj (K.).

csákó: a süveg felhasított szegélye. — „Süvegemen csákót szoktam viselni, s csákójját igaz, hogy felakasztva hordozom.“ (Hal. tj. 1757. 113.)

csipkehordozó tót: csipkeárus (N.).

csirín: cserény (Ár. 1763.).

csunyája: penis. — „az Csunyáját, vagyis Szemérem testét előlme hozza, úgy lödörgeti“ (Kis. bp. 1749.).

dallásra kifakad: nótára gyűjt (N.).

deverna: rosszhírű. — „azután az malmok s más Deverna házak körül halgatódzanak“ (Fél. tj. 1785. 509.).

dib-dáb. — „dib-dáb, Sohonnából jött Bírák néki nem parancsolnak, az ilyen akasztó fárul szakadt és Hóhér kezéből ki szabadult Esküdtt Emberek neki Törvényt nem tesznek.“ (K. bjk. 1757.)

dolgát közli: coire cum femina (K.).

dolgát végzi: coire cum femina (Hal. tj. 1760.).

dunnog: dűnnyög, zsörtölődik. — „Gál Andrásné dunnogva el menvén“ (Hal. bp. 1734.).

dühödtlelkű: dühös (K.).

eb a lelke. — „eb volt a lelke, el akart veszteni“ (Kar. bp. 1722.).

ebag: sorvadásos gyermekbetegség. — „mit főz? kire felelt Hős Anna: Ebagot, ebagot, ebagot.“ (Hal. bp. 1744.)

egészségre hoz: meggyógyít. — „ollyan Egészségre hozlak, valamint annak előtte voltál.“ (Hal. bp. 1753.)

egy cseppig: egy szálig. — „a többi Esküdtt mind egy tseppig Boszorkány Halason“ (Hal. bp. 1734.).

egy felkötte, egy lefekete nincsen: egy pillanata sincs (Hal. 1762.).

egyféle vagy hősám: menstruatio. — „jó Leányomnak az egyféle (vagy hó) szám ellen“ (Hal. bp. 1734.). — *holnapszám* (Kar. bp. 1722.).

egy hát búza: amennyi a háton elfér (K.).

egy karó végéig: épen, sértetlenül. — „Kár nélkül feun állott egy karó végéig“ (Kszm. kun lista.).

elidegenítés: lopás (Hal. tj. 1755.).

elkeni a gyermeket: magzatelhajtás (K.).

elábal: megszökik (Hal. tj. 1758.).

elmázolás: coitus interruptus (N.).

elmegy a gyermek: elvetél, abortál (K. bjk. 1754.).

elsinkel: ellop (J.).

első álom táiban: közvetlen elalvás után (K.).

eltökít: elront (Kszm. tj. 1799.).

elugrat: jószágot lop (K.).

elugrik: megszökik (Hal. tj. 1756.).

elveszt: megöl (K.).

- engedelmes*: enyhe. — „engedelmes tél“ (Hal. tj. 1761.).
enyeleg. — „feleségével enyelegvén a talpát vakarta volna“ (Hal. tj. 1765. 345).
eszén kívül: öntudatlan. — „eszén kívül beszéllett“ (Hal. bp. 1753.).
égető ember: gyújtogató. — „azon égető embert és kártévőt mindjárt a tömlöczre kellett küldeni.“ (Szab. prot. curr. 1756.)
életét halálával felváltja: meghal (Fél.).
élni: megélni, lakni. — „a Betyárok téli időre pedig a Helységekben élni vissza mennek“ (Hal. tj. 1758. 131).
érdekel: üt. — „verésekkel is érdeklí“ (Hal. tj. 1760. 274).
facsar: csavar. — „a másik Lábát pedig Gulyás Andrásné fogta, tekerték és facsarták“ (Kis. bp. 1749.).
fakémény: favázú és deszkával bélelt tűzveszélyes kémény (K.).
fanyelvű békó: fapecekkel záródó békó (K.).
farkasok bőgetik a jószágot: nyugtalanítják (K.).
farkas torkára szabadjában hagyni a jószágot (Hal. tj. 1763. 284).
fattyat vet: törvénytelen gyermeket szül (K. 1754.).
fattyú: kamasz. — „ollyas Fattyú forma bujtárok az pipának ell vétele után vesszözteszenek meg“ (Fél. prot. curr. 1768. 133).
fejel-haj: vánkoshaj. — „veres forgatásos fejel haj“ (Ár.).
fejő-akol: isztronga (Kszm. tj. 1774. 28).
fellyebbvaló napok: előző, előbbi idő (K.).
felzúdul: felkészül, szándékozik. — „csak magam zúdultam fel az lopásra“ (Hal. tj. 1759.).
fenegét: fenyeget. — „fenegette a fatenst, hogy bort nem adott nékie“ (K. bjk. 1757.).
fertály hadnagy: közigazgatási személy (Fél.).
félelmes: félős (Hal. tj. 1755. 48).
férfi mag: ondó (K. bjk. 1754.).
fiatal: csemete. — „Gyümölsős fiatalok.“ (Hal. tj. 1755.).
fiócsárda, fiókkorcsma: kurtakocsmá (K.).
fitty!: coki! — „Fitty, ha apád tökit Bába másutt mosta, Kirúg és elkerget a szelelő rosta“ (Kszm. kun lista).
földes lakos: földtulajdonnal bíró, tehát gazda (Kszm.).
füstöt vet: füstölni kezd (K.).
fűvet feltakarítani: kaszálni — gyűjteni (K.).
garaboncás deák: garabonciás. — „Majsán Garaboncás Deáknak lenni magamat vallottam“ (K. bp. 1757.).
gelyva: golyva. — „a gelyvát mivel gyógyítod meg“ (Kunh. bp. 1768.).
gonosz társaság: tiltott együttlét. — „gonosz társaságok megbaboláztassék“ (Hal. tj. 1763. 277. l.).
göbölös hajtó: hajcsár, leginkább szerb, oláh söpredék-ből (Hal.).
gyalogkapu: kiskapu (K.).
gyepű: gyp. — „gyepűjéből feltör“ (Hal. tj. 1758).
gyülevész ember: söpredék (Kszm. tj. 1774. 19).
gyülvészember él: haragban van (Hal. tj. 1753.).
gyűr-gyötör: erősen nyomkod. — „Kovács Erzsébet gyürte, gyötörtte a hasát“ (Hal. tj. 1759.).
hajó: esónak, ladik (Hal. tj. 1759.).

halálra ki pányvázott föld féрге: söpredék (N.).

hallatlanná tesz: nem törődik vele, nem hallgat rá. — „de az fatens hallatlanná tette, nem adott“ (K. bp. 1757.).

halomása történik: meghal (K.).

hamishitű: hamistanú (Hal. tj. 1753.).

hancúz: hancúrozik (N.).

ha nem kellek, ördög veled, vaskereszt (K. bjk.).

harang: kolomp. — „mivel éhes voltam, egy harangot le vettem a juhról, ... megfejem s a tejét megittam.“ (Hal. tj. 1765. 294.)

harang úteje: harang nyelve. — „le vévén az Harangnak útejét, jól meg vertük véle a kocsist“ (Hal. bp. 1753.).

haraszt: avarfüves legelő. — „a kötönyi haraszt“ (Hal. tj. 1756.).

hasznát vesztegeti: elveszi a hasznát, megrontja. — „nem csak oktalan állatokat, de azoknak hasznát is meg vesztegették.“ (Hal. bp. 1753.)

határozás: a határok évenkénti felülvizsgálása és megállapítása (Kszm. tj. 1774.).

hátalló zsidó: batyus zsidó (K.).

hāti bőr: pásztori vagy paraszti ruha, kacagány. — „az ura hāti bőrét a nyakába vetette“ (Kunh. bp. 1768.).

házhoz szakad: oda kerül a házhoz (N.).

házi igazság: házi eszköz (Hal. tj. 1762.).

hegedű: kalodaszzerű kinzőeszköz (K.).

heje-huja. — „az ünneprontók pedig, utzákon hejje-hujjálók, tombolók minden személyválogatás nélkül büntessenek.“ (Szab. prot. curr. 1759.)

helyes: helybeli. — „városunk helyes lakosai“ (Hal. tj.).

helytelen hely: tiltott hely. — „ha a Pásztorok koresmákon, vagy más helytelen helyeken tapasztaltatni fognak“ (Fél. prot. curr. 1763. 81.).

hírt szélleszt: hírt terjeszt, pletykázik. — „Kulcsárék rossz hírt szélllesztettek“ (Hal. bp. 1753.).

hitében áll: esküje kötelezi. — „mivel kötelességekben és hitekben áll az illetén vármegyézés“ (Fél. prot. curr. 1763. 81.).

hitnek felvétele: esküvő. — „a nász népe a házassuló párokat a hitnek felvételére a templomba kíséri (Maj. 1821. tj. 110. sz.).

hitre szorít: megvallat (K.).

húsvéti cédula. — „az húsvéti czédula készítése ... Leányok tanítójára bizattatott“ (Fél. tj. 1785. 57.).

igazítja magát: mentegődzik. — „én velem magát a Jámbor edgyik is ne igazítsa“ (Hal. bp. 1734.).

Isten ne boldogítsa lelkét, ha ...: kárhozzék el (Kar. bp. 1722.).

iszák: eleségtartó tömlő. — „a portéka vagyis Iszákok megh áztak“ (Maj. tj. 1755.).

íz: darabka. — „egy íz szöllő“ (Hal. tj. 1763. 351.).

jaj, föld, hogy te meg nem repedsz, és elevenen el nem nyelsz! (Hal. tj. 1759.)

kalafa: kaloda. — „Kalafát szenvedett kettő az többiért“ (Kszm. kun lista.)

kaszálókert: kompolással, hanesikolással kerített füves rét (K.).

kazán: üst (Hal. tj. 1754.).

kecele: nő ruhadarab (N.).

kellemetes: kellő. — „kellemetes helyen“ (Hal. tj. 1754. 5).

kendőzni: törülközni. — „áldot kendővel meg kendőztem“ (Kszm. XVII. sz. végi viziós imádságból).

kerthely: szálláskert. — „a Kert helyen Marha mellett szárnyékban hálván“ (Maj. bj. 1759.).

kezes: tolvaj (Hal. tj. 1763. 283).

kéményinspektor: tűzrendészeti felügyelő (K.).

kémény nélkül lakó ember: a XVIII. században nem minden háznak volt kéménye (K.).

kényén szopott bárány: kövér, jófejlődésű (J.).

kérgében se szenved meg: semmikép se tűri meg. — „Kérgében sem szenved semminemű sellért“ (Kszm. tj.).

kézfogás: eljegyzés. — „Gonosz és Fekszó nevű juhászok előtt ment végbe kézfogásunk“ (Hal. tj. 1757. 123).

kiigazit: kiutasít (Hal. tj. 1755. 18).

kijővőleg: kijövetelkor. — „kijővőleg pedig az ajtónak a zárjára hágtam“ (Kunh. bp. 1768.).

kínyeső: higany (N.).

kocsmát üzni: duhajkodni (Maj. 1785.).

koldusbíró: a koldusok hatósági felügyelője (Fél. tj. 1792. 309).

koldusvezető gyermek (N.).

kórász: kóborol (Hal. tj. 1765. 300).

köpő: köpü (Maj.).

köteldzik: beleköt valakibe (Hal. tj. 1760.).

köti a hitit: esküszik, szavát tartja (Hal. tj.).

köti magát: borogat. — „meleg lóganélyal is kötvén magamat“ (K. bj. 1755.).

közönséges szántás: a város magánbirtokának szántása, erre minden redemptus ekés gazda kötelezve volt (Kszm. tj. 1774. 9).

közönséges társadalom. — „a közönséges Társaságban csak haszontalan tagok és eszközök“ (Hal. tj. 1758. 131).

közössége van valakivel: coire (K.).

közösködik: coire (K.).

kuszol: esókol. — „felfogod a Lábamat, úgy kuszolod a s..gemet“ (Hal. bp. 1734.).

kútbíró: a kutak felügyelője (K.).

külföld: vidék. — „az idegen nyári munkára külföldre járdogálni szokott munkások“ (Fél. tj. 1793. 31—2).

lába nyomát se lépí át: dédelget. — „de miolta hozzáalta magát, azolta Lába nyomát se Lépi által“ (Kis. bp. 1749.).

lábhegyen, körömhegyen: lábujjhegyen (Hal. tj. 1760.).

láncrul szabadult személy: börtönviselt (K.).

lánc törésben vétkezik: eltöri a bilincset, s elszökik (K.).

láncváltás: szabadulási óvadék (Kszm.).

láncsás: éjjeli őr (K.).

leánysirató. — „Elvégeztetett, hogy soha ezentúl az Leány sirató tartatni és musikálni Szombaton meg ne engedtesen.“ (Fél. tj. 1772.)

leesik az eb a Tallygáról: a méltatlan embert utoléri a végzete (Kszm. tj. 1774. 356).

leveg: lebeg (Hal. bp. 1734.).

lónak állit: lóvá tesz. — „Lónak állítván oda hordozták, egyszer Szögedről sőt hoztak rajta“ (Hal. bp. 1753.).

maga dögében esett: a jószág természetes kimulása (K.).

maga embere: önálló, napszámos, tehát nem elszegődött (K.).

mag nélkül maradt ember: utódnélküli (K.).

marisgál: markolász, fojtogat. — „Nem szólhatok Szülém Néném Asszony, marisgállyák az Torkomat“ (Hal. bp. 1753.).

más: magzataburok. — „az Mássa, az az Gyermekek Tartója“ (N.).

más is főz a fazekában: az asszony házasságtörése (K.).

másonkapó: hűtlen életű házastárs (N.).

megbódul: megbolondul (Kis. bp. 1749.).

megbúj: besurranó lopás. — „A ház padlását is megbújta“ (Hal. tj. 1757.).

megcsigáz: a hóhér kínzása (K.).

megért idejű: élemedett (Hal. tj. 1763. 1.).

megfertelmesít: coire cum animalibus (N.).

megfertéztet: coire cum femina (Hal. tj. 1760.).

meggyak: coire cum femina (N.).

meggyermekesít: teherbe ejt (N.).

meghitványkozik: megbetegszik, leromlik. — „a melly ló Istállónak küszöbje alá olytat ásnak, az ló sohasem hitványkozik meg“ (Kis. bp. 1749.).

megnyilat: nyilat ver bele, megront. — „engem meg nyilatott erőssen Bangó Ferencz“ (Hal. bp. 1734.).

(Folytatjuk.)

TÁLASI ISTVÁN.

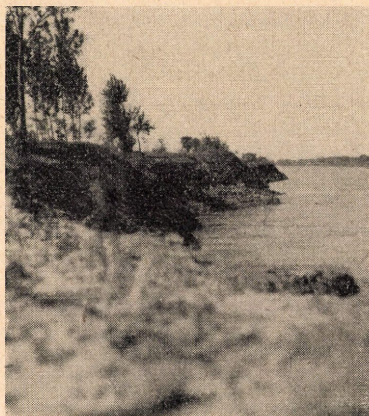
NÉPNYELV.

A térszíni formák elnevezései a szentesi halászatban.

HERMAN OTTÓ „A magyar halászat könyve“ című művében a halászzal kapcsolatos térszíni formákról még nincs szó, mert a nagy kutató csak magával a halászzal foglalkozott, a vele látszólag lazábban összefüggő térszíni formákat figyelmen kívül hagyta. ECSEDI ISTVÁN „Népies halászat a Közép-Tiszán és a tiszántúli kisvizeken“ című kitűnő tanulmányában részletesen és alaposan foglalkozik ugyan ezekkel a kérdésekkel, mégis hasznos dolognak látszik, ha ECSEDI adatait jobban megvilágítom és kiegészítem azokkal az adatokkal, amelyeket Szentes környékén 1940. nyarán a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Magyarságtudományi Intézetének a megbízásából gyűjtöttem. Szükséges ez már csak azért is, mert ECSEDI a tiszai halászzal csak Szolnokig foglalkozott, a Szolnoktól délre levő halászzal nem. Pedig látni fogjuk, hogy nyelvészeti tekintetben igen fontosak azok a térszíni elnevezések is, amelyek Szentesen használatosak. Több olyan nyelvi adatot sikerült itt följegyeznem, amelyeket máshonnan nem ismerünk. Egyébként azt is látni fogjuk, hogy a halászatban fontos térszíni formák többnyire

egymásnak a függvényei. Ahol például *kanyar* van, ott van a *szirt*, a *szirt* mellett az *örvény*, az *örvinnel* szemben. a túlsó part mellett van a *lang-víz*, a *szirttal* szemben lévő part lankás, ennek a neve *lággy-ódal*; a *lággy-ódalon* van a *limány* is, a *limány ajjába*, vagyis a *limány viginé*, ahol a folyó mindig a legszélesebb; ott van a fenéken *porong*; porong a limány előtt is szokott lenni; az *iszap* pedig a *limány fenekén* van.

Minderről eddig — tudomásom szerint — semmi érdekeseget sem tudunk, pedig ezeknek ismerete nélkül nem érthetjük alaposan a halászat legelemibb, de legfontosabb kérdéseit.

Meredék szirt a Tisza balpartján.

A halásznak tunni kell, hogy mejik hején miben a vízjárás. — mondotta Váradi Imre szentesi öreghalász. Aki nem ismeri a *vízjárást*, nem tudja, hogy hol kell *tanyát vetni* (a hálót halfogásra kivetni). A vízjárás a meder esésének a függvénye, ennek meg a folyó partjainak a térszíni formája a következménye. Ebben a tekintetben különösen fontos: a *kanyar*. A Tiszában sok a kanyar, a víz nem egyenes irányú partok között halad, hanem irányát folyton változtatja: *kanyarog*. A kanyarban annak a partnak, amelyiknek a víz nekvívág: *szirt* a neve. A *szirtban* (hátsó hangrendű!) a víz a partot nagy erővel mossa, mert a szirt irányában volna a folyó legnagyobb esése, oda zúdul a víz, ezért a szirt nagyon magas, és mivel a szirtot alól az odazúduló víz kimossa: a part itt be szokott omlani a vízbe. Szentes mellett a hajóállomáson alól mindjárt következő kanyarban a Tisza egy folyószélességgel eltolódott keletre azért, mert a szirt folyton omlott, a szirttal szemben levő túlsó oldal meg feltöltődött. Ott ugyanis a víz lassan folyik, ezért a homokot ott *rakja*. A szirtos part folytonos omlása következtében *ijen nyárfa*, *fűszfatuskók* *bébugdosnak* a vízbe, *ahon mennek* [a halak]. *Ojan szirtos hejekén, míjeb vizekén. Ijen tuskók a seb-csapaton a lektöb van.* De nemcsak a meredekpartú kanyart nevezik a vízi emberek szirtnak, hanem a szirt mellett levő sebes vizet is hívják így: *Gyerünk át a szirttra halászni!* — *Mémentem*

fél ezen a szirtton é! — A tutajos a szirtot keresi, a fil a langóvíztű. — A szirdba van a sepcsapat: az mindig megláccik, mer szélbe is fínyös. — A seb-csapat tehát a szirt mellett folyó sebes víz. A sepcsapat az őrvíny. Fínyös, égyenös, sebös. Ha naty szél van, alszél, útyhoggy nekifű a szél, belefű, ot van legerősebb hullám. — A seb-csapatnak van tócsérje. Itt van az őrvíny, vagy Komendát Bálint szentesi halász szerint az őrmíny. A víz fenekén ilyen helyt gödör van. Az őrmíny ~ őrvíny kavargó, forgó víz, ezért hívják forgónak is. Az őrvíny ~ őrmíny, ha halászat tekintetében jeles hely, rendszeren valami nevet visel. A szentesi halászok emlegetik még a Labodár-t: őrvíny vót, nagy őrvíny a szentesi határ alsó víginé a Tiszán. Naty kanyar van ott, sok hallal. Réngeteg hal ájja (állja; de most már nem, a halász jelen időben mondotta, de a múltat értette) aszt a tájt, mer az egísz ojan lang-víz. — A Zsúpi-őrvíny is, a Labodár is el van szakadva a Tiszátű. Nevezetes az Anyási őrvíny is, Mindzenten alól.

Komendát Bálint szentesi halász szerint a seb-csapaton belől van a bú-seb; ott olyan mély, mint a közepe. Váradí Imre öreghalász szerint a seb-csapat meg a bú-seb egy és ugyanaz. Odavótam kecézni, megakattam a bú-sebén. Mivel a seb-csapaton szoktak kecézés közben megakadni, mert ott vannak a bebukdosott fatövek és faderekak, amelyekben a háló meg szokott akadni: én a tapasztaltabb Váradí magyarázatát fogadom el, vele együtt a seb-csapatot és a bú-sebet én is egynek tartom.

Megjegyzem, hogy mély vizet bátor-víz-nek is hallottam nevezni; a nemmély víz: csekéj-víz.

Hangsúlyozom, hogy seb-csapat, bú-seb, bátor-víz kifejezéseket szótárainkban nem találom. HERMAN OTTÓ id. művében szerepel ugyan a sebes szó, de igazi értelmé pontosan nincs meghatározva: „a Márna a sebesben él“ (vö. a könyv mester-szótárát). TÖMÖRKÉNY ISTVÁN „Bazsarózsák“ c. kötetének „Szirtsek a partok“ c. elbeszélésében megvan a seb szó: A vizecskének kicsit erős a sebje. Az író a víz sebje kifejezést nyilván a sze-gedi halászoktól hallotta.

A szirttal csaknem szemben, de egy kicsit lejjebb, a másik parton van a lágy-ódal. Itt van a langvíz, A lágy-ódal a szirt ellentéte: partja szinte észrevétlenül emelkedik ki a vízből; partját az a homok képezi, amit az alig-alig folyó langvíz lera-kott. A seb-csapat ellentéte a langvíz. A szirt (itt ezen a seb-csapat értendő) ojan sebös, hogy nem tud befagyni. A lágy-ódarra odarakja asztat a sok szotyét (piszkos jégtörmelék), annáfogva odaszoríttya az egísz vizet a szirttra, az nem bir sohasé befagyni, ojan sebös. Ezzel szemben a lágyódal szile béál hamarabb, mint a seb. Bizonyára kissé túlzás az, hogy a szirt nem bir sohasé befagyni; 1940 telén bizonyára a szirt is befagyott. De az bizonyos, hogy a sebes víz nehezebben fagy jéggé, mint az alig-alig folyó langvíz. Váradí Imre azt mondja, hogy a szirttal csaknem szemben levő túlsó part mentén levő víz jég-erediskor (jéginduláskor) neveződött el lágy-ódalnak. Amint ugyanis a szirt jelenti a kanyar meredek partját is meg a szirt mellett levő sebes vizet is, éppen úgy jelöli a lágy-ódal a mély-víz ellentétét: a lang-vizet is.

Megjegyzem, hogy az itt emlegetett *lággy-ódal*t ECSEDI halászai *rapálynak* meg *palajnak* nevezik, a szentesi *szirt*nek meg ECSEDI könyvében *fok* a neve.

A *lággy-ódal*on van a *víz limánya*. A víz limánya olyan helyen van, ahol csekélyebb mélység mélyebb részszel találkozik. Olyan helyen nekiverődik a víz a csekélyebb résznek, és fordul, forog, keveri, hajtja egymást a víz, de nem gyorsan: az a *víz limánya*. A MTsz.-ban közölt *limány* adat jelentése valószínűleg nem egészen pontos, mert ott egyszerűen 'örvény' jelentés van mellette. Annyi bizonyos, hogy Szentesen a *limány* nem örvény, mert Váradi Imre ezt határozottan tagadta és ezt mondotta: *Az örvény lággy-ódal*a *limány*; *az örvény ajja limány*: *ot sok halat fog az embér jégerediskor*. *A limányon nem min a jég, ot lehet halászni a lággy-ódal*on. *Hu jégeredis van, vagy nagy áradás akkor a szirt*rá átveri a halat a *limány*ra a jég még a nagyon sebés víz. *Jégeredis*kor a *limány*ba fogják a halat, még sebés áradáskor.

Halászat tekintetében a folyóvízen legfontosabb a *szirt* és a *szirttal* szemben levő *lággy-ódal*, jobban mondva: az ezek mellett levő *seb-csapat*, *örvény* meg a *langríz*. *Tanyát* legtöbbször ilyen helyen *vetnek*. A *tanya* a víznek az a része, ahol a hálót a halfogásra kivetik. A folyóvizek emez állandó halászó helyeinek: a tanyáknak rendszerint külön nevük van. A Körösön *mindén tanyának vót neve: Határ-tanya, Fejszés-tanya, Jaksor-tanya, Parti-tanya, Falu-ajja, Pérjés-tanya, Tűszköves-tanya, Tehenes, Tetű-hát, Csiga-tanya, Tőke tanya, Virágos, Virizló, Nagy-Szávó, Kis Szávó, Kesej, Köröstorok, Lucskos, Telekajja, Kompajja, Csárdaajja, Keskényajja, Csizmaistőke, Tőkeszirt*. — *Uj hálót álitottunk (új hálót készítettünk)*. *Elmentünk fél a Határtanyába a szelevinyi vízén, megvetettük az esthajnali tanyát, utánna megvetettük aszt a Parti-tanyát: abba harminckét meritis halat foktunk* — mondotta Rácz Imre. A Tiszán a következő állandó halásztanyák voltak: *Elek-tanya, Sziget óra, Nagybóggó, Sáros-tanya, Taprika* (és nem *Tápicza*, mint HERMAN O. i. m. I, 75), *Zsúp, Róka-tanya*: a Zsúpszigetben, *Kutyás: a Zsúpi örvény ajja, Sugár: a Labodár eleje*.

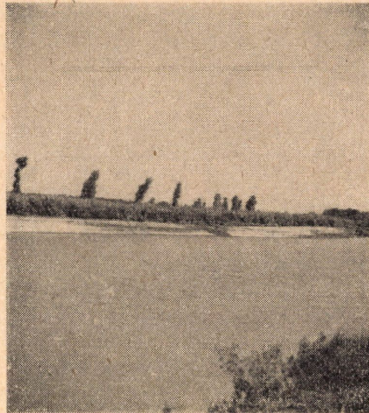
HERMAN OTTÓ ezeket a halászhelyeket: tanyákat csaknem mind említi. A HERMAN említette szentesi tanyák közül Váradi Imre nem ismerte már a *Faktor-t*, *Csücese* tanyát; a HERMAN idézte *Kólyúk*-at sem ismerte, de *Kőjuk*-at mondott. Ami meg HERMAN fentemlített művében *Tápicza*, azt Váradi egész határozottan *Taprika* néven mondotta.

Amint láthatjuk, a tanya elnevezésekben sokat szerepel összetétel második tagjaként az *-ajja*, pl. *Komp-ajja, Csárda-ajja*, ennek jelentése ez: a 'kompon alól levő', 'a csárdán alól levő'. Az *ajja* ellentéte az *eleje*, pl. *a Labodár eleje*. Valaminek az *eleje* ott van, amerről a víz jön, valaminek az *ajja* meg ott, amerre a víz folyik.

A *kanyarban* olyan nagy erővel folyik sok helyt a víz, hogy *a kanyar után visszafelé fojik a víz*. Ez a *cigányvíz*. Némelyik helyen 500 méterre is visszafolyik (úgy értendő, hogy régebben volt ez így, ma már nincsenek ilyen nagy cigány-

vizek). *Ha egy lápot (tutajt) bevét a cigányvíz: félnapot is ott kóvájgott, mire ki tudott belőlle kecmerégni az oláj.*

A kanyar ellentéte a síma-dérik. Azt a folyószakaszt nevezik így, amelyik egyenes, nem kanyarog. Partja nem olyan meredek, mint a kanyar szirtja, hanem lankás, alacsony. — Tudtommal a síma-dérik térszíni elnevezés sincs eddig sehol sem feljegyezve.

Síma-dérik a Tiszán.

Mikor a víz virágzik: a hal fent jár a víz tetején. *Vízkösztt észik a hal, ha nem a tégláná van. Ha a tégláná észik (ami a horgot a víz fenekén tartja): akkor fenékén, mer a téglá a víz fenekén van.*

A limány ajjába, vagyis a limány véginé van a porong, ahun nagyon szilés a víz. A porong a víz fenekén van: kemény rísz, homokbuckás porong. Ojan kemény, hogy azon lehet kocsi-val, lóval mēnni, még sē láccik még a kerék nyoma. A porong ellentéte az iszap. *Az iszap a Tisza ajjába van: naty sár, amibe úgy elvág a háló, hogy nem tuggyuk kihúzni.* Vagyis a háló az iszapban elül. *Az iszap a limányon van. Van benne méterēs, kétméterēs.* A limányon nincs porong.

Mikor a víz apad vagy árad, van egy mījedis, amin mēgy ki a víz, oszt kevés szērszám, háló kell, az a szorító. — *Elhálósztam a szorítót — mondja a halász. Kērēsztül rakja az embēr a szorítót varsával. Mer a hal, akar apad a víz, akar árad: mindig ot min, ahun mījebb.*

A ponyty füves, gyēpēs, sásos hejēn ívik, ahun kiláccik félig a ponyty. *Harsa fatövire, bēnt fa-fandzsára (ívik). A fa-fandzsa: szórős fűszfatöve vaty szórős fadērik; fajandzsára tojják az ikrát.* A fajandzsa tehát olyan fagyökér vagy faderék, ahol a magos vízállás következtében a vékony gyökerek szōrszerűen vonják be a fa felületét (l. jelen füzet 29). Ilyen fűzfadarabokat mindenütt lehet látni a Tisza árterületén. Megemlítem, hogy cigányvíz, szorító, fa-fandzsa kifejezésekről nincsenek adatok szótárainkban.

Az árterület *suhás* része szintén nagyon fontos a halász számára. A *suha* fiatal, zöld fűzfaeredés. *Éty kis vízálassal igéncsak odahúzódnak a halak a suha közé.* Ilyen helyen használják a *bukor szákot*.

A hal számára kedvező tartózkodási helyet maga a halász is igyekszik teremteni, mert így kényelmesebb a halászat. *Hótt* (nem folyó) vizekben *akadókat* raknak le a halászok. Az *akadó*: egy csomó összekötözött fűzfa. Ezt leeresztik a víz fenekére, a hal ahhoz *rakodik*, vagyis odahúzódik a víz fenekére leeresztett fűzfaesomóhoz. *Az akadót békerttyük hálóval, oszt mēkhúzzuk. Hót vízegbe lehet akadót lērakni. Ojan hejēn, hogy aszt bē lēhessēn keríteni.*

A *fok* olyan kisebb csekély érszerű vizet jelent, amelyik a Tiszából *kivezet*. Azért jegyzem ezt itt meg nagyobb nyomaték-
kal, mert eddig csak avval a jelentéssel jegyezték fel ezt a *fok*-ot, hogy az valamelyik nagyobb vízbe belevezet. *Jóval a hajóalómáson félül vezetēt ki ēty fok: Húnnyos-fok. Éccēr ēggy iccaka mēkfoktam ot nīgy mázsa halat.* Szentes mellett van a *Vetye-fok*, ami a Kurcával volt összeköttetésben. *Bódi-fok*: egy Bódi nevű facsősnek volt ott a kunyhója: *pásztor Bódi; annak vót a fia pásztor Gyurka bácsi. Kurva-fok*: a szentesi hajóállomásnál. A megépített kövesúttal rontották el.

Vízi elnevezés a *hát* is. A régi szentesi halászok evvel a névvel a vízből kiemelkedő hátszerű földrészt jelölték. *Pönkőc-hát* és *Vár-hát* a Kurcánál ma már nem vízből kiemelkedő föld-hát, mert víz nincs körülötte. Régen azonban halászkunyhók voltak itt, és még halat is hasítottak. *A Pönkőc hát és a Vár-hát mikor nagy víz járta, kivót a vízbū —* mondotta Váradí Imre.

A kisebb erek között régen nevezetes volt a *Kórógy*. A Kurcába folyt, halászó víz volt. A *Kórógy* Szegvárnál, a *Veker* Szentesnél folyt a *Kurcába*, a *Kurca* a Körösből szakad ki és Mindszenten felül ömlik a Tiszába. Ma mind a *Kórógy*, mind a *Veker* szabályozott kanális. A partjain szántóföldek vannak, a lapjain is.

A Kurcáról a Tiszára a vízimalmok még a múlt század közepe táján is a *Csótén* jártak ki, *mikor a Kurcán nem vót ojan bator víz, mint a Tiszán. A Csóté most mán csak lapos. Szántófód van a hejīn. A Tiszán még gyēp, nem szántották fél.* Talán az 1850-es években száradt ki.

A vízi élet a vizek szabályozásával és lecsapolásával ma már Szentesen kihalóban van. Pedig valamikor híres halászok voltak itt, még a Balatonra is sok szentesi halászlégényt vittek. Ma már mindössze négy-öt halász család őrzí a régi vízenjáró emberek hagyományait, és csak ezek ismerik — az öregebbek tapasztalatból, a fiatalabbak meg már csak hallomásból — a régi híres halászkunyhók helyeit meg az itteni vizek halban gazdag tanyáit. Maholnap azonban ezek is elfogyatkoznak, és hírükről meg nevükről csak azokból a feljegyzésekből tudunk majd meg egyet-mást, amelyeket a mind ritkábban található öreg halászok ajkáról a legutolsó pillanatban sikerül az utókor számára megmenteni.

NYÍRI ANTAL.

Megjegyzések a kiskunhalasi népryelvi gyűjtéshez.

A MNY. 1940. februári számában (53–61) két cikk jelent meg, amely a kiskunhalasi népryelvi gyűjtéssel és a kiskunhalasi nyelvjárás hangtanával foglalkozik.

1939. július 2–15-én ugyanis a néhai GyÖRFFY ISTVÁN vezetésével működő egyetemi Néprajzi Intézet táj- és népkutató csoportja Kiskunhalason az érdeklődő egyetemi hallgatók számára kiképző tanfolyamot rendezett és gyűjtő munkát végzett.

Az egyik cikkben BARÓ ELEMÉR, a tanfolyam népryelvkutató csoportjának vezetője számol be működésükről, kialakult elveikről és módszereikről. Jó tájékoztató. Minket azonban mint Halason született, Halason élő és a halasi nyelvjárást jól ismerő embereket az a határozott, fölényes hang lepett meg, amellyel BARÓ ELEMÉR a halasi nyelvjárásra vonatkozó irodalmat elintézi. Kijelenti ugyanis, hogy „a halasi nyelvjárásra vonatkozó eddigi irodalom oly kevés és hiányos, hogy annak az alapján még csak hozzávetőleges tájékozódásra sem lehet szert tenni“ (i. h. 54).

Az irodalom tényleg nem sok, mert csak KORDA IMRE néhai halasi főgimnáziumi tanár dolgozata foglalkozik vele. De egy 25 lapos tanulmányról, mely egyike a legalaposabb régebbi nyelvjárás tanulmányainknak,¹ s a több mint 500 tájszót is tartalmazó gyűjteményről azt mondani, hogy még csak hozzávetőleges tájékozódást sem nyújt: szakember szájából szinte teljesen érthetetlen. (Ha minden nyelvjárásunkról ennyi volna, igazán boldogok lehetnénk!) Érthetetlen, ha figyelembe vesszük, hogy KORDA IMRE halasi születésű, Halason élő ember, a magyar nyelv szakképzett tanára volt, ki nemcsak gyűjtögette, de maga is lelkében hordozta az egész halasi nyelvkincset, s megállapításai mindig az egész nyelvkészletre, nem egypár összegyűjtött adatra vonatkoznak. Érthetetlen végül akkor is, ha e tanulmányt összevetjük a mai halasi népryelvvel, mert azt látjuk, hogy elenyésző csekélységet nem számítva, ma, ötvennégy év múltán sem igen tudnánk megbízhatóbb, lelkiismeretesebb kalauzt összeállítani.

Igazán több megbecsülést érdemelnének tőlünk, szakemberektől éppen szakunk régi derék munkásai.

*

A másik cikk DANCZI VILLEBALD cikke: „A kiskunhalasi nyelvjárás hangtanához“. Szorgalmas gyűjtésen alapuló komoly munka. Azonban mégis vannak tévedései, melyeket mint halasi születésű és Halason élő embernek, vele szemben, ki csak egypár hetet tölthetett a halasi népryelv tanulmányozásával, jóindulattal helyre kell igazítanom. Eredményei nagyon érdekelnek minket, halasiakat is; és közös erővel majd csak tisztázzuk, ami esetleg most kérdéses.

Mindenekelőtt egy alapvető tévedésre kell felhívnom a figyelmet, mely tévedés aztán a többi tévedésnek is forrása lett. Túlságosan hangsúlyozza bevezetésében, hogy Halason senki

¹ L. KORDA IMRE, A kiskunhalasi nyelvjárás: Nyr. XV. 1886. Külön 10 lapon tárgyalja a hangtant, mintegy 12 lapon az alaktant és 3 lapon a mondattant.

sem őslakos. Ez igaz. Nem őslakos, ha az Árpád-korból kezdjük számítani. (De hány alföldi városnak vannak ilyen őslakói?) Meg kell elégednünk azzal, ha a XVII. századtól kezdve itt élő reformátusokat és a XVIII. századtól kezdve itt élő katolikusokat, illetőleg azok leszármazottjait őslakóknak számítjuk. Két-három évszázad igazán elég ehhez, főleg nyelvjárás szempontjából. Ez az egyébként különböző helyről származott két réteg napjainkban már annyira összeolvadt nyelvileg, hogy ma már ezen az alapon megállapítani vallási hovátartozásukat nagyon nehéz. Általában azt kell mondanunk, hogy a nyelvi alakulásban döntőleg az alföldi nyelvjárás sajátosságai győztek, s ma is ez az igazi jellege. Ma is ezt beszéli minden halasi születésű ember, akár katolikus, akár református.

A DANCZI-féle összeállításokkal kapcsolatban észrevételeink itt következnek úgy, hogy zárójelben írom a halasi kiejtést.

A) M a g á n h a n g z ó k.

Az *arra*, *árrebb* (*āra*, *ārēbb* v. *ārēb*) alakokban az *r* megrövidül. Az *akānak* alak mellett megvan az *akarnak* is. Az előbbi a ritkább.

Nem ismerjük ezeket az alakokat: *e* \rightsquigarrow \bar{e} : *ērre* (*ēre*), *e* \rightsquigarrow \bar{e} : *emez* (*emez*), *nēp*? (*nēp*), *beszéd?* (*beszéd*). — *e* \rightsquigarrow \bar{e} : *nēvetek* (*nevetek*), *bēgyütt* (*begyütt*). — \bar{e} \rightsquigarrow \bar{o} \rightsquigarrow $\bar{ü}$: *ötetüm*, *a ménüst* *mēkszakítani* (*ötetöm*, *a ménöst* *mökszakítani*).

Legkülönösebb, előttünk, halasi *ö*-zók előtt is ismeretlen, sohasem hallott alakok ezek: *nöm* (*nem*¹), *ömeletös* (*emeletös*), *lő* (*lő*), *ammöllik* (*ammejik* v. *amejik*), *nő* (*nő*), *fejönkint* (*fejenkint* v. *fejenként*), *engödelmöt* (*engödelmet*), *lőhel* (*lehel*). A tősgyökeres reformátusok sosem beszéltek, ma sem beszélnek így. — De a tősgyökeres katolikusok sem mondják így: *sömlegések* (*semlegössek* v. *semlegösök*), *öggy* (*éggy*), *könyör* (*könyér*), *nöm igön* (*nem igő*), *mök sö mozdút* (*mök sē mozdút*), *öspörüs* (*öspörös* v. *öspörös*), *ötetüm* (*ötetöm*), *nőki* (*neki* v. *nēki*), *csőkéj* (*csekéj*).

Az *egy*, *nem*, *le* és *meg* szavak ejtésében soha sincs ingadozás. Ezeket a halasi ember mindig így ejti: *éggy*, *nem*, *lő*. Legföljebb a *mög*-öt mondja néha *mög*-nek.²

Az *e* \rightsquigarrow \bar{i} megfelelésből nálunk hiányzik a feltüntetett alakok közül: *tíve* (*téve*), *örököhetnik* (*örököhetnék*), *felesége* (*felesége*), *azi* (*azé*), *vidik* (*vidék*), *nígy* (*négy*), *gíp* (*gép*), *szíp* (*szép*), *elesig* (*eleség*), *ríszes* (*részes*), *kízbik* (*kézbik*), *félelmes* (*fételmes*), *fítek* (*fétek*), *szerződís* (*szerződés*), *bíribe* (*béribe*). Mindig *e* van, vagyis *i*-zést csak a már KORDA IMRE által is jelzett alakokban találunk (*kík*, *típ*, *níz*, *emíszet*, *imőjög* v. *émőjög*, *gyikény*, *heráll*, *kinyös*, *penísz*, *kinyöső*; *babillevel*, *billeg*, *enyim*).

Az *i* \rightsquigarrow \bar{e} -ből nem ismerjük *hējányzik* (*hijányzik*), *hējányos* (*hijányos*), az *i* \rightsquigarrow $\bar{ü}$ -ből: *üds* (*idős*), az *o* \rightsquigarrow \bar{u} -ból: *furáják* (*főrájják*), *hugyan* (*hoggy*), *valamikur* (*valamikó*), *mustan*

¹ Sőt a *nem* tagadószó a halasiak nyelvében mindig nyílt *e*-vel hangzik; még *nēm*-et sem hallani.

² Ilyen ingadozás, *ö*-nek *ē*-re váltása egyébként az iskola, az irodalmi nyelv hatása alatt előfordulhat. De nem ezekben a szavakban.

(*mostg*), *cirkuszus* (*cirkuszos*), *akku* (*akkó*), az *ó* ~ *ú*-ból: *jú* (*jó*), *fúrāni* (*fórāni*), *felfúgja* (*főfogja*).

Nincs nálunk *ē* ~ *ö* ~ *ü* megfelelés: *ötetüm* (*ötetöm*), *ménüst* (*ménöst*).

Nem találhatók meg ezek az alakok: *u* ~ *a*: *anokájim* (*unokájim*), *muzsikások* (*muzsikusok* v. *muzsikások*), *u* ~ *o*: *moszāj* (*muszāj* v. *muszaj*), *é* ~ *ē*: *én* (*én*), *ú* ~ *u*: *savanu* (*savanyú*), *ő* ~ *ü*: *idü* (*idő*).

Halasi embertől kettős magánhangzókat sohasem hallottunk.

Nem tapasztaltuk a pótlónyújtásban az *el* > *ē*, *é*, a katolikusoknál az *ē* *vannak osztva* (*ē* *vannak osztva*), a reformátusoknál az *évítették* (*évítették*) alakokat. Szerintünk ugyancsak hiányzanak a pótlónyújtásos alakokban ezek: *ól* > *ó*: *abbó* (*abbú*), *ül* > *ő*: *emlékő* (*emlékű*), *ej* > *é*: *fére* (*főre*).

A *vót*, *hót* alakok *ó*-jában tapasztalt hullámzás: *ō* nem halasi sajáttság.

B) Más salhangzók.

A mássalhangzókról szóló megállapítások általában helytállóak. Itt is akad azonban egy pár, tévesen a halasi nyelvjárásba besorozott adat. Ilyenek:

Az *s + t* > *tt* hasonulás: *árittom* (*áristom*). A mássalhangzóhiányban nincsenek *mikou*, *akkou* (*mikó*, *akkó*) formák. Hogy a szóközépi *h* hiányoznék, nem állítható; *kapuo*, *löetött*; legfeljebb itt alig képzett és alig hallható *h* van: *kapu^hó*, *lö^hetött*. A palatalisatióban nem ismerjük az *ártján malac* (*ártány*), *szinyelik* (*szjlelik*), *idegöny* (*idegön*), *mēnyyi* (*mönni*), *behinyi* (*behíni* v. *behinni*), *csinányi* (*csinyáni*) alakokat, a depalatalisatióban pedig sosem mondunk *savanu*-t (*savanyú*).

Nem halasi a *mostand* és a *szölke* alak sem.

Ügyszintén nem hozzánk való a *z* ~ *n* megfelelés sem: *családhon* (*csu'ádhó*), *Kisékhön* (*Kisékhő*).

Nem halasi nyelvjárásba illők még a következők: *Szemmi-hálig* (*Szemmihálig*), *mök* (*mék* = *mögyök*), *meq* (*mer* = *mert*), *tekintel* (*tekintve*), *osztval* (*osztva*), *vével* (*véve*).

Nem hallottam még a *diklomos* (*diplomás*) *bábát* sem. Ha megvan, *diklomás* alakban lehet, vagy még valószínűbben *diflomás* alakban (a *dupla* ~ *dufla* mintájára).

*

Ezek volnának legjobb tudásom és lelkiismeretem szerint megtett észrevételeim.

Azt hiszem azonban, nem kell hangsúlyoznom, hogy ezekkel a tőlem is nagybecsült gyűjtés hiteles és lelkiismeretes voltát nem akarom kétségbevonni. A valóság bizonyára az, amit a hűségesen feljegyzett adatok mutatnak. Kiskunhalason, helyesebben Kiskunhalas határában mindezt meg lehet találni, „belőle elvenni nem lehet”. De az is valóság, hogy az *ú*, *n* halasi nyelvjárás alakjai közé e jegyzetben felsorolt alakok és sajátságok nem tartoznak. Földrajzilag egy területen élnek velük, de más nyelvterülethez valók.

A gyűjtők kissé eltévedtek, amin csodálkozni nem lehet. Halas határa rengeteg nagy, beválhatna régi német nagyherceg-

ségnek.¹ Tele van pusztákkal, melyekre természetesen a széleken a környező falvakból és pusztákból állandóan telepednek le családok, részint mint cselédek vagy bérlők, részint mint birtoikosok. Ezek aztán magukkal hozzák nyelvterületük nyelvét, mely a pusztán könnyebben megmarad, mint esetleg a városban.

Kár, hogy a gyűjtők nem jelölték meg, melyik pusztákon jegyezték fel adataikat; könnyebb volna a dolog tisztázása.

A nagy halasi határban a következő pusztákra vannak már évtizedek óta erős beszivárgások a szomszéd helyekről: Délnyugaton Fehértó pusztára főleg Felső-Bácska két községéből, Jánoshalmárról (régente: Jankovác) és Mélykutról.

Mindenesetre ezek nyelvéből is² meg lehetne magyarázni sok, nálunk ismeretlen *i*-ző alakot: *tíve, felesége, vidik, gíp, szíp, eleség, rízes, szerződís* stb.; az *ö* helyett használt *ë* ket: *embë-rék, gyerék, testvérék* stb.; az ilyen alakot: *üdös, mostand, Szemmihálíg*; továbbá a palatalizált alakokat: *mënyyi, hasznányi, csinányi*.

A szomszéd községek beszivárgásával erősen átítatott puszták még keleten és délkeleten Tajó és Zsana (s részben Harka is). Ezeken ma már nagyon sok majsai családot találunk. A fentebb említett tulajdonságok (tekintve az adatok csekély számát) megmagyarázhatók ezek nyelvéből is.³ Inkább erre a területre mutat az körülmény is, hogy egész csomó olyan *ö*-ző alakkal is találkozunk a gyűjtésben, amely a halasiak nyelvében nincs meg. Itt ugyanis Halas délkelet felé Szegeddel, a szegedi pusztákkal (Öttömös, Mérges) határos, s innen is sok beköltözött jövevényünk van, főleg Zsana és Balota pusztákon. Márpedig a szegediek *ö*-zésében több olyan alak van, mely nálunk ismeretlen. Pl. ilyenek: *möjik (mejik), möre (merre), möjen (mijen), möddig (meddig), öleget (eleget), sönki (sénki), sömmi (sëmmi), mönyyeji (mennyjeji), Bötlöhömbe (Betlehembe)*.⁴

Bár leginkább olyan alak szerepel a gyűjteményben, amelyre nem találni példát a szegedi nyelvben (legalább is a lejegyzetekben) sem: *nöm (nem), nő (në), lö (lë), sö (së), öggy (ëggy), könyör (kenyér)* stb. (?).

Erre a szegedvidéki tájra utalnak a *családhon* és *Kisékhön* formák is⁵

Sőt erre a tájakra mutatnak a palócos kettőshangzók is: *kejt, jou, laura, akkou, mikou* stb., mert a palóc nyelvjárást erősen őrző Dorozsma lakóiból is találunk itt nem egy betelepült családot.

Tehát a tanulmány adatai minden valószínűség szerint főleg erről a területről valók (Halas határának délkeleti, keleti pusztáiról; Tajó, Zsana, Harka és Balota környéke), ahol szép számmal élnek majsaiak, szegediek és dorozsmaiak.

Mindezek a sajátságok, melyeket felsoroltunk, Halas nagy határában mindenesetre megvannak, azonban nem századok folyamán több helyről összekerült nyelvjárási tulajdonságok

¹ Területe 112.195 kat. hold.

² Bácsmezei nyelvjárás, duna-tiszai nyelvjáróterület.

³ Jászszági (palóc) nyelvjárás, északnyugati nyelvjáróterület.

⁴ Vö. NÉGYESY, A szegedi nyelvjárás: Nyr. XV.

⁵ Vö. BALASSA, A magyar nyelvjárások 134.

beolvadt történeti maradványai, melyek szerves részeivé lettek az ú. n. halasi nyelvjárásnak, hanem egy hatalmas terület szomszédából jött, különálló szórványjelenségei. Hogy valamikor hogyan módosították majd a kiskunhalasi nyelvjárást, amelyre valószínűleg beleolvadnak, az a jövő kérdése. Azonban ma még nem tartoznak bele, erre legjobb bizonyíték, hogy minden tősgyökeres halasi ember elmosolyodik rajtuk.

*

DANCZI VILLEBALD gyűjteménye valóban értékes adalék marad ezután is egy betelepülő nagy puszta nyelvi tarkaságához, de a halasi nyelvjárásban egy kis „hozzávetőleges tájékozódásra” még mindig KORDA IMRE tanulmánya alapján „lehet szert tenni”.

SÜTŐ JÓZSEF.

Visszatérés a kiskunhalasi nyelvjárás hangtanához.

A kiskunhalasi nyelvjárás hangtanához írt cikkem elején (MNy. XXXVI, 56) azt a reményemet fejeztem ki, hogy a kiskunhalasi nyelvjárás ismerőinek javításai vagy kiegészítései által megadhatjuk a szóbanforgó nyelvjárás hangtanának megközelítőleg pontos képét. Az első jószándékú hozzászóló a MNy. jelen számában tekintélyes mennyiségű javítást közöl. Ezért nemcsak az, akinek adatait javítja, de mindenki, akit e nyelvjárás érdekel, köszönetet mond. E rövid hozzászólásomban nem mentegetni akarom magam, mert úgy érzem, hogy e téves megállapítások több tényező között oszlanak meg, amelyek közül én sem vonom ki magam, és a hibáknak — amennyiben valóban hibák — csak engem vádoló részét vállalom. Egyrészt azért, mert Kiskunhalas óriási határában gyűjtött anyagból egy szót sem használtam eddig fel, másrészt pedig, mivel Kiskunhalason: magában a városban csak olyan emberek-nél gyűjtöttem, akikhez önzetlen kalauzunk — ott tartózkodásunk alatt minden idejét nekünk áldozva — elvezetett bennünket. Mindamellettt valószínű, hogy Sütő Józsefnek több mindenben igaza van.

A következőkben a Sütő Józseftől kifogásolt és egyben javított szavaknál megjelölöm a személyt, akitől az adat ered, hogy lehetséges legyen az utánanézés, amit cikkemben szívesen felajánl. A kétes szavakat az én gyűjtésem alapján írom.

M a g á n h a n g z ó k.

*ē*re Gyenge Király Sándor | *ēmez* Kereszturi Benő | *nēp*, *beszéd* Orbán Ferenc, Modok József | *nēvētek* Ternyák N. | *bēgyűtt* Balázs Imre | *ötetüm* Buda József anyósa | *a ménüst mēkszakítani* Szalai Antal | *nöm* Buda anyósa (*nēm* is előfordul nála), Kereszturi, Szalai, Orbán, Gyenge K. S. (*nēm* is előfordul nála) | *ömeletös* Szalai | *vögygétök lö* Szalai | *amöllik* Szalai | *nö* Szalai | *fejönkint* Modok | *engödelmöt* Balázs | *löhel* sajtóhiba *löhet* helyett; a *löhel* szó gyűjtésemben nem fordul elő, a *löhet* gyakran.

Sömlegések Gyenge | *öggy* Vas Lajos (jegyeztem tőle *ëggy*-et is) | *könyör* Gazdag Lajos | *nöm igön* Gazdag | *mök sö* *mozdút* Gazdag | *öspörüs* Gazdag | *ötetüm* Buda anyósa | *nöki* Buda anyósa | *csökéj* Buda anyósa | *tíve* Modok | *örököhetnik*

Szalai | *felesige* Balázs | *azi* Gyenge, Szalai, Gazdag | *vidik* Gyenge | *nigy* Gyenge (ugyancsak tőle jegyeztem *négy*-et is) | *gíp* Gyenge | *szíp* Vas | *elesig* Gazdag | *ríszes* Gazdag | *kib-zik* Gazdag | *félelmes* Orbán | *fiték* Orbán | *szérzódís* Orbán | *bí-ribe* Orbán | *hëjjányzik* Modok | *hëjjányos* Keresztúri | *üdös* Buda anyósa | *furáják* Keresztúri | *hugyan* Gyenge | *mustan* Szalai (Sűrő *mostg*-t ír; erre nem hozok fel bizonyítékot; az *n* képződési foka gyakran, sőt legtöbbször, az előtte álló hangtól függ) | *cirkuszus* Buda anyósa | *akku* Szalai | *jú* Gazdag | *furáni* Keresztúri | *felfügja* Gazdag | *anokájim* Orbán | *muzsikások* Balázs | *moszáj* Balázs | *én* Balázs | *savanu* Keresztúri | *idü* Gyenge.

A kettős magánhangzókra vonatkozólag nagyon jól emlékszem, hogy Kiskunhalason gyakran lehet őket hallani. Most csak a következő nevekre hivatkozom: Orbán, Modok, Keresztúri, Gyenge, Szalai.

ë vannak *osztova* Gazdag, Orbán | *évíttek* Szalai | *abb* Balázs | *emlékő* Szalai | *fére* (fejre) Gazdag.

A *vót*, *hót* alakok ó-jában a hullámmás megfigyelhető pl. Szalainál, kisebb mértékben Keresztúrinál.

M á s s a l h a n g z ó k.

Arittom Orbán | *mikou*, *akkou* Szalai, Keresztúri | *kapuo* Szalai | *löetött* (löhetött) Modok | *ártyán malac*: Buda anyósától | *színyelik* Szalai | *idegény* Balázs | *behányi* Balázs | *csinányi* Vas.

A *z* ~ *n* megfelelésnél családhon, *Kisékőhön* Buda anyósa | *mök* Szalai | *meq* (mert olyan) Buda anyósa | *tekintel* Buda anyósa | *osztval*, *vével* Gazdag | *dik'omós bába* Buda anyósa.

Ezek azok az adatok, amelyeket Sűrő József hibásnak talált a kiskunhalasi nyelvjárás hangtanához írt cikkemben. Az egyes szavakhoz általában csak egy forrást jegyeztem meg, de több is rendelkezésemre áll. Remélem, hogy mint a halasi nyelvet szerető és annak ismeretével rendelkező halasi ember felkutatja az itt közölt adatokat. Az eredményt, ha gyűjtésem megbízhatóságának rovására lesz is, az igazság szeretetével várom.

DANCZI VILLEBALD.

Deák Ferenc levele Vörösmartyhoz a göcseji nyelvjárásról.

VÖRÖSMARTY MIHÁLY leveleiben többször találunk nyelvészkedő és helyesírással foglalkozó részleteket. Az ő nyelvészeti érdeklődésének tulajdonítható, hogy DEÁK FERENC a Kehidán 1827. október 16-án kelt Vörösmartyhoz szóló levelében röviden leírta azt, amire emlékezett a göcseji nyelvjárás érdekességeiből. Föl kell tennünk, hogy többet nem írt erről a tárgyról. Vörösmarty tudta, hogy az érdekesebb levelek pályafutása nem végződik akkor, mikor a címzett elolvasta őket. Wesselényi Miklós egyik levelének végére lemondóan írta, hogy milyen gondolata volt neki Garay János megsegítéséről, — ezt alig tette volna, ha azt hiszi, hogy Garay sorsán az utókorban senki elmélázni nem fog Wesselényi levelének és az ő följegyzésének olvasásakor. Azt kell tehát hinnünk, hogy megőrizte Deák leveleit is, hiszen Deákot nagyrabecsülte. Mivel pedig Deák későbbi levelei közül (a Vörösmarty-hagyatékban) csak egy, 1828. február 29-i keletű emlékeztet a göcseji nyelvjárásról írottakra, azt kell

gondolnunk, hogy DEAK többet erről a kérdésvől Vörösmarty-nak nem írt. Az 1827. október 16-i levélnek jelzett részlete itt következik.¹

„A' Göcseji vidéknek beszéd módja eránt is kérsz tőlem némelly tudósításokat; de válaszom nehezen lesz egészen ki elégitő. Göcsejnek nevezzük szoros értelemben azon vidéket, melly az Egerszegi és Lövői Járásban Szala Kerka és Váliczka folyók között fekszik; de nem csak ez, hanem a Kapornaki Járásnak Egerszegi Járásra dülő része is olly hibásan beszél, mint Göcsej, a Lövői Járásnak Vas Vármegyével határos vidéke pedig még rosszabbul, mert ez a' szomszéd Vendusoktól sok idegen szót kölcsönöze, illyen a' merkicze, (sárga répa) pestericze (sült répa) durusbék (kenyér morzsa) 's több e' félek. — A' Göcseji szó ejtés', és beszéd mód' sajátosságait most bővebben néked nem fejtegethetem, mert keveset vagyok nálok, mint nyelv vizsgáló pedig (minthogy ehhez éppen nem értek) még nem voltam közöttök; de tett kérdéseidre eddigi tapasztalásomból íme röviden felelek:

A' Göcseji köz nép a' *nála* és *véle* utoljárókat nem ugy ejti, mint a' nyelv' szabásai meg kívánják, s ebben ugy vélem a' Palóczczal meg egyez. — Az elsöben az a, a' másodikban az e soha más magánhangzókká nem változnak, bár mit kívánjon az Euphonia, mellyre a' Göcseji nem sokat figyelmez; hanem lustaságból némelly mással hangzókat egészen elhagynak, mint p. o. *házná kézná kereszná rétná testvéremná* 's a' többi. — A *vel*-nél vagy egészen el hagyja a' *v*-et vagy helyette a' gyökérnek utolsó betűjét kettőzteti, de az *e* magánhangzó *á* betűvé soha nem változik, az utolsó *l* azomban itt is el marad p. o. nem mondja *kutyával* *lóval*, hanem *kutyá-e*, *ló-e* nem bottal, de nem is botvel, vagy *bot-e*, hanem *bot te* 's több e'félek. — a' *ra re* utoljáróknál egyez vélünk; csak a' végső *a* t nyelvének rest-sége o' betűvé változtatja, de *re-t* csak ott mond, a' hol mondani kell, p. o. *házro* nem *házre kémény-re fá-ro* 's a' többi. — A *tol* *töl* *bol* *böl* *rol* *röl* utoljáróknál *u* és *ü* betűket használ *o* és *ö* helyett, de ezeket szinte úgy, és ott cseréli, a' hol és a' mint vélünk az *o* és *ö* betűket cserélteti az euphonia, 's a' végső *l*-et elhagyja p. o. *háztu küt tu kéztü kertü házbu kütbu kézbü kertbü házru kútru kézrü kertrü*. A' *ban* *ben* *ba* be utoljáróknál csak abban különbözö tölünk: hogy a' *ban* és *ba* között nem tesz külömbiséget, hanem az *n*-et el hagyva az *a*'t *o*'vá változtatva használja, *házbo* in domum et in domo, *fábo* in lignum et in ligno, de *be-t* *ba* helyett nem mond, nem mondja p. o. *szobábe konyhábe*, hanem *szobábo konyhábo*, 's a' többi, 's a' *ben* helyett is *be t* nem *bá t* mond, *késbe*, soha nem *késben* vagy *késba*. — Végre a' hajtogatás harmadik eseténél a' *nak nek* végződésben nem hibás kiejtése, csak hogy *o* vá változik itt is az *a* szájában, de az *á-t* és *e-t* hibassan soha fel nem cseréli p. o. *háznok késnek* nem *háznek késnak*. Ennyi elég most egyszerre; a' télen ha lehet közöttök mulatok egy ideig, 's akkor többet, és bővebben."

¹ Megjelent: Vörösmarty Emlékkönyve. Szerk. CZAPÁRY LÁSZLÓ. Szekesfehárvar, 1900. 99—101. l. Eredetije a M. T. Akadémia Vörösmarty-szobájában.

Az 1828. február 29-i levélben ezt olvassuk erre vonatkozóan:

„Már régen ugyan de alig ha nem december végén irtam én neked egy hosszú levelet, melyben a' Göcsejiek eránt tett kérdésedre is feleltem röviden, megkaptad-e ezen leveletem? ird meg mert van okom azon kételkedni.“ Deák ezután céloz Vörösmarty új elfoglaltságára. Valószínűleg ez — a Tudományos Gyűjtemény szerkesztése — terelte el Vörösmarty figyelmét az alig pedzett tárgyról.

TÖRÖK PÁL.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Attila és hunjai. Szerkesztette NÉMETH GYULA. Szerzők: ECKHARDT SÁNDOR, FETTICH NÁNDOR, LIGETI LAJOS, NÉMETH GYULA, VÁCZY PÉTER. Kiadta a Magyar Szemle Társaság. Bp., 1940. 332 l., XX. tábla, 2 térkép.

Amióta Árpád-kori krónikásaink írásba foglalták a magyaroknak, a székelyeknek és az Árpád-háznak hun eredetét, illetőleg Attilától való származását, a magyar történeti irodalomnak, sőt közvéleményünk múlttudatának fontos tényezője lett a „hun-magyar azonosság“ gondolata. Ennek a felfogásnak megfelelően a magyar történet a hunok Európában való megjelenésével kezdődött. Természetes, hogy a kérdés a közvéleményt lonyfelett érdekelte, és ez az érdeklődés a legutóbbi időkig sem lonyhult.

A hun-magyar azonosság hosszú ideig megdönthetetlennek látszó alaptételét először a múlt század második felének új utakon járó történet- és nyelvtudósai vették alapos kritika alá. Eredményeik ugyan a közvélemény felfogásán nem sokat változtattak, tudományos téren viszont annál nagyobb jelentőségű volt fellépésük. Nyelvészeink, történettudósaink és irodalomtörténészeink ugyanis fokozott mértékben fogtak a kérdés megvitatásához. A vizsgálódások eredménye az, hogy ma már körülbelül világosan megfogalmazhatjuk azt, amit hun-magyar kapcsolatról mondhatunk, és módunkban van a hunok történetéről, műveltségéről és nyelvéről összefoglaló képet alkotni.

A magyarság történeti tudata szempontjából a jelzett mű rendkívüli fontosságú. Végre egy olyan munkával rendelkezünk, amely a hun kérdésnek napjainkban is burjánzó műkedvelő irodalmával szemben mindenki számára élvezhető módon közzéteszi a tudományos kutatás megbízható eredményeit. Jelentősége azonban nemcsak ennyiben áll. Elmondhatjuk róla, hogy ez az egyetlen munka az európai irodalomban, amely Attila és hunjai történetét korszerűen, tudományos alapossággal tárgyalja.

A különböző szerzők tollából kikerült hét tanulmány, amelyből ez a mű felépül, jórészt szakkörökben eddig is ismert eredményeket foglal össze; ennek ellenére minden szakember élvezettel fogja olvasni.

NÉMETH GYULA rövid előszava után LIGETI LAJOS két tanulmányát olvashatjuk. Az első „Attila hunjainak eredete“ címen főleg a hiung-nu:hun azonosság kérdésével foglalkozik. A két nép azonosságát a XVIII. század derekán működő

DEGUIGNES francia sinológus „fedezte fel“. Elmélete rendkívül nagy feltűnést keltett; számos ellenzője és számos követője akadt. A tudomány haladásával az azonosságot valló tudósok közül néhányan, — így HIRTH és TOMASCHEK — egészen új bizonyító anyaggal kísérlik meg az elmélet megszilárdítását. LIGETI ezeket az elméleteket s a hozzájuk fűződő problémákat szigorú kritikával veszi sorra, és tarthatatlanságukat kimutatja. Ez a cáfolat azonban nem a *hiung-nu:hun* azonosságra vonatkozik, csupán az elmélet elhibázott bizonyítóanyagára. Mint a továbbiakból kiderül, LIGETI is elfogadja az azonosság gondolatát, mégpedig a *fehér-hunok* történeti szereplése alapján. Kár, hogy erre vonatkozó nézetét nem fejti ki egy kicsit bővebben.

„Az ázsiai hunok“ című fejezetben Ligeti közismert világos stílusában és a filológus pontosságával rajzolja meg a *hiung-nuk* történetét. Teljes és kerek képet kapunk eseménytörténetükről és műveltségükről, sőt még a kínai forrásokban feljegyzett glosszák tematikájába, és a *hiung-nu* régészeti leletek kérdéseibe is bepillantást nyerünk.

A munka legfontosabb fejezetét, Attila és az európai hunok történetét VÁCZY PÉTER dolgozta ki. Az óriási forrás- és irodalomismeretét kívánó nehéz kérdést Váczy lelkiismeretes pontossággal, sikerrel oldotta meg. Váczy mint vérbeli történész, nemcsak eseménytörténetet ad, hanem megkísérli a hunok szerepét világtörténeti síkba helyezni. Főleg erre fordítja gondját dolgozatának első fejezetében. Nem tartjuk azonban egész szerencsés megoldásnak, hogy egy ilyen közös munkában egy rész-dolgozat külön bevezető fejezettel jelenjék meg. Ez a fejezet első sorban megszakítja a folytonosságot LIGETI és VÁCZY történeti jellegű és egymást kiegészítő cikkei között, másrészt többhelyütt olyan kérdéseket tárgyal, amiket más fejezetekben, talán szabatosabban megfogalmazva, megtalálhatunk. — Váczy hun-történetéből kimagaslik Attila jellemének és történeti szerepének rajza, a hunok és a török nomád népek művelődéstörténeti viszonyainak találó összevetése és az a módszer, ahogy a gyér forrásanyagot a szövegben felhasználja. Az egykorú íróknak a hunokra vonatkozó megjegyzéseit gyakran szószerint közli, a nélkül, hogy az előadást ezzel nehézkessé tenné; viszont ezáltal közelebb enged bennünket az egykorú szemlélethez.

Rendkívül tanulságos ECKHARDT SÁNDORNAK a hun mondáról írott tanulmánya. Bár az Attiláról szóló mondák legnagyobb része későbbi eredetű, van néhány, amelyet hun eredetűnek kell tekintenünk. Ilyen pl. a csodaszarvas, az Isten kardja és az aquileiai gólyák mondája. Különösen érdekes figyelemmel kísérni, hogy Európa különböző részein hogyan alakultak ki egymástól eltérő dús mondasoportok.

A Magyar Nyelv olvasóit talán legjobban érdekli az a fejezet, amelyet NÉMETH GYULA a hunok nyelvéről írt. Sajnos aránylag erre vonatkozólag tudunk legkevesebbet. Pedig reánk, magyarokra nézve rendkívül fontos volna a hun nyelv ismerete, mert ha volt hun-magyar kapcsolat, — amint hogy ebben ma már alig kételkedhetünk, — akkor nyomának kellett maradnia a magyar nyelv szókészletében is. Sajnos, egyelőre még reményünk sincs arra, hogy a magyar nyelvben hun jövevényszá-

vakat találhassunk. A rendelkezésre álló nyelvyanyag ugyanis nem több, mint néhány személynév és két közzzó. A személynevek kritikus vizsgálata után nyelvi szempontból két csoport bontakozik ki tisztán: gót és török. Ennek alapján igen nagy valószínűséggel mondhatjuk, hogy az európai hunok vezető rétege, — talán az eredeti hunság, — török nyelven beszélt.

Kevésbé vág tárgykörünkbe FERRICH NÁNDOR alapos dolgozata, mely a hunok régészeti emlékeit tárgyalja. A szerző itt részletesen ismerteti a hun leletanyagot és az egykorú kelet-európai kultúrhatásokat.

Befejezésül maradt a hun-magyar kapcsolat kérdése. A kérdés rejtélyes és izgató. A felelet viszont, amelyet NÉMETH GYULA fogalmaz meg, annál világosabb és higgadtabb. Hun-magyar kapcsolatnak kellett lenni Kelet-Európában; tehát a hun-tudat (esetleg származástudat) megvolt a honfoglalás előtti magyarság körében. Hogy azonban ez hagyomány alakjában tovább élt volna az új hazában is, az legfeljebb feltehető, de nem bizonyítható.

Kívánatos volna, hogyha ez a higgadt, kritikus álláspont mind a kérdés irodalmában, mind a nagyközönség véleményében megmutatná hatását. GyÖRFFY GyÖRGY.

Rapaics Rajmund: A magyar gyümölcs. A Kir. M. Természet-tudományi Társulat Természet-tudományi Könyvkiadóvállalata 117. kötet. Bp., 1940. 8° 352 l. Két színes műmelléklettel, 32 táblával és 10 szöveggéppel.

RAPAICS ma a legkitűnőbb szakértője kultúrnövényeink történetének. Ilyen irányú kutatásainak eredményeit évek óta jelenteti meg a szakfolyóiratok hasábjain, sőt egymásután adja ki összefoglaló köteteit is. Ilyen volt pl. a kenyérmagvak történetéről és a magyarság virágairól szóló nagyobb munkája. Ezeknek sorába tartozik a legújabban a magyar gyümölcsről kiadott könyve is. Mivel pedig a kultúrnövények története a nyelvészt is a legközelebről érdekli, hiszen növényneveink eredetére nézve nem lehet közömbös, hogy maga a növény a magyarság által lakott területen őshonos-e, vagy pedig csak későbbi jövevény. Ha pedig jövevény, honnan, melyik területről és mikor terjedt el minálunk. Természetes, a növénytörténet kutatója szintén nem hanyagolhatja el a nyelvészet megállapításait, neki is tudnia kell, hogy a szóban forgó növény neve a magyarban honnan származik. RAPAICS a kérdésnek ezt az oldalát is gondosan mérlegeli, és nemcsak lelkiismeretesen átkutajta a kérdés nyelvészeti irodalmát, hanem ezen túlmenőleg is igyekszik a nyelvészek eredményeit minél behatóbban megismerni. Munkái ezért a nyelvész számára nemcsak tanulságosak, hanem ösztönzőek is. Sok nyelvészeti magyarázatról derül ki a tárgytörténet világánál, hogy helytelen volt, és más úton kell keresnünk a név eredetét. Így arra mutat rá RAPAICS, hogy a Gombocztól adott magyarázat a *furmint* szóról nem lehet helyes, mert a *furmint* nem a XI—XII. századi vallon szőlőmívelés emlékét őrzi, hanem a XVIII. században honosodott meg nálunk az új aszalási módszerrel. Maga a szőlőfajta egyébként balkáni eredetű. Ugyanúgy kétségtelennek tartja, hogy a magyarság a honfoglalás

előtt szőlőműveléssel nem foglalkozhatott, mint azt az őstörténet néhány bolgár-török eredetű szavunk alapján eddig tanította.

Nagyon tanulságos az a fejezet, amely az ország területén honos növényeket tárgyalja. Ezzel kapcsolatban megjegyzem, hogy a díófa határa a helynevek alapján valamivel északabbra húzandó meg, mint RAPAICS teszi. Nyugaton ugyanis Trencsén határában *Orechó*, keleten pedig nem *Diósgyőr*, hanem a gömör-megyei *Orogvány* (< szláv **Orěchovane*, vö. 1291: *Orohwan* CSÁNKI I, 142) jelöli az északi határvonalat. — Nehéz kérdés elé állít bennünket az a megállapítás, hogy a szelid gesztenye Magyarországon őshonos. Mivel a gesztenye a tulajdonképeni Erdély kivételével az egész országban előfordul és a tölgyfá-régióban él, a magyarságnak a gesztenyét már a honfoglaláskor meg kellett ismernie. Ezek után azt várnók, hogy a magyarság a szót a szlávoktól vette át. Csakhogy a szláv *kostanz*, *kostěnz* (BERNEKER, EtWb. I, 492) szavakból a magyar *gesztenyé*-t levezetni alig lehet. Hangtanilag mindenestre könnyebb volna az ó-felnémet *chestinna*, vagy egy román nyelvi *castinea* alakból kiindulni, ha itt egyéb nehézségek nem volnának utunkban. Mindenekelőtt az a körülmény, hogy eddig egyetlen egy szavunkat sem sikerült az ó-felnémetből kimutatni, de különben is a X—XI. századi ó-felnémetben az *-st-* már *-št-*-nek hangzott; s ezt a magyarság semmiesetre sem *ge-szt-enye* alakban vette volna át. A gesztenyével kapcsolatos másik nehézség az, hogy más honos növényeinkkel ellentétben a gesztenye igen ritkán fordul elő hely-, dűlő- és határnevekben: 1268: ad . . . *Gezteneberche* | 1364: ad duas arbores . . . *Geztenefa* . . . et *Rakatyafa* (OkI Sz.) | 1291: fluvius *Gestunepotoka* (MonStrig. II, 279) Rozsnyó határában, (vö. ŠMILAUER, Vodopis 164). Ezt a jelenséget magyarázni nehéz. Nem lehetetlen, hogy a gesztenyének a magyarban más neve is lehetett, bár ez csak üres feltevés, és semmiféle adatra nem támaszkodik.

Nagyon meggyőző gyümölcsfajtáink tárgyalása korok és vidékek szerint, RAPAICS szerint a XVIII. századig minden nemes gyümölcsfajtánk délfelel, a Balkánról származott hozzánk és innen terjedt tovább nyugat felé (pl. a besztercei szilva stb.). Kivétel igen kevés. Ilyen az *egres*, amelynek nemesített fajtája hozzánk nyugatról gyógyszerként került be. Maga a növény nálunk őshonos, s eredeti *köszméte* neve a szlávból származik. A XVIII. században a helyzet lényegesen megváltozik, amennyiben ez időtől fogva a nyugati nemes gyümölcs kezd nálunk hódítani. Egyik — még átmeneti jellegű — emléke a *törökbálint* alma, amelynek a neve a német *türkischer Weinling*-ből származik.

Nem hallgathatjuk el azonban azt a néhány hibás magyarázatot sem, amely RAPAICS könyvébe becsúszott. Így pl. a *mogyoró* nem a bolgár-törökből való, mint RAPAICS felteszi, hanem valószínűleg magyar származék. A *magyal* szintén nem szláv eredetű, legalább is eddig ilyen szláv szót kimutatni nem sikerült. A *bakator* szőlő talán valóban nem származik a feltételezett olasz **bacca d'oro* szóból (EtSz.), de RAPAICS gondolatát, hogy a *Buccari* ~ horvát *Bakar* városnévből alakult, szintén nem tudjuk elfogadni. A esallóközi *Somorja* város nevének a *som-*

hoz semmi köze, mert ez nem egyéb, mint a *Szent Mária* német ajkon fejlődött alakja (KNEIENZA: AECO. II, 143). A *boszmán alma* is aligha őrzi a nyitramegyei elpusztult falu emlékét, mert a kérdéses falu neve nem is *Boszmán*, hanem *Bosmán* volt (KNEIENZA: Századok LXXIII, 180). — Mindezek az apróságok azonban természetesen semmit sem vonnak le a szép és a nyelvészek számára is tanulságos könyv értékéből.

KNEIENZA ISTVÁN.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

Titkári jelentés 1940-ről.

Tisztelt Közgyűlés!

Az 1940. év Társaságunk életében nem bizonyult olyan nehéznek, mint amilyennek vártuk. A politikai helyzet, ha időnként telítve volt is feszültségekkel, az erdélyi kérdés részleges megoldásával ránk, magyarokra kedvezően alakult, és a nagy világrengésben is viszonylagosan nyugodt szellemi légkört biztosított munkánknak. A gazdasági élet bonyolult mechanizmusában akadoztak ugyan néha a kerekék, és ha a körülöttünk dúló háború anyagi hullámai általános drágulás alakjában országszerte éreztették is hatásukat, a mi tevékenységünk materiális feltételeit még nem mosták alá, s így szokásos program-munkát megvalósíthattuk.

Megtartottuk havi felolvasó üléseinket. Februárban SZABÓ T. ATTILA a helyneveinkben előforduló személyneveinkről olvasott fel. Márciusban LAZICZIUS GYULA válaszolt TAMÁS LAJOS egy korábbi előadására és dolgozatára „Egy cikk margójára” címen. Áprilisban NAGY ADORJÁN szólt a beszédkultúráról, VARJAS BÉLA pedig egy XVI. századi magyar nyelvű orvosi kompendiumot ismertetett. Május havában észtagtársunk, OINAS FÉLIX értekezett a keleti-tengeri finn nyelvek kései esetrágjairól. Júniusban GÁLDI LÁSZLÓ az oláh nyelvtnirodalom magyar gyökereire mutatott rá, GYÖRKE JÓZSEF pedig az igetövek idővonatkozásait és a futurum kérdését vizsgálta az uráli nyelvek adatai alapján. A nyári szünet utáni első ülésünkön, októberben KNEIENZA ISTVÁN adalékokat szolgáltatott a tót palatalis mássalhangzók történetéhez, KELEMEN JÓZSEF meg „Monda monda. mende-monda” című dolgozatát mutatta be. November hóban GÁLDI LÁSZLÓ a magyar mondattani hatásokat vizsgálta a XVI. századi oláh nyelvben, JUHÁSZ JENŐ pedig *tolvaj* szavunk eredetét világította meg. Decemberben ugyancsak JUHÁSZ JENŐ olvasott fel „Észköz, eszfelek, szavarti aszfali” címmel, míg BABOSS ERNŐ a *-k* lativusi rag kérdését fejtegette.

Folyóiratunk 1940-ben is 5 füzetben jelent meg 21 $\frac{1}{2}$ ív szövegterjedelemben. Kiadványsorozatunk 3 új számmal bővült. Ezek MELICH JÁNOS „Brünn nevérol” (51. sz.), MELICH JÁNOS „Latin jövevényszavaink végződésének alakulásmódjáról” (52. sz.) és VITÉZ MIKESY SÁNDOR „Szabolcs vármegye középkori víz-nevei” (53. sz.) című dolgozatát tartalmazzák.

Ezek az adatok azt vallják, hogy kiadói tevékenységünk az utóbbi évek átlagos szintjén mozgott: lényegesen nem esett, de nem is emelkedett. Ezt a stagnálást természetesen lehet kedvezően is értelmezni. Azt lehet ugyanis mondani, hogy az előző évek szintjének az elérése is már határozott eredmény a nehéz viszonyok közepette. Ennek az értelmezésnek mindenesetre megvan az a gyengéje, hogy az elmúlt évben még nem kellett különösebb anyagi nehézségekkel (pl. a nyomdai árak emelésével) megküzdenünk.

Annál kedvezőtlenebb kiadótevékenységünk stagnálása egy másik szempontból. Abból, hogy a Magyar Nyelv mint nyelvészeti folyóirat — úgy szólván — egyedül maradt a magyar nyelvudomány porondján. Folyóirattársaink rendre kidőltek vagy megjelenésük korábbi rendjébe olyan hézagok iktatódtak, hogy megjelenésüket rendszeresnek alig nevezhetjük.

Az, hogy ma már szinte csak folyóiratunkban jelenhetnek meg magyar nyelvészeti munkálatok, súlyos feladatokat ró ránk. Felveti — mert már felvetette — folyóiratunk terjedelmi megnövelésének, általában kiadói tevékenységünk fokozásának a szükségét. Hogy hogy tudunk majd ennek megfelelni, azt ma még nem látjuk tisztán.

A folyóirati publikáció lehetőségeinek ez az ijesztő mérvű megcsappanása hatványozott kritikai tevékenységet kíván mindenkitől, akinek csak köze van folyóiratunkhoz. A munkatársakra szigorú önkritikát parancsol, a szerkesztőkre pedig még szigorúbb kiválasztást, hogy csak az jelenjék meg, aminek valóban jussa van a szűkösen csorgó nyomdafestékre.

Taglétszámunk az elmúlt évben alig változott. Elhunyt Pintér Jenő és Szabó Béla alapító, Darkó Jenő, Mórítz Károly, Császár Elemér, Károlyi Árpád, Barabás Samu, Kispartí János és Enyediné Pünkösztí Mária rendes tagunk. Eltávozásukat mélységesen sajnáljuk és őszinte fájdalommal tekintünk elködlő alakjuk után. Elárvelt helyükre új tagok jelentkeztek, köztük 3 új alapító tag is: Brüll Émánuel, Szabó T. Attila és Nagy J. Béla. A veszteséget és az új jelentkezéseket is figyelembe véve 1940 végén 6 tiszteleti, 75 alapító és 244 rendes, összesen 325 tagunk volt. Előfizetőink közül 351 teljes, 126 fél és 179 negyed díjat fizetett, tehát alapjában 458'75 egész előfizetéssel számolhattunk, az előző évi 454'5-del szemben.

Alapítóink közül többen juttattak hozzánk kisebb-nagyobb összegeket alapító díjukon felül. Így Balogh Jenő (Veszprém) 40, a Beszkárt 500, az Eszterházy hercegi könyvtár 100, Jánosi József (Veszprém) 8, Viszota Gyula 10 P-t. Jóakaróink közül nagyobb adományokat juttatott hozzánk a Pesti Hazai Első Takarékpénztár 100, a Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete 500 P-t. A M. Tud. Akadémia 1000, a kultuskormány 600 és ezenkívül külön kérésünkre 2000 P-vel támogatta munkánkat. Mindannyiunknak Társaságunk háliját és köszönetét tolmácsolom. Hálásan köszönöm az Akadémia vezetőségének azt is, hogy ülésünk számára a jelentési évben is átengedte helyiségeit.

Jelentésemet ezzel befejeztem, és még csak egy indítványt szeretnék a válaszmány megbízásából a Közgyűlés elé terjeszteni. Tisztelettel javasolom, hogy a rendes tagsági díj 8, az alapító tagsági díj pedig 200 P-ben állapíttassék meg az 1941. esztendőre.

Kérem a Közgyűlést, szíveskedjék jelentésemet tudomásul venni és az indítványt elfogadni.

Budapest, 1941. január 28-án.

LAZICZIUS GYULA
titkár.

Jelentés az 1940. évi Szily-jutalomról.

Öt-hat esztendeje a finnugor nyelvtudomány művelői körében nem közönséges feltűnést keltett egy tanulmány, amely az uráli nyelvek elsődleges képzővégződéseit tárgyalta. Címe: „Die Wortbildungslehre des Uralischen. (Primäre Bildungssuffixe).“ Tartu, 1935. Megjelent a tartui egyetem magyar tudományos intézete Bibliotheca Hungarico-Estica sorozatának 15. számaként. A 96 lapnyi terjedelmű munka szerzője Györke József. — A bátor, sok tekintetben új utakon járó rendszerezés nemcsak a szamojéd és finnugor nyelvek szóképzéstani vonatkozásait világította meg meglepő sikerrel, hanem különösen a terjedelmes függelékben kifejtett szempontjaival jelentős mértékben hozzájárult a magyar nyelv szóképzésének körébe vágó fontos kérdések tisztázásához.

Ily irányú munkálataival összefüggésben igen helyesen érezte meg a fiatal szerző, hogy az uráli nyelvekre vonatkozó ismereteit, velük kapcsolatosan szerzett készültségét, a nyelvtudománynak ezen a területén termelt eredeti szempontjait közelebb kell hoznia a magyar nyelvtudományhoz. Így az utóbbi években az uráli nyelvészet szélesebb távlatából vett szemügyre magyar nyelvészeti részletkérdéseket.

„A magyar *-t* kicsinyítő képző uráli megfelelői“ című — rövidsége mellett is értékes — cikkét 1937-ben közölte folyóiratunk (MNy. XXXIII, 244—6). Ebben Györke azt bizonyítja, hogy a finnugorságban jelentkeznek olyan képzők, amelyek egy uráli **ttē ~ *tē* denominalis névszóképzőre mennek vissza, s szerinte ennek az uráli képzőnek a fejleménye, nem pedig a magyar *-d ~ -di* denominalis névszóképző hangváltozata *nyuszt, fajt (fajd), menyét* szavaink *-t*, illetőleg az ómagyar *Ruozi (Ravazd), Coluzi (Kálozd)* alakulatok *-ti* eleme.

Múlt, 1940. évi évfolyamunk egyik közleménye „A *-gy* névszóképző“ (MNy. XXXVI, 34—41). Györke benne régi nyelvünk földrajzi névanyagából jó csomó *gy* végződést hordozó adatot állít össze. Azzal a felfogással szemben, amely az ilyen *gy*-kben a denominalis *-d* névszóképző hangtani megfelelőjét látta, az adatsorozat újszerű számbavétele alapján Györke bizonyítottnak tartja, hogy a *-gy* és a *-d* külön képzők, s ahol egymással váltakoznak is, az nem hangváltozásnak, hanem más esetekben is megállapítható képzőcserének a következménye. További véleménye pedig az, hogy ez a *-gy* nemcsak hogy önálló és régi képzőnk, hanem nyelvünknek ősi: ugor *-ntš* vagy *-ntš* alapalakból eredő öröksége.

Talán vagyunk, akik a *-t* és *-d*, valamint a *-d* és *-gy* képzők viszonyát nem tekintjük olyan értelemben eldöntöttnek, hogy e

képzőkkel kapcsolatban $t \geq d$ és $d \leq gy$ hangváltozás nem történhetett volna. Azonban Györkének jeles módszertani rátermettségre valló adatbeállítására és okfejtésére — némely ponton esetleg kissé megszilárdítva és tovább bővítve — olyan irányt adhat felfogásunknak, hogy a magyar nyelv történeti korába eljutott és együtt élt három finnugor denominalis névszóképző: a *-t*, *-d*, *-gy*, és ez a három képző nemcsak funkcionális, hanem hangtani mozzanatok révén is keveredett egymással. — Így a Györkétől származó mindkét közlemény igen figyelemre méltó nyeresége folyóiratunknak, és nem csekély mértékben megérdemli az utóbbi évek magyar nyelvészeti terméséből való kiemelését.

Az előadottak alapján azt javasoljuk a választmány útján a tisztelt Közgyűlésnek, hogy az 1940. évi Szily-jutalmat: 50 pengőt meg Csűrű Bálint Szamosháti Szótárának egy példányát Györke Józsefnek ítélje oda a MNy. 1940. évfolyamában megjelent „A *-gy* névszóképző” című dolgozataért. Budapesten, 1941. január 13-án. SZINNYEI JÓZSEF elnök, MELICH JÁNOS bizottsági tag, PAIS DEZSŐ előadó.

*

A közgyűlés a javaslat értelmében határozott.

Számadás és költségvetés.

I.

Számadás 1940-ről.

<i>1. Bevétel:</i>		P	all.
Tagdíj és előfizetés		4918	—
Kiadványok eladásából		486	05
Kamat		1101	86
Alapítványok		1122	—
A Szily-alap bevétele		44	—
Államsegély 1938—39-re		600	—
A M. Tud. Akadémia segélye		1000	—
A VKM. segélye kutatásokra		1000	—
A VKM. segélye kiadványokra		1000	—
Adományok		606	—
Kiadványok költségéhez hozzájárulás		140	—
Vegyes bevétel		30	80
Összesen 1940. évi bevétel		12.048	71
A Társaság 1939. évi maradéka		445	58
A Szily-alap 1939. évi maradéka		10	—
Összesen bevétel és maradék		12.504	29
<i>2. Kiadás:</i>			
A Magyar Nyelv nyomdai költsége		5044	25
Írói tiszteletdíj		748	—
Tiszti díjak		590	—
Különnyomatok nyomdai költsége		165	40
Irodai kiadás		85	—
Könyvtárosi jutalék		59	10

	P	all.
	Áthozat:	6691 75
Expedíció, vegyes kiadás	578	01
Kiadványok nyomdai költségére	100	—
Az 1940-ben fizetett alapítványok	1122	—
A Társaság tartaléktőkéjéhez	1009	—
A Szily-alap kiadása (Szily-jutalom)	50	—
Összesen 1940. évi kiadás	9541	76
Az 1941-re átvitt maradék	2962	53
Összesen kiadás és maradék	12.504	29

3. Alapítványok és tartaléktőke:

Áthozatal 1939-ből	35 288	58
Alapítványok és kiegészítések 1940-ben: Balogh Jenő, Veszprém 40'—, Brüll Emánuel, Kolozsvár 200'—, Budapest székesföv. közl. rt. 500'—, Ceglédi áll. gimn. önképzőköre (III. részlet) 50'—, Esterházy hercegi könyvtár 100'—, Jánosi József, Veszprém 8'—, Ligeti Lajos, Budapest (IV. r.) 60'—, Nagy J. Béla, Budapest (I. r.) 100'—, Szabó T. Attila, Kolozsvár (I. r.) 54'—, Viszota Gyula, Budapest 10'—, összesen	1122	—
A Társaság tartaléktőkéjéhez	1000	—
Összesen alapítvány és tőke	37.410	58
Ebből 156 tag alapítványa	9788	51
A Társaság tartaléktőkéje	27.622	07

4. Szily-alap:

Áthozatal 1939-ből (tőke és készpénz)	1060	—
Bevétel 1940-ben (kamat és adományok)	44	—
Összesen	1104	—
Kiadás 1940-ben (Szily-jutalom)	50	—
<i>Marad 1941-re 1050 P tőke és 4— P készpénz.</i>		

5. A Társaság vagyona:

a) Alapítványok és tartaléktőke:

10.000 K n. é. földhitelint. 4 ⁰ / ₁₀₀ záloglevél	—	80
42.000 K n. é. földhitelint. 4 ⁰ / ₁₀₀ szab. talajjav. záloglevél	3	36
30.200 K n. é. hadikölcsön-kötvény	2	41
Tud. Társ. Sajtóváll. R. T. egy drb. részvény	14	—
Az Orsz. Földhitelintézetben folyószámlán	37.390	01
Az Orsz. Földhitelintézetben a Szily-alap tőkéje	1050	—
Alapítványok és tartaléktőke összesen	38.460	58

b) Készpénz:

Az Orsz. Földhitelintézetben folyószámlán	2256	99
Postatakarékpénztári csekkszámlán	633	61
A Társaság kézipénztárában	71	93
Készpénz összesen	2962	53
Alapítványok, tartaléktőke és készpénz	41.423	11

II.

Költségvetés 1941-re.

<i>1. Bevétel:</i>		P	fill.
Tagdíj és előfizetés		4200	—
Kiadványok eladásából		200	—
Kamat		1150	—
A Szily-alap bevétele (kamat)		31	50
Államsegély		—	—
A M. Tud. Akadémia segélye		—	—
Összesen 1941. évi bevétel		5581	50
Az 1940. évi maradvék		2962	53
Összesen bevétel és maradvék		8544	03
 <i>2. Kiadás:</i>			
A Magyar Nyelv nyomdai költsége		5300	—
Írói tiszteletdíj		1100	—
Tiszti díjak		590	—
Különnyomatokra		100	—
Irodai kiadás		100	—
Könyvtárosi jutalék		50	—
Expedíció, vegyes kiadás		700	—
Népryelvi gyűjtésre		1000	—
Kiadványok nyomdai költségére		1400	—
Szily-jutalom		50	—
Összesen 1941. évi kiadás		10390	—
A várható hiány		1845	97
A hiányt levonva		8544	03

Ha más bevételeink nem lesznek, a Magyar Nyelvet a múlt évi maradvék felhasználásával legfeljebb 15 íven tudjuk kiadni.

A számvizsgáló bizottság jelentése az 1940. évről.

Mint az 1940. évre megválasztott számvizsgálók tisztelettel jelentjük, hogy a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1940. évi számadását és vagyommérlegét a pénztári napló és a számadási okmányok alapján a mai napon megvizsgáltuk és rendben találtuk.

Az 1940. évi bevétel 12048 pengő 71 fillér, az 1939-ből áthozott 455 pengő 58 fillér maradvékkal együtt 12504 pengő 29 fillér, a kiadás 9541 pengő 76 fillér, a pénztári maradvék az 1941. évre 2962 pengő 53 fillér. A Társaság tiszta vagyona: alapítványok, tartaléktöke és készpénz összesen 41423 pengő 11 fillér.

Indítványozzuk, hogy a közgyűlés a pénztárosnak és az ellenőrnek a fölmentést adja meg, s a pénztárosnak gondos és pontos munkájáért mondjon köszönetet.

Budapest, 1941. január 11-én.

Gáldi László, Györke József, Sipótz Pál.

LEVÉLSZEKRÉNY.

D. J. kérdi: Igazuk van-e azoknak, akik rovásra teszik ezeket a szóalakokat: *ittén, ottan, mostan.* s azt állítják, hogy csak így lehet helyesen mondani: *itt, ott, most?* — **Felelet:** Már hogy volna igazuk! Hiszen azok az ok nélkül hibáztatott szóalakok egyaránt megvannak régi nyelvünkben, a mai népnyelvben, köznyelvben és irodalmi nyelvben, s hozzájárulnak nyelvünk változatosságához. Hadd tegyen tanúságot mellettük Aranynek és Petőfinek néhány sora: A testvérbátyátok fekszik *ittén* épen (Toldi VI, 7). Nagy szénásszekerek álldogálnak *ottan* (uo. I, 1). Mutatok valamit *ottan* a királynak (uo. V, 15). Egymást érte *ottan* a sok úri sátor (uo. XI, 7). Gyászba borult *mostan* csillaga fiának (uo. IV, 21). Csak azon könyörgök *mostan* felségednek (uo. XII, 13). *Itten* élek én most meglepéssel... Van szállásom *ittén* s ennem, innom ingyen (A jó öreg kocsmáros). *Ottan* némán, mozdulatlan álltam (A Tisza). Hej! *mostan* pusztáám igazán a pusztá (A pusztá télen). — Arról ne is beszéljünk, mit mondanának a hosszabb szóalakok meggondolatlan üldözői az *itteni, ottani, mostani* helyett. *Itti, otti, mosti?* Legyünk óvatosabbak a nyelvígazításban és ne fogadjunk el mindenféle nyelvhelyességi babonát.

K. Z. kérdi: Hogy kell írni: *ovoda* vagy *óvoda?* — **Felelet:** A hivatalos szóalak az *óvoda* (vö. KORNIS GYULA, Magyarország közoktatásügye a világháború óta 43 kk.), de a mindennapi beszédben inkább az *ovoda* járja, *ovodás* gyerek-et szoktak mondogatni. A hivatalos alak mellett szól az, hogy az *óv* (régiesen: *ó*) ige magánhangzója rendszerint nem rövidül meg sem a származékokban, sem a ragozott alakokban: *óvadék, óvakodik, óvás, óvatlan, óvatol, óvatos; óvni, óvó, óvott, óvandó, óva, óván; óvom, óvod, óvja* stb., bár az *óvatos* melléknévnek *ovatos* változata is van. Hivatkozni lehet azonban arra, hogy több igénk magánhangzója megrövidül a nyelvújítási *-da, -de* képző előtt, pl. *ír: iroda, távirda; úszik: uszoda; csúszik: csuzda.* Ezek mintájára bátran lehet írni a beszédben jobban elterjedt *ovoda* alakot is.

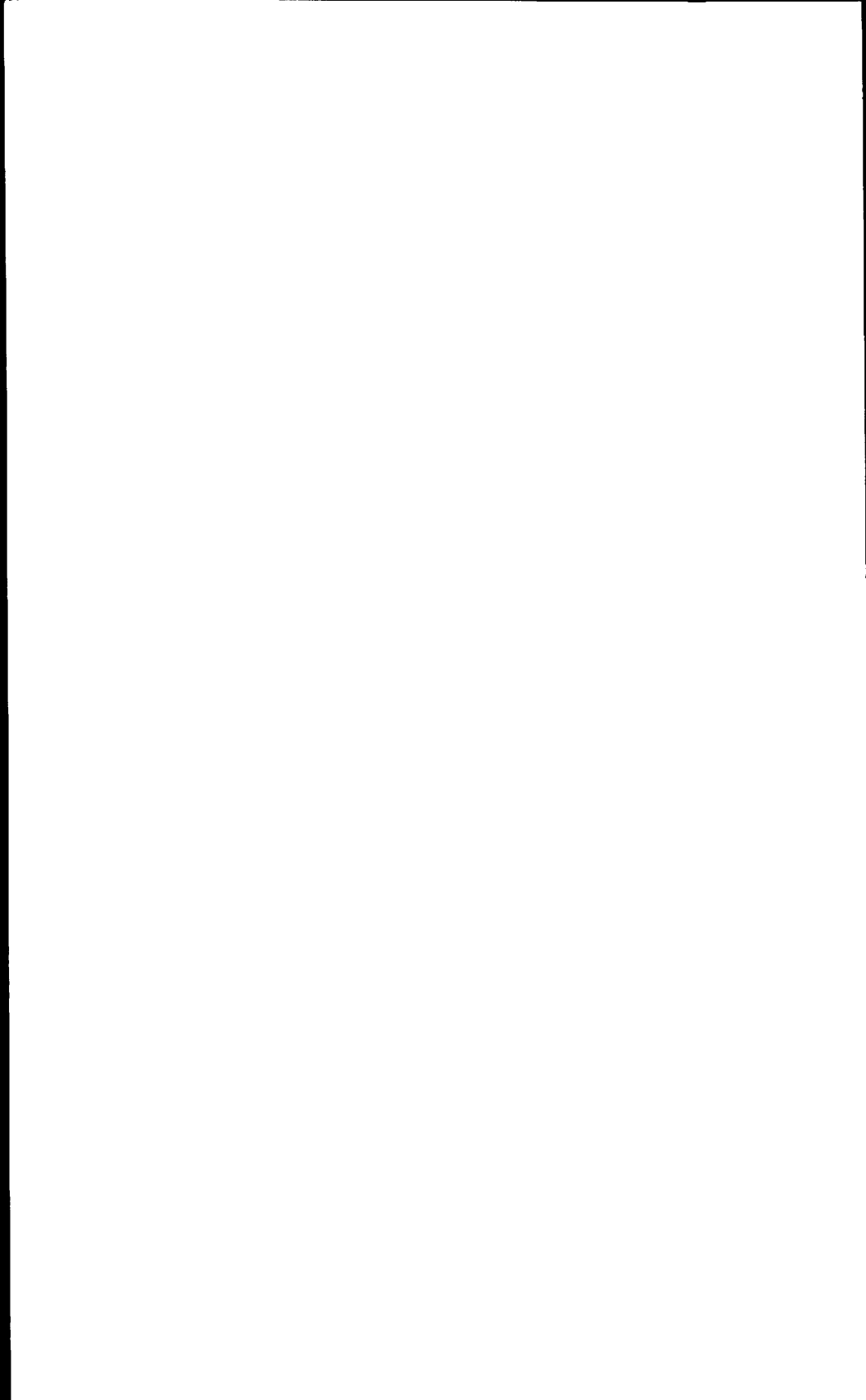
N. J. B.

Juhász Jenő írja: A *délibáb* szó az EtSz. szerint Vörösmarty Csongor és Tündéjében (1830.) fordul elő első ízben. A kifejezést Kisfaludy Károly is használta, s lehet, hogy ő alkotta a régebbi *délibába* szóból: *Délibáb-tündérzetekként lebben szét a habvirág.* (A két hajós. 1827.)

Horváth Károly írja: Az EtSz. az *alkermes* szóra az első adatot 1807-ből idézi a Magyar Füvészkönyv 279. lapjáról. Előfordul azonban már PÁRIZ PÁPAI FERENC 1690-ben megjelent *P a x c o r p o r i s* ának 130. lapján: „ha ezekben *alkermest* vagy kaláris sirupot el-olvasztasz, úgy iszod”. (Vö. MNy. XXVIII, 316.)

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: PAIS DEZSŐ,

A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZTÁROS

Csúry Bálint

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXXVII. ÉVF.

1941. ÁPRILIS

2. SZÁM

Csűry Bálint.

1886. február 13.—1941. február 13.

Mindenkit megdöbbenő váratlansággal, kegyetlen hirtelenséggel szakadt ki az élők sorából Csűry Bálint. Alighogy megjelent a magyar népryelvkutatás történetében új korszakot nyitó műve, a Szamosháti Szótár, alighogy megteremtődött tanítványai számára is a külső keret, a debreceni Tisza István Tudományegyetem Magyar Népryelvkutató Intézete, és elindulóban volt az ő útján a tanítványok, követők egyre növekvő csapata, derékba tört egy élet, és vele egy nagy célok hangtalan munkálásában kitartó, hűséges tudós és tanár pályája maradt csonkán, befejezetlenül. Nehéz a tollra toluló mérteket visszaerőltetve, szavakat találni a Csűry Bálintban köztünk, velünk egy időben élt emberi jellem és a munkásságában korai halála után is előttünk álló eredmények méltatására. Nehéz kiválogatni azokat a szavakat, amelyek az ő puritán életét, egyszerű jellemét és önfeláldozó tudományos munkásságát a maga igazi nagyságában láttassák meg.

Csűry Bálint élete a szatmármezei Szamosház egyik falujában, Egriben kezdődött. Itt, ebben az alföldi magyar környezetben folyt le gyermekora; itt sajátította el a betűvetés, az olvasás tudományát; itt szerezte a népi élet kellős közepén nevelkedve a gyermek- és ifjúkor ezernyi ezer benyomását; itt raktározta el ritka emlékezőképességével anyanyelve sok-sok szavát, figyelte érdeklődéssel faluja szellemi és anyagi jelenségeinek előtte leplezetlenül megmutatkozó világát még jóval azelőtt, hogy a népi élet tudományos kutatásának szándékával gyűjteni kezdte volna anyanyelvjárása, a szamosháti népryelv szavait, vizsgálta volna faluja néprajzi megnyilatkozásait. Élete tízéves koráig a falusi élet egészséges demokráciájában aligha különbözött a többi falusi gyermek életétől. Tízéves kora táján a tanulás idejére elszakadt falujától, hogy a szatmárnémeti református főgimnáziumban folytassa tanulmányait. Nem valószínű ugyan, hogy a tudományos és irodalmi központoktól távolos városnak ez az intézménye a tudományos érdeklődés felébresztése terén különösebb hatással lett volna a fiatal Csűryre, de itt is ugyanazzal az egyszerűséggel, mozdulatlanlannak látszó állandósággal, a református kollégiumokat jellemző fejlett közösségi szellemmel találkozott, mely faluja életét is jellemezte. Előttünk ismeretlen külső

okokon kívül talán a csendesség, egyszerűség és a közösségi szellem után való vágyakozás hajtotta őt a középiskola elvégzése után Erdély egyeteme felé a helyett, hogy a pesti egyetemre menve, az ország fővárosának mozgalmasabb, bonyolultabb, szétszórtabb életébe kapcsolódott volna bele. Kolozsvárra kerülése nemcsak külsőleg, a működési tér szempontjából szabta meg több mint harmadfél évtizedig életét, de döntő hatással volt tudományos pályája alakulására is. Itt végezte egyetemi tanulmányait mint magyar-latin szakos hallgató, itt szerzett tanári és bölcséletdoktori oklevelét is. Itt is maradt Erdélyben. Az ódon szépségű Farkas-utca felső felén álló egyetemről egyenesen az utca alsó végén levő háromszázados református kollégiumba került mint tanár, és itt működött aztán több mint két évtizedig: 1910-től 1932-ig.

Egyéni hajlamain kívül, melyek már eleve is a tudományos munkára képesítették, a néprnyelvkutatásra kétségtelenül a kolozsvári egyetemnek akkori magyar nyelvész tanára, ZOLNAI GYULA indította el (vö. SzhSz. 16), habár későbbi ezirányú tudományos kutató és feldolgozó munkájában eltért is a tanára munkájában előtte álló módszertől és benne a századvég egészen más igényű „nyelvjárástanulmány“-irányától is. E tekintetben a mellett a helyzeti előnye mellett, hogy falun nőtt fel, és így faluja életét szellemi és tárgyi jelenségeiben egyaránt keresztül-kasul ismerte, kétségtelenül nagy hatással voltak reá egyetemi hallgató korában végzett bensőséges nyelvtudományi búvárlatai és a néprnyelvi gyűjtés elméletét és gyakorlati módszereit öntudatosító tanulmányai. Ennek tulajdonítható, hogy már egyetemi hallgató korában szinte teljesen kialakult gyűjtés-módszertani ismeretek birtokába jutott, olyan elvekhez és gyakorlati fogásokhoz, melyek egész néprnyelvkutatását kora kezdettől a jelenségek mélybehatoló vizsgálatára, legaprólékosabb megismerésére törekvő jeilege folytán az előtte és vele egyidőben működött nyelvjáráskutatók munkája fölé emelik. Búvárkodása, tanulmányozása komolyságát jelzik már első terjedelmesebb könyvismertetései, tanulmányai; ezekben az őt mindvégig jellemző józan bíráló, válogató készséggel ismerteti a mások meg a maga módszertani elveit,¹ illetőleg bizonyoságot tesz egy-egy kérdés módszeres feldolgozásával komoly nyelvészeti készültségéről.²

¹ A nyelvjárástanulmányozás módszeréhez s egy-két adat a magyar hangtanhoz: MNy. V, 214 kk. — Köznyelv és néprnyelv: Nyr. XXXVIII, 337 kk. — Nyelvtudomány és teleologia: Nyr. XLI, 161 kk. — A nyelvjáráskutatás módszertanához: MNy. VIII, 421 kk. — A nyelvtudomány ismeretelméleti vizsgálata: Böhm Károly-Emlékalbum és kny. Besztercebánya, 1913. 32 l.

² Teleki József mint nyelvész: Nyr. XXXVIII, 11 kk. és kny. NyF. 55. sz. Bp., 1909. 38 l. — Az ige: NyF. 63. sz. Bp., 1910. 76 l. (Doktori dolgozata.)

Csúry tudományos munkássága már pályája kora-kezdetén szoros kapcsolatba került a Magyar Nyelvtudományi Társasággal. 1908-tól, tehát még egyetemi hallgató korától e Társaság erkölcsi és anyagi segítsége támogatta őt népryelvi gyűjtő-munkájában és a gyűjtött anyag feldolgozásában (vö. MNy. IV, 433, X, 285, XIII, 313, XIV, 45, 165, XV, 117 kk. és Szhsz. 3, 16). Csúrynek a támogatásra való feltétlen érdemességét és minden egyéb körülményt figyelmen kívül hagyva, a Társaság segítő készsége már azért is természetes volt, hiszen köztudomás szerint a Társaság egyik célja már a megalkulásra felszólító közlemény szerint is a népryelvi hagyományok gyűjtése (vö. MNy. I, 45, 90, 289, 337, XVI, 41 kk.); valamivel az alakulás után pedig éppen az akkori titkár, GOMBOCZ ZOLTÁN sürgetésére szükségesnek látta a Társaság a népryelvkutatásban a — szerintünk is — egyetlen megbízható helyes módszert: az egyes nyelvjárások monografikus szótári feldolgozásának módszerét. Azért szükséges itt és éppen most ezt a tényt ismét hangsúlyozni, mert kétségtelen, hogy a Magyar Nyelvtudományi Társaság ilyen célkitűzése nélkül Csúry minden egyéni hajlama és kiválósága mellett sem születhetett volna meg a Szamosháti Szótár, s nem kaphatott volna olyan erőre a tőle megindított népryelvkutató mozgalom. Csúryben a Gombocztól elvi alapon sürgetett módszer alapos, kitartó munkást, tökéletes megvalósítót kapott. A még 1908-ban megkezdett gyűjtőmunkát Csúry a világháborús nehézségek között és az utána következő kisebbségi elnyomtatás éveiben egészen 1932-ig folytatta. Ezalatt gyalog bejárta a szatmármegyei Szamoshát falvait és az e területtel érintkező Tiszahátat, az ugoccai és beregi részeket.

A világháborút követő összeomlás, a forradalmak, a reá következő bizonytalanság meg az Erdélyre szakadt megdöbentető bizonyosság, az elszakítás kora jó ideig teljesen megbénította a magába roskadt, mély érzékenységű Csúry tudományos munkáját, sőt tudományos érdeklődését is. Mint legbensőbb kolozsvári barátja és tanártársa Brüll Emánuel szíves szóbeli közléséből tudom, e tájt legalább egy évig Csúry nem vett kezébe tudományos munkát, még nyelvészeti folyóiratot sem. Az erdélyi magyarság akkori helyzetében e lelki bénultság éppen nem volt szokatlan és indokolatlan tünet. Mindenesetre Csúry 1919—1921 közé eső irodalmi munkásságának csekélysege e tekintetben feltűnő pangásról tanúskodik.

A kisebbségi sorba süllyedt magyarság tudományművelőivel együtt Csúry is osztozott e sors minden keserűségében és minden kötelezettségében is. Az elszakíttóság éve alatt az erdélyi tudományművelőnek egyszerre több ember munkáját kellett végeznie, és többféle, sokszor a szakterületétől távolieső feladatot kellett a lelki megalázottság, az emberi szabadság-

korlátozás és a képtelenül kicsinyes sajtóellenőrzés ezer nyomasztó nyüge, tüskéje és vágása között is vállalnia. Az erdélyi tudományosságnak állandóan ügyelnie kellett arra a gyakorlati, művelődéspolitikai követelményre, hogy az erőszakosan megvont külső: politikai határokon túl egyre súlyosabban kialakuló szellemi határzár ellenére is meggyőzze az erdélyi magyarságot arról, hogy a tudás emeli fel és tartja meg a nemzetet a magáramaradottságnak kétségbeesés felé sodró, sötét napjaiban, és hogy viszont tudást önálló tudományművelés nélkül elképzelni sem lehet. E gondolat első munkásai közé tartozott Csűry Bálint is. Talán azok számára, akik kedvezőbb külső és belső körülmények között csak szakterületük művelésével törődhettek, megmosolyogni való dolog volt az erdélyieknek ez a kontárkodó tudományművelése. de elesettségekben a kényszerű körülmények hatása alatt vállalni kellett Csűrynek is ezt a sorsot, és a többi öntudatos, népe sorsáért felelősséget érző tudóssal együtt ideje javarészét arra kellett fordítania, hogy tudománynépszerűsítő, nyelvűvelő és más cikkeket meg sok-sok könyvismertetést írjon nemcsak szakfolyóiratokba (Erdélyi Irodalmi Szemle, Erdélyi Múzeum), hanem napilapokba, szépirodalmi, ifjúsági folyóiratokba és néplapokba (Pásztortűz, Erdélyi Szemle, Ellenzék, Ifjú Erdély, Magyar Lányok, Magyar Nép) is. Mint irodalmi munkásságának felsorolásából láthatni, Csűry ebből a feladatból is derekasan kivette részét, és így a mellett, hogy szamosháti gyűjtése szótárrá dolgozásán meg anyanyelvjárása részletjelenségeinek megvilágításán¹ szorgoskodott, újabb területeken gyűjtött,² az Erdélyi Múzeum gazdag levéltári anyagának régi magyar leveleit, kéziratait másolgatta és készítette kiadásra,³ jelentős szerepet játszott az erdélyi magyar tudomány-, sőt az erdélyi magyar művelődéspolitiká e nehéz korszakában is.

Ez időtájrról való tudományos irodalmi munkássága két erdélyi tudományos folyóiraton kívül szinte kizárólag a Magyar Nyelvben látott napvilágot. Mennyiségre és minőségre egyaránt

¹ A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái: MNy. XXI, 1 kk. 159, 247 kk. — Jegyzetek a szamosháti hanglejtéshez: MNy. XXII, 106 kk. — Nalisatiós jelenségek a szamosháti nyelvjárásban: i. h. 336 kk., XXIII, 74 kk. — A tiszaháti és ugoccai nyelvjárás nevezetesebb sajátosságai: MNy. XXV, 11 kk. — Magánhangzók elisíója a tiszaháti és ugoccai nyelvjárásban: i. h. 163 kk. — Pótló megjegyzések a tiszaháti és ugoccai elisíóhoz: i. h. 343 kk. — A *jelé* használata a Szamosháton: i. h. XXVII, 31 kk.

² Néprajzi jegyzetek a moldvai magyarokról: Erdélyi Múzeum (1930.) XXXV, 155. — A székely és csángó mondathanglejtés: MNy. XXVI, 249 kk. — A moldvai csángó igealakok: MNy. XXVIII, 22 kk. és kny. — Növénynevek Bogdánfalváról: MNy. XXIX, 249 kk.

³ Ez az anyaga még jórészt kiadatlan. Több régi magyar forrást kiadott, többek közt: Pásztortűz VII, 763 kk., Erdélyi Irodalmi Szemle I, 90 kk., MNy. XXIV, 215 kk. és külön is, pl. Ifj. Heltaí Gáspár háromnyelvű szótára 1589-ből: Tanulmányok és értekezések. I.; I. még irodalmi munkáinak jegyzékét!

jelentős munkásságát méltóképen érte az Akadémia és a Magyar Nyelvtudományi Társaság részéről éppen e nehéz napokban elismerés, mely a Sámuel—Kölber-díj és a Szily-jutalom neki ítélésében, majd akadémiai levelező taggá választásában jelentkezett.

Mint irodalmi munkássága jegyzékéből látható, a húszas évek közepe tájától kezd a maga teljességében kibontakozni és megmutatkozni Csúry tudományos munkásságában a népnyelv monografikus feldolgozásának termékenyítő volta. De egyben a magáramaradottság éveiben (szinte másfél évtizedig ő volt Erdélyben az egyetlen nyelvész!) születtek meg, illetőleg alakultak ki benne módszerben legkiérleltebb, anyagban leggazdagabb tanulmányai. A kisebbségi sors sajátságos kárpótlásaként ekkor juthatott hozzá ahhoz is, hogy — a keserű székely anekdota szemlélete szerint szóljak — az Erdélyhez csatolt Románia mo'dvai részein mint „Nagyrománia” polgára, különösen kezdetben, teljesen zavartalanul tanulmányozhassa az azóta tőlünk ismét elszakadt és embertelen elnyomásban élő csángó-magyarok nyelvét és életét. Csángó tanulmányai az anyaggyűjtés és rendezés, sőt jórészt a megfogalmazás tekintetében is Csúry erdélyi kisebbségi életének eredményei, mint ahogy az élete főműve, a Szamosháti Szótár is. Kedvelt munkahelyének, a kollégium nagykönyvtárának ablakán át ezekben az években késő éjszakáig, sokszor hajnalig is fény szűrődött ki annak bizonyosságául, hogy ott az erdélyi magyar tudósok egyik különleges szerénységben és igénytelenségében rejtőzködő alakja dolgozik kitartóan a magyar népi műveltség megismerésének kérdésein, búvárkodik, töpreng legdrágább kincsünk, anyanyelvünk történeti és jelenlegi életének megvilágításán, illetőleg helyzetének javításán. Nyelvművelő munkássága, mely később rádióelőadásokban és cikkekben jelentkezik, még 1924 táján, tehát jóval az anyaországbeli nyelvművelő mozgalom előtt kezdődött (vö. Erdélyi Irodalmi Szemle I, 63 kk. és MNy. XXVII, 253 kk.).

Csak a szótlan, kevésbeszédű lélekhez közvetlen közelbe került barátok és tanítványok kevese tudja, hogy milyen harcot kellett Csúrynek, a köteleességteljesítés és hűség kérdésében olyan komolyan gondolkozó embernek önmagával megvívnia, mikor a Pápay József halálával megürült debreceni magyar és finnugor tanszékre való meghívása szóba került. Mint utóbb személyes beszélgetésben maga is megvallotta, a közt kellett választania, hogy arány'ag nyugodt lehetőségeket teremtsen magának tudományos céljai elvégzéséhez, gyűjtött anyaga feldolgozásához, vagy lemondjon a megfeszített munkát és sok időt kívánó tervekről, és életét a kisebbségi tanárságnak akkoriban reménytelenségek, súlyos anyagi és lelki nehézségek között hánykódó életformájában eméssze fel. Mikor Debrecenbe mentele mellett döntött, Csúry nem a maga számára j o b b r é s z t

választotta, hanem a magyar nyelvudomány érdeke szempontjából a legjobb részt. — És jellemző, hogy bár a kisebbségben élő magyarság soraiból akkoriban a határon túli anyaországba menekülőt az itteniek szelid-fájdalmas rosszalása, sőt nem egyszer felháborodott megvetése kísérte (a kisebbségi életre jellemzően sokszor az idegesség legszélsőségesebb fokán!), Csúry kimenetelét minden gondolkozó nemcsak természetesen tartotta, hanem elvégzendő munkája, feladatai iránti kötelességteljesítésnek is. Neki itt Erdélyben nem nyílt és nem nyílhatott tér tanítványok nevelésére, tanítványok önálló kutató munkára való elindítására. Élete itt, ebből a szempontból csaknem meddő volt, és hovatovább az is maradt volna. Mindezt az ünneprontás vádjá nélkül annál is inkább megállapíthatom, mert rá kell mutatnom arra is, hogy Erdélyre tulajdonképpen azután hatott az ő szakterülete, a népnyelv-kutatás szempontjából, mikor — elment Erdélyből. Alakja, mely az emberi közelség közvetlenségében hétköznapien egyszerűnek látszott, azután nőtt kimagasló, példaadó jelképpé: a népi élet megismerésének szükségességéről nemcsak szavaló, nemcsak tetszetős munkatervet készítő, hanem e cél érdekében minden percét, erejét, tehetségét feláldozó tudós jelképévé, munkája pedig a lelkiismeretes gyűjtésen alapuló módszeres feldolgozásoknak még sokáig utolérhetetlen mintaképévé.

Debrecenben, úgy látszott, számára új, hosszú munkát jelentő élet kezdődik. Az első években külsőleg is, belsőleg: lelkileg is feltűnő volt a rajta és benne végbement változás. Kiszabadulva a kisebbségi sors nyomott, csüggesztő, a fejlődésben korlátozó légköréből, kettős célt látott maga előtt: a viszonylag zavartalan tudományos munkálkodás kötelezettségét, meg a tanítványok és követők nevelésének nagy feladatát. Az első célt Szamosháti Szótára teljes befejezésével és sajtó alá rendezésével,¹ népnyelvi részletkutatásainak közlésével,² WICHMANN GYÖRGY csángó hagyatékának gondozásával,³ nyelv-művelő munkássága kifejtésével⁴ végezte, a másik felé e tudo-

¹ Szamosháti Szótár. Bp., 1935—1936. I—II. köt. 573 + 480 l.; I. még MNy. XXIX, 65 kk.

² Szamosháti palatogrammok: NyK. L, 64 kk. és kny. — Az *l*, *r* és *j* nyújtó hatásáról a Szamosháton: MNy. XXXII, 222 kk. — Mássalhangzó-nyúlás, ikerítődés a szamosháti nyelvjárásban: MNy. XXXIII, 177 kk. és kny. — A dativus possessivus szerkezet a Szamosháton: MNy. XXXV, 111—2. — A szamosháti nyelvjárás felső nyelvallású magánhangzóinak története: Magyar Népnyelv I, 7 kk. és kny. — A szamosháti nyelvjárás *e* ~ *é*-féle hangjainak története: i. h. II, 3 kk. és kny.

³ WICHMANN GYÖRGY északi-csángó hagyatéka: MNy. XXXII, 281 kk. — WICHMANN GYÖRGY északi-csángó hangtana: i. h. XXXIV, 73 kk. — A jelenlegi finn nyelvudomány legelsőrangú egyéniségével, testi-lelki jóbarátjával, KANNISTO ARTÚRRAL közös munkája: YRJÖ WICHMANN'S Wörterbuch des ungarischen Moldauer Nordcsángó- und des Hétfaluer Csángódialektes. Helsinki, 1936. XV + 219 l.

⁴ E fajta munkásságát 1933-tól a rádióban és a Magyarországon folytatta (l. ez időtől kezdve az irodalmi művek jegyzékében).

mányos munkásság példaadó volta és az egyetemi tanárság sok-sok megragadható alkalma mellett a döntő lépést akkor tette meg, mikor kitartó és állandó sürgetésére a Közoktatásügyi Minisztérium 1938 májusában megalapította és az ő vezetése alá rendelte a debreceni Tisza István Tudományegyetem bölcsészeti karán az első magyar népryelvkutató intézetet. Debrecen tudományos kutatását addig is feladatának tartotta, de ekkortól kezdve a népryelvkutatás terén is kijelölte az intézet nagyszabású munkatervét: 1. Debrecen közvetlen és távolabbi környékének, általában az anyaországi magyar nyelvterületnek, 2. az elszakított vagy szórványokban élő magyarság népryelvének és 3. a debreceni eredeti cívisnyelv szókincsének szótári feldolgozásában (Magyar Népryelv I, 4—6). Akármilyen szerény anyagi keretek között, de végre még ez évben intézményesen és tervszerűen megindíthatta e hármas célkitűzés elvégzése érdekében folytatandó kutatásokat. Csúry természetesen a 2. pontban jelzett cél megvalósítása érdekében nem elégedett meg azzal, hogy csak a közvetlen közelében levő tanítványokkal és követőkkel törődjék, gondoskodása kinyúlt az akkor még teljes egészében elszakított Erdélyben dolgozó néhány népryelvkutató felé. Személyes kapcsolatokkal és intézete évkönyvében biztosított közlési lehetőségekkel sietett segítségükre éppen akkor, mikor a kisebbségi sors legnehezebb, utolsó éveit követték. A múlt őszőn bekövetkezett nagy változáskor az itteniekkel való együttműködésnek szinte végtelen lehetőségeket ígérő közös tervezgetése, a debreceniek és kolozsváriak együttesen végzendő gyűjtőmunkájának és az együttesen kiadandó évkönyvnek megbeszélése indult meg. De az ifjúkortól kezdve túlfeszített munkában erőssé edződött lélek akkor már e munkától megkínzott, gyenge, erejevesztett testben lakott. Hiába való volt egy két évvel ezelőtti súlyos betegségben jelentkező figyelmeztetés, hiába orvosai, hozzátartozói, barátai rosszat sejtő, sőt tudó aggodalmaskodása, unszolása, Csúry betegsége után is kora reggeltől késő estig dolgozott tanulmányain, kisebbségi sorban gyűjtött hatalmas déli-csángó anyagán, mely — mint tervezte — szótárrá szerkesztve kiegészítette volna WICHMANN GYÖRGYNEK északi-csángó szótárát (i. h. 5). Utolsó évét azonban jórészt az az önként vállalt kegyeletes kötelesség teljesítése foglalta le, hogy sajtó alá rendezze GOMBOCZ ZOLTÁN hagyatékának csak előadás után, természetesen hibásan és hiányosan lejegyzett mondattani részét. A meghalt barát és a nagy magyar nyelvtudós iránti igazi szeretet, tisztelet és ragaszkodás fáradságot nem ismerő alaposságával végezte be a kéziratot egy-két nappal azelőtt, hogy a megkínzott, ellenállásra képtelen test pillanatnyi reménykedések és egyre erősödő halál-bizonyosságok között a munkát jelentő élettől menthetetlenül sodródni kezdett a vég felé. Két heti szenvedés után 1941. február 13-án, az nap,

amelyiken ötvenhatodik esztendejébe fordult, végződött be Csűry Bálint testi élete. A porrá válásra ítélt test eltűnte után alakja, ha lehet, még tisztábban, munkássága még példamutatóbban, követésre késztebbben áll azok előtt, akik benne igaz értelemben vett nemeslelkű, jó embert, barátot, munkatársat ismertek meg, vagy új csapások felé irányító, tanítványaival atyailag törődő tanárt vesztek el.

*

A jellemében, tudásában, eredményeiben kimagasló ember és tudós jelentősége a halál után a múlt idővel még csak nő, az árván maradt tanítványok és a vezető nélkül maradt intézmény azonban megsínyli mindig a mester halálát. Nem kétséges, hogy Csűry Bálint személyisége és munkássága ma még korai halála ellenére is teljes jelentőségében érintetlenül áll az arra hivatottak előtt, de éppen ezért el kell követni most mindenkinek mindent, hogy hagyatéka közkinccsé váljék, a tőle megteremtett intézmény, a debreceni Magyar Népryelvkutató Intézet továbbra is zavartalanul működjék és a tanítványai, követői munkásságát tudományos irodalmi síkon egybekapcsoló évkönyv, a Magyar Népryelv (a II. kötet megjelenését Csűry alighogy megérhette!) ezután is hirdesse Csűry Bálint komoly, lelkiismeretes és mélységesen magyar szellemének élő, ható valóságát.

A magyar nyelvtudomány elsőrangú, szem elől nem téveszthető érdeke, hogy mindenekelőtt ne engedje elsorvadni, eljelen-téktelenedni azt az intézményt, amelyben közösségi keretek között mindannyiunk értékeivé valósultak Csűry népryelvkutató és nyelvtudományi elvei. Csűrynek lehet talán egyéb vonatkozásban a debreceni tanszéken méltó utódja, talán sok mindenben rajta túl növvő is, de igazi, a magyar nyelvtudomány, ez egyik legnemzetibb tudományunk érdekében kívánatos utódja csak az lehet, aki melengető gondjaiba veszi fő nélkül maradt népryelvkutató intézetét, megértő, baráti kézzel támogatja az elárvult debreceni tanítványoknak, Csűry legközvetlenebb munkatársainak eddig is már szép eredményekkel dicsekvő munkáját. A régi tanítványoknak meg arra kell igyekezniök, hogy az ilyen utódban az őket útnak indító tanár valóságos örökösét lássák. Így majd az úttörő mester szelleme a régebbi és újabb tanítványokban az utódtól beiktatott új szempontokkal meggazdagodva él és munkálkodik tovább.

SZABÓ T. ATTILA.

A határozott névelő történetéhez.

1. Történeti mondattanaink nem mutatnak rá, hogy nyelvünk a *menny* és *pokol* főneveket régebben mindig határozott névelő nélkül használta, mint a helység- és országneveket.

Ennek a használatnak nyomai a népnyelvben ma is megvannak. Vö.: „*Menyeknek* orzagaban: in regno caelorum“ JordK. 366 | „My atyank, ky va*g menyekben*: pater noster, qui es in caelis“ uo. 370 | „Atyám, ki *menybe* vagyon“ Helt: UT. E. 2 | „tsillag esik *mennytől*“ Pázm: Préd. 6 (NySz.). CzF. példái: „Az Isten *mennyben* lakik. Krisztus méne *mennyekbe*. Az idvezültek lelkei *mennybe* mennek.“ A Szamosháton (de a köznyelvben is) így imádkozunk: „miképpen *mennyben*, azonképpen itt *a földön* is.“ (De: „Mi atyánk, ki vagy *a mennyekben*.“) A *pokol* szót régen szintén névelő nélkül használták: „Vezedelmes legyen *pocol* tewzenek telhetetlen langa“ JókK. 151 | „mélto lezen *pocol* tüzenec“ MünchK. 21 | „mind *pokorra* zallanak“ JordK. 156 | „Erezd el *pokolba* feleségedet“ Pesti: Fab. 6 (NySz.). CzF.: „Menj *pokolba*. *Pokolban* kotlották. *Pokolban* is megesik egyszer a vásár. *Pokol* vegyen be.“ Szamosháti példa: „Ojan tűz van it, mĩnt *pokolba*.“ A *pokol* szó Faludi óta határozott névelővel is előfordul (NySz.). Vö. Petőfinél is: „Ördög bujjék az uradba, Te pedig menj *a pokolba*.“ Ma a köznyelvben inkább határozott névelővel használjuk.

2. A népnyelv egyes szélső területein (Csallóköz, Ormánság, moldvai déli-csángó nyelvjárás) a határozott névelő használata ma sem áll azon a fokon, mint az irodalmi nyelvhasználatban (vö. MNy. XXXIV, 275). Most cédulázom déli-csángó gyűjtésemet. Legyen szabad itt néhány déli-csángó példát idéznem gyűjtésemből egyfelől a névelőhiányra, másfelől a névelő használatára. Névelőhiány van a következő példákban: *Gyűsszē' tek ki babot* (= fejtsétek ki). *Nyis ki koput. Huzzat cigá hegedūt. Háitog biē', mēr biē' tēsēm bácsi tērisnyájábq (háitog biē' = gyertek be). Motyitom neket házikat* (= megmutatom). *Vigyē' g be kártyát* (= vízhorod kanna) *akkōr. Mikōr durrog* (= dörög), *mēndereg*, (a pimpót) *tēszik a tűzre, hogy gonos ne incelkēggyé' k házra. Elvette* (= elvitte) *pāter Szere-dábq. Kicikēket isz elvittik vōt misziē're. Császkákqat* (= a csészeket) *hozza ki. Immá biē' ment eggyig bojēr. Elviszi ūlū pizlennyeket* (= a csirkéket). *Attam lovaknak. Mēgrontottat kutyiāt* (= elrontottad a skatulyát). *Keszeriti szájāt* (a pipa). *Būitunq el pāitāq. Rivām emeli kezit. Az ō ōkre lekszep faluba. Bap ha mēgaszul, akkōr mēneq ki* (= ha megszárad, kihull). *Kōt fēlhág, leszem belōle humály* (= ha a köd felszál, felhő lesz belőle). *Ne szūrd bele cērnat. Mezē' foktam* (a nyulat), *biē' vōd búva ety csokōrba* (= bokorba). *Nem szereti pipa-fisztet. Lōkōtō* (= tornácoszlop), *mērt ha valaki jō, odakōti lovāt. Gyacskōt* (= a zacskót), *meligbe tesziz turót, letesziz kūsōbre s ūtik. Boszorkānok kopura is fēlūlnek. Eggyik lādāq Ilonāé, mászik lādāq tihéd. Tātos a jōvendōd beszēli. Csobā* (= a juhász) *fēltette csipkebokōrra a kápcāit, hogy aszājja mēg* (ez látszik a holdban). — Névelő használata: *Nyārs, melik-*

vél szitik a huszt. Ejen a bölhák, napval a legyek (t. i. csipnek). Nállinik az asszonyok nem bírnak ulyacs csánni, mért nem tudod, mere menny, ulyā szok a dógod. Ha a kántor ot lész vala, keveszeébbet észühik vala. Olá hitre állott; még (=megint) elfordította magyār hitre 'z asszony. Nem adat jó gyapatot a zidó, dühü vërje még! Elsiritem (=megpödröm) a bauzzomat.

† CSÜRY BÁLINT.

*

1909-ben jelent meg első cikke Csüry Bálintnak a Magyar Nyelvben. Azóta, de különösen az időtől, hogy 1925—1926-ban (XXI—XXII.) „A szamosháti nyelvjárás hangletjtésformái” című új irányú igen értékes dolgozata napvilágot látott nálunk, a kisebb-nagyobb közlemények egész sorával gazdagította folyóiratunkat. A Magyar Nyelvtudományi Társaság 1928. évi Szily-jutalmával fejezte ki nagyrabecsülését Csüry Bálint iránt (I. MNy. XXV, 158). Ezután is egyik legbuzgóbb és legeredményesebb munkatársunk volt.

A magyar nyelvtudomány pótolhatatlan kárára oly korán elvesztett barátunknak és a Magyar Nyelvnek a viszonyához jellemző és megható adalék, hogy a végzetessé vált betegség támadása előtti órákban nekünk írta itt közölt tanulságos dolgozatát. Fájdalommal érezzük belőle is, hogy egy munkaerővel és munkakedvvel tele kiváló szellem hagyott el bennünket.

Gazdag hagyatékából, reméljük, még több közleményünk alatt olvashatjuk a magyar nyelvtudomány történetében marandó CSÜRY BÁLINT nevet.

P. D.

Csüry Bálint irodalmi munkássága.

1907.

A panaszkodó *száll* igének. Nyr. XXXVI, 372.
Végszó a *száll* ige ügyében. Nyr. XXXVI, 375.
Szomoga, zmok. Uo. 481.
Lenau: A nádas dalaí. (Műfordítás.) Szamos 59.

1908.

Egy délibabos szöfejtő a mult század elejéről. Nyr. XXXVII, 182.
Sem és se. Uo. 258.
Sylvester és Donatus az összetételről. Uo. 362.
Helyreigazítások. Uo. 469.

1909.

A nyelvjárastanulmányozás módszeréhez és egy-két adat a magyar hangtanhoz. MNy. V, 214.
Teleki József mint nyelvész. Nyr. XXXVIII, 11 és kny. NyF. 55. sz. Bp., 1909. 38 l.
Köznyelv és népnyelv. Nyr. XXXVIII, 337.
Vass Béla: A nagykőrösi nyelvjárás. Uo. 418.
Helyreigazítások. Uo. 467.
Az ige. NyF. 63. sz. Bp., 1910. 76 l.

1910.

Faludi idilljeihez. MNy. VI, 415.

A metafora. Nyr. XXXIX, 343.

Heine: Olaf lovag. (Műfordítás.) Erdélyi Lapok 17. sz.

1911.

Kézküre vesz. MNy. VII, 29.

Szegedi Maszák Hugó: Panaszok a nyelvrontás miatt. Nyr
 XI, 33.

Idolon theatri. Uo. 71.

A *csak* szórendjéhez. Uo. 84, 225.

1912.

A nyelvjáráskutatás módszertanához. MNy. VIII, 421.

Nyelvtudomány és teleologia. Nyr. XLI, 161.

1913.

A nyelvtudomány ismeretelméleti vizsgálata. Böhm Károly-
 Emlékalbum III, 209 és kny. Besztercebánya, 1913. 32 l.

1914.

A középiskola reformjához. Orsz. Középiskolai Tanáregyesületi
 Közlöny XLVII, 470.

Nyelvtudomány és pedagógia. (Tanári székfoglaló értekezés.) A
 kolozsvári ref. kollégium értesítője az 1913—1914. iskolai évről.
 Tájszókról. Nyr. XLV, 39.

1917.

Posch Jenő: Lelki jelenségeink és természetünk. NyK. XLIV, 459.
 Felelet Posch Jenőnek. Uo. XLV, 127.

1918.

A jelentéstanhoz. Emlék Szily Kálmánnak. Bp., 1918. 10—1.

Jelentés 1917. július havi nyelvjárási gyűjtéséről. MNy. XIV, 45.

Egy híján húsz. Uo. 196.

A nyelvi rövidülés főbb esetei. Uo. 253.

Ől a bú. Uo. 272.

Kolonc köszönget. Uo. 272.

A füzérrím. Egy. Phil. Közl. XLII, 458.

1919.

Nyújtás. MNy. XV, 100.

Jelentés az 1917—1918. évi népnyelvi gyűjtésről a Szamosháton.
 Uo. 117.

Hanglejtés. Nyr. XLVIII, 71.

1920.

A jávorfa regéjének skót változata. Erdélyi Szemle VI, 218.

Régi magyar személynevek. Uo. 260.

Gombocz—Melich: Magyar Etymologiai Szótár. Uo. 150.

1921.

Egy régi magyar népkönyv. Pásztortűz VII. évf. I. 127.

Husztai András magyar nyelvhasználatása. Uo. 474.

Hillérkedni. Uo. 474.

Búcsú a *hillérkedni* szótól. Uo. 783.

Egy virágének a XVIII. századból. Uo. II, 763.

A kolozsvári boszorkányok. Magyar Nép 4. sz.
Mókás történetek. Uo. 5. sz.

1922.

Csatrang. MNy. XVIII, 43.
A finnugor nyelvhasznítás történetéhez. Uo. 100.
Rózsaszín, rózsaszínű. Uo. 169, XIX. 45, XX, 31.
Vereshagyma, hagyma, kolompér. MNy. XVIII, 170.
Fecske száll házamra. Uo. 170.
Horváth János: Aranytól Adyig. Pásztortűz VIII: I, 74.
A Csaba-monda történeti csírája. Uo. 279.
Mókás történetek. Magyar Nép 4. sz.
Szaboleska Mihály. Uo. 12. sz.

1923.

A nép beszédének retorikájához. MNy. XIX, 55.
Játék a nyelvvel. Ifjú Erdély I. 1—2. sz.
Petőfi jelszava. Magyar Lányok 1923. 8. sz.
Magyar lakodalom. (Magyar Nép Könyvtára 3. sz.) Kolozsvár,
1924. 58 l.

1924.

Szállok kendnek. MNy. XX, 31.
Adalékok szakszótárainkhoz. Uo. 138.
A magyar akadémiai új helyesírás. Erdélyi Irodalmi Szemle I, 63.
Lej vagy leu? Uo. 65.
Vörösmarty Petikéje. Uo. 100.
Schmidt József: A nyelv és a nyelvek. Uo. 215.
Kertész Manó: Szokásmondások. Uo. 38.
A magyar népköltészet forrásaihoz. Uo. 90.
Az utolsó öt év magyar nyelvtudománya. Uo. 106.
Revue des Etudes Hongroise et Finno-ougriennes 1—4. sz. (1924.)
Uo. 216.
Gustav Kisch: Erloschenes Magyarentum im Siebenbürger
Sachsenlande Uo. 229.
Ungarische Jahrbücher. Uo. 233.
Székely tájszótár nyoma 1833-ból. Uo. 316.
Régi magyar bejegyzések egy XVI. századbeli könyvben. Uo. 410.
Petőfinek Egy telem Debrecenben című verséhez. Uo. 435.
Régi idők emléke a nyelvben. Pásztortűz X, 250.
Abonyi: A betyár kendője. Uo. 311.
Bartók—Kodály: Népdalok. Uo. 38.
Farkas Gyula: Erdélyi költők. Uo. 308.
Gyallai Domokos: Föld népe. Uo. 178.
Két magyar tudós halála (Szily Kálmán, Lehr Albert), Uo. 138.
Kristóf György: Erdély lelke. Uo. 199.
Réthei Prikkel Marián: A magyarság táncai. Uo. 119.
Gyűjtsünk néphagyományokat. Magyar Nép.

1925.

Adalékok a magyar nyelvhasznítás történetéhez. MNy. XXI, 192.
Lesült a csírája. Uo. 269.
Pipárka. Uo. 56.
Régi magyar glosszák, bejegyzések. Uo. 139.

- A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái. MNy. XXI, 1 kk., XXII, 106 és kny. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 22. sz. 44 l.
- Az erdélyi magyar tudományos élet (1919—1924.). Erdélyi (Pásztortűz) Almanach 226.
- Emlékezzünk régiekről. Református Szemle 68 : 82.
- A Magyar Nyelv 1924. évfolyama. Uo. 63.
- Melich János: A honfoglaláskori Magyarország. Uo. 74.
- Revue des Etudes Hongroises (II. 1. szám). Erdélyi Irodalmi Szemle 79.
- Jakubovich Emil: Adalékok legrégibb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. Uo. 136.
- Centenárius Jókai-irodalom Erdélyben. Uo. II, 159.
- Apácai Cseri János. Uo. 193.
- A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái. Uo. 285.
- Az éneklő hanglejtés kérdéséhez. Uo. 327.
- Jókai a világirodalomban. Pásztortűz XI, 81.
- A régi székely írás az újabb kutatás világánál. Uo. 508.
- P. Gulácsy Irén: Förfögeteg. Uo. 246.
- Hóman Bálint: A magyar-hun hagyomány és hun-monda, Uo. 297.
- Kristóf György: Az erdélyi irodalom multja és jövője. Uo. 37.
- Kristóf: Jókai élete és művei. Uo. 83.
- Makkai Sándor: Az erdélyi református egyházi irodalom 1850-től napjainkig. Uo. 399.
- Nagy Sándor: Jókai. Uo. 266.
- Papp Ferenc: Rákosi Jenő a hírlapíró. Uo. 274.
- A mi Jókaink. Magyar Nép 9. sz.
- Csokonai Vitéz Mihály. Ifjú Erdély III. 4. sz.
- Ifjabb Heltai Gáspár háromnyelvű szótára. (Tanulmányok és értekezések 1.) 29 l.
- 1926.**
- Ismeretlen tájszógyűjtemények. MNy. XXII, 68.
- Jegyzetek a szamosháti hanglejtéshez. Uo. 106.
- A közöls divatja régi prózánkban. Uo. 170.
- A magyar szótárak könyvészetéhez. Uo. 275.
- Nósténytölgyfa. Uo. 279.
- A -nő (-né) történetéhez. Uo. 280.
- Kokány föld. Uo. 343.
- Nasalisatiós jelenségek a szamosháti nyelvjárásban. XXII, 336; XXIII, 74.
- Kemény Zsigmond regényforrásaihoz. Erdélyi Irodalmi Szemle III. 71.
- Revue des Etudes Hongroises (II. 2—3. sz.). Uo. 114.
- Budapesti szemle (1. sz.). Uo. 110.
- Galamb Sándor: Huszonöt év a magyar társadalmi dráma történetéből. Uo. 197.
- Melich János: Hazai német helynévi példák a nyelvi elvonásra. Uo. 199.
- Grai și Suflet (2. sz.). Uo. 220.
- A Magyar Nyelv 1925. évfolyama. Uo. 223.
- Revue des Etudes Hongroises 1924. évf. Uo. 225; 412.

- Az Irodalomtörténet X. évf.-a. Uo. 223.
 Erdélyi Lajos: Magyar nyelvi tanulmányok. Uo. 377.
 Gombocz—Melich: Magyar Etymologiai Szótár. VIII. füzet.
 Uo. 378.
 Gombocz Zoltán: A magyar történeti nyelvtan vázlata. IV.
 Jelentéstan. Uo. 379.
 Melich János: A honfoglalás kori Magyarország. 2. füzet. Uo. 380.
 Alszeghy Zsolt: Vázlatok. Pásztortűz XII, 93.
 György Lajos: Öreg diák visszaéz. Uo. 286.
 Ványi Ferenc: Magyar Irodalmi Lexikon. Uo. 429.
 Gyulai Pál és Kolozsvár. (Ismeretlen adatok a református kollé-
 gium levéltárából.) Ellenzék 1926. évf. 288. sz.
 Gvadányi József. Ifjú Erdély IV. 4. sz.

1927.

- A képzők életéből. MNy. XXIII, 162 és kny.
 Kőkert. Uo. 575.
 Beszéd Brassai Sámuel sírjánál a kolozsvári temetőben 1927.
 június 12-én. Akad. Értesítő XXXVIII, 201.
 Császár Elemér: Arany János képzelete. Erdélyi Irodalmi Szemle
 IV, 89.
 Zolnai Béla: Rákóczi Ferenc könyvtára. Uo. 92.
 György Lajos: Az erdélyi magyarság szellemi élete. Uo. 94.
 Zolnai Béla: A látható nyelv. Uo. 94.
 Zoltán Ferenczi: List of the translations of Jokai's works into
 foreign languages. Uo. 101.
 Gragger Róbert emlékezete. Uo. 102.
 A Magyar Nyelv 1926. évfolyama. Uo. 107.
 Irodalomtörténet. Uo. 106.
 Gyulai Pál diákkorából. Ifjú Erdély V. 5. sz.

1928.

- Egressy „a kedély m a g y a r accentusá”-ról. MNy. XXIV, 42.
 Gur. Uo. 44.
 Édz, ödz. Uo. 90.
 Ön. Uo. 203.
 Dinom-dánom. Uo. 203.
 Sulyok Ferenc levele anyjához 1540-ből. Uo. 215.
 Levél Fráter Györgyhez 1545-ből. Uo. 216.
 Ombozy Miklós levele 1548-ból. Uo. 217.
 Damosi tanuvallatás 1550-ből. Uo. 289; 357.
 Csápsza. Uo. 343.
 Így jár, aki a zsidónak nem köszön. Uo. 343.
 Bod Péter Szent Hilariusának forrása. Erdélyi Irodalmi Szemle
 V, 99 és kny. Kolozsvár, 1928. 18 l.
 Treml: Die ungarischen Lehnwörter im Rumänischen. Uo. 155.
 György L.: Die Übersetzungen deutscher Romane und Erzäh-
 lungen in der ung. Lit. 1772—1836. Uo. 150.

1929.

- A tiszaháti és ugocsa nyelvjárás nevezetesebb sajtáságai. MNy.
 XXV, 11.

- Játszi felszólító alakok. Uo. 128.
 Szinérvár leltára 1559-ből. Uo. 150.
 Magánhangzók elisiója a tiszaháti és ugocsai nyelvjárásban. MNy. XXV, 163, 343 és kny.
 Gyarmathi Sámuel levele Göttingából. Uo. 258.
 Pray György székely tájszavai. Uo. 290.
 Őszi harmat. Uo. 293.
 Pótló megjegyzések a tiszaháti és ugocsai elisióhoz. Uo. 343.
 A Székely Nemzeti Múzeum régi kézírataiból. A Székely Nemzeti Múzeum Emlékkönyve és kny. Kolozsvár, 1929 7 l.
 Gyulai Pál széljegyzetei Riedl Arany Jánosához. Erdélyi Irodalmi Szemle VI, 98.
 Gombocz Zoltán: Mi a mondattan? Uo. 142.
 Erdélyi Lajos: Magyar nyelvi tanulmányok II. Uo. 141.
 Németh Gyula: Szabirok és magyarok. Uo. 372.
 Petz Gedeon: A Grimm-féle helyesírás. Uo. 372.
 Erdélyi magyar egyetemi hallgató feladata. Magyar egyetemi hallgatók zsebkönyve.
 Érintkezésen alapuló névátvitel. (Székfoglaló értekezés.) Értekezések a Nyelv- és Széptudományok Köréből XXIV. 12. sz. Bp., 1929. 57 l.

1930.

- A csángó miatyánk. MNy. XXVI, 170.
 Személy = szem. Csapás. Uo. 213. Vidacs. Uo. 214.
 A székely és csángó mondathanglejtés. Uo. 249 és kny.
 Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára. Uo. 72.
 A moldvai magyarok közt. (SZATHMÁRI BALÁZS álnéven.) Napkelet VIII, 843.
 Melich János: A honfoglaláskori Magyarország. Erdélyi Múzeum XXXV, 94.
 Gombocz—Melich: Magyar Etymologiai Szótár (X. füzet). Uo. 201.
 Jakubovich—Pais: Ó-magyar olvasókönyv. Uo. 199.
 Néprajzi jegyzetek a moldvai magyarokról. Uo. 155 kk. és kny.
 Erdélyi Tudományos Füzetek 27. sz. 24 l.

1931.

- A *felé* használata a Szamosháton. MNy. XXVII, 31.
 Régi magyar levelek Moldvából. Uo. 74.
 Köppen Péter közlései Adelung Frigyeshez a magyar nyelvjárásokról. Uo. 147.
 Erdélyi magyar nyelvünk állapota. Uo. 253.
 Adatok Kalmár György életéhez. Erdélyi Múzeum XXXVI, 201.
 Erdélyi Lajos: Mondattani tanulmányok a nyelvtudomány és nyelvtanítás köréből. Uo. 207.
 Idegen szók hanglejtése magyar beszédben. Magyarosan I, 69.
 Pápai Páriz Ferenc Faust-anekdótája. Erdélyi Múzeum XXXVII, 233.
 Pápai Páriz Ferenc. Pásztortűz XVIII. évf.
 Nyelvünk órallója. Uo. 82.

1932.

A moldvai csángó igealakok. MNy. XXVIII, 22 és kny. Szántóka. Uo. 14.

Vár lesz, várt lesz. Uo. 230.

Fajfok, fejfok. Uo. 239.

A moldvai csángó kicsinyítő képzőkhöz. Uo. 300.

Székelyföldi magyarnyelvű oklevél 1554-ből. Uo. 319.

Pápai Páriz Ferenc szótárának két francia forrása. NyK. XLVIII, 229 és kny.

Nyuvad, nyuvaszt. NyK. XLVIII, 341.

Kallik. Uo. 265.

Domokos Pál Péter: A moldvai magyarság. Uo. 294.

1933.

A Szamosháti Szótár. MNy. XXIX, 65 és kny.

Egyszersmindenkorra. Uo. 48.

Növénynevek Bogdánfalváról. Uo. 249, 316.

1934.

Fordított jövevényszavaink kérdése nyelvhelyességi szempontból. Magyarosan III, 4.

Súlyos, fontos, nehéz. Uo. 17.

Reklám magyarság. Uo. 17.

Feleségeikkel, feleségükkel vagy feleségestül. Uo. 50.

Tollkés. Uo. 58.

Bántó idegenszerűségek. Uo. 79.

A mammut jelzős szavak. Uo. 80.

Dudvák a pongyola fogalmazás mezejéről. Uo. 151.

Egy terjedező nyelvi szokatlanság. Uo. 152.

Primőr és társai. Uo. 153.

Mikszáth Kálmán és Rebreanu Livius. Debreceni Szemle VIII, 128.

A moldvai magyar testvérek (csángók) közt. (Úti benyomások) Uo. 241.

A magyar potentialishoz. MNy. XXX, 99.

Ócsöm. Uo. 100.

Árlik, sárvért? Uo. 162.

Villongó. Uo. 311.

Egy és más a moldvai csángók nyelvéről. Pásztortűz XXI, 140.

Aranka Györgyhöz írt ismeretlen levelek. Irodört. Közl. XLV, 34–58.

1935.

Horger Antal: A magyar nyelvjárások. MNy. XXXI, 64.

Szamosközy és a székely mondathanglejtés. Uo. 115.

Édz. Uo. 116.

Kálvinista Róma. Uo. 129.

Van-e hát a magyarban országhangzó? Uo. 182.

Nyekője. Uo. 187.

Szomoga. Uo. 354.

Panaszok a magyar rádió ellen. Magyarosan IV, 54.

Benn van és benne van. Uo. 55.

Hibás névutó használat. Uo. 56.

Lelőtték vagy *meelőtték*. Uo. 56.

Kiismeri magát. Uo. 56.

Az *egy* számnév hibás elhagyása. Uo. 153.

A mondathanglejtés. Debreceni Szemle IX, 105—119.

Pápay József emlékezete. Debrecen, 1935.

1936.

A *l*, *r* és *ž* nyújtó hatásáról a Szamosháton. MNy. XXXII, 222.

Pápai Páriz korabeli titkosírás a néphagyományban. Uo. 259.

Wichmann György északi-csángó hagyatéka. MNy. XXXII, 281.

Szamosháti palatogrammok. NyK. I. 64.

Einführung in die ungarische Sprache. Debrecen, 1936. 8° 36 l.

Gombocz Zoltán. Debreceni Szemle IX, 285.

Szamosháti Szótár. I. kötet A—K. Bp., 1935. 8° 573 l. II. kötet

L—Zs. Bp., 1936. 8° 480 l.

A népnyelvi bűvériat módszer. A Turul-Szövetség Népkutatói Füzetei I. sz. Bp., 1936. 8° 42 l.

1937.

Lazicius Gyula: A magyar nyelvjárások. MNy. XXXIII, 58.

Pápai Páriz Ferenc ismeretlen glosszái Uo. 177.

Kuksol. Uo. 170.

Mássalhangzónyúlás, ikerítődés a szamosháti nyelvjárásban. Uo.

141, 201 és kny. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 38. sz.

Die Satzmelodie im Ungarischen. Sonderabdruck aus der Leipziger Vierteljahrschrift für Südosteuropa. Herausgegeben von Südosteuropa-Institut an der Universität Leipzig. Jahrgang 1. Heft 3. Oktober 1937.

Beteges áramlatok. Magyarosan VI, 65.

Yrjö Wichmann: Wörterbuch des ungarischen Moldauer Nordcsángó- und des Hétfaluer Csángódialektes. Herausgegeben von BALINT CSÚRY und ARTURI KANNISTO. (Lexica Societatis Fenno-Ugricae.) Helsinki, 1936. 8° XV + 219 l.

Küzdjünk a magyar nyelv épségéért. Új Vetés II. évf. 8. sz.

1938.

Olyan, ilyen és társai. MNy. XXXIV, 40.

A visszatért Felvidék nyelve. Uo. 273.

Füst van az orrában. Uo. 324.

Övéké. Uo. 339.

Március 15. Új Vetés 1939. márc. 15. sz.

1939.

A magyar kiejtés kérdése. MNy. XXXV, 32.

A dativus possessivus szerkezet a Szamosháton. Uo. 111

Wichmann György északi-csángó hangtana. Uo. 73, 137.

A Debrecen-kutatás feladatai. Pap Károly-Emlékkönyv 51 és kny. Mit akarunk? Magyar Népnyelv I. (A debreceni Tisza István Tudományegyetem Magyar Népnyelvkutató Intézetének Évkönyve. Szerkeszti CSÚRY BALINT).

A szamosháti nyelvjárás felső nyelvállású magánhangzóinak története. Magyar Népnyelv I, 7 és kny. A debreceni Magyar Népnyelvkutató Intézet Kiadványai 2. sz.

Szóhangsúly-eltérés a magyar népnyelvben. MNy. XXXV, 213. Ismeretlen levelek Aranka Györgyhöz. Uo. 290.

1940.

Táj. MNy. XXXVI, 328.

Jegyzetek a dömösi prépostság 1138/1329. évi adománylevelének személyneveihez. Uo. 111.

Károlyi Gáspár bibliafordításának nyelvi hatásához. Uo. 238.

A szamosháti nyelvjárás $e \sim é$ -féle hangjainak története. Magyar Népnyelv II, 3 és kny. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 54. sz. 3–14.

1941.

† A határozott névelő történetéhez. MNy. XXXVII, 72.

BALASSA IVÁN.

Köznyelvi kiejtésünk.

A M. Tud. Akadémia I. osztályának 1941. február 3-i ülésén felolvasott levelező tagsági székfoglaló értekezés.

A köznyelv fogalmát úgy szokás meghatározni, hogy a köznyelv valamely nyelvnek az a rétege vagy talán inkább formája, amelyen az illető nyelvű közösségnek művelt tagjai beszélnek. Ha ezt a közkeletű meghatározást elfogadva részletesen le akarjuk írni a magyar köznyelvet, nyilván úgy kell eljárunk, hogy megfigyeljük a művelt magyarság beszédét és összegyűjtjük azokat a nyelvi sajátosságokat, amelyek elégtelenül általánosan el vannak terjedve ebben a nyelvi alakulatban. Megkísérlém ilyen megfigyelések, régibb és újabb, de nem rendszeres, csak töredékes megfigyelések csoportosítását a magyar köznyelvnek nem egész körére, csupán egy kisebb területre, köznyelvi kiejtésünkre nézve.

Ismeretes dolog, hogy a köznyelv és vele együtt a köznyelvi kiejtés sehol sem tökéletesen egységes, azért a helyes kiejtés szabályait épúgy könyvbe lehet és könyvbe is szokták foglalni, mint a helyesírás szabályait.¹ A magyar kiejtésben sincs teljes egység; GOMBOCZ ZOLTÁN dunántúli köznyelvről is beszél (MTörtNy. Hangtan 32). Talán legjobban feltűnik itt minden megfigyelőnek az a kettősség, amely a rövid e hangok kiejtésében nyilvánul. Némelyek csak egyféle ilyen hangot ejtenek, a nyílt e -t; mások a szavaknak meghatározott helyein zárt \bar{e} -vel váltogatják ezt a nyílt e -t. Arany Jánosnak egyik verssora az ező kiejtésűek ajkán így hangzik: *Szeretem a reg-*

¹ Vö. THEODOR SIEBS, Deutsche Bühnenaussprache, Hochsprache. Köln, 1930.¹⁵ — THEODOR SIEBS, Rundfunkaussprache. Berlin, 1931. — SCHWARTZ ELEMÉR, A német köznyelv és helyes kiejtése. Budapest, 1940. — PH. MARTINON, Comment on prononce le français.

gelt; akik pedig ező kiejtéssel beszélnek, így mondják ugyan-
ezt a verssort: *Szeretem a réggelt*. Melyik mármost a köz-
nyelvi kiejtés a kettő közül? Úgy vélem, mind a kettőt el
kell fogadnunk köznyelvi kiejtésnek, tehát azt kell mondanunk,
hogy a magyar köznyelvnek két változata van: az egyik ező,
a másik ező.

A nyelvészek nem mindannyian vallják ezt a felfogást.
Voltak és vannak közöttük olyanok, akik csak az egyik válto-
zatot ismerik el köznyelvi kiejtésnek, s ebben az állásfoglalás-
ban saját kiejtésüknek is lehet öntudatlanul is valami része.
A Nyelvőrnek egy régi évfolyamában például azt olvassuk,
hogy az óbudai születésű FINÁLY HENRIK szerint a zárt *ē*
„csak tájszólási jelenség“, a veszprémi SIMONYI ZSIGMOND
meg az ezésről mondja azt, hogy „épen ez tájszólás, nem
pedig a két hangnak [t. i. a nyílt *e*-nek és a zárt *ē*-nek] meg-
különböztetése“ (Nyr. XVI, 356, 358). Azt hiszem, mind a két
állítást egyoldalúnak kell tartanunk, mert sem a szülőhelye
szerint bizonyára *ē*-vel beszélő Arany Jánostól nem lehet meg-
tagadni azt, hogy köznyelven beszélt, sem pedig az *e*-vel
beszélő, kolozsvári Gyulai Páltól.

Legtúlzóbban SZARVAS GÁBOR ítéli meg ezt a kérdést.
Annyira túlzó, hogy már igazságtalan, mert épenséggel hibás-
nak bélyegzi az ező kiejtést. Ilyen állításokat kockáztat meg:
A menték, mēnték, mēntek és a vētették, vētettek, vetették
helyett „a művelt *mentek*, valamint a . . . *vetettek* tulajdonkép
nem is magyar szók“ (Nyr. II, 100). „ . . . vizásság, meg-
bocsáthatatlan vétség így beszélni: vizen jár, pénzhez jut
[e helyett: *vizēn jár, pénzhez jut*]“ (uo. 101). Máskor pedig az
e—ē kérdéséről szólva úgy nyilatkozik, hogy az volna a helyes,
„ha az irodalmi nyelv az *e* tekintetben elfajult tiszai táj-
nyelvre nem támaszkodnék, hanem elfogadná a nagy magyar-
ság kiejtését s a lényeges *ē* hangot nem csak írásába, hanem
beszédébe is fölvenné“ (Nyr. III, 275).

SZINNYEI JÓZSEF németül írt nyelvtanában megmagyaráz-
ván a nyílt *e* és a zárt *ē* közötti különbséget, jegyzetben ezt
fűzi hozzá: „Ein Teil der Mundartgebiete hat diesen Unter-
schied eingebüßt, indem an Stelle des geschlossenen *e* [*e*] das
offene *e* [*ä*] getreten ist. Diese mundartliche Eigenheit erscheint
auch in der Aussprache vieler Gebildeten; so hört man z. B.
anstatt [te, ment, tehát, näkem] oft auch [tä, mänt, tähät,
näkä]“ (Ungarische Sprachlehre. Sammlung Göschen 8. 1.).

GOMBOCZ ZOLTÁN a magyar köznyelv magánhangzói közé
sorozza a zárt *ē*-t, sőt azt is mondja, hogy „az irodalmi nyelv
ē-ző“ (MTörtNy. Hangtan 29, 80), noha kétségtelen, hogy az
írott magyar nyelv ező, mert helyesírásunk nem jelöli a zárt *ē*-t.

HORGER ANTAL szintén köznyelvi hangrendszerünkbe tar-
tozónak vallja a zárt *ē*-t (Általános fonetika 83—4, A magyar
nyelvjárások 30, 66, 68).

TOLNAI VILMOS ma már csak szűk körre szorítkozó táj-szólási sajátágnak minősíti az észet: „A Helyesírási Bizottság . . . elhagyja az *é* betűt, mivel hangja csak kis területen él mint valóságos tájiejtés, az ország egy részében *ö* szorította ki, s a magyarság többségének beszédéből, sajnos, elenyészett“ (NyK. L, 462). Hasonlóan már előbb is: „Ezért lehet sajnálni, hogy mai köznyelvünknek csak két *e*-hangja van [t. i. a rövid nyílt *e* s a hosszú zárt *é*], míg a régi *s* a népnyelvben a zárt *ē* is részt kért és változatossá tette a hangzást. Szerencsére az elenyészett zárt *ē* helyét a még eltérőbb *ö* foglalta el (*pēr: pör, fēllette: fölötte*)“ (MNy. XVII, 31).

LAZICZIUS GYULA a mai irodalmi nyelv és köznyelv magánhangzórendszerébe nem veszi föl a zárt *ē*-t, mert „Az irodalmi nyelv nem különbözteti meg ezt a hangot“. „A köznyelv az irodalmi nyelvhez igazodik az *e* [t. i. a zárt *ē*] tekintetében. Általában nem használja fonémként, bár a köznyelvi *e* ejtés nem minősíthető provincializmusnak. Az *e* fonológiai pusztulásáról a magyarban még korai volna beszélni, bizonyos azonban, hogy a folyamat már nagyon előrehaladott állapotban van, és ennek oka újabban főleg a köznyelv terjedésében keresendő“ (Bevezetés a fonológiába 38, 39, 50).

Annýt mindenkinek el kell ismernie, hogy a kétféle kiejtés közül az *öz* nem olyan változatos, mert egy hanggal szegényebb, mint a másik kiejtésváltozat. Nyelvünkben úgyis nagyon gyakoriak az *e* hangok, és ha ezeket mind egyformán, nyíltan ejtjük, könnyen egyhangúság származik belőle. *Ne menjetek el, gyerekek!* — ebben a rövidke mondatban az *öz* kiejtés szerint mind a nyolc magánhangzó egyforma: *e—e—e—e—e—e—e—e*. Enyhül a kiejtés egyhangúsága, változatosabb, tehát kellemesebb hangzású a mondat, ha *öz* kiejtéssel mondjuk: *Nē mėnjetēk el, gyērēkēk!* Most így oszlik meg benne a nyolc magánhangzó: *ē—ē—ē—ē—e—e—ē—ē*, vagyis három nyílt *e* keveredik öt zárt *ē*-vel.

Továbbá az észes nemcsak változatosabbá teszi a kiejtést, hanem sokszor értelmi különbséget is teremt a szavak között: mást jelenthet a szó, ha nyílt *e*-vel mondjuk, mást, ha zárt *ē*-vel ejtjük ki. Aki *öz* kiejtéssel beszél, az a mutató névmást nyílt *e*-vel mondja, a kérdő szócskát pedig zárt *ē*-vel: „*E* baj baj-*ē* igazán?“ A *nesze* indulatszónak rövidebb változatában nyílt *e* van: *ne*, a *nē* tiltó szócskában pedig zárt *ē*; vagyis a kínálás — persze népies hangulatú kínálás — így hangzik: „*Ne*, egyél!“ — a tiltás pedig így: „*Nē* egyél!“ A nyílt *e*-vel mondott *szeg* szó ige („kenyeret *szeg*“, *esküszegő*), a zárt *ē*-vel mondott *szēg* pedig főnév (*öz* kiejtéssel: *szög*). Ha nyílt *e*-vel mondjuk a *vesz* (máskép: *vész*) igét, akkor a főnévi igeneve: *veszni*, ha azonban zárt *ē*-vel mondjuk: *vész*, akkor ez a főnévi igenév tartozik hozzá: *vēnni*. Az *öz* kiejtés tehát ilyen különbséget tesz: „kárba *vesz* valami“,

„bérbe *vész* valamit“; „*mégvesz* a kutya“, „majd *mégvész* az Isten hidege“. Petőfi azt írta a Kutyakaparóról, hogy „Pózna végén abroncs a cégére“, s a cégérrrel „*összevesz* | A szellő“. Ez az *összevesz* az ező kiejtésben más, mint ha azt mondjuk valakiről, hogy a vásárban mindent *összevész* (azaz: 'összevásárol')¹.

Pusztá tőszóban nem gyakori a kétféle kiejtéssel párosult kétféle jelentés. Ilyen értelmi különbözést főképp akkor találunk nagyobb számban, ha figyelembe vesszük a képzős és a ragos alakokat is. Más a *szegék*, más a *szégek*: „kenyeret *szegék*“, „*szégek* vannak a falban“. Más a *szegém*, *szegéd*, más a *szégem*, *széged*: „szavamát meg nem *szegém*“, „*szégem* nincs“. A *szeg*et műveltető ige: „törvényt *szeg*et valakivel“, a *szeg*et pedig tárgyragos főnév: „*szeg*et ütött a fejembe“. A *szeg*eték műveltető igealak, a *szé*geték birtokos személyragos főnév: „kenyeret *szeg*eték“, „van-e *szé*geték?“. *Ész*em, *ész*ed, *ész*ünk: ezek az *ész* főnévnek birtokos személyragos alakjai, *ész*em, *ész*ed, *ész*ünk: ezek pedig az *ész*ik ige ragozásából való alakok. Egy tréfás mesében ezt mondja az egyik szereplő: „Van *ész*em, nem *ész*em.“ A *légy* főnévnek ilyen alakjai vannak: *legyek*, *legyünk*, *legyetek*; a *lész* igének pedig ilyenek: *légyek*, *légyünk*, *legyetek*. „Kutya *legyek*!“ — ez a bosszankodó felkiáltás a legyeknek szól. „Kutya *légyek*, ha meg nem teszem!“ — ezt pedig saját magára érti, aki mondja. A *levél* főnévben nyílt *e* van, a *lész* igének régies elbeszélő múltjában pedig zárt *ē*: *lēvél*. A *leve* a *lé* főnévnek birtokos személyragos alakja, a *lève* pedig megint a *lész* igének elbeszélő múltbeli egyes harmadik személye. Hasonló különbség van a *teve* főnév és a *tész* ige alakjai között: *teve*, *tevék*, *tevének*, *tevétek* és *tève*, *tévék*, *tévénk*, *tévéték*.

Az ező kiejtés a vidékről azt mondja, hogy *héggyes*, kardról, törrről, késről, ollóról, tőről pedig azt, hogy *héggyēs*. Értelemmódosítással járó kiejtésbeli különbözés az is, hogy a mód- és állapothatározó (számállapothatározó) ragjában nyílt *e* van (középfokú melléknévekében mindig), a helyhatározó vagy képes helyhatározó ragban pedig zárt *ē*: „*Épen* maradt“ ('ép állapotban'). „Az *épēn* is lehet hibát találni“ ('az ép emberen, állaton, tárgyon'). „*Készen* találta.“ „Könnyű a *készēn* nevetni.“ A *készen* állapothatározó, a *készēn* képes helyhatározó. Mind a kétféle határozó együtt van ebben a mondatban: „Valami *egészēn* különös hangulat uralkodik az *egészēn*.“ „*Gyöngēbben* volt összekötve“ ('gyöngébb módon'). „A *gyöngēbben* nem nagy dicsőség diadalt aratni“ ('a gyöngébb félen'). Tehát a *szēbben*

¹ Még pontosabb vizsgálatra szorulna, hogy általános-e az ező kiejtésben a *tē* alanyeset és a *te* szólító eset megkülönböztetése, az *élég* melléknév és az *elég* igekötős ige kétféle kiejtése. Emez talán nem általános, mert az EtSz. a melléknévnek ező változatát teszi meg címszóának.

szóalak a *hogyan?* kérdésre felel, a *szébbén* pedig a *hol? min? melyiken?* kérdésre. Mélyhangú szavakban *a* felel meg a nyílt *e*-nek, *o* a zárt *ē*-nek: „*Hatalmasan* (vagy *hatalmasabban*) ki van fejlődve.“ „Nehéz erőt venni a *hatalmason* (vagy a *hatalmasabbon*).“ „*Hányan* voltak?“ „*Négyen*.“ „*Hányon* volt bunda?“ „*Négyen*.“ Mivel pedig helyesírásunk nem tesz különbséget a nyílt *e* és a zárt *ē* között, tanakodni lehet rajta, mit jelent az egyik szó Arany Jánosnak A tölgyek alatt című költeményében: „Felhők szeme rebben: | Haza sietek, | Jobb ott, *melegebben*, | Ki vén, ki beteg.“ Vajjon így értette-e a költő: Jobb ott, *melegebben* (azaz: 'melegebb állapotban' annak), ki vén, ki beteg; vagy talán így gondolta: Jobb ott, *melegebbén* (azaz: 'melegebb helyen' annak), ki vén, ki beteg? Lehr Albert helyhatározónak fogja fel, és alkalmasint igaza van, de teljes világosság csak a költő éző kiejtéséből derülne erre a sorra, mert az éző kiejtést követő helyesírásban egyforma a kétféle határozó (MNy. II, 412—3).

Egyforma még sok más olyan nyelvi alak is, amely az éző kiejtésben nem egyforma, pl. *fejek* (többszámú főnév) és *fejék* (ige), *nyél*: *nyelek* és *nyel*: *nyelék*, *szél*: *szelek* és *szel*: *szelék*; *lötték* és *lettek*: „a *lötték* ismét orosz alattvalók *lettek*“; *fejem* (főnév) és *fejëm* (ige), *nyeled* és *nyeléd*. „Nem *értëm*, miért aggódol *értem*.“ „Arannyal, | Ezüsttel | Megfizetek *érted*.“ „*Ertéd*, mit mondok?“ „Mindent megtesznek *érteték*, ha *értették* a nyelvükön.“ „*Vesztëm* érzem.“ „Nem *vesztem* meg.“ „*Vesztették* érzitek?“ „Min *vesztették* össze?“

Az igeragozás különféle alakjai szintén különbözhetnek egymástól ilyen módon. A múlt idő nyílt *e*-vel hangzik, a jelen idő pedig zárt *ē*-vel az effélékben: „Egykor ők *kértek*, most meg ti *kérték*.“ „Azok már *megjelentek* és várják, hogy ti is *megjelentek*.“ „Kit *kerestek* a poroszlók a Getszemáni kertben? Jézust.“ „Jézus pedig . . . mondá nekik: Kit *keresték*?“ Hasonló kiejtésbeli eltérés van az ilyen igék alakjai között: *kel* és *kelt*, *fej* és *fejt*, *kísér* és *kísért*: „En ma korán *keltem*.“ „Holnap őt is korán *keltëm*.“ „*Mégfejtem* (vagy *mégfejted*) a tehenet.“ „*Mégfejtem* (vagy *mégfejted*) a rejtvényt.“ „Zongorán *kísértem* (vagy *kísérted*).“ „Nem *kísértëm* (vagy *kísértéd*) tovább.“ Más a *vesztek*, más a *veszték*, más a *vésztek*: „Az utasok a tengerbe *vesztek*.“ Ez a *vész* (*vész*) ige. — „En mindig csak *veszték*.“ Ez a *veszt* ige. — „Kit *vésztek* magatok mellé?“ Ez a *vész* ige.

Bontatok és *bontotok*: a mélyhangú műveltető igéknek és cselekvő igéknek ezt a hangzásbeli eltérését az éző kiejtés kiterjeszti a hasonló magashangú igékre is és más-más jelentést fűz az ilyen igealakokhoz: *hinteték* és *hintették*, *festeték* és *festették*, mint ahogy mást-mást jelentenek a következők is: *gyűjteték* és *gyűjtötek*, *tölteték* és *töltötek*. Az idetartozó igéknek múlt idejében — egyetlenegy alak híján — végig meg-

van ez a különbség mind a két számban és minden személyben, az alanyi ragozásban is, a tárgyásban is, tehát — *-at, -et* lévén a műveltető képző — nyílt *e*-vel hangzanak a műveltető alakok, a megfelelő szótagban pedig zárt *ē*-vel a cselekvők:

{ *rejtettem, rejtettél,*¹ *rejtettünk, rejtettetek, rejtettek; rejtettelek;*
{ *rejtettem, rejtettél,*¹ *rejtettünk, rejtettetek, rejtettek; rejtettelek;*

{ *rejtettem, rejtetted, rejtette, rejtettük, rejtettétek, rejtették;*
{ *rejtettem, rejtetted, rejtette, rejtettük, rejtettétek, rejtették;*

mint ahogy hangalak és jelentés dolgában egyaránt különböznek egymástól ezek is: *gyűjtettem* és *gyűjtöttem*, *hajtattam* és *hajtottam* stb. E szerint ha az ező kiejtéssel beszélő ember azt mondja valamire, hogy *befestettem*, akkor ez műveltető ige, és úgy kell érteni, hogy mással *festette be* az illető. Ha pedig azt mondja, hogy *befestöttem*, akkor ez cselekvő ige, s azt jelenti, hogy ő maga *festötte be*. *Sejtette* és *sejtette*, *mégértette* és *mégértette*: ezek az alakpárok az ező kiejtésben egyformán hangzanak, helyesírásunk sem különbözteti meg őket egymástól: *sejtette, megértette*. Minthogy azonban olyan fontos értelmi különbség van köztük, mint a *gyűjtötte* és a *gyűjtette* között vagy a *megtartotta* és a *megtarta* között, sokan úgy segítenek magukon, hogy inkább helyesírási hibát követnek el, mégis kifejezik az élenken érzett, de az ező kiejtéshez alkalmazkodó helyesírásunkban ki nem fejeződő értelmi különbséget, tehát így írják az efféle műveltető alakokat: *sejtette, megértette*.

A *vetettem, vetettél* stb. a *vet* igének múlt ideje, a *vétetem, vétettél* stb. pedig a *vész* ige *vétet* műveltető alakjának múlt ideje. Nem mindegy tehát, hogy búzát *vetettem-e* vagy búzát *vétetem*. Az utóbbit így is mondhatjuk: *vétetem*. A *vétetem* megint más: a *vét* cselekvő igének múlt ideje. Mást jelent az, hogy valaki *mégvetette* a könyvet; mást az, hogy *mégvétette*. *Vétettek, vétettek* és *vétették*: ez is három különféle igealak. A *vet* igéhez tartozó *vetettek* olyan múlt idő, mint a *szántottak*; a *vétet* igéhez tartozó *vétettek* és *vétették* pedig olyan múlt idő és jelen idő, mint az *itattak* és az *itattok*. Más-más jelentés fűződik ezekhez is: *vettetek* és *vétettek*. A *vettetek* a *vet* ige *vettet* műveltető alakjának jelentő mód jelen időbeli egyes első személye, a *vétettek* pedig a *vész* ige múlt idejének többes második személye.

„Nincs *terēm*“ az ező kiejtésben azt jelenti, hogy 'nincs szoba', „nincs *terem*“ pedig azt, hogy 'nincs számomra tér'. A *termet* ugyanaz, ami a német 'Wuchs, Statur, Gestalt' („daliás *termet*“), a *termēt* pedig a *terēm* főnévnek tárgyragos alakja („kinyitják a *termēt*“). A *termeték* a *termet* főnévnek

¹ Az egyes harmadik személyben nincs meg ez a párhuzamosság: *rejte tett* és *rejtött*.

többese, a *termēték* pedig a *terēm* főnévnek birtokos személyragos alakja („a ti *termēték*“). „*Mindennek* te vagy az oka“ azt jelenti, hogy 'ennek *mindnek* te vagy az oka, *mindez* a te bűnöd'; „*mindēnnnek* te vagy az oka“ pedig azt, hogy 'mindēn bajnak te vagy az oka'. Az ező kiejtésben úgy különböztetik meg a második szótól az elsőt, az összetett szót, hogy egy kis szünetet tartanak tagjai között, írásban pedig gyakran kötőjelet tesznek közéjük: „*Mind-ennek* te vagy az oka.“

Még folytatni lehetne a példákat, de ennyiből is látszik, hogy az ező kiejtésben jóval több a száma azoknak a nyelvi alakoknak, amelyek hangzás dolgában nem különböznek egymástól, holott az ész megkülönbözteti őket. A beszédbeli kapcsolatból azonban rendszerint az ező kiejtésben is kiderül, hogy mikor melyik nyelvi alakot kell érteni. Másfelől az ező kiejtésben is elég bőven maradnak még egyező hangzású alakok, pl. a *terēm* szó nemcsak főnév lehet, hanem ige is: „szép *terēm*“ és „szépen *terēm*“, valamint a jelenidejű műveltető igealak: (én) *lépteték* és a múltidejű cselekvő igealak: (ti) *lépteték* époly egyforma a kiejtésben, mint ezek: (én) *vágtatok* és (ti) *vágtatok*. A *veszték* lehet a *veszt* igének jelen ideje („*En* mindig *veszték*.“) és a *vesz* (*vész*) igének múlt ideje („*Ti* is a vízbe *veszték*.“) stb.

Az ész nagyjában egységes ugyan, de azért teljes egység nincsen benne. Inkább tőszókban vannak tájanként eltérések, képzők, ragok, jelek alakjában ritkán.¹ Az egyik ező *deci-t* mond, a másik *dēci-t*, az egyik *Debrecēn-t*, a másik *Dēbrēcēn-t*, az egyik *Eger-t*, a másik *Egēr-t*, az egyik *fest*, a másik *fjst*; az egyik így beszél: „*nem fecske*“. „Isten *mēnts!*“, a másik így: „*nēm fēcse*“, „Isten *ments!*“;² az egyik így: *szēmek*, *szēmēt*, *szēmēm*, *szēmes*, a másik így: *szēmék*, *szēmēt*, *szēmēm*, *szēmēs* stb. Ha tehát valaki meg akarná írni a magyar köznyelvi kiejtés szótárát vagy kézikönyvét, az ező kiejtés nem okozna neki semmi gondot, de az ész jelölése sok munkával és fejtöréssel járna, mert — sajnos — nem ismerjük elég pontosan nyelvünknek mai állapotát, nincsenek megbízható adataink arról, hogy melyik kiejtésváltozat mennyire van elterjedve.

Azt sem tudjuk megmondani még körülbelül sem, hányan lehetnek az ezők, hányan az észök. SIMONYI azt írja 1887-ben, hogy hat millió magyar közül négy millió beszél *ē*-vel, egy millió *e*-vel, egy millió pedig *ö*-vel (Nyr. XVI, 358). Ezek a számadatok bizonyára a nyelvjáróterületek figyelembevételén ala-

¹ Vö. VADNAI RUDOLF, Nyálvünk' hangolvasásáról 6—9.

² A *ment* igének *e* nem egységes kiejtése miatt nem hivatkoztam arra, hogy a *mentek* szóalaknak négyféle kiejtése is lehet és ugyanannyi jelentése: (én) *menték* vkit v. vmit, (ők) *mentek* (azaz: *mentesek*) vmitől, (ti) *menték* vhová, (ők) *mentek* vhová

pulnak, de kétségkívül nagyon hozzávetőlegesek s a mai állapotot semmiesetre sem mutathatják híven, már csak a magyarság létszámában azóta beállott gyarapodás miatt sem. Ha pontos adatokat akarnánk kapni, egyénenként kellene megfigyelni az embereket, ez pedig lehetetlen. Bonyolítja a kérdést az, hogy akik gyermekkorukban ező kiejtéssel tanulnak meg beszélni, életüknek későbbi szakaszában igen gyakran áttérnek az ező kiejtésre. Valósággal lekopik beszédjükről az ezés. Az emberre ugyanis hat a környezete: alkalmazkodni szoktunk azokhoz, akiknek körében élünk; rendszerint hozzájuk idomulunk minden dologban, beszédünk módjában, kiejtésünkben is. Főképp gyermekek, általában fiatalok hagyják el könnyen az ezést, ha ező környezetbe kerülnek; idősebb emberek a megszokás erejénél fogva jobban ellenállnak a kiejtés megváltozásának. De nem mindenki cserél így kiejtést még a fiatalok közül sem. Beöthy Zsolt Komáromban töltötte gyermekéveit, ott tanult meg beszélni, és bár gimnazista korában visszakerült Pestre, ező kiejtésű maradt élete végéig. Legtöbben azonban lassan-lassan elhagyogatják az ezést, ha mindig olyanok közt forgolódnak, akik *e*-vel beszélnek. Némelyek beszédében — rendszerint hosszabb idő alatt — teljesen végbemegy ez a kiejtésváltás, másokéban pedig megmarad a korábbi ezésnek egy-két nyoma. A rádióban sok felolvasón meg lehet figyelni, hogy általában *e*-vel beszél ugyan, de egy-egy szóban megőrizte egykori ező kiejtését, pl. még *egy*-et mond és *mög*-et, nem *egy*-et és *meg*-et. Az ilyeneket már nem lehetne a kiejtésre is kiterjedő képzelt népszámlálásban az ezők közé számítani. Valójában tehát három csoportba kellene beosztani az embereket az ezés, ezés szempontjából: vannak ezők, vannak ezők, és vannak olyanok, akik valamikor ezők voltak, még nem teljesen ezők, de kisebb-nagyobb mértékben már átpártoltak az ezők táborába.

Ha a köznyelvi kiejtésről van szó, az is érdekel bennünket, hogyan oszlik meg az ezés és az ezés között a nép beszéde s a műveltek beszéde. Hogy a művelt emberek közül hány beszél *e*-vel, hány *ë*-vel, azt senki sem tudná megmondani; a nép finnak jókora része azonban — a nyelvjárási térképekből ítélve — bizonyára az ezőkhöz tartozik. Ezért némelyek talán hajlandók is volnának az ezést inkább falusi kiejtésnek minősíteni, az ezést pedig a városi kiejtés jellemző sajátosságának tartani. Ámde vannak olyan vidékek, ahol a parasztság is *e*-vel beszél, másrészt ező tájakon a városi lakosság is ező kiejtésű, hacsak nem más vidékről származott oda. Mindazáltal bizonyos, hogy a városi emberek között igen számosan beszélnek *e*-vel. Minthogy pedig városban nagyobb a műveltség, mint falun, az ező kiejtést sokan finomabbnak, műveltebbnek gondolják és szívesen felcserélik vele saját ező kiejtésüket.

Ez a kiejtés csere nem is valami nehéz, mert az *ē*-vel beszélőnek nem kell mást tennie, csak mindenütt nyílt *e*-t mondania eredeti kiejtésének zárt *ē* hangjai helyett. Csak el kell hagynia régi beszédbeli szokását, el kell felejtenie azt, amit már tud, hogy hol van helyén a kiejtésben a zárt *ē*. Aki azonban az ezésről akarna áttérni az ezésre, annak nemcsak meglévő kiejtésbeli megszokását kellene leküzdenie, hanem új dolgot is kellene tanulnia, mégpedig nem könnyű dolgot: azt, hogy mikor mondhat zárt *ē*-t beszéd közben. Ámde ezt csak gyermekkorában tanulhatja meg az ember. Az ezést rendszerint nemcsak más anyanyelvűek nem tudják megtanulni, hanem azok a magyarok sem, akik ező kiejtéssel beszélnek gyermekkoruktól fogva. Ezért nincs példa arra, hogy az ezésről áttért volna valaki az ezésre. Ezért nem tanácsos olyan nyelvtanító műveket írni, amelyek ező kiejtés szerint akarnak magyar nyelvre tanítani idegeneket. Ezért nem lehet megpróbálni azt sem, hogy helyesírásunkba bevegyük a nyílt *e* és a zárt *ē* megkülönböztetését. Azok a magyarok, akik *e*-vel beszélnek, az ilyen helyesírást nem tudnák megtanulni soha.

Nemcsak beszélni és írni, hanem rímelni is könnyebb, ha nem teszünk különbséget az *e* és az *ē* között. Az ező kiejtésben a *hegyek* és a *megyek* tökéletes rím, de az *özön* és a *hőgyek* és a *mőgyek* nem, mert a nyílt *e* a zárt *ē*-vel nem cseng jól össze. A *sereg* és a *keserőg* az *özön* kiejtés szerint csak olyan gyöngébbfajta rím, mint a *harag* és az *agyarog*. ARANY mondja is az asszonáncról szóló tanulmányában, hogy „az asszonánc végső szótagjában nyílt *e*-nek közép *é* nem felelhet“ (Összes munkái. Voinovich-féle kiadás V, 24). Ez azonban oly szigorú szabály, hogy maga Arany sem tudja mindig megtartani, pl. a többi között a Toldinak ezekben a soraiban: „Mint kutyák közé ha nyúlfiat *lökének*, | Kaptak a beszéden a szilaj *legényék*“ (III, 4). „Vértagadó testvér, nemde úgy van, — *értéd?* — | Hogy ősi birtokod öcsédnek *igérted?*“ (XII, 11). „Felelt a nagy király: »Ne légy olyan *gyermék*; | Hogyan vennélek én hitvány *közembérnek?* . . .«“ (XII, 14). Vörösmarty sem ragaszkodott ilyen szabályhoz, bár nyilván szintén *ē*-vel beszélt. „Nincsen számodra *hely* . . . | Itt élned, halnod *kell*“: a Szózatnak ez a két sora csak akkor csendül össze jobban, ha az egyik rímelő szót dunántúliasan mondjuk, a másikat pedig ező kiejtéssel: *hel* — *kell*.

Már az ezés is csökkenti valamennyire az ezés egyhangúságát, de még nagyobb változatosságot visz bele kiejtésünkbe az, hogy több szóban *ö*-t is mondhatunk *ē* helyett az *özön* nyelvjárások mintájára. Ezért némely szónak háromféle változata is van a köznyelvi kiejtésben: *ező*, *öző* és *öző*, pl. *veder*, *vödör*, *vödör*. Egyik-másik szónak *öző* alakja már ki is szorította a másik kettőt. A *ser* vagy *sēr* szónak köznyelvi alakja ma a *sör*. A *ser* és a *sēr* a nyelvjárásokon kívül megvan ugyan

még a régi alapítású gyarak nevében, de ma már ezek a *serföldék* vagy *serföldők* is a *söreiket* hirdetik, nem a *sereiket*. A *pörkölt* is legyőzte a *perkelt*-et és a *përkëlt*-et. Nyelvjárási kiejtésűeknek tartjuk azonban ezeket az özö alakokat: *böcsület*, *bötü*, *föst*, *röst*, *köll*, *körösz*, *pöngő* stb. Költők ugyan efféle alakokkal is élnek néha, pl. Arany a Toldiban: „Káromkodik csúnyán, a magyart *böcsmérli*“ (XI, 11); a Hatvaniban: „Egy kis diák (*röstebb* a nagyja) | Utána szökken és feladja“ (t. i. a leesett krétát).

Nevezetes, hogy a köznyelvben a ragozásba és a szóképzésbe — talán az egyetlen *jelöl* kivételével — nem hatolt be az özés, pl. *esetën*, *esetët* helyett nem mondjuk: *esetön*, *esetöt*; *vérës* helyett sem mondjuk: *vörös*, noha a vele azonos *vërës* szót özö alakban is használjuk: *vörös*.¹ De a jóhangzásra való önkénytelen törekvésnek lehet része abban, hogy özö kiejtésű tőszavakat keverünk beszédünkbe, mintegy tarkítjuk vele a nagyon egyszínű ezést és ézést. A *vöröskereszt* vagy *vöröskëreszt* szó pl. ebben a félig özö, félig ezö vagy ézö alakjában állapotodott meg, alighanem azért, mert akár így mondjuk: *vereskereszt*, akár így *vërëskëreszt*, mind a két kiejtés túlságosan egyhangú, és természetesen a *vöröskörösz* is az volna. Az irodalmi nyelvben meg lehet figyelni, hogy költők olykor tudatosan váltogatják a kiejtésükbeli ezést vagy ézést az özéssel a szebb hangzás kedvéért. Arany a Toldiban a *fël* (írva: *fel*) igekötőt rendszeresen ebben az alakban használja (mélyhangú szavakkal való összetételben mindig), ha azonban ez az igekötő *e*, *ë* vagy *é* magánhangzós szóval tartozik egybe, akkor a költő — nem kivétel nélkül ugyan — inkább a *föl* a'akváltozatot választja, pl.: „*Fölkereste* fészkit a réti madárnak“ (IV, 6). „Toldi a jó késsel a cipót *fölszelte*“ (IV, 11). „Gyorsan *fölvette* őket a vállára“ (V, 16) stb. A fülemilében az *embër* szóra *për* a rím, a *zördül* szóra pedig *pörtül*.

Dugonics is megpróbálta a „szögedi“ kiejtés *ö*-jeinek bele-szórásával egy kissé megritkítani irodalmi nyelvünk *e*-jeinek sűrű ismétlődését, mégpedig nemcsak tőszókban, hanem — bár tervszerűség nélkül — képzős és ragos alakokban is. Érezte, hogy nyelvünk kiejtése változatosabb, tehát szebb lesz tőle. A Dugonics-album egy érdekes történettel bizonyítja, hogy volt valami igazsága Dugonicsnak. Arról szól ez a történet, hogy a szabadságharc után magyar politikai foglyok azon vitatkoztak egyszer Josefstadtban, melyik kiejtés szebb hangzású: a debreceni-*e* vagy a szögedi. Mivel nem tudtak meg-egyezni, abban állapodtak meg, hogy olasz fogolytársaikat

¹ *Pörös*, *pöröl*, *pöröm*, *pörön*, *pörök*, *vödröt*: az ilyen szavakhoz járuló *ö* magánhangzós képzők, ragok, jelek nem az özés terjedését mutatják, hanem a „labiális illeszkedés“ következményei. Idetartozik a *fölös* szó is; de *fölöslegös* nincs a köznyelvben, hanem *fölösleges* vagy *fölöslegës*.

kérik fel bírónak. Azok pártatlanul mondhatnak véleményt, mert nem értik a magyar szavakat, csak a hangzásukra ügyelnek és abból ítélnék. Kiválasztottak hát egy alkalmas mondatot, s azt az egyik magyar elmondta debreceni kiejtéssel, azután a másik szögedivel. A szegedi magyar még végére sem ért a mondatnak, az olaszok máris tapsolni kezdtek és így kiáltottak fel: „Ez a szebb; ez sokkal szebb, mint amaz!”¹ Akár megtörtént ez az eset, akár nem, annyi kétségkívül igaz, hogy pl. e három szóalak közül: *levetem*, *lévetem*, *lévetöm* — hangzásbeli változatosság dolgában a harmadiké a pálma, mert ebben mind a három magánhangzó más (*e—e—e*, *ē—e—ē*, *ë—e—ö*). Az *özö* kiejtés szerint csupán kétféle magánhangzó van a szóban, az *ezö* szerint meg épenséggel csak egyféle. De vannak olyan szóalakok is, amelyekben mind a három kiejtés szerint megmarad a magánhangzók egyfélesége, pl. *pereskedett* (négy nyílt *e*), *përësködött* (négy zárt *ë*), *pörösködött* (négy *ö*). Általában mégis javára van kiejtésünk változatosságának, ha olykor-olykor egy kis özést oltunk bele szavainknak tőalakjába: az *ezö csengetett* szóalak a legegyszerűbb, az *özö csongetett* vagy az özessel kevert *özö csongetett* már változatosabb, az özessel kevert *özö csongetett* pedig a legváltozatosabb.

Néha a célszerűség is közrejátszik az özésnek ilyen terjedésében. Az értelmi megkülönböztetés kedvéért már egészen meggyökeresedtek irodalmi nyelvünkben is ezek az *özö* alakok: *fölé*, valaminek a *fölé*, *fölös*, *fölöz*. Az *özö* kiejtés különbséget tesz ugyan az effélék között: „fejem *felé*” és „fejem *félé*”, „a tejnek a *fele*” (a *fél* névszó: 'felerésze') és „a tejnek a *füle*” (a *fél* szó: 'félő része'), *feles* ('aki *fele* természet műveli a földet', '*felében* megosztott') és *félös* ('aminek *füle* van', 'kelléténel több, *félőselegős*'), „tejet *felez*” ('mégfelezi') és „tejet *félöz*” ('lőfélőzi'). De hogy az *özö* kiejtésben is, írásban is különbség legyen köztük, az *özö*kkal együtt az *özök* is így beszélnek és mindnyájan így írunk: „fejem *felé*” és „fejem *fölé*”, „a tejnek a *fele*” és „a tejnek a *füle*”, *feles* és *fölös*, „tejet *felez*” és „tejet *fölöz*”.

Számos ingadozást mutat köznyelvi kiejtésünk a magánhangzók, főképp az *i*, *u*, *ü* hosszúsága és rövidsége tekintetében. Erre most nem térek ki, mert a helyesírással kapcsolatban már többször szó esett róla (vö. pl. MNY. XXXIV, 112).

Akik sokat olvasnak, írnak, azoknak a kiejtésére az írás is hat. Ez természetes dolog, és bizonyára nem egy nyelvben találhatunk rá példákat. Talán az *özés* elhagyását is megkönnyíti az, hogy helyesírásunk *özö*, ámbár ebben a kiejtés-cserében mégis a nyelvi környezetnek lesz nagyobb szerepe, mert pl. *özö* vidéken a műveltek nem válnak *özökké* pusztán az olvasás hatására. De az már a kiejtésnek az íráshoz való

¹ FARKAS ANTAL—NAGY SÁNDOR, Dugonics-album. Szeged, 1876. 138—9. l.

igazodását mutatja, hogy így beszélünk: *foldoz, föld, volt, öltözik*. A efféle szavakat ugyanis legtöbb nyelvjárásunk hosszú magánhangzóval és *l* nélkül mondja, helyesírási szabályzatunk szerint pedig „ejtésük a közbeszédben“ is ilyen: „*fódoz, föld, vót, ötözik*“ (34. pont). Ezt a megjegyzést azonban nyilván csak úgy kell érteni, hogy bizalmas beszédben így is ejtethjük ezeket a szavakat, de felolvasásban, szavalásban az íráshoz kell alkalmazkodnunk s az ilyen szavakat rövid magánhangzóval és *l*-lel ejtenünk. ARANY JÁNOS azt mondja ugyan, hogy a *hold*—szót asszonáncot szabályosnak is tekinthetjük, mert így is ki lehet ejteni: *hód*—szót (Valami az asszonáncról, i. h. 25). Ő maga is él ilyen költői szabadsággal, azért a Toldi asszonáncát talán lehet is népies kiejtéssel így olvasni: „A király azonban ilyenképen szóla: »Nem is hallottam még, hogy testvéred *vóna* . . .«“ (VIII. 3). bár a költő *volná*-t ír. De ha nem rímről van szó, akkor még A jó öreg kocsmárost, vagyis szintén népies hangú költeményt sem lehetne ilyen kiejtéssel olvasni vagy szavalni: „Háza, kertje, *födje*, pénze, mindene *vót*, | Alig tudta számát okrének, lovának.“ Ebben a pontban tehát a régi kiejtést őrző írást követi köznyelvi kiejtésünk.

Az írást követik azok is, akik nem így beszélnek: „*ájjon* ide és *beszélje* el“, „*hujjon* le a lepel“, „*nyíjjanak* ki a szívek“, „*mújjék* el tőlem e pohár“, hanem *l*-lel és *j*-vel ejtik az efféle szavakat: „*ál-jon* (a helyesírás szerint: *álljon*) ide és *beszél-je* el“, „*hul-jon* (írva: *hulljon*) le a lepel“, „*nyíl-janak* ki a szívek“, „*múl-jék* el tőlem e pohár“. A *tol* igének *j*-s alakjait száz művelt ember közül egy ha mondja így: „nem *tojjuk* másra a munkát“, „*tojja* közelebb azt az asztalkát“. Szinte kivétel nélkül az írás szerint ejtik: *tol-juk*, *tol-ja*. Arra lehetne gondolni, hogy a *tojik* ige hasonló alakjaitól akarják a *tol* ige alakjait megkülönböztetni, azért ejtik *l*-lel és *j*-vel, de más szavak kiejtésében is megfigyelhetjük ugyanezt a jelenséget. *Bál* és *sál*: ezeknek a főneveknek birtokos személyragos alakjait szintén így szokás mondani: *bál ja*, *sál-juk*, ámbár a *Hegyalja* (ejtsd: *hegyajja* vagy *hëgyajja*) kiejtése nem *hegyal-ja* vagy *hëgyal-ja*. A Toldinak következő két sorában legtöbbször betű szerint ejtik a sorvégi szavakat: „Könnyű eltalálni, mi lehetett *cél-ja*: | Volt a két fiúnak fegyvere, *páncél-ja*“ (IX, 17). Az elyező kiejtés így mondaná a két rímelő szót: *céllya*, *páncéllya*, de mai köznyelvünknek jéző kiejtésével vajjon így kellene-e mondani: *céjja*, *páncéjja*? Vajjon hogyan szavaljuk Kazinczy Vajdahunyadját és Vörösmarty Petikéjét: „Jobbja és *bajja*“ vagy „*bal-ja* felől László szökdelletti ménét“? „Nem kell neki róka *májja*“ vagy „róka *mál-ja*“? Vajjon ami így van írva: „*Hallja*? Nincs a lakásnak *hallja*.“ — annak mi a köznyelvi kiejtése: „*Hajja*? Nincs a lakásnak *hajja*.“ vagy „*Hajja*? Nincs a lakásnak *hal-ja*.“ vagy talán mind a kettő?

Sok más, eldöntésre váró kérdése is volna még köznyelvi kiejtésünknek. A magyar nyelv tudományos megismeréséhez bizonyára hozzátartozik ezeknek a kérdéseknek vizsgálata is. Aligha mondhatjuk, hogy a munkának ezen a területén nincs semmi tennivalónk, mert már minden tisztázva van és mind eloszlattuk az itt támadható kétségeket. Ha a köznyelvi kiejtést jelölő különféle szakmunkákban azt olvassuk, hogy pl. az *engem* vagy *engēm* szót így kell kimondani: *ēngēm* (Langenscheidts Taschenwörterbuch, Ungarisch-Deutsch⁷), *Kossuth* nevét így: *kossut* (SAUVAGEOT magyar-francia szótára VIII. 1.), *Széchenyi* nevét így: *szécsenyi* vagy *szécsēnyi* (J. Lotz, Das ungarische Sprachsystem 24 és EPhK. LXIV, 246), *éljenezni* (ejtsd: *éjjenezni* vagy *éjjēnzni*) pedig így kell: *él-jēn* (Langenscheidts Taschenwörterbuch, Ungarisch-Deutsch⁷ és EPhK. LXIV, 248), akkor talán nem fölösleges a magyar köznyelvi kiejtés kérdéseivel tüzetesen foglalkozni, bizonyára nem is méltatlan Akadémiánkhoz, oly tudományos intézményhez, amelynek — első alapszabályai szerint — főfeladata volt a nemzeti nyelv kiművelése.

NAGY J. BÉLA.

A *fúl* és *fojt* igék etimológiájához.

A *fúl* és *fojt* ige az utóbbi időben ismételten is részletes fejtegetés tárgya volt, azok az eredmények azonban, amelyeket e fejtegetések termeltek, nem mindenben megnyugtatóak. Kétségkívül új szempontokat vetett fel a *fúl* és *fojt* viszonyának tisztázásához BABOSS R. ERNŐ „A *gyújt*-, *gyújt*-féle egytagú causativumok alaktanához“ című dolgozatában (MNY. XXXIV, 220—5), a problémákat azonban neki sem sikerült teljesen megoldania, mégpedig azért nem, mert az az etimológia, amelyre épít, több tekintetben bizonytalan alapon áll. BABOSS BUDENZ és DONNER nyomán alkalmasint egybevetethetőnek tartja *fujt*-(*fojt*-) igénket a cseremisiz (SZIL.) *piktēm* stb. 'fojt, megfojt', mordvin M. *powams*, E. *puvams* 'erwürgen', lapp N. *buvvot* 'soffocari [ɔ: suffocari]' igével, s első sorban a cseremisiz ige *k* tőhangzójára támaszkodva építi fel elgondolásait. Szerintem azonban a cseremisiz ige nem tartozhatik ide, mert a cseremisiz *i* lapp *u*, mordvin *o* ~ *u* és magyar *o*, *u* megfelelőjeként előttem más esetekben ismeretlen.¹ A cseremisiz (SZIL.) *pitēm* 'végződik, elfogy' ~ magyar *fojgy* egyeztetés, melyre BABOSS utal, helytelen. A szerző SZINNYEIRE hivatkozik, a jelzett helyen (NyH.⁷ 149) azonban SZINNYEI a *fojgy* igét nem a cseremisiz *pitēm* igével, hanem a cseremisiz *putš*-, *pätš*- 'csökken, kisebbbe-

¹ Hasonló értelemben szól a cseremisiz igéről az EtSz. *fojt* címszó alatt t Mellőzi a cseremisiz igét a fenti kapcsolatban UOTILA is (Syrjänische Chrestomathie 133, *ped*- címszó alatt).

dik, apad, soványodik' igével kapcsolja össze! Ezzel a *fojt* valóban össze is tartozik (l. EtSz.), de a cseremisiz (SZIL.) *pitém* igének ehhez semmi köze. Az utóbbit WICHMANN feljegyzésében KB. *pa·təm*, U. *pâte·m* 'ein Ende nehmen, zu Ende gehen, verschwinden, vergehen' alakban ismerjük, ez pedig a cseremiszből jövevényező a tatárból (vö.: WICHMANN, TscherT. 775. sz.; BUDENZ: NyK. III, 411; RÄSÄNEN, Die tatarischen Lehnwörter im Tschuwassischen: SUS. Toim. L, 53). — Miután azonban ilyformán a cseremisiz szó a magyar *fojt* megfelelőjeként egyelőre nem jöhet szóba, mi tanúskodik „a töben egykor kétségkívül megvolt *k* (γ)-féle hangról?” — Úgy látom: semmi. A mordvinban fejlődött ugyan finnugor *-k*-ből szó-belseji *-v-* (pl. f. *jakaa* ~ md. E. *javoms*, f. *joki* ~ md. *Jov*), a lappban azonban *-vv-* sohasem, s nem találunk *-vv-*-t az eredeti γ -szavakban sem, mert ezek a lappban a *k*-szavak csoportjába kerültek át (vö. f. *juoda* ~ lp. N. *jukkát*, f. *saada* ~ lp. K. *sákki-*, f. *viedä* ~ lp. K. *vikkä-*). Mivel pedig a mordvin és a lapp ige kétségtelenül összetartozik, a BABOSS rekonstruálta **psk[ɣ]*-alapalakot el kell vetnünk, s a cseremisiz ige kikapcsolása után fennmaradó finnugor szócsalád szó-belseji mássalhangzójának a kérdését újabb vizsgálat alá kell fognunk.¹

Mindenek előtt a lapp szóval kell tisztába jönnünk, mert a lapp nyelv mássalhangzórendszere sok esetben jobban megőrizte az eredeti hangállapotot, mint a mordvin, ahol egyirányú fejlődés következtében gyakran összeesések történtek. A lapp *buvvot* alakról megállapíthatjuk, hogy származék. A szó NIELSEN szótárában *buv¹rut*, a lulei-lappban (WIKL.) *puvvut* alakú, töve *buv¹vuje-*, illetőleg *puvvuje-*. Az ily *-ut* (*-uje-*) végű összevont igék passzív alakok, amelyekben a finnugor **β* visszaható, illetőleg passzívumképző lapp folytatása rejlik (vö. SZINNYEI, FgrSprw.² 113). Ilyenek még a lulei-lappból pl. *kullut* 'hőras' (vö. *kullat* 'hőra'), *vuöienut* 'synas' (vö. *vuöienēt* 'se'), *kauenut* 'finnas' (vö. *kauenat* 'finna') stb. A *buv¹rut*, illetőleg *puvvut* cselekvő alapszavát a norvég-lappból ugyan nem ismerem, megvan azonban a lulei-lapban, s így hangzik: *puvvēt* (1. sz. *puväu*) 'strypa'. E képzőtlen lapp alapszót véve tekintetbe, a lappban tehát *-vv-* ~ *-v-* mássalhangzováltakozást kell figyelembe vennünk az eredeti szó-belseji mássalhangzó megállapításánál.

Vallatóra fogva a rokon nyelveket, azt tapasztaljuk, hogy a lapp *-vv-*: *-v-* váltakozással szemben a következő kettősség mutatkozik:

A) 1. Lp. *dávve*, *-v-* ~ f. *syvä* (< **sivä* < **tivä*) (vö.

¹ A BABOSS említette szamojéd *pakka'i* *-kk-*-ja valamely finnugor nyelv hasonló vallomása nélkül nem győzhet meg bennünket egy finnugor *-k-* meglétéről.

TOIVONEN: Viritt. 1939: 86). — 2. Lp. *luovve*, -v- ~ f. *lava*. A finn szót jövevénytiszónak tartják ugyan (l. KALIMA, Itämerensuomalaisen kielten balttilaiset lainasanat 131—2), a lapp *uo* ~ finn *a* hangviszony azonban annak a jele, hogy igen régi kölcsönvételetről van szó. — 3. Lp. *savo*, -vrun- ~ f. *svanto* ~ vog. (MUNK.) *taw* ~ osztj. (AHLQV.) É. *tau* (SETÄLÄ: FUF. II, 255; WIKLUND, Uralappische Lautlehre 146; PAASONEN, s-Laute 133). — 4. Lp. *suovvá*, gen. *suová* ~ f. *savu* ~ md. M. *suvädä*-, *suvädä*- 'schmauchen, dampfend und schlecht brennen', *suvändä*- 'ua.'; E. *suftams*, M. *sufta*·ms 'räuchern, beräuchern' ~ ?vog. (AHLQV.) *sou* 'Staub' (vö.: DONNER, VglWb. 804. sz.: md., lp., f. [az itt említett cseremisiz szó aligha tartozhatik ide]; WIKLUND, UL. 131: f., lp.; SETÄLÄ: FUF. II, 250: f., lp., md., vog.; PAASONEN, MordwChrest. 983. sz.: md., f. és SUS. Toim. XLI, 52: lp., f., md.).

B) 1. Lp. *árve*, -v- ~ f. *vyö* (<*väh.) ~ ? zürj. *veñ*, *voñ* ~ m. *öv* (<*eü). Vö. pl.: SETÄLÄ: FUF. XII, Anz. 5, 6, 8, 11 jegyz., 23; PAASONEN, Beitr. 32, 288 és NyK. XLI, 379; ITKONEN: SUS. Aik. XXXII, 3: 57; TOIVONEN: Viritt. 1928: 185 és NyK. L, 454. UOTILA szerint lehetséges, hogy a zürjén szó más etimológiai kapcsolathoz tartozik (vö. SyrjChrest. 177), a finn és a lapp szó viszonyáról vallott felfogást azonban ez a körülmény nem befolyásolja. — 2. Lp. 'I. (GEN.) *šuvva* (ITK.) Kld., T. *šuvva* ~ f. *hyvä* (<*šüvä <*šühš) ~ md. E. *čiv*, M. *tšiva*, -ai ~ ? zürj. *šan* ~ ? votj. *šoner* ~ m. igen (vö.: ITKONEN: SUS. Aik. XXXII, 3: 49; UOTILA: SUS. Toim. LXV, 241; RAVILA: Viritt. 1932: 374; TOIVONEN: NyK. L. 454). — 3. Lp. *uvve* (gen. *uve*) ~ f. *vuo* (<*vō <*ō <*oŋo) ~ vog. (AHLQV.) *ou*, (MUNK.—SZIL.) *qu*, *quw* 'Flut, Strom', *awi* 'fliessen' ~ osztj. (KARJ.) DN. *öu*, V., Vj. *öχ*, Trj. *äux*, Ni. *xu*, Kaz. *öu*, O. *vu* 'Strom', DN. *öu*, V., Vj. *öyá*·. Trj. *äur* 'strömen' (ITKONEN: SUS. Aik. XXXII. 3: 57 és 111 [lp., f.]; TOIVONEN: Viritt. 1928: 184 (lp., f., vog. + osztj.).¹

¹ Figyelembe vehetők még a következő egyeztetések: 1. Lp. *goavve* ~ f. *kova* ~ cser. (RAMST.) *ka'ga*, (SZIL.) *ka'ra* (BUDENZ: NyK. VI, 389: f., lp. stb.; DONNER, VglWb. 302. sz.: f., lp. stb.; WIKLUND, UL. 214: lp., f.; ITKONEN: SUS. Aik. XXXII, 3: 12, 110: lp., f., cser.). — 2. Lp. *gævvat* ~ f. *käydä* ~ cser. (WICHM.) *ke'jgm*, *kajé·m* (BUDENZ: NyK. VI, 385: f., cser. stb.; DONNER, VglWb. 216. sz.: f., lp. stb.; WIKLUND, UL. 182, 317: lp., f.; WICHMANN: FUF. XVI, Anz. 44: cser., f.). — 3. Lp. *bivvat* ~ md. E. *pijems*, M. *pijems* ~ zürj. *pu* ~ m *fö* (vö. EtSz). — 4. Lp. *njuovdt* ~ votj. *nij* ~ vog. *nuz*·, *nj*· ~ m. *nyü*-z (l. pl. Sz NNYEI, NyH. 7 63, 152). Az első két egyeztetést azért nem tárgyalom a fentiekkel együtt, mert a kérdéses lapp szavak lehetnek újabbkori átvételek a finnől. Harmadik és negyedik példánkban a lapp -vv- eredetét a rokon nyelvek nem világítják meg kellőképp, s a mellett a lapp *bivvat* etimológiája nem a legbiztosabb (vö. UOTILA, SyrjChrest. 140). A lapp *suovvat* valószínűleg jövevénytiszó a finnől (UOTILA: FUF. XXVI, 172—5). A lapp *dievdt* 'full' és a lapp *savvat* 'wünschen' etimológiája bizonytalan (az előbbhez vö. PAASONEN: NyK. XLI, 379, az utóbbihoz UOTILA: FUF. XXVI, 175).

Az A) csoportban, mint látjuk, a lapp *-vv-*: *-v-* finn *-v-*vel áll szemben. Egyéb rokon nyelvekből csak két esetben ismeretesek megfelelők; a bennük mutatkozó vogul *-w*, *-u* (o:u), osztják *-u* (o:u) a lapp és a finn képvisellettal egybehangzóan alapnyelvi **v-* (illetőleg **β-*) hangra utal. *v*-ből fejlődött a mordvin *suftams* *-f-*je is a rákövetkező zöngétlen *-t* igeképző hatására, amint ez egyéb származékokból nyilvánvaló.

A B) csoportban, mivel a finnben egy esetet kivéve hanghiány van a lapp *-vv-*vel szemben, a lapon kívül csak a permi és az ugor nyelvekből vonhatunk le következtetést az alapnyelv szóbelseji mássalhangzójára vonatkozólag. SETÄLÄ óta általánosan uralkodó felfogás, hogy a kérdéses esetekben **η-* hangot kell feltennünk, jóllehet a mi példáinkban csak a zürjén *šau* (és *ven*) tartalmaznak orrhangú elemet. Hogy az osztjákban *u*, *γ* és *χ* alapnyelvi **η-* képviselője is lehet, arra nézve I. PAASONEN, Beiträge 26 és TOIVONEN: Viritt. 1928: 185. Az erzä-mordvinban finnugor **η-* (**ŋ-*) folytatója magashangú szavakban (nyelvjárásonként váltakozó?) *j*, *v* (*ŋ*) és *ŋ* szokott lenni, pl. md. E. *šej*, *šäj*, *šev*, *šer* ~ f. *pii* (**piŋ*), md. E. *ej*, *ij*, *ev*, *eŋ* ~ f. *jää* (**jääŋ*), md. E. *tšejér*, *tšever* ~ f. *hiiri* (**šihire*). Hogy az erzä mordvin *šiv* szónak ily változatai nincsenek, annak az lehet a magyarázata, hogy PAASONEN csupán oly helységekből jegyezte fel e szót, amelyek a *v*-t ejtő területen vannak. Csak *ŋ*-vel hangzó alakjait ismerjük pl. az erzä-mordvin *šivems* 'brechen' szónak is, melynek *-ŋ*-je talán szintén **η*-re megy vissza (SZINNYEI: NyK. XXXVIII, 278). — Látjuk, hiánytalanul tisztázhatók tehát a lapp *-rr-* ~ mordvin *-v-* finnugor **η*-ből való származásának részletkérdései, s ezek után az eddigiekből azt az eredményt szűrhetjük le, hogy a lapp *-vv-*: *-v-* és a neki megfelelő mordvin *-v-* mind finnugor **v-*, mind pedig finnugor **η-* képviselőjeként előfordul.

Nem egyszerű a tárgyalt lapp és mordvin igéknek a zürjén *ped* 'ersticken' és a votják *pedi* 'überdrüssig werden; Mangel an Luft haben; (WIED.) ausser Atem kommen, ersticken' szavakhoz való viszonya sem, melyeket WICHMANN egyeztetett a fentiekkel (FUF. XVI, 196—7). A permi igékben levő *-d* WICHMANN szerint deverbális igeképző, pontosabban megjelölve tehát az említett szavakkal csupán az elvont *pe*-alapréz tartozhatik össze, amelyben hanghiány mutatkozik az eredeti szóbelseji mássalhangzóval szemben. Finnugor **v-*-re vagy **η-*-re következtethetünk-e ebből? Ha az idetartozó etimológiákat szemügyre vesszük, annyit rögtön megállapíthatunk, hogy finnugor **v-* helyén gyakori a hanghiány a permi nyelvekben; pl. zürj. *di* 'Insel' ~ lp. *dievva*, votj. *ju* 'Getreide' ~ zürj. *j* (*iki*) ~ md. *juv* ~ f. *jyvä*, votj. *ke* 'Stein' ~ zürj. *ki* (*iz-ki*) ~ md. *kev* ~ f. *kivi* stb. (vö. UOTILA: SUS. Toim. LXV, 252). Finnugor **η*-nek általában *η*, *n*, *ü*, *m* ugyan a folytatója a permi nyelvekben, szórványosan előfordul azonban

itt is hanghiány is; pl. zürj. *jī, ji* ~ votj. *jē* ~ f. *jää* (< **jāns*) ~ m. *jég*, zürj. *le-* (a *le-d-nj* igében) ~ votj. *le-* (a *le-d-yny* igében) ~ cser. *лога м* ~ f. *luo-* (< **lō* < **loqs*) 'werfen'. Ismerünk olyan esetet is, amelyben az eredeti *-*η*- *i, j* fejlődési fokon keresztül enyészettel: zürj.-votj. *pi* (de nyelvjárásonként *piž* is előfordul!) ~ cser. *pò · ηšš* ~ f. *povi* (< **ponē*) ~ lp. *buogηá* (l. UOTILA i. m. 265). Ha az *-*η*- > *i, j* fejlődés feltevését más esetekben is lehetségesnek tartjuk, s hozzá még tekintetbe vesszük, hogy az -*i* és -*j* viszont a permi nyelvekben számos esetben elenyészett (l. UOTILA i. m. 263—9), akkor mindebből csak azt a végső következtetést vonhatjuk le, hogy a permi *pe-* ige-tőben a hanghiány akár finnugor *-*v-*, akár pedig *-*η*-helyén előállhatott. Az eredeti szóbelseji mássalhangzó kérdését a permi nyelvek bevonásával sem sikerült tehát eldöntenünk.

Mivel a finnből és az obi-ugor nyelvekből ez ideig nem kerültek elő olyan szavak, amelyek a szóban forgó összefüggésben számba vehetők volnának, az eredeti szóbelseji mássalhangzó pontos meghatározása nélkül is fel kell most már vetnünk a legnehezebb kérdést: beletartozik-e a magyar *fűl* és *fojt* a fenti szócsaládba? — A jelentések azonossága (illetőleg rokonsága), a szókezdő finn-permi *p-* ~ magyar *f-* megfelelés szabályossága s a magyar szónak a kérdéses rokonnyelvi alakokkal közös mélyhangúsága olyan körülmények, amelyek igenlő válasz mellett szólnak, mivel azonban a finnugor alapalak szóbeli mássalhangzójának függőben maradt kérdését a magyar nyelv alapján sem tudjuk minden kétséget kizáróan megoldani, határozott választ nem merek adni. Annyi kétségtelen, hogy ha finnugor **psη-* alakból indulunk ki, akkor BABOSS magyarozatát csak módosításokkal alkalmazhatjuk. Ez esetben fel kellene ugyanis tennünk, hogy a finnugor *-*η-* folytatója az elő-, illetőleg az ó-magyarban -*γ* vagy -*χ* volt, vagy talán helyesebben: legalább is a műveltető -*t* képző előtt *χ*-ra változott. Minthogy láttuk, hogy a finnugor *-*η*-t az osztjákban *γ* és *χ* is képviselheti, e hangváltozások gondolatát elvben nem utasíthatjuk el, támogatni azonban magyar hangtörténeti párhuzamokkal nem igen tudjuk. Ha viszont finnugor **psv-* alakot teszünk fel, megoldatlannak látszik a *fűl* és *fojt* viszonya, mert tövégi -*v* (-*u*) + -*t* műveltető képző találkozása bizonyára -*ft* (és nem -*xt* > -*jt*!) mássalhangzócsoportot eredményezett volna. Mind finnugor **psη-*, mind pedig **psv-* alak felvétele mellett gondolhatunk azonban arra, hogy a műveltető *fojt* ige alakulásában nemcsak hangtani tényezőknek, hanem a *gyujt-*, *gyujt-*-féle igék analógiás hatásának is része lehetett! Igaz, hogy ezt bizonyítani nem áll módunkban, mindamellett azt hiszem, hogy különösen finnugor **psv-* alapalak felvétele esetén a megoldás kulcsát éppen a jelzett analógia lehetősége rejti magában! Első pillanatra talán erőszakoltnak és kény-

szermegoldásnak látszhatik, hogy magyarázatomban egy pusztan lehetőségeknek ily központi szerepet tulajdonítok, nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk, hogy ha finnugor **psv*-tőből kiindulva ennek *-t* képzős elő-magyar causativumát szükségszerűen **fuft* alakúnak rekonstruáljuk, akkor olyan szóalak áll előttünk, amelynek szókezdő *f*-je a szóbelseji *f*-re hasontalanító hatást gyakorolhatott, s amely tehát ez okból egyéb körülményektől függetlenül is a hangalaki bomlás csíráját hordozta magában! Ha a *gyujt*-, *gyüjt*-féle igék *-xt* végződésű előzményeiből (BABOSS szerint **jsxt*, **jsjt*) áradó hasonító erőt nem is találunk elég erősnek ahhoz, hogy a hangtörvényszerű elő-magyar **fuft* causativumot **fuxt* alakúvá változtassa, az említett hasontalanító erő és az utóbbi hasonító erő együttes hatására e változás megtörténtét már nemcsak lehetségesnek, hanem valószínűnek gondolom. Mivel e nézetem kialakulásában a feltett hasontalanító erő szerepének lényeges része van, a következőkben mint kevésbé valószínű kiindulást már kívül is hagyom a számításon a rokon nyelvek alapján ugyancsak lehetséges finnugor **psj-* alakot, mert ilyennek feltevése esetén a **fuft* > **fuxt* változás létrehozásában a hasontalanító erő együtthatásával nem számolhatunk. Ami az ó-magyar **fuxt* további fejlődését, azaz a mai *fojt*, *fujt* alakok keletkezését illeti, erre nézve már kielégítő magyarázatot szolgáltatott BABOSS idézett cikkében. Ugyanő említést tesz arról is, hogy a *gyujt*-, *gyüjt*-féle igék mellett legalább is újabbkori analógiás alakulatok előfordulnak. Hasonló észrevételt tett már HORGER is (MNy. XXV, 131).

Hátra van még, hogy *fül* igénket is beállítsuk feltevéseink és következtetéseink sorába, s megvilágítsuk a *fojt* causativumhoz való viszonyát azon az új alapon, amelyen az utóbbit magyaráztuk. — A *fül* igét — mint eddig is — származéknak tekinthetjük, mely úgy állott elő, hogy a finnugor **psv*-tő elő-, illetőleg ó-magyar fejleményéhez, a **fuv*- ~ **fuy*-tőhöz, *-l* visszaható képző járult. E **fuy-l* alak további fejlődése folyamán az eredeti szóbelseji mássalhangzó folytatása (*u*) a megelőző rövid magánhangzóval hosszú magánhangzóvá vonódott össze; a finnugor **psv*-tőből ilyformán előállott *v* nélküli *fú*-tőalaknak a lapp *buv¹vut* és *puvvət*, valamint a mordvin *povams*, *puvams* tövéhez való viszonya olyanféle, mint a magyar *nyúl-z* és a lapp *njuovrát*, a magyar *jó* 'gekocht werden' és (?) a lapp *bivvát*, a magyar *fú(j)* és a mordvin *povams* viszonya. A *fül* *ú*-jához hasonlóan keletkezett *ú* van *nyúl*, *túl* és *szú* szavunkban is, ugyanis *nyúl* < ó-magyar **nyuul* < előmagyar *úsvl* (vö. HORGER: MNy XXIII, 498 és GOMBOCZ, Hangtört.: ÖM. II, 69), *túl* < ó-magyar **tuul* (~ vogul *tuſl*, vö. SZINNYEI, NyH.⁷ 156) és *szú* < ó-magyar **szuu* (~ osztyák *soy* ~ vogul *sáß*, vö. SZINNYEI, NyH.⁷ 144).

Befejezésül fejtegetéseim eredményeit a következőkben

foglalhatom össze: 1. A lapp *buv¹vut*, *puvv¹et* és a mordvin *povams*, *puvams* feltétlenül összetartoznak, s szóbelseji mássalhangzójuk vagy finnugor *-*v*-re vagy pedig *-*η*-re vezethető vissza. — 2. Sem az előbbi, sem az utóbbi esetben nincs akadálya annak, hogy a tárgyalt permi igéket a lapp és a mordvin szavakkal összetartozóknak tekintsük. — 3. A magyar *fül* és *fojt* igéknek a fentiekkel való összekapcsolása mellett több körülmény szól, de az egyeztetés megkívánja, hogy a magyar igék rokon nyelvi összefüggéseiről és egymásközi viszonyáról szóló eddigi magyarázatokat több tekintetben módosítsuk. Szóban forgó igéink legmegnyugtatóbban finnugor **p¹v-* tő magyar származékainak magyarázhatók.

LAKÓ GYÖRGY.

Eszköz, ezfek, szavarti aszfali.

Néhány évvel ezelőtt egy finnugor nyelv szójegyzékét lapozgattam. A szótárkának nagyon is buzgó szerzője a szavaknak orosz, német és magyar jelentéseit közölte. Egyszer csak az 'eszköz' jelentésű szónak akadt meg a szemem. Nem a finnugor nyelv szaván, mert az az orosz *sredstvo* szónak egyszerű átvétele volt, hanem az egymás mellé került orosz, német és magyar szókön: *средство*, *Mittel*, *eszköz*. Különös — tűnődtem el —: az orosz szó összefügg a *среду* 'között, közé' és *средний* 'középső, közép-' szóval; a német *Mittel* a *Mitte* 'közép' szóval tartozik össze; 'eszköz' a franciában is a többi között *moyen*, a latinban *medium*, s eredeti jelentésük 'közép'; a finnben is *väline*, *välikappale* az 'eszköz', s ezekben *väli* a. m. 'köz-', *kappale* a. m. 'darab'.

A magyar *eszköz* szó kétségtelenül összetétel, mégpedig a fenti szókkal összehasonlítva jelzős összetétel. De hát miért van ez a *köz* jelző az összetétel második tagjában? Van más olyan jelzős összetételünk is, melyben a jelző nem elő-, hanem utótag? S ekkor megdöbentem: nincs. Valamikor annak tartották a régi magyar nyelvnek két szavát: *atval* 'mostoha- atya', *fial* 'mostoha-fiú' (< **aty-fél*, **fi-fél*, a finn *isä-puoli*, *poika-puoli* 'mostoha- atya, mostoha- fiú', tulajdonképen 'atya-fél, fiú-fél' mintájára). A *fial* szóról újabban megállapították, hogy az a *fi* szónak *-l* kicsinyítőképzős származéka (NyH.⁷ 96; MÉSZÖLY: MNy. XXIX, 212; EtSz.), az *atval* szóról pedig MÉSZÖLY igen egyszerű okfejtéssel kimutatta, hogy *atya* szavunknak szintén *-l* kicsinyítőképzős alakja (i. m. 215). Még egy utójelzősnek tartott összetételünk van: SIMONYI azt mondja az *éjféli* szóról, hogy talán e helyett van: *fél-éj* (A jelzők mondattana 10); jól emlékszem rá, hogy ezt mondotta „talán” nélkül, határozott állítással GOMBOCZ ZOLTÁN is egyetemi előadásában, s ezt a nézetet vallja az EtSz. is. Az

éjjél-t azonban, hiába vannak utójelzős összetételek a finnugor nyelvekben, így kell értelmeznünk: 'az éj fele', s olyan jelölés nélküli összetétel mint *háztető* 'ház teteje', *asztalláb* 'asztal lába' stb. (vö.: BEKE: KSz. XIII, 124). A régiségben: „Immar kevel vagy *ey felehez*. *Eefelyn* meg elek minden byneseketh. *Ejfelekoron* a tábort megüték.“ (KISPÁL MAGDOLNA: MNy. XXXIV. 15; NySz.). — A magyar nyelvben tehát nincsen utójelzős összetétel. Világos, hogy akkor az *eszköz* sem lehet az.

Feltéve, hogy *eszköz* szavunk az említett finn és idegen nyelvű szókat követi szerkezetében (s ennek nem lehet elvi akadálya), akkor a magyar kifejezésben a 'közép' jelentésű szó nem a *köz* utótag, hanem az előtag, az *esz*. Szavunk tehát, ha valóban a *средство*. *Mittel*, *moyen*, *medium*, *väline*-hez hasonlóan alakult, így bontható fel elemeire: *esz* 'közép' + *köz*.¹ Itt tehát olyan mellérendelő összetétellel van dolgunk, melyben az előtag jelentése azonos az utótagéval vagy rokonértelmű vele. Ilyen összetételünk pedig van elég: *hadsereg*, *hírnév*, *bűbánat*, *szóbeszéd* stb. S ezt a felfogásunkat meggyőződéssé érlelheti az, hogy az *eszköz*-zel rokonértelmű *szerszám* szavunk is ugyanilyen mellérendelő összetétel. 1553: „eggy pap öltözö aranyas mynden *zerewel zamaual*“ | 1560: „mynden *szerewel szamaual*“ (vö.: BEKE: Nyr. LXVI, 25; FOKOS: Nyr. LXVII, 9).

Az eddigiek szerint tehát *eszköz* szavunknak *esz* előtagja ezt jelenti: 'közép'. Egyeztethető vele egy osztiák szó: oszti. I. *tāt*, oszti. É. *lat* 1. 'köz (pl. a ladik két tat-fája közötti térség)'; 2. 'idő, időszak' (NyK. XXXI, 323). Ezen az alapon a magyar szó eredetileg nem *esz*, hanem *ez* alakú, s *z*-je a rákövetkező zöngétlen *k* hang miatt lett zöngétlenné.

Megvan ez a 'közép' vagy 'köz' jelentésű *ez* szavunk véleményem szerint a régi nyelvi *ezfek* szóban is. Ez a szó a Bécsi Kódexben fordul elő többször is, és sajtóságos módon hol 'észak' a jelentése, hol 'dél'. A Székelyudvarhelyi Kódex (92) egyetlen adata 'észak' jelentésű. A Bécsi Kódexet három kéz másolta, s az első kéz írta részben gyűjtésem szerint 'észak' jelentésű (45) s négyszer 'dél' (13 kétszer, 23, 303). A második kéz írásában tizenhatszor 'észak'-ot jelent (151, 161, 162 ötször, 165, 207, 229, 281, 296, 301, 302 kétszer, 316), ötször pedig 'dél' a jelentése (162 kétszer, 223, 308, 316). A harmadik kéz írásában a szó nem fordul elő. — A szó eredete MUNKÁCSI szerint: oszét tag. *äxsaw*, *exsaw*, *axsaw*,

¹ Az *eszköz* szó irodalmáról l. EtSz. KASSAI így magyarázza: *ez* mutató névmás + *köz* vagy: *kéz* + *köz*. A Debreceni Grammatika szerint: *ész* (*esz*) + *köz*. Ezt a magyarázatot hajlandó SIMONYI és kérdőjellel HORGER is elfogadni (l. EtSz.). BEKE is elfogadja ezt a megfjtést. Ő azért tartja helyesnek az *eszköz* szónak az *ész* szóval való kapcsolását, mert pl. a németben is *Rat* 'tanács', *Gerät* 'eszköz, szerszám', a finnben is *neuvo* 'tanács', de ezt is jelenti: 'eszköz, szerszám'. A finn szónak utóbbi jelentéséről maga is megállapítja, hogy germán hatás alatt keletkezett (Nyr. LXVI, 114—5).

dig. *azsawa*, *azsawe* 'Nacht' | ó-perzsa *zšapa* : *zšapavā* 'des Nachts' stb. A magyar szó oszét alapszava **āzsāwāk* (AKE. 240). Az árja szók tehát 'éjtszaka' jelentésűek, s így természetes, hogy MUNKÁCSI szerint a magyar *ezfek* szónak 'dél' jelentése csak a kódexmásolók tévedéséből származhatott. Ezt a magyarázatot elfogadja SKÖLD is (OssLehnw. 19—20), ASBÓTH azonban éppen azért, mert a magyar szónak 'dél' jelentése is van, elveti (NyK. XXXV, 68). Érdekes, hogy MUNKÁCSI a KSz. V. kötetében (304—29) már nem veszi fel a szót az oszét eredetű szavak közé, de KSz. XX, 2 már ismét szerepelteti. SIMONYI szerint az *ezfek* szót *észfek*-nek kell olvasnunk, s eredetét így magyarázza: **évszek* 'észak' (az *éj* szónak van a régi nyelvben *év* változata is), ebből **éfszek* s hangátvetéssel *észfek* (Nyr. XXXV, 7—8). Természetesen ő is azt kénytelen mondani, hogy szavunknak 'dél' jelentése tévedésből keletkezett. SIMONYI magyarázatát véglegesnek tekinti MÉSZÖLY (MŰy. VI, 404), s elfogadja az EtSz. is. — Sem MUNKÁCSI, sem SIMONYI magyarázata nem fogadható el biztosnak, mert mindkettő figyelmen kívül hagyja a 'dél' jelentést. Pedig az *ezfek*-nek jelentése éppenúgy 'dél', mint 'észak'. Tanulságos e tekintetben a Bécsi Kódex 162. lapján a következő szöveg: „*Q* hatalmazic *ezfèk* kirala ellen τ *ezfèkneç* kirala bëmegë az orzagba“, a latin eredetiben: „Ipse praeualebit adversus regem aquilonis et intrabit in regnum rex austri.“ Íme, ugyanabban a mondatban az *ezfek* jelentése egyszer 'észak', egyszer 'dél'. Ugyancsak a 162. lapon van egy másik mondat is, melynek egyik részében az *ezfek* a. m. 'észak', másik részében a. m. 'dél'. Tévedésről tehát nem lehet beszélünk: a Bécsi Kódex írójának és másolójának idejében ez a szó egyaránt volt 'észak' és 'dél' jelentésű. S ezt csak úgy érthetjük meg, ha az *ezfek* szót így magyarázzuk: *ez* 'közép, köz-' + *fek* 'fekvés'. Meglepőnek látszik a *fek* elemnek a *fekszik* igével való azonosítása, de tudjuk, hogy bár a *fekszik* ma úgynevezett *sz-szel* és *d*-vel bővülő *v*-tövű ige (*fekszik*, *feküdjünk*, *fekvő*), az alapszó azonban *fek* (vö. *feküt*, *feket* 'fektet', *fekés* 'fekvés', *fekő* 'fekvő' EtSz.). A *fek* szónál tehát olyan igenévszóval van dolgunk, amilyenek pl. *les*, *nyom*, *vész*. Van egy másik *sz-szel* és *d*-vel bővülő *v*-tövű igénk is, mely névszóul is használatos: *haragszik*, *haragudjatok*, *haragvó*; vö.: *haragandol* 'haragudni fogsz', *haragut* 'haragít', *haragul* 'megharagszik', *Haragó* személynév (NySz.; SZINNYEI: MŰy. XXII, 235), s mint névszó már a régiségben: *Harag meg bant elmet* (NySz.). — Az *ezfek* e szerint ezt jelenti: 'középfekvés', tudniillik a nap járásának két végpontja, kelet és nyugat között. Bizonytalannak és valószínűtlennek látszó meghatározás ugyan, hogy egy világtáj-név egyképen jelenthette a két legellentétesebb irányt, mégis, úgy látszik, így volt ez a régiségben. Nem arra hivatkozom, hogy *észak* szavunk egy adatban 'dél' jelentésű (EtSz.),

mert ez valóban tévedés lehet, hanem arra, hogy *dél* szavunk bolgár-török jövevényszó (EtSz.), *észak* szavunk pedig *é(j)-szak* összetételével elárulja, hogy nem lehet ósrégi, bár első adattaink már a XV. századból valók (EtSz.). Kellott tehát lennie a török eredetű *dél* és az újabb keletkezésű *észak* megelőzőjeképpen egy ősbibb szavunknak, s ez a Bécsi és a Székelyudvarhelyi Kódexben ránk is maradt. Ez az ősi szó csak a főgon-dolatot jelölte meg: a középső elhelyezkedést a két fővilágtáj, kelet és nyugat között (a kezdetleges műveltségű ember egészen bizonyosan ezt a két világtájat, a nap felkeltének és lenyugvásának pontját figyelte meg először). Minthogy azonban ez nem volt alkalmas pontos meghatározásra, új szókra lett szükség, s így jutott nyelvünkbe az egyik világtáj megjelölésére egy török eredetű szó, a másikéra pedig, bizonyára már a nyelv-történeti korban, egy magyar szóösszetétel: *észak* 'az éj szaka, az éj része'. Olvasása a szónak *ezfek*, illetőleg az *f* miatt *eszfek*. A Bécsi Kódex sehol sem tesz pontot az *ezfek* szó első *e* betűjére, ezt a betűt tehát nem olvashatjuk zárt *ē*-nek vagy *é*-nek. A Székelyudvarhelyi Kódexben mégis *eezfek* az alakja, s ennek olvasása minden bizonnyal *észfek*. Ezt úgy magyarázhatjuk, hogy a szó a Székelyudvarhelyi Kódex korában még ismeretes volt, de már annyira elhomályosult, hogy összezavarták az *észak* szóval, s ennek hatása alatt lett a régi *ezfek* ekkor már *észfek*.

Ha már megtettem mostani szómagyarázataimban ezeket a talán egyesek szemében merész, de meggyőződésem szerint biztos lépéseket, megkísérlek most egy valóban merész ugrást is: a Bíborbanszületett Konstantinos császár σαβαρτοι ασφαλοι kifejezését így kell olvasnunk; *szavárti ezfeli*, jelentése pedig 'a szavárti déli fele', azaz 'a szavárt (= magyar) nép déli fele, déli része'. A Levediában élt magyarokat tudvalevőleg egy nagy besenyő-támadás érte, s ennek következtében népünk egy része Perzsia vidékére menekült. Erről a néptöredékről emlékszik meg Konstantinos „De administrando imperio“ című munkájában: „De abban az időben nem mondták őket türköknek (= magyaroknak), hanem valami okból *szabartoi aszphaloi*-nak neveztek... és az egyik rész kelet felé Perzsia vidékére telepedett le, akik is mostanáig a türkök (= magyarok) régi elnevezése szerint *szabartoi aszphaloi*-nak neveztetnek“ (ed. BEKKER. 1840. 168, 10—1 és 169, 8—11; MORAVCSIK GYULA szíves közlése és fordítása). A görög kifejezés olvasása X. századi görög kiejtéssel: *szavarti aszfali*. A fejezet elején magyarázatomat az *a* névelővel kezdtem: 'a szavárti'. Ha valóban magyar ez az eddig görögnek hitt kifejezés, a névelő elmaradását könnyen megmagyarázhatjuk: *a*, az névelő a honfoglalás korában még nem is lehetett, hiszen ez még a XIII. századból való Halotti Beszédben és Ó-magyar Mária-siralomban sem fordul elő. Könnyen végezhetünk a *szavárti* résszel is.

A *szabar*, *szabir* népnév török eredetű: *sabar* ~ *sabyr* 'bolyongó' (NÉMETH, HonfKial. 189), *-ti* végzete pedig a régi magyar *-t*, *-ti* kicsinyítő képző; vö. *Cuest* 'Kövesd', *chigisti* 'Hegyesd', *Farcasti* 'Farkasd', *başyrt* 'baskir' stb. (vö.: MNy. XXXII, 225; NÉMETH i. m. 193). A *szávárti* nem a török *szabir* népre vonatkozik, hanem a magyarra, hiszen a magyarság másik két régi neve: *on(o)gur* és *türk* eredetileg szintén török népnév (NÉMETH i. m. 192).

Az *aszfali* szón sokat vitáztak tudósaink. Van a görögben egy *ἀσφαλής* szó, jelentése 'szilárd, megbízható'. A görög szövegből kétségtelenül megállapítható, hogy ha az *ἀσφαλοι* görög szó, ennek a szónak többes nominativusi alaknak kell lennie. Csak hogy a *ἀσφαλής* többes nominativusa nem *ἀσφαλοι*, hanem *ἀσφαλείς*. Tudósaink most már azt bizonyították, hogy volt az irodalmi *ἀσφαλής* mellett egy vulgáris *ἄσφαλος* változat is, s ennek többes nominativusa valóban *ἀσφαλοι*. Csak ugyan van is vulgáris *ἄσφαλος* változat, de MORAVCSIK GYULÁ-tól tudom, hogy nem Konstantinos korából, mert illet ebből az időből még nem lehet kimutatni. Alapos okunk van tehát annak állítására, hogy az *aszfali* nem lehet görög szó. Ezt bizonyítja a császár megjegyzése is: „valami okból“ *szavartí aszfalinak* nevezték. „Valami okból“, mert nem tudta, mit jelent ez a *szavartí aszfali*.

Az *ἀσφαλοι* a betűit nyílt *e*-nek is lehet olvasnunk. Hiszen éppen Konstantinos írja a *besenyő* (*bečenek*) népnévet így: *πατινακ*-; ő írja a magyar *Jenő* (*Jenäy*), *Keri* (*Kér*), *Keszi* törzsneveket így: *γενάχ*, *καρή*, *κασή*; az *Etelköz*-t így nevezi: *ἀτελοκούζου* stb. (ÓMÓlv. 7–8). Az *ἀσφαλοι* olvasása tehát *ezfeli* (mindkét *e* nyílt). Ennek *ez* előtagja az *eszköz*, *eszék* szókban is meglevő *ez* 1. 'közép' és 2. 'északi' vagy 'déli' (szavunk az *eszköz*, *eszék* szókban melléknévi jelző, az *ez* tehát itt is melléknév: 'északi' vagy 'déli'). A 2. számú jelentések közül a 'déli'-t kell kiválasztanunk, mert Perzsia Levediatól meg a későbbi etelközi hazától délre volt. A *feli* szónak *fel* része a 'dimidium, pars' jelentésű *fél* szó *fel* (nyílt *e*, vö. *felet*, *feles*) alakja, *-i* végzete pedig egyes 3. személyű birtokos személyrag, a mai köznyelvi *-e* helyett (pl. a régi nyelvben *lilki* 'lelke', *hiti*, *testi*, *kési*, *füsti*, *életi*, *szereteti* NyH.⁷ 118). Véleményem szerint nincs tehát akadály annak, hogy a *σάβαροι* *ἀσφαλοι*-t *szávárti ezfeli*-nek olvassuk, s így értelmezzük: 'a szávárti (= magyar) nép déli fele, déli része'.

Mikor ezt a kis tanulmányomat a Magyar Nyelvtudományi Társaságban előadtam, az ülés után PAIS DEZSŐ arra figyelmeztetett, hogy Konstantinos a magyar *i* hangot η meg i betűkkel szokta volt jelölni: 'Αρπαδή-ς 'Árpádi' azaz 'Árpád', *καρή* 'Käri' azaz 'Kér', *Μορήσ-ης* 'Moris' azaz 'Maros', *Ταξίς*, *Ταξίν* 'Taksin' azaz 'Taksony', *Φαλίτζι-ς* 'Falicsi' stb. PAISnak e megjegyzése alapján érthetetlennek látszik, hogy, ha a fent jelzett

kifejezés magyar, miért van Konstantinos szövegében \omicron a megszokott η meg ι helyett. Köszönöm PAIS DEZSŐnek szíves figyelmeztetését, mert ezzel, azt hiszem, hozzásegített ahhoz, hogy egy megnyugtató bizonyítékkal többet találjak. A görög szövegben ugyanis a két mondat így hangzik: Σάβαρτοι ἄσφαλοι . . . ἐπινομάζοντο | οἱ . . . καλοῦνται Σάβαρτοι ἄσφαλοι (GYÓNI MÁTYÁS, Magyarország és a magyarság a bizánci források tükrében 102). Világos, hogy a görög többes mondatbeli egyeztetés végett szerepel ott az \omicron betűcsoport, mely így a szókat hasonlóvá tette a görög többes nominativusi alakokhoz. S ezt a megszokottól eltérő \omicron írásmódot a császár nyugodtan követhette, hiszen az ő korában már az \omicron betűcsoportnak is i volt a hangértéke.

Most egy vallomással tartozom. Egyszer valaki (már nem emlékszem rá, hogy ki volt az), azt mondotta nekem, hogy NÉMETH GYULA tanár úr egy beszélgetés alkalmával kifejtette: az *aszfali* szót magyarnak tartja s így elemzi: *ez* (mutató névmás) + *feli*, s ez utóbbiban a *fél* 'dimidium, pars' szó van meg. Nemrég beszélgettem vele erről, de kijelentette, hogy ő ezt sohasem állította; azt azonban igenis mondotta, hogy az *asz* részben talán az *ász* (= oszét) szó van meg, a *fali*-t *feli*-nek kell olvasni, s valamiképpen a *fél* 'dimidium, pars' szót kell benne keresnünk. Az *aszfali*-nak most elmondottam megfejtési kísérlete tehát nem is tőlem származik, hanem NÉMETH GYULától, helyesebben attól az úrtól, aki nekem az ő véleményét helytelenül továbbította.¹ Jól tudtam, hogy az *asz* részt nem lehet az *ez* névmással azonosítani (csodálkoztam is rajta, hogy NÉMETH GYULA ilyet mondhatott), de úgy éreztem, hogy NÉMETH GYULA a helyes nyomra lépett. Mindig fülemben zsongott ez az *ez* (mutató névmás) + *feli* 'fél' magyarázat; akkoriban bukkantam rá meggyőződésem szerint az *eszköz*, *ezfek* szók eredetére, s az *aszfali* nak hozzákapcsolása és jelen megfejtési kísérlete most már nem volt nehéz munka.

Ha a *szavarti aszfali*-nak most ismertetett magyarázata megáll majd a későbbi kutatások kereszttüzeiben, vagyis ha helyesnek fog bizonyulni, akkor egy magyar birtokos szerkezetet, egy kis magyar mondatot fedeztünk fel, nem is Konstantinos idejéből, 950 tájáról, hanem sokkal régebről. Hiszen maga a császár mondja, hogy ez a név Perzsiába szakadt őseinknek régi elnevezése. Ez a régi elnevezés pedig csak a besenyő-támadás következtében a Levediából való elköltözés után, az etelközi tartózkodás első idejéből, a IX. század első feléből való lehet.

JUHÁSZ JENŐ.

¹ „Ez a *Szavardu* NÉMETH GYULA szerint szabályos hangtörténeti fejlemény a *szavardi*-ból, amely előírse a magyarok régi nevének, a Konstantinosnál feljegyzett *szavardi-aszfali*-nek.“ Ez olvasható Magyar Anonymusom *Szavárd-jegyzetében* (142). És esetleg nem lehetetlen, hogy én voltam az, aki JUHÁSZ JENŐnek jeleztem a NÉMETH GYULA-féle *asz* 'oszét' + *feli* 'fele' magyarázatot, de nem „helytelenül“. — PAIS DEZSŐ.

Székesfehérvár.

IV. Béla királyunk 1254-ben a fehérvári szentegyház javára kiadott oklevelében felsorolja a templom iránt való gondoskodásának okait: benne őrzik az ország királyi székét és a koronát, ott kenik fel a királyokat, és benne nyugszik elődeinek szent teste (CodDipl. IV, 2:231). Évszázadokon át ez volt a város nevezetessége is, hazai írók és külföldi utazók ezt jegyzik fel róla elsősorban. Egyik-másik (Monaci, Szerémi) megemlékezik arról is, hogy ezt a fejedelmi várost vizek és ingoványok övezik, de mind mostanáig az volt a meggyőződés a tudomány körében is, a közhiedelemben is, hogy *Székesfehérvár* nevének *Székes* előtagja a dicső múlt emlékét őrzi. Csak legújabban (MNY. XXXVI, 256) vetette fel SZABÓ T. ARTILA azt a gondolatot, hogy *Fehérvár* nem azért volna *Székes*, mert benne 36 koronázás, 15 királyi temetés, 47 országgyűlés ment végbe, hanem a környező mocsarak miatt ragasztotta rá a vidék lakossága ezt a nevet a XVII., esetleg a XVI. században, mert *székes* 'mocsaras'-t is jelentett volna.

A fehérvári ingovány nemcsak a várost vette körül, hanem tőle déli-délkeleti irányban egy 3—7 km széles térszínmelyedésben Szekszárdon túlig nyúlt. A Fehérvártól délre 22 km-re fekvő Soponya község református anyakönyvei annak megörökítésével kezdődnek, hogyan került oda a mai lakosság első raja: 1688-ban (Székesfehérvár visszafoglalásának évében) a szomszéd Nagylángot templomostul feldúlták, lakói az ingovány egyik szigetére menekültek, ott fatemplomot építettek, később a Zichyek Soponyára telepítették őket. Húsz évvel ezelőtt Nagyláng agg plébánosa szóhagyomány alapján meg tudta mutatni a sziget helyét a lecsapolt mocsár területén.

Ennek az ingoványos vidéknek neve azonban sohasem volt *Szék*, hanem leszámítva az 1341-i egyetlen *Kezelefezek* adatot (ZichyOkm. II, 9), amely lehet az oklevélíró tévedése is, mindig csak *Sár*. A *Sár* róna vidékéről énekel a környék nagy fia, Vörösmarty. Fejér megyének a múlt század első felében még volt *sármelléki* járása. A középkorból pedig CSÁNKI 1294-től kezdve Fejér és Tolna megye területéről kilenc község adataiban közli, hogy a *Sár* (fluvius *Saar*, *Sar*, aqua *Saar*) mellékén fekszik az illető község (CSÁNKI III, 327 kk.). Vannak ilyen adatai is: 1401: „in fluvio *Sarvizy*“ (III, 318) | 1342: „iuxta *Saarrete*“ (III, 417), azaz *Sárnak* a vize, *Sárnak* a réte. Brown Eduard angol orvos 1669-i utazásának leírásában említi a *Sarvizza* nevet (SZAMOTA, Régi utazások 295); ezt a magyar *Sárvize* hallása után írhatta csak. KÁROLY JÁNOS 1703-ból közli: „... penes fluvium *Sár vize*...“ (Fejér vm. tört. V, 607). Ma a hajdani ingovány vizeit levezető kétágú csatorna neve *Sárviz*, a közében levő területé *Sárrét* vagy *Sárréte*. — A mocsárvidéknek ezekből az összetételekből is ki-
vi-

láglo *Sár* neve korán szerepel helynevekben előtagként. Csánki már 1249-ből ismeri a „*poss. Sarzabady*“ adatot (III, 344.), azután 1510-ig még négy *Sár*-előtagú nevet. Ma Fejér és Tolna megyében tíz község hivatalos nevében szerepel a *Sár* előtag a Fehérvártól ény.-ra levő *Sárkeresztes*-től a Bátaszék közelében található *Sárpilis*-ig. A nem hivatalos, népies nyelvben még nagyobb az elterjedése, pl. a hivatalosan *Aba* nevű falu egy népdala így kezdődik: „Kiöntött a *sárabai* kanális . . .“ — Ha tehát a magyarság ősi szent városát a prózai mocsárról nevezték volna el, ma *Sárfehérvár* volna a neve.

Mondjuk, hogy a hódoltság korában Fehérvár vidékén élt volna egy *székes* 'vadosus, lutosus; sumpfig' jelentésű szó. Ennek azonban nyomának kellene lenni később is, hiszen a lakosság nem cserélődött ki azóta gyökeresen, megvan a folytatólágossága, mint említett soponyai példám is mutatja. De ilyen szó nem mutatható ki sem a vidék népnyelvéből, sem ottani levéltári adatokból, sem pedig a Fehérvárral vagy környékével kapcsolatban állt írók nyelvéből, noha ezek számosan vannak attól a gr. Eszterházy Ferenc főispántól, aki a Rákóczi-korban írta kuruzsló könyvét, egészen Szekfű Gyuláig. Nehéz elképzelni, hogy a *székes* szó addig élt, amíg Székesfehérvár nevében helyet foglalhatott, azután eltűnt.

Hogy *Fehérvár*-t a *Székes* jelző nélkül emlegetik a régiek, az nem bizonyítja, hogy azt a jelzőt nem ismerték. *Gyulafehérvár* és *Ersekujvár* a végbeliek XVI. századi levelezésében többnyire csak *Fehérvár* és *Ujvár*; ebből mégsem következik, hogy ezek a városok nem őrzik nevükben a *gyula* törzsfők és Oláh *érsek* emlékét. A környékbeli magyar hétköznapi beszédében ma is csak *Fehérvár*-ról beszél, pl. „Bemegyek *Fehérvárra*.“ A *Székes* jelzőt csak megkülönböztetés vagy ünnepélyesség okából használja. Dalolni már így dalol: „Ha bemegyek *Székesfehérvárra* . . .“ Így lehetett ez régen is. A Balassa Menyhárt komédiáját 1569-ben kiadó abrudbányai lelkész *Székesfehérvári* Karádi Pálnak nevezi magát, mert *Fehérvár* volt a közeli *Gyulafehérvár* is, a *Fehérvári* név félreértésre adott volna okot.

A XVI. században élénk emlékezetben kellett élnie Fehérvár történelmi szerepének, hiszen az utolsó koronázás 1527-ben, az utolsó királytemetés 1540-ben ment végbe falai közt. Ime néhány adat abból a századból: Verancsics az 1506-i eseményekről azt írja, hogy *Székesfehérvártt* történtek (MonHistHung. Script. III, 3); Ibralion bég levelében (1555.) *Zekeos feier varatt* olvasható (SZEKFŰ—ECKHART—TAKÁTS, BudBas. 1915, 3); Musztafa basa 1574-ben és 1576-ban *Zekös feier var-t* említ (i. h. 69, 105); Ali basa 1581-ben *Szekeos feiruar-t* ír. Az előző századokból nincs magyar adatunk a város nevére, csak az, amely az 1055-i tihanyi alapítólevélben merül fel.

Latinul egy 1320-i oklevél szerint a város neve *Alba Regalis* (KÁROLY i. m. II, 619); attól kezdve oklevelek, törvények és írók hosszú sora ismétli ezt a nevet a XIV., XV. és XVI. században. Később feltűnik az *Alba Regia* név, a szabálytalan latinsággal író Szeréminél *Alba Regalia* is többször előfordul (MonHistHung. Script. I, 162, 179, 387). Ez a *Regalis* ~ *Regia* nem lehet más, mint a *Székes* latinra fordítása; a NySz. szerint ugyanis a *székes* 'főrangú, fejedelmi' jelentésű is lehetett.

A város német és török neve is magyarból való fordítás. 1490-ben Fehérvár Habsburgi Miksa hatalmába került. Ez onnan több német és latin nyelvű oklevelet bocsátott ki (Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen II. Jahrg. 428—32). Az elsőben ezt olvassuk: „wir . . . haben die stat *Stulweyssemburg* in unser gehorsam eruordert“; a keltezés: „Geben in vunser stat *Stuelweyssemburg* . . .“; az ugyanaz nap kelt latin nyelvű: „in civitate nostra *Alba Regali*“. A *Stuel* ~ *Stul* a *Regalis*-szal egyenlő értékű és világosan a *Székes* fordítása.

Herberstein Zsigmond 1518 és 1538 között többször megfordult hazánkban. Útleírásaiban nem egyszer fordul elő *Stuelweissenburg*. II. Lajos temetéséről azt írja, hogy „gen *Stuelweissenburg*“ ment végbe (KOVACHICH, Sammlung kleiner noch ungedruckter Stücke I, 215); I. Ferdinánd koronázásáról pedig így emlékezik meg: „ . . . nach eroberung Ofen des Khuniglichen Stuels zohe man gen *Stuelweissenburg* . . . und paide [t. i. a király és hitvese] gekront . . .“ (i. m. 216). Kétségtelen, hogy a *Stuel* Fehérvárnál sem jelenthet mást, mint Budánál, azaz 'királyi székhely'-et.

ÉRDY JÁNOS ismertette (TörtTár. XIII, 167—76) a *Székesfehérvár* kétszeri (1601. és 1688.) visszafoglalásának örömére vert 10 németországi emlékérmét. Felirataik nagyon tanulságosak. Rajtuk a város neve *Alba Regalis*, *Alba Regia*, *Stvlweissenburg*, *Stvlweisenburg*. Van olyan is, amelyen a latin és német név egyaránt megvan, bizonyosságul annak, hogy a *Regalis* ~ *Regia* és *Stuhl* ugyanazt jelenti. Hogy mit, azt legbeszédesebben mutatja a X. számú érem. Ennek egyik lapján a város képe látható *STVLWEISSENBVRG* felirattal, a másikon Lipót császár királyi széken ülve és ez a mondat: *DEIN STVHL SOLL BESTEHEN*. Tehát 1688-ban a németiség gondolatvilágában *Székesfehérvár* neve a 'királyi szék' képzetét idézte fel.

A törökök *Usztülni Belgirád*-nak mondták *Fehérvár*-t. Ez a szláv *Sztołni Belgrád* törökös ejtése, végeredményben *Székesfehérvár* pontos fordítása. Így írják az 1543-i ostromot megörökítő Dzselaładétól a hódoltság vége felé itt járó Evliáig (Török Történetírók II, 3, III, 269 kk.). Evlia azt is megmagyarázza, honnan származik ez a név: az új magyar királyo-

kat ott székre ültették. Mintha csak IV. Béla említett oklevelét olvasnók: „... ubi *solium Regni* et corona conservatur...“ Evlia a jelképes „piros alma“ névvel is említi Fehérvárt úgy, mint Budát és Esztergomot, a két másik régi székvárost. A törökben *Usztüni Belgirád*-ból elég korán egy népetimológias *Usztüni Belgirád* 'Felsőfehérvár' is keletkezett. Ezt török írókon kívül Szeréminknél is megtaláljuk: „... in civitate *Vztoni Beograd* id est in *Alba Regalia*...“ (i. h. 388).

Ilyen eleven volt *Fehérvár* királyi székhely voltának emléke a XVII. század végén a német és török köztudatban. A hagyományok makacsul szívós életűek. 1694-ben a budai német tanács városát „*Hauptstadt Ofen*“-nek nevezi (TAKÁTS S., A régi Magyarország jókedve 305). Esztergomban 1706-ban, Rákócziék kiszorítása után Bruckental császári parancsnok teljesen a németiségnek adja a vezetést, a város jegyzőkönyvei is németté lesznek. Ez a német tanács német nyelvű jegyzőkönyvébe foglalja áhitatos kívánságát, hogy városa kerüljön abba az állapotba, amelyben Szent István idejekor volt, aki itt született és az ő szószólójuk, oltalmazójuk lesz Istennél (Városi jk. 1709. augusztus 13.). Ha ezekben a gyökértelen, jött-ment idegenekben ilyen megható erővel szólal meg a rég letűnt századokon átsugárzó magyar hagyomány, én azt sem tartom gyanús körülménynek, hogy magyarok egyik ősi városuk múltjára néhány évtizedig emlékeznek és nevében megőrzik a hajdani dicsőség emlékét. Nem gyanús ez, hanem a magyar hagyománytiszteletnek ragyogó példája. *Székesfehérvár* tehát nem volt soha 'Mocsárfehérvár'.

Felmerül még az a kérdés, mikor keletkezett a *Székesfehérvár* ~ *Székesfejérvár* név. Az 1055-i *feheruuaru* még előtag nélkül van; több magyar nyelvű adatunk pedig nincs a középkorból. Csak az idegen, latin vagy német alakon állapíthatjuk meg a névnek állandó jelzővel való gyarapodását, mert amint láttuk, ezek a nyelvek a város nevét magyarból fordították. A XII. századi magyar *Gesta* alapján dolgozó Mügeln Henrik sokszor említi a várost, de *weyssenburg*, *weyssenpurg* vagy *weyssenpurck* formában. Még az Aranybullában is csak *Alba* található. Az említett 1320-i oklevélben már *Alba Regalis*-t olvasunk. Feltehetjük tehát, hogy a XIV. század elején magyarul is mondtak *Székesfehérvár*-t.

Miért lett *Fehérvár*-ból *Székesfehérvár*? Feleletül ZÁKONYI MIHÁLY hercegprímási levéltáros úr véleményét adom: „A város első ideiben a *fehér* ~ *fejér* szónak még megvolt az 'előkelő, vezéri' értelme, *Fehérvár* magában is kifejezte a főváros fogalmát. A *fehér* ~ *fejér* illetén jelentésének homályosodásával egyre szükségesebbé lett, hogy más szóval, jelzővel magyarágassák, amit eredetileg a név kifejezett. Ez a magyarágató jelző azután hozzá is tapadt a névhez.“

Ezt a fokozatos tapadást vélem én felfedezni latin emlé-

keinkben körülbelül 1100-tól kezdve. A *Legenda Maior* és *Hartvicus* ezt írják Szent István temetéséről: „... corpus ad *sedem regiam, albam* uidelicet *civitatem* deducitur“ (M. FLORIANUS, *FontDom.* 28, 61). IV. Béla koronázásáról Rogeriusnál ezt találjuk: „rex... venit ad *Albam regiam civitatem* et ibi... extitit coronatus...“ (MARCZALI, *Enchiridion* 151). III. Endre 1291-i törvényében pedig: „... apud *Albam*, in loco nostro *catedrali*...“ (MARCZALI i. m. 186). Innét már csak egy lépés van az *Alba Regalis* állandó használatáig.

CSONKÁS MIHÁLY.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Magánhangzók nyiltabbá válása. SZABÓ T. ATTILA „A visszartért keleti részek népnyelvé“ című cikkében a Tiszahát népnyelvére jellemző sajtáságul az *u, ü*, illetőleg *ú, ű* helyén egy fokkal nyiltabb nyelvallású *ó, ő* használatát állapítja meg, úgymint: *fiō* (fiú), *dōlt* (dült), *gyūsō* (gyűszű), *gyōjtō* (gyűjtő), *fōrdōtak* (fordultak), *feleségōl* (feleségül) stb., és úgy véli, hogy az ilyen ejtésű alakokban „nyiltabbá válás“ történt (MNY. XXXVII, 3). Ebben a fölfogásában nyilvánvalóan téved, és tévedésének oka a nyelvtörténeti szempontnak figyelmen kívül hagyása volt. A cikkíró ugyanis a fölhozott népnyelvi alakokat egyszerűen a mai köznyelvi alakokhoz méri, és mivel ezek: *fiú, dült, gyűszű, gyűjtő, fordultak, feleségül* stb. zártabb *ú, ű*, illetőleg *u, ü* magánhangzót mutatnak, a népnyelvi kiejtésben nyiltabbá válást lát. A nyelvjárási alakokat azonban a történeti fejlődés szempontjából kell vizsgálnunk és ezen az alapon kell mivoltukat helyesen megállapítanunk. Történeti szempontból pedig valamennyi főntebb idézett szóban, illetőleg szóalakban a nyiltabb hosszú magánhangzó, az *ó* és *ő* az eredetibb, a szóbanforgó kiejtésmód tehát nyiltabbá válásnak nem minősíthető. A visszaható *-ul, -ül* (<*-ül, -ül*) igeképzőnek meg a hasonló hangzású határozóragnak régibb és eredetibb *-ól, -öl* ejtését bizonyítani sem kell. A *gyűszű* szónak szövégi *ő*-vel való alakja szintén régiesség (l. NySz. és GOMBÓCZ, BTLw. 83). Ugyanez az eset a *dül* igével is, amely a régiségben általában *döl*-nek hangzott (az EtSz. címszól is ezt a ma is használt alakot veszi föl). A *gyűjt* igének *gyōjt* ejtése már a kódexek korában megvolt (l. NySz. és GOMBÓCZ i. m. 81). A *fiú* szóról az EtSz. azt mondja ugyan, hogy *fiō* alakjára biztos régi adatot nem ismerünk, mert a SZINNYEI, NyH.-ban fölhozott *fiō* alak helymegjelölés nélkül áll. Azonban maga is hivatkozik a *férfiú*-nak régi *férfiō* és az *ifjú*-nak régi *ifjō* változatára. Ami ez utóbbi alakot illeti, meg kell jegyezni, hogy a NySz.-nak két *ó* végű adata közül csak az egyik idézet helyes, az 1572-i Bécsi Kalendáriumból való, mert ebben a F₄ lapon csakugyan ez olvasható: „sok *iffiō* [így] nep eō kōzōlōk meg hal“ (az *ő* nyilvánvaló sajtóhiba *o* helyett). A VirgK. 138. l.-ről idézett *ifyo* adat azonban hibás, mert magában az akadémiai könyvtárban őrzött kéziratban „*ifjō* zwzek-

nek" van írva, és a helyet a NyTár is *ifyv* alakkal közli. Ha mármost a régi *férfitó* és *ifjó* ejtésben nincs okunk kételkedni, akkor a *fiú* szónak régiebb *fió* alakját sem vonhatjuk kétségbe, mert mind a két összetételes származású szónak: a *férfitó*-nak is, meg az *ifjú*-nak is második eleme tudvalevőleg a *fiú* szót tartalmazza (< *fér-fiú*, *i fiú*). Ha így a tiszaháti népnyelv valamennyi kérdéses alakjában régiebb az *ó*, *ő* hangzós ejtés (amiben alig kételkedhetünk), akkor bennük nem hosszú hangzóknak „nyiltabbá válását”, hanem eredetibb, illetőleg régiebb hangállapotnak a megőrzését kell látnunk. Hosszú magánhangzóknak nyiltabbá válása népnyelvünkben — amint HORGER is megállapítja (A m. nyelvjárások 143. és 160. §.) — a legritkább jelenségek közé tartozik, és a palócban mutatkozó *é > ê* fejlődésen és az alsófehér- és kisküküllőmegyei szórványos *ó > a* változáson kívül eddig nem ismerünk reá példákat.

ZOLNAI GYULA.

Raghalmozással alakult határozók a kolozsvári Hóstát nyelvében.¹ A székely nyelvjárásoknak egyik jellemző sajátága a locativusi *-t* ragnak igen sok esetben való megőrzése (HORGER, A m. nyelvjárások 132). Ez azonban nemcsak a székely, hanem a vele szomszédos királyhágóntúli nyelvjárasterületen is észlelhető. Így: *faluhejt*, *városhejt*, *máshejt*, *bizonyost*, *erőst*, *igye-nősf* (HORGER, A szakadati nyelvjárás-sziget: MNy. VI. 310); *rígutt* (MNy. XI, 91); *sohunt* (MNy. XXXII, 339); *hējt* Kolozsvár, Hóstát (l. még a MTsz. példáit). Ez alkalommal a kolozsvári Hóstát nyelvében megfigyelt következő raghalmozással képzett határozószókra szeretném felhívni a figyelmet.

Hējret 'helyrét'. *Ojā hējret mēntünk*, *ahöl le vót padólva a csūr*. *Ijē hējret ety tapasztált embēr kell*. Raghalmozás. A *-re* eredetibb hosszú hangzóval. Tehát *hēj + -ré* lativusi rag + *-t* locativusi rag. Jelentése lativusi.

Ārūlett 'arról, arról felől'. *Ārūlett jūt haza*. Raghalmozás. Alapszó az *arról*, illetőleg ennek nyelvjárási *ārūl* változata. Ehhez járul a *-tt* locativus rag; az *l* hangzóközi helyzetben ikerítődött. Tehát **ārūl + (e)t(t)*. Vö.: *ārunnān* Nagybánya | *arrunnat* Háromszék | *arrunnét* uo.; továbbá *hātrunnat* Czófalva (MNy. III, 471).

Mērūlett 'merről? milyen irányból?'. Keletkezése ugyanaz, mint az *ārūlett*-nek, s ennek magashangú kérdő párja. Tehát a *merről* népnyelvi *mērūl* alakja + locativusi *-tt*. Az *l* pedig hangzóközi helyzetben itt is ikerítődött. Vö.: *mērūnnen*, *mērūnnét* hsz. (Csűry, Szhsz. II, 123) | „*merūnnet* jütt?” a. m. 'honnan?' Kutyalva (MNy. XXXII, 338).

Onnét 'onnan'. Eredetileg *onnent*. Az *n* elvesztésével *onnét*. Tehát eredetileg ez is raghalmozással képződött. Vö. *onnant* Gvadányi (NySz.); l. még MTsz.

Hunnét 'honnan'. *Hunnét segíjjük ki?* Ugyanaz a képzési mód, mint az *onnét*. Vö. a MTsz. adataival.

¹ A Hóstát Kolozsvárnak északi és észak-keleti része. Lakosai földművelők, és részben iparosok. Zárt egységet alkotnak. A város és a környékbeli falvak lakosságával nem keverednek.

Felüllett 'felé (merre? merre van? hova?)'. A *felül* névutónak a régi nyelvben volt lativusi értelme is (vö. SIMONYI, MHat. II, 25). Ehhez járul még a locativusi *-tt*. A névutó jelentése azonban továbbra is lativusi marad. A *felül* névutó locativusi *-l*-je hangzóközi helyzetben ikeritődött. Tehát *felül(l) + (e)l(t)*.

BALASSA IVÁN.

-ba, -be ragos helynevek az ördögösfüzesi oláhság nyelvében. SZABÓ T. ATTILÁNAK „Ragozott magyar helynevek a ruménben” című cikkéből (MNY. XXXV, 112) tudjuk, hogy az erdélyi magyar helynévanyagból az oláh határozóragos alakban is kerültek át helynevek. SZABÓ T. ATTILA fel is sorol több ilyen helynevet. — 1936 júniusában végzett gyűjtésem alkalmával a szolnok-dobokamegyei Ördögösfüzesen magam is több ilyen helynevet találtam. Ilyenek: *Cserespad* ~ ol. *Cserespodbá* < m. *Cserespadba* | *Fellak* ~ ol. *Lá fálodbá* | *Fellak úttya* ~ ol. *Drumu fálodbi* | *Kizsédem* ~ ol. *Zsédembe mnyiku* | *Nazsédem* ~ ol. *Zsédembe máre* | *Kórógy* ~ ol. *Lá korojbá* | *Kóróccsorgója* ~ ol. *Lá päräu korojbi* | *Lak* ~ ol. *Lá logbá* | *Pad* ~ ol. *Podbá* | *Sombokor* ~ ol. *Simbokorbá* | *Szilas* ~ ol. *Szilozsbá* | *Szilasbúke* ~ ol. *Fádzsetu szilozsbi* | *Szilasarka* ~ ol. *Päräu szilozsbi* | *Veréte* ~ ol. *Vérétyibéá* | *Veréte alatt* ~ ol. *Szu véretyibéá* | *Veréte teteje* ~ ol. *Gyálu véretyibéá*.

A kölcsönzés következtében előállott hangtani változások közül mindössze a *Kórógy* > *Korojbi* helynév *gy* > *j* változása érdemel említést. Tudjuk az oláh nyelv történeti hangtanából, hogy a magyarból kölcsönzött szavak *ny* hangja a románban *i* (*j*)-vé változott. Pl. *Aranyos* > *Arijes*, *Enyed* > *Anyud* > *Ajud*. Ugyanez történt és történik a magyar *gy* hanggal is: *Kórógyba* > *Korojbá*. A *korojbi* és *szilozsbi* a *Korojbá* és *Szilozsbá* helyneveknek genitivusi alakjai.

MÁRTON GYULA.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Felelő nap. Ismeretes, hogy Horatius első magyar fordítása a XVI. század végéről, Tasnádi Pétertől való. Az inkább átköltésnek, mint fordításnak nevezhető vers a híres Postumus-ódát (II. 14.) az eredetinek alkaiosi versmértékében, de rímesen adja vissza. Tasnádi a maga korához viszonyítottan meglepő verselő készséget mutat, azonban ugyancsak kora oktató, erkölcsös céljának megfelelően az eredetinek gondolatmenetén túl saját intelmeit is beleszövi a versbe. Így az „Eheu fugaces, Postume, Postume, labuntur anni” kezdetből egy egész versszakot alkot, így: „Látod mely rövid mulandó ez világ. | Elmulik higgyed mint szinte az virág, | Mert nincsen benne állandóság, | Folyása néki állhatatlanság.”

A „... sive reges | Sive inopes erimus coloni” szövegből ez a negyedik strófa lett: „Az bódog olyan nála mint az szegény. | Mert az királ is halandó mint szegény, | *Felelő napot* ott nem adnak | Jóllehet azt mindenek kívánnak.”

Mi ez a *felelő nap*? A latin szövegből semmiféle útmutatást sem szereztünk, hisz ez, mint látjuk, a fordítónak jószerével csak a gondolatmenetre ad irányítást, az eredetivel azonban sok költői szabadsággal bánt. A NySz.-ral sem boldogulunk. Előfordul ott a *felelő* szó, de főnévként, megkérdőjelezetten: „Valaki az elmúlt vásárhelyi gyűlés után lett *felelővé*, az megbüntettessék“ (ErdTört. I, 297) | „Az étezőknek, orgazdáknak, *felelőknek* és étetőknek soha ne legyen gratiajok“ (ErdOrszgy. II, 51). Ugyanez a jelentése a *felelt* főnévnek is: „Az gonoszul élő emberöket igazán megmondják, orvosokat, orgazdákat, *felelteket*, tolvajokat“ (i. h. II, 341).

Nyilvánvaló tehát, hogy itt valami 'gonosztevő-féle' a *felelő* vagy *felelt* értelme. Ezzel hát nem sokra megyünk. Azt hiszem azonban, hogy jó nyomon járok, ha a versszak harmadik sorának ott szavában az ítéletnapra való utalást látok és fölteszem, hogy a Dies irae hymnus „Quid sum miser tunc dicturus“ gondolatmenete szerint a fordító is a földi sáfárkodásunkért való felelősségrevonásra gondol. E szerint a *felelő nap* nem más, mint a 'számadás, a felelősség napja'.

BUZÁS DEZSŐ.

Bakafántos. E szavunkról az EtSz.-ban ezt olvashatjuk: „Eredete ismeretlen. Hangfestő szó? Vö. a *bakafityere* c.“ Nem hiszem azonban, hogy e szavunknak valamilyen köze volna a 'kötekedő gyermek' jelentésű (különben csak egyetlen egy adatból ismert) *bakafityere* szóhoz. De ha volna is talán közük egymáshoz, akkor is csak azt tartanám lehetőnek, hogy *bakafityere* a sokkal elterjedtebb *bakafántos*-nak játshi elváltoztatása, nem pedig ennek fordítottját. Erről a *bakafántos* szavunkról pedig nekem az a véleményem, hogy végeredményben azonos azzal a *fogafent* melléknévvel, melyet a NySz. Pósházinak egy 1669-ben megjelent munkájából idéz. Az idézett mondatban: „Olyan *foga-fent* distinctiót nem ismér“ ugyan 'éles' a jelentése, de eredetibb jelentése nyilván *éles fogú → *harapós' volt, ami egészen könnyen egyeztethető a *bakafántos*-nak 'kötekedő, kapcsáskodó' jelentésével. Hangtani tekintetben pedig azt hiszem, hogy e R. *fogafent*-ből az összetétel elhomályosodása következtében olyan vidéken, ahol labialis a helyett illabiális á-t ejtettek, hangrendi illeszkedéssel **fogáfánt*, majd ebből más vidéken **fogafánt* lett. (Utolsó szótagbeli á-nak rákövetkező n [*> ny*] előtt való megnyúlására vö. pl. *ministráns*, *protéstitáns*, *gyémánt*, *bojtorján*, *csalán*, *Kéán*, *Bogdán*, *boroszlán*, *borostyán*, *márvány* stb. L. erről HORGER: UngJahrb. XV, 434.) Ehhez aztán, melléknév lévén, könnyen hozzájárulhatott az -s melléknévképző, s ebből az etimologiai érthetlensége miatt családitanlan, teljesen egymagára álló **fogafántos*-ból némi népetimológias értelmestítés következtében könnyen lehetett *bakafántos*, s ez alakjában aztán a múlt század folyamán a köznyelvbe is bejutott ez a szó. Mivel a kiindulópontként felvett R. *fogafent* és a végeredménynek tekintett *bakafántos* között egyetlen egy közbülső adatot sem tudok idézni, ezért nem mernék ugyan megesküdni rá, hogy csakugyan ez a története e szónak, de ezt nagyon is valószínűnek tartom.

Kén. E szavunk tudvalevőleg nyelvújításkori tudatos elvonas a R. *kénkő* és *kénygyertya* összetételekből. Hogy mi ezeknek jelzős előtagja, a *kén* szó, azt eddig tudtommal még csak Munkácsy próbálta megmagyarázni (NyK. XLVII, 313). Először is azt állapítja meg, hogy régebbi irodalmunkban a *kénkő* „főképp a szurokkal és kénkövel égő pokol, a *kénkő* lángjához hasonlatos tekintetű Sátán s egyéb ily szörnyűségek rajzában jelentkezik, s ezért [!] nem hiába írják *kin-kő*-nek is“, hogy a bibliai Sodomával kapcsolatos egyházi beszédekben és iratokban is bizonyára sűrűn emlegették „a bűnösökre égből szakadó s *esső* gyanánt hulló *kénkövet* is“, és meglepőnek mondja, hogy a MünchK.-ben egy ilyen alkalommal az olvasható, hogy tűz és „bűdös *kéneső*“ esett le az égből. E miatt azt gondolja, hogy „a *kén-kő* a *kéneső* régi *kén-esső*-féle népetimológiai elemzésének köszöni létét.“ — En azonban ezeket az érveket nem érzem meggyőző erejűeknek. Nekem e szó eredetéről egészen más a véleményem. Az, hogy etimológiailag azonos a 'Pein' jelentésű *kin* szóval, melynek régebbi alakja tudvalevőleg szintén *kén* volt.

Alaki tekintetben az támogatja ezt a véleményemet, hogy a 'Schwefel' jelentésű *kén(-kő)*-nek is van R., N. *kin(-kő)* változata. Ezért tehát bátran fel merem tenni (szinte számtalan példa jogosít fel erre), hogy a kétjelentésűvé vált *kén* ~ *kin* között megoszlás történt: az újabb *kin* alak mellett csak a 'Pein' jelentés maradt meg, a régebbi *kén(-kő)* alak mellett pedig csak a 'Schwefel' jelentés. Az a körülmény, hogy a (R. *kén* >) *kin* szóhoz a hagyomány hatása alatt továbbra is hátulsó magánhangzós járulékok csatlakoznak (pl. *kinok*, *kinos*, *kinoz*, *kinja* stb.), egészen természetes. De éppen ilyen természetes az is, hogy mikor a nyelvújítók a 'Schwefel' jelentésű *kénkő* összetételből önállósították a *kén* előtagot, ehhez, mivel akkor már nem is sejtették ennek a *kin* szóval való etimológiai azonosságát, elülső magánhangzós járulékok csatlakoztak (pl. *kénes*, *kénből*, *kénhez* stb.). — Megemlítem még ezzel kapcsolatban, hogy a R. *kénygyertya* összetétel föltétlenül egy korábbi **kénkőgyertya* összetétel rövidülése.

Tárgyi tekintetben is teljesen érthető szerintem, hogy elődeink *kénkő*-nek, vagyis 'kinkő'-nek nevezték el ezt a köfaját. Az ennek égetésekor keletkező gázok ugyanis nemcsak bűdösek, hanem belehelve igen kízó fájdalmat, sőt halált is okoznak. (Ez az oka annak is, hogy egyházi iratok a pokollal vagy a bűnös Sodomá és Gomorra pusztulásával kapcsolatban nemcsak egyszerűen lángokat vagy esőt, hanem *kénkőves* lángokat vagy esőt emlegetnek.)

Zsákmány. Nem hiszem, hogy Loványi (MNY. XXXVI, 297) helyesebben magyarázta volna e szavunk eredetét, mint én (i. h. XXXVI, 131). Ő ugyanis előbb felállítja azt a teljességgel elfogadhatatlan tételt, hogy *alamizsna*, *testamentom*, *prédikáció*, *professzió* szavaink úgy keletkeztek, hogy „kiváltak“ az *alamizsnát tesz* stb. kifejezésekből, s erre a homoktalajra aztán felépíti azt a következtetését, hogy tehát: a magyar *zsákmány* szó is így keletkezett. De abban sem adhatok neki igazat, hogy idegenyelvi névszók nem honosodtak volna meg a mi nyelvünkben

igésítve is. A *curukkol* és *rostokol* igék erre, ebben teljesen igaz van Loványinak, nem jó példák ugyan (megfelelkeztem akkor arról, hogy van *curukk!* és N. *rostok* névszó is), de *óbégat* és *firuncvancigol* feltétlenül jó példák,¹ és jó az is (ez csak újabban jutott eszembe), hogy a tót *miškar* főnévből a mi nyelvünkben N. *miskárol* ige lett. Hogy pedig csak hét német jövevényszóról bizonyítható, hogy már a XII. század vége előtt, és csak hatról, hogy már a XIV. század első negyede előtt honosodtak meg a mi nyelvünkben, az még egyáltalán nem jelenti azt, hogy csak is ezek honosodtak meg ezen időpontokig. És hogy a *zsákmányol* ige, amely csak a XVI. század közepe óta mutatható ki, ne lehetne ezért sokkal régiebb is a mi nyelvünkben, azt higgye el, aki akarja, de én nem hiszem.

Nádorispán. Igen kellemes meglepetést szerzett nekem Kniezsának a MNy. februári füzetében megjelent *nádorispán*-cikke, mert alig néhány nappal azelőtt nagyon zúgolódtam magamban, hogy a magamfajta nem-szlavista nyelvész, ha tudni akar valamit e szavunk eredetéről, kénytelen megelégedni azzal, amit erről Miklosich a múlt század hatvanas éveiben írt, mert a mi szlavistáink erről még soha egy szót sem írtak. Kniezsá fejtegetéseinek szláv vonatkozásaihoz persze nincsen semmi megjegyzésem, ezekért csak hálás köszönetemet fejezhetem ki (és legfeljebb még arra kérhetem ezzel kapcsolatban, hogy oktasson ki bennünket még az *ispán* szó tekintetében is). De magyar vonatkozású részéhez — mivel mindnyájunk legeslegfőbb kötelessége a tudományos igazság kutatása — bizony volna egy és más. — Nevezetesen először is az, hogy e szavunknak (akár **nadv dvorije španъ*, akár **nadv dvorju španъ* a szláv eredetije) legrégebb magyar alakja nem lehetett sem **náduréspán* (s csak ebből R. *nádoréspán* > *nádorispán*) (MNy. XXXVII, 18), sem **nádurspán* stb. (i. h. 19). Ugyanis szerintem elfogadhatatlan az a feltevés, hogy „a szláv *-dvo-* hangkapcsolattal szemben feltételezett magyar *-du-* a hangsúlytalan helyzetben feltehető esekélyebb nyomatékkal magyarázható, de különben is kimutatható: szlovén *tvór* > magyar *túr* 'seb'“ (i. h. 18). Szerintem tudniillik sem a *vo* kapcsolatból nem lett a mi nyelvünkben soha *u*, sem a *vó* kapcsolatból soha *ú*, hanem csak az történt itt, mint igen-igen sok más esetben is, hogy a *v* az ugyanegy szótagba tartozó mássalhangzó és magánhangzó közül kiesett. Pl. (csak néhány nagyon hasonló esetet idézve) *lidérc*, *Eresztény* hn., *este* (?), *hites*, *körte*, *Rátony*, *ákovita*, *muszka*,

¹ Teljességgel elfogadhatatlan az az állítása is, hogy *óbégat* egy német „*auweh!* *machen*“ (ilyen kifejezés a magyarországi németiség nyelvénem is létezik!) „érzékeltetése“, és szinte hihetetlen az az állítása, hogy „a *viruncvancigol* [így, *v*-vel!] igével nem a *vierundzwanzig* névszó fogalmát akarta átvenni a népnyelv, hanem a német beszéd érthetlenségét akarja kifejezni!“ Ezzel szemben az igazság az, hogy egy a régi osztrák hadseregben egykor szokásos büntetésnemnek német *vierundzwanzig Stockschläge* nevéből a magyarban 'kiver → ravaszsággal, csalással, megfoszt a várt haszontól, kifogat valami nyereségből, osztalékból, örökségből' (MTsz.) jelentésű *ki-firuncvancigol* ige lett.

Pinka, angolna és (tót *tvaroh* >) *R. taroh* (> *R. tarh*; *N. tarhó*), *kár, kintorna, kóta*, *R. könting*, *N. gárgyán*, *cérna, cikkély*, (*N. cvorka*;) *N. córkos* stb. — *Nádorispán* szavunknak tehát nézetem szerint ez a magyar hangtörténete: 1. Az egybeejtett szláv **nadъ dvorъ španъ* vagy **nadъ dvorъje španъ* hangsorból a hosszú *d*-nek mássalhangzó előtt való teljesen szabályos (sőt kivételnélküli!) megrövidülésével és az ugyanegy szótagba tartozó mássalhangzó és magánhangzó közötti *v*-nek sok más esetben is észlelhető kiesésével **nádorispán* vagy *nádorēspán* lett, majd az önálló *R. ēspán* > *ispán* hatása alatt az előbbiből is *nádorēspán* > *nádorispán*. (A kétnyíltszótagos hangtörvény azért nem érvényesült e hangsorban, mert ezt bizonyára kezdetől fogva összetett szónak érezték. Vö. pl. *Sátoralja, bokorugró, gyomorégés, Ökörítő* stb.) — 2. E két alaknak aztán a magyar nyelvtörténet folyamán egyes szórványos hangváltozások következtében még néhány más változata is támadt, ezek azonban nem tudtak elterjedni. Így a kétnyíltszótagos hangtörvénynek itt-ott mégis érvényesült hatása alatt: *nádorēspán* > *nádrēspán*; *ē* > *i* változással (vagy, ami valószínűbb, az önálló *ēspán* > *ispán* változás hatása alatt): *nádrēspán* > *nádrispán*; magánhangzóhasonulás következtében: *nádrēspán* > *nádrospán*; *o* > *u* változással: *nádrospán* > *nádruspán*; *o*-*á* > *ē*-*á* hasonulással: **nádorispán* > *nádrēspán*; járulékos *n* fejlődésével: *nádorēspán* > *nándorēspán*. (Az utalásokat l. *KNIEZSÁNÁL*, i. h. 16). Fontos ezek közül csak az egy *nádrēspán* alak, mert ennek korábbi **nádorispán* alakja csakis szláv **nadъ dvorъ španъ*-n alapulhat, nem pedig **nadъ dvorъje španъ*-n. HORGER ANTAL

Makut = Maklár. A hétszáz évvel ezelőtt Magyarországot csaknem elsöprő mongoloknak a történetét nagyon sok keleti kútfő tárgyalja. Van közöttük olyan is, amely a magyarországi hadjárattal is foglalkozik. Ez a magyar történeti irodalomban is meglehetősen gyakran emlegetett munka Rašid ed-dínnek 1310-ben befejezett *Džami' at-tavârih-ja*. Méltatlanul elhanyagolt nagy alkotás ez, teljes és jó kiadása máig sincs. Hírhedten rossz kiadás a *BLOCHET*-féle is (*Djami el-tévarikh. Histoire générale du monde par Fadl Allah Rashid ed-din. Éditée par E. BLOCHET. Tome II. Leyden, 1911. Gibb Mem. Ser. XVIII.*), amely a Činggis utódaira vonatkozó részt tartalmazza, tehát a „dešt-i-kypčaki hercegek története“ című fejezetben a magyarországi betörést is tárgyalja (i. m. 54–5).

A szörényi bán (vö. *MNy. XXIX. 164–5*), meg a *kara ulâj* és *sásán* népi letiprása után a mongol hercegek öt hadoszlopa a „*bâšyrd* és *mâčárokat*“, azaz a magyar fősereget is legyőzte, akiknek a pádišáhja, a *keler* (király) menekülni volt kénytelen. A nyarat a Tisza és Dunánál töltötték „é. Kadán seregével együtt fölkerekedett és a *Makut* (Mákút) és ... *uk* és *S.án* tartományokat megszerezte és azon vidékeknek a pádišáhját, a *kelert* egészen a tenger partjáig futamította.“

A három földrajzi fogalom közül az első, a *Makut* könnyen megfejtethető. Meghódítására a sajómenti csata után egykettőre sor kerülhetett, hiszen — ha tudjuk, hogy az *-(u)t* szöveg mongol többesjel is lehet, — azt is feltételezhetjük, hogy *Makut* nem

jelenthet mást, mint a *mak* nép vidékét, valószínűen *Maklár* környékét.

KARÁCSONYI JÁNOSNAK egy jó gondolatát (MNy. XVIII, 211) továbbfejlesztve *Maklár* nevét NÉMETH GYULA fejtette meg (MNy. XXVII, 145—7). Szerinte *Maklár* egy 1278-i oklevélben is szereplő *Mak* u t a és „terra *Mak*“ helynevekkel összefüggő török *Mak* törzsnévből képződött, a *-lar* török többesjellel; magának a kun, csagatój, altaji, karacsáj stb. *mak* ~ ujg. *maɣu* szónak a jelentése 'dicséret'. NÉMETH GYULA és utána GYÖRFFY GYÖRGY (KCsA. I. kieg. kötet 423, 493) besenyő eredetűnek minősítik a helynevet. Ez valóban besenyő birtokok határleírásában szerepel legelőször, mégis talán azzal is megelégedhetnénk, ha tágabb értelmű kifejezéssel kunok előtti eredetűnek, praekumán-nak mondanánk.

Mielőtt áttérnénk a *Mak* és *Makut* összefüggésére, megemlítem, hogy a *Mak* név török voltát nem csupán analógiák és a *-lar* többesjel, hanem érdekes török adatok is bizonyítják. Egy 1339-ből származó török keresztény sírfeliratban *Mak äcä* fordul elő (CHWOLSON, Syrisch-nestorianische Grabinschriften aus Semirjetschie. Nebst einer Beilage: Über das türkische Sprachmaterial dieser Grabinschriften von W. RADLOFF. Spbg., 1890.). CHWOLSON és RADLOFF ugyan *Aša*-nak olvassák a második szót, azonban az mind paleográfiai, mind pedig jelentéstani, illetőleg onomatológiai szempontból csak a középtörök *äcä* 'ältere Schwester' (KÄŠY.) ~ türkm. *äcä* 'Weib, Mutter', csag. 'ältere Schwester', kumd. 'Tante' (RADL.) szó lehet, épenúgy, mint a *Han äcä*, *Kutluɣ äcä*, *Tap äcä* (i. m. 85, 52, 72) és *Tuz äcä*, *Kyz äcä* (CHWOLSON, Syr.-nestor. Grabinschr. aus Semirjetschie. Neue Folge. Spbg., 1897. 22) nevekben is.

Egy a kínai határtól 20 km-re, az Ala-költől délre lévő kurgán meg egy kirgiz *Makbaj*-nak az emlékét őrzi (SEWERZOFF—PETERMANN, Karte des Centralen Theiles des Thianschan-Gebirgsystems. Peterm. Mitt. Ergh. 43.).

A RUMJANCEV által kiadott nagy statisztikai kiadványnak (Materialy po obsledovaniju tuzemnago i russk. starožiljčeskago chozajstva i zemlepoljov. v. Semirěčensk. oblasti. Spb., 1912—1913.) Kopal vidékére vonatkozó II. kötetében is szerepel egy *Maktybek* (azaz *Mak-ly bek*) nevű kirgiz (80).

Végül a szojonok egyik sumun-jának, azaz nemzetségének a neve is *Mak* (POTANIN, Očerki II, 36; GRUMM—GRŽIMAJLO, Zapadn. Mong. III, 19, 23).

Felcsillámlik a név kicsinyítő képzős alakja Kipesakban is; 1557-ből említik az orosz évkönyvek *Mokěj Lačinov*-ot (Poln. Sobr. Russk. Létop. XIII, 279), azaz — ha tekintetbe vesszük, hogy az orosz évkönyvek és oklevelek a leggyakrabban o-val írják a besenyő, tork, polovec és kipesaki nevek a-ját — 'Lačyn (= fehér sólyom) fia *Mak(sa)*'-t.

Az utolsó név aztán elvezet bennünket az Igor-éneknek ahhoz a XII. századi török törzseket elszámláló mondatához, amelyet a Seminarium Kondakovianum VIII. kötetében próbáltam megmagyarázni (Les noms de tribus dans le „Slovo o polku Igorevė“): „A uže ne viždu vlasti silnago i bogatago i mnogovoi brata moego Jaroslava sь Černigovьskimi byljami sь *Moguty*

i sѣ *Tatransy* i sѣ *Šelobiry* i sѣ *Topčaky* i sѣ *Revugy* i sѣ *Olobery*“ (Izd. SABAŠNIKOV. Moskva, 1920. 26—7). MELIORANSKIJ szerint ezek a törzsek az 1151 és 1185 között Csernigov és Kiev környékén emlegetett török *Kovuj* nép maradékai (Izv. Otd. Russk. Jaz. i Slov. VII, 2: 286—7; vö. még: Sem. Kond. VIII, 294). A *Moguty* név *y*-ja orosz, a *-t*- meg mongolos többesjel. Ennek a *-t*-nek a használata nagyon korán kimutatható a törökségnél. Már a türk feliratokban (RADLOFF, Alttürk. Inschr. I, 410: *tarkat*; II, 67: *oʔlyt*, *alpaʔut* stb.; RAMSTEDT: JSFOU. XXX, 3: 27: *tarkat*), a valamivel későbbi, 762-ből való és sok ujjur nevet tartalmazó Maĥrnâmagban (*bajayut*), meg az ómagyar *Tühütüm* név tövéül szolgáló *tigit*-ben (MELICH, HonfMg. 217) s később is szerepel (vö. még: LIGETI: NyK. XLIX, 269). Persze törzsnevekben is látjuk: *keräit* (NĚMETI, HonfKial. 267); a *teleut*-ok neve az urjanxajoknál *täläglär* (Proben IX, 17); az oʔuz törzsek egyike meg *Bajat* (KĀŠY).

Ezek előrehocsátása mellett nyilvánvalónak látszik, hogy az Igor-ének *Mogut*- és Rašideddin *Makut* neve is idetartozik, s hogy annak jelentése tehát: 'mak nép, makok', azaz 'Maklár'.

Az Igor-ének említett törzsnevei közül egyikként még más kettőnek nyomát is megtaláljuk a magyar helynévanyagban: *Tatrag*, *Alpár* (vö. Sem. Kond. VIII, 293—7).

RÁSONYI LÁSZLÓ.

Csúszó ~ csusza. *Csusza* szavunkat az EtSz. „dunántúli, csallóközi és talán duna-tiszaközi tájszó“-nak tartja és „pastillus farinaceus, apró szakgatott galuská“-nak értelmezi (EtSz. I, 1223—4). Valószínű azonban, hogy a szót az egész magyar nyelvterületen ismerik, természetesen nagyon különböző jelentéssel. (Ezt bizonyítják különben az alábbi népnyelvi adatok is.) A *csusza* „a *csúszik* ige származéka (vö. »az étel *csúszik*« KASSAI V, 223)“, állapítja meg az EtSz., majd hivatkozik a szó *-a* képzőjére vonatkozó nézetekre, de ebben a kérdésben nem foglal állást. SIMONYI (Nyr. V, 146) a *csusza*, *hinta -a* és a *lenge*, *pörge* stb. *-e* végződését a *csúszó*, *hintó*, *lengő*, *pörgő* stb. *-ó*, illetőleg *-ő* képzőjével egyenrangú képzőnek tartja. Ezzel szemben HORGER (MNy. IX, 116) analógiával magyarázza a *csúszó* és *csusza*, *hulló* és *hulla*, *húzó-vonó* és *huzu-vona*, *szülő* és *szüle*-féle alakpárok kialakulását: a hangtörténetileg szabályos *csúszó*: *csuszát* viszonyból lett *csusza* alanyeset a *csúszó* mellett, amint a *dió*: *diás* viszonyból vált *dia* is.¹ Az utóbbi feltevést igazolják a következő népnyelvi adatok.

1. Naszvadon (Komárom m.) — Lalák Lászlóné Szücs Róza ottani lakos állítása szerint — az öregek *csúszó*-nak nevezték azt a főttészát, amit általában 'galuska (nokedli)' néven ismerünk. Ezt az asszonyok azzal magyarázzák, hogy „a *csúszó csúszóssább*, mint a másik *csuszá*.“ Azt is elmondják, hogy azelőtt „a *csúszót* hámarosnak csináták, há nem írtek rá gyúrni“. *Cuszá* (Naszvadon) az a gyúrt-főtt tészta, amely „szégletre vâm metíve“, azaz négyszögalakú. A „hosszúra metít“ gyúrt-főtt

¹ Vö. PAIS, A *fa* alakváltozásaihoz: MNy. XXXII, 107.

tésztát *csikmāk*-nak nevezik. Hasonló jelentésbeli megoszlást tapasztalunk a *csuszó* ~ *csuszá*-val alakítani szempontból azonos *szülő* ~ *szüle* esetében: *szülő* a gyermek apja, anyja, *szüle* a nagyanyja.

2. Martosi (Komárom m.) gyűjtésében pedig a következő mondatot találok: „Réttentő jó *szagla* kutya lettem vóna.“ (Özv. György Andrásné Bazsó Lidi 66 éves martosi lakos ajkáról jegyeztem fel 1940 augusztusában.) Ez a *szagla* a *szagoló* ~ *szagló*-val együtt szintén az eredetibb kettőshangzó kétirányú fejlődését bizonyítja. A fent említett jelentésmegoszlás, illetőleg jelentésszűkülés itt is megtörtént: a *szagoló* ~ *szagló* megtartotta melléknévi igenévi jelentését, a *szagla* jelentése viszont szűkült, kutyafajta jelölő névvé lett.

Véleményem szerint ezek után határozottan ide vonhatjuk a **vizsló* (*vizsgáló*) igenév megfelelőjeként egy másik kutyafajta nevét, a *vizsla* szót is, amit — sejtésszerűen — már SIMONYI IS (Nyr. i. h.) a *csuszó* ~ *csusza*, *hintó* ~ *hintá*-féllel együtt említ.

SULÁN BÉLA.

Kandia, kandias. Már SZABÓ KÁROLY közölte Kőrös-Tarcsa helyneveiről írott cikkében a *Kandia* utca-nevet (ÚjMMúz. 1850. I, 373). A helynévhez a következő megjegyzést fűzte: „E név eredetét és jelentését, mely az Alföldön több helyt, nevezetesen Békésben, Füzes-Gyarmaton is föllelhető, az itteni nép nem tudja. Rendesen a falu vége felé eső s leghitványabb részt szokták így nevezni. Nem Kandia szigetének emlékét tartja-e föl e helynév, hova a törökök a magyar foglyokat csapatostul hurcozták s melynek nevét a nép a régen közkézen forgott s vitézi énekekből is tanulhatta?“ — E helynév azonban nemcsak Kőröstarcsáról és Füzesgyarmatról ismeretes, hanem a magyar nyelvterület sok más részéről is. Ezeket itt alább felsorolom.

Kandia: szigetréz Mohács területén, Baranya m. (PESTY, MgHn. 151) | utca Beregszászon (i. h. 150) | utca Békésen (i. h.) | utca Füzesgyarmaton, Békés m. (i. h.) | utca Bihardiószegen (i. h. és Nyr. XXIX, 426) | rétság Ettyeken, Fehér m.; e réten hajdan mély tó volt, de ez már teljesen kiszáradt (i. h.) | utca Mikházán, Háromszék m. (i. h.) | utca Miskolcon, Borsod m. (i. h.)¹ | utca régen Kolozsvárt (i. h.) | régen Szamosújvárhoz, Szolnok-Doboka m., tartozó birtok (i. h.) | erdőrész Páván, Háromszék m. (i. h.) | utca Debrecenben (Nyr. XXIX, 238, XXXV, 233); 1726-tól ismeretes | szőlőhegy Tasnádon, Szilágy m. (PESTY i. h. 150 és PETRI MÓR, SzilágyMon. IV, 614); 1610-től ismeretes | utca Érszakácsin, Szilágy m. (PETRI i. m. IV, 829).

Kandia sziget: dülő Péterfalván, Ugocea m. (PESTY i. m. 151).

Kandia-utca: Bősházán. Diósadon, Krasznán, Krasznarécén, Szilágyballán. Szilágypéren, Szilágypaniton, Tasnádon Szilágy megyében; Kendilónán és Ormányon Szolnok-Doboka megyében (PESTY i. m. 150; PETRI i. m. III, 88, 171, 712, IV, 207, 227, 296, 307; saját kéziratban lévő helynévgyűjteményem).

¹ Vö. még FEKETE IGNÁC közlésével: „... Miskolcon a *Kandia* városrésznév még gyermekkoromban megvolt, a hetvenes években, az utcák új elnevezésekor, egyik utca vette át, mint *Kandia-utca*“ (Nyr. XXXV, 95; l. még XXI, 426).

Külön kell ismertetnem a szamosújvári *Kandiá*-ra vonatkozó történeti adatokat. Az itteni *Kandiá*-t 1669-ben említi először egy oklevél, melynek keltezésében ez van: „e castris sub *Candia* positis” (Szolnok-Doboka Vm. Mon. VI, 140). A Rákóczi-felkelésben elpusztult Gerla (Szamosújvár) község lakosai 1703 táján elbocsátott német és magyar katonák voltak; ezek a felkelés után fiscusi telkeken telepedtek meg a vár palisádjai között. Az így megtelepedett 30 család alakította újra *Kandiá*-t (i. h. 141). 1703–1719 között Katona Tivadarné Nyerges Anna, aki Szamosújvár *Kandiá*-ban lakik, perli Bab Ilonát, mivel a *Kandia* nevű helyből a német katonákkal ökreit elvitette (uo.). 1753-ban a *Kandia* amolyan mesteremberektől lakott városrész 42 férfi és 2 nő családfővel (i. h. 201); az ittlakóknak azonban csak $\frac{1}{4}$ polgártelkők van. 1900-ban Szamosújvár három városrésze közül az egyiket *Kandiá*-nak hívják (i. h. 200). Emlékezetem szerint e név még ma is él Szamosújvár környelvében.¹

Mint láttuk, már SZABÓ KÁROLY is úgy vélekedett, hogy a *Kandia* név a török-kor emléke (i. h.). PESTY a *Kandia* adatok közlése után ezeket írja: „A sok *Kandia* helynév a török hódítás emléke. A név mindig oly határrészre vonatkozik, mely elhagyatottsága, mostoha állapota miatt tűnt fel...”. „A község-részek, melyek *Kandia* nevet viselnek, rendesen a szegényebb zsellérek lakóhelyét adják. Némely vidéken Gurgyal-nak, másutt Tabán-nak nevezik. Mindnyájan a silányság, a mostohaság értelmét akarják kifejezni.” — Minden jel arra mutat, hogy a két névmagyarazónak igaza van, hiszen a *Kandiá*-k többnyire szegényebb, nyomorúságosabb város- vagy nehezebben megközelíthető határrészre vonatkoznak. Lehet, hogy igaza van SZABÓ KÁROLY-nak, aki *Kandia* (Kréta) szigetére elhurcolt foglyok névadásának tulajdonítja a helynevek keletkezését. Egyes helyeken keletkezettek is így *Kandiá*-k. A Szolnok Doboka és Kolozs megyében egymás mellett előforduló *Kandiá*-k azonban arra mutatnak, hogy a *Kandia*-divat Szamosújvárról indult ki² és így terjedt át délre Ormányra, Kendilónára és Válaszútra. Ez utóbbi helyen ugyanis találkozunk a falusiak egyik csoportjára vonatkozó *kandiások* névvel is. „Intessenek meg mind ezek [t. i. a papi bért fizetni nem akaró reformátusok]” — olvasom egy 1835-i egyházi forrásban — „mind pedig az úgy nevezett *Candiások*, hogy értékek szerint igyekezzenek fizetni. Megkéretik a Bároné Tisztye, hogy ő Nsgának jelentse, hogy a *Kandiások*-ra nézve tégyen rendelést, hogy a régi usus szerint a' 30 xrt fizessék meg a Tiszt. Papnak” (A dési ref. egyházmegye esperesi levéltára. Vizitációs jegyzőkönyv. Jelzete II/4.) Magából a jegyzőkönyvi szövegből meg az egyháziadó-kivetés és -fizetés ismeretéből következik, hogy ezeket a *kandiások*-at csak szegénysorsú, nehezen fizető, sőt fizetni nem is akaró népségnek kell tartanunk, amolyan nehezen élő, kicsi kerestetű falusi mezőgazdasági munkás néprétegnek. A *Kandia* eredeztetése dolgában ez az

¹ Alighanem joggal vonta e helynévhez PESTY (i. h. 150—1) a *Kandi* és a *Kandia* helynévalakot. Ezeket azonban mint e fejtegetések szempontjából lényegteleneket ezúttal nem sorolom fel.

² Vö. még MNy. XXX, 170 és kny. 12.

utóbbi adat is igazat ad SZARÓ KÁROLYNAK és PESTY FRIGYESNEK a *Kandiá*-kban lakók anyagi és társadalmi helyzetére vonatkozólag. Lehet tehát, hogy e helyneveink keletkezésekor szerepet játszó lelki mozzanat is olyan lehetett, mint a több helyütt előforduló *Bosznia*, *Burgundia*, *Hercegovina* és *Szibéria* esetében (vö. MNy. XXIX, 52, XXX, 170 és PETRI i. m. IV, 767).

Ákásztéj, Kásztéj. Az erdélyi vegyes magyar-rumén vagy kizárólag rumén lakosságú falvak helynévanyagában elég gyakran találkoztam ilyenféle helynévalakkal. Cédulázatlan jegyzeteimből, illetőleg rendezetlen céduláimból nem tudok valamennyi e csoportba sorozható helynevet elősorolni. Legutóbb azonban két közel egykorú múlt századi erdélyi gyűjteményből¹ rendszeresen kiírtam a címszóban jelzett helynevekre vonatkozó adatokat. Ezek az adatok a következők: Alsófehér m.: K r a k k ó. 1864: „*Akasztái*“². . . sã derivã dela *Akaszto*, unde odatã au fostã Furei de spãndurau Oomeni“ (PESTY 15: 258a). — — Kolozs m.: C o l d. 1864: „gyãlu *Akasztély* . . . a mondãk szerént (itt) valosãgal regentén *Akasztofa* állot“ (i. h. 22: 178a). — N o v a l y. 1864: „*Dealu ákesztejilor*“ (i. h. 417a). — — Szilãgy m.: K i r v a. 1864: „*Gyalu Ákásztailor* (hatãrrész) . . . a régi szokás szerént azon határ rész tetején volt fel állítva az törvény három agu fa“ (i. h. 24: 164b). — — Szolnok-Doboka m.: Á r o k a l j a. 1864: „*Valia Akastaoloru*“ (i. h. 14/2: 31b). — — A r a n y o s s z e n t - m i k l ó s. 1899 k.: *Akasztej* (SEMAYER). — C o p t e l k e. 1899 k.: „*Akosztej* elnevezését onnan nyerte hogy 1848 ban akasztófák állottak ott“ (i. h.). — G i r o l t. 1899 k.: „*Dimbu akeszteilor* . . . Elnevezését onnan vette, hogy 1848-ban a gyilkolással vádolt és terhelt oláhokat a magyarok ezen a dombon akasztották fel illetőleg végezték ki“ (i. h.). — K e n t e l k e. 1899 k.: „*Akasztej* ahol régebben akasztófa volt innen kapta nevét“ (i. h.). — K i s h e g y. 1899 k.: „*Pe faczie la akasztéj*“ (i. h.). — S z t e r z s e r (Kövár vid.). 1864: „*La Akasztaoe*“ (PESTY 23: 219a). — M a g y a r b o r z á s. 1864: „*Akosztej* ezen hatãrrészben szokták volt az akasztófát tenni“ (i. h. 14/2: 184b). — P i r o z s a (Pirosd). 1864: „*La Dimba Ákásztáolor*“ (!) | „*In Tabla Dimba Akasztajelor*“ (i. h. 23: 178a, 180a). — S a j ó m a g y a r o s. 1864: „*In rindul akasztailor* . . . elnevezése valószínűleg onnan ered, hogy itt akasztófák állottak“ (SEMAYER). — S ó l y o m k ó. 1864: *Akasztei* (PESTY 14/2: 267b).

Az itt felsorolt adatok legtöbbje után álló értelmezés a rumén *Ákásztéj*-féle helyneveket kivétel nélkül a magyar *Akasztó*-ból származtatja. Valóban a magyar *Akasztó*-ból a ruménben szabályszerűen *Acastãu* lett, és ennek többszámaképen használták a ruménben az *Acastei* olv. *Ákásztéj* helynevet is. Tud-

¹ Az 1864-ből származó adatok PESTY FRIGYESNEK a Nemzeti Múzeum kéziratárában őrzött Helynévtárból (Fol Hung. 1114. sz.), az 1899 körüliek pedig SEMAYER VILIBÁLDNAK a Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárában lévő szolnok-dobokai néprajzi kérdőíveiből valók.

² Itt és az alábbiakban a címszóra vonatkozó történeti adatokat magam szedtettem dültén.

nunk kell ehhez, hogy Erdélyben a földesúri bíraskodás korában az akasztás eléggé gyakori volt; csaknem minden község határában őrzik ennek emlékét az *Akasztófa*, *Akasztódomb*, *Akasztóhegy*, *Törvényfa*, *Törvénydomb*, illetőleg rumén vidéken *Akásztéj*; *Kásztéj*-féle helynevek és társaik. Minthogy a földesúri bíróság tagjai többnyire magyar nemesek vagy legalább magyarul is tudók voltak, ezeknek ajkáról kerülhetett az erdélyi rumének ajkára az *Akasztó* > **Acastău*: *Acastei* helynév. — Az ilyenféle helynevek további alakulása folytán talán a helynévképzésben gyakran alkalmazott rumén *coastă* 'oldal, hegyoldal' (tbsz. *coaste*) szóval való téves összekapcsolás révén népetimológia eredményeképpen az *Acastei*-ből szőeleji hangvesztéssel *Castei* olv. *Kásztéj* lett. Felsorolom itt az idevonatkozó adatokat. Kolozs m.: *Hosszúmacskás*. 1864: „*La kesztej* ott egy domb vagyon a hol hajdon akasztofa volt felállítva innen nevezetik” (Pesty 14/2: 123a). — *Mezőszentandrás*. 1864: „*La Kasztei*” (i. h. 22: 392a). — *Oroszfája*. 1864: „*La Keszteile*” (i. h. 388a). — *Maros-Torda* m.: *Mezőmajos*. 1864: „*La Kesztely* dupa gyál ezen helyen régebb akasztofa volt” (i. h. 49: 355a). — *Szolnok-Doboka* m.: *Szentgöthárd*. 1899 k.: „*Grapa Kaszteilor*” (SEMAYER). — *Torda-Aranyos* m.: *Mezőgerébenes*. 1864: „*Casteiele generatiune acesta inca au apucatu acolo furci ce se numescu si castaiu romaneste*” (Pesty 49: 107a). — *Felsődetrehem*. 1864: „*La Castai* pentru acea asia numitu¹ Legile lui Verbötzii acolo spandura” (i. h. 78a).

Az előbbiekből azt mondtam, hogy magyar közvetítéssel a magyarból közvetlenül mint helynév került az *Akasztó* a ruménbe *Acastău*: *Acastei* alakban, és ebből további fejleménynek tekinthető a *Kásztéj* (~ *Kesztéj*). A mezőgerébenesi adat alapján azonban valószínűnek látszik, hogy az erdélyi rumén népnyelvből legalább is a Mezőségeen volt egy *castaiu* 'tolvaj, rabló' köznévi is; ez valószínűleg a magyar *akasztó*-ból ugyan olyan szőeleji hangvesztéssel keletkezett, mint a *Kásztéj* az *Akásztéj*-ből. E származtatásnak hangtani nehézsége nincs, legfeljebb a jelentésbeli fejlődés nem egészen világos. A mezőgerébenesi adat alapján azonban könnyű megmagyarázni a *Dealul Acasteilor*-féle helynevek jelentését is. Az ilyen helynevek tehát nemcsak 'Akasztottak hegyé'-t jelenthetik, hanem 'Tolvajok (Rablók) hegyé'-t is.²

Sózsba. Már két ízben is idéztem példákat a magyarból ruménbe átkerült helyhatározóragos helynevekre, de csak egy olyan esetet tudtam említeni, amikor az átkölesönzött helynevet a magyar lakosság újra visszakölesönözte (MNy. XXX. 166, XXXV, 112—3). Az ősszel Kis Jenővel beszélgetve, erre a hely-

¹ Olvashatatlan szó.

² Mint korunkra nézve szomorúan jellemző adatot jegyzem ide, hogy mikor 1940. október 1-én a kolozsvári egyetemi könyvtárban utána akartam nézni a román etimológiai szótárban a *castaiu* köznévknek, kiderült, hogy az egyetemi könyvtár mindkét példányát magával vitte a könyvtár rumén tudományos személyzete. Minthogy a Muzeuul Limbii Române példányát is elvitték, Kolozsvárt nem juthattam hozzá e forráshoz.

névesoportra terelődött a szó. Tőle tudtam meg, hogy a kolozs-megyei Mócson, ahol ő nevedett, gyakran hallani a határba igyekvő magyaroktól: „Menyek a *Sózsába*.” Nem kétséges, hogy itt is a magyar Sós helynévnek a ruménbe *Sósbá* (*La Sosbá*) alakban átkerült és innen ilyen alakban visszakölcsönzött formájáról van szó. Ezt az alakot látták aztán el ismét a magyarok *-ba* helyhatározó raggal, és így kétszeres határozóragos alakban használják helyjelölésre.

SZABÓ T. ATTILA.

Virághét. SZABÓ T. ATTILA (MNy. XXXVI, 271) szerint szótárainkból ismert egyik jelentése: 'virágvasárnaptól húsvétig tartó hét' CzF.; ezt az értelmezést viszi át az OKISz. is egy 1731-ből való adatra, és így ismerik a kifejezést Erdélyben s országszerte másutt is. A MTsz. után meg azt idézi, hogy Győr vidéken, a vas megyei Hegyháton és Adán *virághét* a virágvasárnap előtti hét. — Ez a három utolsó adat azonban feltétlenül tévedésen alapul, s ez rögtön kiderül, ha a MTsz. forrásait vizsgálat alá vesszük. Sem ZOLTVÁNY L. I., sem TURCHÁNYI ANDOR nem értelmezik győr-vidéki s hegyháti adataikat (Nyr. IX, 286, XXVI, 239), csak éppen felsorolják a farsangvasárnapjától húsvétig eső hétnevek közül azokat, amelyeket éppen ismertek, de nem mindet. ZOLTVÁNY ugyanis a sorozatkezdő *csonkahét*-hez ezt az értelmezést adja: 'hamvazótól az első vasárnapig tartó három nap'; az ötödik vasárnap nála és TURCHÁNYINÁL is *feketevasárnap*, és nem is lehet más, mert az egyház is e napon tartja nyilván. A megelőző négy vasárnap (*in v o c a b i t, r e m i n i s c i, o c u l i, l a e t a r e*) közül csak háromnak a nevét ismerik: *torkos-*, *búza-*, *guzsa-*, illetőleg *kántor-*, *guzsa-*, *sükehet*, és hogy ez a felsorolás sem pontos, mutatja, hogy ZOLTVÁNYNÁL a harmadik, TURCHÁNYINÁL meg a második hét viseli a *guzsa* nevet, s külön számok alatt sorolják fel a *virág-* és *nagyhet*-et, holott ezek a nevek egyugyanazon hétnek különböző elnevezései. Még különül jár el GÖNCZI (Göcsej 243), aki e hétneveket a következő sorrendben tárgyalja: *guzsa-*, *fekete-*, *virág-*, *kántor-* és *nagyhet*. A számozás, a hetek értelmezésének hiánya, nem teljes felsorolásuk és ugyanazon hét különböző neveinek is külön számokkal való közlése téveszthette meg CSEFKÓ GYULÁT is, amikor adatai szógyűjteményében a *virághét*-et 'a virágvasárnapot megelőző hét'-nek értelmezte (Nyr. XLI, 413). Pedig már a TURCHÁNYI gyűjtése gondolkozóba ejthette volna a *virághét* értelmezőit; pár sorral alább t. i. ott olvashatjuk: „*fájdalmas péntek* = virágheti péntek”. GÁRDONYI JÓZSEF pedig egyenesen ezt írja róla: „A *virághét* másképen *nagyhet* is, a nagybőjt utolsó hete. Egerben *húsvét hetinek* is hallottam” (MNy. XVII, 216). De ismerjük e nevet máshonnan is: Pocsaj (Nyr. VI, 519), Tunyog (ILLYÉS, A m. ref. földmiv. nép 122), Tiszaföldvár (saját feljegyz.), Félégyháza (NéprÉrt. XIV, 81), Komárom m. (Ethn. XII, 417), Balaton mente (JANKÓ 420). És nemcsak ILLYÉS írja meg pontosan a *feketehet*-ről: 'a virágvasárnap előtti hét', hanem mindazok a babonák, amelyek az ország különböző vidékein *virághét*-hez fűződnek, másutt *nagyhet*-hez kapcsolódnak: a két név tehát ugyanegy időpontra vonatkozik. Erdélyből tényleg nincs a névre adatunk, az ország többi részében azonban a *virághét*

minden kétséget kizárólag a 'n a g y h é t'. Nevére vonatkozólag MELICH JÁNOS ad felvilágosítást (NyK. XXXIV, 271), s tőle arról is értesülünk, hogy a régiségben a *virágvasárnap*-on kívül *virágkedd*, *-szerda*, *-csütörtök* is volt, már pedig mindenesetre előbb kellett *virágvasárnap*-nak (palmarum) lennie, s csak azután következhetek ezek a hétköznapok. A *virághét* MTsz.-beli értelmezése tehát 'n a g y h é t'-re javítandó. SZENDREY ÁKOS.

NYELVMŰVELÉS.

Helyesírási panaszok.

A Protestáns Tanügyi Szemlének most megjelent áprilisi számába DR. KÁRPÁTI EDE — úgy látszik, rozsnyói kereskedelmi középiskolai tanár — egy kis cikkecskét írt a magyar helyesírás tanításának nehézségeiről (XV, 104—5). Nem valami tanulságos hozzászólás, mégsem lehet egészen szó nélkül hagyni.

A helyesírástanítás módszertanának elég nagy irodalma van, kivált német nyelven (l. pl. Magyar Pedagógiai Lexikon I, 831—2), de némely ember azt hiszi, nem szükséges ennek az irodalomnak áttanulmányozásával vesződni, mert egy kevés iskolai tapasztalat már feljogosít bennünket arra, hogy fölényesen ítélkezve lesújtó bírálatot mondjunk más iskolafajok munkájának eredményéről. Így látnak aztán nyomdafestéket efféle állítások, de persze korántsem igazságok: „Bátran kimondhatjuk: Aki [miért nagy kezdőbetű?] az elemi iskolában nem tanulta meg a helyesírást, az később már talán sohasem tanulhatja meg.“ Valóban nagy bátorság kell ilyesminek a kimondásához, mert az igazság ennek az állításnak épen az ellenkezője. Tudniillik az elemi iskolában senki sem tanulhatja meg a helyesírást, legföljebb csak tanulhat belőle egyet-mást, többet vagy kevesebbet, inkább kevesebbet, mint többet. Lehetetlenséget kíván, aki az elemi iskolától azt kívánja, hogy tanítsa meg a helyesírást. Hiszen örülnünk kell, ha az elemi iskola elérheti azt a jóval szerényebb célt, hogy a belőle kikerült tanulók helyesen tudják írni a leggyakoribb szavakat és szóalakokat.

De ennek a fejtegetése nem ide való, hanem tanügyi folyóirat hasábjaira. Az azonban már idetartozik, hogy a cikkíró szerint a tanár munkáját nagyon megnehezíti „a Magyar Tudományos Akadémia helyesírási szabályainak következetlen és gyakori megváltoztatása“ (105). Ezelőtt mindig épen az volt a panasz, hogy az Akadémia nehezen szánja rá magát a helyesírási szabályainak megváltoztatására, túlságosan ragaszkodik a hagyományokhoz, nem siet elfogadni az újításokat. Most pedig — íme — egyszerre fékezni kell az Akadémiát, hogy ne változtassa olyan sűrűn és olyan következetlenül a helyesírási szabályokat. Azt természetesen elmulasztotta kifejtteni a cikkíró, miért és mennyiben következetlenek azok a változtatások. Továbbá eddig az volt a baj, hogy ha az Akadémia megváltoztatott valamit helyesírási szabályzatában, nem hívta fel rá a szabályzat használóinak figyelmét. A 7. kiadástól kezdve már felhívja, de

most meg az a panasz, hogy „alig észrevehetően: a címlap hát-lapján, és minden indokolás nélkül“ (105). Alig észrevehetően? Talán bizony azért, mert a füzetnek nem a végén van a figyelmeztetés, hanem mindjárt az elején; nem valami jegyzetben eldugva, hanem csak egy külön lapnak a közepe táján; nem is közönséges betűkkel nyomtatva, hanem csak vastag betűkkel? De hiába leplezte el az Akadémia a figyelmeztetést, hogy alig lehessen észrevenni, a cikkíró éles szeme csodálatosképen mégis felfedezte. Azt azonban már nem tudta kitalálni a cikkíró, hogy minden változtatásnak nagyon egyszerű az „indokolása“: nyilván a helyesírás tökéletesítésének szándéka. Nem tudta kitalálni, sőt inkább elkeseredett a szegény tanulmányi felügyelővel együtt azon, hogy bár a *genny* szót „a Páriz-Pápai szótártól kezdve a Nyelvtörténeti Szótáron át... évszázadok óta egy *n*-el írták,... a legújabb szótárban mégis két *n*-nel van (*genny*)“ (105). Hát ez csakugyan fölöttébb elkésérítő! Ámde ki tehet róla, hogy a magyar nyelv nem csupán szótárakban él, hanem — Istennek hála! — élő emberek ajakán is? Ki tehet róla, hogy ezek a ma élő és beszélő emberek inkább *genny*-et mondanak, mint *geny*-et, s ha ilyen kiejtés üti meg a fülüket: „Jaj de *genyes* a sebel!“, az époly furcsának tűnik fel előttük, mint ha valaki így mondaná az ismert nőta szavait: „Jaj de *szenyes* a kendője!“? Ki tehet róla, hogy idő jártával megváltozott a szónak a kiejtése, és ma általánosabbnak látszik a *genny* változat, mint a régies *geny*? ECKHARDT magyar-francia. szótára már *genny*-et ír, a ma szokottabb kiejtést követve. Aztán meg: hát az vajjon nem keseríti el a tanulmányi felügyelő urat és cikkező szószólóját, hogy PÁRIZ-PÁPAI szótárában így van ugyan: *pelengér*, továbbá régebben írtak ugyan így is: *galy*, *sülyed*, *rosz*, *boszú*, de ezeket a szavakat ma mégis így szokás írni: *pellengér*, *gally*, *sülyed*, *rossz*, *bosszú*? Nemcsak PÁRIZ-PÁPAI, hanem még Arany János is *köny*-et írt (I. Toldi II. 9; IV. 11, 20. 21 stb.; a VI. éneknek 12. versszakában már *könny*-et is!), ma pedig mindnyájan *könny*-et írunk. Vörösmarty még így írta A szegény asszony könyvében: „*Higye* meg, most oly jól esnék“, mi azonban már így írjuk: *higgye*.

Nincs ezen semmi keseregni való, ha elfogulatlanul vizsgáljuk a nyelvet. Bele kell nyugodni abba, hogy igen sok szónak különféle alakváltozatai vannak. Az egyik változat régibb, a másik újabb; az egyik tájnyelvi alak, a másik köznyelvi; az egyik kevésbé járatos, a másik általánosabb keletű. A helyesírási szótárnak választania kell közöttük. Aki aztán erről vagy arról a vidékről való származásánál vagy koránál fogva nem ahhoz a változathoz van hozzászokva, amelyre a helyesírási szótár választása esett, az természetesen nem lesz megelégedve a választással, mert a saját nyelvszokásában élő változatot szeretné a helyesírási szótárban mintegy szentesítve látni. Ha pedig a szótár nem választ ki egyet az alakváltozatok közül, hanem két vagy több változatot is megenged, akkor megint azok elégedetlenkednek, akik elvi ellenzői minden ingadozásnak, a kétféle vagy épen többféle írásmód lehetőségének, azért határozott döntést kívánnak és csupán egy változatot akarnak látni minden esetben. Ez az oka, hogy lehetetlen olyan helyesírási szótárt

szerkeszteni, amellyel mindenki meg van elégedve. Itt csakugyan beválik a régi oktató mese tanulsága: nem lehet mindenkinek kedvére tenni.

Egy dologban mégis el kell ismerni a cikkíró igazát: nem használ a tanár tekintélyének, ha „régibb kiadású, saját tulajdonát képező szabályai szerint jár el, valamelyik szemfüles diákja pedig újabb kiadású szabályaiból éppen ellenkező írásmódot mutat“ neki (105). Csakugyan így van. De hiába: az már a végzete a tanárnak, hogy „néki, míg a sír rá nem lehell, mindig“ olvasni s tanulni „kell“. Egyebek közt például az sem használ a magyar tanár tekintélyének, ha szemenszedett németes kifejezésekkel él, mert valamelyik szemfüles diákja szóvá teheti ám azt is, hogy a „saját tulajdonát képező“ szabályok németeséget „képeznek“ (magyarán: saját tulajdonában levő szabályok).

Kétségtelen azonban, hogy a helyesírási szabályzatnak nem szabad kiadásról kiadásra folytonosan változnia, mert akkor semmi állandóság sem lesz benne, ez pedig a bizonytalanság érzését kelti fel azokban, akik a szabályzatot forgatják. De időközönként mégis csak meg kell engedni a változtatást, különben az ellenkező végletbe esnénk, a helyesírás elmaradna az élőbeszéd fejlődésétől és történetivé válnék, holott a mi helyesírásunknak fő szabályozó elve nem a történeti hagyomány, hanem az idővel módosuló kiejtés. A cikkíró azt kívánja, hogy az Akadémia legalább tíz évig ne változtassa a szabályokat. Ez a kívánsága már eddig is bőven teljesült, mert 1922 óta csak az 1938-i hetedik és az 1940-i nyolcadik kiadásban vannak számottevő módosítások, az Akadémia tehát semmiképpen sem szolgált rá arra, hogy ilyen támadásokban legyen része.

Elmélet vagy gyakorlat? Kiss József főszerkesztő ilyen cím alatt válaszol a Magyar Gyorsíró Szemlében (VIII, 141—2) arra a kis cikkre, amelyben elsoroltam egy helyesírási tárgyú füzetének tévedéseit (l. MNy. XXXVI, 333—5). Válaszának igen nagy sikere lehet olyan gyorsírók körében, akik csak a választ olvassák el, az említett cikket azonban nem. Hát csak örüljön Kiss József legalább ennek! Öröme úgysem teljes, hiszen ő maga nagyon jól tudja, hogy adataim közül nem cáfolt meg egyetlenegyét sem. Nem is cáfolhatott, mert tényeket nem lehet megcáfolni.

Ilyen válasz — „kopasz mentség, szabadkozás“ lévén — voltaképp nem kíván feleletet. Kiss József azonban azt is állítja válaszában, hogy én sem tudok eligazodni az akadémiai szabályzat különféle kiadásainak „bonyolult jelzései“ között, és kellemetlen ellentmondásba keveredtem ezen a területen, mert azt írtam, hogy az 1922-i szabályzatnak eddig 19 kiadása jelent meg, a lenyomatokat is beleértve, holott ő cikkem idézetei alapján kiszámította, hogy a szabályzatnak „eddig legalább 22 kiadásának kellene lennie“!

Korai az öröm, Főszerkesztő Uram, mert más az elmélet, más a gyakorlat. Más az, ha valaki okoskodik, megint más, ha elolvassa a szabályzatot. Nem mondom, hogy olyan figyelmesen, mint pl. Kiss József, hanem csak olyan gyarlóbb figyelemmel, mint szerény magam. A szabályzat címlapján t. i. csakugyan

hibák vannak az 5. és a 6. kiadásban — nagyon egyszerű és könnyen felismerhető hibák — a lenyomatok jelzésében. Ha Kiss József épen támadó kedvet érez, ám tessék, támadjon meg valakit érte, csak hogy ne engem, mert én ártatlan vagyok a dologban. Ami pedig azt a felrótt ellentmondást illeti, térjünk át a meddő elméletről a gyakorlat terére. Vegye elő Kiss József a szabályzatnak 1940-i kiadását és az „elismert nyelvész-szaktekintélyeken” kívül hívjon oda néhány elismert matematikus szaktekintélyt is, nagyobb biztonság okáért. Azután nyissa ki a füzetet hátul, ott a 113. lapon ezt olvashatja: „Az akadémiai és hivatalos helyesírás kiadásai.” El vannak ott sorolva szépen a kiadások és a lenyomatok mind, meg is vannak jelölve sorszámokkal 1-től kezdve — tessék fordítani! — 44-ig. Az 1922-i kiadás a 26. a sorban, az 1940-i pedig a 44. Tessék most megolvasni a kiadások számát, a lenyomatokat is beleértve, a 26. sorszámától kezdve a 44-ig. Talán segíthetnének a matematikusok is a bonyolult műveletben.

Mi az eredmény? Ugyebár 19? Hát ilyen az elmélet, ilyen a gyakorlat.

NAGY J. BÉLA.

Egy új kötőszó. JUHÁSZ JENŐ említi a MNy. februári számában (35), hogy Budapesten az utóbbi években új ellentétes kötőszó terjedt el: *közbe*. Éppenséggel nem tartom ezt az új divatot nyelvünk gyarapodásának, és ha számot adunk róla, csak rosszaláskép tehetjük. Ez a *közbe* az *időközben* vagy *azonközben* kopása, és — természetesen — időhatározó lenne. Hogyan jut hát az ellentétes jelentéshez? Úgy, hogy a német *indessen* mind a kettő lehet. Ha JUHÁSZ példáit németre fordítom, szabályszerű ellentétes mondatokat kapok. Ime a példák: *Hívtam játszani, közbe nem jött: Habe ihn gerufen spielen, in dessen kam er nicht. Vettem egy almát, közbe férges volt: Kaufte einen Apfel, in dessen war er wurmstichig.* — Ha meg ellentétes próbakép a *közbe* kötőszót — helyesen — időhatározóképp használom, az *indessen*-nel ezt is helyesen fordíthatom németre. Pl.: *Vártunk egy darabig, közbe jött a vonat: Wir warteten eine zeitlang, in dessen kam der Zug.* Bizonyos hát, hogy nyelvünk szellemével is ellentétes az ellentétes *közbe*.

Hasonló eset a *miután* időhatározónak ellentétes kötőszóként való használata is. Nagy a gyanúm, hogy a *nachdem*-nek ugyan csak kettős értelmű használata nélkül a *miután* nem lett volna okhatározó is, aminthogy sem a régiség, sem a népnyelv nem ismeri ennek a szónak ilyen értelmét. Itt azonban a német hatást azért nem merem bizonyosnak mondani, mert a hibás okhatározós jelentés keletkezéséhez és elterjedéséhez a „post hoc, ergo propter hoc” logikai hibája is hozzájárulhatott. Ami előbb történik, sokszor nemcsak időrendi, hanem oksági viszonyban is van azzal, ami később történik, úgyhogy a határvonal néha elmosódik az ok- és időhatározó közt. Példa: *Miután nem fizetett, bepereltem.* Mondhatom, hogy azért pereltem, mert nem fizetett, de az is, hogy fizetésben való késedelme után indítottam meg a pert.

Ha már az újdivatú kötőszóknál tartunk, hadd említem meg a *csak éppen-t* is. Ez nem olyan friss, mint a *közbe*, de aligha

idősebb húsz-harminc évnél. Egy már elhalt ujságírónk, F. G. szerette ezzel teletűzdelni a cikkeit, és alighanem ő terjesztette el; most lépten-nyomon olvasni. Példák: *N. H. úgy ment Berlinbe, hogy legjobb akarat hatotta át, csak éppen alig ismerte a német viszonyokat* (M. N. 1940. V. 2.). A tisztastílusú Móra Ferenc írásába is belefurakodott ez a kifejezés; ezt írja: *Ő maga (Hiador) sose bántotta Petőfit, csak éppen állta, hogy azt a laurust... az ő sima és kegyes fejére rakják* (Napok, holdak 96). De még a Magyarosanba is beszürenkedett egy idézet révén: *Az új kifejezés voltaképen nem is új, csak éppen eddig nem használtuk* (1941. X, 28). Ez az ellentétes kötőszó sem született volna meg a logika, sőt hangzás tekintetében is azonos *nur eben* fordulat nélkül, valaminthogy — régi dolog — a *végettől* is azért tudott okhatározó névutó is lenni, mert rokonhangzású az ok- és célhatározó *wegen*-nel. Az *éppen csak* értelme semmiben sem különbözik az ellentétes *csak, de* kötőszókéttől, de még legjobban megfelel neki a *csakhoggy*. Az idézett példákban: *Legjobb akarat hatotta át, csak nem ismerte a német viszonyokat. Sose bántotta Petőfit, de állta, hogy... Az új kifejezés nem új, csakhoggy eddig nem használtuk.* A *csak* mellett az *éppen* szószaporítás tehát, mert a *csak* az *éppen* nélkül sem mond egyebet, mint vele együtt. Nem éppen az idegenszerűség hát az, ami a *csak éppen* rovásán van, hanem *éppen csak* az, hogy semmi szükség sincs rá.

BUZÁS DEZSŐ.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Szó- és szólástörténeti adatok a jász-kunsági levéltárakból.¹

- *megparázint, megparáznit, megparazolnit*: coire (N.).
- megsuprál*: megver. — „Gyermekét meg Suprálta“ (Hal. tj. 1755. 29).
- megszepőlösít*: erőszakot követ el (Hal. tj. 1756.).
- megtarkázott*: himlőhelyes. — „az Isten megtarkázta“ (N.).
- megteker*: coire (Hal. tj. 1760. 233).
- megvigasztal*: a kárt megtéríti. — „kár és tereh alól fesza-badítani, s megvigasztalni“ (Hal. tj. 1755. 25).
- megy*: péra. — „a kanca megyibe“ (K.).
- mely ebnek neheze, keresse meg*: akire tartozik, végezze el (Hal. bp. 1753.).
- menyasszonyi ágy*. — „az eddig szokásban volt menyasszonyi ágynak nyargalódzással való hazavitele tilalmas lészen“ (Maj. 1821. tj. 110. sz.).
- mennyegzős ház*. — „a násznép a mennyegzős házhoz bévezessék (Maj. tj. 1721. 110. sz.).
- míg vére meg nem fagy*: míg meg nem hal. — „Annak tartsad magad, míg véred meg nem fagy“ (Kszm., kun lista).

¹ L. MNy. XXXVII, 35—41.

mint az kan az tökitül, úgy meg vált tőle: örökre elhagyta (K.).

mony: penis (K. 1742.).

naplani: tartózkodni (K.).

nehézkés: terhes (K.).

nehéz nyavalyás: kórságos, epileptikus. — „ezt mind Isten, mind ember látta, hogy nehéz Nyavalyás“ (Hal. bp. 1753.).

„Nem a te nyakadba esik a kötél“: szólás egy rab vallatásánál (N. 1748.).

nyaral-telel. — „akki hol nyaral, tsak ott is telellyen“ (Fél. tj. 1793. 310).

nyaralóhely: a nyári jártatás és akol környéke, szállás (Maj. tj. 1755.).

nyájas ló: ménesen levő szilaj ló (Kszm.).

nyári takarodás: aratás, hordás (Hal. tj. 1758.).

nyilat von: sorsot húz (Hal. 1754.).

nyomorgat: kínoz. — „az ő Urát Bangó Ferencz nyomorgatta sokat“ (Hal. bp. 1734.).

olajsatu. — „Az Olaj Sotusok az kölyüktől minden tizedik szakot ki vehetik“ (Fél. tj. 1779. 79).

orvoslófü. — „orvoslófűhöz értő Asszonyokkal curaltatott“ (Hal. tj. 1761. 47).

ostyahordozás. — „Az Karácsonyi házonkint való Ostya hordozás az Oskola Mesternek sem fog engedtetni“ (Fél. tj. 1785. 570).

osztály: osztozkodás. — *osztályra megy, osztályos fél* (K.).

öcs: hug. — „ezelőtt 5 évvel Kovács Ersébet nevő öccse halálán volt“ (Hal. bp. 1753.).

ökrödés: hányás (J. 1750.).

ölben kap: ölremegy (Hal. tj. 1761. 3).

ördögség: bűbájosság. — „edgyik sem jár az ördögséggel“ (Hal. bp. 1734.).

örjült: örült (N.).

összead: a násznagy létrehozza a házasságot. — „Györe János bátorkodott törvénytelenül őket kéz beadással öszve adni“ (Hal. tj. 1753. 126).

öszvekelés: házasság (Hal. tj. 1757. 125).

pajzányos ló: be nem tanított (N. bjk. 1792.).

Panda: Anna becézőneve. — „öt háromszor nevééről szólították, mondván: Panda, Panda, Panda“ (Kis. bp. 1749.).

parantsolatok ellen jár (Hal. tj. 1764. 220).

(a) *parantsolatot hátuk mögé vetik:* nem teljesítik (Kszm.).

parolapénz: verbunknál, fölcsapáskor adják a legénynek (Kszm. tj. 1809.).

paróka: palóka, libick, a borjú orrára kötött sündisznó-bőr vagy szegekkel kivert szíjdarab vagy szegés karika, mely arra való, hogy az anyja ne engedje szopni (vö. MTsz.). — „az borjut parókázni nem akarták“ (J. bjk. 1793.).

patkalesi: dologtalan (Kszm. kun lista).

pénznek való gyűszű: tüsző (N.). — *gyűsző* (J.).

pénztartó hólyag: erszény helyett használták (Hal.).

pilingérre állítani: pellengérre (K.).

pogány módon bánik valakivel (Maj.).

- porond*: térszíni emelkedés, hát. — „ki vévén a Szék Porondokat, egészen homokokbul áll“ (Maj. 1790.).
- postaság*: hírvivés, pletykázás (J. 1750.).
- pörsedezés*: pörsenés, sömör. — „gyógyítottam valami pörsedezésből, de azt kutya köszvénynek tartottam“ (Hal. bp. 1739.).
- prusztflék*: pruszlik, mellyes (Hal. tj. 1761. 8.).
- puli ebecske*: puli (Hal. tj. 1765. 251.).
- ragadoz*: lop. — „tolvajképpen ragadozta“ (Hal. tj. 1755.).
- ráadta az utat*: ráirányította a hatóságot (K.).
- ráczbékó*: szabadkai eredetű békó (K.).
- rájön*: megtámad. — „Jó, hogy rajtad nem jött“ (Hal. tj. 1755. 29.).
- regvel*: reggel (Hal. bp. 1753.).
- reménkedik*: rimánkodik (K.).
- rosszra adja magát*: elzüllik, bűnbe keveredik. — „ne add rosszra Magadat“ (Hal. bp. 1753.).
- selyp szó*: selypes beszéd. — „Ejed fej (úgy mond selyp szóval), segin pája“ (Hal. bp. 1734.).
- sem látója. sem tudója*: egy bűnügyi esetnek (K.).
- semlyék*: tocsogós rét. — „Szamár háton Szanki földön lévő bizonyos semléke ment“ (Maj. 1755.).
- senyved*: szenved. — „Tömlőczöt senyvednek“ (Kszm. el. 1745.).
- sertéshízaló verem* (N. 1753.).
- sertifurt*: takarodj! — „Meg van mondva régen, innen tsak serti Furt“ (Kszm. kun lista).
- sivány*: futóhomok. — „ugarföldünk haszontalan siványnyá változott“ (Maj. 1790.).
- sottog*: suttog. — „Riga Györgynével együtt sottogtak“ (Hal. tj. 1763. 277.).
- strázsa (botos, vasvillás)*: éjjeli őr (K.).
- sujtár*: csótár. — „az aranyos Sujtár zsákdarabbá, az aranyos kantár pedig csepü madzaggá vált“ (Kis. bp. 1749.).
- szakadt jószág*: bitang (K.).
- szakállföld*: az előljárókat illető többlet a szántóföldekben. — „az eddig birt Szakáll földeket az Tanácsbéliek ne bírják“ (Kszm. tj. 1789. 41.).
- szalmázó hely*: jószágteleltető szállás (K.).
- szaporodék*: szaporulat (Hal. tj. 1761.).
- szavatyosság*: hírbehozás. — „minek utánna ez a Szavatyosság elől került“ (Kunh. bp. 1768.). — *szavatba kerít*: hírbehoz (N.).
- szegezés*: rontás. — „gondolván, talán Szegezés van benne, Hős Annát oda hívták, hogy orvoslaná“ (Hal. bp. 1744.).
- (bujdosó) szegény legény*: zsvány (K.).
- szeme pillantója*: szempilla (Hal. tj. 1764. 39.).
- szemérem test, szemérmes test*: genitalia (K. 1759.).
- szemérmét felfejezi*: erectio (N.).
- szégyenkő kiállása*. — „az ollyas Ecelésia Büntetéseket, mellyek itten Szégyenkő kiállításának neveztetnek“ (Kszm. prot. curr. 1787.).
- székbíró*: a mészárosok felügyelője (K.).
- színeskedik*: képmutató (K. bjk. 1754.).
- szörtént elveszett*: szőre-szálán eltűnt (K.).

taglal: ver. — „Török módgyára elsőben Talpait nagy furkós bottal taglalták“ (J. 1755.).

talyicska: (N. 1742.).

tanyás ember: tanyai (K.).

tarhó. — „bémentem az Harkai Gulyáshoz a végett, hogy valami kis fölöstökömöt kapok, amint hogy Tarhót is ettünk“ (Hal. tj. 1759. 186.).

táborban van: veszekedik. — „rosz nyelvű asszony Budainé, mindennel szeret táborban lenni“ (Kis. bp. 1749.).

távolag: el. — „a Gyermekeket egy Nagy Fazékban tette, távolag a tüztül helyhezette“ (Hal. bp. 1744.).

teribe esni: teherbe (Kszm.).

természeti mag: ondó (K. 1742.).

(a) természet rajta megállott: nem menstruál (K. bjk. 1755.).

testében megverettetik: testi büntetést kap (K.).

téli kémény: télen a kéménytelen házakra ideiglenesen kéményt húztak (K.).

térenget: terelget. — „a magam ökreit térengette rajtam“ (Hal. bp. 1734.).

tiszai lép: tutaj a Tiszán (K. 1753.).

tisztátalan állapot: coitus (Kszm. 1764.).

tizedbíró: választott közigazgatási parancsló kerületenként, tizedes (Kszm. tj. 1794.).

tőketanya: elsőtelepülésű szállás (Maj. 1826.).

tudományos: bűbájos. — „Felesége ennek szintén olly Tudományos... ditsekedett tudományával“ (Hal. bp. 1734.).

tünderes állapot: bűbájoság (N. 1749.).

tüszü: tüsző (Hal. tj. 1764. 147.).

tüztámadás: tüzvész (Kszm. tj. 1744.).

tüztakaró lapoczka (Hal. tj. 1764.).

tyúkmony: tojás. — „Csikós Istvány tyúkmonyot is tojnék“ (Kis. bp. 1749.).

tyúkmonysültig tart: kb. 10—15 percig (N.).

ujjontában: iziben, frissen (Hal. bp. 1734.).

untat: unszol (N.).

ura f...át félti: féltékeny (K.).

varangyaki béka: varangyos. — „ha a varangyaki Békának a vérit megh itta, ettől sem hal meg“ (Kar. bp. 1722.).

varázsló: bűbájos. — „Túrós István igen jó varázsló, orvos és olvasni jól tud“ (Hal. bp. 1734.).

vasváltság: biztosíték szabaduláskor (Hal. tj. 1760.).

vármegyére, vármegyézni megy: a pandúr vagy hadnagy portyázása (K.).

verbung: toborzás és toborzó testület. — „az Hadi Zászló két Katonának ki vont kardal leendő kísértése mellett a Verbung a piacra fog vitézni“ (Fél. tj. 1787. 188. l.).

vernyeges: vörhenyeges (K. 1757.).

veró: kalapács (N. 1753.).

vesztegetés: pazarlás. — „A költséges Lakodalmak, pompás Temetések, Torok és Keresztelők, egy szóval mindenféle Lakozásbani vesztegetések keményen tilalmaztatnak“ (Szab. prot. curr. 1770. 6.).

vérbírság: a megvert kártérítése a tettestől (Kszm. 1806. 82. l.).

vére megindul: menstruál (K.).
viczog, vincog: vihog (N.).
viselős szabad személyek: rosszéletű kóbor nők (K.).
viszketegetes nyavalya. — „Birkákat ne tartsanak a viszketegetes nyavalya miatt“ (Félt. tj. 1770. 38). Valószínűleg rüh.
zürzavaros idő: fergeteges (Hal. tj. 1756.).

Csúf- és ragadványnevek.

Bodorhajú János kondás (K.). *Bujdosó Miska* pásztor (N.). *Dobos* alias *Tátos Márton* (Maj.). *Hazug Erdei István* juhász (N.). *Juhász* vagy *Tyúkláb Juhász* (J.). *Kóborló Tésza* nevezetű asszonyi személy (K.). *Kovács Mátyás* alias *Bábfitty* vagy *Tyúkmony Herczeg* juhász (J.). *Lapéta* juhász (Hal.). *Lepénylesi* juhász (N.). *Mezítelen Zsófi* csavargónő (K.). *Nagyorru Jóska* pásztor (N.). *Nemoda András* gazda (N.). *Nincsen Túró* juhász (K.). *Pipaszuri* csikós (N.). *Pipicz* juhász (K. — *Pipichát* nevű dülő ma is megvan Kerekegyházán). *Sivalkodi Pál* juhász (K.). *Szérülkőti Palkó* nyájjuhász (Hal.). *Tóth* alias *Bocskoros János fölföldi bojtár* (K.). *Tökmag Mihály* juhász (N.). *Tunnogó Gyurka* pásztor (K.). *Varga*, másként *Kukoricza Pál* bojtár (Szeged). *Varjú Gerenda Bojtár* (K.). *Vékony Bőru* juhász (Hal.). *Vörös* vagy *Kutasi*, másként *Rongyos Pál* pásztor (N.).

Csúfolódások.

asszonycsúf | *asszonyocsu* | *balfasz* (N. 1762.) | *Bencze:* „Botás Jánosnének szokása volna az Embereket olyas Csuff nevekkel elnevezni, nevezvén Pernye Dombnak, Pernye Halomnak, Pillangós Szeműnek, Száraz Csuhanak, Benczének, Tarka vargának“ (Hal. tj. 1755. 29) | *eb ágyában költ* | *félsalavárdis* (Hal. 1764.) | *huncfut gazember* | *kajmó* (Hal. 1764.) | *kurafia* | *k..va k..vához jár, jámbor jámborhoz* (Hal.) | *kútkolonc* | *kutya fa..tul esett* vagy *csinált* | *loncsos:* rendetlen szutykos (Hal. 1763.) | *lotyó:* meretrix (Hal. 1764.) | *maga bolondja* | *országcsúfja* | *országos ku..a* | *padlábú* | *Pernyés Pila* | *savókáplár:* juhászok csúfneve (Hal.) | *sz..rfészek* | *tűzevaló boszorkány* | *vederszártó:* juhászok csúfneve (Hal.) | *vén candra* | *vén disznó.*

Káromkodások.

Kifejezések a káromkodás meghatározására: *feszíti a jó Istent* | *gyalázatos szóknak hintegetése* | *hírében-nevében mocskol* | *izetlenkedik és potskolódik* | *meggazol:* gaznak nevez | *motskolódik* | *szájával mivel* | *szájában rütalkodik.*

csinál: *apját-anyját csinálta* | *csinálom az lelkedet* | *csinálja testét-lelkét.*

lélek: *lélek kurvanyázta* | *lelkét igazítja* | *lelküzte* (hamis-) | *a tatár vágja le a lelkét* | *b...m a lelkét* | *kutya* vagy *ördög szántsa meg a lelkét* | *megsarkantýzza a lelkét.*

méh: *anyjuk méhét és teremtését káromolta* | *anyja pokláját* — *ahol termett is* — *mívelni bátorkodott.*

ménkü: *ménküvel hordat.*

- **pokol:** pokolban utasít.

tatár: tatáradta | tatár hajtsa el | b.. a tatár.

teremtette: teremtettével káromkodik | b. teremtette | csinálom teremtette | csinálja fékja teremtette | futtom teremtette | futom fékom teremtette | kutyaadta teremtette | milliom adta teremtette | ördögadta teremtette | zuboly teremtette (N.) | felbillentett teremtuccse.

TÁLASI ISTVÁN.

Horvát Mihály és Bojti Balázs né osztozkodása 1580-ból.

Az mely Jobaggyokat thamaffalwaj Dýenes az ű felelege halala wtan kezéből kj adott, kewgyben es Boýthon, azokat Horwat Mihaly wram keözött, és Boýti Balafne azzonýom keözött igj oztottuk megh. Előzőr kewgyben ez Jobaggyok Jgdo Geörgy, Jgdo Gergely, olah miklof, zel Lazlone, es Sýket Janofne ez ket eözwegye ki Jutanak Mihalj wrannak, wgjan ott fafý ferencz, es az pafýtt pušta kýt Theömölwarý Balas pwštajanak hýnak jutanak Balaf wrammenak. Egj gjwmoicz kertýs wagyon kewgjbe az Erdeo fele azýs mynd mihalj wrame. Ifmet Nestoj Janos es czakj ferencz Boýton az pafýne puštajawal Jutanak mihalj wrannak. wgjanot Boýton Tordaj Antal Juta Balas wrammenak mjnd az ű hazawal es haža wtan eleó földejwel Retejwel egyetembe. Az feóldeketjs penjg kýk wannak wgjan kewgjbe igj ozzuk megh. Hogj egj be kötenk Eghnihanj kötelekett, melyeknek hozza wala kylencz kiralý lýngh. Es eleözör menenk az Býhay wtra dwleóre, es ož elfeó Sorfban az falu felól Juta egi kótel közepbe zýnte Balaf wrammenak, mihalý wrannak harom kótel Juta. Jte' az közep dwleóbeýs Juta egi kótel azzonýomnak, mihalj wrannak harom. Itē az hozzu dwleóbeýs Juta azzonýomnak egi kótel, ennek az harmat mihalý wrannak kj mertwk. mihalý wrannak az felsó meg newezet kert ala dóleóbe mynd egi maf mellet az elebjwel. Itē azon hozzu dwleóbe mafod merefbe azzonýomnak Juta egi kótel föld, mihalj wrannak harom. Item az draga zerben elseó merefbe azzonýome egj kótel, mihalj wrame harom. wgjan ott mafod merefbennjs azzonjome egi kótel feöld, mihalj wrame harom.

wgjan ott mafod merefbenjs azzonjome egi kótel feöld, mihalj wrame harom. Item megýs azon draga zerbe harmad merefbe az harmadik nyl, egi kótel föld azzonýome, mihalj wrame harom. Item az Bwdeólthora dwleó zeorýbe elfómerefben azzonjome, egi kótel föld, mihalj wrame ott kettó, az harmadjk marada az felló draga zerbe nekj. Item wgjan azon Bwdólthora dwleoben mafod merefben azzonjome egi kótel, mihalj wrame harom. Itē ez Regený hatarra dwleóben elfo merefbe Juta azzonýomnak egi kótel, az mafodik, mihalj wrame harom, de ezt az egj kötelet Balaf wram mihalj wrannak engede az Boythj ket holdon. Item azon regenj dwleóbe megýs Juta azzonjomnak egi kótel föld, az mihalj wrame az harom kótel az horgasdwléóbe Juta ký. Item azon horgaf dwleóbe azzonjomnak Juta egi kótel, mihalj wrame harom, Item megýs azon Horgaf dwleóbe harmadjk — — . . . Juta egi kótel mihalj wrame harom kótel. Item az kender zerben elfó kótel egj kótel azzonjome, mihalj wrannak harom ýuta. Item az Nýwedj wtt közýre

dwleóbe azzonjómnak Juta egj kótel, mihalj wramnak harom. Item a3 budoftora dwleóbejs egj kótel a3 harmadyk azzonjome, a3 mihalj wrame wgÿan ott harom león. Item a3 Sowtra dólóbe elleó merefben egj kótel twdnÿ Illik a3 negiedÿk azzonjome, mihalj wrame harom. Item wgian a3on so wtra dwleóbe mafod merefben azzonjome egj kótel, mihaljnak Juta harom kótel földé. Item a3on fo wtra dwleóbe a3 harmadyk merefbe Juta azzonjomnak a3 Erdó felól egj kótel, wgian ot felló felról myhalj wramnak harom kótelel Juta. Item megh egj darab marat wala hatra a3 kender zerre dwleóben, a3t attuk mihalj wramnak Horwatt mijhalinak. Item ÿfmet egj daraboczka wala a3 Retre dwleóbe a3t attuk Boyti Balas wrammenak Horwat Sophia azzonnak wgÿan a3on napon menteónk a3 kewgj Erdóre, es Egjenló kepen arra a3 re3re a3 kj ott thamaffaluaj Dyenes reze wolt, es a3t a3 Re3 erdót egÿenló kepen a3 hÿtes emberek negj re3re merek, es a3 negj merefnek a3 mafodÿk merefe Juta azzonjómnak, ama3 harom reze león mihalj wrame.

Ífmet zent mathe nap wtan walo wafarnap menteónk a3 zÿgetj Erdóre, es ott valamj kazalo rett wala, fakÿs wannak benne, eleó3ór a3 retet negj re3re mernok egj Darda nÿellef kj a3 kozma Thamas ólewel kett ól, es fel fÿngh wala. Awal a3 dardawal tÿzen kÿlenc3 Juta azzonjómnak, kj dól zÿnte a3 Giapolj hatarra eleól, maffelól a3 felegha3j hatarra dewl, kÿt hÿnak Babaljos Er oldalanak, a3 ello njlwala e3 mihalj wramnak harom annj Juta. A3 derek Erdóben penÿgh zÿnte a3 Berekyo zelen a3 Dobzel farkaban, a3 hÿdeg erre altal deóleben, Juta azzonjomnak a3on dardawal harmÿne3 nÿole3 dardawal, ÿta3 negiedik njl león azzonjome. Mihalj wramnak ÿttis harom annj Juta. Ífmet hettón a3 Boythi Erdóre mentónk, es a3 melj re3t aban Thamaffaluj wrā býrt a3t negj re3re o3tuk kótelel, melj kótel wala a3 Bagdÿ Andras ólevel tÿzenhatt eól, es egj Erdó sÿngh, awal a3 kótelel Juta Boÿtj Balaf wrammenak egj zelbe harom kótel Erdeje, zÿnte a3 wegebe a3 Erdónek a3 zente lapja mellet, Kerekj felól. Ífmet meg a3on kótelel kettó marat wala hatra, a3tÿs meg negjedleók, es wgian ama3 wegebe a3 negiedetjs kjaduk azzonjomnak. Mihalj wramnak penÿg mÿndeneit haromannj re3 maratott.

Orsz. Levéltár: Gróf Zichy család levéltára (Acta familiae Horvát de Nyüved. N. 33.).

Tanúzás testi sértés ügyében 1582-ből.

I tanu zenes thamas Boiti Balas iobagia, nÿweden lakÿk, Juratus faffus esft, nihil leit. 2. tanu Siffa Geórgi nÿwedj, Boitÿ Balas iobagia, femmit fem tud. 3. tanu Hora miklos Boitÿ Balas iobagia nÿvedeón, hiti wtan e3t wallia. A3 kert alat megieók wala, hallam hat nagi zaÿ wala, wÿzza terek, hallam hogi monda Horuat Mihalÿ, fogiatok meg hoz3zatok wÿzza, a3onban utanna Indulanak a3 legenÿeók, Geórgi wram hoz3zaiok wte a3 c3akannal, a3onben beleÿe futamek egik legenÿ, derekon meg kapa f be wyuek, de nem lattam hogi fegiueret el wóttek volna, hanem maftul hállottam hogi a3 Górgi wram 3abliaiat a3 wÿzben vetóttek, Geórgi wram penig valtig zÿda a legenÿe-kett, meg eó magatis o3tan, hogi megfogak. 4 tanu Cathalin

ażoni Hora miklofne Boity Balas iobagia nyvedeón, aźt vallia, en femmi hareżokat fem lattam, eżak hogi ki futa aź mihali wram hażabol vgi monda hogi igen werenek, annak elótte hogi ide jeówe monda, ha meg eólnek is be megiek, iob en magamatis meg óllýenek immar, Jobbagimatis le tagolak. 5 tanu. Racż mihali nemeós ember nagi kaggian lakýk de moftan Horuat mihali Vramnal lakýk nyvedón, eżt vallia hýti utan. Ebben eż dologban eżt tudom. Aż hýd elót faraggatok vala ióue oda Geórgi uram, f monda Vramnak: myért miveleód eżt rajtam, hogi en levelet ýrtam kegelmednek, f megis ream bocżatod óket, moftis bożżontnak monda mihali wram: Jo Geórgi wram teórujnt teżók iobagim felól, mondaeoýs hat en aź te Jobagiddal póróllek, biżoni maķeppen leżeón, roż voltal, mindeltigis roż leż (!) te horuath mihali, ażonban elýndula vgi keżde Vramat rutt beżedekele illetný, monda vram, eregietek fogiatok meg, hogi vtanna ýndulanak mingiaraft zaľliat ranta, es vgi keżde eżapodni keózteók, vgi fogak meg, es a zaľlýat ký veóuek keżekbeól (!), mingiaraft kefit ranta, es avalis keżde giakdoľný, de en nem lattam hogi verek volna, fem hogi menteyet el vettek volna fem egieb marhajatt. 6 tanu Jdo peterne Cathalin ażoni kewgi-ben lakik keżý Geórgi iobagia, hiti utan eżt vallia, latam aż nyakan vala egi kýs ver, monda hogi ot wertek, latam ażtis hogi egi kýs eżohaban yeóve haża, hogi oda maradot mynd menteje es zaľlioja(!). 7 olah marthonne Cathalin ażoni, kezi Geórgi iobagia, kewgiben lakik hiti vtan eżt vallia: latam hogi wram elmene oda nyvedre, nala vala mynd menteje es zaľlioia(!), de hogi haża ieóue nem vala, fem ľwuege fem menteje, eleg nagi nieógue jeóue haża, monda hogi ot verek, de en nem lattam a wert rajta. 8 tanu kocżýs Andras vancżodon lakik, vancżodi lazlo iobagia, ażt vallia mykor Geórgi uram oda mene nyvedre, keróm vala hogi ne mennýen, mert feltem vala hogi ollian dolog efek raita, en ot nem voltam mynt iartak, de hogi haża jeóve weres vala aż nyaka, aż ewng galerais werós wala, de nem tudom kýteól efeótt. 9 tanu kocżýs lukacż Boithon lakik moft hiti utan eżt vallia. En akkor horwatt mihali żolgaia walek, aż ľftalloban valek aż louaknal, ażonban ký tekintek hogi zaýt hallek oda ký, hat vram ký keóniekleót, keżý Górgi elóte vala, ot addig feddenek, monda eż keżý Geórgi, roż porýdat ram bocżatod, weresd feýemet immar en magamnakis, monda horwat mihalý en nem vereteóm, monda horuat myhálnak, roż voltal moftýs roż vagi, vgi keólde utanna hogi meg fogiak, de en ożtan oda ki a hýdon nem lattam mynt voltak, de hogi be hożak, monda wram ne bancżatok, mert eżt myndeneótt meg werhet-neók, ha meg akarnam werný, de en nem bantom, vgi jóue ożtan el onnat nagi feelue. Eżón proteľtala ot kýn aż tanu efkúteľkór Geórgi vram aż fel peóreós, hogi fżennyeffi Lazlo aż mihali uram týżtartoia nem bocżata aż mihali vram iobagit a hýtre, mivel hogi ażt mongia, hogý nemes zemely ellen vagion eż dologh.

Orsz. Levéltár: Gróf Zichy család levéltára (Acta familiae Horvát de Nyüved. N. 35.).

PAIS LÁSZLÓ.

Egy törlendő *zuhaj* adat. Egy 1283-ban kelt oklevélnek 1353. évi átíratában van „ad quendam fluuium *Ragalzuhaya* vocatum“ (ZichyOkm. I, 54). Egy 1357-i oklevélben előfordul „aliud patak *Ragal Zuhayapataka* nominatum“ (i. h. III, 87).

A NySz. III, 1293 a 'fragor, strepitus, Getöse, Geräusch' értelmezésű *zuhaj* címszó első adataként közli azt, amit idéztünk. Hogy a *zuhog*, *zuhan* igéknek *zuh-* alapszavából való *-aj* (*-j*) képzős névi származék, a XVII. századtól közszóul adatható és a népnyelvben ma is élő *zuhaj* 'zuhogás' (*zuhé*), a XIII—XIV. században mint víznév szerepeljen, abban elvégre nem volna lehetetlenség. De hogy a szóbanforgó esetben is így van, a tekintetben a környéknek a tárgyalt oklevelekből is kitetsző névtani viszonyai mást vallanak.

Az oklevelek a bennük *Ragal* és *Zuha* névalakban említett mai gömörmegyei *Ragály* és *Szuha* helységek környékén fekvő birtokok határmegállapításával foglalkoznak. *Szuha* hely neve épen úgy, mint a mellette folyó pataké a szláv *suchv*, *-a*, *-o* 'száraz' melléknév *sucha* alakjából való, s a jelentése: 'asszú, száraz patak, völgy stb.' (vö. MIKLOSICH, PON. 324, MELICH, HonfMg. 382). Kétségtelenné teszi ezt, amit az 1357-i oklevélben olvashatunk: „a parte possessionis *Zuha* in quodam Berch et de ipso Berch descenderet versus aquilonem, ad locum Kudpataka vocatum vbi tempore pluuiali aqua decurreret, ipsumque Kudpataka existeret in ualle ex parte possessionis *Ragal* antedite adiacenti“ (i. h. III, 87). Vagyis *Ragál-Szuhája* a víznév. — *Ragál-Szuhája* világosan nem a mostani *Szuha* patak, hanem valószínűleg a Ragálytól északra nyíló völgynek időszakos vízfolyása. Ennek az alsóbb menete lehet az, amit az oklevél így említ: „quendam fluuium *Ragalp(at)aka*“ (i. h. 86).

PAIS DEZSŐ.

NÉPNYELV.

Megjegyzések a népnyelvi gyűjtés módjához.

Cikkecském nem akar módszert adni, a felvetett gondolatok egyrésze nem is egészen az enyém, mert beszélgetések közben született. Azt szeretném, ha soraim az illetékes szakembereknél visszhangra találnának, és értékes hozzászólásukkal a közös ügynek, a magyar népnyelvi kutatásnak a javát szolgálnák. Különösen fontos ez most, mikor a népnyelvi kutatás legnagyobb magyar művelője és irányítója CSÜRY BALINT olyan váratlanul távozott sorainkból.

Mindnyájan tudjuk, hogy a népnyelvi kutatás nálunk még nem áll azon a fokon, ahol állnia kellene. Most nem is az intézményes megoldás, a szervezett munka, a népnyelvi archívum stb. kérdését feszegetem, de addig is jó volna néhány problémát tisztázni, hogy a most részben egymástól függetlenül folyó munka ne váljék egymás számára hasznavehetetlenné vagy csak nehezen használhatóvá.

1. A hangjelölés kérdése elég nehéz feladat elé állítja a népryelvi kutatót. Legrégebbi nyelvjárásleíróink az irodalmi nyelv betűivel próbálták jelölni az azzal megegyező, de gyakran az attól eltérő hangokat is. A Nyelvőr gárdájának értékes, de sok tekintetben elavult, vagy helytelen szempontok szerint készült tanulmányai a magyar helyesírás szabályait követik, csak az irodalmi nyelvben elő nem forduló hangok jelölésénél alkalmaznak külön jeleket (mint \bar{a} , \bar{e} , \acute{o} , \acute{e} stb.). Ennek az írásmódnak továbbfejlesztését és a korszerű tudományhoz való alkalmazását látjuk CSÜRY BÁLINT hangjelölésében. Ez a hangjelölés¹ nagyjából meg is felel a magyar nyelvjárások művelőinek és megkönnyíti a laikus gyűjtők munkáját. Az a hátránya viszont, hogy félig fonetikus, félig a magyar irodalmi hangjelöléshez igazodó jelrendszere miatt nehezen használhatják az összehasonlító nyelvészetrel foglalkozó vagy egyéb nyelvtudományi téren működő nyelvészeink. Zavart okozhat ugyanis, hogy több azonos jel van a Csüry-féle meg a SETÄLÄ-féle általánosan elfogadott finnugor rendszerben, de ugyanannak a jelnek mindkettőnél más a jelentése. Így például:

SETÄLÄ: \bar{a} , a , \bar{a} , \bar{q} ; e , ϵ , \bar{e} , $\bar{\epsilon}$; s , \bar{s}

CsüRY: a , \acute{a} , \bar{a} , \acute{a} ; \bar{e} , e , \acute{e} , \bar{e} ; sz , s

CsüRY hangjelölése az eddig feldolgozott nyelvjárási hangállománynak megfelel, de nem ad biztos irányelvet az esetleg a további kutatás folyamán felmerülő hangok számára. Például mind a győrmegyei, mind a sopronmegyei Rábaközben előfordul egy \bar{a} és \acute{a} (fgr. \bar{a} és \bar{q}) közti hang (SETÄLÄ hangjelölésével \bar{a}). Találjunk ki ennek új betűt? Én egyelőre feljegyzéseimben az \bar{a} jelet használtam rá (*három*, *abdäto*). Ilyen eset akadhat még több is. Tekintettel arra, hogy a finnugor nyelveknek a tudomány számára lejegyzett minden szövege, szótára stb. a SETÄLÄ-féle egységes jelrendszerben jelent meg (még WICHMANN—CsüRY moldvai csángó szótára is), nem volna-e célszerű a magyar nyelvjárásokat is a jövőben a finnugor hangjelölési mód szerint lejegyezni? Nem gondolok természetesen azokra a fonetikai visszaélésekre, amikor egy-egy szerencsétlen betűhöz öt diakritikus jelet is alkalmaztak a túlbuzgó kutatók úgy, hogy az ekképen földíszített (valószínűleg az íróasztal mellett a lejegyzés után hosszú évek múlva „pontosan” átírt) szövegek szinte olvashatatlanná váltak az agyonfonetizálás miatt.

Nagyjából elég volna a SZINNYEITŐL a FgrSprw.-ban használt magyar hangjelölés.

SZABÓ T. ATTILA ugyan nem barátja a finnugor hangjelölésnek a magyar nyelvjárások birodalmában, de ő is sürgeti az egységes jelrendszer keresztülvitelét (MNy. XXXVI, 344).

2. Egy másik kérdés is fölmerülhet munka közben. Amíg az intézményes megszervezésig nem jutunk el, egyelőre részletmunkákat vagyunk kénytelenek végezni. Ezeknek a feldolgozásánál tisztáznunk kellene a köznyelv szerepét!

¹ A népryelvi bűvárlat módszere 37—42.

CsÖRY írja: „Teljesen szakítani kell végre azzal az elavult, tudománytalan módszerrel, mely mértékül a köznyelvet teszi és minden nyelvjárási jelenséget a köznyelvhez viszonyítva tárgyal... Példák a leíró módszerű tárgyalásra: I. Hangtan. a) Magánhangzók. *a: abora,¹ bak, barázda, kapa, répa, sapka, számár, vasaló* stb.; (*a*-zás) *akas* (= okos), *Lajas, virágas, hásház, adad* (= adod), *barátam* stb. (az utóbbiból lehetőleg jó sok példát)...² Tehát rögtön, mikor mintát ad a leíró tárgyalásra, voltaképen azt mondják zárójelbe tett megjegyzései (*a*-zás, *e*-zés stb.), hogy a köznyelvhez kell viszonyítani a nyelvjárást, mert hiszen az *a*-zás azt jelenti, hogy az illető nyelvjárásban a köznyelvi *o*-nak a felel meg. A zárójeles megjegyzések előtt, amint láthatjuk az idézetből is, ad az illető hangra egyéb, a köznyelvvvel egyező példákat, és ezzel máris teljesebb ez a kidolgozásmód, mint a kilencszázas évek elején készült nyelvjárási tanulmányok. Teljesebb, de lényegében ugyanaz.

A teljesen leíró nyelvjárásstudulmánynak voltaképen függetlennek kellene lennie a köznyelvtől, és a nyelvjárást önálló nyelvként kellene kezelnie. Bemutatok egy ilyen példát a győrmegyei Rábaközben (Rábcaap, Tárnokrét, Cakóháza, Enese) végzett rendezés alatt álló kiadatlan gyűjteményemből:

i. — Ugyanúgy ejtik, mint a magyar köznyelvben. Előfordul szó elején, közepén és végén, magas és mélyhangú szavakban egyaránt. — Szó kezdetén: *innep* 'ünnep', *idés* 'édes', *ide*, *igaz*, *ipa*, *isten* stb. — Szó belsejében: Első szótagban: *mindig*, *szinte* 'szintén', *fizetynyi* (*füzetynyi* alak is járatos) stb.; mélyhangú szavakban: *tik* 'tyúk', *bíró*, *miszáros* stb. — Második szótagban: *három hetis* 'h. hetes', *össziköti* 'egyszélkötény: két vászonból készült munkakötény', *könnyid* 'könnyű'; mélyhangú szavakban: *nápic* 'nyápic, vézna', *kódis* 'koldus' stb. — Szó végén: *hanyi embér* 'vadember (*hany* 'mocsár')', *összi* 'össze', *hosszi* 'hosszú', *gyönnyi* 'jönni', *agácifa* 'akác', *fírfi* 'férfi', *cigóri* 'katáng, cikória', *ki*, *kocsi*, *Réti*, *Kapi*, *síli* 'sínyli, nélküli' stb. — Orrhangú változata az *i*: *sövi* 'sövény', *síli*, *köti* 'kötény', *pízt* 'pénzt' stb. ...

Nem állítom, hogy ilyen vagy ehhez hasonló az eszményi feldolgozás, mert ennek a módszernek alapvető hibája, hogy a köznyelvet teljesen kikapcsolván nem találja meg benne a keresett szót a nyelvész, aki forrásmunkaként akarja használni. Ehhez végig kellene magát rágnia az egész hangtani tanulmányon. Elvi szempontból ez lenne a helyes feldolgozás, hiszen a nyelvjárások a köznyelvtől szinte függetlenül alakultak ki. A gyakorlati szempont viszont azt kívánja, hogy a könnyebb kezelhetőség kedvéért az eligazodást a köznyelv segítségével irányítsuk. E két szempont helyes összeegyeztetését kellene tehát megfogalmaznunk!

3. A harmadik kérdés a szervezett és intézményes megoldásig, hogy mi legyen az addig megjelenő kiadványok anyaga.

¹ Ide jó lett volna a jelentést is odaírni.

² I. m. 40.

Nézetem és mások véleménye szerint is a legfontosabb teendő a szókincs összegyűjtése, mert ez az egyik legveszendőbb és még legtöbb kiaknázatlan kincset rejtő anyaga népnyelvünknek. A népnyelvi szótárra van már nagyszerű mintánk Csűrű Szamosháti Szótárában. A nehézség csak az, hogy egy ilyen alapos és részletes munka megírásához majdnem egy emberélet szükséges, hiszen Csűrű is évtizedek szorgos munkájával gyűjtötte össze szótárának anyagát, pedig a feldolgozott nyelvjárás anyanyelve.

A fogalomkörök szerint való gyűjtés helyes és értékes példáit látjuk a debreceni magyar népnyelvkutató intézet kiadványaiban. Szép munkát végeznek főleg a debreceni mesterségek műszavainak összegyűjtésével.

Mennyivel könnyebb helyzetben van azonban egy ilyen városi osztálynyelv feldolgozója, aki szinte naponta ellenőrizheti, szaktársaival megbeszélheti és bármikor kényelmesen kiegészítheti anyagát, mint az, aki egyedül indul el ismeretlen vidékekre és mindössze néhány hét áll rendelkezésére. Ebben a néhány hétben is minden kérdéssel egyedül kell megküzdenie, és az első egy-két hét az ismerkedés és barátkozás ideje. Elsősorban a társalgás nyelvét ismerheti meg, csak az esetben választhat érdekesebb műnyelvet, ha van az illető községben népi ipar, halászat stb. (mint pl. Bősárkányban a gyékényszövés, Halászi-ban a halászat). A földművelésnek olyan gazdag a szókinése és kifejezőmódja, hogy arra a rendelkezésre álló néhány hét nem elegendő. El nem hanyagolható körülmény az sem, hogy az ember csak nyáron tud elég időt szakítani a népnyelvi gyűjtésre, már pedig az ipari műnyelveket nem tekintve más egy falusi ember nyári és más a téli szókinése.

Értéktelen-e vajjon az olyan nyelvi gyűjtés, amely nem teljes ugyan, de bőséges szótári és szöveganyagot tartalmaz? A megbízhatóan lejegyzett szótári példamondatokból, valamint a szövegekből az érdeklődő bármikor megtalálhatja a keresett hangtani, vagy alaktani jelenséget. Az általános (tehát nem egyes fogalmi csoportok szókinésével vagy egyes nyelvtani kérdésekkel foglalkozó) népnyelvi gyűjtést tehát úgy képzelem el, hogy legtestesebb része legyen a szójegyzék (Csűrű Szamosháti Szótára mintájára, de természetesen annyira teljes bajosan lehet), ezt kövesse a hangtani és alaktani vázlat és legalább néhánylapos szöveg. A sorrend nem lényeges. Az ilyen gyűjtemény természetesen sem a teljesség, sem a tökéletesség igényével nem lépne föl, mégis értékes anyaggal bővítené az egyes fogalomkörök szókinését feldolgozó és hangtani monográfiák mellett nehezen meginduló, de szép reményekre jogosító népnyelvi irodalmunkat.

KÁLMÁN BÉLA.

A kiskunhalasi népnyelv „irodalmának” kérdéséhez.

A MNy. 1941. februári számában (47) SÜTŐ JÓZSEF azzal a beszámolóval foglalkozik, amelyet a néhai GYÖRFFY ISTVÁN vezetésével működő egyetemi Néprajzi Intézet táj- és népkutató tábora népnyelvkutató csoportjának működéséről írtam (MNy.

XXXVI, 53—4). Örömmel állapítom meg, hogy működésünkben, annak folyamán alkalmazott elveinkben és módszereinkben semmi kivetnivalót nem talált. Van azonban egy kifogása, t. i. az, hogy én a halasi nyelvjárásra vonatkozó irodalmat „határozott, fölényes” hangon intézem el, azt írván, hogy az „oly kevés és hiányos, hogy annak az alapján még csak hozzáfőtölleges tájékozódásra sem lehet szert tenni”. Sütö ezzel kapcsolatban hivatkozik KORDA IMRE régi, 1886-ból való nyelvjárástanulmányára (A kiskunhalasi nyelvjárás: Nyr. XV.), amely — Sütö szerint — oly jó, hogy ha minden nyelvjárásunkról ennyi volna, igazán boldogok lehetnénk. Végezetül szakember szájából érthetetlennek találja megállapításomat, s több megbecsülést kér szakunk régi derék munkásai számára.

Ezt a kifogást szó nélkül tudomásul venném, hiszen a halasi Sütö JÓZSEF védi a szintén halasi KORDA IMRE emlékét. Különösen azért hagyhatnám válasz nélkül e kifogást, mert én egyáltalán nem támadtam KORDÁT; sőt a halasi „irodalmat”, mivel módszerei beszámolót írtam, nem is soroltam fel. E kérdésnek azonban fontos elvi része van, és így a kifogást nem hagyhatom válasz nélkül. A halasi nyelvjárás irodalmára vonatkozó megállapításomat — a nélkül, hogy szakunk régi derék munkásainak megbecsülése egy pillanatra is elhomályosult volna bennem — ugyanabban a szellemben tettem meg, amellyel az új magyar népryelv kutatás munkásai állandóan sürgetik, — gyakran az enyémnél sokkal erősebb kifejezésekkel — a régi, vázlatos nyelvjárástanulmányozás megszüntetését és egy új, sokkal részletesebb, mélyrehatóbb, a nyelvtudomány fejlődéséhez méltó magyar népryelv kutatás megszervezését. Sütö azt hozza fel egyik érvül KORDA tanulmányának alapossága mellett, hogy „külön 10 lapon tárgyalja a hangtant, mintegy 12 lapon az alaktant és 3 lapon a mondattant” (47 jegyz.). Ezzel kapcsolatban csak annyit kívánok megjegyezni, hogy határozott meggyőződéseim szerint egy nyelvjárás hangtanát vagy alaktanát sem lehet feldolgozni 10—12 lapon, nem is említve azt, hogy egy háromlapon jegyzet sem tekinthető mondattannak. Ami pedig az 500 tájszót illeti, az a válaszom, hogy a tájszógyűjtés csak mellékes eszköz, esetleg mellékes cél, de a nyelvjárás kutató semmi esetre sem haladhat csak e szempont szerint. A korszerű szempontok szerint dolgozó népryelv kutató az egész szókincset gyűjti, s rendszerint csak az egész nyelvterület szókincsanyagának összehordása után derül ki, mely szavak tekinthetők tájszavaknak.

Mint a magyar népryelv kutatás annyi más kérdésében, e tekintetben is CSÜRY BÁLINT búvárlataiból meríthetünk meggyőző érveket. Vessük csak össze pl. az *i*, *u*, *ü* magánhangzó párokra vonatkozó részeket KORDÁNÁL (Nyr. XV, 26—7, 65) és CSÜRYNÉL (Magyar Népryelv I, 7—21) vagy VÉGH JÓZSEFNÉL (i. h. 22—47), rögtön látjuk a különbséget a kétféle módszer között. KORDA tanulmánya csak ötletszerűen, néhány példát ragad ki, az utóbbi tanulmányokban pedig a kérdés teljes vizsgálatát és kifejtését találjuk, amelynek folyamán a kutatók gazdag példaanyag alapján minden jelenségrészletet külön megvizsgálják. — KORDA tanulmánya még az aránylag legrészletesebben tárgyalt jelenségekről sem ad világos képet. Ilyen pl. az *l*, *r*, *j* nyújtó hatása,

amely a halasi népnyelvben is tapasztalható. KORDA csak arra a fejlődési fokra irányítja rá figyelmét, amikor a szótagvégi *l* az előző magánhangzóba olvad, oly módon, hogy azt megnyújtja (i. h. 27—8). Feljegyzéseim azonban arról tanúskodnak, hogy a szótagzáró *l* (és *r*, *j*) igen gyakran akkor is megnyújtja az előtte levő rövid magánhangzót, ha a mássalhangzó képzése is megtörténik. Tehát a KORDA említette *asztá* — *asztal* fokok közt van egy harmadik is: *asztāl*. Az *l* ilyen nyújtó hatásához kell sorolnunk még az *r* és *j* már említett hasonló természetű nyújtó hatását, amelyről KORDA egyáltalán meg sem emlékezik.

Van azonban olyan hangtani jelenség is, amelyet KORDA — bár más célból feljegyzett példái erre vonatkozólag is hasznos bizonyítékokat tartalmaznak — egyáltalán észre sem vesz. Ilyen pl. a mássalhangzónyúlás vagy ikerítődés kérdése.

Amint látjuk, már a tanulmány aránylag legrészletesebben kidolgozott részében, a hangtani részben is ilyen hibákra, hiányosságokra akadunk. Mivel azonban nem céloim KORDA IMRE régi tanulmányának teljes beható vizsgálata, nem folytatom a részletek boncolását. Az eddigiek alapján is megállapíthatjuk, hogy KORDA tanulmánya még annak a korszaknak a mértékével mérve sem tekinthető olyan alapos munkának, hogy értékei miatt el kellene hallgatnunk jobb és alaposabb munkára törekvő szándékunkat. Ha pedig igazán szívünkön viseljük az új magyar népnyelvkutatás ügyét, még az eddiginél is erősebb és határozottabb hangon kell képviselnünk a sokkal jobb minőség és a teljességet megközelítő, sokkalta nagyobb mennyiség elvét a népnyelvi gyűjtés és búvárlat terén.

BAKÓ ELEMÉR.

Adatok a határozott névelő népnyelvi használatához.

A határozott névelő használatáról a komárommegyei Naszvadon 1940 nyarán a következőket jegyeztem fel:

1. Magánhangzóra kezdődő szók előtt is gyakran használják az *a* névelőt:

Itt vót kinn a asztālön. A ügyvíggy válúhogyán ki tuggyá hájtányi. A mútkor csinýütü a urám, mer előrött a kúcs tollá, e. Nem monhátom még a okát. A Māri évitte a orsóimot. Hájcsá be a ájtót! Aszt a olákot sújnālom. Úgy monnygák a öregék. Még a anyāmé vót a kúci. A éggýik itt lákik a új iskolānā. Bájja vót az a embēr katonā. A anyág nāgyōn drāgā. Itt született még a ápjā is. Kimēnne a uccārā. A olājzó nīncsen veled? stb.

2. A határozott névelőt sokszor nem is használják:

Māri, kácimot hossz ki! Mārhat is tuttām tartányi ēn rēs szemre. Ez ollān ides minn cúkor. Ott hullották be dzsindzsábā sok katonāság. E'n lábým mēv vān pēccesede. Aszte mind úgy ki vóták asztārā rákkā. Mārināk sē vót sēm̄mi rōvitsige, de annyānāk.

Az utóbbi jelenséget Martoson (Komárom m.) is tapasztaltam:

Annyānok vām bugyija belülle. Gyere ide, védđ föl ingedet! Égye a fene ojjān piszt, csak finik túlle. Kihúsztam pērnýét,

hogy a kényerék még né igjenek. Kisz gyerek avvā különböz az embértū, hogy annak nem kő páposzēm vagy okullár. Még a búza sē ojjan jó kis csibének.

SULÁN BÉLA.

KÜLÖNFÉLÉK.

Mitrovics Gyula beszéde Csűry Bálint temetésén.

Mélyen tisztelt gyászoló közönség!

Mikor ápolója, hogy a nagybeteg körül utolsó intézkedéseit megtehesse, megkérdezte Csűry Bálinttól: milyen vallású? elhaló hangon, de erős hangsúlyozással azt felelte: „Magyar református vagyok.“ Ezek voltak utolsó szavai.

Ez a három szó magában foglalja egész életének a programját. Magyar volt, gyökeresen magyar, azzal az árnyalással, melyet kálvini-protestantizmusa adott bele éles színeivel és kemény vonásaival. Csakhogy nála ennek a szónak: magyarság, igen gazdag volt a tartalma. Nemesak nemzeti érzésben és érdekekben való állhatatosságot jelentett számára, hanem a megalkuvás nélküli tiszta karakternek is az erejét, és mindenek fölött a magyar műveltségnek és a nemzeti célok szolgálatában álló tudományosságnak is a teljességét.

Egyéniségében sajtáságos ellentétek látszottak egyesülni. Első pillanatra hallgatag és puha embernek a benyomását tette, de ez nála csak szerénységet jelentett. Szótalansága elveinek és szándékainak a határozottságát, melyeknek, — ha egyszer belső vívódások után önmagában eljutott odáig —, nincs szükségük további tisztázásra.

Abban a zárt körben, mely az ő egész világát jelentette — és milyen gazdag volt ez a világ az ő számára! — biztos célkitűzések vezették. A kolozsvári kollégiumban rettenthetetlenül állott a tiszta magyarság ostromlott váríján. És mikor heti 33 tanítási óra után más pihenésre vagy szórakozásra gondolt volna, ő az éjtszaka zajtalan óráiban tájnyelv-kutatásainak eredményeit rendezgette, melyekhez az anyagot távoli és tartós kirándulásaival iskolai szünetekben hordta össze.

Mikor a magasabb érdek úgy kívánta, csak akkor vált meg kolozsvári őrhelyétől, hogy magyar nyelvészeti kutatásait és módszerét az egyetemi munka szélesebb körében értékesítse. Gazdag programmal jött ide. Egyetemi intézeteit a magyar nép- és nyelvkutatás központjává akarta tenni. Sokezer szót és nagy tömeg fényképet tartalmazó gyűjteménye, valamint a napokban megjelent immáron második évkönyve máris igazolják törekvéseinek igazát és jogosultságát.

Helyesen felismert feladata, valamint tudományos és tanári lelkiismerete arra kényszerítette, hogy ha még lehetséges, munkára fordított idejét megkétszerezze, mert tanulmányi köre is többszörösen kitágult. Vállalt tudományos feladatainak a foly-

tatása mellett a finnugor összehasonlító nyelvészet tanulmányozásába feküdt bele, hogy ezen a téren is méltó legyen nagy elődjéhez, Pápay Józsefhez, és hogy megfelelhessen hivatásának, amely nemcsak a magyar, hanem a finnugor összehasonlító nyelvészet egyetemi előadását is megkívánta. Mellékesen más-nemű megbízatásainak is pontosan eleget tett. A halála előtti hetekben végezte el Gombocz Zoltán irodalmi hagyatéka reá-bízott részének a feldolgozását, amit személyesen akart Budapest Akadémiánknak átnyújtani. Azért talán nincs túlzás abban, ha azt mondom: az ő kettős tanszéke, az ő kettős feladata, amelyet mindenütt másutt két ember lát el, vált végzetévé.

Csűry Bálint önmagával szemben nem ismerte a megalkuvást és a kíméletet. Pihenés és szünet nélkül dolgozott. Szervezetétől elvont minden regenerációs lehetőséget, mert úgy érezte, hogy csak így tud megfelelni minden köteletségének. Aldozatául esett önmagával szemben felállított szigorának és magas célokat kitűző hivatástudatának. Időelőtt kidőlt, mint, talán hasonló okokból, nagy előde is!

Gyakori használatban elkopnak a szavak, elvész jelentésük súlya és értéke. Azért nehéz Csűry Bálint búcsúztatása, mert ahhoz, ezekre a percekre legalább, vissza kellene állítani ezeknek a szavaknak eredeti jelentését, igazi értékükben. A Csűry Bálint egyszerű porsátorában nagy és hősi lélek lakozott, és most magára öltve a földi elmúlás látszatát, megtalálta a halhatatlanság valóságát. A Magyar Tudományos Akadémia csarnokában az önmagáért való tudományosságának tiszta eszményképeként él tovább az ő földi korlátoztatásoktól megtisztult alakja. Egyetemünkön pedig mint ihletett lelkű és melegszívű mester munkatársai és tanítványai szívében. Mindkét alakjában halhatatlan eszménye az egek felé törő emberi szellemnek.

Kihűlt porai előtt azért keresem a szavakat, hogy kifejezésre juttassam a Tisza István-Tudományegyetem Tanácsának és a Magyar Tudományos Akadémiának, valamint a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak fájdalmát és mélységes tiszteletét Csűry Bálint kihűlt porai előtt.

Isten veled!

(1941. február 15.)

Csűry Bálint-ömlékverseny.

A debreceni Tisza István Tudományegyetem Magyar Népnyelvkutató Intézete elhúnyt igazgatójának és megalapítójának, dr. Csűry Bálint egyetemi ny. r. tanárnak, az újabb magyar népnyelvkutatás megteremtőjének emlékezetére országos népnyelvi szógyűjtő versenyt rendez.

A verseny feltételei szerint minden egyes résztvevőnek 200 szócédulát kell benyújtania a szócédulán feldolgozott tárgy, illetőleg cselekvésfogalmakat ábrázoló rajzokkal vagy fényképekkel együtt. Minden egyes szócédulához legalább egy rajzt vagy fényképet kell mellékelni. A pályázat feltételeinek ilyen irányú meghatározása révén Csűry Bálint népnyelvkutató módszerének egyik legfontosabb elvét, a szó és tárgy egységének elvét óhajtja hangsúlyozni. Az intézet a verseny minden egyes résztvevőjének rendelkezésére bocsátja a szükséges szócédulákat és kartonlapokat.

A verseny díjai a következők: 1. 150 P., 2. 100 P., 3. 80 P., 4. 60 P., 5—6. 50—50 P. A verseny többi résztvevői, amennyiben az intézet tudományos céljai szolgálatára alkalmas anyagot adnak be, 40—40 P. jutalomban részesülnek. A pályázat nyílt, a pályázatokot a Magyar Népryelvkuató Intézet címére (Debrecen 10, Központi Egyetem) 1941. szeptember hó 30-ig kell beküldeni.

LEVÉLSZEKRÉNY.

J. I. kérdi: Magyar, hun vagy kun származású-e a *Jaksa* családnév? Kell-e a *Jaksa* családnévet magyarosítani? — **Felelet:** A *Jaksa* családnév nyelvileg kifogástalanul megfejthető a magyar nyelvből, de megfejthető kifogástalanul a szláv nyelvekből is, mégpedig elsősorban a szerbből, horvátból, oroszból, kevésbé kifogástalanul a tótból, még kevésbé a csehből. A magyarból való megfejtése ez: Van nyelvünkben egy *-sa* becéző képző; legrégebb adatunk rá egy XIII. századi férfit jelölő névben van: *Fehérsa* (a Váradi Regestrumban). Ezzel a képzővel alakult a *Jaksa* név is. A *-sa* tulajdonkép képzőbokor, mert *-s* és *-a* képzőkből keletkezett. E két képzőre vö. *Julianna: Julis*, *Mária: Maris* stb., illetőleg *Zsigmond: Zsiga* stb. A *Jaksa* név egy *Jak-* kezdetű magyar név továbbképzése. Ez a név lehet a *Jakab*, esetleg lehet más is. *Jaksa* eredetileg egy embernek a neve, tehát személynév volt. Ahogy azonban van *Jakab, Márton* ~ *Marion, Pál* ~ *Paál* családnév előbbi személynév-keresztnevből, úgy lett családnévvé a *Jaksa* személynév is. A szláv nyelvekből a névnek következő megfejtését adhatjuk: A szláv nyelvekben is van — függetlenül a magyartól — *-ša* kicsinyítő képző. Ma is használt képző a szerbben, horvátban, oroszban; régen más szláv nyelvekben is megvolt, itt-ott egyes szavakban ma is megvan. *Jakša* személynév is van vagy volt a szerbben, a horvátban és az oroszban (más szláv nyelvekből nem tudok rá példát). A *Jakša* személynév eredetéről két nézet van. Az egyik nézet az, hogy a szláv *jaka* 'fortis, jeles, vitéz, bátor' köznévből *-ša* képzővel alakult, jelentése tehát az, ami a magyar *Bátor, Erős* stb. személyneveké. A másik, mégpedig az elfogadottabb nézet szerint *Jakša* a *Jacobus* névből lett szláv *Jakov, Jakob, Jakub* becéző alakja. Én ezt tartom helyesebbnek. Minthogy az Ön családjának története a család magyar eredete mellett szól, valószínű, hogy a név a magyar *Jakab* keresztnév magyar *-sa* képző származéka, s keresztnevből vált családnévvé. Van horvát *Jakša* családnév is; azonban itt meg a szerbben a *Jakša* keresztnevből a családnév túlnyomó többségben *Jakšić*. Második kérdésére, hogy megváltoztassa-e a nevét, nem felelhetek, mert nem nyelvi kérdés.

MELICH JÁNOS.

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: PAIS DEZSŐ,

A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZZÁROS.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXXVII. ÉVF.

1941. JÚNIUS

3. SZÁM

László, Ulászló.

Hogy ez a két név végelemzésben egy és ugyanarra a szóra megy vissza, mégpedig az ó-lengyel *Wladistaw*-ra vagy az ó-cseh *Vladislav*-ra, rég tudott dolog. Hogy azonban mi a két magyar név közt az összefüggés, hogyan keletkezett az egyik, hogyan a másik, mai napig tisztázatlan. Régen azt hittem, hogy *László* az ó-lengyel *Wladistaw*-ból egyszerűen a *w* elesésével keletkezett, az *Ulászló* meg talán olyan szláv alakból, ahol a *w* *u*-nak hangzott a szóelején (l. SzlávJövsz. I, 2: 117, 154). Az *Ulászló*-ról adott magyarázatomat ASBÓTH OSZKÁR helytelennek tartotta (l. AkadNyelvÉrt. XX, 3: 88), magyarázni azonban nem magyarázta. *László* nevünk eredetét sem fejtegette bővebben. Egy ízben azt írta, hogy *László* nevünk „*Vladiszlav*-ból lett“ (l. NyK. XXIII, 128), más alkalommal meg azt, hogy *Ladislav*-ból (l. Nėskolbko zam. 70). HORGER ANTAL: MNy. XXI, 179 szerint idegennyelvi szókezdő *v* hang *l*, *r*, *n* előtt a magyarba kerülve hanghelyettesítéssel *u*-vá is válhatott; így keletkezett szerinte *Vladiszlav*-ból *Ulászló* (l. alább is).

Akár az én magyarázatomat fogadjuk el, akár HORGERét, körülötte nagy baj van. A XV., XVI., XVII. században, sőt az egész XVIII. században sem volt a magyarnak *Ulászló* nevű királya. Egész 1734-ig I. *Ulászló* királyunkat (uralk. 1440—1444.) magyarul *László*-nak, *Lengyel László*-nak, számmal jelölve VII. (egyik-másik műben VI.) *László*-nak, II. *Ulászló*-t meg (uralk. 1490—1516.) *László*-nak, *Dobzse László*-nak, számmal jelölve VIII. *László*-nak nevezték. Minderről könnyen meggyőződhetünk, ha 1734-ig megjelent magyar nyelvű krónikáinkat és más emlékeinket megtekintjük, átolvassuk. — Belőlük összegyűjtött adataim:

Székely István: *Chronica ez vilagnac yeles dolgairól. Cracoba, 1559.* 202—22: „Varnanal . . . holot el esec ā *Lengiel László* kiral’ . . . *Lengiel Laszlo* Magiari kiral’, regnal neg’ eztendeig. Meg öletec Varnanal az Amurates nepetól“ (elszörtan). Ez I. *Ulászló*. „Az Casmir *Lengiel* kiralnac a masodic fiat ā *Laszlo* herczeget . . . *Laszlo* kiral’ à Cazmir fia . . . azt szokta vala mondani *dobsa* . . .“ (elszörtan). Ez II. *Ulászló*. — Heltai Gáspár: *Chronica az magyaroknac dolgaicrol. Colosvarot, 1575.* 87 — 203: „Magyari Kiraly a *Lengyel László* . . . Az *Lengyel Laszlo* kiralyrol . . .“ (elszörtan). Ez

I. Ulászló. „Az *Nemet Laszlo* kiraly . . .“ (elszórtan). Ez V. László 1452—1457., Albert fia. „Az 37. Magyar Kiraly az *Lengyel Laszlo* király, ki az elõt Czeh kiraly is vala . . . Nagy karára vala neki, hogy nem tud vala Magyaról. Minden tolmács által kellett beszélleni. Valamit mondottanac neki Czac ez völt ő feleleti: *Dobrsa, Dobrsa* etc.“

Petthő Gergely: Rövid magyar cronica. Bécs, 1660. 2. lapján ez van: „A’ magyar orszagy kereszttyen Királyoknak Nevek, Számok és idejek. 1076. Szent László. — 1172. László II. — 1200. László III. — 1277. Kun László IV. — 1301. László [1] V. Cseh¹. — 1440. *László VI. Lengyel*.² — 1444. Iffiu László VII. Albert Császárnak a’ fia. Posthumus dictus“. — 1490. „*László VIII.* Cseh Országi Király, Cazimir Lengyel Király fia. Dobse dictus.“ Petthő Gergely 1629-ben halt meg. A krónika a hunoktól 1626-ig terjed.

Petthő krónikáját 1702-ben változatlanul gróf Kálnoki Sámuel adta ki, később Spangár Antal (1678—1744.) jezsuita folytatta, alaposan bővítve a krónikát. Utána Kovács M. János, majd Kovács Ferenc (1717—1800.) jezsuita folytatta s adta ki Petthő krónikáját. Mindez azonban pontosan nincsen tisztázva, legalább én úgy tudom. Forrásaim szerint Petthő krónikája a már említett két kiadáson kívül megjelent 1721-ben (Nagyszombat), 1729-ben (Kassa), 1734-ben (Kassa), 1738-ban (Kassa), 1742-ben (Pozsony), 1753-ban (Kassa) és 1782-ben (Buda). (Minderrel.: PETRIK, MKönyvészet; MARCZALI, Ench. 463; VÁNYI, M. Irod. Lex.; BARTONIEK, M. tört. forráskiadv.) Ezek közül a kiadások közül kezemben volt az 1729., 1734., 1738., 1742., 1753. évi kiadás. Az 1729-i és az 1753-i kiadásban ugyanaz van, ami a fent idézett 1660-i kiadásban; tehát: „1076. Szent László. — 1172. László II. — 1200. László III. — 1277. Kun László IV. — 1301. László V. Cseh. — 1440. László VI. Lengyel. — 1444. Iffiu László VII. az Albert Császárnak fia. Posthumus dictus. — 1490. László VIII. Cseh Országi Király, Cazimir Lengyel király fia. Dobse dictus.“ — Nem így van az 1734-i, 1738-i és az 1742-i kiadásokban. Az 1734. és 1742-i kiadásban a szövegben a két Ulászló állandóan „*László, Lengyel László*“, „*László, Dobse László*“; elől a királyok jegyzékében azonban ez van: „Szent László I. — László II. — László III. — László IV. — László 1440 *Vladislaus* I. — *Vladislaus* II.“ — Az 1742-i kiadás continuatióiban: „*Uladislaus* I. — *Vladislaus* II.“ Az 1738-i kiadásban a királyok felsorolásában ez van: „Szt. László. — II. László. — III. László. — IV. László. — Wenceslaus. Cseh. — 1441. *I. Uladislaus, avagy VI. László*. — VII. László. Posthumus. —

¹ *Venczel* magyar király 1301—1305., akit a magyarok *László*-nak hívtak (l. erről alább).

² I. Ulászló.

II. *Uladislaus, avagy VIII. László. Dobse.*“ Az elbeszélő szövegben ennek megfelelően ilyenek vannak: „VI. *László (Uladislaus) Lengyel...* VIII. *László (Uladislaus) Dobse...* *Uladislaus már király...* stb. (203, 205, 226, 320 stb.). Megállapítható tehát, hogy magyar nyelvű történeti műveinkben 1734—1742 közt *Lengyel László*-nak és *Dobzse László*-nak *Uladislaus, Vladislaus* kezd lenni a neve, amely név a szövegben váltakozik a *László* névvel.

A század végén 1791-ben jelent meg Szekér Joákim (1752—1810.) ferencrendi szerzetes „Magyarok eredete“ című műve (Pozsony; 21808.). Ebben a műben már csak *Uladislaus* van. Nála van *Szent László, II. László, III. László, IV. László, V. László* s ezek után: I. *Uladislaus, II. Uladislaus*. A szövegben is így, ime pár példa: *Uladislaussal...* II, 96; „*Uladislaus* eránt“ II, 97; „Várna, melynek határában a Magyar sereg meg győzöttetvén I. *Uladislaus* kiralyunk megölettetett...“ II, 126; „... tette *Uladislaus* fejébe a koronát... *Uladislaus* király“ II, 205; stb.

Az *Ulászló* nevet Budai Ferenc (1760—1802.) debreceni református főiskolai tanár „Magyar ország polgári históriájára való Lexikon a XV. század végéig“ című művében találom először. A művet öccse, Budai Ezsaiás (1766—1841.) ugyan csak debreceni református főiskolai tanár adta ki Nagyváradon 1804—1805. E Lexikonnak 1805-ben megjelent III. kötetében olvasni az *Ulászló* nevet (I. I. *Ulászló* 492, II. *Ulászló* 495, 506 stb.). Hogy a név Budai Ferentől való-e vagy Budai Ezsaiástól, azt nem tudom eldönteni. Azt hiszem azonban, hogy Budai Ezsaiásé az alakítás érdeme. Budai Ezsaiás ugyanis buzgón munkálkodott a tanítás nyelvének magyarrá tételén. 1800-ban kiadott hallgatói számára „Közönséges história“ címen világtörténelmi kézikönyvet, 1805—1812 közt meg három kötetben megírta „Magyarország históriájá“-t. Ez utóbbi műben 'László' királyainkat így sorolja fel:

„I v. Sz. *László. II. László. III. László. IV. v. Kún László. Venczel v. Cseh László* (1300—1305)“; „a' királyné kiseded fiát *Lászlót*, ki, minthogy Attya halála után született, *Ladislaus Posthumusnak* neveztetik“ I², 246; „Ladislaus Posthumus, más nével *V-dik vagy Németh László*“ — Budai Ezsaiásnál mármost I², 246—300 ezt találjuk: I², 246: „Mind a' királyné. mind a' Rendek meg egyezésével választódott a' Lengyel király *Ulászló*“; cursive van szedve, *-gal ellátva és alul lábjegyzetben: „*Uladislaus, Jagellónak fija*“ | I², 247: „*Ulászlót* (cursive szedve), ki másképpenn *Lengyel Lászlónak* hivatattik“ | I², 260: „kik mindég a' *Lengyel László* pártján voltak“ | I, 299: „*Ulászlóhoz (Uladislaus)* a' cseh királyhoz menvén... nem a' Corvin János, hanem az *Uladislaus* választásánn munkálkodott... az *Uladislaus* követein kívül... *Ulászló* testvérjének...“ | I², 300, 305: „a' cseh király *Uladislaus* választódik... *Uladis-*

laus Julius 15. napján . . . *Ulászló* . . .“ — Budai Ezsaiás tehát meg is magyarázza, hogy *Ulászló* a. m. *Uladislaus*.

Az elmondottakból kiderült, hogy magyar szövegekben I. és II. *Ulászló* 1734—1742-ig magyarul kivétel nélkül *László*. Ekkor egyszerre *Uladislaus* és *Vladislaus* jelenik meg magyar szövegekben. Szekér Joákim 1791-ben az *Uladislaus*-t használja. Budai Ferenc, illetőleg Budai Ezsaiás *Uladislaus*-t és *Ulászló*-t használ. A M. Tud. Társaság 1838-ban megjelent szótárában az *Ulászló*-t szentesíti. Ebben a szótárban ugyanis ez van: „*László* kn. *Ladislaus*.“ | „*Ulászló* kn. *Uladislaus*, *Vladislaus*.“ — A kettő közti különbséget KRESZNERICS szótára is megemlíti; szerinte *László* = latin *Ladislaus*, a *Vlád* név meg = latin *Vladislaus*, magyar *Ulászló*.

Mindebből tehát az derült ki, hogy a mai magyar *Ulászló* a magyar *László* alapján tudatosan csinált név az írott — hozzáteszem, de rosszul olvasott — latin *Uladislaus*-ból (l. erről alább). Ha *Ladislaus* = *László*, akkor *Uladislaus* = *Ulászló*. A magyarítás Budai Ezsaiásé lesz, az *Uladislaus* Szekér Joákimé.

Az a kérdés, hogyan jutott XVIII. századi történetirodalmunk arra a gondolatra, hogy az 1440—1444-ig, illetőleg 1490—1516-ig uralkodó két királyunk magyarul nem *László*, ahogy őket 1734-ig magyar nyelvű történetirodalmunk nevezi, hanem *Uladislaus*, s ebből a XIX. század elejétől *Ulászló*. Az okot egyrészt a XVIII. század első felében megindult élénkebb történeti kutatásokban, másrészt az 1473. évi Budai Krónikában, Thúrócziban, Bonfinisban és II. *Ulászló* korából származó emlékekben látom.

I. *Ulászló* trónraléptéig, tehát 1440-ig minden latin nyelvű krónikánk, oklevelünk s más latin emlékünkhöz — az alább említendő egy-két esetet kivéve — *László* királyainkat, úgyszintén más *László* nevű magyar embereinket latinul *Ladislaus*-nak nevezi. E tekintetben példákat idézni teljesen felesleges; akit mégis érdekel, nézze meg SZENTPÉTERY, SRH. indexeit, a VárReg.-ot stb. Vannak emlékeink, amelyek a két *Ulászló*-t is latinul *Ladislaus*-nak nevezik. Így pl. MOLNÁR ALBERT 1621. évi szótára. MOLNÁR a magyar-latin részben felsorolja latinul királyainkat, s a *László* nevékről ezt írja: „1076. *Ladislaus* I. — 1200. *Ladislaus* II. — 1279. *Ladislaus* III. — 1439. *Ladislaus*. *Caesus apud Varnam in Mysia An. 1444*. — 1453. *Ladislaus* IV. *Gubernatore Iohan. Hunyadi*. — 1490. *Ladislaus*“ (356—7). Általában azonban a XV—XVIII. században legolvasottabb latin krónikáink a két *Ulászló*-t nem nevezik *Ladislaus*-nak. *Ladislaus* bennük csupán a többi *László* király s valamennyi más *László* nevű magyar ember. Legolvasottabb krónikáink a XV—XVIII. század folyamán a magyar nyelvűek mellett az 1473-i Budai Krónika, utána Thúróci, utána Bonfinis, Mátyás király és II. *Ulászló* udvari történetírója.

Thúróci használta a Budai Krónikát, Bonfinis mind a kettőt. Ezek a latin nyelvű krónikáink különbséget tesznek *Ladislaus* és *Wladislaus*, *Vladislaus* közt. *Wladislaus*, *Vladislaus* I. és II. *Ulászló*, ellenben *Ladislaus* a többi *László* királyunk, úgyszintén más *László* nevű magyar embereink. — Néhány példa a sok közül: Budai Krónika. 1473.: „... regina peperit filium *Ladizlaum* ... De coronatione regis *Ladizlai* quinti filii regis Alberti et quomodo *Vladizlaus* Rex polonie ad coronandum inducitur ... Mortuo *Vladizlao* et *Ladizlao* puero in manibus Friderici romanorum regis existente ...“ stb. (*Ladizlaus* = V. *László*, *Vladizlaus* = I. *Ulászló*). — Thúróczi. 1488.: „De natiuitate et coronatione pueri *ladislai* ... De coronatione regis *wladislai* ... rex *wladislaus* ... de bello domini *wladislai* regis in partibus romanie circa oppidum *warna* ...“ (így az augsburgi és ugyanígy a brünni kiadásban). Thúróczinak SCHWANDTNER-féle kiadásában *Vladislaus* van az eredeti kiadások *wladislaus*-a helyett. — Bonfinis (ed. FÖGEL—IVÁNYI—JUHÁSZ. Lipsiae, 1936.): „*Wladislaus* ... *Wladislao* mortuo ... post *Varnensem* cladem ... de rege eligendo agi ceptum est ... Nam una omnium voce suffragioque, ut par erat, *Ladislaus* postumus Alberti filius rex Ungarie declaretur ...“ (III, 155, 156 stb.). FÖGEL—IVÁNYI—JUHÁSZ Bonfinis-kiadásának utolsó, IV. kötete nincs kezében, más kiadást meg (pl. ZSÁMBOKIÉT nem néztem meg), kétségtelen azonban, hogy Bonfinis II. *Ulászlót* is, akinek történetírója volt, *Wladislaus*-nak nevezi.

A két *Ulászló* latin *Wladislaus*, *Vladislaus* írott nevének azonban előfordul *Uladislaus* írott alakja is. MARCZALI Enchiridion-ában — SCHWANDTNER szövegei alapján — I. *Ulászló*nak latinul *Vladislaus* és *Uladislaus* a neve; ugyanígy II. *Ulászló*é (i. m. 307, 311, 338, 256, de: *Ladizlaum Garam* i. m. 257). V. *László* Decretuma így kezdődik: „Nos *Ladislaus* Dei gratia ... stb.“; ugyanakkor II. *Ulászló*é így: „Nos *Uladislaus* Dei gratia ...“ (I. EPERJESSY—JUHÁSZ, Szemelvények a m. tört. lat. kútfőiből. Bp., 1935. 47, 56).

I. és II. *Ulászló*nak latin *Wladislaus*, *Vladislaus*, *Uladislaus* írású neveit Thúróczi és Bonfinis XVIII. századi kiadásaiból is akkori történetíróink, történettudósaink jól ismerték. Ezekből merített Spangár Antal is, Szekér Joákim is, a két Budai is.¹

Az eddigiekben tehát tisztáztam az *Ulászló* neve eredetét. Sem nekem, sem HORGERNEK nem volt igazunk, mikor ezt a nevet hangtani úton próbáltuk megfejteni. Tudatosan alakított

¹ Vramecz Antal zágrábi kanonok 1578-ban kiadott kaj-horvát Krónikájában *László* királyaink *Ladiszlau*-ok, az *Ulászlók* azonban *Vladizlau*-ok. *Ladiszlau* a magyarországi latinból való.

név ez, amely hibás olvasásból, illetőleg a latin *Uladislaus* írott alak téves értelmezéséből származik.

Hátra van most az a kérdés, mi az eredete *László* nevünknek, milyen fejlődéssel kapta mai hangalakját.

Közfelfogás szerint *László* nevünk a szláv *Vladislav*-ból lett. Valóban minden szláv nyelvben volt vagy ma is van *Vladislav*. Így: bolgár Ivan *Vladislav* cár 1015—1018.; szerb *Vladislav* király 1234—1243.; lengyel *Władystaw*, több királynak a neve, első e néven 1085-ben; cseh *Vladislav*, több királynak a neve, első e néven 1095—1125.; orosz *Volodislav* ~ *Vladislav*, első adat talán 945-ből (l. Letop. po Lavr. sp., Ipat. sp.). Használatra azonban csupán a csehek és a lengyelek közt volt (s ma is az) a legelterjedtebb, másutt csak szórványos a használata. Ezért állítottam fentebb, hogy a mi *László* nevünk végelemzésben vagy cseh vagy lengyel. Hogy azonban közvetlenül honnan jött, nem könnyű megállapítani. Eredetével legrészletesebben HORGER ANTAL foglalkozott. HORGER szerint a szláv *Vladislav*-ból a magyarban először a *v* maradt el, s lett a névből magyar **Ládíszláv*. Ebből aztán a zárt szótagban levő *-i*- kiesésével lett **Látszló*, s a hármas hangtorlódás elkerülésével a mai *László* (l. Nyr. XXXIX, 305, NyF. 63. sz. 28, MNy. XXVIII, 141, 145).

Ez a megfejtés magyar hangtani szempontból csak a szó belsejére vonatkozólag nem kifogástalan. A feltett **Látszló* kiejtve csak *Lácló* lehetett. S *Lácló* alakra vannak is adataink. Thúróczi Krónikájában 1488-ból ezt olvassuk: „Ladislaus Quartus, qvi *KwnLaczlo* dictvs est“ (ed. SCHWANDTNER I. 151), egy 1526-i oklevélben meg ezt: *Laczlo* Istennek malazthyaabool . . . Kyrallya“ (OkI Sz.). Azt hiszem azonban, hogy *Lácló* alak előbbi *László*-ból is fejlődhetett. A feltett háromtagú ó-magyar *Ládíszláv* alakból először háromtagú magyar *Láduszláv* lett; ilyen alakra mutat az 1270-ből való „villa Scent *Laduzlo*“ (WENZEL XII, 9) és az 1274-ből való „villam Scent *laduzlo*“ (OkI Sz.). Ilyen háromtagú alakból szótagkieséssel válhatott a magyarban **Laszlau* (vö. 1377: *Lazlau* h a z a MNy. X, 235), ebből *Laszlou* > *Lászlou* > *László* (vö. *-lazlou*, *-lazlow*, *-lazlov* OkI Sz., CsÁNKI II, 487, MNy. XXIII, 368). A szótagrövidülésnek ilyen neme idegen nyelvek tulajdonneveiben nem ritka. Az olasz *Dante* előbbi *Durante*-ből, a német *Bismarck* előbbi *Bischofsmark*-ból lett. Az egyszerejtés körébe tartozó jelenség az ilyen szótagellipsis. Talán feltehető egy-két magyar tulajdonnévben is. Ilyen lehetne *(Szent) Viszlo* < *(Szent) Vinszló* < *Vingyiszlou* (l. VárReg.) < *(Szent) Vencészlay* (l. KNAUZ, Kort. 286, CsÁNKI III, 110). A szótagkiesés után is egy ideig rövid maradhatott a *László a*-ja. Ezt *Lacháza* nevéből következtetem, mely előbbi *Lackháza*-ból való. S következtetem az ó-magyar *Lack* személynévből. Ez a *Lack*, vö. „Stephanus filius *Laczk*“ DubnKr. (ed. M. FLOR. III, 149) előbbi *Laszk-*

ból való, vö. 1293, 1295: *Lazk*, fil. magistri Steph. (Kovács, Ind.), a *Lazk* meg a *László*-ból rövidült *Lasz -k* képzős származéka.

A szókezedtet és a szóvéget tekintve HORGER magyarázata kifogástalan. Szláv szókezdő *vl-, vr-*ből a *v-* a magyarban el is eshet (l. fentebb és vö. ó-tót *Vrutky* > ó-magyar *Ruth* Túróci Reg., mai magyar *Rutka*), a szóvégi *-av* meg *-au* > *-ou-on* keresztül *-ó-vá* lesz (vö. a sok példa közül szláv *postav* > magyar *posztó*).

Az ellen, hogy *László* nevünk közvetlenül cseh vagy lengyel nyelvi átvétel, figyelemre méltó megjegyzéseket lehet tenni. A cseh és lengyel, illetőleg a szláv *Vladislav* összetétel, előtagja a *vlasti: vladŏ* 'herrschen' ige imperativusa, utótagja *slavŏ, slava* 'gloria' névszó. Jelentése körülbelül a. m. 'bírd a dicsőséget!' (l. különben: MIKLOSICH, PON. 20—1, ed. Heidelberg, 1927.; TASZYCKI, Najd. polskie imiona 20 stb.). A csehben *Vladislav* ma is, régen is *Vlágyszláv*-nak hangzott, tehát *gy*-vel ejtették és ejtik. Így hangzott a X—XI. századi lengyelben is, azzal a különbséggel, hogy a *v* hang a lengyelben bilabialis *w* lehetett, s az *l* is *t* volt. A X—XI. századi *Wlágyszláv* (szántszándékkal írom magyar helyesírással a *-di-t*) a XII. század második felében *Władzistaw*, majd *Władzysław* ~ *Włodzysław* lett. Ha már most a magyar *László*, régebb *Laduszló* (l. fentebb) közvetlen cseh vagy lengyel eredetű volna, mi nem magyar *Laduszló*-t < **Ladiszlav*-ot várnánk, hanem *Lagyuszló*-t, < **Lagyiszlav*-ot. A legelső magyar, akiről tudjuk, hogy *László* volt a neve, Szár *László* volt (vö. Anonymus: *Calvus Ladizlaus*; másutt is így, de van: *Zaar Ladislaus* is, l. SZENTPÉTERY, SRH. I—II.). Szent István atyai nagybátyjának, Mihálynak két fia volt: *Vászoly* és Szár *László* (l. PAULER I², 75, 413; HÖMAN, Szent István 297). Mind a két név keresztény név is volt már akkor. Mindenesetre Szár *László* neve bizonyíték amellett, hogy a latin *Ladislaus* név, illetőleg a magyar **Ladiszláv* ~ *László* név nyelvünkben a X—XI. század fordulóján már megvolt.

A latin *Ladislaus* nevet sokan magyarországi latin névnek tartják. Annak tartották a régiek is. Ezt abból következtetem, hogy külföldi latin és görög emlékekben *László* királyainkat túlnyomóan *Wladislaus*-oknak hívják (pl. Szent *László* nevét a cseh Cosmas † 1125. *Wladislaus*-nak írja; II. *László* királyunk Kinnamosnál Λαδίσθλαβος mellett Βλαδίσθλαβος is, l. JAKUBOVICH—PAIS, ÓMOLv. 50—1). S magyarnak tartották a *Ladizlaus* alakot a mieink is. Ezt ugyan nem kell bizonyítanunk, mégis megemlítem idevonatkozólag Ransanust. Ransanus († 1492.) Epitoméja szerint cseh Vencel királyunk (1301—1305.) trónutódlási jogát fiának, *Vladislav*-nak adta át. *Vladislav*-ot a mieink királyukul elismerték, megkoronázták, de „non *Vladislaum*, sed *V* litera detracta *Ladislaum* ipsum vocari

maluere“ (I. M. FLOR. IV, 224); mások szerint II. Vencel cseh király fiának *Vencel* volt a neve, csak a magyarok nevezték *Ladislaus*-nak (I. SZENTPÉTERY, SRH. I, 480—1; JAKUBOVICH: MNy. XVII, 119).

A latin *Ladislaus* név azonban nemcsak a hazai latinságban volt meg. Német, cseh és lengyel oklevelekben is megvan. III. Konrád német császár 1142. oklevelében „*Ladizlaus, dux Bohemie*“, 1144/XIV. sz. oklevélben „*noster dux Bohemie Latizlaus . . . Ladizlaus*“ II. Vladislav cseh király (I. FRIEDRICH, CodBoh. I—II.; FRIEDRICHnél van más *Ladezlaus, Ladizlaus* is). — I. *Wladyslaw* lengyel király 1085 tájáról ránk maradt eredeti oklevelében ez van: „*Ego ladizlavs dux poloniae . . .*“ (I. KRZYŻANOWSKI, Mon. Pol. Palaeogr. 1. számú hasonmásoklevél; ugyanez a lengyel király Cosmasnál, ed. BRETHOLZ *Wladizlaus*; a lengyel Gallus és Wincenty *Wladislaus*-t írják).

Hogyan kell ezeket a XI—XII. századi német- és lengyelországi *Ladizlaus*-okat értelmeznünk? Magyarországi latin hatás volna ez? Nem volna lehetetlen, de csak úgy, ha magyarországi eredetű papok írták volna a fent idézett okleveleket. Magyar krónikaírók ugyanis *Wladyslaw* nevű idegen uralkodókat is itt-ott *Ladizlaus*-nak neveznek, így pl. *Wladyslaw* Lokietek lengyel királyt; vö. „*. . . accepit rex Karolus filiam Ladizlai regis Polonorum, Elyzabeth nomine . . .*“ (SZENTPÉTERY, SRH. I, 490). Lengyel oklevelekre ilyen magyar hatást feltenni nem volna lehetetlen, német császári és csehországi oklevelekre azonban ez a feltevés helytelen volna. A megfejtést másban kell keresnünk. Van ugyanis más szláv eredetű név is, amely a szláv nyelvekben *vl-* kezdetű, s a magyarországi latinságon kívül más országok latinságában is, és a németben is *l-* kezdetű. Ez a név a szláv *Vladimír* személynév, s a személynévből keletkezett volhyniai *Wlodimir* helynév. Mind a személynév, mind a helynév és ebből *Lodomeria* országnév előfordul latin és német szövegekben *v* nélkül is. Ime néhány adat:

1. Személynév: A) Hazai adatok: *Lodomerius*, nagyváradi püspök 1268—1279. (I. SZENTPÉTERY, SRH.; magyar *Lodmer, Lodomer, Lodomerus* személyneveket l. VárReg., KOVÁCS, Ind.); *Lodomerius dux Rusciae* (I. SZENTPÉTERY i. m.). — B) Külföldi emlékekből valók: a) Latin nyelvűek: *Ladimir*, 1197-ből, Vladimir olmüci herceg (I. FRIEDRICH, CB.); *Ladimirus*, orosz, galíciai herceg (BIELOWSKI, MonPol. I.) b) Német nyelvű: *Ludmer*, orosz, Mügelnnél (I. SZENTPÉTERY, SRH.).

2. Város Volhyniában, innen tartománynev: A) Hazai latin emlékekből: *Lodomer, Lodomeria, Ladomeriensis* stb. (I. SZENTPÉTERY, SRH.). — B) Külföldi emlékekből: a) Latin nyelvűek: *Ladimiria, Laodimiria (Wladimiria is)* l. BIELOWSKI, MonPol. I.; *Laudomeria* Ricardus jelentésében (I. SZENTPÉTERY, SRH.). b) Német nyelvű: *Ladmir* Mügelnnél (I. SZENTPÉTERY, SRH.).

3. Hazai *Lodomer* személynévből *Ladomér*. *Lodomér*, *Lodomer* helynevek Zemplén, Sáros, Bars, Győr megyében (LIPSZKY, Rep., CSÁNKI I, 301, III, 551). Van Zágráb megyében *Ladomer* (LIPSZKY, Rep.).

Példáim között nem említettem a Fuldai Évkönyvek 892. év alatti *laodimir*, vált. *laodomur*, *Laodamir* (l. MHK. 316) bolgár fejedelem nevét. Őt a Vita S. Clementis görögnyelvű emlék βαδιμηρος-nak nevezi, a bolgár történészek *Vladimir*-nak nevezik (uralk. 889—893., l. ZLATARSKI, Istorija. Sofija, 1927. I.). A bolgár *Laodomur*-t én a török *Oldamur* másának vélem (vö. MNy. XIX, 71), s az azonosítást olyan névösszezsengésnek tartom, amilyen a magyar *Gyula* és a latin *Iulius*. A török *Oldamur* nevet látom a VárReg.-beli *Alodomerus* nevében is. A bolgár történészek azonban a Fuldai Évkönyvek *Laodimir* nevét a *Vladimir* változatának tartják.

Bárhogyan álljon is a bolgár *Laodomir* ~ bolgár-szláv *Vladimir* név kérdése, annyi bizonyos, hogy a szláv *Vladimir* külföldi latin és német emlékekben levő *Ladimir* stb. alakjai nem magyar hatás alatt keletkezett latin-német alakok. Én az okot a latin és a német nyelvben keresem. A latinban nincsen szókezdő *vl-* ~ *wl-*, nincsen ilyen az ófelnémetben s a mai németben sem. Annak a feltétele tehát, hogy idegen, jelen esetben szláv *vl-* ~ *wl-* kezdetű név latin műveltségű emberek latin nyelvében egyszerűen *v-* vagy egyszerűen *l-* kezdetűvé váljon, megvolt. Hasonló természetű helyettesítések a klasszikus nyelvekben idegen neveknél nem ritkák. A szlávok *slovēne*: *slovēnino* nemzeti nevéből a görög íróknál σκλαβηνοί > σκλάβοι, innen *sclavini* > *sclavi*, majd *slavi* lett. A görög σκλ- kezdetet úgy magyarazzák, hogy a görögben σλ- kezdetű szó nincs, ellenben σκλ- kezdetű van (vö. σκληρός), ezért lett a szláv *slovēne*-ből görög σκλαβηνοί. Nyilván ilyen oka lesz a λαδισθαβος, Βλαδισθαβος (így Kinnamosnál II. László királyunk neve, l. fentebb) névben levő σθλ-nek is a magyar *szl-* helyén.

Ilyen helyettesítéssel gondolom magyarázhatónak a latin *Ladislaus*, *Ladimirus*, *Ladimiria* neveket is.

S a *Ladislaus* szlovégi *-laus* írásában is latin hatást látok. Kettős ok kényszerít erre. Az egyik a latin *Nicolaus* (< görög Νικόλαος) 'Miklós' példája, a másik, hogy a *Ladislaus* nevet az egyház latin-görög eredetű névnek tartotta. Vö. „*Ladislaus* quasi *laus* diuinitus data populis dicitur, *Laos* enim populus . . .” (l. SZENTPÉTERY, SRH. II, 516 Leg. s. Lad.); „*Ladyslaus* . . . azaz *laus dacio*. populus. dycheeret, adaas, neep = Neepnek istentewl adatot dycheeret“ ÉrdyK. 394. Persze így ragozták: *Ladislai*, *Ladislao* stb.

Hosszúra nyúlt fejtegetésemnek ez az eredménye:

1. A magyar *Ulászló* tudatosan csinált név a latin *Vladislaus*-nak *Uladislaus* írású alakjából. Az *Ulászló* nyilván

Budai Ezsaiás alakítása, — 1805 előtt nem volt magyar *Ulászló*, 1734 előtt meg nem volt magyar nyelvi *Uladiszlavus*.

2. *László* keresztnévünkre az első adatok a X—XI. század határáról valók. A név vége elemzésben talán cseh, talán lengyel; innen került *Ladislaus* alakban a német, a cseh, a lengyel és a magyar latinságba, s magyar alakja közzvetlenül egyházi latin eredetű. Hasonlóan közzvetlenül latin eredetű a magyar *Viszló* is, régi magyar *Vingyiszlov*, *Vingyoszlov* (VárReg.) < egyh. latin *Venceslaus*, s ez a latin név a csehből való (ma csak helynév; vö. *Zent wyzlo* = *Sanctus Venceslaus*, KNAUZ, Kortan 288 és I. CSÁNKI III, 110 is).

3. Megvan a *Ladislav* név a horvátban, a csehben és a tótban is. A horvátországi latinban a *Ladislaus* név a XI. századtól fogva ismeretes, a horvát nyelvben meg *Vramecz* óta mind a mai napig. Vannak horvát *Ladislav* nevű helyek, falvak is Kőrös-Belovár és Verőce megyében; van *Ladislavec* falu Varasd megyében és *Ladislavci* Szerém megyében (I. HASZ.; LIPSZKY, Rep.). — Keresztnévül használva a *Ladislav* alak ismeretes a csehben (vö.: Zelenka *Ladislav*, cseh zeneművész; Zelenka *Ladislav* cseh geológus; Rieger Fr. *Ladislav*, Palacky Ferenc veje, ismert cseh politikus † 1903.; Čelakovsky *Ladislav*, e néven egy cseh költő † 1852., két botanikus † 1902., † 1916. és több más cseh keresztnéve *Ladislav*) és a tótban (vö. Zábójský *Ladislav*, szepesi r. kat. püspök 1850—1870. és mások). A horvátországi *Ladislav* nevek lehetnek magyar eredetűek; az lesz a tót *Ladislav* is, a cseh *Ladislav* azonban lehet a csehországi latinból is.

MELICH JÁNOS.

Kotnyeles.

Fiatal tanár koromban Brassóban és a Székelyföldön többször hallottam, hogy egy-egy a felnőttek társalgásába nem kívánatos módon beleszóló gyermeket ezzel a szólással intettek le: *Koty belé, szilvalé!* Sőt határozottan emlékszem arra is, mert ez nekem akkor nagyon furcsának tetszett, hogy egy gyergyószentmiklósi öreg úr így utasított rendre egy ilyen viselkedésű fiúcskát: *Te szilvalé!* Mikor pedig azt kérdeztem tőle, hogy miért mondja őt *szilvalé*-nek, — nem tudott rá felelni. Vállát vonogatva csak azt mondta, hogy így szokták.

Ezeket a régi emlékeket az a körülmény újította fel bennem, hogy a MTsz.-ban nemrégiben valamit keresve, megakadt a szemem ennek *kotty* cikkén, s ebben azt olvashattam, hogy „aki mások beszédjébe ügyetlenül belefecseg”, annak Pápa vidékén azt mondják, hogy: *Kotty elő szilvalé, majd megecettelék!* a Csallóközben pedig azt, hogy: *Kotty ide, szilvalé, majd megborsollak!* Miután pedig ez a két adat újra felébresz-

tette érdeklődésemet e szólás iránt, találtam ehhez hasonló (de minden magyarázat nélkül) a NySz.-ban is a *szilvalé* címszó alatt: *Csossz elé szilvalé, téged is megborsoznak!* és ugyane címszó alatt CzF.-ban is: „*Koty belé szilvalé, majd megborsolnak* vagy: *Koty belé szilvalé téged borsolnak* (vagy *ecetelnek) belé.*“

Az a körülmény, hogy ez a szólás ma (több változatban) egyfelől a Székelyföldön, másfelől meg Pápa és Csallóköz tájékán, tehát a magyar nyelvterületnek két ellentétes szélén használatos, feltétlenül azt bizonyítja, hogy igen réGINEK kell lennie, és valamikor országszerte közhasználatúnak kellett lennie. E miatt tehát nagyon is megérdemli figyelmünket. De ha ki akarnók deríteni az eredetét, keletkezése okát-módját, akkor először is meg kellene fejtenünk azt a rejtélyt, hogy mi köze lehet egy kotnyeles gyermeknek (esetleg felnőttnek) a szilvaléhez?

Ha a *szilvalé* szónak csak az volna a jelentése, amely CzF. szótárában olvasható, t. i. 'az aszalt és megfőzött szilvának a leve, mely magában igen nagyon ízetlen', akkor ez a kapcsolat szerintem teljességgel érthetetlen volna. El nem tudom ugyanis képzelni, hogy az ilyen gyermeket azért akarták volna (sok száz évvel ezelőtt!) megróni, mert közbeszólásai lelki értelemben olyan ízetlenek voltak, mint amilyen konkrét értelemben az aszalt és megfőzött szilvának a leve. Ilyen átvitel t. i. egyáltalán nem volna népi észjárású, holott ez a szólás föltétlenül a nép körében keletkezett. Ez a kapcsolat szerintem csak akkor válik érthetővé, ha feltesszük, hogy a *szilvalé* összetételnek ezenkívül még más jelentése is volt. Semmivel sem tudnám ugyan bizonyítani, de valószínűnek tartom, hogy még ezt is jelentette (és ott, ahol a szilvalekvár főzése még divatban van, valószínűleg még ma is jelenti): 'lekvárfőzéskor az üstben szétfőtt fortyogó, rotyogó, többé-kevésbé leves szilvaanyag, amely már nem szilva, de még nem lekvár'. E feltevessel t. i. az én nézetem szerint teljesen meg lehetne magyarázni e szólás eredetét.

Az én gyermekkoromban még divatban volt ősszel a lekvárfőzés. Az udvarnak egy sarkában vagy a kertben jókora nagy üstben nyílt tűzön főzték. S mivel ez bennünket, gyerekeket, rendkívül érdekelt, ezért ma is jól emlékszem arra, hogy ez a fővő szilvaanyag órákhosszatt tartó fővése közben állandóan, szakadatlanul fortyogó, rotyogó, kotyogó hangokat adott. Könnyen fel lehet most már tenni, hogy egykori lekvárfőzők ezt tréfásan úgy foghatták fel, mintha ez a „szilvalé“ belekotyogna az ő beszédjükbe, részt akarna venni az ő társalgásukban. S e feltevés alapján most már érthetővé válik az is, hogy ama bizonyos gyergyói öreg úr a felnőttek beszédébe belekotyogó fiút e szavakkal utasította rendre: *Te szilvalé!* s hogy mások meg azt mondják ilyenkor: *Koty belé, szilvalé!*

Eredetileg, e szólás keletkezése korában, nyilván azt akarták ezzel mondani, hogy 'olyan értelmetlen semmiségeket kotyogsz bele a mi beszédünkbe, mint az üstben rottyogó szilvalé'. Egyes vidékeken aztán megtoldódott ez a szólás még azzal a tréfás fenyegetéssel is, hogy majd megborsolják vagy megecetelik a léhez hasonlított gyermekeket. Elejének az eredeti *koty* *belé* helyett itt-ott használatos (*kotty*) *elő*, (*kotty*) *ide* és *csossz elé* alakjai pedig bizonyára már a kellően meg nem értett szöveg romlásai.

De ha ez az értelmezésem helyes — már pedig én azt hiszem, hogy helyes, — akkor ezzel talán kezünkbe kaptuk a kulcsot az ilyen gyermekek rejtélyes *kotnyeles* jelzőjének magyarázatához is. Annyira rejtélyes ez a szó, hogy eddig (CzF.-ékat persze kivéve, akik tudvalevőleg minden szó eredetét meg tudták magyarázni¹) még egyetlen egy magyar nyelvész sem merte megfejtését még csak meg sem kísérelni.

Először is azt állapíthatjuk meg róla, hogy nem régi szó. Először SÁNDOR ISTVÁN Toldalék című szótárában (1808.) fordul elő. Innen került be aztán egyrészt minden későbbi szótárba, másrészt pedig előbb az irodalmi nyelvbe, majd innen a köznyelvbe. SÁNDOR ISTVÁN korában, 1800 körül, valószínűleg csak kis vidéken használt tájszó volt, melynek eredeti alakja az előbbieken alapuló feltevésem szerint 'kotyogó leves' jelentésű **kotyleves* volt. (Vö. Gyergyóban: *Te szilvalé!*) Amíg e szó használói előtt világos volt, hogy miért gúnyolják a felnőttek beszédébe belekotyogó gyermekeket e szóval, mindaddig persze nem változott meg az alakja. De mikor a vele való gúnyolásnak vagy rendreutasításnak az oka kezdett elhomályosodni, lassanként elszigetelődött ez a szó az ő alapszavától, a *lé* vagy *leves* szótól. S attól kezdve osztozott a családtalan (vagy családtalanná vált) szavak hangtörténeti sorsában. Már többször felhíttam a magyar nyelvészek figyelmét arra (legutóbb MNy. XXXVI, 185), hogy az ilyen szavak hangalakja rendkívül könnyen és a legkülönfélébb, néha szinte hihetetlen módon megváltozik. Ezen egykori **kotyleves* tájszónak a hangalakja is ezért változott meg. Mégpedig a szaknyelvészek számára rendkívül érdekes módon. A nyelvtudat számára érthetlenné vált **kotyleves* szó emlékképének a szükség pillanatában való felidézésekor ugyanis az a hiba történt, hogy hangsorának képzése közben felcserélődött volna két hangképző mozdulatnak (l. e jelenségről bővebben HORGER: MNy. XXX, 194—5), t. i. a nyelv palatalis és apalatalis működésének sorrendje. E hibás felújítás következményeként a palatalis *ty* helyébe tehát apalatalis *t* lépett. És viszont az

¹ Szerintük: „oly emberre illő kifejezés, ki mindenbe szeret belekotyogni, s a dolgoknak mintegy *nyeléhez* kapkodni. *Kot* v. *koty* és *nyel* szókból tételt össze”.

apalatalis *l* helyébe palatalis *ly*-nek kellett volna lépnie. Csak-hogy ezzel megint baj volt: a beszélő nyelve nem volt hozzá-
szokva a *ly* hang képzéséhez.¹ Úgy segített tehát magán, hogy
ezt a számára kiejthetetlen hangot helyettesítette az ehhez
leghasonlóbb palatalis hanggal, a *ny*-vel. Vagyis *kotyl* helyett
nem *kotly*, hanem *kotny* hangzott el. De a hangsor képzésének
folytatásával is baj volt. A magyar szókészlet emlékképeinek
sorában t. i. egyáltalán nem volt *nyeves* hangalakú emlékkép.
Hogy tehát a hangképzés folyamatossága meg ne szakadjon,
e nem létező *nyeves* emlékkép helyettesítése céljából tudatosá
vált (tekintet nélkül arra, hogy talál-e ide a vele kapcsolatos
jelentés, vagy sem) a csakugyan meglevő (*nyél*.) *nyeles* hang-
sor emlékképe. Ilyen beszédhibák sorozata következtében hang-
zott el tehát valamely egykori beszélő ajakáról **kotyleves*
helyett első ízben a *kotnyeles* hangsor. Ennek emlékképe aztán
részint az ő, részint környezetének beszédében adott alkalom-
mal felújult. Tájszó lett belőle, amely SÁNDOR ISTVÁN közve-
títésével bejutott előbb az irodalmi nyelvbe, majd innen a
köznyelvbe is. HORGER ANTAL.

Mű.

BUDENZ szerint a magyar *mű* ~ *mív* finnugor eredetű és
a következő rokonyelvi alakokkal véthető össze (MUSz. 639):
vog. *malāj-* 'befühlen, angreifen'; *malnt-* 'ua. frequ. (tapogatni)'
| osztj. B. *malij-* 'befühlen, herumtasten'; *malem-* 'anfühlen
(einmal od. wenig)' | zürj. *malal-* 'anrühren, anfühlen'; *malist-*
'ua. (mom.)'; *malt-* 'salben, schmieren, bestreichen' (*maltas*
'Salbe'; *maltög* 'Seife') | votj. *majtal* 'Seife'. — Az itt közölt
vogul, osztják, zürjén, votják adatoknak a magyar *mű* ~ *mív*
szóval és ennek származékaival való összetartozása bizonyítá-
sára BUDENZ a *szű* ~ *szív* példát említi analógiaként, és ezért
azt mondja, hogy a *mű* ~ *mív* teljesebb alakja **milve*, **mileve*,
**mileme* lehetett. Ez pedig *-m* képzős nomen verbale, amilyen
az *dlom*. A **mileme* tehát egy hajdani **mil-* (**mile-*) igető
származéka. Ezzel a **mil-* tövel egyeztethető (**mül-*) a vogul,
osztják, zürjén *mal*, amely szerinte eredetileg elülső hangrendű
volt, tehát **mül*-nek hangzott (vö. m. *nyel*: vog. *úalej*). A *mű*
jelentésének fejlődése ezek szerint ez volt: 'amit valaki tapo-
gat → kezében forgat, manipulál → amivel foglalkozik'. —
E származtatásnak az a hibája, hogy a *mű* ~ *mív* BUDENZ

¹ Ennek megértéséhez tudnunk kell, hogy ma már csak egyes palóc vidé-
keken ejtenek *ly* hangot, egybeitt ez már régen elavult. A köznyelvben és a
magyar nyelvterület legnagyobb részén *l* hangot ejtenek helyette, Dunántúl
pedig *l* hangot. A *kiráj*, *sejém*-féle szavaknak *ly* betűvel való írása csak
hagyományos szokás.

feltette teljesebb alakjai nem a *mű* ~ *miv* történeti múltjába beillő és ebből szükségképen kikövetkeztetett alakok, hanem csak a *szű* ~ *szív* merőben külsőséges analógiáján alapulnak. Mert ha a *mű* ~ *miv* hangsora hasonlít is a *szű* ~ *szív*-éhez, ebből még egy cseppet sem következik, hogy a két szó története a magyar nyelv régi idejében, az előmagyar korban azonos volt.

SZINNYEI a NyH.⁷-ba nem is vette fel ezt a szót, ami azt jelenti, hogy BUDENZ magyarázatát nem fogadta el. — De elveti BUDENZ származtatását MUNKÁCSI is, és helyette új magyarázatot kísérel meg (AKE. 474). Ő a magyar *mű* szót a szanszkrit *mā-*, *man-* 'denken' származékából, a *māyā-* (nom. *ā*) 'Kunst, ausserordentliches Vermögen, Wunderkraft, Kunstgriff; List, Anschlag, Trug, Gaukelei' szóból származtatja. Szerinte a magyar *mű* alapértelme nem a puszta 'Handlung, Tat', hanem a különös ügyességet feltételező 'munka', vagyis 'mesterség'. — MUNKÁCSI származtatását nézetem szerint a hangtani aggodalmakon kívül főként azért nem lehet elfogadni, mert a magyar *mű* alapértelmét nem e szóra vonatkozó bőséges nyelvtörténeti adatok alapján igyekszik megállapítani, hanem a szanszkrit *māyā-* és a magyar *mű* mai jelentéséből és e szónak *műves* származékából következteti ki. De még azt is megjegyezhetjük, hogy ha az átadó indogermán nyelvben a *māyā-* jelentése 'Kunst, ausserordentliches Vermögen, Wunderkraft, Kunstgriff; List, Anschlag, Trug, Gaukelei', e jelentések valamelyike a magyar nyelvben mégis csak megmaradt volna, sőt nagyon valószínű, hogy az 'ausserordentliches Vermögen, Wunderkraft' jelentést a finnugor és magyar hitvilág megőrizte volna az elkallódástól. Azt sem hallgathatjuk el, hogy a magyar *mű* szónak a többi finnugor nyelvben semmi nyoma sincsen. — MUNKÁCSI megfejtési kísérletét is el kell hát vetnünk.

NÉMETH GYULA (NyK. XLVII, 78—9) a magyar *mű* szót összeveti a zürjén *mog* 'Geschäft, Angelengenheit, Sache, Notdurft, Bedürfnis' és a votják *mug*, *mog* 'Arbeit, Beschäftigung, Geschäft, Sache, Veranlassung, Anlass, Grund, Beweggrund' szavakkal és ezeknek mélyhangú szamojéd és török megfelelőivel.¹ — Bár NÉMETH egyeztetésére különösebb ellenvetést nem lehet tenni, mégis úgy vélem, hogy az első hangrendű *mű*-nek hátsó hangrendű zürjén, votják, szamojéd és török szavakkal való egyeztetése nem történhetik minden aggodalom nélkül. Azt hiszem, hogy az uráli és altaji nyelvek magánhangzóinak egymáshoz való viszonyát nem ismerjük meg annyira, hogy ennek alapján ennyire eltérő hangalakú szavakat egyeztethetnénk.

¹ NÉMETH GYULának a *mű* szóval kapcsolatos megjegyzésére PAIS DEZSŐ figyelmeztetett.

Mindezeknél fogva megokoltnak látszik tehát a magyar mű szóra vonatkozó ismereteinket új rendbe szedni, és e rendszerezés alapján a szó eredetét a magyar nyelvtörténeti adatok útmutatása szerint keresni.

A mű nyelvtörténeti adatai ilyen változatokban találhatók: 1. A szó tövében *i* (*i*) van: *miel* (= *mi-vel*) VirgK. 149 | *myuet* (= *mívet*) MargLeg. 9 | 1587: *ezist minek* (= *ezist minek*) BudBas. 385. — 2. A szó tövében *ü* (*ü*) van: *miv* CAL. 68 ~ *m^v* i. m. 958 | *müet* (= *müvet*) Sylv: UT. I, 31 | *müheket* MonOkm. IX, 187. — 3. A szó magánhangzóját még egy *v* követi: *miw* Kár: Bibl. I. 310 | *müw* Helt: Hró. 53. — 4. A szó tövében *é* van: *méhel* Gyöngy: KJ. 51. — Továbbképzett alakokban: *mywelnek* JordK. 388 | *mielny*: BudBas. 443 | *myuelt* BudBas. 207 | *müuelt* vol na BécsiK. 5 | *myhelte* LevT. I, 63 | *müuelkódetith* WinklK. 164.

Látjuk tehát, hogy a mű szó hangsora: *mi* vagy *mí*, *mü* vagy *mü*, *m^v* vagy *m^o*- (WinklK. 164), *miv* ~ *müv* ~ *mél* (hel) volt. A legrégebbi adatok *i*-vel vannak írva, legrégebbi alakja tehát *mi* vagy *mí* volt. Ugyancsak *i*-vel vagy *i*-vel ejtették e szó legrégebbi származékszavait is. Megjegyzem, hogy a Bécsi, Münchener és Apor-kódex nyelvjárásában (vö. NySz. *mívelkedik* címszavát) *ü*-vel vagy *ü*-vel vannak az idevaló adatok: *müuélkédnéd* BécsiK. 6 | *müuelkegetec* MünchK. 19 | *müuelkedőnek* AporK. 22 (NySz.). De ezeknek *ü*, *ü* hangja nyilván másodlagos, eredetibb *i*, *i* labialisatioja.

Bizonyosra vehetjük tehát, hogy e szónak mai köznyelvi mű alakja az ó-magyar korban *mi* vagy *mí* volt.

E szó egykori jelentését mondatkörnyezetben figyelhetjük meg legjobban. VirgK. 149: „Bizony anne ektelenfeg lezen az zórból kötöt ruhakban, oly nagi temerdekfeg az kuklyakban *rut miel* zerzettekben, hagi ha az fecularoknak ruhay ilyenek volnanak, az io pozto giartoknak bölczesege róuid napon el vezne.“ — E mondat *rut miel* kifejezésének értelme ez: 'rút dologgal'. Hasonlóképen Szent Margit élete 9: „Ebednek vtanna kezy dolgot tezen vala, jelelevl zent eghazhoz valo *dolgot myuet*.“ Itt a *dolgot* és *myuet* rokonértelmű szavak. — CALEPINUS szótárában ez a jellemző adat található (958): „*O m^v roz, el kopot marha*: scruta.“ Az *O m^v* kifejezést az utána következő jelzős szerkezet magyarázza: *roz, el kopot marha*. A *marha* régi nyelvi jelentése: 'res, substantia', azután: 'possessio, mercantia, grex' (NySz.). Nyilvánvaló, hogy az *O m^v roz, el kopot marha* kifejezésbeli mű csakis 'res, substantia' jelentésű lehet. Ha megnézzük FINÁLY latin szótárának *scruta* címszavát, amivel CALEPINUS az *O m^v* kifejezést magyarázza, a latin szó magyar megfelelőjeként ezt találjuk: „ócska holmi, zсібáru, cókómók“.

Ha a kódexek korában nem fordulna elő *rut mi*- kifejezés — amire nem fogható rá, hogy valami művészi vagy mes-

teri alkotást akar jelenteni — meg ha Szent Margit ebédnek utána nem tett volna „kezy dolgot . . . jelefevl zent eghazhoz valo *dolgot myuet*“, akkor CALEPINUS idézett adatát nem merném a *mű* egykori jelentésének megállapításához bizonyítékul használni, mert a szótáríró, különösen nyelvünk régebbi korában, sokszor nyelvújító is. De CALEPINUS adatát a kódexek korának magyar nyelvi adatai igazolják, ezért az *O m'v roz, el kopot marha* jelentéstanilag kétségtelen bizonyíték.

A *mi[i] ~ mü[ü]* tehát a kódexek korában és még később is ezt jelentette: 'pontosabban meg nem határozott valami, holmi'. Ma a *mi[i] ~ mü[ü]* régi jelentésének *hol-mi* lenne a teljesen azonos értelmű megfelelője és nem a *remek*.

Érthető tehát, hogy régen volt *Fazakas m'v* 'figlinum' CAL. 420 is, és ez cserépedényt jelent (FINÁLY). — Természetes, hogy volt *Czifrázot mw* 'anaglypha: dombormívű tárgy' CAL. 66 | *Czifráual ki metczet [!]* *m'v* 'ancaesa', vagyis 'dombormívű edény' CAL. 68 | *Rakot czifrás mw* 'emblemata' CAL. 358 | *ezist minek* (=ezüst műnek) is (BudBas. 385). Az ilyen összetételekben vette fel a *mi[i] ~ mü[ü]* a 'remekmű, mestermű' jelentést.

Eddigi vizsgálataink alapján a *mű*-ről való nyelvtörténeti ismereteinket a következőkben foglalhatjuk össze: A mai irodalmi *mű* a magyar nyelvtörténet legrégebbi korában *mi[i] > mü[ü]* alakban hangzott és eredeti jelentése 'holmi' volt. Az *ezist-mi[i]* vagy *ezüst-mü[ü]* (eredeti jelentése 'ezüst holmi'), *arany-mü[ü]* (eredeti jelentése 'arany holmi')-féle összetételekben a *mi[i] ~ mü[ü]* másodlagosan 'remekmű, mestermű' jelentésű is lett.

Mivel a mai irodalmi nyelvi *mű* régen *mi[i] ~ mü[ü]* alakú és 'valami holmi' jelentésű volt, kimondhatom, hogy a *mű*-t a *mi* 'quid, aliquid' alakváltozatának tartom.

Az a kérdés, hogy a *mű*-ről való megállapításaimat igazolja-e majd a *mi* 'quid, aliquid' nyelvtörténeti vizsgálata.

Az *ezist-mi[i]* 'ezüst holmi', *arany-mi[i]* vagy *-mü[ü]* 'arany holmi', *ó-mü[ü]* 'ó holmi' tulajdonságjelzős kifejezések. A *mi* 'quid, aliquid' szónak is van állandó syntagmája a régi nyelvben meg a mai népnyelvben, de ez még nem jelzős szerkezet, hanem egymás mellett levő azonos funkciójú mondatrészeknek kötőszó nélkül való laza kapcsolata. Ime a példa (NySz.): „Mikor az *fa-kupanac minec*, es egyéb fa szerszámnak igen be szorúlt az dugoya, eső leszen hamar“ Cis. G2. | „De *vizzel mivel* es legyezéssel meg élesztik.“ Monfrók III, 160. — Az ilyen *fa-kupanac minec, vizzel mivel*-féle szerkezet KERTÉSZ MANÓ megállapítása szerint (Nyr. XLII, 7) ősi finnugor sajátosság. — Megállapítja, hogy e szerkezetnek két jellemzője van: 1. a határozatlan névmás kötőszó nélkül kapcsolódik az előz-

ményekhez; 2. a *mi* névmásnak sajtóságaos 'egyéb, hasonló valami' a jelentése. KERTÉSZ is, BEKE is (Nyr. XLIII, 73) egyértelműen vallja, hogy a *mi* határozatlan névmásnak eme fent említett ősi szintaktikai kapcsolata a legtöbb rokon nyelvben megtalálható: az osztjában, votjában, mordvinban és lappban, sőt a csuvasban is. Ősi volta miatt jegyezhet fel CSÜRY is a Szamosháton ezt a jellemző példát: „Mindéféle ve·szedelmes·csu·szóu *mi* vóud ben·ne“ (SzhSz. II, 127).

A N. *csuszóu mi*-féle kifejezés volt a R. *ezist-mi[i]* 'ezüst valami tárgy', *arany-mü[ü]* 'arany valami tárgy', *fazakas-mü[ü]* 'fazekas készítette valami tárgy'-féle valódi összetételek előzménye.

Megállapíthatjuk tehát, hogy amit a *mű* 'opus, artificium' szóról mondtunk, azt igazolta a *mi* 'quid, aliquid' nyelvtörténeti vizsgálata: a *mű* csakugyan a *mi* 'quid, aliquid' alakváltozata.

A *mi* 'quid, aliquid' tárgyesete *mit*. Somogyban azonban *min* helyett azt mondják: *mijén*. Keletkezhetett tehát a *mi* : *mit* mellett *mi* : *miet* (o: *mijet*) is. Amikor a *mi* 'quid, aliquid' jelentése mellett 'res, substantia, opus' jelentés is keletkezett, a kétféle jelentés a *mi* alaki megoszlására is vezetett: a *mi*-nek *mi* párja támadt. Az eredeti 'quid, aliquid' jelentés az eredeti *mi* hangsorral kapcsolódott, s ennek a tárgyesete *mit* maradt. A 'res, substantia, opus' jelentése ellenben a *mi* alakhoz kapcsolódott, ennek a tárgyesete *miet* > *mívet* lett. Más nyelvterületen a *mi* mellett *mü* alakváltozat keletkezett, és egytagúsága miatt ez nyúlt meg: *mü*-vé. Ennek a tárgyesete természetesen *müet* > *müvet* alakúvá fejlődött (vö. *hit* mellett *híves*, *híves*, *hívös* MÉSZÖLY: SzegFüz. III, 1). Ez a *mű* : *müvet* honosodott meg az irodalmi nyelvben.

A *mi* : *mívet* ~ *mü* : *müvet* *v* hangja két magánhangzó között fejlődött inetimologikus mássalhangzó. A *müvel* ige és a többi származék *v*-je szintén ilyen eredetű. A magyar nyelv múltja azt tanítja, hogy a *mi* ~ *mü* mellett ismeretes *mív* ~ *müv* újabb alakváltozat (vö. NySz.). Ez a *mívek* ~ *müvek* többes-számból való elvonás eredménye.

Az irodalom ezt az egyszerű névmásból lett főnevet a 'művészi alkotás' jelölésére foglalta le, és legfenségesebb tartalommal M a d á c h telítette „A ember tragédiája“ című drámai költeményében, ahol az Úr a megteremtett világot *nagy mű*-nek nevezi.

Ime, a *mű* sorsa születésétől a legnemesebb tartalommal való megteléséig. Ebből a szóból alkották a nyelvújítók a többi között a *művész* és *műveltség* szót is: a magyarság teremtő szellemének örök bizonyosságait és kifejezőit.

NYÍRI ANTAL.

Elektro-akusztikai berendezések a beszéd- és nyelvjáráskutatás szolgálatában.

A magyar nyelvtudománynak legfőbb törekvése az, hogy megismerje az egész magyar nyelvterületet az összes nyelvjárással együtt, s hangtani, alaktani és mondattani szempontból lehetőleg minden finomságot összegyűjtsön, mert csak így lehet a történeti fejlődés egyes mozzanataira is fényt vetni. A köznyelv anyagához a beszéd torzított vetülete: írott feljegyzések alapján aránylag könnyen hozzáférhetünk. Nehezebb azonban a nyelvbűvár dolga akkor, ha a nyelvjárások nyelvi jelenségeit akarja vizsgálni, mert kevés és megbízhatatlan a felhasználható anyag. Ennek hiányát érezve, a fiatalabb nyelvésznemzedék határozott vágyat érez nagyarányú gyűjtési munkához. S ennek a gyűjtésnek valóban itt van a legfőbb ideje, mint CSÚRY BÁLINT és mások már oly sokszor hangoztatták. A mai gyűjtők helyzete pedig — sok tekintetben — sokkal kedvezőbb, mint a régieké, mert napjainkban a technika szédületes iramban fejlődött, és sok olyan elektro-akusztikai beszédfelvevő rendszer áll rendelkezésünkre, mely a beszédet és annak különböző tulajdonságait tökéletesen jegyzi fel. Csak észre kell vennünk végre ezeket a lehetőségeket,¹ s akkor gyűjtő, megfigyelő munkánk olyan eredményes lehet, hogy szinte új korszakot nyithatunk meg a nyelvjáráskutatások terén.

Hogyan történt ugyanis a népnyelvi gyűjtés eddig? A nyelvjáráskutató ceruzával és papirossal zsebében kiment falura. Magát teljes mértékben látási és hallási képességeire bízva, megfigyelte egy-egy kisebb nyelvközösségnek a köznyelvtől eltérő hangállományát. A különböző hangszínezeti típusoknak megfelelő betűalakot választott, és az így kialakított — legtöbbször teljesen egyéni — írásrendszerrel igyekezett beszégetések vagy mesélgetések alapján minél több szöveget lejegyezni. Az igen jó hallású gyűjtő esetleg az időtartam és hangsúlyviszonyokat is megpróbálta feltüntetni, sőt akadtak olyanok is,² akik a beszédben tapasztalható hanglejtés menetét kottaszerűen, vonalak közé helyezve igyekeztek megörökíteni. Az efféle, jegyzetek készítésén alapuló módszer legkirívóbb vonása az, hogy a gyűjtő papirossal a kezében és folytonos jegyezgetéssel valószínűleg zavarba hozza a beszélőt, annak magatartása megváltozik és merevebb, mesterkéltébb lesz. De még ezt figyelmen kívül hagyva is, az elhallatszott beszédnek csak egy kis töredékét képes feljegyezni. Elképzelhető ugyan az is, hogy a gyűjtő gyorsírással készíti jegyzeteit, akkor azonban a hangtani és egyéb nyelvi finomságok visszaadására vajmi csekély lehet a remény. Ha pedig a kutató később jegyzi le az elhangzott beszélgetés anyagát, akkor a szöveg pontatlansága már természetes következmény. Arról nem is szólva, hogy ilyen esetben a mondatszerkesztés és összeállítás mozzanatai a kutatóra jellemzők, nem pedig a vizsgált alanyra.

¹ HEGEDŰS LAJOS, A beszéd- és nyelvjáráskutatás új lehetőségei: Pannonia 1941. 1. sz.

² CSÚRY BÁLINT, A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái: MNy. XXI, 1, 159, 247 kk.; TOLNAI VILMOS, Adatok a magyar hanglejtéshez: MNy. XI, 51, 108, 152 kk.

Nehéz továbbá azt elképzelnünk, hogy a villámgyorsan elhangzott beszéd melodikus ingadozásait pusztá füllel még csak megközelítőleg is követni tudná valaki. Hiszen, amint objektív méréseken alapuló hanglejtésvizsgálódások mutatják, egy-egy hangon belül gyakran többször is megváltozik a hang magassága, viszont egy-egy hang csak néhány század másodpernyi ideig hangzik, úgyhogy roppant rövid az idő a hang érzékelésére és egyidejű megítélésére. Ha pedig a gyűjtő vagy megfigyelő egy-egy mondattípus hanglejtésformáinak megállapítása céljából megismételteti a beszélővel a mondatokat, akkor sem ér el jobb eredményt. A kétszer vagy még többször elismételt mondat másképpen hangzik, mint az eredeti. Erről bárki könnyen meggyőződhetik. Ejtsünk ki bármilyen magyar szót vagy mondatot tízszer, hamarosan észrevesszük, hogy az ismétléssel kiejtésünk biztonsága nem fokozódik. Ellenkezőleg, kiejtésünk bizonytalanná válik, a hangsúly-, időtartam- és hanglejtésvizonyok pedig érezhetően természetellenesen hatnak. De ez természetes is, hiszen a beszélő spontán beszédhelyzete lényegesen megváltozott. — Azonkívül az érzékszerveinkkel való megfigyelések csalódásoknak vannak kitéve. Ezt igazolják ZWIRNER érdekes megfigyelései¹ is. Ő például egy prózai szöveget tartalmazó hanglemezt három jó hallású kísérleti személlyel hallgattatott meg. Többszöri megfigyelés után a hallott beszédet fonetikus írással leírták, majd igyekeztek a beszéd hanglejtését is megfigyelni. A hanglejtés finom ingadozásait nem kellett feljegyezni, csak egészen elnagyolt módon egyenletes, emelkedő vagy ereszkedő voltát kellett jelezni egyenes, felfelé vagy lefelé tartó vonással. Ettől függetlenül ZWIRNER a lemez anyagát objektív elektro-akusztikai berendezéssel nyert görbéken is analizálta, mert kíváncsi volt arra, hogy mint viszonylik a három megfigyelő hallás által nyert eredménye egymáshoz, valamint a három megfigyelőnél egyező anyag az objektív mérés eredményéhez. A szöveg 813 magánhangzót tartalmazott. 514 = 66·6%-ban egyezett a megfigyelők véleménye a hanglejtés menetéről. 228 = 28·0%-ban csupán két megfigyelő eredménye egyezett, a harmadik pedig eltért. 44 = 5·4%-ban pedig mind a három megfigyelő ellentmondott egymásnak. A három megfigyelő megegyező eredménye az objektív méréssel 63%-os egyezést mutatott. Az egyéni megfigyelés 100%-ban helyes eredményétől tehát — jó hallású egyének eredményeit vizsgálva is — igen távol állunk. De még ennél is jóval alacsonyabb a szubjektív megfigyelés és objektív mérés közötti egyezés akkor, ha a nagy hangközzel történő hanglejtésformákat nem tekintjük is, és összevetésünket csak a fél zenei hangnál kisebb hangmagasságokra korlátozzuk. Ilyenkor a hallás és mérés egyezésének arányszáma 50%-ra esik le, amiből az az — előre is feltételezhető — szabály szűrhető le, hogy minél kisebb a beszédben a hangköz, annál rosszabb az egyezés az egyéni hallás és az objektív mérés eredménye között. — Az imént említettekön kívül azonban még azt is figyelembe kell vennünk, hogy bizonyos egyéneknek bizonyos hanglejtésformák felismerése iránti képessége nagyobb. ZWIRNER adatai szerint pl. egyik megfigyelőjének az emelkedő, a másíknak viszont inkább az ereszkedő

¹ ZWIRNER, E. und ZWIRNER, K., Über Hören und Messen der Sprachmelodie: Archiv für vergleichende Phonetik 1937. I. kötet 1. füzet 35—47.

hanglejtésformák érzékelése iránti hajlama volt feltűnő. Egyéni variációk észlelhetők tehát az érzékelés terén is.

De hasonló természetű ingadozások nemcsak a hanglejtés megítélésével kapcsolatban merülnek fel, hanem hasonló helyzet mutatkozik az időtartam, hangszín és hangsúly megfigyelésénél is. Pedig ezek helyes megítélése az első pillanatban szinte természetes módon egyszerű kérdésnek látszik. 725 szótagos szöveg hangsúlyos helyeinek megállapításánál is csak $606 = 83.6\%$ -ban egyezett három megfigyelő eredménye, pedig a hangsúlyosság meghatározásának feladata lényegesen könnyebb, mint a beszéd zenei menetének érzékelése. Az érzékelési csaldódás lehetősége azonban itt is érthető. A legújabb lélektani vizsgálódások ugyanis azt mutatják, hogy ugyanazon a hangmagasságon történő erősségi változás melodikus érzékelést kelthet a hallgatóban és fordítva.¹

Egy-egy nyelvjárási terület határainak megvonásához és nyelvi sajátosságainak meghatározásához néhány beszédből kiragadott mondat lejegyzése nem is lehet elegendő. Egy-egy mondat mindig bizonyos beszédhelyzetre (Sprechsituation) jellemző, meghatározott időben hangzik el, és visszatükrözi a beszélő biológiai korát (gyermek, felnőtt, öreg) is, tehát egyszeri, ismétелhetetlen, szinte történeti tény. Ezt a beszédet, mely telve van étellel, faji jellegzetességeket és vérmérsékletet visszatükrözó ritmussal, nem is lehet egy élettelen betűkből álló tökéletlen rendszerrel megmerevíteni,² legfeljebb hanglemezen vagy beszélőfilmen megörökíteni. Igazi tudományos értéket csak tökéletes beszédfelvétel jelenthet a jövőben. Az itt megrögzített anyag az élő valóságban elhangzott állapotot híven tükrözi vissza: a felvétel nem függ a gyűjtő szubjektív beállítottságától, fülének finomságától, érzékszerveinek képességétől. Tehát a gyűjtés munkáját a jövőben elektro-akusztikai készülékekkel kell főleg végeznünk, és minél több különböző korú és nemű egyén beszédét kell egy-egy nyelvterületen megörökítenünk. A felvételek pontos elemzése alapján összeállítjuk a különböző nyelvi sajátosságokat, melyek — természetesen — egyénenként kisebb ingadozásokat, eltéréseket fognak mutatni. Ha ezeket a változatokat is mind összeállítjuk, meghatározhatjuk a bizonyos nyelvterületen belül tapasztalható ingadozási területet, a nyelvhatár alsó és felső szélső értékeit. Ezek közé a határok közé esik azután bele mindenkiné a beszéde, aki azt a bizonyos nyelvjárást beszéli. Hiszen minden beszélő a nyelvközösség állandó ellenőrzése alatt áll, s így bizonyos nyelvi és hangtani követelményekhez (alsó és felső határ) alkalmazkodnia kell.

Ilyen módon végre minden nyelvjárásról megbízható képet rajzolhatunk, s a beszédfelvétel megbízható alapot teremt különböző nyelvjáráások összevetésére is. A magyar nyelvterület teljes atlaszának elkészítését is csak így képzelhetjük el tudományosan.

De melyek azok az elektro-akusztikai berendezések, melyek a nyelvbúvárnak segítségére lehetnek, és elnagyolt, tökéletlen fel-

¹ VIERLING, O., Der Einfluss der Lautstärke auf die Tonhöhenempfindung: Zschr. f. techn. Physik 1934: 641—3. — SOFFEL, A. R., How pitch changes with loudness: Bell Laboratories Record 1937: 145—8.

² LAZICZIUS GYULA, A finnugor hangjelölés kérdéséhez: NyK. L, 219—26.

jegyzések helyett pontosan örökítik meg a beszédet az egyéni sajátosságok hű megőrzésével? Erre szeretnénk a következőkben rövid feleletet adni.

Elektro-akusztikai berendezések.

Az elektro-akusztika a rádiózás elterjedésével hihetetlen gyorsasággal fejlődött szemünk előtt.¹ Célkitűzését röviden így foglalhatjuk össze : olyan készülékek szerkesztendőek, melyek a hangot elektromos energiává, az elektromos energiát pedig alkalmasint ismét hanggá változtatják át. A cél sokféle megvalósításában legfontosabb szerepe talán a mikrofonnak volt. Minden elektro-akusztikai berendezésnek ez az alfája, s ezért az erre vonatkozó legfontosabb tudnivalókat szükségesnek tartjuk összefoglalni.

A hangot mint akusztikai energiát a mikrofon alakítja át villamos energiává. Ennek az átváltoztatásnak a tökéletessége elsősorban a mikrofon jóságától függ. Használhatóságának elbírálásánál először üzembiztossága jön számításba. Ezenkívül fontos azonban az is, hogy melyik az a legkisebb, illetőleg legnagyobb hangmagasság, melynek felvételére képes, azaz hogy milyen a frekvencia-görbéje. Lényeges követelmény továbbá az is, hogy lehetőleg mentes legyen a zavaró zörejeiktől.²

Mikrofonok.

A) Szén-mikrofon. A szén-mikrofon legegyszerűbb formája a rendes távbeszélő-készülék belebeszélő tölcserében található. Itt a hangzárnyomás felfogására egy 0.2—0.3 mm vastagságú erős, rezgésre képes szénlemez szolgál, mely szénporral töltött kamrácskát zár el. Beszéd közben a rugalmas szénlemez különböző hangzárnyomás miatt különböző alakváltozást szenved, s ennek megfelelően más-más nyomás, majd pedig lazulás jön létre az egymásra rétegezett szén szemcsék között. E szerint jobb vagy rosszabb érintkezés keletkezik közöttük, s így az átvezetett áram erőssége is folyton változik. Elvileg tehát ez a legegyszerűbb mód arra, hogy a hangnak megfelelő levegősűrűsödéseket és ritkulásokat elektromos ingadozássá alakítsuk át. — Ez a mikrofon azonban — telefonbeszélgetések alkalmával bárki meggyőződhetik róla — csak éppen az érthetőség követelményének felel meg. Frekvencia-görbéje is azt mutatja, hogy csak a másodpercenként 40—2000 Hertz-rezgések felvételére mutat kielégítő képességet. A 2000 Hz.-en felüli rezgéseknél a frekvencia-görbe csaknem a 0-ra esik le.³ A rádió-technika fejlődésének kezdetén ilyen mikrofonokat használtak még zeneközvetítésre is ; s még mindnyájan emlékezhetünk arra a síralmas hangszínezetre, melyből a bőgő mély hangjai és az énekesnők magas hangjai csak csúfos torzítással kerültek ki. Ennek hiányosságait nagyobb teljesítményű szén-

¹ GEMELLI, A.—PASTORI, G., *L'analisi elettroacustica del Linguaggio*. Milano, 1934. — GEMELLI, A.—PASTORI, G., *I metodi dell'elettroacustica nello studio del linguaggio*: Arch. Ital. Psicol. 1935: 241—94.

² FREDERICK, H. A., *The development of the microphone*: Bell Teleph. Quarterly 1931: 164.

³ BRAUNMÜHL, H. J. und WEBER, W., *Einführung in die angewandte Akustik*. Lipese, 1936.

mikrofonok szerkesztésével küszöbölték ki.¹ A fő törekvés arra irányult, hogy elkerüljék az egyes részecskék zavaró saját rezgését. Ezért a szén szemcsékből álló réteget tömör, rezgésmentes márványtömbbe ágyazták be, s a széntöltés elülső elzáró felét is sajátrezgéstől mentes gumihártyával vagy pedig lakkozott selyemmel vonták be. Ily módon a teljesítőképesség felső határát 4000 Hz.-ig sikerült kitolni. A javulás ellenére a szénmikrofon sohasem zörejmentes, és hangszínezetét mindig susogásszerű zörej jellemzi. Főleg ez a körülmény ösztönözte a mérnököket tökéletesebb mikrofon-típus szerkesztésére.

B) Kondenzátor-mikrofon (2. ké p). Ez az első igazán fejlett, használható mikrofon. A hanghullámoknak megfelelő értékű elektromos ingadozássá való átalakítása itt azáltal történik, hogy egy szilárd elektróddal szemben elhelyezett vékony vezető lemez távolsága a hangzásnyomás hatására megváltozik. A mozgatható lemez pedig a szilárd helyzetű ellenelektroddal kapacitáscsökkentőt alkot. A hangzásnyomás változásával azután a kapacitás ingadozik. Hangfelvevő képessége jóval meghaladja a szénmikrofont, s frekvenciagörbéje 6—10.000 Hz.-ig állandóságot mutat, és csak 10.000 Hz.-en felüli rezgéseknél mutat esést.²

C) Elektro-dinamikus mikrofon. Az elektro-dinamikus mikrofonok működése azon alapul, hogy elektromos vezető a hanghullámok hatására ide-oda mozoghat mágneses mezőben, s ennél fogva változó feszültség indukálódik benne. Kivitele szerint két fajtája van: a szalagmikrofon — melynél egy 2—5 μ vastagságú, 3—4 mm szélességű és 5 cm hosszúságú alumíniumszalag van a mágneses sarkak közé rezgésre képesen felfüggesztve — és a tekercses mikrofon.³ Az elektro-dinamikus mikrofonok frekvenciagörbéi is emelkedő menetet mutatnak 10.000 Hz.-ig, tehát beszéd felvételre tökéletesen megfelelnek.

D) Kristálymikrofon. Piezo-elektromos kristályoknak (pl. kvarc) az a különös tulajdonságuk van, hogy külső nyomás hatására, valamint az azzal járó alakelváltozás következtében elektromos feszültség keletkezik bennük. Ezt a tulajdonságot használják fel mikrofonok készítésére.⁴ Természetesen olyan kristálykombinációk jöhetnek főleg számításba, melyeknek különlegesen magas a piezo-elektromos képességük. Az ilyenfajta mikrofonok felépítése a következő: két vékony kristálylemezt — melyek felülete 1 cm², vastagságuk pedig a mm-nek csak tört részét teszi ki — staniollemezzel

¹ REISZ, E.: AEG. Mitteilungen 1929: 601.

² JONES, W. C., Condenser and carbon microphones, their construction and use: Bell Syst. Techn. Journal 1931: 46. — KOBAYASI, K., The condenser microphone: Rep. Rad. Res. Works Jap. 1933: 195.

³ GERLACH, E.: Phys. Zschr. 1924. XXV, 675. — OLSON, H. F., Mass controlled electrodynamic microphones: the ribbon microphone: Journ. Acoust. Soc. Amer. 1931: 56. — OLSON, H. F. and CARLISLE, R. W.: Proc. Inst. Rad. Eng. 1934: 1354. — WENTE, E. C. and THURAS, A. L., Moving coil telephone receivers: Journ. Acoust. Soc. Amer. 1931: 44.

⁴ CADY, W. G.: Proc. Inst. Rad. Eng. 1922: 83. — SAWYER, C. B.: Proc. Inst. Rad. Eng. 1931: 2020. — WILLIAMS, A. L.: Electronics 1932: 166.

illesztenek össze. A két membránként ható kristálylemez bizonyos nagyságú levegőteret zár be. Beszéd közben a hangzásnyomás hatására azután piezo-elektromos feszültség keletkezik, mely a nyomásműködésnek megfelelően változik. Érzékenységük nagy, s frekvencia-görbéjük 10.000 Hz.-ig szintén egyenletes felvevő képességet árul el.

Beszéd felvétel kimografionnal.

A beszéd felvétel legegyszerűbb, legolcsóbb és mégis igen sok értékes eredményt nyújtó módja a kimografionra való felvétel.¹ Értékes, mert az ilyen módon nyert kimogramm számot ad az artikuláció módjáról — mely nyelveket és nyelvjárásokat különböztet meg egymástól —, mondatok, szünetek és egyes beszédhangok időtartamáról, a felvett beszéd hanglejtéséről, sőt az expiráció erősségéről és változásáról is. Ilyen felvételekhez szükség van egy kimografionra, mely rendkívül hosszú gramfonrugókkal vagy villanymotorral meghajtott forgó henger. Erre kerül rá felvétel előtt a kormozott papirospalást. Ezután szájtölcsérbe beszélünk, mely gumicsővel van összekötve. A gumicső végére túvel ellátott, finom membrános regisztráló szerkezet illeszkedik, mely a levegősűrűsödéseknek és ritkulásoknak megfelelő levegőmozgást az egyenletesen forgó kormozott palástra karcolja (1. kép). Felvétel után a papirost fixirozzuk, hogy a korom el ne mázolódjék. Ezután kerül sor a kimogramm kiértékelésére, az időtartam és hangmagasság meghatározására, mely mérő mikroszkóppal vagy más eszközzel történik.²

Sokan hibáztatják a szájtölcsér gátló hatását, mely akadályozza az állkapocs és ajkak szabad mozgását és lehetetlenné teszi a beszélőnek, a helyes kiejtésnek az ellenőrzését. Ezeket a nehézségeket mindeltűntethetjük, ha készülékünket elektro-akusztikai berendezéssé alakítjuk át. Legelőször is jóminőségű mikrofont veszünk. Ennek alkalmazásával kiküszöböljük a kellemetlen szájtölcsérsért. A beszélő artikulációs tevékenységét most már semmi sem gátolja, kiejtését pedig ellenőrizhetjük. Sőt — ami talán a legértékesebb lehetőség — ügyesen álcázott mikrofonnal (melyet a felvevő berendezéstől távolos szobában helyezünk el) olyan beszélgetéseket is megörökíthetünk, melyek felvételéről a beszélők mit sem tudnak, s így valóságos, gátlásoktól mentes beszédhelyzeteket vehetünk vizsgálat alá. Kívánatos ilyen alkalmakkor egyidejűleg hanglemezt is készíteni a beszélgetésről.

A mikrofon a hangzásnyomást — a már ismertetett módon — elektromos ingadozássá változtatja át. Elektroncsöves erősítő berendezéssel kellőképen felerősítve kerül ezután egy elektromágneses írókészülékbe. Az írókészülék hegye az áramingadozásoknak megfelelő kilengéseket végez. Ezeket a kilengéseket visszük a kormozott hengerre. Ily módon már meglehetősen tökéletes beszédregisztráló berendezéssel rendelkezünk (2. kép). Kimogrammjainkon most

¹ HEGEDŰS LAJOS, Magyar hanglejtésformák grafikus ábrázolása. A bécsi Collegium Hungaricum füzetei V. sz. Bp., 1930. — SCRIPTURE, E. W., Registration of speech sounds: Journ. Acoust. Soc. 1935: 139—41.

² FÜRSTENBERG, A., Zwei einfache Tonhöhenmessapparate: Vox 1929. 7—8. füzet 61—3. — ZWIRNER, Tonhöhemessung mit Hilfe eines neuen automatischen Frequenzschreibers: Vox 1930. 1. füzet.

már nemcsak egyszerű sinus-hullámokat kapunk, mint membrános felvételeknél, hanem olyan hullámokat, melyeken tisztán megfigyelhetjük a felhangok nagy részét is (6—7. k é p). Erősítőnek megfelel a két- vagy háromfokozatú (szilites) erősítő berendezés. Három elektroncsónél többet alkalmazni nem ajánlatos. Bizonyos erősítésen felül ugyanis olyan jelenség lép fel, mely zavarólag hat. A csövek katódjából kilépő elektronok mozgása ugyanis nem zajtalan. Ezek ütközése, elhajlása és visszaverődése zörejt idéz elő. Ez a zörej bizonyos fokú erősítésnél hallhatóvá is lesz és sístergő hang formájában ú. n. „söréthatást“ okoz. Az erősítő berendezéseket részletesen ismerteti és kapcsolási rajzokat is ad MAKAI ISTVÁN.¹ Az elektromágneses írószerkezetet a szerző HAJEK² és KETTERER³ ötlete nyomán készítette el. Ennek a könnyen beszerezhető elektroakusztikai berendezésnek részei tehát a következők: 1. mikrofon, 2. erősítő berendezés, 3. elektromágneses írókészülék, 4. szinchronmotorral hajtott kimografion.

H a n g l e m e z f e l v é t e l.

Kétségtelen, hogy a hangfelvétel legelterjedtebb és legnépszerűbb formája ma a hanglemez. Edison találmányának kiváló tudományos értékét egyes fonetikusok és nyelvészek már kezdetben felismerték. Így DELBRÜCK⁴ egyenesen arra gondolt, hogy a nemzedékek életén át tartó és végbemenő hangváltozási jelenségeket majd ezekről tanulmányozhatják a késő utódok. Mégis érthetetlen, hogy nyelvjáráskutatóink ezt a régóta kínálkozó lehetőséget teljesen figyelmen kívül hagyták még akkor is, amikor más tudományágak már kutatási módszereik sorába állították itt Magyarországon. Legkorábban a népzene-kutatók figyelmét ragadta meg ez az új gyűjtési lehetőség. VIKÁR, BARTÓK és KODÁLY parasztságunk dallamait már így örökítették meg. Fiatal etnográfusaink újabban prózát is lemeze vészenek, és ORTUTAY⁵ egyik közleményéből megtudjuk, hogy a Magyar Rádió és a Néprajzi Múzeum nagyszabású gyűjtőtervezete alapján 1938-ig már 29 meselemez készítették különböző nyelvjárási területről. Ez a szám azonban az 500 lemeze tervezett gyűjtésnek csak kezdetét jelenti. Az ilyen nyelvjárási területekről felvett mesék nyelvészeti értéke magától értetődő. Éppen ezért a legkülönbözőbb tárgyi és fogalmi csoportokba tartozó beszélgetéseknek kellene őket követni.⁶ Az ilyen lemezek nemcsak azért értékesek a nyelvűvár számára, mert a nyelvjáráások fonetikus betűkkel szinte kifejezhetetlen hangszínárnyalatait, időtartam- és hanglejtésvizonyait az egyéni sajátosságokkal együtt híven megőrzik, hanem azért is, mert anyaguk tetszésszerűen időben megismételhető

¹ MAKAI ISTVÁN, Mikrofon és hanglemez. Bp., 1939.

² HAJEK, L., Eine Anwendungsmöglichkeit des Niederfrequenzverstärkers in der experimentalphonetischen Technik: Vox 1931: 7—12. — HAJEK, L., Eine einfache Methode elektrischer Klangaufzeichnung: Logopädie 5: 76—7.

³ KETTERER, K., Der Lautsprecher als Sprachzeichner: Funk—Bastler H. 1931: 517.

⁴ DELBRÜCK, B., Einleitung in das Studium der idg. Sprachen, Lipsee, 1904. 159.

⁵ ORTUTAY GYULA, Néprajzi hanglemezek: MNy. XXXIV, 171.

⁶ CSÚRY BÁLINT, A népnyelvi bűvárlat módszere. Bp., 1936.

és ellenőrizhető. Így adnak biztos alapot a nyelv hangtani, alaktani és mondattani sokrétűségének vizsgálatára. Lemezeken a nyelv a maga élő valóságában áll újabb kutatók rendelkezésére, míg papíros-feljegyzések esetében a nyelvi finomságok legfeljebb csak a gyújtóban élnek ideig-óráig. Hogy a nyelvtudományi vizsgálódások követelményeinek csak a jó beszédfelvételek felelnek meg tökéletesen, arra az utóbbi évek nyelvfiziológiai és beszédleléktani kutatásai ismételtelen rámutattak. Beszédéről ugyanis csak akkor lehet szó, ha a beszélő valakihez vagy valamihez bizonyos szándékkal szól, lelkében határozott tartalom él, a beszédhelyzet tényleges. Csakis ilyenkor érvényesülnek a beszélő egyéniségében rejlő jellegzetes tulajdonságok és a faji vérmérséklet. Éppen ezért nyelvjárási területek rendszeres feldolgozását csak így képzelhetjük el. S erre már is itt van a tizenkettedik óra. Az élet lázas tempója ugyanis a nyelvi állapotra is hatással van. Az iskola, rádiózás és a közlekedési lehetőségek növekedése majd lassanként kiemeli a nyelvjárási területeket is elszigeteltségükből, néhány évtized múlva a nyelv sokrétűsége fokozatosan egyszerűsödik, s a ma még fellelhető nyelvkincs a homályba vész.

A hanglemez gyűjtéshez mikrofon, erősítő berendezés és jó minőségű hanglemezvágó készülék kell.¹ Nyelvjáráskutatásokra igen alkalmas a 3. képen látható lemezvágó berendezés. Ez hordozható táskafarmába van beépítve, ennél fogva könnyen szállítható. A készülék 6—7 kg-os, tömör vasból készült lemeztányérját, egyenletes forgási sebességet biztosító, szinchron-motor hajtja. Egy jó hatásfokú 40 wattos motor már jól megfelel a hanglemezvágás követelményeinek. Ilyen motorral 30 cm átmérőjű lemezeket is készíthetünk. Minél nagyobb ugyanis a lemez átmérője, annál nagyobb hűző erő szükséges a vágáshoz, a fizikából ismert erő és kar törvénye alapján. A készüléken két fejet is láthatunk. Az egyik a lemezvágó fej, mely vágótűvel lemezbe vágja a hanghullámoknak megfelelő elektromos ingadozásokat, a másik pedig a lejátszó fej, mellyel a lemez felvétel után azonnal lejátszhatjuk. A hanglemez barázdáinak 0.5 mm mélynek kell lenniök, mert ellenkező esetben lejátszás alkalmával a tű átcsúszhat a szomszédos barázdába. A 0.5 mm-nél mélyebb vágás szintén hátrányos, egyrészt azért, mert ilyenkor sűrűrejt ad, másrészt a lemeztányér egyenletes forgását gátolja. A nagyobb mélységű vágás ugyanis nagyobb fékező hatással van a motorra. A barázdák egymásközi távolsága 0.26 mm, mely a forgással együtt, különleges vezető szerkezet segítségével automatikusan szabályozódik. A vajatok között szilárd elválasztó falnak kell maradni. Ezek szélessége 0.13 mm. Ennek azért kell ilyen méretűnek lenni, mert a vágótű a hangzásnak megfelelően kitéréseket végez, és a maximális kilengésnek sem szabad a barázdák közti falat áttörni. Ugyanolyan forgási sebesség mellett annál nagyobb a kilengés, minél mélyebb a hang. Például 50 Hz. rezgésű hangnál 2.05 cm/sec. sebesség mellett a maximális kitérés 0.065 mm. De 5000 Hz. rezgésű hangnál az előbbi sebesség mellett csak 0.00065 mm a tű kilengése. Ügyelnünk kell a felvételeknél arra is, hogy az acéltű vágó nyomása 60—70 gramm-

¹ PANCONCELLI—CALZIA, G., Ein Universalgerät für Aufnahmen mit Berlinerschrift durch Mikrophon oder Rundfunk auf harte, sofort abhörbare Platten oder Bänder: Vox 1931: 21—4.

nál több ne legyen. Nagyobb nyomás esetén ugyanis a barázdák túlságos mélyek lesznek, amivel pedig együtt jár a hangminőség romlása is. Fontos azonkívül a tűnek a lemezzel alkotott hajlásszöge is. Legalkalmasabbnak a 75°-os szög mutatkozott. Kisebb szögű beállításnál tudniillik növekszik a tűzőrej,¹ nagyobb lesz a vágó-nyomás is, és az 5000 Hz.-en felüli frekvenciák veszendőbe mennek. Pedig helyes beállítással a magas frekvenciájú sziszegő hangokat is szépen felvehetjük, melyek rezgésszáma a 9500 Hz.-et is eléri. A vágótű gyémántból, zafirból és acélból készül. A gyémánt és zafir tartósabb, az acél viszont olcsó és nem olyan kényes. Egy gyenge odaütés vagy lemezanyaghiba végleg tönkre teheti a 40—50 pengős drága gyémánttűt. Felvétel közben a lemezre kerülő beszéd színezetét, helyes erősítését fejhallgatóval vagy hangszórón át ellenőrizhetjük. — A lemezeket alapanyaguk szerint négy csoportba oszthatjuk. Van fém, viasz, zselatin és celluloidszerű műanyag. A fémlemez (cink) hangminősége nem kielégítő és drága. A viaszlemez ára még ennél is magasabb, kezelése és tárolása pedig kényes, a mellett csak kevésszer lehet lejátszani. Egyébként hangminőség tekintetében a legtökéletesebb. A zselatin felvételekre jó és olcsó anyag, azonban higroszkópikus tulajdonsága miatt mindinkább kiszorítják az időálló és tartós celluloidanyagok. Gyűjtéseknél igen jól beválik a „Decelith“-lemez, mely új, celluloidszerű műanyagból készül, s jól rögzíti a mély és magas frekvenciájú rezgéseket egyaránt. Előnyére válik még az is, hogy nem törekeny, ellenáll a légköri nedvességnek, nem gyúlékony és hosszú ideig tárolható. Beszédfelvételekre célszerű 30 cm átmérőjű lemezeket használni (a kisebbek 20 és 25 cm-esek), mert lejátszási idejük a leghosszabb: 5—6 perc. A lejátszási idővel kapcsolatban említjük meg, hogy újabban FREDERICK és HARRISON javaslatai nyomán az amerikai szakkörök mindinkább a régi Edison-féle vertikális felvétel mellett kardoskodnak. Így ugyanis a lemez lejátszási tartama 20 perces lesz és a hang minősége is tökéletesebb.²

Nyelvjárási felvételnél a kutatónak sok szempontot kell figyelembe vennie. Ismernie kell a vidék településtörténeti mozzanatait, a terület földrajzi tagozottságát, a közlekedési hálózatot; vásárhelyek, iskolák elosztódását, völgyek-folyók összefüggését, sőt a hegyvonulatok választó hatását is. A felvételek helyes értékelése szempontjából még az is fontos, hogy a néprajzi és ember-tani kutatások esetleges odavágó eredményeivel tisztában legyen.³

Felvételek vagy jegyzetek készítésénél sok kutató, igen helytelenül, csak idősebb korosztályúak beszédét veszi vizsgálat alá. Hanglemezek szempontjából ez az egyoldalú vizsgálódás különösen hátrányos, mert a fogazat gyakori hiányossága, az artikuláció öreges egybeolvadása más jelleget ad a beszédnek. Arról nem is

¹ BUCHMANN, G. und MEYER, E., Über den Frequenzbereich des Nadelgeräusches bei Schallplatten. 1931.

² FREDERICK, H. A., Vertical Sound Records: Bell Telephon System Techn. Publ. Monograph B—651. — FREDERICK, H. A. and HARRISON, H. C., Vertically cut sound records: Bell Telephon S. T. P. Monograph B—689. 1932. — HARRISON, H. C., Vertical sound recording: Bell Teleph. Laboratories Record 10. 1932: 389—93.

³ ZWIRNER, E., Schallplattenaufnahmen deutscher Mundarten: Vox 1933. 3—4. füzet, 19—30 kk.

szólva, hogy a korrall együtt a gégefő alakja, az összes izommozgások, sőt még a beszédtempó is megváltozik. De az előbbi alapon nem is kaphatunk egy nyelvjárásról helyes képet, mert a nyelvállapotnak — időbelileg csak — legutolsó láncszemét ragadtuk ki. Igen kívánatos tehát éppen az, hogy a nyelvsvokás átadásának hatását, teljességét vagy változásait középkorúak és gyermekek beszédében is megfigyeljük.

Az ilyen szempontok szerint felvett eredeti hanglemezeket lehetőleg csak egyszer játsszuk le kiválogatás céljából. Válasszuk el ekkor azokat a lemezeket, melyeket csak átmeneti vizsgálódásra szántunk, azoktól, melyeket sokszorosítani akarunk, hogy ily módon az egész tudományos világ rendelkezésére bocsássuk. A sokszorosításra szánt lemezeket ezután viaszra kell felvennünk, melyről galvanikus úton negatívot készítenek. Negatívról préseli azután a gyár a közismert fekete lemezt. Az így módszeresen kiadott lemezeket mind a középfokú és egyetemi oktatásban, mind pedig tudományos kutatásokra értékesen fel lehetne használni.

Csak ezután következhet a lemez anyagának igazi, tudományos értékelése és tartalmának fonetikai vagy fonometriai átírása.¹ ZWIRNER a lemezt rendszerint három jó hallású személlyel hallgattatja meg. Ezek egymástól függetlenül fonetikus átírással lejegyzik a lemez tartalmát. „Itt nyilatkozik meg a nyelvközösség fontossága, módszeres formában, nyelvi jelenségek megítélése iránt“, mondja ZWIRNER (96). Hangsúly, időtartam, hanglejtés és szünetviszonyok feltüntetésére csak később kerül sor. Amikor a három átírás elkészül, a szövegeket összehasonlítják, és azokat a helyeket vagy szavakat, amelyeket egyik vagy másik hallgató másképen ítélt meg, ú. n. „variáns-jegyzékbe“ foglalják. A jegyzéket sokszorosítják, s a benne levő helyeket ugyanazok a megfigyelők néhány nap múlva még egyszer megfigyelik, a nélkül azonban, hogy korábbi feljegyzéseikbe beletekintethetnének. Ennek alapján készül el azután a „végleges variánsok jegyzéke“. A végleges szövegbe (Sprechtext) most belekerülnek a változatok is. Utána kerülhet sor a szókinés kicédululására, valamint mondat- és egyéb részletvizsgálódásokra.

A hanglemez tartalmának átváltoztatása látható, mérhető anyaggá.

Időtartam, hangmagasság, hangszín stb. vizsgálatainál azonban elégtelen volna, ha csak a lehallgatás által nyert anyagra támaszkodhatnánk. Már felhívtuk a figyelmet arra, hogy éppen ilyen vonatkozásokban érzékszerveink csalódásoknak vannak kitéve, s a legiskolázottabb fül is gyakran találgatásokra, elnagyolt megállapításokra van utalva. Itt csak olyan módszer volna célravezető, mely a lemez anyagát maradandó, látható, mérhető formává tudná átváltoztatni. Így nem kellene rövid időtartamú hangok különböző szempontú megítélésénél szubjektív bizonytalanságokra támaszkodni. Az elektro-akusztika terén sikerült is ilyen módot

¹ HAJEK, L., Beiträge zu einer methodischen Verwertung von Sprechmaschine und Schallplatte : Mitt. d. Phonogrammarchiv-Kommission Akad. Wiss. Wien 1931 : 205—35. — ZWIRNER, E. und ZWIRNER, K., Grundfragen der Phonometrie. Berlin, 1936.

találni a HAJEK, illetőleg KETTERER nyomán készült elektromágneses írószerkezettel (4. k é p). A lemez anyagának átváltoztatásához a következő berendezés szükséges (5. k é p): szinchronmotorral = a) hajtott beszélőgép, melyre a vizsgálandó lemezt tesszük, s aztán rendes sebességre állítva (78 fordulat mp-ként) megindítjuk. Most elektromágneses vagy kristályos lejátszó-fejfel (pick-up) a hangot elektromos ingadozássá alakítjuk át és erősítő készülékbe = b) vezetjük. Innen visszük tovább az elektromágneses írókészülékbe = c). Az írókészülék tője ezután olyan kilengéseket végez, mint amilyen mozgásokat a lejátszó fej tője a hanglemez barázdáiban, csak természetesen nagyítva. A tú kilengéseit forgó, kormozott hengerre = d) (kimografion) visszük. Így a beszéd látható rezgés-sorozattá alakul, és akusztikai síkról vizuális síkra tolódik. A henger időgyenletét ismerve, kimérhetjük minden egyes magánhangzónak az időtartamát, mikroszkópikus méréssel kiszámíthatjuk az egyes hullámok periódusát, illetőleg frekvenciáját is, és így megrajzolhatjuk a hang zenei magasságának menetét.

Ez az új lehetőség szinte meghatványozza a hanglemezek nyelvtudományi értékét, mert a lemezre felvett nyelvjárási vagy köznyelvi anyagot időtartam, hangmagasság, hangszín és hangsúly szempontjából is feldolgozhatjuk, s az ilyen módon nyert eredményeket más nyelvterületek állapotával összevethetjük. Hogy példát nyújtsak a módszer lehetőségeire, átvitelt készítettem a Magyar Rádió és a Néprajzi Múzeum gyűjtéséből kiadott Pátria FM XIII. 249/1. „Két szem mogyoró“ (Magyar népmese Jágónak községből, Baranya m.) című lemezéről.

A 6—7. k é p e n a szerző készülékével átirrt részletet láthatunk a lemez első felének végéről. Az idevágó meserészlet a következő:

Monták az apjuknak, hogy : „Édes apám [9" század másodperc szünet] mink is elmegyünk a lakodalomba !“ [73" szünet] A, aszt monygya [2·5"] „mit akartok tik ott, hiszen vannak ott ujan sokann, össe [7·5" szünet] gázōnak benneteket.“ [33·75" szünet] „Nem, mink is elmegyünk !“ Elméntek a gyerekek is. [112"] Hát ált a lakodalom. [72·50"] A kiráj [63·75"] odavitt egy [57·75"] odavittek egy nagy véka [34·50"] magyorót [38·50"] Aszt monygya a királ : [61·25"] Na most eszt a [27"] magyorót, ki tunná elōvasni úgy [43"] hogy minden két szōra [55"] két szemre más szót mondani. [133·25"] Hát nem merte senki se elvādūni. [141·50"] Akkor ez a két kizs gyerek hallotta. [65"] Aszt monygya : „Maj mink elōvassuk !“ [36·25"] Aszt monygya a királ : [10"] ā, aszt ti nem tuggyátok [51·25"] ujan sokan id vannak és senki se tuggya [37"] senki se merte elvādūni, hát ti hoty tunnátok ? [85"] Aszt monygya [101·25"] a kagyerekek [66·25"] „De mink el tuggyuk mondani [21·25"] elōvasni !“

A vastagon szedett szavak a 6. k é p egy-egy sorában láthatók.

Ha a fenti mondatok görbéiből az egyes hangok időtartamát századmásodpercekben kimérjük, akkor a következő képet nyerjük :

69. mo = 11.5

n = 4
t = 7.5
á = 10
k = 9.5
a = 8.7
z = 7.5
a = 8.2
pj = 16.5
u = 5.5
k = 8
na = 12.5
kh = 10
o = 6.25
gy = 8.75
é = 12.75
d = 4.5
e = 7.5
s = 12
a = 7.5
p = 10
á = 11.25
m = 8.75

9 szünet

min = 21.5
k = 7.5
i = 5.75
s = 10
el = 17.5
m = 3.25
e = 8
gy = 6.5
ün = 11.25
k = 10.5
a = 10.5
l = 5
a = 8.5
k = 10.75
o = 7
d = 6.25
a = 11.25
l = 4.5
o = 10
m = 7.5
b = 5
a = 8.75

73 szünet

70. ā = 25
a = 6.25
sz = 12
m = 5

ony = 12.5

gy = 3.75
a = 9.5

2.5 szünet

mi = 15.5
t = 9
a = 10
k = 9.75
a = 12.5
r = 3
t = 11.75
o = 6.5
kt = 15.75
i = 6.25
k = 11.75
o = 8.75
tth = 11.5
i = 5.5
sz = 10.75
en = 12.5
v = 3.5
a = 12
nn = 10
a = 7.5
k = 9.25
o = 8.25
tt = 14
ujan = 25
s = 14.5
o = 10
k = 10.25
a = 10
nn = 10
ö = 7
ssz = 14.25
e = 24.50

7.5 szünet

g = 4.5
á = 25
z = 7.5
on = 13.75
a = 8.75
kb = 10
enn = 16
e = 8.75
t = 11.75
e = 6.25
k = 8.75
e = 12.50
t = 10

33.75 szünet

71. n = 8

e = 13.75
mm = 11.75
i = 12.5
n = 5
k = 8.75
i = 6.25
s = 11.25
el = 19.25
m = 7.50
e = 6.25
gy = 6.25
ün = 12.50
k = 10.50
el = 18.75
men = 18.75
t = 10.25
e = 8.75
k = 9.50
a = 7.5
gy = 6
e = 12.5
r = 3.75
e = 7.50
k = 12.5
e = 7.50
k = 16.25
i = 3.75
s = 13

112 szünet

72. h = 10
á = 12.5
t = 12
ál = 18.75
t = 9.25
a = 9.25
l = 3.75
a = 9.25
k = 13.25
o = 7.75
d = 6.25
a = 12.5
l = 5
o = 7.5
m = 7.5

72.5 szünet

73. a = 5.5
k = 13.75
i = 9
r = 1.75
áj = 27.5

63.75 szünet

74. o = 10.75
d = 6.50
a = 11.25
v = 8.75
i = 8.75
tt = 17.5
e = 13.75
gy = 8.75

57.75 szünet

75. o = 10
d = 6.25
a = 10
v = 6.25
i = 6.25
tt = 16.25
e = 10
k = 10
e = 11.25
gy = 12.5
na = 16.25
gyv = 12.5
é = 16.25
k = 12.75
a = 13.75

34.5 szünet

m = 3.75
a = 11.5
gy = 6
o = 13
r = 2.5
ó = 13.75
t = 11

38.5 szünet

76. a = 9.5
szt = 11.25
m = 3.75
o = 12
ny = 2.5
gy = 3
a = 13.75
a = 6.25
k = 13.25
i = 8.75
r = 2
ál = 14

61.25 szünet

77. n = 3.75
a = 12.5
m = 6.25

o = 10
st = 10.5
e = 14
szt = 13.25
a = 27.5

27 szünet

m = 4.5
a = 12.5
gy = 6.25
o = 12.5
r = 2.5
ó = 10.75
tk = 16.75
i = 9.25
t = 11.75
u = 7.75
nn = 9
á = 17.5
el = 12
o = 20
v = 8
a = 9.5
s = 16.25
ni = 12.5
ú = 15
gy = 6

43 szünet

78. ho = 10
gy = 3
min = 25
d = 8.75
en = 15
k = 14.5
é = 19.25
tsz = 19
ó = 19.25
r = 2.5
a = 21

55 szünet

79. k = 4
é = 14.25
tsz = 15.25
e = 12
m = 9.50
r = 2.25
e = 12
m = 7.50
á = 17.5
ssz = 16.5
ó = 10.75

t = 10.50
m = 2.50
on = 21.75
d = 3
a = 10
ni = 10

133.25 szünet

80. há = 10
t = 11
n = 5
e = 7.5
mm = 10
e = 10
r = 1.75
t = 10.5
e = 8
s = 10
en = 15.25
k = 7
i = 6.25
s = 11.25
e = 7.50
el = 17.5
v = 7
á = 15
d = 8.75
uni = 23.75

141.50 szünet

81. a = 7.50
kk = 10.75
or = 7.75
e = 8.75
z = 5
a = 7.50
k = 12.5
é = 12.50
tk = 15.25
i = 6.25
zsgy = 13
e = 13.50
r = 2.50
e = 8.75
kh = 17.50
all = 22
o = 8.25
tt = 20
a = 11.75

65 szünet

82. a = 10
szt = 12.5

mony = 17.5	an = 14.5	nn = 8.75
gy = 3	s = 11.50	á = 16.25
a = 8.75	o = 10.25	t = 9.50
m = 6.25	k = 9.50	o = 9.50
ajd = 20	a = 16.25	k = 9.50
min = 22.5	ni = 7.50	
k = 12	dv = 12	85 szünet
el = 15	anna = 22.5	
ol = 20	k = 9.50	86. a = 10
v = 6.25	é = 7.75	szt = 12.50
a = 10.75	ss = 13.25	mony = 17.5
ss = 19.25	en = 18.75	gy = 7
u = 7.50	k = 6.75	a = 16.25
k = 10	i = 6.50	101.25 szünet
36.25 szünet	s = 10.50	
	e = 9	87. a = 10
83. a = 8.75	t = 11.25	k = 11.25
szt = 11.25	u = 9.25	a = 7.50
mony = 13.75	ggy = 11.75	gy = 5.25
gy = 4.50	a = 13.75	ere = 25
aa = 13	37 szünet	k = 11.75
k = 14		e = 11.25
i = 6.25	85. s = 10	k = 12
r = 1.75	en = 12.5	66.25 szünet
ál = 15	k = 8.75	
10 szünet	i = 6	88. d = 8.50
	s = 9.75	e = 12.50
ā = 37	e = 8.75	min = 20
a = 10.50	m = 5	k = 6.75
sztt = 17	er = 12.5	el = 17.50
i = 6.25	t = 12.25	t = 11.75
n = 2.50	e = 5	u = 6.25
e = 10	el = 12.75	ggy = 11.25
m = 5	v = 6	u = 8
t = 10	á = 14	k = 10
u = 8.75	d = 7.50	mon = 20.50
ggy = 12.5	uni = 16.75	d = 6
á = 18.75	h = 6.25	ani = 26.25
t = 9	á = 10.50	21.25 szünet
o = 9	tt = 13.50	
k = 10	i = 7.75	elol = 28.75
51.25 szünet	h = 5	v = 5
	o = 13	a = 10
84. ü = 11.25	tyt = 15	s = 16.25
j = 2	u = 7.50	ni = 15

Ezzel az eljárással az egyes beszédhangok időtartamának vizsgálatán kívül olyan dologra is kiterjedhet a figyelmünk, mire eddig alkalom nem kínálkozott: a beszédben tapasztalható szünetek tartamának mérésére. A szünettartamok nagysága ugyanis esetleg sok mondattani kérdésre vehet világot. A rendszeres vizsgálódásokhoz mindenesetre sok-sok anyagot lehet így gyűjteni. A szünetek időtartamviszonyai e kiragadott kis részben is igen változatosak, és 9–141.50 századmásodpercig ingadoznak.

Ha a lemezen tapasztalható beszédhangok időtartamviszonyait kissé szemügyre vesszük, akkor valami esodálatosan sokszínű formában látjuk rugalmasságukat. Rájövünk arra, hogy az egyes hangszínezeti típusok (*a, á, i, ü* stb.) értéke nem valami abszolút időtartamhoz van kötve. Csak alsó és felső határértékek vannak megadva, de ezeken belül a hangok a beszédhelyzet szerint élhetik a maguk egyéni időtartamviszonyait. Még a rövid és hosszú hangok között sincs abszolút tartambeli különbség. Ugyanazzal az időtartammal rövidnek, de hosszúnak is észlelhetünk egy hangot más-más beszédhelyzetben. Ha egy hangról azt mondjuk, hogy hosszú, az mindig csak viszonylag hosszú. A közvetlen környezetében levő hangokhoz viszonyítva hosszú. Éppen a sokoldalú hangelemzés derítette ki, hogy a hosszúság értékelésénél az időtartamon kívül egyéb tényezők szerepét is figyelembe kell vennünk.¹ FORCHHAMMER² mutatott rá pl. arra, hogy az erősebb hangszalag-kompresszióval ejtett hang hosszabbnak tűnik fel, mint a hasonló időtartamú, de kisebb kompresszióval képzett hang. S ez természetes is, mert erős kompresszió esetén a hangszín több és jobban érvényesülő felhangokból tevődik össze, s szinte teljesebben bontakoztatja ki a hangot. Azonkívül a hangsúly, valamint az artikuláció pontossága is fontos tényezőnek számít hosszúság érzékelésénél.

A lemez 2000 kiragadott hangja alapján az egyes hangzók átlagos időtartama a következő sorozatot adja századmásodpercekben kifejezve :

1. *ü* = 7·12 2. *i* = 7·87 3. *e* = 8·75 4. *ε* = 10 5. *a* = 10·62
6. *o* = 11·12 7. *ö* = 11·75 8. *u* = 12·50

Hosszú magánhangzóknál :

1. *é* = 13 2. *á* = 14·62 3. *ő* = 15 4. *ű* = 15 5. *ó* = 18·50

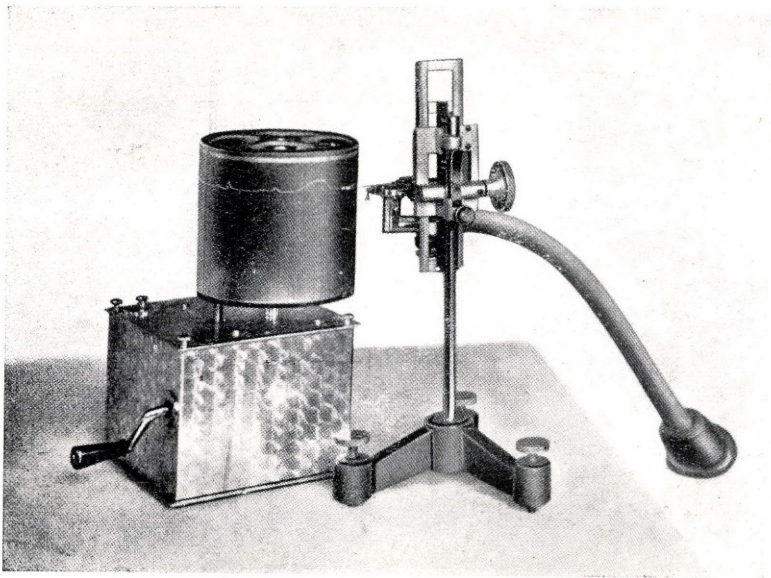
Mássalhangzóknál :

1. *r* = 2·5 2. *j* = 3·25 3. *n* = 4 4. *l* = 4·25 5. *v* = 4·75
6. *m* = 5 7. *g* = 5·5 8. *z* = 6 9. *d* = 6 10. *b* = 6·5
11. *gy* = 6·75 12. *p* = 9 13. *k* = 9·75 14. *sz* = 10 15. *ty* = 10
16. *t* = 10·25 17. *s* = 11·75 18. *f* = 12·50 19. *c* = 13 20. *cs* = 14·25

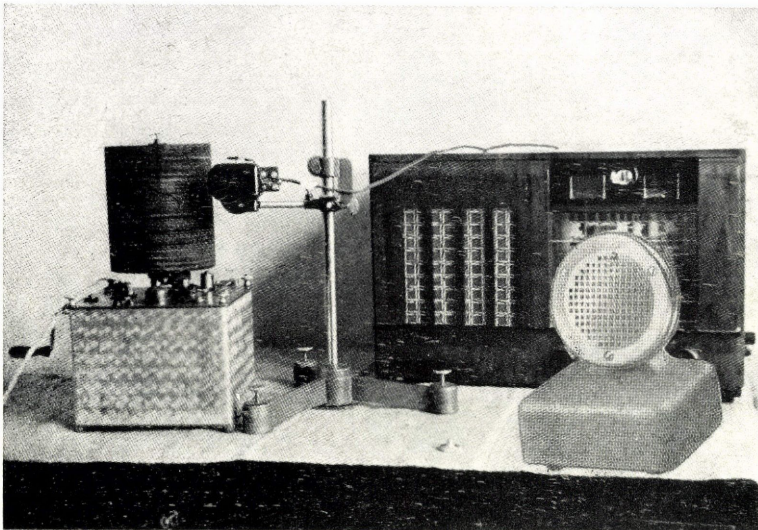
Ha az ilyen konkrét beszédhelyzetben elhangzott beszéd egyes hangjainak időtartamát összehasonlítjuk az eddigi mérések eredményeivel, meglepődve vesszük észre, hogy a kettő között a különbség óriási. De ez természetes is. A múltban időtartammérések alkalmával olyan egy- vagy kétszótagú hangkapcsolatokat mondtak a felvevő gépbe (kimografiontölcserbe), melyeknek legtöbbször nem is volt értelme a vizsgált nyelvben. Ilyenkor tehát lelki tényezők egyáltalán nem szabályozhatták az időtartamot.

¹ KETTERER, K., Zur graphischen Auswertung der Sprechplatte : Journ. für Psychol. u. Neurol. 1932. 5—6. füzet 675—89. — RICHTER, E., Länge und Kürze : Archiv f. vergl. Phonet. 1938. 1. füzet 12—29.

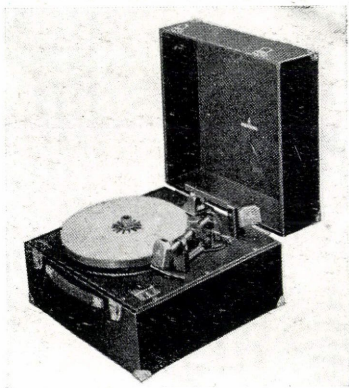
² FORCHHAMMER, J., Länge und Kürze : Arch. f. Vergl. Phonet. 1939. 1. füzet 19—27.

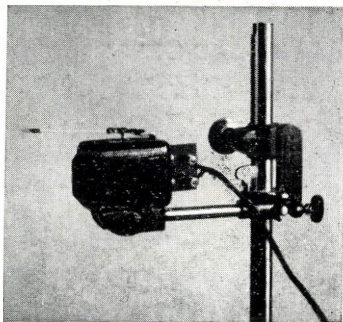
1. kép. A felvevő felület és regisztráló készülék.

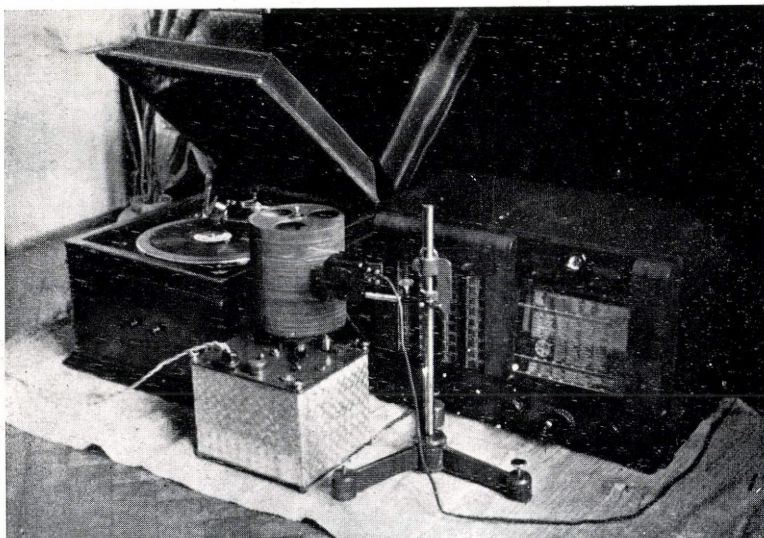
2. kép. Kondenzátor-mikrofon, erősítő, elektromágneses írókészülék, kimo-
grafion. (A szerző tulajdona.)

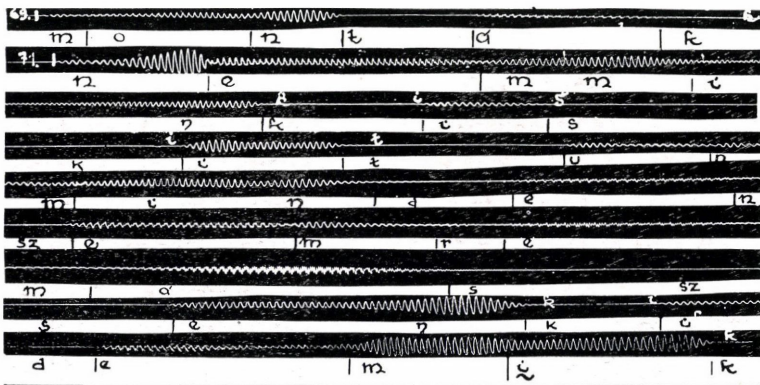
3. kép. Hanglemez-vágó és lejátszó készülék. (Siemens—Halske gyártmány. A szerző tulajdona.)

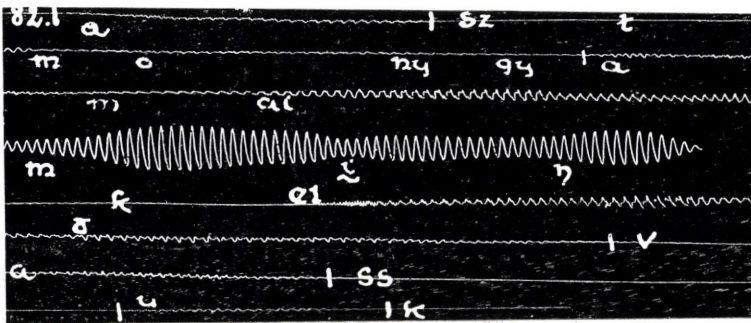
4. kép. A szerző elektromágneses írószerkezete.

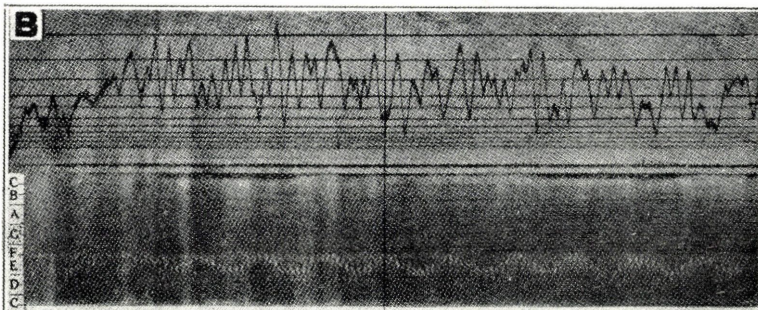
5. kép. Hanglemez-átíró berendezés: *a)* Szincron-motorttal hajtott beszélő-gép. *b)* Erősítő. *c)* Elektromágneses írókészülék. *d)* Kimografion. (A szerző tulajdona.)

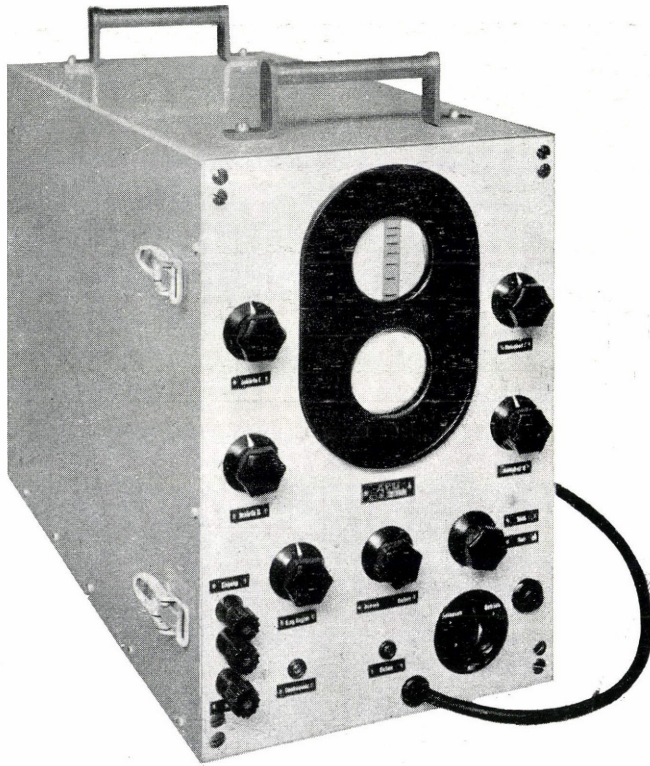
6. kép. Átírás a „Két szemogyoró“ című népmeséből.

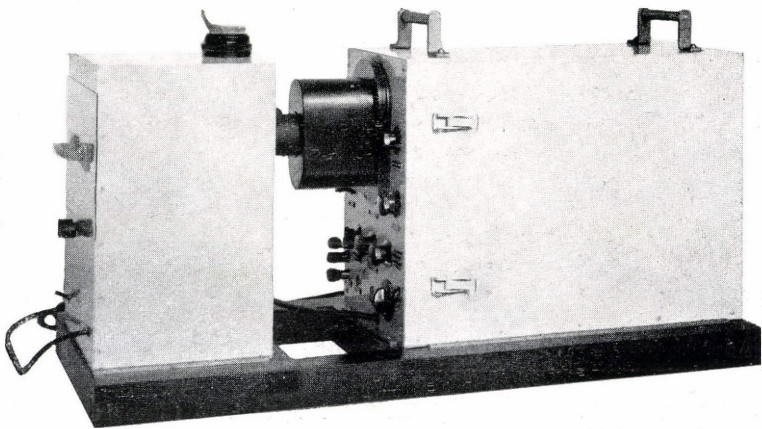
7. kép. Átírás a „Két szemogyoró“ című népmeséből: *Aszt monygya mai mi_hk elővassuk.*

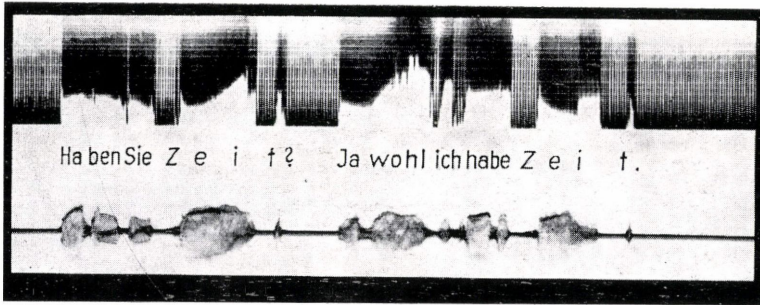
8. kép. Felül voltméteres felvétel Gigli hangjáról. A fekete keresztező vonalak decibelekben jelzik a hangerősség ingadozását. Alul ugyanannak a hangnak sztrobo-fotografikus képe. A hang magassága hullámszerűen változik.

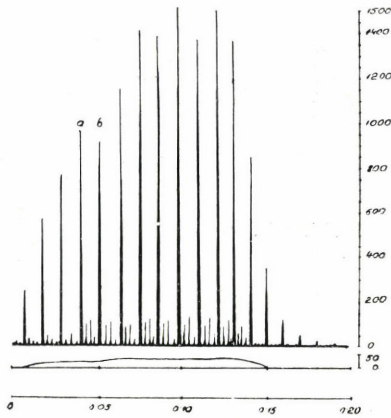
9. kép. GRÜTZMACHER—LOTTERMOSER-féle hangmagasság-regisztráló készülék.
(Az AEG. gyár készítménye.)

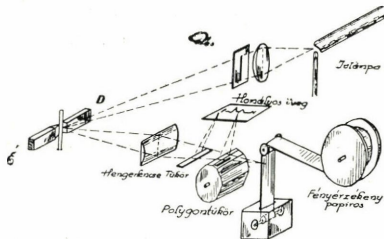
10. kép. A GRÜTZMACHER—LOTTERMOSER-féle hangmagasság-jelző készülék
fényképező berendezéssel. (AEG.)

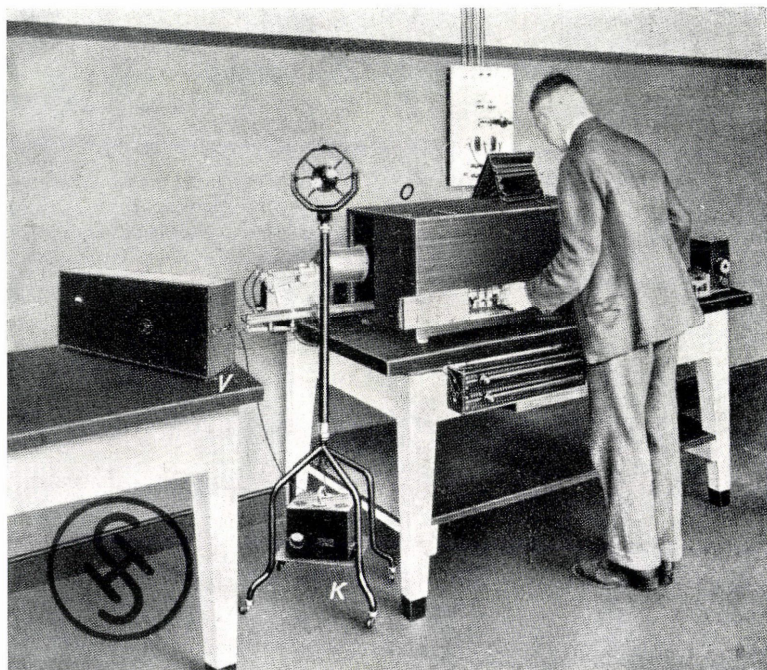
11. kép. A *Haben Sie Zeit? Jawohl, ich habe Zeit.* mondatok regisztrálása a GRÜTZMACHER—LOTTERMOSER-féle hangmagasság-jelző készülékkel. (Az AEG. gyárnak a MNy. számára készült eredeti felvétele.)

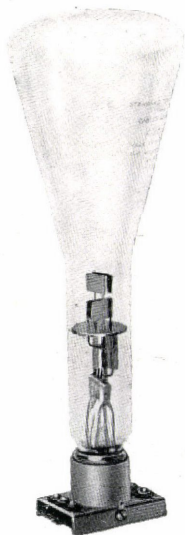
12. kép. Az angol *quite* szó oszcillogrammja. Felül a pillanatról-pillanatra változó beszédenergia képe, középtűt az átlagos energiaváltozás vonala, alul időjelzés mp-ben.

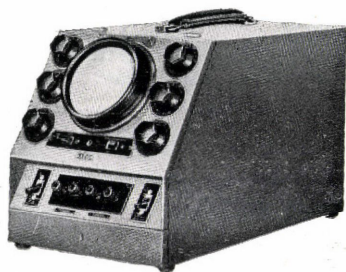
13. kép. A fénycsvós oszcillográf működése.

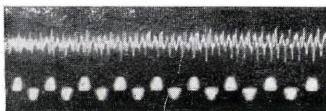
14. kép. Fénysáv oszcillográf. (Siemens—Halske gyártmány.) *K* = mikrofon, *V* = erősítő, *O* = oszcillográf.

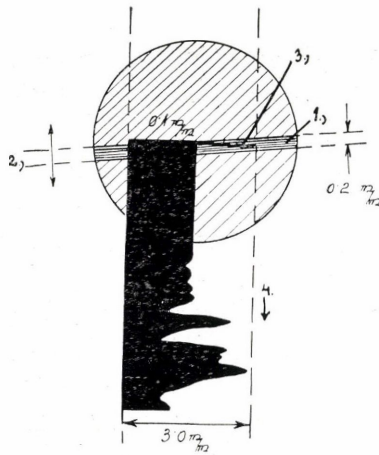
15. kép. Katódsugár-cső.

16. kép. Hordozható katódsüves oszcillográf. (AEG.)

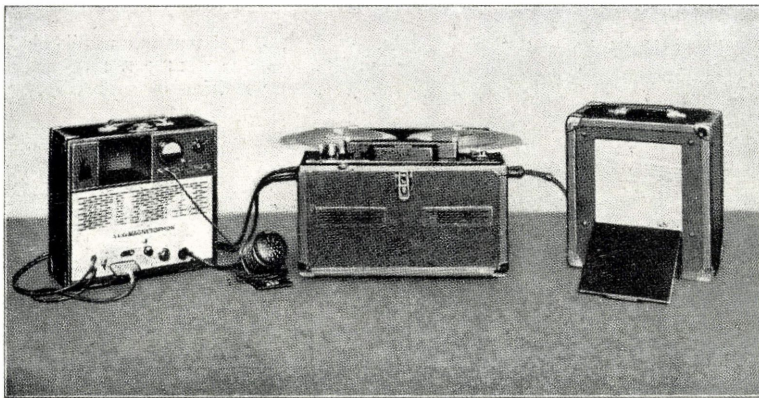
17. kép. Katódsüves felvétel a magyar *u* hangról: Koczkás Gy.

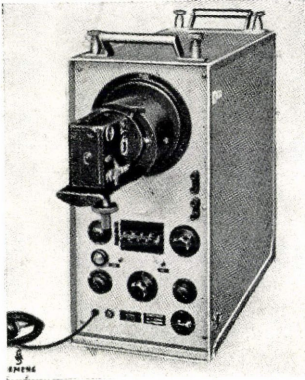
18. kép. Hangosfilm-felvétel húros galvanométerrel: 1. A galvanométer húrja. 2. A húr kilengésének iránya. 3. A rés. 4. A film mozgásának iránya felvételnél.

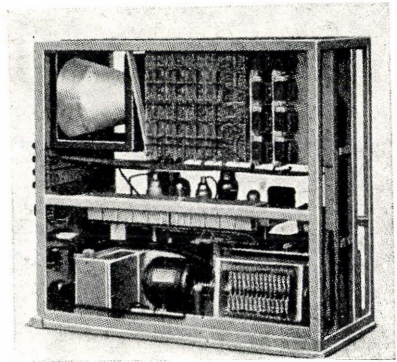
19. kép. Húros galvanométerrel készült hangosfilm-részlet: *e* és *i*.

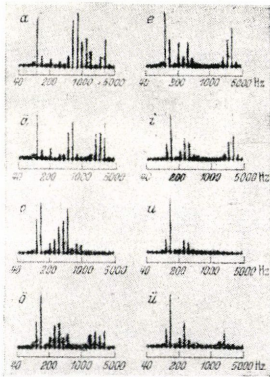
20. kép. Elektromágneses felvevő és leadó készülék: Mikrofon, balról erősítő berendezés, középpütt felvevő és leadó készülék, jobbról hangszóró. (AEG.)

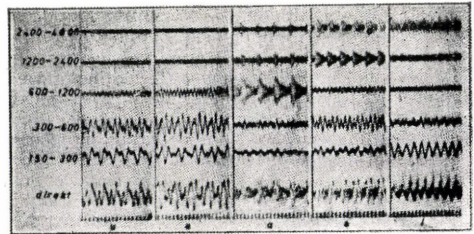
21. kép. Spektrográf filmfel-
vevő géppel. (Siemens—Halske
gyártmány.)

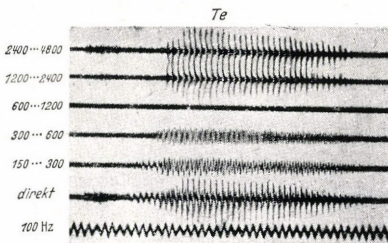
22. kép. A spektrográf belső elren-
dezése. Balról (fent) a katódcső, mel-
lette a 27 szűrő látható.

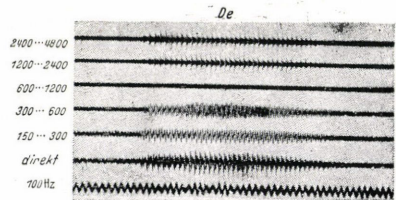
23. kép. Magánhangzók
spektrogramjai: FREY-
STEDT.

24. kép. Az *u, o, a, e, i* magánhangzók oktáv-
szűrős-oszcillogrammja: TRENDELENBURG, F.
felvétele. (Siemens—Halske oktáv-
szűrős-oszcillográffal.)

25. kép. A *te* hangsor felvétele oktáv-
szűrős oszcillográffal: TRENDELEN-
BURG. (Siemens—Halske készülékkel.)

26. kép. A *de* szócska felvétele oktáv-
szűrős oszcillográffal: TRENDELEN-
BURG. (Siemens—Halske készülékkel.)

Automatikus hangmagasság-jelző készülékek.

Már többször említettük, hogy a beszédgörbék mikroszkópikus mérésével könnyen meghatározhatjuk a beszéd zenei magasságának változásait. Mivel a hangot s így a hanglejtést is beszédszerveink hozzák létre, azért, akárcsak a többi élettani folyamat, ez is ingadozásnak van alávetve. Tehát szükségszerűen minden beszélőnél, de mindenegyes közlésnél is — akárcsak az időtartamnál — kisebb-nagyobb eltérésnek kell mutatkoznia, még akkor is, ha a beszélő ugyanazt a szót többször egymásután ejti ki. Más részről viszont ennek az ingadozásnak bizonyos határok között kell maradnia, melyeket a nyelvközösség szükségszerűen szab a beszélőre. Ezen a téren is tehát az a feladatunk, hogy megállapítsuk azokat a hangmagassági határokat és hanglejtéstípusokat, melyek egy-egy meghatározott nyelvt területen az emberek beszédét jellemzik.

Minden hullámnak a mikroszkóp okulár-fokozatán való mérése azonban elképzelhetetlen nagy munkát jelent a nyelvűvárnak, ha meggondoljuk, hogy a mikroszkópikus mérés milyen szemrontó munka, s egy-egy lemezen 4—5000 hullám is lehet. Ez alól a kényelmetlen munka alól is kivonhatjuk magunkat, ha automatikusan jelző hangmagasság-mérő készülékekkel folytatjuk ilyen irányú vizsgálódásainkat.

Az első olyan készüléket, mely beszéd vagy ének hangmagasságát automatikusan feljegyezi, Amerikában készítették. Neve sztrobo-fényképezőgépp. Alapelveit METFESSEL ismertette,¹ ki az eredeti készülék tervezője volt. Több technikai újítással tökéletesített változatát TIFFIN² írja le. A mikrofonon áthaladó áramingadozások erősítő berendezésbe kerülnek, melybe neon-lámpa van kapcsolva úgy, hogy a periodikus ingadozásoknál fel-felvillan. A lámpa neon-, hélium- és argongázok keverékével van töltve, és 400 voltos feszültség mellett oly kielégítően működik, hogy fényét fényképezni is lehet. Az e célra szerkesztett mozgófényképező gépben sztroboszkópikus lemez helyezkedik el a felvillanó fény és a mozgó film között. A sztroboszkópikus korongon 66 központosan futó lyuksor látható. A belső sor 48 cm átmérőjű, és 232 lyuk van benne, a külső sor átmérője pedig 61 cm és 504 lyukat tartalmaz. Ha most a sztroboszkópikus lemezt a felvillanó neon-fény megvilágítja, akkor azok a lyukak, melyeknek frekvenciája megegyezik a felvillanó fényével — a sztroboszkópikus látás elve szerint — állóknak látszanak. Azok a lyuksorok, melyeknek frekvenciája nagyobb, mint a felvillanó fényé, pozitív irányban látszanak elmozdulni (ha a sztroboszkóp forgási irányát pozitívnak vesszük). Azok a lyuksorok pedig, melyeknek frekvenciája kisebb — látszólag — negatív irányban mozognak. Így azután a hangmagasság ingadozása pontszerűen feljegyződik a filmszalagra (8. kép). A készüléknek csak egy hátránya van: másfél nyolcadnál nagyobb hangközök jelzésére nem alkalmas. Már pedig a beszédben, mihelyt azt valamilyen érzelem színezi,³

¹ METFESSEL, M., A photographic method of measuring pitch: Science 1928: 430—2.

² TIFFIN, J., Phonograph apparatus: Univ. of Iowa Stud. in Psychol. of Music 1932: 118—33.

³ HEGEDŰS, L., Der modifizierende Einfluss der sensitiven Faktoren auf die Sprachmelodie im Ungarischen: Arch. Néerlandaises de Phon.

két nyolcadnál nagyobb hangközök is tapasztalhatók, amint azt a szerző idevágó vizsgálódásai is igazolják. A készülék használhatóságát TIFFIN¹ és COTTON² technikai újításai újabban ismét fokozták.

A legtökéletesebb hangmagasságjelző készülék szerkesztése GRÜTZMACHER és LOTTERMOSER³ nevéhez fűződik. Ők már olyan készüléket állítottak össze, melynek teljesítő képességét az jellemzi, hogy 70–800 Hz.-ig terjedő alaphang-frekvenciák jelzését és regisztrálását is lehetővé teszi. Technikai megoldása igen nehéz volt, mert a beszédben a hang sohasem időzik egy-egy hangmagasságon annyi ideig, mint pl. énekben, az alaphang frekvenciája pillanatról-pillanatra változhat, arról a nehézségről nem is szólva, hogy egyidejűleg milyen sok különböző magasságú részhang lehet jelen. S ebből a kaotikus anyagból a készüléknek csak az alaphang frekvenciáit kell feljegyezni. Technikai megoldása a következő: A mikrofonon keresztülhaladó áramingadozások erősítőbe, majd pedig különböző hullámbontó rendszerbe jutnak. Innen az alaphang frekvenciájának megfelelő ingadozások BRAUN-féle katódcsőcsőbe kerülnek, melynek fluoreszkáló falán fényingadozássá válnak. A katódcső falán ezután a pillanatról-pillanatra változó alaphang frekvenciáját függélyes fényvonaldarabka jelöli. Ha most ezzel szemben fényérzékeny papiros-szalag vagy film mozog, akkor a függőleges fénysávok beborítják felületét. A határvonalak összekötése pedig pontosan megmutatja a beszéd hanglejtésének görbét. Egy időben — egy másik katódcsővön — a beszéd oszcillogrammját is megkapjuk.

A 9–10. kép a GRÜTZMACHER—LOTTERMOSER-féle hanglejtés-regisztráló készüléket ábrázolja. A 9. képen a készülék elülső oldalát láthatjuk. A felső BRAUN-féle katódcsővön jelenik meg a hangmagasságot jelző függőleges vonalak képe. A vízszintes fekete vonalak (a felvételen természetesen fehér vonalak lesznek) a hangmagasságnak már beszkálázott értékeit jelentik. Az alsó katódcsővön a vizsgált hangsor oszcillogrammja jelenik meg. A kettő egyidejű feljegyzése azért fontos, mert az oszcillogramm támpontot ad az egymásután következő hangsorok felismerésére, s így a melódia hovátartozandóságát könnyű meghatározni. A készülék gombjai az élesség, a képfényesség és a hangszín szabályozására szolgálnak. A 10. képen a készülékhez illesztett fényképező berendezést látjuk, melyben egyenletesen forgó tekercsen fényérzékeny papiros halad, és megrögzíti a két katódcső falán megjelenő képeket. A 11. kép a *Haben Sie Zeit? Jawohl, ich habe Zeit.* német mondatok felvételét mutatja. A felső részen a mondatok hanglejtését, az alsón pedig az egyidejűleg készült oszcillogrammot figyelhetjük meg.

Exp. 1934 : 30—8. — HEGEDŰS LAJOS, Az érzelmek nyelvkifejezési eszközei : Magyar Psychologiai Szemle 1940 : 112—5.

¹ TIFFIN, J., Application of pitch and intensity measurement of connected speech : Journ. Acoust. Soc. 1934 : 225—34.

² COTTON, J. C., Un stroboscope perfectionné pour la détermination de la hauteur de la voix : Rev. Franc. Phon. 1935 : 279—92.

³ GRÜTZMACHER und LOTTERMOSER, Über ein Verfahren zur trüchheitsfreien Aufzeichnung von Melodiekurven : Akustische Zeitschrift 1937 : 242. — UA., Die Verwendung des Tonhöhenschreibers : Akust. Zschr. 1938 : 183.

A felső kép kezdetén a függőleges vonaldarabok alaphelyzetben vannak, jelezvén, hogy a *h* hang képzése közben a hangszalagok nem működnek, s így hangmagasság nem rajzolódhatik fel. Utána azonban megindul a hanglejtés, és a hang magassága feljebb száll: *aben Sie*. A *Z (=ts)* kiejtése közben ismét az alapvonalon helyezkednek el a fénypálcikák. Majd a mondat további részében a kérdés jeléül még magasabbra emelkedik a hang, s csak legvégén ereszkedik valamivel lejjebb. A kérdés után egy kis szünet következik, a vonalak tehát ismét alaphelyzetben vannak. A válasz második szótagján, mely a hangsúly képviselője a szóban, erősen felmegy a hangmagasság, majd számos ingadozással a mondat végén ismét leszáll. Ha most a függőleges vonalak alsó fekete szélét folytatólagosan összekötjük, akkor határozott formában követhetjük a beszéd melódikus ingadozásait. A pontos zenei határokat a vízszintes keresztező, fehér vonalak jelzik, melyeknek megadott magasságát legjobb tussal rá is írni.

Alul az oszcillogramm nem ad olyan tiszta és minden részhangot pontosan feltüntető képet, mint egyébként, mert a papiros túlságosan lassan halad a fény előtt, ennél fogva a rezgések egybeolvadnak. De ezek az alsó oszcillogrammok nem is hanganalízisre, hanem csupán a megfelelő szövegrész felismerésére és követésére szolgálnak. A mássalhangzóknál a középső vonalra szűkül össze az oszcillogramm, magánhangzóknál viszont vastagabb, hurkaalakú lesz. A hurkák vastagsága egyébként a relatív erősségi viszonyok felismerésére is szolgálhat, és hasznos útbaigazítást nyújthat hangsúlyozási kérdésekben.

H a n g e r ő s s é g - j e l z ő k é s z ű l é k e k .

Már a hosszú és rövid beszédhangokról szólva rámutattunk arra, hogy e megjelölések csak relatív időtartamot jelentenek. Hangsúly, erősség tekintetében ez a megállapítás még hatványozottabb mértékben áll fenn. Hogy valamelyik szótag „hangsúlyos, nyomatékos“, ez mindig relatív ítéletet jelent a szomszédos szótagokkal való összehasonlítás után. „Hangsúlyos“ mindig csak azt jelentheti, hogy „valamelyik szótag hangsúlyos valamihez viszonyítva“. A hangsúlyosság megállapításánál tehát szükségünk van a hallásra is, ennek segítségével a nyelvközösség valamelyik tagjának ítéletére. Sokáig azt hitték, hogy pl. a hanglemez barázdáiban hangsúlyos szótagoknál széles, hangsúlytalanoknál pedig keskeny az egyes hullámok amplitudója. A helyzet — sajnos — korántsem ilyen egyszerű. A hanglemez-felvételezésről szólva már kifejtettük, hogy azonos körülmények (sebesség, erősség) mellett a mélyebb hangok amplitudója nagyobb, a magas hangoké pedig kisebb. Tehát minél magasabb valamely hangnak a frekvenciája, annál kisebb amplitudó szükséges arra, hogy ugyanolyan hangerősség érzése keletkezzék a hallgatóban. Különösen fontos a hallási érzékelés terén a WEBER—FECHNER-féle törvény, mely kimondja, hogy szubjektív érzékelés és objektív ingererősség között logaritmikus viszony áll fenn.

A mondottakon kívül hanglemezről nyert görbéken azt is jól megfigyelhetjük, hogy némelyik hangnak, pl. *á-*, *ó-*-nak akkor is nagy az amplitudó-értéke, ha hangsúlytalan szóban áll; másoknak, pl.

az i -nek viszont hangsúlyos szótagban is kicsi az amplitúdójuk.¹

A fentebb említett logaritmikus viszonyt figyelembe véve, újabban már olyan elektro-akusztikai berendezéseket is szerkesztettek, melyek a hangerősség változásait mindjárt logaritmikus egységben adják meg. — Az első ilyen hangerősség- és beszédenergia-regisztráló készüléket SACIA² szerkesztette a Bell Telefon-Társaság amerikai laboratóriumában. Berendezésének kapcsolási rajzát a beszéd erősségéről és energiáról szóló tanulmányában közli (10-1). Lényeges részei a következők: 1. csaknem teljesen zöreijmentes kondenzátor mikrofon; 2. különlegesen összeállított erősítő berendezés; 3. oszcillográf; 4. másodpercenként 100 rezgést végző oszcillátor; 5. fényképező készülék, melyben 6 cm széles fényérzékeny papiros 20 cm/sec. sebességgel pereg. A nyert oszcillogrammra rákerül: *a*) a pillanatról-pillanatra változó beszédenergia; *b*) a középértékre átszámított energia; *c*) egy mp-ként 100 rezgést végző oszcillátor rezgése. A 12. képen az angol *quite* (*kyait*) szónak ezzel a készülékkel nyert eredeti, nagyított oszcillogrammját láthatjuk. A pillanatról-pillanatra változó beszédenergia nagyságát a felső rész mutatja. A *k* explóziójának legnagyobb energiaértéke 230 mikrowatt, az *u*-nál már lényegesen nagyobb, az *ai* diftongus első harmadában pedig az 1500 mikrowattos tetőpontot is eléri, a *t* képzése közben aztán a 0 vonalra esik. Az alatta levő oszcillogramm — igen célszerűen — mindjárt az egész hangzás középértékét mutatja.

SACIA készülékét TIFFIN több korszerű megoldással tökéletesítette és nemcsak beszéd-, hanem énekhang-elemzésekre, különösképen pedig a vibrato tanulmányozására használta.

Ugyanezen az alapon szerkesztette meg később GEMELLI³ is voltméterét, mely szintén mindjárt logaritmikus egységekben, ú. n. decibelekben⁴ adja meg a hangerősség különböző értékeit. A legújabb megoldások közül ki kell emelnünk BRAUNMÜHL és WEBER potenciométeres készülékét, mely a hangerősség ingadozásának megfelelő kitéréseket közvetlenül papirosra jegyzi fel. Különösen szépen dolgozik fehér viaszréteggel bevont színes papirosra, melyre a mp-ként 600 decibelig terjedő erősségváltozásokat hibától mentesen jegyzi fel.

A hangsúly, beszéd- és versritmus, valamint a hangerősség változásával összefüggő kérdésekre csak ilyen objektív eszközökkel történő vizsgálódásokkal vethetünk fényt, mert így a problémák tisztázása nemcsak szellemesen megfogalmazott feltevéseken, hanem ellenőrizhető, megismételhető, mérhető eredményeken fog nyugodni.

O s z c i l l o g r á f o k .

A hangnak vagy beszédnek legtökéletesebb feljegyzését az oszcillográfok teszik lehetővé. Gyakorlatban: *A*) a fénysávos, *B*) a katódcsöves oszcillográfokat használják.

¹ ZWIRNER, K. und ZWIRNER, E., Phonometrischer Beitrag zur Frage des nhd. Akzents: Indogermanische Forschungen LIV.

² SACIA, C. F., Speech power and energy: Bell Telephone Laboratories 1925. B—163.

³ GEMELLI, FR. A., Variations signalatrices et significatives et variations individuelles des unites élémentaires phoniques du langage humain: Arch. f. vergl. Phon. 1939. II. sz. 73—4.

⁴ FLETCHER, H. D., Speech and hearing, New-York, 1929.

A) A fénysávós oszcillográfnál a beszélő hangját mikrofon fogja fel és alakítja át elektromos ingadozássá, majd innen erősítő berendezésbe kerül. Ezután egy rendkívül finom optikai rendszerbe jut (a 13. k é p bal részén) az áram, ahol erős mágneses tér keletkezik. Ide a mágneses mezőbe finom fémszalagok vannak elhelyezve úgy, hogy az áram ingadozásának megfelelően kis kitéréseket végezhetnek. A fémszalagokkal együtt azonban a rájuk erősített 0.5×0.5 vagy 1×2 mm-es parányi tükör bizonyos szögben elfordul. Erre a tükörre esik iv- vagy fémszálás lámpa gyűjtőlencsén és egy kis résen (mely 1 m távolságra van elhelyezve a kis tükörtől) áthaladó fénye. Ilyen elrendezéssel tehát beszéd közben a fény el-eltérül útjából. A poligon-tükörről egy időben homályos üvegre és fényérzékeny papirosra vetett fény azután különböző görbéket rajzol fel. A fénysávós oszcillográf részei tehát a következők (14. k é p): 1. *K* = kondenzátormikrofon, 2. *V* = erősítő berendezés, 3. *O* = oszcillográf. Frekvenciafelvevő képességük igen nagy és 0–36000 Hz.-ig terjed.

B) Újabbán a fénysávós oszcillográfokat a különböző katódcsöves oszcillográfok kezdik kiszorítani. Ezek leglényegesebb része egy BRAUN-féle katódsugárcső,¹ melyből a levegő annyira ki van szivattyúzva, hogy a csőben uralkodó nyomás még 0.01 mm-nél is kisebb (vacuum-cső = 15. k é p). Ha egy induktor másodlagos tekercsét a BRAUN-féle cső két elektródjához úgy kapcsoljuk, hogy a cső végén levő elektród lesz a negatív sarok, a katód, akkor a katódból láthatatlan, de — alkalmas körülmények között — fluoreszkálást előidéző sugárzás indul meg a katód felületére merőlegesen. Éppen ezért a katóddal szemben fekvő oldalt fluoreszkáló anyaggal vonják be. Így tehát a katódsugárt, melyben az elektronok szabadon, minden tehetetlenségtől mentesen fordulnak elő, elektromos vagy mágneses változások regisztrálására lehet felhasználni.² A beszéd elektromos ingadozássá változtatott energiája tehát a katódcső fluoreszkáló falán fényingadozások alakjában válik láthatóvá, mégpedig olyan mértékben, hogy kellő megvilágítás esetén fényképezhető is. A fény intenzitását azzal fokozzák, hogy a légritkítást a maximális fokig viszik, a csövet pedig különböző gázkeverékekkel töltik. Ily módon egy teljesen tehetetlenségmentes készülék áll rendelkezésünkre (16. k é p), mely a 0–100000 Hz.-ig terjedő frekvenciákat hibátlanul regisztrálja, sokszorosán felülmúlva azokat a frekvencia-határokat, melyek között a beszéd vagy ének mozog. A 17. k é p katódsugár-oszcillográffal készült felvételt mutat a magyar *u* hangról. Álul 50 rezgés = 1 mp időjelzés-regisztrálását látjuk.

Beszélfilm-felvétel.

A beszéd tanulmányozására legtökéletesebbek azok a módszerek, melyek a hangokat látható, mérhető és elemezhető formában

¹ CURRY, R., Cathode-Ray Oscillograph in speech recording and analysis: Journal of Scientific Instruments 1934: 162—4. — GARCEAU, L., Duplex cathode-ray oscillograph: Review of Scientific Instruments 1935: 171. — RIDER, J. F., The cathode-ray tube at work. New-York, 1935. 322. — MAC CULLOCH, W. S. and WENDT, G. R., A photographic method with continuous cathode ray oscillogramms: Science 1936: 354. — KLEIN, P. E., Die praktische Verwendung des Elektronenstrahl-oszillographen. Berlin, 1936.

² KOCZKÁS GYULA, A katódoszcillográf alkalmazása a kísérleti orvostudományban: Termtud. Közl. Pótf. 1940. jan.—márc. sz.

regisztrálják, azonkívül módot nyújtanak az újra lejátszásra és ellenőrzésre is. Ezeknek a követelményeknek legnagyobb mértékben a hangosfilm felel meg. A filmen látható az arc, továbbá az ajkak artikulációs tevékenységének minden mozzanata,¹ és egyidejűleg hallható, megfigyelhető a beszéd is.

A hang megrögzítésére a gyakorlatban kétféle eljárást szoktak alkalmazni: *A)* az intenzitációs, *B)* az amplitudós felvételt.

A) Intenzitációs eljárásnál a hang akusztikai energiáját mikrofon változtatja át elektromos ingadozássá. Erősítő berendezés fölerősíti, miközben egy adott fényforrásban hasonló ingadozásokat hoz létre. A fényforrásból keskeny résen² áthaladó fény mennyisége az elektromos ingadozásoknak megfelelően hol nagyobb, hol pedig kisebb lesz. E szerint a filmre eső fény mennyisége is különbözik. Ennek következtében világosabb helyek váltakoznak sötétebbekkel. Visszaadásnál a filmet ugyanolyan sebességgel forgatják, mint a felvételnél. Ilyenkor a feketébb filmrészeken kevesebb fény, a világosabb részekben viszont több fényerősség hatol keresztül. A fényt felfogó fotocella azután a fényingadozásokat áramingadozásokká alakítja át, megerősíti és hangszóróba vezet, ahol az elektromos energia ismét akusztikai energiává alakul át.³

B) Az amplitudós felvétel húros galvanométerrel készül (18. képf.). Lényege abban áll, hogy mágneses mezőben rezgő húr nyugalmi helyzetében egy fényrést félig befed. Beszéd közben a mikrofonból, illetőleg erősítóból jövő áram hatására a húr kilengéseket végez. Ezáltal a rést különbözőképpen fedi, s más-más fénymennyiséget ereszt a résen keresztül. A filmszalagon most az egyes hangok periódusait, tehát az alaphang és a felhangok képét láthatjuk (19. képf.). Így a hangmagasság és időtartam közvetlenül mérhető formában jelenik meg, sőt a részhangok finom képe még hangszínelemzésre is lehetőséget nyújt.⁴ Frekvencia-fellevőképessége 6—12.000 Hz.-ig terjed, tehát jóval túlszárnyalja a hanglemez frekvencia-képességének maximális határát. A film sebessége 45-6 cm/sec., a hangsáv szélessége pedig a filmen 2-5 mm. A film lejátszása az *A)* pontban már ismertetett elvek szerint történik. A 19. képf. hangosfilmről nyert magánhangzókat ábrázol.

A hangosfilm⁵ megőrökíti a beszélőt és beszédét, annak minden egyéni és faji jellegzetességével együtt; megrögzíti a külsőleg látható artikulációs tevékenységet (az ajkak mozgását); a felvételt számtalanszor megismételhetjük, ellenőrizhetjük; a beszédhangok

¹ HEGEDŰS LAJOS, Mozgófényképfelvételek az ajkáról artikuláció közben: NyK. XLVIII. — UA., Kinematographie der Mundlippen während der Artikulation: Arch. Néerlandaises de Phonétique Exp. Amsterdam, 1933.

² LIVADARY, J. P., Effects of optical slits in variable area sound recording: Electronics 1931: 587.

³ KOCZKÁS, J., Ein Apparat zur photoelektrischen Wiedergabe der photographierten Herzton-Aufnahmen: Zschr. f. Kreislaufforschung 1940. 16. füzet 566—7.

⁴ SCRIPTURE, E. W., Analysis and interpretation of vowel tracks: Journ. Acoust. Soc. A. 1933: 148—52.

⁵ EGGERT, J. und SCHMIDT, R., Einführung in die Tonphotographie. Lipsce, 1932. — LENK, W., Der Sprechfilm im Dienste der Experimentalphonetik: Zschr. f. exp. Phonet. 1932. 1. sz. 95—100. — HATSCHKE, P., Technische Grundfragen des Schmaltonfilms: Kinotechnik 1933: 28.

jellegzetes tulajdonságait : az időtartamot, hangmagasságot és hangszínt szubjektív és objektív vizsgálódások tárgyává tehetjük, és más nyelvterületről nyert anyaggal összevethetjük. Egyszerűen : a hangosfilm megnyitja a lehetőséget az eszményi gyűjtő munka számára.

Mágneses rendszerű hangfelvétel.

A mágneses hangrögzítés elveivel már a századforduló elején tisztában voltak, és gyártottak is mágneses rendszerrel működő diktafonokat. Ezek hangminősége azonban csak olyan silány volt, mint az akkori telefoné. Fejlődését különben is kilátástalanná tette a gramofon, a hangosfilm pedig teljesen kiszorította az érdeklődés középpontjából. Újabbban azonban sok finomabb technikai megoldásra mutatkozik lehetőség, s ezért ismét kezdenek a gyakorlati kivitellel serényebben foglalkozni.¹

Lényege abban áll, hogy a villamos árammal ható elektromágnes egy futó acélszalagra mágneses állapotot rögzít. Ez a mágneses állapot azután a lejátszó szerkezetben ismét elektromos ingadozássá alakul át, s így jut el a hagszóróba. A mágneses felvétel előnye az, hogy tetszészserinti ideig tárolható és számtalanszor lejátszható. Sőt eddig nem tapasztalható tulajdonsággal is rendelkezik : a szalagon felvett anyagot bármikor közömbösíthetjük, s a szalagot újabb felvételre használhatjuk. A 20. képen az AEG. elektromágneses felvevő és lejátszó készülékét látjuk. Részei a következők : a) mikrofon ; b) erősítő ; c) felvevő és leadó készülék, közéjük a mágnesező fejjel ; d) hangszóró. Szalagsebessége 77 cm/sec., s egy-egy tekercsre kb. 20 perces beszélgetés rögzíthető meg. Így négy oldal 30 cm hanglemezzel ér fel. Ma már a nehéz és drága acélszalagot is sikerült kiküszöbölni, s könnyű, filmszerű szalagokat használnak. Egyedüli hátránya egyelőre abban van — pedig a beszéd szempontjából éppen ez a legdöntőbb —, hogy frekvencia-felvevő képessége csak 50—5500 Hz.-ig kielégítő.

Automatikus hangszínelemző készülékek.

A magánhangzók hangszínét jellegzetes részhangok feltűnő megerősödése határozza meg.² Ezeket a jellemző frekvenciával bíró részhangokat formánsoknak nevezzük. A legtöbb magánhangzóban két formáns emelkedik ki határozottan a részhangok tömegéből.³ A részhangok magánhangzó-építő szerepét eddig általában oszcillogrammokon tanulmányozták. A leghívebben ugyanis, mint már említettük, az oszcillográf rajzolja fel a hangokat. Az így nyert görbé-

¹ HORMANN, E., Zur Theorie der magnetischen Tonaufzeichnung : Elektr. Nachr.-Techn. 1932 : 388. — MEYER, E. und SCHÜLLER, E., Magnetische Schallaufzeichnung auf Stahlbänder : Zschr. f. Techn. Physik 1932 : 593. — LOUBRY, H., Procédé d'enregistrement magnétique des sons : Recherches et Inventions 1933. 223. sz. — BEGUN, S. J., Magnetic recording-reproducing machine for objective speech study : Journ. Soc. Motion Picture Engineers 1937 : 2116—8.

² HEGEDŰS LAJOS, A beszédhangok természete : NyK. XLIX.

³ CRANDALL, I. B., The Sounds of Speech : Bell Telephon Lab. 1929.

két azután Fourier-analízisnek vagy integrálanalízisnek vetették alá.¹ Az eljárás igen nagy hátránya az, hogy az elemzéshez sok idő és számítás szükséges. Egy-egy magánhangzó oszcillogrammjának csak a 12. részhangig terjedő elemzéséhez egy teljes nap szükséges. Mechanikus elemzés pedig pl. MADER²-féle analizátorral 25 részhangig még több időt kíván.

Ezért nagy haladást és munkamegtakarítást jelentett ezen a téren az elektro-akusztikai alapon működő automatikus hangszínelzés. Először GRÜTZMACHER³ és tőle teljesen függetlenül GERLACH⁴ készített automatikus hangszínelmző készüléket. Ezeknek az automatikusan működő berendezéseknek lényege abban áll, hogy a vizsgálandó hang a mikrofonban elektromos ingadozássá válik, s erősítőn, majd elektromos szűrőkön fut keresztül. Mindegyik szűrő csak bizonyos hangmagasságnak megfelelő ingadozásra reagál, s ha ilyen fut át rajta, akkor automatikusan kiüt. Ilyen elgondolás alapján felépített rendszerrel egy hang összes részhangjainak spektrumát néhány pillanat alatt megkaphatjuk, sőt alkalmas technikai megoldással le is fényképezhetjük. Beszéd- és éneklhangok hangszínspektrumának meghatározása céljából újabban sok kísérlet történt.⁵

Az első készülékeknek azonban egy igen nagy hibájuk volt. Csak olyan hangszíneket lehetett velük vizsgálat alá venni, melyek néhány percen belül észrevehetően nem változtak. A természetesen ejtett beszédhangok vizsgálatára ennél fogva vajmi kis lehetőség nyílt, mert hiszen a beszédhangok színezete nem percekig, csak századmásodpercekig tart. FREYSTEDTnek⁶ ezt az akadályt is sikerült elhárítani. Az ő készülékében a mikrofon-erősítőhöz 27 szűrő van kapcsolva (21—22. kép). Mindegyik szűrő csak $\frac{1}{3}$ nyolcadot enged magán keresztül. A szűrők mögött kapcsoló szerkezet foglal helyet, mely másodpercenként 20-szor átfutja az összes szűrőket. Ez a szerkezet egy BRAUN-féle katódcsővel áll összeköttetésben és a 27 szűrőn átjutó részhangok erősségük szerint kisebb-nagyobb fénypálcák alakjában jelennek meg a katódcső fluoreszkáló falán. Ily módon részhang-spektrogramot nyerünk (23. kép), mely szemléltető formában azonnal megmutatja egy-egy hangszín összetételét. A képet szabad szemmel is jól láthatjuk, de mivel a részhangok nagysági viszonyait fejben tartani lehetetlen, leghelyesebb mozgófényképezőgéppel lefényképezni.⁷

Technikailag még tökéletesebb megoldást mutat az ú. n. oktáv-szűrős oszcillográf. Ebben a készülékben a szűrők csak egy-egy meghatározott nyolcad hangterjedelmet engednek át. Minden oktáv-szűrő mögött azután oszcillográf-szalag van, mely az oktávszűrőn

¹ SCRIPTURE, E. W., Fourier Analysis and vowel curves: Nature 1932: 965.

² MADER, O.: Elektrotechnische Zschr. 1909: 847.

³ GRÜTZMACHER, M.: Elektrische Nachrichtentechnik 1927: 533.

⁴ GERLACH, E.: Zschr. f. techn. Physik 1927: 515.

⁵ BARCZINSKI, L. und THIENHAUS, E., Klangspektren und Lautstärke deutscher Sprachlaute: Arch. Néerl. de Phon. Exp. 1935: 47—68.

⁶ FREYSTEDT, E., Das „Tonfrequenz-Spektrometer“: Zschr. f. techn. Physik 1935: 533—9.

⁷ VOGEL, F. und HENNECKE, U., Das Tonfrequenz-Spektrometer und seine vielseitige Anwendung: Veröff. aus dem Gebiete der Nachrichtentechnik (Siemens—Halske, Berlin) 1936. 3. sz. 1—6.

áthaladó részhangok időbeli haladását pontosan feljegyzí. Oktáv-szűrös oszcillográffal a beszédhangok, szótagok és szavak fizikai felépítését tökéletesen tanulmányozhatjuk. — Az öt főmagánhangzó oktáv-szűrővel nyert oszcillogrammját a 24. kép mutatja. A különböző magánhangzók formánsainak elhelyezkedését az első pillanatra felismerhetjük. Az *u*-nál pl. az erősebb részhangok csaknem kizárólag a 150—300 Hz.-ig, illetőleg a 300—600 Hz.-ig terjedő nyolcadokban helyezkednek el. Az *o* hangnál a formánsok súlypontját a 300—600 Hz. között találjuk meg. Az *a* formánása a 600—1200 Hz. közti nyolcadban fekszik. Az *e* hang mély formánása 300—600 Hz., a magas pedig az 1200—2400 Hz. között található meg. Az élesen csengő *i* mély formánása 150—300 Hz., a magas formánása pedig a 2400—4800 Hz. között van. — De nemcsak a magánhangzókra, hanem a mássalhangzókra is érdekes fényt vetnek az ilyen felvételek. A 25. kép pl. a *te*, a 26. kép pedig a *de* szócskák felvételét mutatja. A *te* képzése közben először explóziós zörej keletkezik, mert a nyelvhegynek a metszőfogak hátsó peremével alkotott zárja felpattan. A kemény anyagú fogaknál ekkor magashangú súrlódásos zörej támad a légörvény nyomán. Magasságát a 2400—4800 Hz. közötti oktáv-szűrő oszcillográfja jelzi csupán. A *de* esetében a hangszalagok is működnek, és a zöngé elnyomja a felpattanáskor keletkező csekély erősségű foghang-zörejt. Itt már nem a magas, hanem a 150—300 Hz. közti szűrő oszcillográfja jelez.

Az automatikus hangszínbontó készülékek tehát mind magánhangzók, mind mássalhangzók vizsgálatára tökéletes lehetőséget nyújtanak. Kitűnő szolgálatokat tehet a fonetikának és nyelvtudománynak egyaránt, mert az egyes nyelvjárási területek sajátos hangszínbeli különbségeire fényt deríthet. Igen nagy előny, hogy ezekkel a készülékekkel nemcsak a gyorsan pergő élő beszéd hangszínvizszoenyait tanulmányozhatjuk, hanem hanglemezek vagy hangosfilmek anyagát is.

*

A technika tehát — amint ebből a rövid összefoglalásból kitűnik — számos tökéletes regisztráló eszközt bocsát a nyelvűvár rendelkezésére, csak fel kell végre ismerni felbecsülhetetlen tudományos értéküket, s ha ez megtörténik, minden bizonynal új fejezet nyílik meg a beszéd- és nyelvjáráskutatások történetében.

HEGEDŰS LAJOS.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

fugwa huztuzwa wklelue. Az ÖMS. „*fugwa huztuzwa wklelue kethwe, ulud*” helyével érdekes párhuzamot mutat a Thewrewk-kódex következő szövegrészlete: „Es || yffyw wyragos testedben Artatlan halalra kegyetlenségwel yteltetel megy *fogwan* Es rettenesseghesth *hwzattatol wala ekleztetel wala*” (ThewrK. 4—5).

Az alszik ige jelentéstanához. *Alszik* igénk, mint már REVAI (ElabGramm. 873—4) megállapította, eredetileg nem volt ikes ragozású. A kódexek nyelvében ilyen adatokat találunk: *alozok* DöbrK. 478, *aloz* DebrK. 330, *alwz* ÉrdyK. 133 stb. A harmadik személy régen *alozon*, BécsiK. 255 stb. A MünchK.-ben szintén

aloszon-féle alakokat találunk a harmadik személyben; felbukannak azonban az *ikes* formák is. Közelebről szemügyre véve az idevonatkozó adatokat, azt látjuk, hogy az *aloszon* ~ *aluszik* váltakozás nem önkényes nyelvhasználat eredménye, hanem az alaki különbséghez jelentéskülönbség fűződik.

aloszon: „nē holt meg a 'lañ de aložon. Non est enim mortua puella, sed dormit“ Máté IX. 24. (RMNy. III, 33); hasonlóképen Márk és Lukács evangéliumának párhuzamos helyén *aložon* 'dormit' (RMNy. III, 92, 146). Továbbá: „Lazar mú barátone aložon: Lazarus amicus noster dormit“ Ján. XI. 11. (RMNy. III, 217) | „Vram ha aložon vduožol: Domine, si dormit, salvus erit“ Ján. XI. 12. (RMNy. III, 217).

Ezzel szemben az *aloszik* jelentése mindig 'extinguitur': „o tuzoç megnē aložec: ignis non extinguitur“ Márk IX. 43. (RMNy. 103). Hasonlóképp Márk ugyanezen fejezetének 45. és 48. versében: *aložec*, illetőleg *aložec* 'extinguitur'.

Megfelelő számú egyéb adat hiányában nem tudjuk megállapítani, hogy ez az érdekes kettősség élőnyelvi állapotot tükröz-e vissza vagy pedig a fordító tudatos alkotása. Később az *aloszon* alak egyre ritkább lesz, és fiatalabb kódexeink bibliafordításában mind a 'dormit', mind az 'extinguitur' magyar egyenértékeseiként csak az *aluszik* forma használatos, így a JordK.-ben: „nem holt meg az leaű, de *alwzyk*“ (RMNy. V, 380) | „Lazar az my barátwnk *alwzyk*“ (RMNy. V, 665) ~ „hű tyžok meg nem *alwzyk*“ (RMNy. V, 487).

HORVÁTH KÁROLY.

A *jó szó* Wagner Phraseológiájában. Tudomásom szerint a 'folyó' jelentésű *jó* szó szótárainkban nem fordul elő. Igen meglepett hát, amikor WAGNER Phraseológiája második kiadásában ezt láttam: „Palus, udis, f. *Jó*, motsár, morotva, ingovány, posvány: eine Pfüße, Sumpf, Morast.“ Az első kiadásban ezt a szövegezetet így találjuk: „Palus, udis, f. *Tó*, motsár, morotva, ingovány, posvány: eine Pfüße, Sumpf, Morast.“ Valószínű, hogy egyszerű sajtóhibával van dolgunk, de nem lehetetlen, hogy valamelyik nyelvészeten járatos nagyszombati jezsuita tudós kikövetkeztetése. — Akár nyomdahibának, akár pedig kikövetkeztetésnek tekintjük is az itt előforduló *jó* szót, mindenestre alkalmas arra, hogy megdöntse azt a felfogást, hogy a második kiadás az első kiadás el nem kelt példányai új címlappal (Nyr. XXII, 460). Erre még több apró hiba is mutat, melyekre már SZILY is felhívta a figyelmet (Nyr. XVII, 308).

BALASSA IVÁN.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Gyarapodik — gyaporodik. A *gyarapodik* igének élt és él ma is egy másik változata: *gyaporodik*. Elterjedésére nézve igen érdekes az, hogy azoknál az íróknál található meg, akik vagy maguk is palóc vidéken születtek, vagy legalább is ott hosszabb ideig tartózkodtak. Elterjedése kelet felé egészen a Szamoshátiig tart.

A *gyaporodik* igét a XVI. század második feléig követhetjük vissza. *Gyaporodik* Born: Evang. I, 253, Mon: Apol. 262, Kár: Bibl. I, 468, Kisv: Adag. 377 (l. NySz.);¹ *gyaporodik* 'cresco, augesco' MA., PP.; 'szaporodni, augescere, crescere, zunehmen, wachsen' DANKOVSKY, Lex. 402. *Gyaporoszik*: „Lassan lassan labat vet a bűn es houa touabb tart, igen *gyaporoszie* es meg vastagszic, ha eleit nem vesszűc“ Born: Evang. IV, 500. *Gyaporít* Megy: 6 Jaj. 46; 'foeto, fructifico' MA., PP.; 'gyarapítani, öregbíteni, szaparítani' SzD.¹ 29. Az említett területen, amint a meglehetősen hiányos adatokból meg lehet állapítani, a szó ma is ismeretes. *Gyaporít* Csallóköz | *gyaporodik* palócság | *fel-gyaporodik* 'felnő, felserdül' Bodroghköz (MTsz.). Az igéhez legjobb és legteljesebb adatunk a Szamoshátról van: *gyaporodik* (-ok, -öl; -ott, -na; *gyaporicsen*) ts. i. 'vagyont gyűjt, jóságot gyűjt, sokasít, nevel'. *Az ap'ja szereszte a va: gyont, ű ke'vesed gyaporított. Gyaporodik* (-ok, -öl) tn. i. 'vagyonosodik, gazdagszik' (Csűry, Szhsz.).

A különböző korból és a nyelvjárásokból származó adatokból láthatjuk, hogy a *gyarapodik* és a *gyaporodik* között jelentésbeli elkülönülés nincsen. CzF. már észreveszi, hogy a *gyaporodik* alaknak valami köze van a *szaporít*, *szapora* szóhoz. Szerinte a *gyapor*-t hangátvétéssel lehet magyarázni a *gyarap*-ból. Hogy itt minden valószínűség szerint kombináló szóalkotással van dolgunk, már SIMONYI is észrevette (Nyr. XVIII, 5), de bővebben nem magyarázta. Két ok miatt feltevését el kell fogadnunk: 1. Hangátvétéssel **gyaparodik* volna feltehető, azonban ilyen adatot nem találunk. 2. A *szaporodik* igének a NySz.-ban *szaporoszik* alakja van. Mint fentebb láttuk, a *gyaporodik*-nak is volt ilyen alakja. Ez utóbbi azonban csak fél bizonyíték, mert a *gyarapodik* is megvan ilyen alakban (l. NySz.).

A *gyaporodik* ige körül egész szócsalád alakult ki.

Gyapor. Valószínű első előfordulása MOLNÁR ALBERTNÉL 'foecundus, solidus' (MA.³). „Lettetek olyanokká, kik téy nélkül szűkölködyetek és nem *gyopor* étek nélkül“ Sam: Agend. 47 (l. NySz. ['alibilis, nutribilis; nahrhaft'] értelmezéssel). „Termő, termékeny, tenyésző, termett, bőv, tellyes, *gyapor*, *szapora*“ WAGNER, Phras. fertilis al. „*Gyapor*, *szapora*, *szapora*, *szapora*, *tenyésző*“ SzD.² 76. „*Gyapor* 'Syrnium'; fajtái: *szarörelő gyapor*, *barna gyapor*“ Fűvészk. 208. TOLNAI (Nyelvújítás 82) erre azt mondja, hogy a Fűvészkönyv csinálmánya, mert ha van *kapor*, miért ne lehetne *gyapor* is. A fenti példákból azonban láthatjuk, hogy a *gyapor*sokkal korábbi elvonás eredménye. „Itten *gyapor* hadi dárda tündököl, itt *gyapor* veres szem görög: mancher schlachtspeer funkelt, manch' dunkelrollendes aug.“ (Kazinczy: Osszián 108; l. Nyr. IV, 220). „*Szapora*, auctifer, foecundus, vermehrend, fruchtbar“ (DANKOVSKY, Lex. 402, KRESZN. I, 202). CzF. mint növény- és mint melléknévet egyaránt ismeri és használja. Keletkezésére valószínűnek tarthatjuk, hogy a *gyakor* analógiá-

¹ Előfordulásait azért sorolom fel egyenként, hogy a palóc vidékeken való elterjedését szemléltessem.

jára keletkezett. Jelentése eleinte a *gyarapit*-ből származtatható. A nyelvújítás korában már 'gyakor' jelentése is van.

Gyapora. Első előfordulása MOLNÁR ALBERTNÉL (MA.³). „Héjába való *gyapora* vetés“ WAGNER, Phras. luxuria al. „G y a r a p: *gyapora*, gyapor, tenyésző, szapora“ (SzD.¹ 29); l. még DANKOVSKY, Lex. 402, KRESZN. I, 202, CzF. Itt már kétségtelenül a *szapora* analógiájával állunk szemben.

A szócsalád fejlődése azonban most sem állt meg. Így találhatunk még ilyen alakokat: *gyaporság*, *gyaporú* KRESZN. I, 202; *gyaporán* SzD.¹ 30, WAGNER, Phras. large al.; *gyaporodás* (-t, -a) fn. 'lépesedés, vagyonosodás' (CsÜRY, Szhsz. I, 338).

A szécsaládnak még egy érdekes előfordulását találhatjuk WAGNER Phraseológiájában (copiosus al.): „bőv, bőséges, bővelkedő, gazdag, pénzes, *gyapos*,¹ fürtös“. A Debreceni Fűvészkönyvben (82) egy *gyapu* növénynevet találunk. Ezt később BALLAGI szótáraiban is megtalálhatjuk (l. még CzF.). Az OklSz.-ban pedig van egy ilyen adat: *gyapus?*: 1343: „Transiens directe ad quendam vallem *Gyapus* velg vocatam.“ Azt, hogy ennek a völgynek az elnevezése 'bő, bővelkedő, gazdag, termékeny', vagy pedig *gyapu*-val benőtt helyet jelentett-e, már csak azért sem lehet eldönteni, mert a Debreceni Fűvészkönyv adata nyelvújítási is lehet, bár erre sem SZILY, sem TOLNAI nem mutat rá.

A *gyapor*-ral kapcsolatban még egy dologra kell kitérnünk. A nyelvújítás korában keletkezett egy a *gyapor*-ral jelentésben megegyező szó, mely nincs meg a NyÚSz.-ban. Ez a szó a *gyarap*. Adatai: „G y a p o r: gyapora, szapora, tenyésző. *gyarap*“ SzD.² 76 | „*gyarap* pro gyapor“ DANKOVSKY, Lex. 402 | *gyarap* 'foecundus, fertilis' SI., KRESZN. I, 202 | „*gyarap* am. gyapor fn. azon rész, mellyel valami növekszik; a mult évi jövedelem 500 forintnyi *gyarapot* mutathat fel“ BALLAGI, TeljSz. I, 478; tehát BALLAGI már nem melléknévnek hanem főnévnek érzi a *gyarap* szót.

Megállapítottuk, hogy a *gyarapodik* és a *gyaporodik* jelentésben teljesen megegyeznek, és a *szaporodik* csak magánál a kialakulásnál játszott közre. Tehát ha a *gyarapodik* származását tisztázzuk, ezzel a *gyaporodik* önmagától megoldódik. Az első pillanatban láthatjuk, hogy az ige két részre oszlik: *gyara-podik*. Ezt az alakot egy ma már nem használatos *gyara-pik* előzte meg. Ilyen képzésű igénk nem is egy van. *Hagya-p* a *hagy* 'köp' igéből; *állapik* 'megáll' jelentéssel (TMNy. 393). BUDENZ szerint ilyen képzésű a *hara-p* is (BUDENZ, MUSz.). Újabb használatban a -p képző -d gyakorító képzővel bővül és így -*apodik* alakban fordul elő. Ilyen alakra számos példát idézhetünk: *állapodik*, *ülepedik*, *telepedik*, *terepedik*, *csillapodik* (BUDENZ, UA. 67). Ezek az igék így, mint SIMONYI mondja, nem momentán jelentésűek, hanem inchoativok, amit a -d gyakorító képző hozzájárulása okozott (TMNy. 393). A -p momentán képzőnek az eredetét MUNKÁCSI tisztázta (NyK. XXV, 265). Az igitó tehát *gyara-*.

A Winkler-kódexben (249) egy érdekes alakot találunk: „O Ihūs vilagnak *gyaratoya*.“² A *gyarató* szó itt kétségtelenül 'creator

¹ A NySz.-ban nem található meg.

² A NySz.-ban *gyárt* alatt található meg.

mundi'-nak értelmezendő, tehát alapszava a mai *gyárt* ige előzője. Ennek a szónak egy *jarat* török szóval való egybevetését már KUUN GÉZA is megemlíti (CodCum. 219). Magában a Codex Cumanicusban *jaratup* fordul elő, melynek értelmezése 'fabricans'. A köztörök *jarat*- 'machen, etwas passend machen, einrichten; schaffen, hervorbringen' alapszava *jara*- 'passend sein' (vö. Gomboz, TörJövsz. 44; l. még SIMONYI: NYR. XXXIX, 435—6); a kazáni tatár *jarat*- 'teremteni, schaffen' (BALINT 77) szintén ez a szó. Tehát feltehetjük egy **jara* ~ **gyara* átvételét, melyhez később a -p mozzanatos képző járulhatott. Az alaki egyezéssel nincsenek különösebb nehézségek. A *gyarat* ~ *gyárt* jelentésben is egészen egyezik a török megfelelőekkel. Ettől a *gyarapodik* csak abban különbözik, hogy a *gyárt* cselekvő jelentésével szemben a -p képzővel a gyártásnak mintegy az eredményét kifejező igéje.

BALASSA IVÁN.

Elnáspángol. A szóra vonatkozó adatok következőképpen tűnnek fel: *náspáholni* SzD: MVir. 1803. | *náspálni, megnáspálni* Magyar-Német Szókönyv. 1827. | *náspálni* DANKOVSKY, EtWb. 1833. | *náspál, megnáspál, náspáhol, náspágol* KASSAI. 1834; a *náspáhol* alakot SzD.-ból idézi | *megnáspágotom* Tsz. 1838. | *megnáspágol* Tzs. m.-n. 1838. | *náspágol, náspáhol, náspál, nádpáhol* CzF. | *elnáspál; náspigál, elnáspigál, megnáspigál; náspágol, elnáspágol, megnáspágol, kináspágol; náspángol, náspángól, náspángul, el-, meg-; náspágygl* MTsz.

A mai köznyelv *náspángol* szava tehát tájszó, melyet a nyelvújítás vetett fel, s az irodalmi nyelv is átvett.

CzF.-ék származtatni is próbálják: szerintük a *náspál* az elsődleges alak, s a *násfa* fn. származéka; a *násfa* előtagja a *nás* ~ *nyás* ~ *nyárs*, a szó jelentése tehát 'nyárrsal elver'; analogiként megemlítik a *piszkafáz* és *nadrágszizaj* szavakat.

HORGER ANTAL (MNY. XXXIV, 107) szerint a *náspáhol* az elsődleges alak, s a *nádol* '(vasat) acéloz' és a *páhol* 'elver' szavak *nádol* s *páhol* kapcsolatából keletkezett. Ezt a feltevést semmi sem támogatja: a közbeeső fokozatokat nem tudjuk kimutatni, sőt még arra sincs adatunk, hogy ezt a kapcsolatot valahol használnák, vagy használták volna, még hozzá olyan sűrűn, hogy ilyen összevonás feltevése indokolt legyen. A *fúr-farag, üt-ver*-féle szerkezetek tagjainak s kötőhanggal való kapcsolása meglehetősen ritka, a mindennapi beszédből nem is igen tudnék példát felhozni rá. Az alaki változást magyarázó rész HORGER cikkében nem meggyőző.

A *náspáhol* alak elsősége azonban nemcsak ezért kétes: a szó származtatása szempontjából az alakváltozatok sem hanyagolhatók el. Közülük ugyanis kettő: a *náspál* és a *náspigál* a *náspáhol* alakból nem magyarázható meg, legföljebb újabb hanyag-ejtések és hangkilökések önkényes feltételezésével.

A *náspáhol* alakkal kapcsolatban még egy másik nehézség is felmerülhet. Először ugyanis SZABÓ DÁVIDNÁL fordul elő, majd KASSAI, de SzD.-ra való hivatkozással, harmadszor CzF.-éknál, akik ismerték SzD.-ot és elég gyakran hivatkoznak is rá. Ezen a három helyen kívül a *náspáhol* alak tudtommal sehol sem jelenik meg, s nincs is semmiféle adatunk arra, hogy a három

említett munkán kívül valahol használnák, vagy előfordulna. Így nem lehetetlen, hogy Szabó Dávid az esetleg más alakban hallott szót tudatosan vagy önkénytelenül a *páhol* szóval kapcsolta egybe, melynek első előfordulása szintén nála található meg 1784-ben. — A *náspáhol* alak tehát valóban nem CzF.-éktől költött alakváltozat, de az, hogy ők készen kapták, még nem elég érv hitelessége mellett. Így tehát ezt az adatot, véleményem szerint, bizonyos óvatossággal kell kezelnünk.

A népnyelvből felkerült szócsaládok tagjainak időrendjét megállapítani meglehetősen nehéz feladat; erre vonatkozólag inkább csak feltevéseink lehetnek több-kevesebb valószínűséggel. De ha az *elnáspángol* családját nézzük, csábító az a lehetőség, hogy a *náspál* alakot vegyük legelsőnek. A *náspáhol* alakból ugyanis — mint fentebb is említettem — két változat is csak bizonyos nehézségek árán magyarázható meg. A *náspál* alakból viszont egyik oldalon a *náspigál*, másik oldalon a *náspápol* és társai könnyen levezethetők. A *náspigál* alak a *náspál* -gál (-gél) képzős gyakorítója lehet, amilyen *taszigál*, *lódigál*, *hajigál*, *hurigál*, *vonigál*, *huzigál*, *dobigál*, *tisztogál* (vö. SIMONYI: NyK. XVI, 257, NyH.⁷ 67). A *náspápol* valószínűleg az egyébként ritka -gol (-gél, -göl) képzővel (vö. NyH.⁷ 67, MNy. XXII, 127) alkotott, ugyancsak gyakorító alak. A *náspángol*-beli *g > ng* változásra is találhatunk példát a népnyelvben. A *náspágygl gy* hangja már érdekesebb, sőt a független változások között, azt hiszem, példátlan. Valószínű, hogy ez esetben nem is független, hanem analógiás változással állunk szemben.

A különböző alakok földrajzi elterjedése is tanulságos. Amit én legelsőnek gondolok, a *náspál* változat a MTsz. adatai szerint csak egy ponton, Szatmár, Szabolcs és Ugocea megye vidékén található meg. Ugyanerről a vidékről jelzik a *náspigál* alakot is, máshonnan nem. A *náspángol* alak előfordul a dunántúli nyelvtérületen: Baranya, Somogy, Zala, Veszprém és Győr megyék területén, továbbá az északkeleti részekén: Gömör és Bereg megyékben. Ez a két különböző vidéken használt azonos szóalak lehet két egymástól független alakulás is. A *náspápol* változatot nyugaton a Csallóközben, északkeleten Gömör és Zemplén megyékben, középen Békés és Csongrád megyék területén, valamint Kecskeméten, keleten pedig a Székelyföldön találjuk meg. Végül megemlíthetjük még, hogy CzF.-ék óta valóban senki sem próbálta a szócsalád eredetét megfejteni, de előttük Dankovszkynál (Magyaricae Linguae Lexicon critico-etymologicum. Posonii, 1833.) már találunk kísérletet: „*náspálni* (néspole dare, ital.) verberare, schlagen, prügeln“. A zárójelben levő olasz kifejezést a szerző valószínűleg származtatási céllal írta oda.

DEME LÁSZLÓ.

Esre-hitre. Nyelvünknek kihalt elemei közé tartozik az 'eskü' jelentésű *es* szó. Előfordul a Jókai-kódexben, a Bécsi-, Müncheni- és Apor-kódexben, valamint az utóbbiakkal szoros kapcsolatban levő Döbrentei-kódexben. Pl.: *eseknek* 'esküjüknek' JókK. 118 | *hazug ést* 'iuramentum mendax' BécsiK. 306 | *esnéc toruenéiert* 'propter iuramentum' MünchK. (RMNy. III, 45) | *meg tagada*.

essel 'negavit cum iuramento' DöbrK. 437. A Bécsi- és MünchK. adatai szerint az *e* állandóan nyílt.

A népnyelvből ismeretes az *esre-hitre* kifejezés: *Nagy esre-hitre* 'nagy esleklésre, sok kérésre, könyörgésre' Hegyhát, Őrség, Csallóköz (MTsz.), Fehér m. (Nyr. XXVI, 524). CzF. szerint ez a kifejezés a kódexek korából ismert *e* szavunkat őrizte meg. Az EtSz. ellenben azt állítja, hogy a népnyelvi szó újabb névszói alakulás az *esik* (máskép *es*) 'flehen, orare' igéből (EtSz. II, 31, 37).

A kérdés eldöntésében segítségünkre lehet kódexeink párhuzamos helyeinek összehasonlítása. Mészöly kutatásaiból (MNy. XIII, 41) tudjuk, hogy a DöbrK. első részében foglalt psalterium az AporK. első kezétől származó psalterium-töredék átdolgozása; két másik psalteriumunk, a KeszthK. és KulesK. is azon szöveg leszármazottja, amelyé a DöbrK. zsoltárokat tartalmazó első része.

Mármost a 104. zsoltár 9. versét: „Quod disposuit ad Abraham et iuramenti sui ab Isaac“ az AporK. 69 így fordítja: „Kit zerzet abrahamnak es ő *esiről* isaaknak“; a DöbrK.-ben 185 ezt olvassuk: „kit abrahamnak zerze: es v̄ isakra. lőt *esiről*“. A másik két kódexben ezt találjuk: „kyth zerze abrahamra ees ysakra w *hyterewl*“ KeszthK. 279 | „Kyth zerze abrahamra es ysakra w *hytherwl*“ KulesK. 255. Azt látjuk tehát, hogy az AporK. és DöbrK. *es* szavát a KeszthK. és KulesK. írói a számukra érthetőbb, ugyanazon jelentésű *hit* szóval helyettesítették. Ezekben a példákban *hit* szavunknak 'eskü' jelentése van (vö. NySz. a *hit* szó 2. sz. jelentése). Ugyanígy a népnyelvben: *hitre megy* 'esküvőre megy' | *meghitél* 'megesküszik; megesket' | *hütös ember* 'esküdt ember' stb. (MTsz.). A NyÚSz. 80 is ezt írja: „A mit ma *eskü*-nek mondunk, még a [XIX.] század elején *hit*-nek nevezték.“

Ezek alapján nyilvánvaló, hogy az *esre-hitre* kifejezés olyan rokonértelmű tagokból alakult összetétel, mint a *per-patvar*, *ország-világ*, *csür-csavar*, *si-ri*, *fúr-farag* stb. Az összetétel első tagját pedig joggal tarthatjuk azonosnak a régi nyelv *es* szavával. Az 'esküvés → fogadkozás → kérés → könyörgés' jelentésváltozás nem szorul bővebb magyarázatra.

Virághét. SZABÓ T. ATTILA *virághét* szavunk jelentését vizsgálva egy 1774. évi erdélyi oklevél alapján arra a megállapításra jutott, hogy *virághét* szavunk jelentése Erdélyben alkalmasint 'nagyhét' lehetett (MNy. XXXVI, 271). Ugyanott a MTsz. adatai alapján megemlíti, hogy az ország egyéb vidékéről származó közlések szerint *virághét* a virágvasárnap előtti hét. Szabónak — illetőleg a MTsz.-nak — ezzel az értelmezésével szemben SZENDREY ÁKOS legutóbb (MNy. XXXVII, 123) azt igyekezett bizonygatni, hogy *virághét* szavunknak csupán 'nagyhét' jelentése van, s ezért a „*virághét* MTsz.-beli értelmezése 'n a g y h é t'-re javítandó“ (MNy. XXXVII, 124).

SZENDREY érvelése során többek közt azt is említi, hogy már TURCHÁNYI gyűjtése (Nyr. XXVI, 239) gondolkozóba ejthette volna a *virághét* értelmezőit, minthogy TURCHÁNYI ezt írja: „*fájdalmas péntek* = virágheti péntek.“ Csakhogy TURCHÁNYINAK

ez a közlése éppen SZENDREY állítása ellen bizonyít. *Fájdalmas péntek*-nek (Festum septem dolorum Beatae Mariae Virginis) nevezi az Egyház a virágvasárnap előtti pénteket, a szent Szűz fájdalmának emlékünnepét. Ha tehát *fájdalmas péntek* a. m. virágheti péntek, akkor *virághét* csakis a virágvasárnap előtti hét neve lehet azon a vidéken, ahonnet TURCHÁNYI adatai valók.

Cikke további során még megemlíti SZENDREY, hogy „a régiségben a *virágvasárnap*-on kívül *virágkedd*, *-szerda*, *-csütörtök* is volt, már pedig mindenestre előbb kellett *virágvasárnap*-nak (palmarum) lennie, s csak azután következhetek ezek a hétköznapok.“ A régiség adatai azonban ezt az állítást is megcáfolják.

A *virágkedd* jelentésére nézve felvilágosítást nyújt az Erdykódex egyik vasárnapi evangéliumának bevezetése: „Ez zenth ewangeliomot eredeth zerent yrta megh Bodogssagos zent Lucacz kenyweenek tyzen Nyolczad reezeeben ... Es leen kezdety az ydöben mykoron wrwnk Jesus xpūs emberseeghe zerent volna harmyncz három eztendős, Es mondaa ez zent ewangeliomot *vyragh keddön* ew zent halalanak elette“ (ErdyK. 134). Az evangélium szövegéből következtethetünk *virágkedd* időpontjára: „Az ydöben wevee ffele ihs ew tyzenketh tanoytwanyt tytkon: es monda ewnekyk yme ffele megyewnk Ierwsalemben es bel tellyesewltethuek mynudenek kyk yrwan vannak az proffetaak atal embernek ffyarol. Mert el arwltatyk pogan neepeknec. es megh czwffoltatyk, es megh ostoroztatyk, es megh pekdestetyk“ (uo.). Márpedig ha az Údvözítő *virágkedd*-en jövendölte meg tanítványainak Jeruzsálemben való ünnepélyes bevonulását. amelynek emlékét *virágvasárnap* üljük, nyilvánvaló, hogy *virágkedd*-nek meg kellett előznie virágvasárnapot. A Karthauzi Névtelennek ez az adata tehát arról tanúskodik, hogy a NySz. értelmezése: *virágkedd* 'feria secunda hebdomadae sacrae; Dienstag in der Charwoche' téves.

A *virágszombat* jelentésére a somlóvásárhelyi premontrei apácák részére az 1518—1519. egyházi évre készült ordinarium, a Lányi-kódex igazít útba. A katolikus egyházban nagycsütörtökön van szokásban az úgynevezett lábmosás, latinul *mandatum* szertartása, annak emlékére, hogy az utolsó vacsorán Krisztus szeretete és alázatossága jeléül a tizenkét apostol lábát megmosta. A LányiK. szertartásaiból tudjuk, hogy a premontrei apácáknál nemesak nagycsütörtökön, hanem nagyböjtkben a második böjti szombattól *virágszombat*-ig kompletórium előtt a káptalanban lábmosást tartottak csaknem teljesen ugyanazon szertartás szerint, mint nagycsütörtökön: „Bewytbe az Masod zombaton Mandatom zokot lenny Myn||den zombaton *Vyragh zombatyk* azon el wegeztetyk ees nagy chetertekenys lezen“ (LányiK. 117—8). Nyilvánvaló, hogy a *virágszombat* itt sem jelenthet nagyszombatot; lehetetlen ugyanis, hogy egy olyan szertartást, mely az utolsó vacsora, tehát nagycsütörtöki esemény emlékét őrzi, nagyszombaton végeztek volna. A LányiK. nem is említi nagyszombaton a mandatumot, holott a nagycsütörtöki részben ismét megemlékezik róla (LányiK. 141—2). — Perdöntő bizonyíték a WeszprémiK. „vronk kenniarol valo prediacio“-jának következő mondata: „ő vele ezek mynd *virag*

zombaton lónee betaniaban poklos simonnak hazanal verag vasarnapon kegig vronk iesus mene nagi reguel betaniabol ierusalembe a zamaron" (WeszprK. 14). — Különben a NySz. is, amely *virágkedd*-et és *virágcsütörtök*-öt 'nagykedd'-nek, illetőleg 'nagycsütörtök'-nek magyarázza, *virágssombat*-ot így értelmezi: 'sabbatum ante dominicam palmarum; palmsamstag'.

A kódexekből vont tanúsághoz hozzátehetjük még WICHMANN moldvai-csángó adatát „*virág-hiét* 'die zweite Woche vor Ostern'.

Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy, bár a *virághét* a magyar nyelvterület egy részén használatos 'nagyhét' jelentésben, eredetileg a 'virágvasárnap előtti hét' volt, s a nyelvterület nagy részén ma is ez a jelentése. A *virághét* MTsz.-beli értelmezése tehát nem javítandó 'nagyhét'-re.

HORVÁTH KÁROLY.

Út. Tudunkkal az *út* szónak nincs elfogadható magyarázata, a rokon nyelvekben sincs mása. Így arra kell gondolnunk, hogy nyelvünk különéletében alakult szóval van dolgunk. Elgondolásunkat támogatná a magyarság őseinek, az ugarságnak élete módja. Szavunkat ugyanis képzésnek vesszük, hiszen erősen emlékeztet néhány egytagú -t képzős, igéből alakult névszónkra: *tét, vét, lét, ét, hit*, sőt a népnél s a régiségben *it*: 1055: *eri iturea* 'ér-itra, ér-ivóhelyre'.¹ Ezek a névszók a *tesz, vesz, lesz, eszik, hisz, iszik* ige származékai. *Út* szavunk hasonló -sz-szel bővülő egytagú igének -t képzős származéka lenne: az *úszik* igéé. Benne köztudomásúlag az -sz- csakolyan képző, mint a *tesz* stb. igékben, finn megfelelője is képzőtlen alakot mutat: *ui* 'úszik'. Az *út* szónak e szerint eredeti jelentése 'úszás, vízi menet, csónakút' volt. E jelentés jól illik az ugarság elsődleges erdei, halászó életébe, ott a főutak vízi utak. Természetes jelentésbővüléssel később 'bármilyen járat, út' értelemben alkalmazták. Ez a bővülés azonban mindenképen még a történelem előtti korban létrejött, hiszen első említésekor, a híres 1055: *hodu utuban* már mai értelemmel szerepel a szó.

Szófejtésünk ellen némi hangtani nehézségeket lehetne fölvetni. Az ómagyarban felbukkan a szónak *ót* (*out*) alakja is (MNy. XXXI, 291, XXXII, 109). MIKOS JÓZSEF (MNy. XXXI, 291) az *új* szóval kapcsolatban említi, mint amely szónak szintén van *ój* (*Ojvduor* 'új udvar') változata; erről az *új* szóról pedig bizonyos, hogy eredeti benne az *ú*, vö. finn *uusi, uute*-. A hosszú *ó*-t vagy hát a kettőshangzós *ou*-t ennél fogva úgy magyarázhatjuk, hogy az eredeti *ú* (< *uy*) hangunk a rövid *u* > *o* változással együtt *ou*-vá s ebből *ó*-vá lett. A csakugyan előforduló 1229: *uoth* (OklSz.), amely nyilván elírás *out* helyett, e változást érthetővé teszi, hiszen itt nem hosszú hangzóról van szó, ami az ómagyar kor végén sem válhatott nyiltabbá, hanem kettőshangzóról, melynek rövidhangzós eleme követheti az *u* > *o* hangtörvényt.

¹ Erre az adatra PAIS DEZSŐ tanár úr hívta fel a figyelmemet.

Más hangtani nehézség lenne származtatásunk ellen a fő véghangzójának vagy megfejtésünk szerint a képző véghangzójának a kérdése. Az *út* szó mindig nyílt véghangzójú: *utat, utas, utal, utazik* (az ómagyarban ennek megfelelően *utot* 'utat' HB.); viszont az idézett *tét, vét, lét*-félék mindig zárt véghangzójúak: *jótétét, io tetődért* 'jótétedért' DebrK., *husvetőt* WeszprK., „*etődben* és *italodban*“ ErsK., „nem leltem enne *hütöt* Israelben“ MünchK. (NySz.). Általában azt lehet észrevenni, hogy a jövevényszavak meg a képzettek zárt véghangzósak, az egytagú finnugor tőszavakban pedig majdnem egyöntetű a nyíltabb véghangzó. Könnyen úgy magyarázhatjuk tehát az *út* nyíltabb véghangzójával fölbukkanó nehézséget, hogy szavunk beleilleszkedett a tőszavak rendjébe, hiszen jelentésváltozásával teljesen elvesztette képzett jellegét.¹

Ösvény. Az *út* szó megfejtésével kapcsolatban nem lehet elhallgatni egy másik, meglepően egyező magyarázatot: az *ösvény* szót. Benne a *-vány, -vény* képzőt ismerhetjük föl. Ez esetben pedig előtagja bizonyára ige.

Ugyan *ös* igeik nincsen, de műveltető párja, a régi *öt, ötteni* (mai *önt*) megvan; ebből származik mai *ötvés, ötlük* szavunk s a régi *öttevény* 'töltés' (PAIS: MNy. XXVIII, 119, JUHÁSZ JENŐ: MNy. XXXI, 148—51). JUHÁSZ (i. h.) az *öt* igeiben mozzanatos *-t* képzőt lát, s az alapszót, az **ö-* igetövet 'önt' értelemmel ruhazza föl, de talán kínálkozóbb az **ö-* igetőre az 'ömlik' jelentés. JUHÁSZ ugyanezen igeinek másképzésű alakját megtalálta az *össze < öszve* 'öntve → együtt, együvé' (talán egy kis módosítással: 'folyva, egybeömlve → egybe, együvé') igeikötőben. Az eredeti **ö-* 'folyik', esetleg 'egybefolyik' jelentésű igetőnek a főnti *-t* és *-sz* képzős származékai mellett kereshetünk egy *-s*

¹ Az *úszik* igeiben az *-sz* gyakorító képző, vagyis az alapszava **ú*. Ennek a tőnek a finnugorban olyan megfelelőit találjuk, amelyek *j ~ i* hangot tartalmaznak (NyH.⁷ 61, 154). Így feltehető, hogy a magyar **ú* korábbi **uju* formából lett (vö. fgr. **j ~ i* NyH.⁷ 49—50). Tehát az *úsz* esetében etimologikus lehet a hosszú *ú* (GOMBÓCZ, Hangtört.: ÖM. II, 69 szerint a rövidség eredeti). A magyar hangtörténet folyamán éppen ezért nem változott o-ra, csak nyelvjárásiilag megrövidült.

Lehetséges, hogy az *úszik* **ú* alapszavából keletkezett az *út* szó. Olyanféle származéknak tekinthető, amilyen 1055: *itu* az *iszik* alapszavából vagy *ét, tét, hit* stb. Az *úszik* finnugor megfelelőinek jelentéskörében szerepel 'vízen utazni, elutazni' jelentés is (MÚSZ. 868—9). Így az *út* eredetibb jelentése 'vízen való utazás' lehetett. E szerint az *út* szónál nem az 1055: *utu* alak tövégi magánhangzójának az eltűntével kapcsolatos nyúlás történt (így GOMBÓCZ uo.), hanem éppen ellenkezőleg a hosszú *ú*-nak bizonyos nyelvjárásokban való megrövidülése. — Hogy a szó kezdetén az *ú* hosszúsága etimologikus, a mellett szólhat az 1229: *uothpenez* (OKLSZ., WENZEL I, 262 után) adat. Az *uot* alak támadhatott **ujot* előzményből. Egyébként felbukkan a szó o-val vagy ó-val: 1255: *Chara da ooth* (SZENTPÉTERY, KritJ. I. 1058. sz., id. MIKOS: MNy. XXXI, 291) | 1335: „ad quendam viam H a d i n a goth“ Zalaiban (ZalaOkl. I, 301) olv. *ot* vagy *ót* (vö. PAIS: MNy. XXXII, 109).

Az 1938—1939. tanév második félévében tartott „Magyar Hangtörténet“ című egyetemi előadásomból. Megismételtem az 1940—1941. tanév második félévében.

képzős igei származékát is, amely teljesen egyértékű az -sz képzőssel.

Az *ösvény* tehát a. m. 'folydogálás', akár az ugorkori tárgyi valóság alapján jutott e jelentéshez (vö. *út*), akár oly későbbi szemlélettel kapta nevét, mint a *folyosó* szavunk. Ez az utóbbi szó különben nagyszerűen támogatja az *ösvény* szófejtését: ugyanolyan jelentésű szótöbbl, ugyanazon gyakorító képzővel, nagyjából hasonló jelentésű szó. — Az *ösvény* szónak itt adott magyarázatát megerősítené egy régi mellékjelentése is: „Menjetez az utaknak *ösvényére*“ — mondja a Jordánszky-kódex (423), s ennek latin evangéliumi megfelelője: „ite ad exitus viarum“; a „szoros útnak *ösvényét*“ BécsiK. 23 idézetnek viszont a latin eredetiben ez felel meg: „angusti itineris tramitem“. Az *ösvény* tehát régen 'keresztút, úttorkolat' is volt, vagy önkénytelenül is így fogalmazhatjuk, ha az előadott szófejtésre nem gondolunk is: 'ú t e g y b e f o l y á s'. MESKÓ LAJOS SCH. P.

Bozorát. A szabolcsmegyei Pátroha község határának keleti oldalán találjuk a fentírt határrészt (saját gyűjtésem). Ritkán hallott alakváltozata *Buzorát*, sőt egy igen öreg embertől *Bozerák* alakot is kaptam. A 25.000-es térképen *Bozorat* *dülő*-ként szerepel.

A helynév személynévi eredetű, és összefügg a Bessarabiának nevet adó *Baszaraba* névvel. A *Baszaraba* nevet RÁSONYI NAGY LÁSZLÓ (MNY. XXIX, 165, AECO. I, 244 kk.) fejtette meg: a török *bas*- 'leigáz, nyom, legyőz' jelentésű ige -r képzős melléknévi igenevének és az *aba* 'apa, nagybátya, ősapa, testvérbátya' jelentésű szónak összetételéből származik. Jelentése tehát: 'leigázó apa' vagy 'uralkodó apa'. A szó előtagja persze magában is lehetett személynév.

A helynév személynévi eredetijének magyarországi használatára példák: 1353: *Bazarad* (AnjouOkm. VI, 75) | 1439: *Basarad* (ZichyOkm. VIII, 671) | 1439: *Bozorad* (i. h. XII, 181) | 1517: *Bozorad* jobbágynév (MAKSAI FERENC, A középkori Szatmár megye 204). VITÉZ MIKESY SÁNDOR.

Berzete. 1. Gömörmegyei község Rozsnyótól délre. A XIV—XV. században mint vár, kastély is szerepel. Valószínű, hogy a vár a korábbi, bár az oklevelek a falut említik előbb. Az első adatunk 1243-ból való, de nem tudni, vajjon a várra vagy a falura vonatkozik-e. 1291-ben már a falut említik: „villa *Berzethe*“, míg kifejezetten a várról csak 1327-től fogva emlékeznek meg az oklevelek: „castrum *Berzethe*“. CSÁNKI (I, 131) szerint *Berzete* vámhely is volt. Neve a XIII. század óta nem változott. — 2. *Dülő* Szürnyeg határában, felső Zemplén megyében (Nyr. X, 236). — Az itt következő adatok a gömörmegyei *Berzete* községre vonatkoznak.

1243: *Berzete* (BARTHOLOMAEIDES, Memorabilia Provinciae Csetnek 170) | 1291: „supra villam *Berzethe*“ (MonStrig. II, 279) | 1313/1533: *Berzete* (OLt. N. R. A. Fasc. 1533. No. 35.) | 1327: „castrum *Berzethe*“ (AnjouOkm. II, 273) | 1329: „castrum *Berzethe*“ (i. h. II, 426) | 1329: „castra *Berzete* et Craznahurka“ (i. h. II, 430) | 1330: „castra *Berzethe* et Craznahorka“ (i. h. II, 474) | 1330: „castra *Berzethe* et Karaznahorka... castra Craznahorka et

Berzeté“ (i. h. II, 475) | 1333: „castra *Berzethe* et Karasnahorka“ (i. h. III, 10) | 1338: „possessionis *Berzethe*“ (i. h. III, 532) | 1341: „castrum *Berzeté*“ (i. h. IV, 94) | 1342: „castra *Berzethe*“ (i. h. IV, 277) | 1352: „castrum *Berzethe*“ (i. h. V, 587) | 1416, 1433, 1489: „castrum *Berzethe*“ (CSÁNKI I, 124) | 1423, 1430, 1433, 1454: „*Berzethe*“ (i. h. I, 131). BARTHOLOMAEIDESNÉL „*Berzethe*, Hungaris villa dicitur, quam Slavi *Berzetin* et *Brzotin* compellant“ (BARTHOLOMAEIDES, Inclty Superioris Ungariae Comitatus Gömöriensis Notitia 516). LIPSZKY szintén említi mind a két nevet: „h. *Berzethe*, s. *Berzetin*“. — A községet a XVI—XVII. században a rozsnyói németek *Hunsdorf* ~ *Hunsdorf*-nak nevezték (MIKLIK J., Magyar kisvárosi élet 27).

A *Berzete* ~ *Berzetin* ~ *Brzotin* név a község alapítójától vagy egykori birtokosától ered. Erre mutat a község tót neve. A *Berzete* ~ *Berzetin* ~ *Brzotin* közt az a viszony áll fenn, mint a *Buda* ~ *Budin*, *Szata* ~ *Sotin*-féle helynevek közt, ami a vidék kétnyelvűsége mellett tanúskodik a névadás idején (MELICH J., Helyneveink egy csoportjáról: MNy. XIX, 106). A *Berzete* helynév tehát személynévi eredetű: a magyarban a pusztá személynév, a tótban a személynévből az ószláv *-inъ*, tót-cseh *-in* képzővel képzett adiectivum possessivum vagy nomen possessi lett helynévvé. (A szláv *-in* képzőről l. MELICH i. h. és MIKLISCH, PON. 126.)

Okleveleink a XIV. században több *Berzet* ~ *Berzethe* nevű személyről emlékeznek meg. 1319: „Johannem dictum *Berzet*“ (AnjouOkm. I, 502) | 1343: „Nicolaum dictum *Berzethe* comitem de Weruche“ (i. h. IV, 473) | 1344: „notarius magistri Nicolai dicti *Berzethe* castellani vestri de Palocha et de Danavich“ (i. h. IV, 473) | állítólag 1394-ből: monostori *Berzethe* Miklós (PESTY, Az eltűnt régi vármegyék I, 273 *Berzethemonostra* helynévnél).

A *Berzete* személynév szláv eredetű. Az átvett alak valószínűleg a cseh-tót *Brzota* (ó-cseh *Berzota*) lehetett; ebből magánhangzóilleszkedéssel és talán elhasonulással alakult a *Berzete*. Az átvett alak alapszava az ószláv *bъrzo* 'citus'. Ez mint adverbium különösen cseh és szerb személynevekben fordul elő; vö. cseh *Brzoň*, *Berzon*, *Brzhod*, *Brzetěcha*, továbbá szerb *Brz*, *Brzěj*, *Brzak*, *Brzaković* stb. (l. MIKLISCH, PON. 37). Mint 'celer' jelentésű adiectivummal patak- és folyónevek alakulnak vele; vö. cseh *Brzice*, *Brzína*, *Brzve*, szerb *Brzan*, *Brzvode* stb. (l. i. h. 231). Vö. továbbá kisorosz *borzyná*, bolgár *bъrзѣj*, *bъrзѣl*, *bъrзák*, orosz-egyházi szláv *bъrзina*, *borzina* stb. (l. BERNEKER, EtWb. 109—10). Az átvett személynév második eleme a *-ta* személynévképző, amely a legtermékenyebbek közé tartozik a szláv nyelvekben (l. MIKLISCH i. m. 10).

Rozsnyó. Város Gömör megyében és község Brassó megyében. — Az alábbiakban a gömöri *Rozsnyó* névvel foglalkozom. Adatok: 1291, 1332: *Rosnoubana* (MonStrig. II, 279, III, 217) | 1291, 1323: *Rosnóbana* (i. h. II, 283, III, 40) ~ 1291, 1320, 1417, 1423: *Rosnaw* (CSÁNKI I, 128) | BONFINI: „Praesidium ad *Rosnauum*“ (id. CSÁNKI I, 127) ~ 1456: *Rosno* (CSÁNKI I, 127) | 1753 körül: *Rosno*, *Rosnó Banya* (BÉL, Compendium 88—9: „*Rosnavia*, Ger-

manis *Rosnau*, Hungaris *Rosno Banya*, Slavici *Rosnawa*“) | 1806 kör.: „*Rosnavia*, Hungaris *Rosnyó Bánya*, item *Rósa Bánya*, Slavici *Rožnava*, Germanis *Rosenau*“ (BARTHOLOMAEIDES L., In-clyti Superioris Ungariae Comitatus Gömöriensis Notitia. Leutschoviae 1806—1808. 670) | LIPSKY: „*Rosnavia* lat., *Rozsnobánya* h., *Rosenau* g., *Rožnava* s.“¹ Minden bizonnyal idevonhatók a brassómegyei *Rozsnyó* adatai is: 1377: *Rasnou* (ZIMMERMANN—WERNER, Urkb. II, 480) | 1388, 1404: „villa *Rosarum*“ (i. h. 628, III, 307) | 1394: *Roznaw* (i. h. III, 97) | 1413: *Rosenaw* (i. h. 586).

A név eredete nincs végérvényesen tisztázva. Valószínűnek látszik az az általánosan elfogadott magyarázat, amely a város nevét német eredetűnek tartja és a *rosa*: *rose*-val hozza összefüggésbe.² E szerint *Rozsnyó* ~ *Rosno* < *Rosnou* < *Rosnau* < *Rosenau* < **Rosen-au*. E mellett szól az erdélyi *Rozsnyó* latin neve: „villa *Rosarum*“. A német *Rosenau*-ból a magyar *Rozsnyó* és a tót *Rožnava* ~ *Rožňava* jól megmagyarázható. Ez utóbbi esetében — noha a környező települések egykorú nevei arról tanúskodnak, hogy ez a vidék a XIII. század folyamán kétnyelvű volt — talán nem kell úgy vélekednünk, hogy a *Rožnava* ~ *Rožňava* végződésében esetleg a szláv *-ava* nomen possessi-, adiectivum possessivum-képző lappang: a város nevének tót változatára ugyanis a XVIII. századnál korábbi ada-

¹ IV. Béla 1243-ban kelt adománylevele, amellyel Csetneket a Bebekeknek adományozza, az adományozott terület határleírásában egy *Ronagocz* ~ *Rowagocz* nevű helyet is említ: „et nullo Naso descendit ad *Ronagocz*, & postea ad *Tormusua*, ubi est meta facta & terris cumulata, & inde procedit iuxta *Rowagocz* quod cis remanet, pro suo castro et campo, qui est ante *Monasterium*, ac toto *Lygeth*, una cum ipso *Monasterio*, usque *Ronagocz* nobis remanentibus...“ (Diploma Regis Belae IV. quo Provincia Csetnek Butekiis collata est, de anno 1243; közli BARTHOLOMAEIDES, *Memorabilia Provinciae Csetnek* 169—78 és közli FEJÉR is). Ez a hely, amely az oklevél szerint továbbra is megmarad királyi birtoknak, a többi határpont sorrendje alapján a mai *Rozsnyó* helyén, vagy legalább is annak közelében keresendő. Valószínűnek tartom, hogy *Ronagocz* ~ *Rowagocz* volt a neve annak a helynek, amelyet az 1243—1291 közt betelepített németek ugyancsak ebben az időben *Rosenau*-nak neveztek el. Ezt igazolja az a körülmény, hogy az idézett adománylevelnek egy későbbi átirása (*Rozsnyó* város levéltárában) a *Ronagocz* ~ *Rowagocz* helyén *Rozsnyó*-t ír. Ezek az adatok valószínűvé teszik BARTHOLOMAEIDES és MIKULIK véleményét, amely szerint a mai *Rozsnyó* területe már a magyarság megtelepedése előtt lakott hely — bizonyára bányásztelepülés — volt. (L.: BARTHOLOMAEIDES, *Com. Göm. Notitia* 670—1; UA. *Memorabilia* stb. 43—7; MIKULIK JÓZSEF, *Magyar kisvárosi élet* 4; HUNFALVY JÁNOS, *Gömör és Kishont vármegyének leírása* 61).

² Ez a magyarázat még a középkorból eredhet. Ez szolgálhatott alapul a város címerének, amikor azt a XV—XVI. század folyamán megalkották. A három rózsával ékesített címer a város pecsétjében a XVII. században kiadott okleveleken fordul elő először. — BARTHOLOMAEIDES is a rózsával magyarázza a város nevét: „Proinde ipsa etiam denominatio, non a rosario, seu loco rosis consito, sed rectius a fodina minerarum praecipua, cui nomen a rosis erat, deducitur. Sane ita sensuerunt Slavi Hungarique, qui nomini *Rosnyo* suum *Bánya* coniunxerunt.“ (Notitia 671.) HUNFALVY (i. h.) a nevet szintén a rózsával hozza összefüggésbe és német eredetűnek tartja. Ezt a magyarázatot PESTY is elfogadhatta, mert *Rozsnyót* a virágokról elnevezett városok közé sorolja (I. PESTY, *Magyarország helynevei* XXVII. l.). VIRÁGH RÓZSA (Magyar helységnevek eredete) ezt a magyarázatot megkérdőjelezi.

tunk nincs, tehát feltehetjük, hogy a *Rozsnyó: Rožnava* ~ *Rožňava* ugyanolyan alakulás eredménye, mint a *Sajó* folyó neve a gömöri tót népnyelvben: *Sajava*. E szerint a német *Rosenau* ~ *Rosnau*-ból fejlődött a magyar *Rosnó* ~ *Rozsnyó* és végül ebből a tót *Rožnava* ~ *Rožňava*. A latin *Rosenavia* ~ *Rosnavia* a német *Rosenau* ~ *Rosnau* latinositott alakja.

Érdekes megjegyezni, hogy a XVI–XVII. században egy rozsnyói dülő német neve *Rosenthal*, és hogy ugyanabban a korban a szomszédos Nadabula (ma Sajóháza) községet a rozsnyói németek *Rosendorf*-nak nevezték (MIKULIK i. h. 21).

SULÁN BÉLA.

Fülesd. E szatmármegyei község először 1181-ben III. Béla egyik oklevelében fordul elő. Ebben bizonyos jobbágyszökésekkel kapcsolatban felsorolják Kulchey ispántól a Szamos folyónál alapított monostor birtokai között többek között községünket is így: *Fylesd* (SZENTPÉTERY, KritJegyz. I, 44). E tájon említenek még 1411-ben egy *Fylesdpathaka* nevű helyet is; ez alighanem szintén e helységnevünkkel képzett víznév lehetett.¹ CSÁNKI I, 475 is ismeri e községet 1477-ből *Fylesd*, 1488-ból *Phylesd* alakban. Mindebből kétségtelen, hogy a helységnév régebbi alakja *Fylesd*-nek olvasandó. Ugyancsak nyilvánvaló az is, hogy a helységnév a *files* köznévnék *-d* helyképzővel való ellátásával keletkezett. E *files* köznév értelmezéséhez tudnunk kell azt, hogy azon a területen, melyen *Fülesd* ~ *Fülesd* helyység fekszik, a *füil* köznév ma is *fil* és természetesen a *füles* köznév *files* alakban él (CSÜRY, SzhSz. I. 313–5). Bár nincs mai adatom reá, valószínűnek tartom, hogy a hivatalosan *Fülesd*-nek irt helység népi neve ma is *Fülesd*. Minthogy a *files*-nek Zemplénben 'nyúl' jelentése van (Nyr. IV, 425, MTsz. I, 653), és az északi csángók is *filés*-nek hívják a nyulat,² teljes valószínűséggel feltehetjük, hogy a régiségben a nyúl *files* neve egészen általános lehetett. A község neve tehát eredetileg nyúlban gazdag területet jelölt.

Érdekes, hogy PESTY FRIGYESnek a Magyar Nemzeti Múzeum kéziratárában lévő „Helységnévtár”-ában is a *Fülesd* község helyneveivel kapcsolatos kérdőív bevezető részében a következőket olvastam: „Hajdan a' szájhagyomány szerint *Porboszló* lehetett neve (t. i. *Fülesd*nek), ekkor nem jelen helyén feküdt, hanem a' Kőlesei határba a' határfolyó közelében ma is ugynevezett *Porboszlai* határrészben, honnan az adoma szerint vizáradások miatt költözött mostani helyére, ismét más adoma szerint amott a tatárok által pusztítottatott el... — Szájhagyomány szerint nevét onnan vette, hogy midőn még *Fülesd* *Porboszlai*ban feküdt az ezelőtt kiválólag vadás vidék az áradások következtében csaknem egészen elöntetvén a' menekülő vadak különösen ez emelkedett helyre nagyszámban vették magokat 's a hajdani lakosok csólnakokon felkeresték a' helyett *Füles fogás* végett. A nyulas helynek neve ugyan az általánosabb elnevezés

¹ Vö. MAKSAI FERENC, A középkori Szatmár megye: Település- és Népi ségtörténeti Ertekezések 4. sz. Bp., 1940. 137.

² WICHMANS Wörterbuch 41. — Ma is a gyermeknyelvben *tapsi-füles*.

szerént Nyulasda lenne; ugyde hajdan e' vidéken e' közönségesen ismert vadat — mint ma is gyakran teszik Fülesnek nevezték — 's innen aztán a' hely neve a' hely *de* rag (!) hozzá tételével *Fülesde*, rövidítve *Fülesd* népi nyelven *Filesd* . . ." (i. h. Szatmár m. I. 39:119b 200a). — E szerint tehát a hellyel ismerős is a *Fülesd* ~ *Fülesd* nevet a *füles*, a helyi népyelven *files* köznévv. származékának tartja, és részben a szájhagyományra, részben pedig a helyrajzi viszonyok ismeretére támaszkodva, helyes irányban keresi a helységnév magyarázatát. A *Filesde* > *Filesd* származtatásnak képtelensége azonban már annyira nyilvánvaló, hogy nem kell külön utalnom az ennek ellentmondó történeti adatokra.

Az előbb adott magyarázat annál is valószínűbb, mert éppen *Filesd* és Kölese között feküdt a középkorban *Ravaszd* ~ *Ravaszi* (CSÁNKI I. 484, MÁKSAI i. h. 199). Ezt pedig valóban nem értelmezhetjük másként, mint a *ravasz* 'róka' köznévv. *-d* helynévképzős alakjának. *Ravaszd(i)* rókában, *Filesd* pedig nyúlban gazdag terület, e két vadállat-fajnak valamilyen természeti, helyrajzi oknál fogva kedvelt helye lehetett. Talán valóban éppen azért, amit előbb a Pesty-ből idézett helyen láttunk.

Kertel. Ez igénknek, illetőleg népyelvi *kertél*, *kertől*, *kertül* változatainak a MTsz.-ban közölt jelentései közül érdekes az 'ötöl-hatol, hímez-hámoz, kerülgeti a szókimondást' értelmezés. E jelentést az idézett forrás a Dunántúlról és a Székelyföldről ismeri; ez a jelentés azonban pl. Dész és Kolozsvar mai köznyelvében is általános, sőt alighanem egész Erdélyben is. A *kertél* ige — a régiségből — ismert 'sepio, obsepio; zäunen, umzäunen' jelentésének nincs semmi köze az előbb érintett jelentéshez. Nyilvánvaló, hogy az 'ötöl-hatol' stb. jelentés képes értelmű használat révén fejlődött ki. Az, aki nem beszél egyenesen, félreérthetetlenül a dologról, kerülgeti az igazat, a valóságot, úgy tesz, mint az olyan ember, aki a kertet kerüli, a kert (= kerítés) körül jár. A *kertél*-nek nagyjában olyanféleképen keletkezhetett ez a jelentése, mint a *házal* igének 'házzól házra jár' jelentése.

SZABÓ T. ATTILA.

Csügg. Az úgynevezett igenévszókat, szókincsünknek ezeket az érdekes, sokat vitatott elemeit az összehasonlító nyelvtudomány nyelvünk finnugor eredetének bizonyítékai között tartja számon (vö. ZSIRAI, FgrRok. 83, KLEMM A.: MNy. XXXIII, 316 stb.). Nem közömbös tehát, hogy sikerül-e ismert igenévszóink számát növelnünk.

Most a *csügg* ige névszói megfelelőjére akarom felhívni a figyelmet. Egyetlen — tájnyelvi — adatom van rá 1791-ből: „Az Ökör . . . Orra tzimpája fel-felé hajló, és lyukai ki-nyíltak. Nyaka hosszú, és zömök. Pötyögője (Palearia) tágas, és tsak nem a' térdét éri. (A' Borsod Vármegeiek[!] a' Pötyögőt, *Tsügg*-nek nevezik.)" (Nagyvát: A' szorgalmatos mezei-gazda II, 375.)

Meg kell azonban jegyezni, hogy ezt a *csügg* főnevet nem tartom a *csügg* ige ugyanolyan eredeti párjának, amilyennek az uralkodó felfogás a *les*, *nyom*, *vész*, *hügg* stb. névszót tekinti

a hasonló alakú igék mellett. Nyelvünkben ugyanis nem egyszer névszói funkcióhoz jutottak 1. és 2. személyű határozott igealakok, így pl. az *eszem-izsom*, a *tűröm* (-fű, -olaj), a *félsz* esetében. Kétségtelen azonban, hogy még könnyeben válhattak névszókká egyes 3. személyű igealakok, hiszen ezeken rendszeresen semilyen igei személyrag sincs. Ilyen eredetűnek tartom pl. a *biling* ~ *billeng* névszót, a *billég* ~ *billeng* igéből (vö. EtSz. *biling* és *billég* al. és MNy. XXXVI, 199). Úgy gondolom, a *csügg* főnév is így keletkezett a *csügg* igéből, s alighanem még jó néhány — főleg népnyelvi ál-igenévszónk.¹ Nem állítom azonban, hogy az ilyen funkcióváltásoknál nem hatott eredeti igenévszóink analógiája; csupán arra kívántam a fenti példával utalni, milyen tanulságos lehetne a magyar nyelvtörténet meg a finnugor összehasonlító nyelvtudomány számára a magyar igei-névszói szópárok kritikai összeállítása.

Horda. GESZTESI GYULA „Csokonai és a nyelvújítás“ című munkájában egy helyütt azt mondja, hogy a *horda* szó Csokonai elvonásai közé tartozik: „Cs. ugyanis szükségesnek tartja megmagyarázni ilyen formán: «*Horda* a *hordozóskodó* (nomadizáló) népnek egy falkája» (Marosv. gond.: 1794)“ (NyF. LXII, 28).

Nem szükséges bizonygatnunk, hogy a *horda* a késői latin-ság közvetítésével minden művelt európai nép nyelvébe eljutott, tatár eredetű vándorszó, tehát semmi köze sincs a magyar *hordozóskod*(ik) igéhez, sem Csokonai elvonásaihoz. Érdekes azonban, hogy a tiszántúli részeken eléggé ismeretes Vetsei P. István-féle Magy. Geografiában (1757-ben, Nagykárolyban jelent meg) ugyanez a népetimológia olvasható: „ez illyen előbb odább járó seregek az ő nyelveken *Hordáknak* neveztetnek, kétség kívül a' *Hordozkodástól*, mivel ezek hordozkodni szoktak 'sold nélkül mindnyájan meg-elégedvén a' préda nyereséggel“ (357). Nem tudnám ugyan bizonyítani, hogy Csokonai olvasta Vetsei munkáját (ámbar valószínű), mégis érdemes a két megjegyzést egybevetni.

TECHERT JÓZSEF.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Magyar nyelvemlékek a herceg Batthyány család körmendi levéltárában.

„A magyarországi magánlevéltárak közt kétségtelenül a herceg Batthyányaké Körmenten a leggazdagabb XVI. és XVII. századbeli magyar levelekben. A régi Batthyányak, dunántúli főkapitányok, tót- és horvátországi bánok, nemcsak a hivatalos iratokat, okleveleket, birtokaikra vonatkozó irományokat, hanem a rokonaiktól, barátaiktól, alájokrendeltektől vett leveleket is többnyire megőrizték. Tudományos folyóirataink, így a MNy. is

¹ Azért nevezem őket ál-igenévszónak, mert a hasonlóképp határozott igealakból lett *félsz*, *eszem-izsom* stb. névszót sem szoktuk az igenévszók közé sorolni.

(különösen TAKÁTS SÁNDORTól és ÖDÖNGÖ ÁBELTől) már sokat és sokszor hivatkoztak a körmendi levéltárban levő magyar levelekre, de száz és százszorosa több az olyan, amit még senki nemcsak hogy föl nem dolgozott, hanem nem is látott, az olyan levelek, amelyek finom szalagokkal csomagokba kötve, három-négyszáz év óta eltemetve várják a felfedezést és kiaknázást.“ (Egy régi magyar prédikáció: MNy. XII, 4.) — SZILY KÁLMÁN ezen teljesen helytálló megállapítását átvette és idézi néhai JAKUBOVICH EMIL is, s a következőket fűzi hozzá: „TAKÁTS SÁNDORTól tudjuk, hogy az 1570-ben elhalt Batthyány Kristóf levelezése mintegy tíz-tizenkétezer levélből áll... másoknak szóló levelek is találkoznak köztük, így például Ferencznek és nejének több levele. Több százat TAKÁTS bontott föl először közülök (MNy. VI, 229). Hogy mily szép eredmény kecsegtetheti itt még a nyelvemlékek kutatóját, azt fentebb már jelzett közleményeiből gyaníthatjuk.“ (MNy. XVI, 15.) — A fenti megállapítások hatása alatt a herceg Batthyány család körmendi levéltárát mint a magyar nyelvemlékek fontos lelőhelyét az Orsz. Levéltár után első helyen említi GÁL JÁNOS is a maga Syllabusában (Nyelvi és irodalmi régiségeink syllabusa. 1934. 56).

Ezen teljesen egybehangzó vélemények a körmendi levéltárra vonatkozólag több mint helytállók, mert e sorok írója a Batthyány hercegi család ezen nagyértékű hitbizományi levéltárából három havi kutatás után nemcsak huszonegy darabbal gyarapítja magyar nyelvemlékeink sorozatát, de ezenfölül már most jelezheti, hogy a XVI—XVII. századi magyar levéltömeg átnézése egy fiók Oklevélszótárt eredményezhet.

Mindaz, amit TAKÁTS SÁNDOR részint saját neve alatt, részint ÖDÖNGÖ ÁBEL álnéven a MNy. évfolyamaiban, továbbá: Rajzok a török világból, Magyar Nagyasszonyok, Szegény magyarok stb. című műveiben a körmendi óriási magyar missilis anyagból közölt, csak mutatvány, csak ízelítő volt, hiszen a körmendi magyar levelek ezer és tízezer számra várják a bennük eddig eltemetett és kiaknázatlan magyar szó- és kifejezéskincs feltámadását és összegyűjtését.

Boldogult TAKÁTS SÁNDOR, aki az eddig Körmenden járt kutatók közül itt talán a legtöbb időt töltötte, e levéltárban sok írást látott, sok régi levél fordult meg kezén, de még ő sem láthatott itt mindent. Így pl. a most napfényre került 21 nyelvemlék is — részben vagy egészben elkerülte figyelmét, vagy ha látta is őket, azokat közzétenni ideje nem volt. Ezenfölül a magyar levelekben található régi magyar szavak és kifejezések csak egészen elenyésző töredékét közölgette a MNy. különböző évfolyamaiban.

A körmendi levéltár missiliseinek túlnyomó többsége magyar nyelvű, amin azonban nincs mit csodálkozni, ha ismerjük a régi Batthyányak mindenképp izzó és törhetetlen magyarságát. A családtagok egymásközt magyarul leveleznek, s néha írnak csak deákul, hogy ezt a nyelvet el ne feledjék és gyakorolják. Írja is 1536-ban Batthyány Ferenc Kristófnak, hogy: „Towabba mýkor irz ennekem bathor deakwlys ird, hog el ne felegged es hog lassam mýnemý deak wag, az magýar nyelweth el nem feleded, a deak nýlw kedýgh zewkseghesb lezen neked

idewel mÿnth az nemeth nyÿelw . . .“ (Körmendi lt.: 1536. VI. 23. Ormosd. B. Ferenc lev. B. Kristófhöz.) Kristófnak tehát csak a hivatalos latin nyelvet kellett gyakorolni, anyanyelvét, a magyart úgysem felejthette el. — De nemcsak a család férfitagjai, akik elvégre magyaroknak születtek, s — ha szabad e szót használni — intranzigens kemény magyarok is voltak, leveleztek magyarul, hanem az idegenből házasság útján ideszármazott feleségeik is — a német-szláv vérű Swetkowicsok, Lobkowiczi Poppelek szintén kivétel nélkül nemcsak megtanulták nyelvünket, hanem pl. Batthyány Ferencné báró Swetkowics Katalin 1569-ben Batthyány Kristófnak határozottan és félreérthetetlenül tudtára adja, hogy latin levele egy részét megértette, de nem „mÿndenestÿl, merth en nem tudok Deak irast, mas az deakom sÿnchÿen ithon, azeer kerem keg. hogÿ ne irÿon kg. ennekem deakÿl, h a n e m m a g y a r u l . . .“ (Körmendi lt.: 1560. IV. 2. Németujvár. B. Ferencné lev. B. Kristófhöz.) — Így azután érthető, hogy németek, horvátok, sőt még csehek is sietnek a Batthyányakhoz címzett leveleiket magyarul írni vagy iratni. Így azután pl. a Swetkowics Katalintól írt levelek háromnegyedrésze vagy talán több is magyar nyelvű; magyarul is levelez Batthyány Kristófné báró Swetkowics Erzsébet és Batthyány (II.) Ferencné Lobkowiczi Poppel Éva, a XVII. század hatalmas egyéniségű nagyasszonya is. — Ezeket a nagyasszonyokat a régi Batthyány-udvar magyar levegője, s a magyar környezet magyarrá, magyar gondolkodásúvá formálta át, s leveleik stílusa zamatosság, pompás magyar kifejezések, magyaros fordulatok stb. dolgában férjeik, rokonaik, környezetük, magyar barátaik és alkalmazottaik tőről metszett remek magyarságával versenyez.

Ami már most a közölt 21 darab nyelvemléket illeti, korban a legrégebb Jakab prépost 1492-ben kelt és Batthyány Boldizsárhoz intézett levele, amely a szlavóniai Bélán kelt. Jakab személyéről közelebbit nem tudunk. Lehet, hogy csázmái, glogonczai vagy éppen zágrábi prépost volt, akinek — úgy látszik — a bélai szent Margitról elnevezett bencés apátságához (Rupp, Magyarország helyrajzi története IV, 260; PannhSzBenTört. XII/B 463) valami köze lehetett. Levelében említett urán nyilván a zágrábi püspököt kell érteni. — 1502-ből való Korvin János herceg levele, s lehet hogy a levél címzettje: „Imrech“ úr Perényi Imrével azonos. — A 7. számú nyelvemlék kora 1526 körüli: benne a „vajda úr“ alatt Szapolyai János erdélyi vajdát kell érteni, akivel Batthyány Ferenc 1527 után már aligha lehetett együtt. Tudjuk ugyanis, hogy a mohácsi csata után kezdetben Ferenc valamennyire János király (a vajda) pártja felé hajlott, ámde Turzó és mások rábeszélésére 1527 után Jánostól elfordult, s így nyilvánvaló, hogy előtte törvényben nem állhatott, s a vele való találkozás lehetetlen volt. — Világos ebből az is, hogy Turzó (Elek) keltezetlen (9. sz.) levele 1527-nél későbbre nem tehető, mert csak ezen évben ingadozott s hajladozott Batthyány Ferenc János király felé, azonban — talán éppen Turzó ezen levelének hatása alatt is — Ferenc csakhamar meggondolta magát és Ferdinánd pártivá lett. — A többi levelek írói: Ráday Mihály, Sennyey Ferenc, Both György, Somogyi Ferenc Batthyány Ferenc familiárisai voltak. Ráday Mihály familiáris és felesége Krisz-

tina neve Batthyány Ferenc 1529. augusztus 5-én kelt végrendeletében fordul elő. Ezek Ferencnek értékes szolgálatakat tehettek, mert 2000 forintot hagyományozott nekik (Körmendi lt.: Acta antiqua, Alm. 1. lad. 1. nro. 39). Ebben a végrendeletben egyébként Sennyey László és Both György neve is előfordul. Sennyei László Batthyány Ferencet pénzzavarából is kisegítette, mert egy Németujváron 1529. szeptember 28-án kelt kötelezvény szerint Ferenc familiárisának, Sennyeinek 248 forintra tartozott, s itt Ráday Mihálynak járó 12 forintról is szó van (Körmendi lt.: Misc. Németujvár, lad. 43. fasc. 106. nro. 295).

1.

Jakab prépost levele Batthyány Boldizsárhoz.

1492. május 20.

En Thiztelendo vram, ez maÿ napon prior Ide iwth vala | vramhaz es ottan el mene mihelen ebellek Chak eg keues | ldeygen vele Bezelle en elleuttem, nem akara vram | ewuele semyt Zolony te kegelmed felewl, en mondam | vramnak hog kegelmed priortul es az ew hozya Tartozotvl | gleyteth keuana,¹ de vram azth monda, hog nem | Zykseg, es nem akarya hag prior tugya, kegelmednek | yde iwuesseth, kyth te kegelmed vram meg Irth | wnkezeuel, azerth te kegelmedeth Igazan bizlalom | hog el iwien kegelmed, merth ellegh az vram | gleythy kegelmednek, en kerezgyenség hyttemre ha | valamy artandossagoth ertenek, kegelmeden nem | bizlalnam. Ex Bela, die dominico proximo ante vrhani pape 1492. —
Jacab prepost etc.

[Kívül címzés:] En thiztelende vramnak Bagyanÿ Baltazar-nak etc.

Papíron, kívül vörös viaszba nyomott gyűrűs zárópecséttel. A körmendi levéltárban egyelőre a jelzetlen és beosztatlan missilis levelek közt.

2.

Corvin János herceg levele Imréhez.

1502. március 13.

Een zereথেu Imrech vram kerem kegyelmedeth hogÿ Bochattasd | chak adzyg mig az theurek zabonak az faluth myg en | innen el indulok Bathor essmeg el ffoglalya Barthoss ez lewel keulth Krapinan Judica wassarnap 1502.

Janoss herczeg keze Irassa etc.

[Kívül címzés:] Ez lewel adassek Imrech vramnak.

Eredetije papíron, rongált gyűrűs gemmás zárópecséttel. Uo.

¹ Azaz *Gelcit*-et: kíséretet vagy menedéklevelet (salvus conductus).

3.

Zalkán László érsek magyar nyelvű utóirata.

1521. december 1.

Zalkán László esztergomi érsek levele Batthyány Ferenc dalmát-horvát-szlavon bánhoz Vasvármegye subsidiuma tárgyában. Alul, az érsek sajátkezű aláírása után a következő ugyancsak sajátkezű, magyar nyelvű utóirat olvasható:

Ha tehetnÿm ees Illenek eremest | tennÿm: Zeghÿnyek ez magyarok | el sashattak: had legyen zeghÿnyeknek | valamj ne hallyanak ehhel.

Félv papíron, zárópecséttel. Uo.

4.

Batthyány Ferenc végrendelethitelesítő megjegyzése.

1525. június 3.

Batthyány Ferenc végrendelete, melynek végén Batthyány sajátkezűleg a következőket írta:

Batÿani Ferench az thi felsegteg hÿw zolgaÿa ees mind nÿaÿan thi kegelmeteke en kezem ÿrasa.

Eredetije két ív papíron. Uo. Acta antiqua, Almarium 1. ladula 1. No. 39. Német-Ujvár jelzet alatt.

5.

Batthyány Ferenc — feleségéhez.

1526. augusztus 1.

Batthyány Ferenc dalmát-horvát-szlavon bán feleségéhez, Katalinhoz latin nyelven írt levele végére sajátkezűleg a következőket írja:

ÿo katvs zerethe leanion (!) semmith ne bankogÿal merth Isten mind ÿol agÿa ÿmaÿg Istent az sok ÿamboreert een vtannam semmit ne bankogÿal akar most akar az vtan minden embernek meg kel halni ha Isten meg akar tartani meg tart az mit akar az lezen de en hÿzem Istent hogÿ az mostani bánatonkkat ees farasagvntkat mind vÿgsagra ees nivgodalomra agÿa ees kerlek zerethe leaniom hogÿ megh emlekezzel az en adoossagomrvl ha en nekem holtom tertenik, mert ha meg halok ees nilvan hÿzem az en Istenemeth hogÿ helre megek ha eelek ees tyztessegemre ÿevék haza ezt fogadom hogÿ otta eg germeket chÿnalok az penz felel kerlek hogÿ leeg erte ees zerezd megh anmeg ÿrtam fellÿl az levelbe hool zeret teged sokat ÿrnek ha sok dolgom nem volna de ÿo leaniom kerd meg ezt kÿ ez levelet vÿzÿ mine dolgoin vagÿon Isten tarchon bekevel ees ÿo zerenchevel minth en zerelmes leaniomat ees kerlek zerethe leaniom ÿr hamar ennekem az the eegeseged felel

az the atÿad batÿani ferench horvat orzagÿ ban.

Egy ív papíron, zárópecsétje elveszett. Uo. egyelőre a jelzetlen és beosztatlan missilis levelek közt.

6.

Ugyanaz — ugyanahhoz.

1526. augusztus 17.

Batthyány Ferenc dalmát-horvát-szlavon bának feleségéhez, Katalinhoz latin nyelven írt levele végén a következő sajátkezű utóiratot olvassuk:

yo katus en zerethe leaniom agya ysten minden yo egesegetet ees yo zerenchedet minth een zerelmes leaniomnak ees kerlek zerelmes leaniommat hogý semmit ne bankogýal ees lakýal výgan hýzem az wr ýstenth hogý mind yo lezen ees hamar valo ýdeben ha ýsten akarýa nagy ýo zerenchevel ees ýo egeseekbe eg mast megh latývk tovaba az mith ýrtal azt megh ertetem ees az dolgok mind valazt tetem az mýnth ýt vagyok ees mi hýrek vannak mind megh ertet saaska geptýl merth mind meg ýzentem týle tovaba azon kerlek minth zerelmes leaniomath hogý ha ýsten azt akarna hogý ýt en megh halnek kývel tartozvnk ýstennek akar most akar az vtan, haat neked kommandalom az en hvgomat ezel ýsten tarchon minden ýoval

batýani ferench
az te atýad

Egy ív papíron, gyűrűs zárópecsétje elveszett. Uo.

7.

Feljegyzések megkövetésfélekről.

1526 körül.

Jo Batthyány Ferencz wram, az zookath kýkrewl ez thegnapý napon wayda wrvnc elewth ees az thewb wrak elewth therwenýewnk wala, hogh een az the k. thýzthessege ellen zoolthamvolna, otthees nýlwan meg mondam hogh een az wegre semmýth nem zooltham sem zoolokees az k. thýzthessege ellen. mýerth kenýglen the k. wgh atthakvolth eleýben ebbewl the k. een ellenem bozýw bezedeth eýthe kýbawl enees az een thýzthessegemnek thamazhasara mýnth bws ember kezerýthethem k. ellen zoolnom, kýbawl eerthem een reyam the k. neheessegeth, azerth kerem kegýelmedeth hogh ha mý nehessege een reyaaam the k. woolna meg bochaas ees innen thowa mýnth ez kedýglen laas jo zommel, merth een az the k. thýzthessege ellen sem zoltham sem zolokees.

Jo Dorozlay wram býzoný hogh een wgh eerthetthem wala hog az een thýzthessegem ellen eýthetthed volna az zookath ennek okayerth az een thýzthessegemnek thamazhasara kezerýthetthem wala the ellened zoolno ha the zoolthad wolna, merth akoron az sok jambor elewththees wgy mondam ha the zoolthal wolna az een thýzthessegem ellen de mýerth imaar eerthem thewled nýlwan hogh az en thýzthessegem ellen nem zoolthal sem zolaz Isthen bochassa k. enees kerlek ha mý nehesseged az een zombol een ryam theneked wolna meg bochas.

Eredetije félív papíron. Uo.

8.

Batthyány Ferenc — feleségéhez.

1527. szeptember 7. Varasd.

Batthyány Ferenc vasvármegyei főispán feleségéhez Katalinhoz írt latin levelének magyarnyelvű utóirata:

zerethe Leaniom hýzem ýstent hogý az midolgvnk mind ýolezen ees hamar yde hozatlak enhozzam ees kerlek zerethe Leaniom semmith ne bankogýal Isten mind ýol agýa.

Egy ív papíron gyúrús zárópecséttel. Uo.

9.

Turzó Elek levele, valószínűleg Batthyány Ferenchez.

1527 körül.

Nemes wram es ýo Barathom, Eu azt megh nem ýrhathom' menemew banathom wolt azon ennekiem, hogh kegelmed, ezen *modon ynnen wajdahoz zerzewdeth*, kýth k. mondoth wala, hogh en hýrem nekewl, ess tanachom nekewl nem mýelne, de ým lathom ýmar, hogh kewes barathsagom wolt nekem the k. azt es ýzenthe wala k. Zýbrýk althal hogh k. emberýth kewldene ýde kýralne azzonhoz, es, nekem k. mýnden dolghat akarathýat megh ýzenney, de lam a maý napýk, semmýth the k. nekem sem ýrth, sem ýzenth, kýbewl azt esmerem, hogh ýmar nem khell k. az en barathsagom es senký nem kell k. thewb Janoss Rexnel, hýgyha azt k. hogh enneýt erthek azz k. othwalo dolgaban, hogh heýa lesen annak, a mýth fogathak, soha nem hýtthem wolna hogh k. ýllegghen zeressen adomanth wajdanak harom waraýrth sem kelleth wolna k. ýnnen elmenný, megh lathye k. hogh ýghen megh bannya k. ebbely thetthith, khýn lathye ýsthen mýnden oran bankodom, merth elwesthed wegge magadoth barathýd sem fognak haznalhathný, Thwdýe k. hogh hytthemre ssok maghýarth fok k. ýth lathny es sockal jobban fok allany az mý wrunk dolga, hogh nem mýnth k. wely awagh hýsý, kýrewl ýmar nem ýllik nekem k. ýrnom, wghen es nem hýnned ha ýrnam es azert ým ezen kerem k. hogh ým en ez nolcz napokban semben lesekk pall erseckel hogh k. az ýdeýgh ne menne wajdahoz migh onnen mýnd ketthen k. nem ýrunk pall erseckel ebben wthath leltheth k. merth k. jowara lesen, ha kelygh soha barathyd zowath nem akarod fogadnye, es k. nem kell az en barathsagom sem dolgaýdhoz zom, nýnez mith thennem neký ýsthen tharozon megh, de soha megh nem bantha k. egh dolgath wgh mýndt ezt, ým wgh ýrok k. mýnd ýghaz barathod az wthan sem wethhet k. ream, ne wezesd el magad nemes wram, es ne kýssebeych, megh ýo wthath lelwnk mýnden dologban, walozt warak k. tewl.

Thurzo

Eredetije félív papíron, a címzést tartalmazó boríték elveszett. Uo.

(Folytatjuk.)

IVÁNYI BÉLA.

NÉPNYELV.

A szolnokdobokamegyei Ördöngösfüzes nyelvéből.¹

arampár alma: aranypármén-alma.

balái: hirtelen szóke (< ol. *bălai*).

bigyiró: krumpli.

bőisz: bajusz.

„A *bontókapát* akkō hasznájuk, mikō a szőlőt ligolórozzuk.“

borozda: barázda.

„Rágyútak ec *cigarétára* és *cigarétázak*.“

csará: csóka (< ol. *čarā*).

csésze: cserépszilke. Ebben viszik az ebédet a mezőn dolgozóknak.

csikló: csukló.

csokanyitúra: harkály (< ol. *čocāniturā*).

csúrdé méter: hántott méterfa.

daraszalás: a szőlő másodszori kapálása.

dúló (< *déló*): a csorda delelő helye.

dúd: dal, nóta.

dúdál: énekel, dalol. „Hogy áják azak a rinygyó leányok, hogy nem *dúdálnak*.“

dübrükélő fa: a leszüretelt szőlő összetörésére szolgáló fa.

elejnti körte: korai körte.

„Mekkapáltuk *elsőjibe* (= először) a szőlőt.“

„*Érdősz* (erdőőr) vót a zapjak.“

„*Eccē* látam, hogy erőzsd búsul.“

„*Műnket* a csehek *ettek meg* (= tettek tönkre).“

„*É vót futva* a zurátú.“ (Oláhból fordított mondszerkezet:

A fost fugită...)

facsaratas cukār: csavarmenetes cukor. Falusi boltokban árulják. A gyermekek kedvelik.

fēfogúl a kenyír: a kemencébe tett kenyértészta feluó.

A szilágysági Nagymonban azt mondják: „*Fēfokta* a kemence a kēnyeret.“

fejrszoknya: ünnepi alsószoknya.

fēliccaka: éjféli.

fēnkú: kaszafenő kő.

„A színát először *fijógba* (= kicsi boglya) rakják.“

„*Fírhez mēnt* egy bőrzási *ember után*.“ (Oláhból fordított szerkezet: S' a m ā r i t a t d u p ā...)

goronc: göröngy. „*Goroncson* számlik a föld.“

gúnyc: ruha. „Évettik a *gúnycát* is.“

„Hum vót a *gyükere?*“

hājtó: kerülő.

hándúr: magos kender, csadé.

„*Haraŋgznak* a pap kutyájának.“ Így gúnyolják ki azt, akinek lóg a nadrágszíja.

harisnya: házi szóttésből készített nadrág. Régen a „közniép *fejrharnyába*, a nemesek pedik szürkébe jártak“.

¹ Vö. MARTON GYULA, Zártabbá- és nyíltabbáválás az ördöngösfüzesi nyelvjárásban: Magyar Népnyelv (szerk. CSÚRY BÁLINT) I, 118—21.

hárnycik: szorgalmas (< ol. *harnic*). „Jāi, be hárnycik vagy!“
 „A Székēi Mózes sírkövire mék hátul felől is van írva.“

hehēl: gereben.

hōiszás: a jobbkez felől fogott jószág a *hōiszás*. „Mind a kettő *hōiszás* vót.“

„Vaty két *inekciót* adad be s valami *gombakat*.“

„Aszonta, *jűjkek* a tiszteletes úrhoz, igazōja be.“

kalanygya: huszonné két kévéből álló gabonakereszt.

kalap: a *kalanygya* tetejébe tett kéve neve.

kalányos: kanáltartó.

kalászozs búza: szálkás búza.

kasté: kukoricás kas.

„Ne *kárpáj* annyit!“: 'Ne járjon a szád, ne fecseggj!

„De nem *kē* (= kend) tapatat le, hanem a zisten.“

kért: kerítés. Fajai: *léckért*, *deckakért*, *söviŋkért* (fonott kerítés).

konzīl: tanács, előljáráóság (< ol. *consiliu*). „Csak öt magyart akart tenni a *konzūlba*.“

kostyug: kézikosár (< ol. *cosciug*).

kūdus: koldus.

kóst: takarmány. „Van elik *kóstad*?“

köntös: szoknya; az a szoknya, melyhez *lájbit* kell venni.

kűjebb: kijjebb. „Mük se tennök *kűjebb*.“

„*Külem* vagyunk“

lajgaló: lángos.

laska: levesbe való tészta.

laskanyútó: tésztanyújtó.

„Onnan *leszállattak* (t. i. az oláhok a dombról) és letelepettek ide.“

levélfarok: a falevél szára.

légēi: mezei munkásoknak kicsi víztartó hordócskája.

liju: fából készült nagy tölesér.

magyaró: mogyoró.

máléfijú: a kapálás alkalmával kivágott kukorica neve.

„*Mámma* pínzzel apát, anyát lehet venni.“

„A múlt hétém meg is *másadáltuk* (= másodszor is megkapáltuk) a málét.“

mekhúzagattya a kenyeret: a kenyeret a kemence szája felé húzza. „Egy óra múlva a kenyeret *mekhúzagattjuk*. A lepínyeket kiszeggyük, s a kenyereket küjjepek húzzuk.“

„Ha sok eső van, *mekpállik* (= megfő) a búza.“

„*Megvetkezik* a tiszteletes úr (= lehámlik a bőre).“

„Nem *bāi*, *mēnyűŋk* mezitláb.“

mezeji epēr: földi eper.

„Ez *mām még* (= megint) más.“

„A *mijéŋkek* (t. i. a mi katonáink) fēmásztak a fára is.“

nyivōr: két éves bárány (< ol. *mior*).

mōl: iszap (< ol. *nēvmol*). „Egy méter hús centire *mēm* be a *mōlba*.“

„Muszáj *összegyűtegetni* (t. i. a szénát).“

mutálni: költöztetni (< ol. *mutá*).

„Mim *mū̄nket* ütettek.“

nagymamá: nagymama.

natytátá: nagyapa.

nyakacsugula: nyakesigolya.

„Ehíd utány *nyukszuŋk* (pihenünk) ety kicsit.“

egy nyútás laska: egy levél tészta.

„A *zörvas* nagyon egyy áldott embēr.“

„Lemenyek *östig*.“

panusa: kukoricaszár (< ol. *pānušā*).

paranyó tészta: vajjal készített tészta.

pendēj: alsószoknya.

petrickó: fakéregből készített, 4 kupás mérték.

pitār: pitvar.

ponyék ālma.

prefekt: főispán (< ol. *prefect*). „Ēmentek a *prefekthez*.“

pújszkakeverő: puliszkakeverő kanál.

puhāj: árvíz (< ol. *puhoj*).

pundri: férfikabát.

pürtő: „az a juk, ahová a kímimbe dugják a esövet“.

„*Réesküüt*, hogy nem vagyak magyār, pedig mim magyarak vótunk.“

„Vannak *rományok*, amejikék nem tudnak magyarú.“

roha: ruha. „Mennyen oda előre a *rohákhoz*!“

spórkemence: tűzhely, spór.

„Jó *számlik* (= szántódik) a föld.“

szemeprémje: szempillája.

„*Székéjföggyre* nőszült.

„Annyi *szinája* lesz, hogy nem tuggya, hova tegye.“

szitófa: az a fa, mellyel a kemencében szétszórják a szenet. Nevezik *szórófa*-nak is.

szokmány: fekete szürféle. Ma már nem viselik.

szoknya: egész női ruha.

szórófa l. *szitófa*.

sztelázi: edénytartó állvány.

sztelázsicsik: a sztelázi polcaira tett terítő neve.

„Tanúj mek te *kötezni* (= kévét kötni), hogy arassan apád.“

lászli: „a *köntösre* várt csipke neve“.

„Azzā mek *tom* (= tudom) ütni a Gyönygyöst.“

trebunál: törvényszék (< ol. *tribunal*). „Vagy nígyezeret vittünk a *trebunálhoz*.“

túrma: nyáj, csorda (< ol. *turmā*). „Vagy nity *túrma* jár ezen.“

„Inkáb gyērtek *tük* ide.“

üstek: a kukorica haja. „Üstegzik a málé.“

vārúj: unokabátya (< ol. *vār*).

„Bolandak *vattak* (vagytok).“

vatyikó: a kupánál nagyobb, a félvékásnál kisebb, kéregből készült mérőedény.

„Mikō veszi a vizet, hogy igyík, akkō is *vét* keresztet.“

vinyike: venyige, levágott szőlővessző.

vírfa: veresgyűrű. A néphit szerint az, akit ezzel megütnek, vért vizel.

„Rosz viszanyagba vótunk.“
 „Jól vannak, jól viszik“ (< ol. o duc bine).
igárcsit: fősvény (< ol. *zgárcit*).
zsugyeketör: bíró (< ol. *judecátor*). „A *zsugyeketör*ná ē vót igazítva.“
 MÁRTON GYULA.

A rozsnyói szücsök nyelvéből.¹

ábrons: nagy fakeret, amelyre szíronykészítéskor az irhát kifeszítik.

álmáfágbombá: a bőr festésére használják.

ánálin: sötét vörös festék, a bőr festésére használják.

**ántrit*: 80 krajcár beléptidíj a céh bálján.

**ányá*: az atyamester felesége.

**ártikulus*: a céh életét szabályozó rendelkezés.

**atyamester*: a legények társaságának előljárója, akit évenként választottak a céhbéli mesterek közül. „Mójses József Atya mester Úr.“ (Ifjúsági jegyzőkönyv az 1854–1881. évekre 89. l. Ezentúl rövidítve: Ijk.)

**atyamesterség*: „1856 ik évben November 1 sőjén Stromp Dániel úr Atyamesterségben Kardos Lajos és Martinidesz János Bejáróságokban tartott a Becsületes ifjúság Kántor bejárást...“ (Ijk. 15.)

**atyamesteri vacsorá*: az újonnan megválasztott atyamester a céh tagjai és a legények tiszteletére vacsorát adott.

**áflók-pézn* ~ *auflog* ~ *aufleg-pézn*: a legények ládájába befizetett tagsági díj, amelyből betegség esetén segélyt kaptak. „... mely alkalommal betevődöt afluó pézn a ládába 1 forint 50 krajcár.“ (Ijk. 94.) „... bejöt afluó pézn 1 f 44 k.“ (Ijk. 89.) „1873-ik Június 29 ikén afluó pézn felvet Mójses József Atya mester Úr 2 f. 88 k.“ (Ijk. 89.)

befájtól: a csávából kikerült bőrt vizes csutakkal bekeni, hogy megereszkedjék és ki lehessen nyujtani.

**bejárás*: gyűlés. „1855 EBtendő febr 18^{án} tartott a b. Ifuság 1 ső bejárást.“ (Ijk. 8.) Jelentésfejlődés: *bejárás* 'bejáró mesterek látogatása → gyűlés'.

**bejáró* ~ *bejáró mester*: a legények gyűlésén az atyamesteren kívül két céhbéli mester jelent meg; ezek voltak a *bejárók*.

**bejáróság*: a bejáró mesterek tisztsége. „1855 EBtendő febr. 18^{án} tartott a b. Ifuság 1 ső bejárást Kengyel János ur Atya mester Stromp Daniel és Kardos Lajos Úrak bejáróságokba.“ (Ijk. 8.)

bekecs: rövid ködmönfajta.

**bisztos*: a céh gyűlésén a hatóságot képviselő tisztviselő.

**bisztoság*: „Lehoteczki János úr Bisztoságába.“ (Ijk. 76.)

**búcsúpohár*: a vándorútra induló legény búcsúja társaitól.

¹ 1940 tavaszán Rózsnyón gyűjtöttem ezeket a szavakat Fuksz Gyula szücsmester, 77 éves rozsnyói lakos felvilágosításai alapján. A szövegben idézett ifjúsági jegyzőkönyvet is ő bocsájtotta rendelkezésemre. Szívességéért itt mondok köszönetet.

A csillaggal jelzett szók a céhéletre utalnak. A zárójelbe tett csillaggal megjelölt szó csak részben utal a céh életére.

budá: rövid ködmönfajta.

**ce*: céh. „1856 ik esztendőbe cze részire adtunk 5 f.“ (Ijk. 50.)

**cegyülés*: céhgyűlés.

**cemester*: céhmester, a céh feje. L. *elnök*.

cifráz: díszítő öltéseket varr.

cinóber: vörös festék; a bőr festésére használják.

curhol: a bőrt cipője sarkával vagy curholó papucsal puhítja.

csáp: csapóvesszővel porol.

csápás: porolás (csapóvesszővel).

(* *csapóvessző*: 1. mogyoróvessző, amellyel a kész munkát (szőrmeiket, ködmönöket) porolták; 2. a csapóvessző vágásakor rendezett ünnepélyes kirándulás: „1 f 40 k. Szinte a csapó vessző alkalmával az ifjúság emésztete meg a feljebvalót.“ (Ijk. 56.)

**csapóvesszővágás*: „A csapó vessző vágásra kivetünk 2 f 30 k.“ (Ijk. 5.)

csāvá: a bőrt érlelő folyadék.

csuták: a bőr festésekor használt rongyesomó.

**dékány*: a legények ifjúsági előjárója. „1854 Év Marz 19^{én} tartott a b. Ifjúság bejarást mely alkalommal választódtak Dekányok és az Ifjúság nevei sorba: Ö. Dek. (öreg dékán) Erzsák Antal. If. Dek. (Ifjabb dékán Kovács János...“ (Ijk. 4.)

diófagombá: a diófagombát a bőr festésére használják.

eleje: a ködmön elülső része.

**elnök*: a céh előjárója, céhmester. „1873 ... azon összeg átadódott Mojses József Úrnak oly formán hogy az Elnök Úrhoz elviszi.“ (Ijk. 89.)

eszküfá: színelő ráma. L. *ráma*.

**esztendős számodás*: 1. az évi számadás lezárása; 2. az évi számadás lezárásán tartott férfimulatság. „1871 év Jan 20 kán tartot a becsületes ifjúság esztendős számodást Huszka János Úr Atya mesterségébe.“ (Ijk. 75.)

**flóribusz*: 1. nagy pohár bor, amit a bál megnyitásakor egy fiatalember széken állva ivott ki; 2. a bál megnyitása.

frím: szűrő, lyukasztó szerszám.

**fürölő*: a bálon a legények közül választott fiatalember, aki kezében a fürölő lapáttal táncba küldte az ácsorgó legényeket.

**fürölő lapát*: hosszúnyelű kis falapát. L. *fürölő*.

gámó: bőrpuhító szerszám. Leírását l. FRECSKAY, Mesterségek Szótára 381—2.

gyápjás bőr: szőrme.

gyápjú: a szőrme általában.

**helyetes bejáróság*. L. *bejáróság*. „1878 év Január 13 kán ... Stomp Samuel helyetes Bejáróságában ...“ (Ijk. 106.)

húslás: a bőrről lezedett vér-, hús- és zsírmaradékok.

húsol: húsoló késsel dolgozik.

húsoló kés: rövid széles acélpenge; ezzel vakarják le a munkába fogott bőrről a vér-, hús- és zsírmaradékokat.

**ifjúság ~ becsületes i.*: a legények társasága. „1864 Eszt. Juli 3 napjan tartott a becsületes Ifjúság kvartaly gyűlést.“ (Ijk. 64.)

**ületőségi*: részesedés a társposharazásban. 1858: „... a tásposharazók u. m. Vasko József és Lizony Mátyás tásposharaztak és az ületőségit lefizeték u. m. 2 f váltóba.” (Ijk. 57.)

irhá: vízben eláztatott báránybőr; ebből készül a szirony.

juhász-bundá: hosszú ujjatlan ködmön, egyetlen gombbal a nyaknál.

kād: kerek fakád, amelyben a bőroket áztatják.

kājzervágás: a bekecs része.

**kántor-bejárás*: negyedévi gyűlés. „1854 Mar 19 kén tartott a becsületes ifjuság kántor bejárást...” (Ijk. 5.)

**kántor-gyűlés*: negyedévi gyűlés. „1854 Elfztendőben 22 Január Tartot a Betsületes Ifjuság kántor és számadási gyűlést.” (Ijk. 1.)

kártács: fogas vaslemez nyéllel; a szörmét fésülik vele.

kászászek: erős tölgyfapad, amelybe egy kb. 50 cm hosszú, 8–12 cm széles acélpengét (kaszát) fognak be. Részben ezen tisztítják a bőrt. Leírását l. FRECSKAY 378 *húslószek* néven.

kihányja (a bőroket): a csávából kiszedi és kiteríti (a bőroket).

kindrusz: fekete festék; ezzel készül a fekete szirony.

kis sós: a bekecs része.

kitódoz: szabás közben a hiányzó részeket pótolja.

**kondér*: a céh cinkből készült boros edénye. „A kondér tsinálás 1 f 25 k.” (Ijk. 56.)

**koporsópénz*: a mester özvegyének a céh ládájából kifizetett temetkezési segély.

körület: a kiszabott és összeállított ködmön széle, amit rendszerint prémmel szegtek be.

**kvártái bejárás*: negyedévi gyűlés. „1875 év Julius 4 dikén tartot a becsületes ifjuság kvartalyi bejárást.” (Ijk. 98.)

**kvártái gyűlés*: negyedévi gyűlés. „1864 Ezt Juli 3 napjan tartott a betsületes ifjusag kvartaly gyűlést.” (Ijk. 31.)

**ládá*: céhláda vagy az ifjúság ládája.

lecsorgát: felakasztja a bőrt, hogy a víz lecsorogjon belőle.

meggombozzá: felvarrja a gombokat.

megzsebezi: felvarrja a zsebeket.

mészhabárcs: sűrű oltott mész; az irhát mártják belé, hogy a gyapjú tökeletesen leöjjön róla.

**milátó* ~ *mülátó*: a céhből kiküldött mester, aki a remek készítését ellenőrzi.

nüt sós: bekecs része.

orleān ~ *orleāny*: sötétbarna festék.

összevócol: két bőrdarabot vóccal összevarr.

pápucs: vastag tölgyfatalp, éles vas sarokkal; a lábra erősítik és úgy curholják vele a bőrt.

**pecsét-jegy*: ? „1856 Elfz. Sep. 7-kén megbüntetődött az pecsét jegy el nem fogadá Lehoztki Sámuel 25 k. ig.” (Ijk. 13.)

rāmá (régebben: *eszkárfa*): a bőrszínlésnél használt fészítő szerszám. Leírása: FRECSKAY 382.

**remék*: próbamű.

**remekel*: próbaművét készíti.

részpor: a szirony festésére használt rézreszelék.

sós: a bekecsnek az az arasznyi széles része, amely a

derékon alul harangalakban eláll; három része van: „1 kis sós, 2 naty sós”.

strekmsz: kb. 5 cm széles, 1 m hosszú keményfaléc, amellyel a bőrt nyújtják és simítják, hogy simán kerüljön szabás alá; egyúttal mérőlécül is használják.

svájóc: a szörme kidolgozásához használt árpakorpa.

szálamiá: szalmiák; a bőrfestésben használják.

színel: a ráhára feszített bőrt a színelő késsel tisztogatja.

színelő kés: kétnyelű kés.

szirony: szalmaszálnyi széles bőrdarab, amellyel a ködmönökön a zódbőrt levarrják; van *fekete*-, *vörös*- és *zöldszirony*.

szironyozás: a ködmön szironnal kivarrt díszítése.

szücskés: nyélnélküli, homorú ívelésű éles hegyű penge.

szücsstű: háromlú tű.

**táspohár* ~ *társpohár*: legényéavatás. „... Ocsenás András fizetet tartozás fejébe és táspohárér 93 k.” (Ijk. 89.) „Táspohár alkalmával borra és harapni valóra öfzvesen 6 f 21 k.” (Ijk. 56.)

tintá: fukszin-oldat; a szironyozás mintáját rajzolják elő vele.

újja: ködmön újja.

**unsejer-jegy*: éremszerű rézlemez, amellyel az idegenből jött legény munka végett felkereste a mestereket.

vóc: két bőr közé bevarrt szalmaszálnyi széles bőrcsik.

zódbőr: a varrások beborítására használt zöldre festett juhbőr.

SULÁN BÉLA.

A szabolcsmegyei Demecser és Pátroha helynevei.

Demecser.

Akasztóhegy. Asztalossziget. Ásvány. Badarászsziget. Balázs-hegy. Báabaj. Békés. Bekető. Bersény. Bikássziget. Bornyusziget. Boszorkányhegy. Buzgósziget. Cifralegelő. Cövektag. Csengő. Csinálos. Csináloshegy. Csinálosrét. Csónakoskert. Darvas. Diny-nyészhegy. Domboc.¹ Domokoshegy. Dögtér. Dugó. Egyházföldjei. Eklézsiaszigetje. Előhegy. Erdőháta. Espánhegy. Espánrét. Fel-legvár. Gergelycse. Görbedarvas. Gyűrűs.¹ Hajnalpálinkert. Hétye. Hidvize. Hidvizedomb. Homokszeg.¹ Hosszuhegy. Irtovány. Jakab-rét. Járóláp. Juha. Juhadombja. Juhahegy. Karácsonyhegy. Ke-rekrét. Keselyűs. Kettőskátyu. Kékkas. Kisfejesrét. Kiskanális. Kistrét. Kolbárd.¹ Kosárok. Köleshely. Kunyhókdűlő. Lázitag.² Lenáztató. Mátyiszeg. Mohostó. Melcerkert.³ Merse.¹ Mestersziget. Nadályosrét. Nagycseret. Nagyfejesrét. Nagylapos. Ozsvátláp. Paperdeje. Paptó. Páskom. Rakottyás. Ravaszlyuk. Remetesziget. Rofaj.⁴ Rozstalló. Rókakut. Rózsarét. Rózsáshegy. Sárgacse-ret. Szénás vagy Szénássziget. Szőkehegy. Szőlő. Szőlőalja. Szőlőhegy. Tajiláp. Tomsó. Tölgyes. Újfogás. Ülősziget. Vadmeggyes. Vár. Vereshidláp.¹ Vereshidtava.¹ Vesszősrét.

¹ L. V. MIKESY SÁNDOR, Szabolcs vármegye középkori víznevei. MNyTK. 53. sz. ² Grósz Lázi nevű zsidóé volt. ³ Mondják *Merszer*: *kert*-nek is. ⁴ A *Rafael* személynévből származik.

P á t r o h a.¹

Akasztóhegy. Árté, Bajlohegy ~ Bajorhegy.² Bírósziget. Bivalyoskut. Boddzásszeg. Bozorát. Böttyöskert. Burzokrét.³ Butorka. Cselédek kutja. Csónakrét. Diák árka. Dinnyés-láp. Dinnyésszeg. Diófacseré.⁴ Doboka.⁵ Erdősszeg. Ereszvény. Égetőhegy. Er. Faszárhegy. Fábiánsziget. Ferencsziget. Fedemlő. Folyó hídja. Fővényes. Füttyölő. Gánási dűlő.⁶ Géberjén.⁷ Gémeshegy. Gyékényes. Hatfa dombja. Hosszurét. Hosszuszeg. Hosszusigér. Isten szérűje. Jegenyés. Jóézü dűlő.⁸ Kállaihegy. Kár tova. Kecskéssarok. Kenderátó. Kenderátóhegy. Kétágu. Kígyóshegy. Kígyósrét. Kisfüzes. Kistag. Kistelek. Kistelek dombja. Kisvizes. Körtélyes. Kukláshegy. Lapossziget. Legelő. Lencsésziget. Lucernakert. Lúré. Malomér. Meggyes. Méltórét. Mogyoróskut. Mozgakert.⁹ Nagyrét. Nagysár. Nagysigér. Nagytó. Nyikója.¹⁰ Pap erdeje. Pap lóka. Pap tava. Pávás. Pávás dombja. Pecsenyés. Petősziget. Pilisitag.⁸ Pozsáros.¹¹ Pótlék. Pököshegy. Püpillőshegy. Rókalyukas. Rózsáshegy. Ruzsa. Sespes ~ Sespitális. Sigér. Szakszonkert.⁸ Szalai hegy.⁸ Szalmadúló. Szerfa. Szilasdűlő. Szőkehegy. Szőlő. Szőlőskert dűlő. Szöveten. Tejke.¹² Temehegy.¹³ Tisztahegy. Tótszeg. Tökös. Tölgyes. Urak kertje. Úr irtoványa. Vasutkert. Vágottszeg. Vácsító.¹⁴ Várdikut. Vereshegy. Vőpéter.

VITÉZ MIKESY SÁNDOR.

Egy új kötőszó Budapesten. Ezzel a címmel egy kis cikket írtam a MNy. februári számában (XXXVII, 35), megállapítva, hogy néhány év óta egy új ellentétes kötőszó használatos a budapesti nép, főképen a tanulóserég nyelvében: *közbe*. Pl. *Hívtam játszani, közbe nem jött el*. Folyóiratunk következő számában (127) Buzás Dezső azt írja erről a kötőszóról, hogy az *időközben* vagy *azonközben* kopásából keletkezett, egyébként pedig megróni való németesség: az *indessen* fordítása. Nem tudom, mennyire ismeri Buzás Budapest népének (értem ezen az elnevezésen az egyszerű munkáscsaládokat) meg diákjainknak német nyelvtudását, de aki állandóan köztük él, jól tudja, hogy a német nyelv ismerete fővárosunknak ezekben a rétegeiben igen gyenge lábon áll. Aki az itteni nép fiai közül beszél is németül, az a nagyon is irodalmi *indessen* kifejezést nem használja, a tanulók pedig iskolai nyelvtanulásuk tartama alatt is csak hébe-korba találkozhatnak vele. Azt a véleményt sem kockáztathatjuk meg,

¹ Nevére l. MELICH: MNy. XI, 36 és NyK. XLIV, 360. ² L. MIKESY: MNy. XXXVI, 326. ³ L. MIKESY: MNy. XXXVI, 325. ⁴ 1415: *Gyosdobaka* (CSÁNKI I, 513). ⁵ 1324: *Doboka* (ZichyOkm. I, 263) | 1346: Poss. *Kupedubokahaza, Kupehazadobaka* (CSÁNKI I, 513) | 1415: *Gyosdobaka* (uo.) | 1447: *Doboka* (uo.) és l. ZichyOkm. VIII, 223. Nevére l. MELICH: MNy. XXIII, 240. ⁶ < *Gálnás*. A *gálna* növénynévre l. MIKOS: MNy. XXXI, 248. ⁷ Vö. HORGER: MNy. XXXVI, 251. ⁸ Egykori birtokosáról elnevezve. ⁹ A *Mozga* család a középkor vége óta megszakítatlanul él Pátróban. 1471 k.: Blasius *Mozga* (ZichyOkm. XI, 96) | 1485: Laurencium *Mozga* (i. h. XI, 408) | 1521: Michael *Mozga* lib., Josephus *Mozga*, Ursula relicta Joannis *Mozga* (i. h. XII, 347). ¹⁰ ? < *Nicola*. ¹¹ A *pozsár*-ra l. HERMAN, HalK. I, 133-4, II, 822. ¹² A *tejfű*-ről? (Vö. BÁTKY: FE. IV, 122.) ¹³ ? 1415: „*Themehaza* alio nomine Myskouch“ (CSÁNKI I. 527). ¹⁴ A 25.000-es térképen hibásan *Nácsi tó*-nak írva.

hogy az ellentétes *közbe* felülről, a művelt, németül jól tudó rétegekből terjedt volna el, mert a művelt budapestiek ezt ellentétes kötőszónak nem használták és nem használják ma sem.

Ne vegye rossz néven a MNy. szerkesztője, de csodálkoztam rajta, hogy cikkem annak idején a „Nyelvművelés“ rovatába került, holott a kifejezés nem németesség. Ennek azonban magam vagyok az oka: nem fejtettem ki ennek az új kötőszónak létrejöttét, pedig aki először hallja vagy olvassa a *közbe* ellentétes használatát, mindjárt a német *indessen*-re gondol, s megvallom, első hallatára én is erre gondoltam. De nem tartottam érdemesnek a magyarázgatást; célom csupán az volt, hogy a jövő nyelvészének egy érdekes adattal szolgáljak: ha el fog terjedni ez a kötőszó, akkor arról, hogy mikor és hol kezdődött meg egy magyar kifejezés élete, ha pedig el fog tűnni, akkor arról, hogy egy magyar kifejezés felbukkant, s nemsokára feledésbe is merült.

A *közbe*, mint Buzás is mondja, eredetileg időhatározó kötőszó volt, s az *időközben* (az *azonközben*-t a budapesti nép nem használja, s így erről nem lehet szó) kopásából keletkezett. A *közbe* mögül aztán elmaradt az értelmet kiegészítő időhatározói mellékmondat, tartozékaival együtt. Ezekkel kibővítve most már idéztem példáimat, a mondatok így festenek: *Szaladtam a lakásukra, közbe* (, *mire hozzájuk értem, már elmentek hazulról, és így*) *nem voltak otthon. Szídták a mozidarabot, közbe* (, *míg szídták, elmentem megnézni, s mondhatom:*) *egészen jó volt. Hívtam játszani, közbe* (*máshová ment, és így*) *nem jött el. Vettem egy almát, közbe* (, *míg vásároltam, nem vettem észre, hogy*) *férges volt. Innen, ha nem is éppen dicséretes, de könnyen érthető fejlődés a közbe időhatározószónak ellentétes kötőszóvá alakulása.*

JUHÁSZ JENŐ.

KÜLÖNFÉLÉK.

A Természettudományi Társulat fennállásának százéves fordulójára.

MELICH JÁNOS, Társaságunk alelnöke a Természettudományi Társulat 1941. május 25-i ünnepélyes közülésén a következő üdvözlő iratot nyújtotta át:

„A Magyar Nyelvtudományi Társaság nevében őszinte szívvel üdvözlöm a Természettudományi Társulatot százéves fennállása alkalmából. A Természettudományi Társulat valamennyi magyar tudományos társaságnak példaképül szolgál mind a vezetést, mind pedig az elért tudományos eredményeket illetőleg. S mi, Magyar Nyelvtudományi Társaság különben is közel érezzük magunkat a Természettudományi Társulathoz. Amikor Szily Kálmán, a Természettudományi Társulat nagy organizátora s a múlt század utolsó harmadában valóságos vezetője, a Társulattól visszavonult, Istentől adott szervező tehetségével bennünket: magyar nyelvészeket tudományos társaságba tömörített, gazdag tapasztalataival haláláig bölcsen vezetett. Jól esik erről nekünk itt is hálával megemlékeznünk, amikor Szily Kálmán nagy alkotása: a Természettudományi Társulat fennállásának százéves fordulóját ünnepli. Szívből köszöntöm a Társulatot nevezetes évfordulóján.“

LEVÉLSZEKRÉNY.

Kováts Zoltánnak: A *Parrag(h)* családnév csak magyar lehet: a szláv eredetű magyar *parlag* közszóből való, annak egyik alakváltozata. — A *Kubik* családnév nyilván cseh (kevésbé valószínűen tót) eredetű. A csehben (kevésbé a tótban) elég gyakori vezetéknev a *Kubik*, hosszú *i*-vel. Mint becézó keresztnév már a XIV—XV. századi cseh keresztnevek közt is előfordul. A név *-ik* kicsinyítő-becézó képzővel alkotott származék a csehben használt (és a tótban is meglevő) *Kub* keresztnévből, amely a cseh és tót *Jakub* 'Jakab' keresztnév rövidült alakja. *Kubik* más szláv nyelvben, pl. a lengyelben, szlovénben, szerb-
ben nincsen. A magyar *Kubik* név tehát előbbi cseh *Kubik*-ből való (kevésbé valószínűen: tótból). MELICH JÁNOS.

S. Gy.-nek. Ha jól értjük megjegyzéseit, — a helyesírás alapvető kellékének a változatlanságot tartja, s ezt a nézetét a francia helyesírás példájával támogatja. Azonban a francia helyesírás sem ismeri a kategorikus állandóságot, sőt tekintélyes francia nyelvészek és pedagógusok már jóideje nagyon is szükségesnek tartják az érvényben levő helyesírási „rendszer“ további lényeges reformját is. Már csak ezért nincs okunk nekünk sem a mi helyesírásunk megmerevítésére. De még ha idegen helyesírások a szigorú mozdulatlanság elvét vallanak és követnék is, a mi felfogásunk szerint akkor is jogunk volna a magunk helyesírását a magunk eszejárása szerint szabályozni. — Természetesen azt mi is valljuk, hogy a helyesírásban csakugyan szükség van viszonylagos állandóságra, nem elméleti, hanem gyakorlati okokból. Így a helyesírás nagyjában való állandóságát kívánja az irodalmi folytonosságnak a nyelvi formák külsőségeiben való fenntartása. Ugyancsak a helyesírás terén való ugrabugrálás ellen szól a — mondhatjuk — pedagógiai szempont; a helyesírást meg kell tanulni, s észszerűtlen volna folyton új meg új haszontalan fáradozásra kényszeríteni azokat, akik „szabályos helyesírás“ szerint akarnak vagy kénytelenek írni. De éppen az utóbbi: a pedagógiai szempont az, amely megköveteli, hogy a helyesírásnak olyan rendszerezést adjunk, amely azt a nyelvközösség nagyobb része számára megtanulhatóvá, elsajátíthatóvá teszi. Azért a helyesírás szabályozásában nem nélkülözhetünk bizonyos — nem erőszakos — logikai szempontokat sem, de tekintetbe kell vennünk azt is, hogy a helyesírási formák — amennyire lehet — kiegyenlítő mozzanatok alkalmazásával ne sértsék a nyelvközösség körén belül meglevő nyelvi körzetek írásos tevékenységre hivatott rétegeinek élő nyelvérzékét. — Tehát felfogásunk szerint igenis szükség van arra, hogy a helyesírás területén változtatásokra, szükség van adéséhez időnként hozzáigazodjanak. P. D.

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: PAIS DEZSŐ,

A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZTÁROS

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXXVII. ÉVF.

1941. OKTÓBER

4. SZÁM

Gyöngyösi és Arany sormetszete.

A Nyugat tavaly-márciusi füzetében GÁBOR IGNÁC egy ilyen című tanulmányt tett közzé: „Az alexandrinus átalakulása Gyöngyösitől Arany Jánosig“. A hat-hat szótagos féléssorokra oszló tizenkettőst nevezi, sokak szokása szerint, alexandrinusnak. De másféle, pl. négyszótagos ízületekre tagozódó tizenkettősöktől, valamint a vele szintén nem azonos francia alexandrinustól való megkülönböztetés végett tanácsosabb volna azt felező tizenkettősnek nevezni.

Ennek a sorfajnak Gyöngyösiig való fejlődéséről már A magyar ősi ritmus című könyvében (1908.) kifejtette a maga „teóriáját“. E szerint sorfajunk egy ősi, szabadszótagszámú (8—14 szótagú), négyütemes képletből vált ki; elébb szótagszáma rögződött meg 12-ben, de korábbi szabálytalan (5 + 7, 7 + 5) tagozódását egyelőre még megtartotta; a féléssorok szótagszámát aztán Gyöngyösi kötötte meg 6-ban, ami természetesen sorközépi metszetet is jelent.

Ez a Gyöngyösinél „véglegesen kialakult“ „6+6-os sormetszet“ „azóta is változatlanul jellegzetes formája maradt a magyar alexandrinusnak“, — írja mostani cikkében. Fenntartja hát a Gyöngyösisível való végleges kialakultság tételét, jóllehet oly felfedezést, oly új „ritmikai igazságot“ készül közölni, mely amaszt homlokegyenest tagadja. E felfedezés szerint ugyanis minden véglegesség és Arannyal való egyezés ellenére Arany soraiban mégis „egészen más-kép lüktet a rímus“; s hiába „tökéletesen azonos“ a két költő sorfajának a formája, tudomásul kell vennünk, hogy „lényegbe vágó különbség“ van köztük, sőt még azt is, hogy e különbséget „az alexandrinus organikus átalakulása“ okozta. Az átalakulás folyamatát csak röptében ismerteti; főgondja a Gyöngyösi és Arany közötti „különbség“ erősítetése. Ez a különbség abban állana, hogy a sorfaj jellemző, Gyöngyösinél még korlátlan érvényű közép-metszete Arany verselésében már elgyengült, s ezzel a ritmus jellege is egészen megváltozott.

Az alábbiakban sorra megvizsgálom GÁBOR IGNÁC állításait.

Gyöngyösít a Régi Magyar Költők Tára (RMKT.)-beli BADIĆS-féle négykötetes kiadásból, a Mohács utáni verselőket a RMKT. II. kötetéből, Balassát a DÉZSI-féle kiadás I. kötetéből

idézem. Gyöngyösi fölösleges betű-kettőzéseit (*követt, vihett, engedelmét* stb.) nem követtem, s „*attam*“ szava helyett is „*adtam*“-ot írtam. Egyébként minden helyesírási és központoszási különösségét meghagytam; belőle vett idézeteimben csak a metszetet jelző pálcika az én hozzáadásom. — A szövegemben elég gyakran előforduló versmondattan szón a verses beszéd mondattanát értem, vagyis a mondat prózai rendjétől és tagoltságától sokszor eltérő, a ritmikai tényezők hatása alatt kialakult mondatrendet és tagoltságot: a mondat versbe-szerkezésének módjait és formáit.

1. Gyöngyösi.

Mi legyen a különbség egy sorfajnak már egyszer végleges kialakult, s végleges kialakulta után mégis organikus átalakuláson keresztülment „formája“ közt, GÁBOR IGNÁC azt ilyenképen kezdi megvilágítani, három pálcikával jelezvén a sormetszetek helyét:

„Ennek a különbségnek megvilágítása végett nézzük előbb a Márssal társalkodó Vénusz egy strófáját:

Fárasztja elméjét ||| s nyughatatlankodik,
 Hol leül, hol ballag ||| busul s gondolkodik,
 Dől sokszor könyökre ||| hallgat s szomorkodik,
 Mint esővel árvíz ||| gondja szaporodik.

Látnivaló, hogy a félsorokat erős, merev sormetszet választja el egymástól. Mindegyik félsor egy-egy különálló zárt mondat. A félsorokat elválasztó mély szintaktikai bevágás erős értelmi szünetet jelent, majdnem olyat, mint a sorvégi pauza.“

Az olvasó ítéletére bízom: vajjon mindegyik félsor egy-egy (s csak egy) külön mondat-e az idézetben. Mászt szavá tennem. Azt a strófát „különbség megvilágítása“ végett idézte; várnánk hát hozzá Aranyból is valamelyes idézetet, tőle pedig tájékoztatást a felől, vajjon van-e Aranyból is vagy nincs ilyen félsormondatos szeldelés, Gyöngyösinél pedig általános, kizárólagos, gyakori-e, vagy ritka? Valami viszonyítását várnók a két költőnek a sormetszet versmondattan taglaló szerepe szempontjából. GÁBOR azonban nem tájékoztat ezekről, s mulasztásával így könnyen azt a hitet ébresztheti olvasójában (akit különbség tudomásulvételére hitt fel), mintha Aranyból ilyesmii talán nem, vagy nem igen volna, — másfelől pedig, mintha Gyöngyösinél rendszerint vagy túlnyomólag ily mondatválasztó uralma volna a sormetszetnek. Minthogy efféle hiedelmet gondolatmenetének következő lépése sem oszlat el legalább utólag, ki kell mondanom azt a jól ismert igazságot, hogy egy-egy mondatnak egy-egy félsort kiutaló erős sormetszete Aranyból is van. Pálcika nélkül is megmutatják azt illetén sorai, mint: „Pendül a kapa most, letevé a gazda“; „Zúg az éji bogár, nekimegy a falnak, Nagyot koppan akkor, azután elhallgat“. S vajjon nem Arany következő négy sorára illik-e

szabatosabban az, amit GÁBOR Gyöngyösi négy soráról állapított meg mintegy cikke alapeszméjeként?

Köszöni a gazda: „Része legyen benne:
Tölts a tálba, anyjok, ha elég nem lenne.“
Akkor híjja szépen, hogy üljön közelébb,
Rá is áll az könnyen, bár szabódik elébb.

Itt már csakugyan „látnivaló“ az erős sormetszet, s tőle jobbra-balra az egy-egy (s csak egy-egy) külön mondat.

A GÁBOR hallgatása folytán támadható másik hiedelem az lehetne, hogy ritmikai és mondattani tagolódásnak, formának és gondolatnak az az eszményi egybevágása, melyet GÁBOR idézete illusztrál, Gyöngyösi verselésének jellemző, uralkodó, sőt talán rendszerinti tulajdona. Ki kell mondanunk, hogy nem az. Gyöngyösi gyakorlatában amaz eszményi változat jó hatását bizony sokszor lerontja ritmikai és mondattani tagolódás bántó huzavonája, diszharmóniája. Egy-egy mondata nemhogy a sormetszetet, hanem a bizonyára még tilalmasabb sorvégi árkot sem respektálja, hanem átugrik rajta a következő sorba. Ennek az enjambement néven ismert erőszaknak számos példáját állíthatnók szembe GÁBOR idézetével. Elég lesz figyelemzetetűl ennyi, a Murányi Vénuszból:

Mint hogy Kádas követ Asszonya szavával
Kévánta, hogy oda csak heted magával
Mennyen Ferenc, hol lesz szembe Máriával (II. r. 235. vsz.);

meg ez a sorozatos ritmikai gátszakadás a Charicliából:

A' mint hogy jó reggel fel kelvén, dolgához
Lát-is mindgyárt, a' Görögöket magához
Hivatván: hadgya, úgy legyenek atyához
Készek, a' mint illik ő állapottyához. (XIII. 197.)

Gyöngyösinek GÁBORTól idézett négy sora tehát nem lehet jellemző képviselője vagy illusztrációja Gyöngyösi sormetszeteinek, s így másokkal (Arannyal) való összehasonlításához sem szolgálhat alapul. Mi ennél fogva azon négy soral kapcsolatos megállapításaitól függetlenül követjük tovább GÁBORT a maga felfedező útján, hiába tünteti fel most következő megállapításait egy „természetes aztán“ fordulattal mintegy a fent idézetekből önként következőknek. Amott mondatokat elválasztó, tehát mondaton kívüli metszetről volt, a következőkben mondatrészeket elválasztó, tehát mondatbelseji metszetről lesz szó. A metszetnek ottani viselkedéséből az ittenire mi sem következik.

GÁBOR tehát folytatólag így ír Gyöngyösi sormetszeteről:

„Természetes aztán, hogy a mondattanilag szorosan összetartozó szavak, mint pl. a névelő a maga főnévével, az igekötő a maga igéjével, a tagadószó, kötőszó, vonatkozónévmás, a vele összefüggő mondatrészszel, a félsorok közt tátongó mély és széles árkon keresztül nem fogódzkodhatnak össze és nem símulhatnak egymáshoz, hanem a sormetszetnek vagy az egyik, vagy a másik

partján kell együtt elhelyezkedniök, hogy a ritmust ne rontsák. Mindenütt, ahol a Murányi Vénusz versei [verseiben?] ilyen névelők, igekötők stb. a cezura mellé esnek, azok mindig a második félsort kezdik meg, de a költemény háromezer és Gyöngyösinek összesen vagy nyolcezer verssora közt olyat nem találunk, melyben ezek a szócskák a cezurán innen, a velük összefüggő főnév, vagy ige pedig a cezurán túl helyezkedne el, másszóval Gyöngyösínél a sormetszet sohasem szakítja el egymástól az ilyen szorosan összetartozó szavakat."

A „természetes aztán“-t s mindazt, amire vissza-utalhat, most már nem bolygatva, e szakasz igen határozottan kimondott, ténybeli állítása nem kevesebb, mint hogy Gyöngyösi cezurája „sohasem“ szakít el egymástól bizonyos, mondattanilag összetartozó szavakat.

Nagy szó a *sohasem!* De ennek a *sohasem*-nek a súlya még nagyobb, mint GÁBOR maga is vélné, mert sokkal több verssorra vonatkozik, mint amennyit ő mond; a Murányi Vénusznak ugyanis nem 3000, hanem 3908 sora van, s Gyöngyösi tizenkettőseinek összes száma BADICS négykötetes kiadása szerint a 30.000-et is jóval meghaladja.

De nem ez a fontos. Példákkal bizonyítom állítása feltűnő alaptalanságát. Elsőnek a legsúlyosabb (GÁBORTól ugyan nem említett) esetet veszem, mikor ugyanis Gyöngyösinek cezurája nemhogy szavakat választ el egymástól, hanem szót hasít elevenen ketté. Utóbbi Gyöngyösi-idézetem *Gö-rögöket* szava már ily erőszakitétel sebhelyét viseli. Hasonló sors részesei lettek nemcsak efféle, elemeikre szétszabott összetett szavak, mint: *proba-|leső, laytoria-|kereséshez, éltünk-|szomjuhozó, vár-|megvétel* (MV. III. rész 17., 207., 224., 330. vsz.), hanem egyszerűek is, mint a következő sorbeliek:

Kénszerítlek Vénus|ra is ő magára (uo. II. 85.);
De Mária bizon|sága mentségének (uo. III. 323.);
Azonban a mada|rat-is nézegetni (CsalárdCup. II. 219.);
Elefántot. leo|párdot, sárkányokat (Char. VI. 188.);
Azért abban a vá|lasztás-is engemet (uo. VIII. 217.);
Oltáráról az é|gig ment illatokhoz (uo. XII. 2.).

De ne arról beszéljünk, amiről GÁBOR semmit sem állított (bár önmagával is bizonyára „összetartozik“ a szó), hanem szóljunk sorban az ő szorosan összefogódzó elválhatatlanjairól, külön díszesebb helyet tartva fenn közülök a legtapadósabb természetűnek, a névelőnek.

Az igekötő így nem szakad hát el „soha“ a maga igéjétől:

Minden dolgod félben | szakad, s-hejában vész;
Meg-fogattya, s-kötik | hátra kezeket-is;
Bé-bocsáttják az kin- | lévő vitézeket.

(MV. II. 118., III. 259., 346.)

Talám benne-is meg- | alutt az hűség? (Echo) Eg. (KJ. II. kv. VI. r. 7. vsz.);
 Másoknak is azt ki | mondani tiltotta (Proserp. elrag. II. r. 1. vsz.);
 Mindazáltal, hogy meg- | segíti, fogadta (Chariclia I. 223.).

Van rá eset, hogy két, egymást követő sorban a metszet melletti elhelyezkedésnek mindkét lehetőségét kiaknázza az igeikötő:

És most sem fáratt ki | az kezdett munkábúl,
 Az Pálmát sem adgya | ki már az markábúl (Thököly 142. vsz.).

Példák a tagadó és tiltó szó elszakadására:

Mint Vertumnus, tündér | sem vagyok testemben;
 Mária elméje | sem nyugszik azonban;
 Nagy dolgokban nem-is | jó mindennek hinni.
 (MV. II. 36., 275., III. 182.)
 Ellene: hogy fel-ne- | praedállyon az téged (CsalárdCup. IV. 64.).

A kötőszó elszakadásának példái a Murányi Vénuszról:

Nem csak ithon, hanem | kin-is sok nemzetnél;
 Légyen úgy; és az mint | Cupido tégedet;
 Eléb azért hogy sem | dolgát meg-jelenté;
 Nemes szive nem hogy | meg-csükkent ezekkel;
 Az távul-lételnek | pedig maradéka;
 Az várás mivel hogy | gyűlöl késedelmet;
 Nem félek pedig hogy | Isten ide hozott.
 (I. 72., II. 75., 113., 267., 343., III. 21., 303.)

A Charicliából:

Ugy a' fiaival- | is és a' Thalessel (XIII. 134.).

A vonatkozó névmás is el-elszakad. Ime:

A szerelem kiket | hordozott miképen;
 Valakinek az ki | titkot akar irni;
 Mind-az-által az mit | elmém véghez vihet;
 Ha szemre kell, az mi | szivek alatt fekszik;
 De elég már, az kit | Wesselén szenvedtél.
 (MV. I. 162., II. 54., 151., III. 40., 240.)

A névelőt még most is hátrábbra tartogatva, nem hagyhatok szó nélkül más „összetartozókat“ sem, bár GÁBOR nem állítja, hogy Gyöngyösi sormetszete azokat sem szakítaná ketté. De azok sem tartoznak lazábban a maguk vonzó szavához, mint az igeikötő és imént emlegetett társai. Ilyen pl. a névutó. *Tövis között, vitézek közé, szivek körül, tövis által, cseléde ellen, ilyen képen, fegyverek nélkül*, stb. (MV. I. 40., 59., II. 94., 241., 326., III. 18., 61., 124., 241., 348., 356.): bizonyára vannak olyan szoros tapadmányok, mint az eddig említettek legtöbbje, mégis lemetszi róluk a névutót Gyöngyösi cezurája. Hát a jelző nem tartozik-e szorosan össze a maga főnévvel? Mégis lecsap közük a metszet:

Kölcson fel ez adtam | pereg ajándéka;
 Hanem állhatatlan | voltod mutathatod;
 Nagyot nem bír a kis | erő tehetsége;
 Mint rosák, nincsen szob | virág az kerteknél; stb.
 (MV. II. 316., 343., III. 38., 234.)

Találkozunk birtokos szerkezet szétvetésével is:

Mint tenger Dedalus | uttyát, el-szorittyák (uo. III. 54.).

A mondat ú. n. állítmányi szakaszának valóságos fővételeivel egyértelmű a hangsúlyos szó ilyen elrekesztése a maga igéjétől:

Csak azon-is oh mint | vidulok szivemben;
Hogy elsőben-is az | fordult elméjében;
Hanem várnám, hova | öntik mosdó vizét;
Felel amaz: Téged | féltlek, nem magamot;
Pegazusnak mennyit | irlnak rugásárúl.

(MV. II. 73., 147., 191., III. 125., 404.)

Lakik vala, s-övé | volt ez az örökség;
Csurgó folyó-vízzé | lett, mikor akarta.

(Uo. II. 95., 272.)

Hát ahhoz mit szóljunk, mikor az összetett igealak testét látjuk ekként kettémetszve?:

Vadászi Pál ha ad | vala engedelmet;
Völgyek között történt | volt el-változása;
Az külsőnek nem volt | volna nyertessége.

(Uo. II. 350., III. 109., 148.)

Hadd lássunk még vegyest néhány keresztülhasított tapadmányt:

De az grádiczt mennél | magosban építik,
Az egekhez annál | inkább közelítik (uo. I. 64.).
Austriai házbul | való Fejedelme;
Tégedet Rákóczi | György kezében ejtnek;

Vgy vagyon; sőt az mint | mikor gyors tűz gerjed.

(Uo. II, 304., III. 128., 331.)

Hiába mondaná GÁBOR, hogy ő nem ezekről a szavakról beszélt. Amelyekről beszélt, azokról sem mondott megállíthatót; viszont azokkal is a Gyöngyösi-féle cezura áthághatatlanságát akarta bizonyítani, én meg áthágottságát bizonyítottam ezekkel is.

De hadd jöjjön immár a névelő! Annak, GÁBOR szerint nem volna szabad a főnevétől elszakadnia, s szerinte nincs is rá eset, hogy az a cezurán innen, főneve pedig a cezurán túl helyezkednék el. Annyi bizonyos, hogy GÁBOR elszakíthatatlan szócskái közt egy sem önállótlanabb és árvább, egy sem értelmetlenebb magában véve, s nincs jobban ráutalva a máschoz tapadásra, mint a névelő. S mégsem engedelmeskedik az sem GÁBOR törvényének; le-leragad a maga főnevéről, s csakúgy „fityeg“ a metszeten innen. Ellenőrizhetés kedvéért ezennel kiírom mindazon sorait Gyöngyösinek, melyekben a cezura névelőt metsz le a névszója elől. Ha netalán néhányat elnéztem, nem nagy baj, hiszen nem azt akarom megállapítani, hogy hány van ilyen, hanem csak azt, hogy van, jöllehet GÁBOR szerint egynek sem volna szabad lennie.

Az I. kötetben ezeket találtam (csak az első példában teszem ki a pálcát): Nem lehet olly fény a' | déli napvilágban; Nem tudod, melly nagy

az Páris vitézsége; Melly Hajókkal most az Tengeret ellenkezni; Szomszédok köztis az egységet foytya; Első dolga is az várták el-fogása; Nem tudván, hogy már az kapunál futosnak (19, 22, 36, 104, 229, 231. l.). — A II. kötetben ezeket: Vagy hejájul mint az Kigyó ki-mehetne; Bár vette is, de a' posta későn járván; Sziveskednek, egy az másikat segítvén; Ne tartana bár az olyan csalárdságtúl; Lehull másként; de az dicsősség tárdgyára (31, 98, 106, 115, 250. l.). — A III. kötetben: Ki más helyre, ki az előbbi lesekben; Az ebek eddig a' pórázon tartattak; Nem kellett volna a' nőszést javallanom (136, 143, 179. l.). — A IV. kötetben: Theogenes, és a' szerencse úgy adta; A' szerint nézd el a' földi állatokat; Mert a' fényes ég a' vig lakást mutattya; És közlöm azt tsak a' saját tselédemmel; Emlékeztették a' gazda beszédére; Mert az Isten néz a' szivből könyörgőre; És Delphisben-is a' Phaebus templomában; És kedvünk legyen a' Király válaszában; Ritkán szűnnek meg a' könyves ohajtástól; Ugy hogy akkor tsak a' rév-parthoz mennyenek; Bizott ugyan mind a' Chemisi dolgokhoz; Várunk azért mi a' ti kegyességtéktől; 'S ott mind Thalesnek a' város fő papjának; Mind Nansiclesnek az ő úti társához; Nagy rokonság lőn az esméretlenségből; Mert ugyan-is mi a' hosszú búknak vége; Egymás közt, de már a' játékot le-tettük; Ezek pedig mind az Istennek szerzési; És hajójoknak a' szelek-is kedveznek; Azért mikor már a' három nap el-tele; Jó neven vevén az Istennek kegyelmét; A' nemes vér, ugy a' bársony köntösbül-is; Mind meg-van itt, 's úgy az rendes tanátláshoz; A hajósok és a' szelek-is kedvezvén (168, 191, 200, 253, 277, 300, 308, 338, 345, 351, 351, 354, 360, 360, 366, 367, 370, 377, 381, 382, 392, 397, 399. l.).

Ennyi tehát valóban van, s bár nem dicsekszem ez esetek számával, a GÁBOR-féle „s o h a s e m“ sem dicsekedhet ezek után a maga újdonságával. Van eset arra is, hogy egymásután következő sorok békés szomszédságban mutatják a névelő metszetmelléki elhelyezkedésének mindkét változatát, annak bizonyosságaként, hogy sem elv, sem ritmusérzék nem számúzi e ritkább változatot a másik közvetlen közeléből:

Nem különben mint az | hideg és melegség Békességgel épül | az termő mezőség (I. 126. l.). — Sőt szépen kedveznek | a' fel-derült egek, El-haladták már a' | gőzölgő fellegek (IV. 243. l.). — Mert nem játék szava | a mennyieknak, Hitelt kell adni az | ő jelentéseknek, Ideje is, hogy a | sok szenvedéseknek Vége legyen, stb. (IV. 368. l.).

Ime, amiről GÁBOR azt állította, hogy Gyöngyösinek egyetlenegy sorában sem fordul elő, mégis csak előjövöget; amely szavakról azt állította, hogy a felsorok közt tátongó mély és széles árkon keresztül nem fogózkodhatnak össze, mégis csak összefogóznak. Nyilvánvaló ezek után, hogy Arany János verselését nem az igazi Gyöngyösi-félével, hanem a Gyöngyösi verselésére csak reáképzelt, de abban valósággal meg nem levő egyoldalú szabályossággal, a versmondattani tökély netovábbjával hasonlította össze, nem véve tudomást a Gyöngyösiben valósággal meglevő másnemű szerkezetekről.

2. Arany.

Hát Arany tizenkettőseiről mit állít?

Azok közt (így mondja:) „mindenütt tucatszám“, „nagyon gyakran“, találni olyanokat, melyekben a Gyön-

gyösinél „soha“ elő nem fordul, említett elszakítás megtörténik:

„Arany Jánosnál Gyöngyösi erős sormetszete már el volt gyengülve, a félsorok szorosabban fűződtek egymáshoz, a régi mély cezura tehát már annyira elsekélyesedett, hogy a vers ritmusa már akadálytalanul, minden zökkenő nélkül siklott át rajta ...“

„Arany János alexandrinusaiban a fejlődésnek azt a fokát látom, melyen a Gyöngyösinél kifejlett 6 + 6-os formából már csak azt a külsőséges szabályt tartotta meg, hogy a hatodik szótag szó közepére nem eshetik, de a félsorok már közelebb húzódtak egymáshoz, a cezura mély bevágása elsekélyesedett és ez által a ritmus jellege is egészen megváltozott.“

Ha ez igaz, ha a sormetszet árka már annyira betömődött, hogy „akadálytalanul“ futkároz át rajta a ritmus, akkor nem tudom, mennyi realitást tulajdonítsunk Arany sormetszeteinek. Mert sormetszet-e az olyan, mely elvesztette ritmikai hatályát? Nem úgy kellett volna-e GÁBORNak megfogalmaznia a maga igazságát, hogy míg Gyöngyösi soraiban mindig volt sormetszet, Aranyéiban hol van, hol nincs? Ha pedig (amint hinni látszik) Aranytól is valódi sormetszet van a hatodik szótag után, akkor nem értem, micsoda változás állt be a ritmusban, s organikus-e, sőt egyáltalán átalakulás-e, ami itten történt.

Nézzük a tényeket.

GÁBOR ezeket a példákat idézi Toldiból az összetartozók szétszakítására:

De ki vina bajt az ||| égi háborúval;
De a hallgatást nem ||| soká bírja ő meg;
Senkiséem hinné, hogy ||| kedves öccsét érti;
Mint a hímszarvas, kit ||| vadász sérte nyíllal;
Nagy darab helyütt le ||| tördelé a nádat;
Sohse hittem, hogy meg ||| lássalak ma téged.

Mi Gyöngyösiből is ismerünk már hasonló „elgyengüléseit“ a sormetszetnek. Nekünk ez nem újság! Hogy pedig a fenti hat sorban a metszet előtt mutatkozó szócskák más esetben Aranytól is a metszet után tűnnek fel, arra igen könnyű hat más sort idéznünk, szintén a Toldi-ból:

Ég a napmelegtől | a kopár szik sarja;
Mert beteg lelkének | nem lelt orvosságot;
Már csak arra várok, | hogy bealkonyodjék;
Jaj-keserves annak, | aki jut kezébe;
Mikor Toldi Miklós | letépte lováról;
Az Isten haragja | megütött egy hajdút.

Idézni tehát könnyű mindkét változatra. GÁBOR dolga lett volna megállapítani, melyik a gyakoribb, esetleg az uralkodó. Az a „mindenütt tucatszám“: nagyon határozatlan, bár nyilván „sokat“, s „átalakultságot“ sejtetni hivatott számadat. A névelőre nézve magam elvégeztem a számlálás mun-

káját, s alább közölni is fogom eredményeimet. A GÁBORTól emlegetett többi szócska metszetteléki viselkedését azonban csak Arany három nagyobb művének egy-egy részletében figyeltem meg tüzetesebben, jól tudom azonban, hogy ezt a vizsgálatot valamennyi tizenkettősére s mindenféle szószerkezetre ki kellene terjeszteni, ha bizonyító erejű kimutatással akarnánk súlyt adni szavunknak. Közlendő arányszámaim közül az első a metszettől sértetlen hagyott (állítólag Gyöngyösies típusú) szószerkezetek gyakoriságát mutatja, a második pedig a metszet által szétszakítottakét (az Arany-féle „átalakulást“ képviselőket). Ime tehát Murány Ostroma I. „szakaszának“ (= énekének) adatai: igekötő 27:4, tagadó, tiltó szó 13:3, kötőszó 37:4, vonatkozó névmás 8:4; összesítve: a Gyöngyösire jellemzőnek állított esetek száma 85-re rúg, míg az Arany-féle átalakulást képviselőké (Aranyynak azon versében, melynek ritmizálgatása közben fedezte fel Gábor a maga új igazságát!) mindössze 15-re! — Buda Halála I. énekének adatai a szófajták ugyanazon sorrendjében: 6:0, 4:0, 9:1, 4:1; összesítve 23:2. — Toldi Szerelme I. énekének adatai ugyanolyan rendben: 12:1, 8:2, 32:9, 5:2; összesítve 57:14.

Ez az én statisztikám csak szemelvényeken alapul ugyan, de legalább annyit kellőképp bizonyít, hogy Aranyynál sem találni „tucatszám“ „mindenütt“ afféle Gyöngyösietlen tagolást, s ő sem cselekszi meg „nagyon gyakran“, vagy pláne (mint GÁBOR szintén mondja) „lépten-nyomon“ azt, amit Gyöngyösi állítólag „sohasem“, de tudomásunk szerint mégis meg-megcselekedett. S bármily szemelvényes érvényű az én számításom, annak a feltevését aligha engedi meg, hogy egy Arany valamennyi tizenkettősére kiterjesztendő számbavétel (minővel GÁBOR tartozott volna) esetleg az „átalakult“ típus javára billenthesse át a számarányt.

A névelőre nézve, mint említettem, teljesebb vizsgálatot folytattam, Arany minden nagyobb elbeszélő költeményében megszámlálva a két típus előfordulási eseteit. A közlendő arányszámok közül az első a névelő elhelyezkedésének „Gyöngyösies“ változatára vonatkozik: „Ég a napmelegtől | a kopár szík sarja“, a második pedig arra a változatára, amely már az „átalakult“ (Arany János-féle) sortípus jellemzője volna: „Jobban kedveli a | verseket, nótákat“. Ily rendben költeményenként a következő arányszámokat állapítottam meg:

Toldi 199:23; Toldi Estéje 190:30; Daliás Idők I. dolg. 142:25; ua. II. dolg. 50:5; Toldi Szerelme 620:126; Murány Ostroma (ne felejtjük, hogy ez sugalmazta a felfedezést!) 152:34; Sz. László füve 25:2; Első Lopás 47:3; Rózsa és Ibolya 36:8; Losonczi István 38:2; Jóka Ördöge 41:8; Nagyidai Cig. 158:19; Buda Halála 97:9; Csaba előhangja és I.

dolg. 60:6; Csaba utolsó dolg. 13:2; a Zrinyiasz népi kidolgozása 15:0. Összesítve ez a számarány jönne ki: 1883:302. Vagyis e szerint Arany tizenkettősei között „átalakult“ (Arany János-féle!) típusú hatod-annyi sincs, mint át nem alakult (Gyöngyösiesnek hirdetett)! Metszet-melléki névelő, adataim szerint, a felsorolt költeményeknek összesen közel 2200 sorában fordul elő; nos, ha ezeknek legalább valamivel több mint felében (mondjuk, vagy 1200-ban, de nem összevissza csak 302-ben) lemetszett névelő volna, akkor talán lenne némi látszatalapja az „átalakulás“ emlegetésének. Így azonban? Ítélje meg ki-ki. Jól tudom: hibázhattam az össze-számlálásban; nehéz is ki nem esni a számológép lelketlen szerepéből, remekművek olvasása közben. Mondom: hibázhat-tam; — oly szörnyűt azonban nem, hogy 1200 helyett csak 302-t találtam volna megolvasni.

Mintha tehát az volna az igazság, hogy Arany János, a verselésben alkalmilag jelentkező körülmények szerint válogat a két lehetőség közt, mert mind a kettőt jónak, megfelelőnek találja. Majd megbeszélhetjük legvégül, hogy ugyanegy ritmikai cél elérésére mi képesíthet egyaránt két ilyen, ellentétesnek látszó változatot.

3. Az átalakulás és kifejlés kérdése.

GÁBOR cikkének a sorfaj Gyöngyösi utáni átalakulására s Gyöngyösi előtti kifejlődésére vonatkozó állításait sem hagyhatjuk mérlegeletlenül.

Ami a Gyöngyösitől Aranyig végbement átalakulási folyamatot illeti, azt aligha vizsgálta meg alaposabban, mint külön-külön a két költő tizenkettőseit. Bessenyeinél találja az átalakulás első nyomát, s a páros rímre való leszállásnak, meg a versszöveg elmélkedő jellegének tulajdonítja az új típus fel-léptét; majd Csokonaira, onnan Petőfire ugrik, s törté-neti átnézetét ezzel le is zárja. Nem lehet céloom kiegészíteni az ő fölöttébb hiányos rajzát. De ezúttal is rá kell mutatnom állításai elhamarkodott voltára. Kőszeghy Pál, Gyöngyösi jeles követője, jóval Bessenyei előtt (1695-ben) írta „Bercsényi házassága“ c. történeti énekét (THALY adta ki, 1894.), s abban efféle elszakításokat találhatni:

Vélnéd, hogy itt van az | Dunának mélysége (V. r. 123. vsz.); Mit mi-velsz? Ne bántsd az | muzsika trónussát (VI. 97.); Nincsen szűki amaz | síma angolnának (V. 126.); Bánja amaz is, hogy | elvál Miklósától (VI. 12.); Ellenben de az ki | mihez nehezen jut (VI. 8.); S szerelmesen öszve | foglalt jobbkezével (VI. 2.).

A Bessenyei előttiék közül Orczyt és Ányost említi GÁBOR névszerint, azt mondva róluk, hogy verssoraikban „a névelők, tagadószócskák, igekötők, stb.-k még sehol sem sza-kadnak el a velük összefüggő fővektől vagy igéktől“.

Örczyra nézve ezt a seholssem-et a TOLDY-féle „Magyar költészet kézikönyve“ (I. 1855.) szemelvényei alapján mindjárt korlátozhatom két legrosszabb fajta, névelős példával:

Nem oly formás, mint a | mostani grófoknak (339. h.); De megtagadta a | csendes nyugodalmot (341. h.).

Ányos Pál Munkáji-ból pedig (Magyar Minerva I. 1798.) ezeket idézhetem hamarjában:

Azt, ki atyád, noha | mennydörög egében (11. l.); Látván pedig, hogy tsak | tsalnak képzelésem (36. l.); Az a' Magyar, a' ki | Khínának falától (22. l.); Boldog Haza, a' hol | Minerva székéből (24. l.); Rettegik halállal- | töltött puskáinkat (11. l.).

Kár hát ilyen seholssem-eket, meg sohase m-eket úgy találomra kimondani!

Csokona i ról azt mondja GÁBOR, hogy nála már „gyakran találkozunk a szorosán összefüggő szavakat szétválasztó sormetszettel“. Nem tudom, mennyi az a gyakran, de az bizonyos, hogy a Dorottyában, meg A Lélek Halhatatlanságában el nem szakított névelőt legalább 20-szor annyit találtam, mint elszakítottat.

A többieket nem vizsgálgatva, az Aranyig vezető úton még csak P e t ő f i nél állapodjunk meg egy pillanatra. Ő különösebben érdekelhet, minthogy tudvalevőleg igen jó ritmusérzékű, de nem pedáns verselő, s ha kell, teketória nélkül áthágja a kifejezés szabadsága kedvéért a forma korlátait. Nála sejtethem a metszetet nem respektáló névelő maximális adatszámát is. Valóban kedvezőbb az az új típus számára, mint volt az Arany névelős szerkezeteiről készített kimutatásom. De a tizenkettős sorok összes számának (407-nek) az ő nagyobb elbeszélő műveiben sem közelíti meg felét az átalakult típusúaké (145). legfeljebb harmadát haladja meg valamivel. (Szerelem átka 12 : 6, János vitéz 130 : 81, Szécsi Mária 27 : 16, Táblabíró 40 : 17, Lehel vezér 53 : 25.)

A sorfaj Gyöngyösi előtti fejlődését GÁBOR, mint cikkem elején említettem, úgy fogja fel, mint fokozatos kiválást egy ősi, szabadszótagszámú négyütemes sorból. Nincs is kizárva, hogy ilyen magyar előzményből fejlődött ki, mint legarányosabb, legtetszőbb változat; de az sincs kizárva, hogy ez a kiválás latin minta támogatásával ment végbe; sőt az sem, hogy készen vettük át a latinból, vagy dallam közvetítésével más idegen költészetből. Lehetséges az is, hogy két hatos összetételéből keletkezett, sőt hogy az említett források valamennyien résztvettek létrehozásában. Ami a GÁBOR-féle kiválást illeti, azt el lehet képzelni, de történetileg tetten érni, fentmaradt emlékeinkben nyomon követni nem tudjuk. „A magyar ősi ritmus“ című könyvében (96) GÁBOR a Szent Lászlóról szóló énekkel kezdte a négyütemesek bemutatását; de egyfelől

ennek az éneknek a felező tizenkettőshöz semmi köze sincs, másfelől ugyanazon időben (1526 körül) ugyanazon kódexben (a Peer-ben) már teljesen készen toppan elénk a felező tizenkettős Apáti Ferenc soraiban:

Félelmes szűnök engem alejtátok,
Régi jó barátim nekem kik valátok;
Gyakorta szép szóval hozzám járolátok,
Engem megcsalátok,

— s innen, sőt talán előbből, Geszthy László 1525-ben írt, fölöttébb hiányosan fennmaradt énekétől fogva szakadatlan sorozatban Istvánfi Pál, Batizi András, Szkhárosi Horvát András és mások elbeszélő, Balassa lírai darabjaiban tanúskodik szebbnél-szebb, Gyöngyösiéhez, Aranyéhoz fogható pompás zendüléssel a maga kész voltáról. Hogy esetleg egy-egy ének száz sora közül öt, tíz, talán tizenöt is „hibás“ szótagszámúnak látszik, hogy pl. Apáti 42 sora közül „csak“ 38 a pontosan tizenkét szótagos, azon az e korbeli kéziratok és nyomtatványok ismerője nem akadhat fenn, s nem azt fogja mondani, hogy na, itt már kezd „kiválni“ a felező tizenkettős, hanem hogy ott van belőle 38 kész, tökéletes példány, melyet bízvást alapul használhatni e sorfaj bármily szempontú vizsgálatához.

Apáti tizenkettőseinek valódi sorfaji jellegét strófazáró hatosai is megerősítik a maguk módján, mert mintegy csak visszhangjaiként tűnnek fel a tizenkettős sor második felének, három egészre *egy* féllel ütve rá. Apáti 14 strófája 14-szer veri ki pontosan ezt a fél-tizenkettős sorelemet.

Könyvében GÁBOR is idézgette az említett XVI. századiak verseit, mégpedig félsorokra szaggatva, de nem mint kész „alexandrinusokat“, hanem az alliteratio, az ütemelőző, a négyüteműség, s általában az ő szerinte való „helyes“ szétdarabolás illusztrációiként.

Pedig hogy az említett XVI. századi írók valóban kész felező tizenkettősöket ismertek és írtak, az kétségtelen. Ezt a tényt nem lehet a szótagszám ritkább, vagy gyakoribb pontatlanságára való hivatkozással semmivé tudni. GÁBOR szeret fölényesen hivatkozni arra, hogy az ő teóriája nem él afféle kifogásokkal, mint némely versmagyarázóké. Ő csakugyan nem búvik el állítólagos másolási és sajtóhibák mögé: ő sajtóhibástul együtt el tudja helyesen ritmizálni a sort; sőt rosszszul elsült verset sem ismer. Igaz, hogy az ő teóriájával a prózát is el lehet fogadtatni négyütemes versnek. Tudvalevő azonban, hogy másolók, nyomtatók közön-kézen igen sokszor megrontották az eredeti szöveget. S ha ez megállapítható, akkor egyenest tudományellenes erőlködés a kézirat vagy nyomtatvány elferdüléseire építeni hangidom-értelmező elméletet. Kényelmesebb ugyan kiszelni valami jó tág elméletet, melynek

palástja alá minden odafér, semmint pl. az elének tett szöveget összehasonlítani variánsaival, legalább is azokkal, melyeket SZILÁDY ÁRON bizonyára nem ok nélkül közölt a Régi Magyar Költők Tára II. kötetének jegyzeteiben. Ha nem sajnáljuk a fáradságot, megállapíthatjuk pl. a következőket. Istvánfi Pál 1539-ben írt Volter és Grizeldisz-ét a debreceni 1574-i kiadás szerint közli SZILÁDY; ennek a szövegnek 824 sora közül nem-tizenkét szótagú 43: de a hat évvel későbbi kolozsvári kiadás szövegéből (SZILÁDY jegyzetei segítségével) ez utóbbiak közül kijavíthatni 18-at, s így már csak 25 marad „hibás“ a 824-ből. Dobai András verse (Az utolsó ítéletről) a közlött szövegben 196 sorból áll; ebből kettő volna a hibás, de variáns szöveg az egyiket azok közül is pontosnak mutatja. Kákonyi Péter Sámson-ának SZILÁDYtól közölt 376 sora közül 26 a nem-pontos: Bornemisza-féle változata segítségével ebből is pontosná válik 21. Ráfelelheti valaki, hogy igen, mert Bornemisza-nak s más variánsok kiállítóinak jobb volt a ritmus-érzéke, mint a szerzőké, s hogy ők már ismerték a négyütemesből kivált tizenkettőt. Ám ha úgy lenne, sem volna baj, mert e felfogás szerint is jóval Gyöngyösi előtt megvolt hát az a jobb ritmusérzék, meg az „alexandrinus“. Bornemisza valóban meg is mondja énekeskönyve ajánlásában, hogy „nem kicsiny nehézséggel“ kellett összeszededetnie az énekeket „holmi tudatlanoknak írásiból“, s hogy e miatt némely verseket magának kellett megváltoztatnia (SCHULEK TIBOR, Bornemisza Péter 138). — Ne esküdünk arra a szövegre, melyet csak az idők véletlene sodort asztalunkra! Istvánfi kolozsvári kiadása, melyből a debrecenit kijavítottuk, maga is tüntet fel „hibákat“, melyek viszont amabban nincsenek meg. „Grizeldiszt nevére előre megkérjük“, mondja a debreceni (186. sor), „Az Grizeldiszt is erről mi megkérjük“, írja szótagot sikkasztva a másik; amaz így mondja: „Minden akaratom“ (194. sor), ez: Minden akaratomat“; amaz: „Kölömb-kölömb“ (233. sor), ez: „Kölömb-kölömbféle“; amaz: „Az ég is az ellen ugyan zönög vala“ (234. sor), ez: „Az ég immár abban ugyan zeng vala“. — Variáns segítségével nem egyszer a cezura-hiba is kiigazítható. Kákonyi Sámsonának 63. sora a Hofgref-féle szövegben így hangzik: „De hol ezt vette, atyjának meg nem mondá“; Bornemiszában így: „De ezt ő hol vötte | atyjának nem mondá“; — 136. sora Hofgrefnél így: „Nem tudja vala i|pa mit gondolnia“; Bornemiszánál (értelem szerint is helyesen) így: „De nem tudja vala | ipa gondolnia“ (= elgondolni).

Hanem mit kereskedünk a legrégebb időkben, e primitíveknek tartott verselők körül? Ott van az atyamester, Gyöngyösi példája! BADICS FERENC tudós buzgalmának köszönhető, hogy ma már szinte az utolsó betűig számon tudjuk tartani szövegei sorsát. Tudjuk, hogy a Murányi Vénusz első, 1664-i kiadásán kívül, a kolozsvári 1702-in kezdve, Dugo-

NICSÉN, TOLDYÉN és sok máson folytatva, minden műve hamis szöveggel jelent meg egészen addig, míg BADICS 1905-ben (a M. Remekírók sorozatában) s azóta több ízben közzé nem tette az első, 1664-i kiadás hiteles szövegét, majd többi verseiét is. Nos, az 1664-i kiadásban is volt több „hibás“ sor; egy a BADICS kiadásában is változatlanul olvasható közülök: „Kötelet húznak a puskás kezekre“ (I. r. 84. vsz.); a többit BADICS, jórészt egy egykorú tulajdonos korrektúráira is támaszkodhatva, már kijavította. A sor-rövidülést azokban ily elírások okozták, mint: *Wesselni* (*Wesseléni* helyett, I. 60.), *Wesseln* (*Wesselén* helyett, I. 122.), *nyilván* (*s nyila van* helyett, I. 159.), *rád* (*reád* helyett, II. 112.). Más esetekben egy *ő*, vagy egy *az* maradt ki a sorból (I. 128., III. 380.), egy *az* pedig fölöslegesen szaporította a szót (I. 207.). Már pedig igazán nem tehető fel, hogy éppen Gyöngyösi követett volna el szótagszámhibákat, aki GÁBOR szerint még a félsorok szótagszámának is voltaképeni szabályozója volt.

De még Gyöngyösivel is mit sokadozunk annyit, mikor itt van Arany János *Összes Költeményei* címen egy idei, legújabb olcsó kiadvány, az Aczél testvérek kiadása. Ebből megtudhatjuk, hogy Arany ilyen „tizenkettősöket“ is írt, mint ezek: „Toldi György talán, s rókalelkű *bátyja*“ — „Nem tudja miért, de nincs maradása“ — „Hadd lézengjenek itt a tábor mellett“ — „(Gondolom), és itt vág át Averszához“ — „A másik semmi, csak Jézus betűje“ — „Ott a győzelem, hol az Istenkard van“ (156, 222, 228, 232, 247, 290); írt ilyen meg kurtábbat is: „Ily szép szavak után mindjárt kele“ (174.), meg ilyen hosszabbacskákat is: „Lepi bokrosan, mint a raj a virágos fát“ — „Látva, felel a kobzos: „Ne legyen félelmed“ (190, 235). — Mellékesen megjegyezve, a Tolnai-nyomda „Petőfi S. *Összes Költeményei*“ című, szintén olcsó kiadványa szerint Petőfi is jócskán írt hibás szótagszámú sorokat, csak a János Vitézben vagy tizenötöt!

Ha a filológiai és nyomdai akribia fejlettsége, a klasszikus szöveg tisztelete s az el nem maradható bírálat előérzete *ma* nem tesz lehetetlenné ily szövegrontást, mit tartunk a XVI. századi másolók és szedők szövegtiszteletéről, a nyomdák nem egyszer magyarul jól sem tudó korrektorainak hivatottságáról s a kezük közül kikerült szöveg hiteléről? Hofgref korrektorának a vétségeiről SZILÁDY többször ejt szót jegyzeteiben. Ha Arany szövegei véletlenül csak az Aczél testvérek kiadásában öröklénének át a jövő századokra, valamely akkori betűrági teoretikus bizonyára örömmel fedezné fel benne azt az igazságot, hogy a „szabadszótagszámú négyütemes“ még Aranynál sem vészett ki egészen, bár tagadhatatlan, hogy nála már tekintélyes arányban megindult a kötött képlet kiválása! (Különben A Hamis Tanú tizenkettősei közé Arany valóban elvegyített egy 13 szótagú sort — „Atya, Fiú, Szent-Lélek

hármias istenségre“ — a szabályos képlet zeneileg játékos változataként.)

Nem csupán a variánsok kötelező figyelembevételé juttat el a tényállás helyes megítélésére. Bizonyos jelek arra vallanak, hogy a szótagszám pontos megtartására igen is jól vigyáztak e korai verselők. Istvánfi hol *Grizeldisz*-t, hol *Grizeld*-et ír a szótagszám alkalmi kívánalmi szerint; Batizi (Jónás 115—6. sor) szótagszámgondját igazolja a műveltető képzőnek előbb egyszerű, majd kettőzések alkalmazása eme sorokban: „A hamuban üle, el-felkiáltata, A felséges király ezt kiáltattatja“; Szkhárosi Horvát sem ok nélkül választotta a szokatlanabb hosszabbik alakot ebben a sorában: „Hogy megcsalott téged a sok szerzetesség“ (Az emberi szerzésről 50. sor), a rövidebb (megcsalt) helyett; Kákonyi a Sámson nevet egyszer így ragozza: „Dalila Sámsonot hamar felserkenté“, a nyomban következő sorban pedig már így: „Sámson beszédével igen megrettenté“: nem kétes, hogy miért (Sámson 326—7. sor), s nem számítás nélkül hagyja ragozatlan a névutót e sor végén: „Irnak vala Trója törésének után“ (Astiages 5. sor). Sőt Fekete Imre is bizonyára a sorhossz kedvéért iktatja közbe az *és most* tölteléket e keltező sorában: „Ezer ötszáz negyven és most hatban szerzé“, pedig különben ez az ő Sámsonról szóló (Hofgréfnél megjelent) éneke tüntet fel legtöbb hibás sort (43-at 396-ból) az 1550 előttiék között.

Ez időszak verselői azonban nem szorulnak mentegetésre. Azon „régii jó verselőink“ legjava közé tartoznak ők, kikről ARANY természetesnek mondja, hogy nem egyszer botlottak (nem lévén még tudatos verselők); de azt is mondja róluk, hogy „így is a rhythmus fényoldala verselesőknek“ (V, 288). Istvánfi és Kákonyi „vétségeit“ már eléggé tisztáztuk, Dobai énekét egy sor híjján tökéletesnek leltük; hadd mutassam be a többiek tizenkettős és nem-tizenkettős sorainak arányszámait is. Batizi énekei így vallanak: Zsuzsánna históriája 244:4, Jónás 196:1, Meglőtt és megleendő dolgok 564:4, Izsák 108:5; Tar Benedek: Házasságrul 72:1; Szkhárosi Horvát versei: Vigasztaló ének 48:2, Kétféle hitről 308:19, Emberi szerzésről 84:0; Kákonyi Péter Astiagese 400:8. Ezekről bizonyára nem állíthatni, hogy ne tudták volna, mi fán terem a tizenkettős sor; s ha Horvát András egyik darabjában sokalná valaki a 19 nem-tizenkettőst, az nézze meg többi szerzeményei arányszámát. Különben is e számok csak azt regisztrálják, amit fülünk magától megérezett, szívünk-lelkünk gyönyörűségére. Mert ezek, mint mondtam, kitűnő verselők. Hogy a még eddig nem említett Farkas Andrást is, kinek verseléséről meglehetősen fitymálva szoktak szólni, illő módon megtiszteljem, ő másfajta sorokkal való kombinálásban is pontosan meg tudja tartani sorfajunk

méretét. A zsidó és magyar nemzetről szóló szerzeménye (1538) hatsoros strófából áll, a strófa sorfajai pedig ily megkötött rendben váltakoznak: 12, 11, 12, 13, 12, 13. Az ő versében tehát oly méretek szomszédságába került a tizenkettős, melyekkel nemcsak a szövegrontók, hanem a jó ritmus-érzékű szerzők is felcserélhetik s nagyobb kár nélkül véthetik össze koronként, mert a 13-asnak hetes félsorát szaporázással, a Farkas előtt ismert, 6 + 5-re vagy 5 + 6-ra oszló 11-esnek ötös félsorát nyújtással könnyen hozzáigazíthatni a hatos félsorok időhuzamához. Farkas azonban ellenáll a szomszédos sorok csábitásának, s nem enged a tizenkét szótagból. Sőt, hogy ezt se hagyjam említetlen, ő az, aki ily nehéz helyzetben először írja azt a másfajta 11-est (4 + 7-re, de már 4 + 4 + 3-ra is tagozódót), mely ő utána a század egyik legkedveltebb sorfajává lett. Ezt, s a 13-ast el-elvétí, de épp a tizenkettőt egyszer sem a 177 közül! Csak strófái rímtelen kihangzása takarta el következetes voltának, csaknem azt mondhatnám: tudatosságának „fényoldalát“.

Sormetszet dolgában is éppoly jók e szerzők versei, mint szótagszámra nézve. Talán leginkább Batizi Zsuzsannáját s Jónását emelhetném ki közülök ebből a szempontból, meg Dobait és Tart. Magyaros inverzióik pedig valósággal Arany legművészebb képleteinek az előfutárai, nyilvánvaló bizonysgául annak, hogy Arany e tekintetben is hagyományra támaszkodott. XVI. századi verselőink ily Arany János-szerű szó-rakásaiból talán szabad lesz szolgálnom egy kis szemelvénnel.

Félelmes szőőnek engem alejtátok (= alejtátok engem) — Régi jó barátim nekem kik valátok (= kik nekem régi jó...) — Azkort az papoknak vala tisztességek, Mikoron... (= azkort vala) (Apáti); — Látod az életnek, uram Volter, útát (Istvánfi); Micsoda fa alatt beszélteni látád? (= micsoda fa alatt látád) — Dániel próféta ezt régen megírta (= írta meg ezt régen) (Batizi: Zsuzsanna); Nézi vala, hogyha a város elsüllyed (= hogyha elsüllyed-e) — Ezön te bánkódol, nem a nagy várason (= ezen bánkódol te) (Batizi: Jónás); Te ezt eszedben oh vak világ nem veszed (= nem veszed eszedben) — Mert a foltos hitröl csak szólni akartam (= csak a foltos hitröl akartam szólni) (Horvát András: Kétféle hitröl); Ha reád, akarod, haragom ne vegyed (= ha azt akarod, hogy reád ne vegyed haragom) — Tartá fel a pásztor gyermeket fiáért (= fiáért tartá fel) — Gyermeket Harpagus miként el-kivitte — Panaszt ennél többet ű sokat számlála — No nem vára üdöt Cyrus sokat ebben (Kákonyi: Astiages).

Lehetetlen nem érezni, hogy ily esetekben a verselő ideális ritmikai követelményekhez (szótagszámhoz, nyomatékhoz, met-szethez — rímhez is) igazítja hozzá, gyors átforgatással, a mondattani rendet, s talán, mint meglátjuk, más rendező elvet is szemmel tart. (Ritka hozzáértéssel szól az efféle szerkezetekről GYOMLAY GYULA két, nagyérdékű tanulmánya: A felolvasó- és szavalóművészetéről: BpSz. 1939. ápr., — meg: Inverziók és choriambusok Arany J. tizenkettős verssoraiban. Akad. 1939.)

Bizonyos mondatrészek metszetszemléli elhelyezkedése tekintetében is megtaláljuk itt már ugyanazon jelenségeket (ismétlem: pontos szótagszám és hatszótagos félsorok keretei közt!), melyek meglétét Gyöngyösiben GÁBOR alaptalanul tagadta, a későbbieknel pedig átalakulás eredményének minősítette. Ilyenek:

Másodszor mikoron | nyolcszáznyolcvannyolcban (Farkas András); Istvánfi Pál mikor | vala jó kedvében; Mert az idők miként | folyóvizek múlnak; Ezt egészben az kik | beszállották vala; Én igyemet, most ezt | is reája hagyom; Kire tüket mind fel | készülnie hagyá; De gondolatomban | sem hagyom hogy tennék; Hogy azt ne kesergesd | meg bosszúságokkal (Istvánfi); És esmétlen egybe | találkoztak volna (Batizi: Zsuzsánna); Ott a hívek olyan | feleletet tesznek (Dobai); És íletek akkor | leszen egyességben (Tar); Krisztus urunknak de | mind ellene mondnak; Reggel a papok ha | börtökben felkelnek (Szkh. Horvát).

Előfordul, ritkán, a szóközépi metszet is:

Es vígan ti magzat | tokat láthassátok (egyetlen eset Istvánfinál!); Minden országnak szer | zője és ótalma (Batizi: Meglőtt dolgok).

Különösnek tetszhet, hogy az egyébként oly jó, szinte pattogós verselésű s kitűnő ritmusérzékű Horvát András az első, ki aránylag sűrűbben él szóközépi cezúrával:

Ha fogadásunk tö | kéletesen volna; Adám atyánk a bűn | be hogy elbésésék; Senki ne mondjon el | lene a Krisztusnak; Cselekedését pá | pának ím megmondom; Vajki okosok ak | koron a barátok (Az fejedelemségről. — Variánsa nincs!),

— de éppen mert a félsorokra tagolódás oly világos a legtöbb sorában, jól tudja, hogy azok közt néhány ilyen tökéletlenebb könnyen elcsúszhat, és nem felejtetheti amazok tiszta ritmusát.

Korántsem titkolom el, sőt felhívom rá olvasóim figyelmét, hogy a cezura mellékén hozzátartozóiktól elszakadó szók közt ekkori verseinkben a névelő szerepel legritkábban, szinte alig-alig. Mindössze Batizinál találtam egy példáját: „Egy kis férget, ki a | borostyánt megrágja (Batizi: Jónás); — Szkh. Horvát Andrásnál meg ezt a négyet: „Senki sem tilt meg a | jó cselekedésről, Kit az isten kíván | a keresztyénektől“ (így, egymásután a két változat!); „Ennek utánna a | Bódogasszon napján“; „Jusson eszedbe a | szent Pálnak mondása“; „Elveszt az isten az | nagy sok hamisságért“. — Érdekes, hogy e részben is csaknem egyedül marad Horvát András. Ez pedig arra int, hogy ismerjük fel már a legkorábbiak közt is az egyéniség szerepét a verselésben. Szkhárosi is, Petőfi is igen jó verselő, s maga korában mindkettő többet mer, mint mások. Hogy különben ez elszakított névelőjű sorok a mi fülünkben kitűnően hangzanak, azt már most is kimondhatjuk.

Gyöngyösi előtti, de az előbbiek után egy emberöltővel

későbbi időkből még az egy Balassa Bálintra vessünk egy pillantást.

Az ő verseit is általában csak másolt, sőt másolatból másolt szövegekből ismerjük. Istenes énekeinek VARJAS BÉLA által meghatározott és hasonmásban nemrég közzétett, bécsi első kiadása (Bp., 1941.) ezen a bajon, sajnos, nem sokat segít. DÉZSI kiadása lehetőleg ragaszkodott a XVII. századi Radvánszky-kódex szövegéhez. Ennek elején azt olvassuk a költő bennefoglalt verseiről, hogy a maga kezével írt könyvéből írták ki szóról-szóra, s ami kevés vétség esett a másolásban, az csupán Balassa írásának „nehéz olvasása miatt“ lett. Alighanem e nehéz olvashatósága miatt rontották, „vesztegették meg“ másolói, mint maga panasolja, verseit még életében. Ehhez képest viszonylag jó állapotban szállt ránk szöveg-hagyatéka. Tizenkettősökben (tisztán, vagy más sorfajokkal versszakká kombináltan), ha csak a kétségtelenül tőle származottakat számítjuk, 26 darabját írta. Ezek közül tizenegynek minden sora pontos szótagszámú; tizben csak 1-1, egyben 2 sor, kettőben 3-3 sor, végül egyben 4, egyben 6 sor a nem pontos szótagszámú.

A hibás sorok többnyire maguk sejtetik, hol rejlik a „vétség“ fészke; egy-egy ötöt (öt helyett), egy fölösleges *ti*: önként jelentkezik a szótagtöbblet okozójaként; viszont egy-egy kimaradt *így, ő, is*, egy-egy rövidebb szóalak a hosszabb helyett (*panaszodom a panaszkodom —, rám a réám* alak helyett) okozhatta a szótaghiányt. Van a hibás sorok közt 14 szótagos („Kitül szívem hal, vész, mint nád idestova inog“: egyetlen hiba a 34. sz. darabban!), van 10 szótagos („Kire függesztettek három gyöngyöt“: egyetlen hiba az 51. sz. darabban!): senki sem fogja elhinni Balassáról, hogy e sorok ily ritmustalan mérettel kerültek volna ki a keze alól. — Említettem egy 4 hibás sorral dicsekedhető darabot; ez a 49. számú; nos, mind a négy sor 13 szótagú és utolsó sora a maga strófájának; tudjuk, hogy van egy „12, 12, 12, 13“ összetételű strófa képlet a XVI. században, s később is: másoló könnyen átlejthetkezik a csupa tizenkettősből álló strófa ritmusából ebbe a másikba; a mi esetünkben egy *ő*, egy *más*, egy *te* látszik gyanús szaporításnak. Éppen ily „12, 12, 12, 13“ szerkezetű a leghibásabbnak látszó, 55. sz. darab strófája, mely a „Toldi Miklós“ nótájára megy; ez é a 6 hibás sor rekordja. De a hat közül egy csak kilenc szótagból áll („Mint őrzi, szereti ő nyáját“), kettő viszont 14-ből („Azért hogy inkább szerette Theseust, mint bátyját“; „Sigismunda megölte ő magát Gysquardusért“; aláhúztam a sejthetőleg utólag betoldott elemeket); ismétlem, hogy Balassáról sem ily idéetlen sor-rövidítést, sem ily durva sornyújtást nem lehet feltenni; maradna még ugyane darabban 3 tizenhármas, de ezek elseje („Ki úgy szeretett együtt nevelte leányát“) értel-

metlen voltával tiltakozik hitelessé deklarálása ellen, a másik kettőben pedig alighanem egy-egy latin név okoz látszólagos zavart: de a *Lavinia* meg a *Leucippe* név aláhúzott része diftongusnak, s így egy szótagnak számíthat, nem kettőnek, aminthogy Gyöngyösinél is több példa van hasonló hangoztatásra, vagy szótagszámlálási elvre.

Ha még leghibásabbnak látszó darabjában is ily nyilvánvaló, hogy más rontotta el az ő jó versét, összevissza alig marad szövegeiben valami kifogásolható szótagszám-vétség. De ha minden hiba tőle magától származnék (ami ki van zárva), akkor is összesen 28 hibás sort írt volna 914 közül. A valóság az, hogy ő sem valami szabad szótagszámú négyütemes, hanem pontos tizenkettős sorokat írt. S ezen nincs mit csudálkozni. Ő már magyar hagyományból ismerhette meg a sorfaj tökéletes példányait, s neki, a nagy költőnek, a vers-ritmus többet jelentett, mint derék verselő elődeinek: nem csupán az „énekelhetős” formai feltételét, hanem éneklésre készítő, azonos ihlettel sugalmazó erőt.

Hogy az ő tizenkettőse egyúttal felező is, vagyis a hatodik szótag után tartja a metszetet, azt szükségtelen számadatokkal igazolni. Mind a szótagszám, mind a metszet szabályossága tekintetében kiegészíti a tizenkettősök vallomását a Balassa-strófában háromszor ismétlődő $6 + 6 + 7$ periodusok $6 + 6$ eleme, mely voltaképp két felsorára tördelt, s így aztán egy hetes soreslemtől elkülönített tizenkettős („Vitézek, mi lehet E széles föld felett”; „Holott kikeletkor A sok szép madár szól”, stb.). Ezekben a sormetszet (középrímmel is jelzetten) oly határozott, hogy bátran sorhatárrá léphet elő.

Valamint szótagszám és metszet tekintetében éppoly kész típusa a sorfajnak a Balassa tizenkettőse, akár a Gyöngyösié s a Mohács körüli és utáni verselőké: úgy a metszet s a metszetmellék mondattani jelenségei tekintetében is azokéval egyezik.

Megenged magának szóközépi metszetet is, mint Gyöngyösi:

Bízzék lelked egye | dül csak az Istenben (6. sz.); Hogy ne lássa ellen | ség veszedelmedet (7. sz.); Régi szentek házas | ságát te szerzedet (21.); Sámson is csak szép Da | lila miatt veszett (63.); Sőt te is oh én sze | rmes ellenségem (65.); Cupidóra gyermek | személt hogy irtanak (79. sz.).

Ismeri a különféle „elszakításokat“:

az i g e k ö t ő é t: Azt végezték, hogy el | fogyassák életem (7. sz.); Te nyitod rózsákat | meg illatozásra (36.); Bizonyits ezzel is | meg, hogy szereted jól (63.); — a t a g a d ő s z ó é t: Pedig érte és nem | másért vagyok ebbe' (29.); Mert miként hogy test nem | élhet lélek nélkül (29.); Mint hatalmasnál nincs | személyválogatás, Így szerelemnek is | nincs semmi választás (55.); — a k ö t ő s z ó é t: Azért felejts el, mert | nincs több orvossága (63.); Nem úgy megyek el, hogy | lennék nálad nekül (29.); Ha szinte aluszom | is, álmodom víle (55.); — a v o n a t k o z ó n é v m á s é t: Mert ő az, akinek | hatalmában az ég (18.); Mert nem gyermek, aki | bír mindent világban (79.); — magát a névmást is elemeire bontja szét: Nem szükölködik, a | ki ennyi sok jót oszt (79.).

De, legalább tizenkettősben, nem vettem észre, hogy ismerné a névelő elszakítását.

Az enjambement-t is megengedi magának, akár Gyöngyösi.

Mind megkötöttség, mind olykori szabadság tekintetében beleilleszkedik a sorfaj Gyöngyösi előtti és Gyöngyösi-féle típusába.

4. Mondattani és ritmikai szerkezet viszonya.

Történeti adataink világánál GÁBOR állításai nem bizonyultak elfogadhatóknak. A felező tizenkettős sorfaji határozmányait nem Gyöngyösi állapította meg egy szabadabb képletből való kifejlendezés végeredményeként; e sorfaj már Mohács körüli emlékeink között, s tovább a XVI. század folyamán minden lényeges határozmányával együtt mint minden más sorfajtól világosan különböző s kifogástalan példányok százaival képviselt kötött sorképlet tűnik fel kész kialakultságban. Másfelől: azok a versmondattani jelenségek, melyek alapján GÁBOR lényegbe vágó különbséget vélt felfedezni e sorfaj Gyöngyösi- és Arany-féle ritmusa között s organikus átalakulást a sorfaj Gyöngyösi utáni, főképp XIX. századi történetében: megvannak, nemcsak a végponton (Aranynál, Petőfinél), — nemcsak a kezdetnek megtett, s olyanokat egyáltalán nem ismerőnek hirdetett Gyöngyösinél, hanem Gyöngyösi előtti, XVI. századi, legrégebb tizenkettőseinkben: a sorfaj valódi kezdeteiben is, világos jeléül annak, hogy a sorfaj „organizmusa” kezdetől fogva megtúrte őket, s nem kellett miattuk átalakulnia.

Mindezt megállapítva, fentmarad a kérdés: ha a tárgyalt versmondattani alakzatok nem bontották is meg a sorfaj organizmusát, vajjon esetleges elszaporodásuk, gyakoribbá válásuk nem hatott-e módosítólag a sorfaj ritmusára?

Gyakoribbá válásukról nincsenek pontos adataim. Csak a névelő mondattanellenes viselkedéséről állíthatom bizonyosan, hogy az kezdetben csaknem teljességgel hiányzott, hogy tehát idő jártával gyakoribbá vált. Tudnunk kell azonban, hogy a vers emberi mű, s esztétikai érdekű tünemény lévén, fejlődésében, kivált a szervezetét nem érintő változásaiban nem várhatni egyetemes érvényű korszerűségeket; változásai intézésében nagy része van a sablonnal bármikor szakítani kész egyéniség szabad tetszésének. Az, amint kedve tartja, kezdhet soha nem látottat, tudatosan, akarva korszerűtlenkedhet, feltámaszthat kihalt ritmusokat, műfogásokat, s lenézett ódiságokba lehelhet üdítő szellemet. A mi mondatképleteink szaporaságában se keressünk minden áron törvényszerűséget, s egyének jellemző tulajdonságait ne általánosítsuk.

De kérdés az is (s erre készülök még feleletet adni): vajjon a tárgyalt képletek egyfélék-e igazán a vers szempontjából, s ritmikai jelentőségük tekintetében nem kell-e közöttük különbséget tenni? Erre a kérdésre, aki példáimat s a GÁBORÉIT végigolvasta, maga megfelelehet.

A névelő elszakítása, mint egyszer már érintettem, egyáltalán nem sértette ritmusérzékünket. Ez a sor: „Senki sem tilt meg a | jó cselekedésről“: korántsem hangzik rosszabul fülünkben (sőt tán jobban hangzik), mint ez a reakövetkező: „Kit az isten kíván | a keresztyénektől“ (Szkhárosi). Ellenben a tagadószó ilyen elszakítása: „De a hallgatást nem | soká bírja ő meg“: bántón hangzik, míg a maga mondatszakaszában való megmaradása („Mert beteg lelkének | nem lelt orvosságot“) kitűnő hangzatot ad. — A névelővel egy megítélés alá esett ritmusérzékünk szerint a vonatkozó névmás („Valakinek az ki | titkot akar írni“), meg a kötőszó („Senki sem hinné, hogy | kedves öccsét érti“): az ő átszakadásuk szintén nem tetszett erőszakoltnak. Viszont a tagadószóval estek egy megítélés alá: az igekötő („Azt végezték, hogy el | fogyasszák életem“), a megkülönböztető jelző („Nagyot nem bír az kis | erő tehetsége“), s más, fentebb látott tapadmányok kezdő elemei („Az egekhez annál | inkább közelítik“): ezek elszakadását erőszakosnak éreztük.

Ritmusérzékünk vallomása tehát különbséget tett a két csoport között: a névelő-típusúak elszakadása ellen semmi kifogása nem volt, sőt azt, hogy őszinték legyünk, szívesen fogadta, viszont a tagadószó-típusúak elszakításában zavaró erőszakot érzett. Miért? Nyilván nem a mondattani kötelék eltépését fájlalta, hisz ebben a tekintetben a két csoport nem különbözik egymástól. Ellenben igenis különböznek abban, hogy a névelő és társai hangsúlytalan (de hangsúly előtti) —, a tagadószó és társai hangsúlyos (de hangsúlytalanul folytatódó) kezdő elemei a maguk mondatszakaszában; am azok átszakadása ennél fogva nem zavarta, emezeké átbillentette a vers nyomatékrendszerét. A névelő és társai átszakadásával ugyanis hangsúlytalan szótag került az első félsor végére, mely ritmikailag úgyis nyomaték-talan hely, ugyanakkor pedig hangsúlyos szótag került a második félsor elejére, mely ritmikailag valóban nyomatékot követel („Senki sem tilt meg a | jó cselekedésről“). A tagadószó és társai átszakadásával azonban ritmikailag visszás helyzet állt elő: hangsúlyos elem került az első félsor végére, hol pedig nyomatékra semmi szükség, ugyanakkor viszont hangsúlytalan szótag került a második félsor élére, mely pedig nyomatékot követel. Ezek átszakadása mintegy vontatójától fosztotta meg a hanguszályt, mozdonyától a szóvonatot („De a hallgatást *nem* | soká bírja ő meg“).

Nem a mondattani rend épségben hagyása vagy megsértése támaszt hát bennünk jó, vagy visszás érzést, hanem igenis a

ritmikai, a zenei szerkezet követelményeinek kielégülése vagy hoppon-maradása.

A mondattani tagozódás sérelmét csak akkor vesszük zokon s érezzük szinte fájdalmasnak, ha egyúttal ritmikai, zenei igényeinket is sérti. Az a sérelem, legyünk meggyőződve róla, éppúgy bántotta Istvánfi, Batizi, Balassa, Gyöngyösi, vagy Arany ritmusérzékét, mint a magunkét, s megvan az oka, miért nem védekeztek ellene következetes szigorral. Tudták, amit mi is tudunk (s verstani irodalmunk sem hagyott említetlen), hogy a vers versváltását nem soronként szokás felfogni, szürsölve bírálni; tudták, hogy egy folyamatos verszetben a választott (az inspiráló) sorfaj nagyszámú, tökéletes képviselői kellőképp megkötik annak jellegzetes ritmikai rendjét, s e tökéletes sorok zenéjét fogja fel, azokéval ringattatja magát hallgatójuk, olvasójuk is; az elfajzott sorok ellenállását pedig játszva nyeli el az uralkodó képlet zenéje, ha énekelik, s törli el az ép hangidom továbbható emléke, meg a jó ízlés elsimító tapintata, ha felmondják. Igazi művész pedig rendkívüli hatásra értékesítheti mind az ép típustól való alkalmi eltérést, mind az ahhoz való visszasímulást, visszaedeseést, újból megszülető tiszta harmóniát.

A magyar verselési gyakorlat azonban kezdettől fogva ismerte enyhítő szerét is a szabálytalanság rossz hatásának. Az inverziókról szótomban céloztam azoknak egy bizonyos rendező elvére is. Most mondhatom meg, hogy miben áll az. A páti e sorában: „Félelmes szűőnek | engem alejtátok“: az *alejtátok* el van szakítva első félsorbéli, hangsúlyos határozójától („félelmes szűőnek“) s még egy közbeékelte szóval (*engem*) el is távolítva tőle. Ha a maga mondattani helyén megmaradt volna („Félelmes szűőnek | alejtátok engem“), elszakíttatását ott, társa közvetlen közelében, élénkebben érezné, metszet és szűnet mondattanilag indokolatlan, éreztetésük a felmondásban erőszakolt lenne; így eltolva azonban kivonatik az első félsorbéli hangsúly közvetlen uralma alól, eléje pedig oly szó kerül, mely a metszet előtti mondatrésztől mondattanilag teljesen független, annak hangsúlya alá, azzal egy szószerkezetbe semmiképp sem tartozik, attól ennél fogva metszettel és szűnettel mondattanilag indokoltan, s a felmondásban (hangoztatásban) is önként válik külön. Hasonló megfigyeléseket tehet az olvasó más inverziós példákön is. Mennél hangsúlyosabb a metszet előtt magárahagyott, s mennél rövidebb szó a tőle elszakadt fél, annál határozottabban ki fog tűnni a mondottak igazsága. Pl. ebben a sorban: „Poharunkban *vérré* | a lakoma váljon“ (Buda Halála IX. 51.) sokkal kevésbé bánt az összetartozók inverziós szűttolása, mint bántana megbontatlan szószerkezettel és szokott szórenddel, így: „Poharunkban *vérré* | váljon a lakoma“. Az *alejtátok*, ha ott marad is a metszet mellett, elég hosszú szó ahhoz, hogy (ARANY LÁSZLÓ ismert

törvénye értelmében) könnyen, sőt önként áttörjön egy új ritmikai szakaszba, a *váljon* azonban, ez a rövid, kétszótagú szó, kevésbé tud önálló ízületté különszakadni a maga hangsúlyos (*vérré*) társától. Idézek még egynéhány példát:

Látod az életnek, | uram Volter, útát (Istváni); Micsoda fa alatt | beszél-
leni látád? (Batizi: Zsuzsánna); Mert a foltos hitről | csak szólni akartam
(Horvát András); Mennybéli szép harmat Tégedet mosogat (Balassa: A füle-
miléhez); Remélem, hogy hamar szép kezét foghatom (Rimay: Oly nehéz...);
Grádicsos ráncokban az homlokát vette (MurV. I.); Setét éjjeli gyász
az egeket telé (uo. II.); Szomorú rabságra az Máriát vinnék (uo. III.);
Edes anyád asszony ezt neked küldötte (Toldi X.); Tündér palotának | bizo-
nyára hinnéd (Buda Hakála I. 5.); Hódoló mosolynak | arcát lepi máza (uo. I.
9.); Vajh kire a szörnyük | mostan fegyverkeztek (uo. IV. 4.).

Olyanféle kiegészítő fogás ez a metszet sérelmének elütésére, helyrehozására, amilyen az úgynevezett közölés a sorhatár sérelmének (enjambement-nak) orvoslására („Azért mi is bűnünk-
ből — Feltámadunk vétkünkől“). Mindkettő valamely felemás helyzetet tisztáz: a csak vonakodva s félig-meddig leszakadónak teljessé teszi a leszakadását s új egységben önállósítja. Csak-hogy míg a közölés helyénhagyja az elszakadt elemet s toldalékkal egészíti sorra, e most látott alakzat (eltolás) eltolja a maga helyéről egy előtéttel, s úgy és azzal egészíti ki egyszersmind félsorrá.

Versmondattani két csoportunk közül csak az utóbbinak (a tagadószó-típusúnak) lehetett volna a sorfaj szerkezetét megbontó jelentősége ritmikai szempontból, mert hangsúlyeltolódásával a félsorokra-törést (a metszet érvényesülését) megakadályozza. De tette azt kezdettől fogva, s íme szinte kezdettől fogva kifejlődött ilyen eredeti, művészi leleményre valló ellenszere. Elszaporodása mértékéről nincs pontos tudomásunk, de uralkodóvá, sőt még csak oly mértékben gyakorivá sem vált soha, hogy miatta ne érvényesülhetett volna a felezés tiszta ritmusa. Arany s Petőfi, ha előfordul is verseikben, bizonyára nem kedvenceikként éltek, sőt lehetőleg kerültek a sűrűbb találkozást vele.

A másik csoportbeli szólamkezdők (névelő, vonatkozó névmás, kötőszó) elszakadása, s az így létrejövő versmondattani alakzat, mint láttuk, önként beilleszkedik a sorfaj ritmikai szerkezetébe; annak „átalakulását“ illetőleg tehát semmiféle szerepe nem lehetett, akár ritkán, akár sűrűbben fordult elő. De van köztük egy: a névelő, mely, mint többször jeleztem, legrégebb emlékeinkben nem, vagy nagyon elvétve, s Gyöngyösi-nél is aránylag ritkán szakad külön, viszont Aranynál, Petőfinél már sokkal sűrűbben. Ezért neki mégis csak illő lesz némi figyelmet szentelni s levonni észleleteinkből a tanulságokat.

Tudjuk, hogy nyelvtudományunk szerint a határozott névelő mutató névmásból vált azzá, egy másnemű mondattani

funkció vállalására. (KLEMM, M. tört. mondattan 317). A mutató névmás hangsúlyos volt, névszója pedig hangsúlytalan: „*az* (= *azon*, *amaz*, *azaz*) ember“; a névelő, ma, hangsúlytalan, viszont névszója hangsúlyos: „*az ember*“. A mondattani funkció s vele a hangsúly-képlet megváltozása lassú folyamat lehetett, s nem történt meg, vagy nem vált közkeletivé hosszas átmenet nélkül. KLEMM (319) szerint a határozott névelő használata a XV. század folyamán már ki volt fejlődve. Maga a funkcióját változtató szócska azonban hangsúlyozás tekintetében is soká kétlaki jelenség lehetett. Kérdés, mikor emlékeinkben a mi érzésünk szerint névelői tisztben bukkan fel, nem őrizte-e még folyvást névmáskori nyomatékát. Ha igen, akkor nyomatékos volt a versben is, a tizenkettős második félsorának az elején. Vajjon nem e szívósan megmaradó, erős hangsúlyozottsága késleltette-e abban, hogy más szólam-, vagy szerkezetkezdők (vonatkozó névmás, kötőszó) példáját követve, ő is hajlandó legyen megválni a maga tartozékától (főnevétől), s áttörjön az első félsor végére? Mikor ezt már sűrűn megcselekedte, nyilvánvaló, hogy névelővé átváltozása befejeződött, s egykori hangsúlyához immár nem ragaszkodott. Tudjuk azonban, hogy bizonyos körülmények közt még ma is kívánja, versben pedig (félsor és ütem elején) vállalja, ha kell, a nyomatékot. (Vizsont némely vidékünk ejtésében „*azóta*“ szavunk mutató névmási eleme mintegy névelő módjára elsúlytalanodott: „*azóta*“). A nyelvtudománytól váránk felvilágosítást hangsúlyozásunk (hangidomunk) történetének efféle részleteiről. Bizonyos versmondattani jelenségek előidéző okai közül csak az ő segítségével tudnók kiválasztani a tisztán ritmikaiakat.

Névelő és kötőszó ritmikai szerepéről, metszet általi el-, vagy el nem szakíthatásáról s Arany verselési gyakorlatáról lévén szó, lehetetlen nem idéznem magának ARANY JÁNOSNAK éppen idevágó nyilatkozatát.

ERDÉLYI JÁNOS a Pesti Napló 1856. augusztusi számaiban bírálatot tett közzé Arany verseiről, verselésében is kifogásolva egyet-mást; így Keveházában azt, hogy a „*met*“ nem mindig osik a kellő helyre: „*névelő, kötszó, összetételek külön, két sorra szakadnak, esnek el*“, mint pl. a névelő emitt:

A széles völgy egy lábnyom: a
Sulyos had óriás nyoma.

Megállapította, hogy a Katalin hét egymást követő sorában „*négyszer van elkövetve vétség a met ellen*“ (Pályák és Pálmák. 1886. 417—8).

ARANY magánlevélben válaszolt neki. Felvilágosította azon meglepő tévedéséről, mintha a kifogásolt két költemény magyar nyolcasokban volna (holott jámbusokban van) írva, s aztán egyebek közt a metszet kérdéséről így nyilatkozott:

„Kétségtelen előttem, hogy caesura által névelő, kötszó, elszakadhat a rhythmus sérelme nélkül. »Menjen ki a || nagy erdőre« (Népd.) helyes rhythmust ad; csaknem helyesbet, mintha az *a* is caesura után esnék Miért? Mert így a hangsúly mindenik szakasznak éppen első szótagjára esik: »Menjen ki a nagy erdőre«. A hangsúly nincs névelőn, kötszón: ha tehát a caesura után ezek esnek, úgy bágyadtabb a rhythmus, melyet hangsúly nem elevenít.“ (Uo. 488 és Hátrah. Munk. IV, 97.)

ARANY tehát, mint különben is bizonyosra vehettük, korántsem azért szakít el hajdani elődeinél talán sűrűbben névelőt, kötőszót, mintha a cezurat félvállról venné, s ritmusa jellege a Gyöngyösiéhez képest megváltozott volna; sőt ellenkezőleg: azért, mert így (szerényen fejezve ki magát) „csaknem helyesbnek“ érzi a ritmust, hangsúlyt tehetvén a metszet után, hangsúllyal hangsúlyozhatván a metszet mélységét, szélességét, valóságát. Hogy a már „bágyadtabb“ ritmusúnak érzett régi szerkezetet nem cserélte fel mohón e „csaknem helyesebb“ ritmusával, sőt hogy az ő verselésében is amaz maradt az uralkodó, azt fentebb már számszerűleg igazoltam. Visszamenőleg pedig azt az előbbi állításunkat is megerősítve látjuk e nyilatkozatával, hogy a hangsúlyos elemet (a tagadószó-típusút) a ritmikailag nyomatékos helyről, ütem vagy félsor elejéről elszakító, tehát ritmus-bágyasztó szerkezet nem lehetett valami szívbeli kedvence. Idézett önigazolásában arra hivatkozik, amire Apáti, Balassa, Gyöngyösi és minden jó verselő hivatkozott volna: a „helyes ritmus“ mindenkor azonos érdekére, amely a mondattani rend s a hangsúlyozás történeti változásaival is magát szolgáltatja ki, s nem hajlandó velük s miattuk változni.

Hogy ARANY nyolcas sorfajt idéz példának s nem tizenkettőt, abban, remélem, senki sem keres akadékat. Metszet, nyomaték, tagolás kérdései nincsenek éppen csak egy sorfajhoz kötve. Különben pedig ARANY első idézett mondata sorfajra való tekintet nélkül, általános érvénnyel kodifikálja tételét.

Nyilatkozatával voltaképp két mondatképlet ritmikai értékéről mondott véleményt, az ERDÉLYTŐL kifogásoltat is védelmébe véve. Az egyik képlet (az ERDÉLYI kedve szerint való) felbontatlan hagyja a névelős szerkezetet, vagyis mondattani egységgel elégíti ki a ritmikai tagolás igényét; a másik lemond a mondattani egység előnyéről, s zenei nyereséggel (ütemkezdő nyomatékkal) kárpótol érte, ugyanakkor minden egyéb ritmikai szükségletet is kielégítve. Amaz a gondolat, a mondattan, emez a forma, a hang (a zene) uralmát biztosítja inkább a versritmus folyamatában. ARANY verselési gyakorlatában megállapítható a zeneibb típus felé való törekvés. De nagyban és egészen a magyar vers története is hasonló jellegű fejlődést tüntet fel: a beszéd zenei tényezőinek a réginél teljesebb érvényesítése felé. Erre az énekszótól való megválása ösztönözte általánosságban: az elmaradó dallam pótlása végett lett ráutalva a beszéd tulajdon zenei elemeinek az addiginál tervszerűbb kiaknázására. Ebben a fejlődésben volt, bár nem kezd-

ményező, de korszakos hatású szerepe Gyöngyösi-nek, s ebbe a fejlődési rendbe illeszkedik bele a metszetmelléki jelenségek azon zeneibb elrendezkedésű változata is, melyet névelő-típusúnak kereszteltünk el. Nem illeszkedik azonban bele, sőt a zenei taglalást zavaró elrendezkedésnek bizonyult a tagadószó-típusúaké; épp ezért nem szaporodhatott el még a ritmikai fegyelem legnagyobb lazulása idején sem annyira, hogy az ép szerkezet normáját megdönthette volna. Nem átalakult a felező tizenkettős, hanem teljesebben megvalósította a dallamban adva volt zenei ideált. E tekintetben a fejlődés általános menetét koronként és egyénenként visszaesések, ellenkezések, de kimagasló tünemények, sőt túlzások, pedantériák is változatossá és egyenetlenné tették.

5. Vers-eszmény és vers-valóság.

A vers felmondása.

Ha a hangsúlytalan kezdetű, de ép mondatszakasz, meg a hangsúlyos kezdetű, de csonkult elejű mondatszakasz egyaránt megfelel (mint ARANY is vallja) metszet utáni ritmikai egységül, akkor, mint már egyszer kérdeztem, mi képesít két ily különmemű változatot egyazon ritmikai cél elérésére, s mi az a ritmikai cél?

A cél: a sorfaj zenei ideáljának megvalósítása a beszéd eszközeivel. A zenei ideál: egy 12 mozzanatú hanghuzam kettéosztása két egyenlő időtartamú, magáról kezdőnyomatékkal jeltadó, egymástól szünettel elválasztott hangszakaszra. A hanghuzam mozzanatai a beszédben a szótagok; ezeknek valami módon hatosával kell összetapadniok, mint tapadmánynak élnyomatéokra szert tenniök s egymástól szünettel is elkülönül-niök, hogy megvalósíthassák a zenei, a vers-eszmény idő-szerkezetét. Nos, a beszéd nem mindig ajándékozza meg mind e kellékekkel a zenei ideált megközelíteni vágyó verset. Leg-ideálisabb (bár nem okvetlenül egyszersmind a legtetszőbb) megvalósítása a versnek, ha valamennyi említett zenei követelménynek eleget tud tenni a beszéd törvényeinek is teljes tiszteletbentartásával. Ily értelemben ideális sor pl. ez: „Pendül a kapa most, letevő a gazda“. Időfelező tagoltsága megvan, felsorai nyomatékkal kezdődő hangszakaszok s egyúttal teljes, magukban is megálló, és ennélfogva egymástól szünettel is önként szétváló mondatok. Az ily önként való szétválás, feleződés ténye az, amit a feleződés helyére és időpontjába oda-képzelt personificatióval sormetszetnek nevezünk, mintha ritmusintéző hatalom vagy akadály lenne, holott csak a ritmusintéző erők tökéletes működésének érzékelhető tünete. E legtökéletesebbtől számtalan változat vezet lépcsőzetesen lefelé a sorfaji jelleg minimális érvényesüléséig, amikor aztán a zenei követelmények: felezés, tapadás, szünet, élnyomaték

kielégítése felmondás közben csak erőszakosan történhet meg a versbeli beszéd-anyag ellenkezése miatt. Hadd állítsak össze egy kis példatárt ezek érzékeltetése végett.

1. Nyájas szavú nője mosolyra deríti. — 2. Rettenve sikolt fel, amelyik belényül. — 3. E fiúból pap lesz, akárki meglássá. — 4. Nem nehéz helyen áll a koldus beszéde. — 5. Mintha lába kelne valamennyi rögnek. — 6. A gazda pedig mond egy szíves jó estét. — 7. Ezek noha neved már-is föntrepítik (MV. I. 64.). — 8. Iszonyatosképen megharagutt érte. — 9. Engedelmességgel halgatá ezeket (MV. I. 70.). — 10. Nagy Lajos azonban éjeket, napokat (TSzer. IV. 1.). — 11. Erzi Eger, Hatvan, Szolnok, Vác és Heves (MV. I. 63.). — 12. Nyeszegi és Vaczok, Hagymaszár és Kongó (NCig. I.) — 13. Vigyori, Kanálós, Degesz, Csucsuj, Irha (uo. III.). — 14. Ki? kit ölt meg? és hol? mért? mikor? miképen? (uo. III.). — 15. Turgudorgod mirgit forgogargadtárgál? Argadórgósorgom margarargadtárgál (JókaÖrd.). — 16. Ezeröttszázharminckilenc esztendőben (Istvánfi). — 17. Noha a fiú nem imádságon kapkod. — 18. Lesz öröm, alunni se' tudnak az éjjel. — 19. Hogy ne lássa ellenség veszedelmedet (Balassa 7. sz.). — 20. Minden országnak szerzője és ótalma (Batizi).

E tizenkettősök felsorait mondattanilag különmemű egységek, darabok vagy éppen töredékek töltik ki, s élükre hol juttatnak hangsúlyt, közéjük szünetet, hol nem. Van köztük az idézett legtökéletesebb elrendezéshez („Pendül a kapa“) egészen közelálló: de felsorait nem egy-egy mondat, hanem egy-egy, elején nyomatékos szólam tölti ki (1. sz.); vannak felsoromdatos elrendezésűek: de csak egyik felsoruk jut kezdő nyomatékhoz (2., 3. sz.); vannak két szólamra oszló sorok, de csak az egyik szólam nyomatékos kezdetű, vagy egyik sem (4., 5., 6. sz.); mondat, de összeforgatott szólam- és szórenddel a 7. sz.; egy szólam oszlik két felsorra a 8. és 9.-ben, mert határozója hosszú szó lévén, könnyen válik külön; befejezetlen közlés, de a sorba jól beilleszkedő szó- és hangsúlyeloszlással, a 10. sz.; felsorolásban egyenrangú szavak, nevek, szaggatott kérdések, értelmetlenné tett madárnyelvi elemek, s összetett számnév elemei: csoportosulnak és válnak szét engedelmesen a sorfaj kívánalma szerint a következő hat példában (11—16. sz.); a négy utolsó példa pedig, már a mondat-tani és zenei taglalás különjárását, diszharmóniáját érezteti. Közbeeső, átmeneti változat természetesen még sok van; a zenei eszményhez közelebbre a legtökéletesebb sor is már csak az ének szárnyán szállhatna fel; viszont a legutolsó példák sorfajbomlasztó zeneitlenségét már csak szótagszámotlások fokozhatnák tovább.

Fentebb azt kérdeztem, mi képesít két oly különmemű változatot (minő a névelős meg a névelőjétől megfosztott mondatszakasz) egyazon ritmikai cél elérésére? Az, ami e sorozat egyenetlen tökélyű elemeit: az egyiket mondattani szervesége, összetapadtsága, hanghuzama („térfogata“), szünetet lehetővé tevő önállósága, a másikat zenei nyomatéka, zenei szervesége vagy legalább szervezhetősége, mely minden ritmikai

követelményt kielégít, bár a mondattani összetartozását nem. Példasorozatomban mondattani és zenei tényezők változatos keveredését mutatja s azok aránya és jellege szerint a ritmust „elevenebbnek“ vagy „bágyadtabbnak“. Keveredésük egy költeményben, mint már említettem, kellő határozottsággal biztosítja a sorfaj jellemző ritmusának érvényesülését. Akár a hinta egyenletes lengését a hintázónak hol tétlen, a lengés ingajátékát passzíve élvező, hol azt cselekvőleg is, izomerővel, lendítő, hajtó mozdulatokkal intező részvétele.

Eddig csak az egész sorról szóltam. A „fél sor“ ritmikái ideálja korántsem oly határozott, bár mai ritmusérzékünk kétségkívül a $4 + 2$ ütemezést várja és kívánja. Kétségtelen, hogy a fél sorok tagolásában semmiféle következetesség nem állapítható meg. A véletlenül alakuló $2 + 4$, $3 + 3$ megoszlásról korántsem mindig bizonyos, hogy a verselő olyan szótagszámú ütemekre gondolt; hanem igenis, oszlott a fél sora — csupán szavakra, „ahogy jött“. Következetességet néhány kivételes esetben találunk, s akkor is inkább a $3 + 3$, mintsem a $2 + 4$ változat érdekében („Szilágyi | Örzsébet“; — „Virágos | kenderem“).

Más kérdés aztán a sorok s bennük a fél sorok felmondása. GÁBOR IGNÁC a maga új igazságából azt a következtetést vonja le, hogy „a legfurább ritmikái anakronizmus volna, ha Arany János alexandrinusait Gyöngyösi cezuráinak mély bevágásaival akarnók elritmizálni“ (vagyis, azt hiszem: felmondani). Nos én Aranyt is úgy mondom fel, mint Gyöngyösit, s általában mindenféle verset egy elv, egy lelki szándék szerint mondom fel: úgy, hogy ahol a vers lehetővé teszi, ritmusát szépen kizendítsem (azért írták versbel), ahol viszont alkalmi tökéletlensége miatt nem teszi lehetővé, ritmusos hangoztatását ne erőltessem. De ha azt veszem észre, hogy a vers szabálytalanságának kifejező értéke van, akkor szinte kiharsogtatom azt a szabálytalanságot: „S melyen *ült*, | a *malomkődarabot* | *fogta*“ stb. Arany „mély bevágásait“ (láttuk, hogy van olyan bőven) tökéletesen úgy éreztetem: megfelelő szünettel, s rákövetkező élénk nyomatékkal, mint Gyöngyösi Istvánéit; viszont ha emennél betömődött cezurához érek, pl. ama fentebb idézett kényes helyhez, a *Gő- | rögöket* szóhoz, nem ritmizálok azt Gyöngyösi rovására „Gyöngyösi cezuráinak mély bevágásaival“, — nem nyelek egyet a *Gő-* után, hanem elsimítom a hibát s felmondom a sort mintha próza volna. Sem Arany, sem Gyöngyösi, sem más költő tizenkettősei nem mind tökéletesek. „Verstechnikájuk“ a felől elsőrendű lehet. Aranyt fonákul tisztelnők meg, ha maga által tökéletlennek tartott sorait is verstechnikája dicsőítésére idézgetnők, mivelhogy mi azt is el tudjuk ritmizálni, — csak „máskép“. A ritmika feladata nem az, hogy (mint GÁBOR hirdeti) oly magyarázatot keressen, mely

„kifogástalannak igazolja a nagy költő verselését“, hanem hogy ritmikai tényeket állapítson és magyarázzon meg tudományos tárgyilagossággal.

Hát a félsorokat hogy mondom fel? Ahol a szavak és hangsúlyok elosztlása lehetővé teszi, mindenesetre a 4 + 2 taglalást éreztetem, mert ritmusösztnöm készítet arra, s azt óhajtaná következetes ütemezés gyanánt megvalósítani. De ahol ennek akadályja van, korántsem erőltetem, hanem elfogadom s kellő hangoztatással érvényre juttatom a szöveg tényleges nyomatékát, bárha úgy a félsort nem érzem is ütemezettnek. [Ha tehát GYOMLAY GYULA, Inverziók stb. című értekezésében (50), tiltakozik oly nézet ellen, mintha Aranynál „mindig csak 4—2 arányban“ kellene megállapítani a szótageloszlást, az, bár ott úgy volna érthető, nem az én nézetem!] A versírónak megvan a módja, hogy rámkényszerítse a maga ütemezését szó- és nyomaték következetes rendszerű elosztásával, így a 3 + 3 ütemezést, vagy a 2 + 4-et is. De az valóban kényszerítés legyen és következetes, mert különben szabadjára eresztjük a hangoztatást. Hiába tördelte Arany még külön sorokra is híres szép versét így: „Szilágyi | Örzsébet“, mi így mondjuk: „Szilágyi Örzsébet“: ütemezetlen félsorként; hiába így: „Fiának | A levél“, hajlandóbbak vagyunk így mondani: „Fiának a levél“. Művelt ritmikus pedig, aki tudja, mit célt az Arany, s tisztelve akarátát, meg is akarja azt valósítani a hangoztatásban, szinte énekelni lesz kénytelen a 3—3 szótagos darabokat, annyira a zene felé kezd már felszállani e taglalás ritmusa. Arany bizonyára határozott dallamhoz költötte, s ismerünk mi is több olyat, melyre élénkelhetni. A 4 + 2-től eltérő taglalás, ha valóban ütemezés (vagyis ha valóban két, egyenlő időtartamú szakaszra osztja: felezi a félsort), akkor közvetlen zenei emlék, és szinte sír a zene után („Jaj be | szépen szól a | harmincnyolc | banda). A 4 + 2 kurzív felmondásban is igazi ütemeztséget jelent. A félsorban egyébként legtöbbször az történik meg, amit NÉGYESY Magyar Verstana (65) mond: „A két taktus úgy egymásba foly, időrészeik úgy összelegyednek, hogy valósággal egy nagy, 6 szótagos (4/4 értékű) ütemet képeznek.“ Megvallom, én a tizenkettős félsorában legtöbbször efféle „nagy ütemet“ látok, s nem hiszem azt, hogy ily félsorok, mint „kiki nyugalomba“ — „azután elhallgat“: két-üteműeknek volnának tekintendők, s időfelező hangoztatással felmondandók. Egy hangtest az mindegyik, s a hangsúlyos középső szótag nem kezd új zenei szakaszt, hanem bennmarad (Arany szavával mondva) az ízület „gócéként“ a félsor-hangtest belsejében.

A felmondás módja különben még sok mindentől függhet, a felmondó egyénisége, alkalmi hangoltsága, célja és szándéka szerint. De az már nem tartozik ide.

HORVÁTH JÁNOS.

Gocelinus.

E Franciaországban járatos középkori személynévvel futólag már foglalkoztam az ómagyar *se* hangjelöléssel kapcsolatban (MNY. XXXI, 142). Egy 1223-ban kiadott magyarországi királyi oklevél is említ egy *Gocelinus* nevű udvari papot. Ennek személyével foglalkozva GÁLDI LÁSZLÓ (MNY. XXXVI, 178—80) új magyarázatot fűz a névhez. Ő éppen neve alapján a magyarországi papot franciának, mégpedig vallonnak tartja. Ami magának a névnek megfejtését illeti, elhárítva azt a teljesen tarthatatlan ötletet, hogy e nevet az egészen új keletű és argotikus eredetű *gosselin* 'gyerek, fiúcska, kölyök' szóval hozza kapcsolatba, a *Gosselin*-ben a hainaut-i *Gosselies* városka nevét véli feltalálni. Szerinte *Gocelin* ~ *Gosselin* tulajdonképen melléknévi eredetű családnév, s jelentése 'Gosselies-beli, Gosseliesből származó'. E szellemes magyarázatot különféle okokból nem tartom elfogadhatónak.

Nyugodtan mellőzhetjük azt a kérdést, vajjon *Gosselies* város lakóit ma vagy a múltban hívták-e *Gosselin*-nek. Itt, Magyarországon ugyanis ezt még a mai nyelvhasználatról sem lehet megállapítani, a régi francia nyelvben pedig valószínűleg a legszorgosabb kutatás sem hozna eredményt. Tehát sem a szófejtés mellett, sem ellene döntő érvet ez irányban nem találhatunk. Ilyen városnévből keletkezett *-in* képzős melléknevek ma is, régen is voltak, bár sohasem gyakoriak.

GÁLDI szerint „kétségtelennek látszik, hogy nem keresztnévvel, hanem már családnévvel kell számolnunk“. Úgy vélem, ennek az ellenkezője látszik kétségtelennek. Igaz, hogy a helynévből (főleg nemesi birtoknévből!) való családnév nyomai már a X. században fellelhetők Dél-Franciaországban és a XI. században északon is. Azonban az ilyen megjelölés általában ritka e korban, és még távolról sem tekinthető valódi családnévnek, hanem csupán a származást esetlegesen jelző közelebbi meghatározásnak, mely mindig kapcsolatban van a keresztnévvel. Mégpedig rendszeren *de* előljáró kapcsolja a birtok-, falu- vagy városnevet a tulajdonképeni személynévhez, s ilyen korán csak egészen kivételesen található a származásnév melléknévi jelző alakjában (ez később is városnevekből képezve aránylag ritkább, inkább tartománynevekből keletkezett személynévek mutatkoznak melléknévi jelzőként). Ezzel szemben a FÖRSTEMANNnál (Altdeutsches Namenbuch I², 612) felsorolt, mintegy 50 *Gocelinus*, *Gauscelinus* stb. kivétel nélkül magában, keresztnév nélkül szerepel, de így szerepel ez a különben igen gyakori személynév minden más forrásban is (pl.: H. DREVIN, Die französischen Sprachelemente in den lateinischen Urkunden des 11. und 12. Jahrhunderts aus Haute-Bretagne und Maine 120,

161 stb.; HALKIN—ROLAND, Recueil des chartes de l'Abbaye de Stavelot-Malmédy I, 194, 195, 208, 221). Semmi ok, sőt véleményem szerint semmi lehetőség sincsen tehát arra, hogy e nevet bármely városnévvel kapcsolatba hozzuk. De azonfelül azt sem szabad szem elől téveszteni, hogy e név nem a X. században bukkan fel először, hanem — *Gaudelenus* alakban — mint a spanyolországi Lerida város püspökének neve már 653-ban, majd a következő században — *Gaucilenus*, *Gauzilenus* formában — Le Mans püspökének nevéül említik, de ismételten előfordul több más X—XI. század előtt élt személy neveként (FÖRSTEMANN i. h.). Ekkor pedig hasonló, helynévből keletkezett családnév, de egyáltalában bárminemű külön, örökölhető családnév még nem volt. Azonkívül oly sok embert hívtak így különböző országokban és vidékeken, hogy az a ma is jelentéktelen kis városka szinte csak csoda útján tudta volna elárasztani a messze tájakat szülőtteivel, úgyhogy azokat mind egészen szokatlan módon és teljesen kivétel-szerűen szülővárosukról nevezték volna el.

Nem lehet azonban elválasztani a *Gaudelenus*, *Gautlenus*, *Gautselinus*, *Gauzilin*, *Gauscelin*, *Gozzilin*, *Gocelin*, *Goscelin*, *Gozlenus*, *Gauslin*, *Gosselin* stb. stb. változatban előforduló nevet a *Joscelin*, *Jocelin*, *Joslenus*, *Josselin* stb. (FÖRSTEMANN i. h.; DREVIN i. m. 161; BORMANN—SCHOOLMEESTERS, Cartulaire de l'Église de Saint-Lambert de Liège I, 227; stb.) változatoktól. A két név kétségtelenül azonos, sőt a nagyszámú *g*-vel írt változatok egy részét is alkalmasint nem *g*-vel, hanem *ǰ*-vel kell olvasni. Hiszen a *g* e korban, mint *e*, *i* előtt, mély hangok előtt is nem egyszer jelölte ugyanazt a hangot, azaz *ǰ*-t; ennek az affrikátának viszont másik, egészen általános jele *j* (*i*) volt. Másrészt persze az is bizonyos, hogy nem minden *go*-, *gau*- kezdetű változatot kell *ǰ*-vel ejteni, hanem sok esetben *g* lehetett a kiejtés. Ez csak úgy magyarázható, hogy a szó egy *gau*- kezdetű ősre megy vissza, aminthogy az írásban is, főként a régebbi adatokban igen gyakran találunk *au*-t a később általános *o* helyett. A szókezdő *g* *a* előtt — nagyjában szólva — középső, keleti és északkeleti Franciaországban ugyanis *ǰ*-vé fejlődött, míg északon és nyugaton, továbbá délen megmaradt *g*-nek. A *Josselin* típusú változat kétségtelenül *ǰ* hangértékű *j*-je csak szókezdő *gau*-ból magyarázható, mert a *g* csak *a* előtt lett *ǰ*-vé, *o* előtt változatlan maradt az egész nyelvterületen (eredeti *jo*-, *iau*-, *jo*-, *jau*- szókezdetet pedig elfogadható etimológiához nem tudunk kapcsolni). A *Jo*—*Go*-, *Gau*- váltakozás tehát egészen szabályos, és semmi meglepő nincs abban, hogy a *g*- kezdetű alakváltozatok nagyrészt északon és nyugaton fordulnak elő. Hogy ma mind a *Gosselin*, mind a *Josselin* családnév, az nem okoz nehézséget, mert hiszen igen sok egykori keresztnév vált családnévvé, mint *Gautier*, *Flaubert*, *Thomas* stb.

Míg azonban így *Josselin* és *Gosselin* szorosan egybetartozik, és az utóbbi az előbbinek nyelvjárási változata, nem lehet őket elválasztani az igen nagyszámú *Gaud-*, *Gauz-* ~ *God-*, *Goz-* kezdetű olyan személynevektől, amelyek második részét valamely, a germán névadásnak megfelelő egyéb szőelem alkotja. Ilyenek pl., hogy FÜRSTEMANN (i. m. I, 611—21) alapján csak a gyakoriabbakat említsem: *Gaudus* ~ *Gauz*, *Gautius*, *Gauto* ~ *Gozo* ~ *Gauscio*, *Gauda* ~ *Gozza* nőn., *Gozekin*, *Cozzili*, *Gaudila*, *Gozilo* ~ *Goscelo* ~ *Gotselo*, *Joscelina* nőn., *Gaudimia* nőn., *Gaudina*, *Cozzuni*, *Gauzebald* ~ *Gozbald*, *Gautberga* ~ *Gozpirc* nőn., *Gautbert* ~ *Gauzbert*, *Gauzbod*, *Gozboto*, *Gauseprand*, *Gauttrudis* ~ *Goztrud*, *Gautfred* ~ *Gozfred*, *Gozhart*, *Gauzelm* ~ *Gozzhelm*, *Gauthildis* ~ *Kozhilt*, *Gauter* ~ *Gozheri*, *Kozram*, *Cozroh*, *Cozrut*, *Gozleih*, *Gozleip*, *Gautlindis* ~ *Gozlint*, *Gozzolah*, *Gaudomar* ~ *Gozmar*, *Gaudemund* ~ *Gozmund*, *Gauzrat* ~ *Gozrat*, *Gaudericus* ~ *Gozrich*, *Gozsuint* nőn., *Gaudald* ~ *Gozzolt*, *Gaudovid*, *Gautvin* ~ *Gozvin*, *Gaudulf* ~ *Goozolf*, *Gaudremar* stb. E példák-ból nyilvánvaló, hogy a *Gocelin* ~ *Jocelin* típus is ide tartozik. A képző: *-lin*, *-elin* közönséges. A tő *gaut-*, illetőleg a germán nyelvek egy részében elterjedt becézési módnak megfelelően *gauz-*. Az ilyen *z-s* becézés, amilyen pl. a német *Fritz*, *Heinz*, *Kunz* is, a frankban is általános volt (vö.: MEYER-LÜBKE, *Mussafia*, *Bausteine* 315; HEINZEL, *Geschichte der niederfränkischen Geschäftssprache* 19, 31 stb.), s a *z-s* alakokhoz kicsinyítő, sőt egyéb képzők is járulhattak (vö. FÜRSTEMANN i. m. I, 249). Hogy a *gaut-* ~ *gauz-* tő micsoda, ez germán nyelvészeti kérdés, ehhez nem szólhatok hozzá, de a mi szempontunkból nem is lényeges.

A kérdéses név tehát germán, nyilván frank eredetű személynév, képzése világos, töve sok-sok germán személynévben fellelhető. Úgy látszik azonban, a név valóban Franciaországban volt legjobban elterjedve, mégpedig a tulajdonképeni francia, tehát a frank hatásnak legjobban kitett nyelvterületen, s ez szintén frank eredete mellett látszik szólni. Az adatok túlnyomó része ugyanis innen való, de előfordul Olasz- és Spanyolországon kívül német földön is (így FÜRSTEMANN adatai között vannak kétségtelenül német *Gozelin* ~ *Gozlin*-ek is). — Fennáll tehát a lehetősége, sőt — a magyarországi adat felbukkanásának idejét tekintve, mely II. Endre országlásába és így a francia hatás aranykorába esik — bizonyos fokig még a valószínűsége is annak, hogy a kérdéses udvari pap francia származású, ha nem is *Gosselies* városából való volt. E mellett szólna talán a *c*-vel való írás is. Francia eredetét azonban kétséget kizárólag igazolni nem lehet.

BÁRCZI GÉZA.

Kell.

A magyar *kell* ige etimológiájában régi idők óta bizonyos ingadozás tapasztalható: egyes kutatók a finn *kelpaa-* (inf. *kelvata*), mások a lapp *gállgát* igét kapcsolják össze vele. BUDENZ a MUSz.-ban (10, 15) a finn szó idetartozása mellett foglalt állást; megállapítja még, hogy a lapp ige nem függ össze a finn *kelpaa*-val, egyezik azonban alakilag a mordvin *kelge-* 'lieben' igével. DONNER a VglWb. 227. száma alatt tárgyalja a magyar szót és társait, s ezek etimológiai kapcsolataira nézve BUDENZSEL egyezően nyilatkozik. Úgy látszik, BUDENZ egyeztetését tette magáévá SZINNYEI is, aki Nyelvhasznításában a finn *kelvata* igét említi a *kell* etimológiájában, s a lapp igét mellőzi (l. pl. ³155, ⁷151; l. még legutóbb BÁRCZI GÉZA, Szófejtő Szótár 158 és az itt idézett irodalom).

BUDENZSEL, DONNERREL és SZINNYEIVEL ellenkező nézeten van az északi nyelvészek többsége, akik a magyar és a lapp szó egyezését vallják, s a finn igét különválasztják tőlük (vö. pl.: WIKLUND, LappChrest. 75; SETÄLÄ: FUF. XI, 161—2 és XII, Anz. 106; UOTILA, SyrjChrest. 101).

Bizonyos, hogy BUDENZNEK teljesen igaza van, amikor a finn *kelpaa-* és a lapp *gállgát* igét egymástól elválasztja. Ami azonban a magyar *kell* igét illeti, szerintem ahhoz a véleményhez kell csatlakoznunk, amely a lapp szót tekinti a *kell* megfelelőjének. — A hangalakkal kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy a finn *kelvata*, amint az észti *kõlvata*, *-ban*, a lív (KETT.) *keļbā* és a vót (AHLQV.) *kõlpān* 'duga', (KETT.) *kevatō* 'kelvoton' mutatja, eredetileg mélyhangú szó, tehát a *kell*-lel való egyeztetése már ez oknál fogva sem nagyon ajánlható, különös tekintettel arra, hogy a magyar szó egyebek közt a cseremiszi (WICHM.) KB. *kel-*: *kē-leš*, U. *kül-*: *kūleš* tanúsága szerint is mindig magashangú volt. (FOKOS Nyr. LXVI, 45 szerint a zürjén nyelv izsmai nyelvjárásából feljegyzett *kolē* 'kell' szó o-ja is zárt e-re megy vissza, következőleg a zürjén szó is eredetileg magashangú volt.) Ezzel szemben a lapp (NIELS.) *gállgát* kétségkívül magashangú előzményre utal, mert a norvég-lapp a finn *e*, *i* vagy *y* megfelelőjeként ismeretes; vö. pl. lp. *männät* ~ f. *mennä*, lp. *gás'ká* ~ f. *keski*, lp. *čáll'bme* ~ f. *silmä*, lp. *ákt'tá* ~ f. *yksi*, lp. *gáz'zá* ~ f. *kynsi* stb.

A magyar és a lapp szó kapcsolata mellett szől szerintem a vitás szavak jelentése is. A finn *kelvata* jelentése KATARA szótárában 'taugen, gültig sein, gelten, kompetent sein, für einen gut [genug] sein, einem genügen, einen befriedigen, einem gefallen, etwas wert sein'. Igaz, hogy ez a jelentés nem áll messze a magyar *kell* igéétől, s hogy a *kelvata* lefordítható néha magyarra — mint ahogy SZINNYEI is jelzi — *kell* szavunkkal, mégis nyilvánvaló, hogy a finn szó első jelentése más. Kitűnően illik azonban a magyar szóhoz a lapp ige, melynek

a jelentése a norvég-lappban 'must, have to; ought stb.', a svéd-lappban 'skola', a mellett, hogy a jövő idő képzéséhez segédigeeként is használatos.

Ha elfogadjuk a magyar és a lapp szó kapcsolatát, a felteendő finnugor alapalakban szóbelseji *-lk-* mássalhangzócsoporthoz kell felvennünk (vö. SETÄLÄ i. h.). Ily alapalaktól jól levezethetők más rokon nyelvek idetartozó szavai is, tudniillik a cseremiszi *kël-*, *kül-*, a votják *kul-* s a zürjén *kol-*, *kpl-*. A szó belsejében mutatkozó magyar *-ll-* ~ lapp *-lk-* ~ cseremiszi *-l-* ~ votják-zürjén *-l-* megfeleléshez vö. a következőket: m. *mell* ~ lp. S. *mël^lka* ~ cser. *mel* ~ votj. *mjl* (NyH.⁷ 31; TOIVONEN: FUF. XX, 56) | m. N. *vállik* (> *vállik*) ~ lp. S. *vuöl^lke* ~ cser. *βal-*, *βol-* (NyH.⁷ 154), m. R., N. *hallad* (> *halad*) ~ lp. S. *kol^lko* ~ zürj. *kylal-* (NyH.⁷ 150) | m. *váll* ~ lp. S. *öl^lkē* (NyH.⁷ 140) | m. *toll* ~ lp. S. *tol^lkē* ~ votj. *tjlj* ~ zürj. *tjl* (NyH.⁷ 25). Az *-lk-*val hangzó svéd-lapp szavaknak az *-lg-*vel írott norvég-lapp alakok szabályos megfelelői.

Pontosabb feljegyzések hiányában nem tudom határozotlanul eldönteni, összefügg-e a kondai vogul *kalen* 'kellő' (pl. k. *latat* 'kellő időben'), amely BUDENZ s utána SETÄLÄ és PAASONEN összeállításában szintén szerepel, a magyar *kell* vagy esetleg a finn *kelvata* igével. Figyelembe véve a HUNFALVYNÁL található 'ép, igenes' jelentést (NyK. IX, 39), valószínűbb, hogy a vogul szó mindkét szócsaládtól független. A finn *kelvata* esetleges indogermán vonatkozásaira nézve I. SETÄLÄ: FUF. XI, 161—2. A mordvin *kelge-*, (PAAS.) M. *kelgams*, E. *kelgems* 'lieben; belieben' igét jelentése miatt távol kell tartanunk a lapp *gállgát*-tól és társaitól. Mivel az előbbinek a magyar *kegy*-gyel való egyeztetése sem valószínű (vö. MUSZ. 10 és BÁRCZI, Szófejtő Szótár), a mordvin szó etimológiája tudtommal máig is ismeretlen (vö. PAASONEN, MordwChrest. 207. sz.).

LAKÓ GYÖRGY.

Úristen (Úr Isten), Úr Jézus, Úr Jézus Krisztus.

A címül írt kifejezések szerkesztésmódjával alig néhány nyelvészünk foglalkozott, s ez a néhány is épen csak hogy érintette. A Magyar Nyelvőr szerkesztősége röviden kimondta az ítéletet, hogy az *Úristen* kifejezés németesség: a *Herrgott* fordítása (I, 295). SZILY KÁLMÁN a mágnás-címmel kapcsolatban gúnyosan csak annyit mond, hogy ha a címeknek csak a név mögött való alkalmazása volna a helyes, akkor kárhóztatni kellene az *Úristen*, *Úr Jézus* szerkezetet is, mert így kellene mondanunk: *Isten Úr*, *Jézus Úr* (MNy. I, 56). KERTÉSZ

MANÓ értelmező-jelzős viszonyban levő vallásos megszólításoknak tartja ezeket a kifejezéseket, melyeket aztán a sűrű használat korán egybeforrasztott (Nyr. XXXIX, 401). KLEMM ANTAL nem említi Magyar Történeti Mondattanában.

Az *úr* szó nemcsak a mai, hanem a régi magyar nyelvben is a név mögött volt: *Szent Péter urot*,¹ *Benedictus úr*, *Adorján úr*, *Kardinális úr* stb. (NySz.). Mégis, ha Istenről vagy ha a Megváltóról beszélünk, az *úr* szó a név elé kerül, a mai és a régi magyar nyelvben egyaránt: *Úr Isten*, *Úr Jézus*, *Úr Jézus Krisztus*. Ezt a szórendet hajlandók vagyunk nem épen németességnek, hanem latinosságának minősíteni, mert a latin volt a keresztény világ nemzetközi nyelve, s a latinban ezek a kifejezések így hangzanak: *Dominus Deus*, *Dominus Jesus*, *Dominus Jesus Christus*.

Feltűnő azonban, hogy a Halotti Beszédben ezt olvassuk: *Uromk Isten*, *Szent Achszin Máriát* (ez utóbbiról később lesz szó részletesebben), viszont a szintén szentek közül való Péter apostolt nem így mondja latin mintára: *Szent Úr Pétert*, hanem: *Szent Péter Urot*. Azon nem csodálkozhatunk, hogy pl. Anonymus az egyik kún származású vezért így nevezi: *Őrs úr* (ÓMÓlv. 39, 41), mert nem szentről van szó, itt tehát az az ősi szórend érvényes, amely pl. az osztjákban is megvan: *āzem-igi 'apám-úr'* (KLEMM, MTörtMondt. 307).

Még feltűnőbb, hogy ha az *Úristen*-féle szerkezetek latinosságok, miért nincs ragozva az *Úr* szó már a régiségben sem: *Úr Isten*, *Úr Istennek* KTSz., e helyett: *Urat Istent*, *Urnak Istennek*? Hiszen a latinban ezeket így kell mondani: *Dominum Deum*, *Domino Deo*! Ilyen ragozatlan *Úr* jelzős szavaink még a régiségben: *Úr Istennek*, *Úr Istentől*, *Úr Istenben* JókK. 42, 104, 128, *Úr Istentől* Bécsi K. 39 stb., *Úr Jézus Krisztusnak*, *Úr Jézus Krisztustól*, *Úr Jézus Krisztust* JókK. 23, 24, 152 stb. Nincs rajjuk a személyragos *Úr* jelzőknek sem: *az én Uram Jézus Krisztust* SzKrisztÉl. 28, *Uronk Jézusról* CornK. 14, *mi Uronk Jézus Krisztusnak* JókK. 23, *Idvezejtőnk Jézust* CornK. 221 stb. Pedig az ilyenféle szerkezet: *Dominus Deo*, *Dominus Jesus Christo* még a vulgáris latinságban is elképzelhetetlen.

Az *Úr* szó tehát név előtt álló jelzőként csak Istennek és a Megváltónak járt, másoknál pedig legrégebb adatainkban csak a név mögött lehetett: *Őrs úr*, *Szent Péter Urot*. Később kibővült ez a szűk határ, mert más, szentéletű emberek is megkapták az *Úr* jelzőt nevük elé, bár nemsokára ez is megszűnt: *Úr Bernáldnak*, *Úr Szilveszter*, *Úr Pápa*, *Úr Pápának*, *Harmad Innocencios Úr Pápának* JókK. 6, 7, 75, 89, 99, *Úr*

¹ Minthogy e tanulmányban nem tárgyalunk hangtani jelenséget, a régi nyelv írásmódját a mai helyesírással közöljük.

Pápához CornK. 114 stb. S jellemző, hogy pl. a Jókk.-ben, ahol bővecskén találunk *Úr Bernáld*, *Úr Pápa*-féle kifejezéseket, a nem szentéletű, csupán a legendában szereplő gazdag nemesnek neve már csak *Urlandus úr*, *Urlandus úrnak* 38—9, nem pedig *Úr Urlandus*, *Úr Urlandusnak*, holott a legenda latin eredetijében minden bizonnyal ez volt: *Dominus Urlandus*, *Domino Urlando*. A rangok egyébként már a MünchK.-ben is a név mögött vannak: *Dávid király*, *Izsaiás próféta*, *Tiberius császár*, *Kaifás püspökhöz* 15, 19, 112, 208 stb. Sőt a pogány istennevekben az *isten* szó is a név mögött következik: *Herkules isten* CornK. 368, *Venus istent*, *Apollines istenhez* SzKrisztÉl. 12, 33 stb. A Megváltó neve mögé kerülhetnek az *Úr*, *Údvözítő* szók is, ha többes első személyű birtokragjuk van: *Krisztus Uronk*, *Krisztus Uronknak*, *Krisztus Uronkhoz* VitkK. 42, 56, 69, *Krisztus Idvezejténk . . . mutatá meg* CornK. 84 stb.

Gondolkodásra késztet az is, hogy az *Úr* szó előtt igen gyakran nincs névelő abban a korban sem, amikor az már közhasználatú volt, pl. a fenti adatokon kívül: *Úr BécsiK.* 1, 3, *MünchK.* 97, *Úr Jézus MünchK.* 79, 106, *Úr Jézusról*, *Úr Istennek* CornK. 14, 28, bár természetesen előfordul a névelő is: *az Úr Isten* SimorK. 9, *az Istennek*, *az Isten*, *az Úr Istent* CornK. 8, 91, 215, *a Krisztusnak jöhait* SimorK. 13, *az Idvezejtő* CornK. 371, aztán pl. *Pápa* és *az pápa* Jókk. 75—6. Köztudomású, hogy a Königsbergi Töredéknek *Ez az Isten. . . kit szeplő nem illethet* mondatában az *az* nem névelő, hanem a mai *az*, *amaz* mutató névmás. Hihetetlenül hangzának, hogy már a XIV. században is a *ki* vonatkozó névmásra rámutató szó a főmondatban csupán a névelő volna. A mondat értelme: 'Ez az az Isten, akit szeplő nem illethet'.

Ezek alapján azt hiszem, hogy az *Urísten* (*Úr Isten*), *Úr Jézus*, *Úr Jézus Krisztus* szórend vallásos hagyomány, s mivel a latinosság föltevésének akadályai vannak, nem latinból kölcsönzött, hanem sokkal régiebb, ősi magyar hagyomány. Könnyen elképzelhető ugyanis, hogy pogány őseink az *Úr* szót az isten (vagy az istenek) neve elé tették (másoknál azonban nem), s ez a szerkezet mentődött át a keresztény magyarság nyelvébe.

Nem tarthatjuk latinosságoknak azokat a kifejezéseket sem, melyekben a birtokragos *Úr* szónak ugyanazon ragjai vannak, mint a mögöttük álló névnek: *az én Uramnak Krisztus Jézusnak* SzKrisztÉl. 41, *Uradat Istenedet* MünchK. 19, CornK. 60, VitkK. 60, *mi Urunknak Úr Jézus Krisztusnak* Jókk. 136, *Urokhöz Istenekhez* BécsiK. 19, *Idvezejténknek Jézusnak* CornK. 176 stb., mert tulajdonképen vesszőt kellene közéjük tenni: *az én Uramnak, Krisztus Jézusnak | Uradat, Istenedet* stb.

Kétségkívűl latinosságok pl. a CornK.-nek ezek a kifejezései: *Jézusban Krisztusban, Jézusnak Krisztusnak* 82, 124, 147, 316. Latinosságok ezek is pl. a JókK.-ben: *Fráter János, Fráter Egyed, Fráter Rufinus, Fráter Bernáldnak, Fráter Illyést, Fráter Ferencvel* 1, 2, 15, 17, 51. Itt úgy látszik, mintha ellentmondásba keveredtem volna: az *Űr Istent, Űr Jézusnak*-féle szerkezetek szerintem nem latinosságok, a *Fráter Illyést, Fráter Bernáldnak*-félék pedig azok. A *Fráter* jelzõt a nevek elõtt a magyar nyelvérzék családnévnek foghatta fel, s így változatlanul megmaradhatott akkor is, mikor a keresztnévnek ragjai voltak, az *Űr* szót azonban az *Űr Istent, Űr Jézusnak*-félékben nem lehet családnévnek tekintenünk. A *Fráter Bernáld*-félék mintájára keletkezett a JókK.-nek ez a kifejezése: *Ötet nevezvén nem Barát Jánosnak lenni, de Szent Jánosnak* 101. A magyar *barát* szó késõbb szintén a név mögé került, pl. *Justus barát* CornK. 424.

Egészen más szempontból kell vizsgálnunk a Halotti Beszéd *Szent Achszin Máriát* kifejezését. Ennek háromféle magyarázata lehetséges. Az elsõt magam is valószínűtlennek tartom, mégis meg kell említenem, mert az eddigiek nyomán fölmerülhet ez a gondolat is: amint pogány õseink az isten (vagy az istenek) neve elé az *Űr* szót tették, ugyanúgy tették az istennõ (vagy az istennõk) neve elé az *Asszony* szót, s ez a szórend õrzõdött meg a Halotti Beszédben. Valószínűtlennek kell tartanunk ezt a magyarázatot, mert semmi nyoma sincs annak, hogy pogány õseink vallásában istennõk is szerepeltek volna. A másik lehetőség, hogy a vallásos buzgalom a Szűzanyának is a neve elé tette az *Asszony* jelzõt, az *Űr Isten, Űrünk Jézus*-félék mintájára: *Szent Achszin Máriát* HB., *Asszonyunk Máriának, Asszonyunk Szűz Máriáról* LányiK. 60, 258, *Asszonyonk Máriának, Asszonyonk Szűz Máriáról, Asszonyonk Máriáról, Asszonyonk Szeplõtelen Szűz Máriának* CornK. 1, 47, 193, 311 stb. A harmadik lehetőség, hogy a latin szó pontos tükrõztetése végett van ott az *Asszony* szó. Legegyyszerűbb annak állítása volna, hogy a *Szent Achszin Mária* a latin *Sancta Domina Maria* vagy *Sancta Regina Maria* fordítása. Erre azonban nincsen szükségünk, mert az egyházi latinban a Szűzanya neve közönségesen nem *Sancta Domina Maria, Sancta Regina Maria*, hanem *Sancta Maria, Beatissima Maria*. A latin *Sancta* és *Beatissima* -a végzete világosan nõnemű szóra vagy névre utal, s ha például nem tudnók, hogy milyen név a *Mária*, a magyar *Szent Mária* kifejezésből nem lehetne megállapítanunk, hogy a *Mária* férfi- vagy nõi név-e, a latin *Sancta, Beatissima* azonban kétségtelenül igazolja a *Máriá*-nak nõi név voltát. A *Szent Achszin* tehát a *Sancta* pontos magyarítására való, ahogy például a *Beatissima (Maria)*-t ma is nem egyszerűen *Boldog*-nak, hanem *Boldog-asszony*-nak mondjuk. A *Sancta*-nak való megfelelés végett volt

használatos a JókK.-ben az *Asszony* szó a név előtt: *Asszony Jacoba*, *Asszony Jacobát*, *Asszony Jacobának* 141—3, bár később ez az *Asszony* szó a név mögött kapott helyet: *Szent Erzsébet Asszonyt*, *Szent Juliána Asszonyt*, *Szent Margit Asszonynak*, *Szent Praxedis Asszonynak*, *Szent Jusztina Asszonyhoz*, *Szent Agnes Asszonynak* CornK. 51, 324, 334, 357, 409, *Szent Perpetua és Felicitás Asszonyról* LányiK. 123 stb.

Azt hiszem, az igazság az, hogy az *Asszony* szó valóban a latin *Sancta*, *Beatissima* fordításaképpen jutott nyelvünkbe és kapott helyet a név előtt, mindazáltal, minthogy az *Asszony* nincs ragozva (*Szent Aehszin Máriát*, *Asszony Jacobának*, *Asszonyunk Máriát* stb.), magyar nyelvi alkalmazására hatással voltak az *Úr Istent*, *Urunk Jézusnak*-féle szerkezetek.

Vagy másfél évtizeddel ezelőtt MELICH JÁNOS a *Keresztúr* helynevekkel foglalkozott. Mivel a XV. században ilyen helynevek vannak: *Szentandrásúr*, *Szentmihályúr*, *Szentpéterúr*, s mivel hasonló helynevek Észak-Franciaországban is vannak, XV. századi helyneveink szerinte északfranciaországi hatás alatt keletkeztek, s ezek mintájára jöttek létre *Keresztúr* a. m. *Sancta Cruce*, *De Sancta Cruce* helyneveink is (MNY. XXI, 76). A *Keresztúr* helynevek azonban már a XIII—XIV. századból is ismeretesek: 1237: *Krisztúr*, 1261, 1317, 1321 stb.: *Keresztúr* (Oklsz.); 1358 vagy 1359: *Kirisztúr* (MNY. XVI, 38). Így azt gondolom, hogy a XV. században felbukkanó helynevek nem lehettek hatással keletkezésükre. A *Keresztúr*-t véleményem szerint így kell értelmeznünk: 'a keresztre feszített Úr' (megkülönböztetésül a Mindenek Urától), vagyis 'Jézus'. Se arra nem szabad gondolnunk, hogy *Keresztúr* a. m. 'a kereszt ura' (mint pl. *asztalláb* = 'az asztal lába', *háztető* = 'a ház teteje'), mert a Megváltót nem szoktuk a *kereszt urá*-nak nevezni, se arra, hogy a *Keresztúr* névben a *Kereszt* a. m. 'Krisztus', *Keresztúr* tehát a. m. 'Krisztus Úr' (bármennyire csábítóak is a régi *Krisztur*, *Kirisztur* alakok), mert akkor a helynevek alakja az *Úr Isten*, *Úr Jézus* mintájára *Úrkereszt* volna. A szent keresztől nevezték el ezeket a helységeket, amint KARÁCSONYI JÁNOS is gondolja (id. Oklsz., MNY. XXI, 76), de a nép természetesen nem a faragott képet tisztelte, hanem azt, akit ábrázolt, s így lett a helységek neve nem *Kereszt* vagy *Szentkereszt*, hanem *Keresztúr*, *Szentkeresztúr*. Az összetétel módja: *Keresztúr* a. m. 'a keresztre feszített Úr' nem lehet meglepő, hiszen az ó-magyar korban nem ritkák mai nyelvérzékünknek különös, meglepő összetételek: *bírságnap* (HB.), *siralom-tudatlan*, *bú-tőr* (ÓMS.).

JUHÁSZ JENŐ.

Az 1211. évi tihanyi összeírás helyesírása és hangtani sajátosságai.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 58. számaként ily címen megjelent dolgozatból közöljük az alábbi részletet.

HANGTANI SAJÁTSÁGOK.

I. Magánhangzók.

6. *ü* és *ű* hangok. — Ezekben a szavakban: fg. *Feneres* ~ h. *Fenerus* szn. 514, *Feneres* szn. 509 | fg. *Keres* ~ h. *Kerus* szn. 513, 515 a. m. *kóris?* (OkI Sz.) | *Pentec* ~ fg. *Pentuc* szn. 505 kétszer | *Peter* ~ fg. *Petur* szn. 504 | fg. *Bester* ~ h. *Bestur* szn. 514 az utolsó szótagbeli *ü* megfelelőjeként *ē*-t találunk. Az *ü* helyébe, mivel az *ö* ez időben még hiányzott nyelvünk hangrendszeréből, *ē* lépett. Ez a jelenség 1300 körül jelentkezik általánosan, de szórványosan már 1220—1240 körül is (vö.: HORGÉR, Magyar nyelvjárások 68; GOMBOCZ: MNy. VIII, 106, MNy. XXIII, 125; MIKOS: MNy. XXXI, 306). Oklevelünk tehát e tekintetben is meglehetősen korai hangállapotot mutat.

Az *ű* hangra két adatot találunk oklevelünkben. Az első szép példa a *v*- tövű névszók kétirányú fejlődésére: fg. *Keseru* ~ h. *Kesereu* szn. 503, fg. *Queseru* ~ h. *Qesereu* szn. 512; vö. 1193: *Epceu* ~ *epzu*: Ebszőny hn. (MIKOS: MNy. XXXI, 246; vö. GOMBOCZ: MNy. XVIII, 203, SZINNYEI: MNy. XXII, 245). Feltűnő, hogy a h. és a fg. alakjai közt határozott — szinte azt mondhatnók, tájnyelvi — elkülönülés mutatkozik, továbbá, hogy a fg.-beli alakok mutatják a későbbi hangállapotot. — A másik: *Beseneytu* ~ fg. *Beseneuitu* hn. 511; vö. 1240 k.: *Fyzegtu*, 1251—1255: *Canisatu* (OkI Sz.) a. m. *-tő* < ősmagyar **tüu*, vö. finn *tyve* (vö. GOMBOCZ: MNy. XVIII, 203, SZINNYEI, HB. 42).

7. *ö* hang. — Az *ö* hang megjelenését a XII. század végére, a XIII. század elejére tehetjük. Az első adatot oklevelünk tartalmazza: *Nomuolou* ~ fg. *Numuolou* szn. 511. Az *ü*-vel váltakozó *o* SZINNYEI (NyK. XLIII, 112), MELICH (MNy. XIII, 2) és GOMBOCZ (ÖM. II, 72) szerint kétségtelenül *ō*-t jelöl; vö. 1075/1217: *orduksara*, *foldzuba*, 1175/1181: *Zederiesuolg* (OkI Sz.).

Kétes adatok az *ö* hangra: *Chymotey* ~ fg. *Chemotoy* szn. 512. OkI Sz. (?), MELICH: MNy. XIII, 2 helytelenül *Chemotey* alakban közlik és *Csemötei*-nek értelmezik. Szerintünk nem olvasható *Csimötei*-nek. Legalább is annyira bizonytalan ez az olvasásmód, amennyire kétes az ó-magyar *Csemete*, *Chymotey* ~ fg. *Chemotoy*, *Chemata* neveknek a 'csemete' köznévvvel való összefüggése (vö. EtSz. I, 927). Az első szótag *i*-je velaris lehetett (vö. GOMBOCZ: MNy. XVI, 7), tehát nem kell *ō*-nek

olvasnunk az *o*-t azért, hogy palatalis hangsort kerekítsünk ki. A fg.-beli alak a képzőben álló *o*-val csak támogatja nézetünket. Azonkívül van e névnek oklevelünkben *Chemata* szn. 510 változata is. A második szótag *a*-ja minden valószínűség szerint *Chimotey* ~ fg. *Chemotoy* nevünk ugyanilyen helyzetű *o*-jának zártabb elődje. Hozzátehetjük még, hogy ha a *Csimötei* olvasást elfogadnók, nagyon sok névben kellene az *o* jelnek *ö* hangértéket tulajdonítanunk: *Chemos* szn. 513, *Chimos* szn. 514, *Chemorog* szn. 510 stb. Ez úgy hisszük, oklevelünk keltezését tekintve nagyon korai volna. — *Hueseos* ~ fg. *Huseos* hn. 509. ERDÉLYI (PRT. X, 424—5) *Hüsös*-nek olvassa. Bár jelentésanilag helyesnek látszik, és az első szótagbeli *ü* is javallja, mégis kétesnek kell tartanunk ezt az olvasást, mert *ö* tövéghangzó 1211 körül nagyon is korai volna (vö. KNEZSA: MNy. XXIV, 196). — Ugyanezen okból valószínűtlennek tartjuk az *Wtod* ~ fg. *Vtod* szn. 514 *Utöd* > *Ötöd* értelmezését (Oklsz., GOMBOCZ: MNy. XI, 249: *Ötöd?*). ERDÉLYI előbb *Utöd*-nak (NyK. XXXIV, 415), később *Utod* > *Utad*-nak (PRT. X, 377) olvassa. Ez utóbbit tartjuk valószínűnek. Hogy az *út* szóból képeztek neveket, arra bizonyíték az oklevelünkben szereplő *Vtoy* 504, *Wta* 508 személynév. — Vajjon az *e* vagy *u* jel jelöl-e *ö* hangot, megállapítani nem tudjuk. Tekintve, hogy a hangjelölés nem követi mindig a hangváltozást, föltehetjük, hogy az *e*, illetőleg *u* jel jelölhetett *ö* hangot (vö. SZINNYEI: NyK. XLIII, 119 kk., MNy. XIII, 68, XXII, 162).

8. *e* hangok. — Az Árpád-kori négyféle *e* hang: \bar{e} , \bar{e} , ϵ , $\bar{\epsilon}$ jelölésében oklevelünk semmi különbséget sem tesz. A zárt és nyílt, hosszú és rövid *e* hangokat egyformán *e* jellel jelöli. — Az $\bar{\epsilon}$ hang kimutatható a latin *Petrus* név származékaiban. A vulg. latinságban ugyanis a név első szótagjának $\bar{\epsilon}$ volt a magánhangzója (vö. SZINNYEI: MNy. XXII, 161, FLUDOROVITS: MNy. XXVI, 119); vö. *Peter* ~ fg. *Petur* szn. 504, *Pet* szn. 503, 504, 507, 513, 514, *Peth* szn. 505. Ugyancsak ez a hang szerepel a *Het* ~ fg. *Heteh* szn. 508 szóban.

Az *e* hangokkal kapcsolatban merül fel oklevelünk egyik legproblematisabb sajátsága, a szóvégi *-eh* hangkapcsolat kérdése. A kérdés sarkpontja, vajjon etimológikusnak tekintendő-e a *h* ezen hangkapcsolatban, vagy csak helyesírási elemnek, és ha ez utóbbinak, van-e valamilyen helyesírásbeli funkciója, hosszúságjelölő szerepe (vö. KNEZSA: MNy. XXIV, 195). Okleveleinkben szóvégi *-eh* hangkapcsolatot csak szórványosan találunk: Konst. Porph.: $\acute{\epsilon}\lambda\epsilon\chi$, $\acute{\epsilon}\acute{\zeta}\lambda\epsilon\chi$ | 1055: *meneh* | 1138/1329: *Besenehdi*, *Wieteh*, *Weiteh*. Ebben az oklevélben szó belsejében és szó végén 11 esetben fordul elő, mindegyik esetben etimológikus a *h* (vö. SZABÓ DÉNES: MNy. XXXIII, 100) | 1171: *terram in Kesceh* a. m. *Kesző*. Honnan van az, hogy 1211-ben egyszerre az *-eh* hangkapcsolatnak tömeges előfordulásával találjuk magunkat szemben?

Első pillanatra az látszanék természetesnek, hogy a kérdés megoldását az oklevél helyesírása alapján kíséreljük meg. Kiindulópontul kínálkozhatnék az a körülmény, hogy körülbelül 15 esetben a fg. *-eh* kapcsolata helyén a h.-ban *-e* áll: fg. *Peteh* ~ h. *Pete* szn. 513 | fg. *Medueh* ~ h. *Medue* szn. 513 | fg. *Dehmeh* ~ h. *Deme* szn. 513 | fg. *Zeleh* ~ h. *Ze* szn. 514 stb. Nem bizonyíték-e ez a *h* jel minden funkció nélküli ortografikus volta mellett? Egyes esetekben talán, azonban általánosságban nem, mert sok esetben a *h* jel nyilvánvalóan etimológikus, így: fg. *Feketeh* ~ h. *Feketeu* szn. 509 | *Zenteh* szn. 509, 512, de *Zenteu* szn. 514. A *h* jelnek az elmaradása jórészen annak a bizonytalanságnak tulajdonítható, melyet ennek a jelnek használatában már eddig is megfigyelhettünk. Célravezetőbbnek ígérkezik tehát, ha nem a helyesírásból indulunk ki, hanem a szóbanforgó nevek csoportosításával próbáljuk megállapítani a *h* szerepét és következősképpen az *-eh* hangkapcsolat hangértékét. Négy ilyen csoportot különböztethetünk meg:

A) Az *-eh* hangkapcsolat az *-ő* deverbális névszóképző előzője, a *h* tehát etimológikus a következő nevekben: *Fedeh* hn. 512 (NyH.⁷ 84) | *Quereh* szn. 512, vö. *Kereu* uo. (vö. JAKUBOVICH: MNy. XVIII, 164, KNEZSA: MNy. XXIV, 195) | *Elleh* szn. 510 (vö. MELICH: NyK. XLIV, 366, MNy. X, 152, JAKUBOVICH i. h.) | *Nereh* szn. 510 (vö. PAIS: MNy. XVIII, 33) | *Medeh* szn. 512 (vö. PAIS: MNy. XXV, 345) | *Kuteh* szn. 506; talán *kötő*; vö. 1138 1329: *Kuteles* szn. (MNy. XXXII, 133), 1444: Johannes *keutheu* (OkI Sz.).

B) Az *-eh* hangkapcsolatra végződő nevek jelentős részénél a finnugor *-ey* kicsinyítő magyar fejlődésével vehetjük azonosnak az *-eh-t* (vö. SZINNYEI, NyH.⁷ 97, PAIS: MNy. XVII, 160). Itt tehát, mint az előbbi csoportban is, a *h* etimológikus: *Heteh* szn. 515, fg. *Heteh* ~ h. *Het* szn. 508 (vö. PAIS: MNy. XXIX, 40) | *Beneh* szn. 505, fg. *Beneh* ~ h. *Bene* szn. 514, 515 | *Zenteh* szn. 509, 512, vö. *Zenteu* szn. 514 | fg. *Feketeh* ~ h. *Feketeu* szn. 509 | *Petheh* ~ fg. *Pehteh* szn. 516, fg. *Peteh* ~ h. *Pete* szn. 513 | *Kesseh* szn. 514, vö. 1171: villa *Kesceh* a. m. *Kesző* (ÓMolv. 47).

C) A harmadik csoportba sorozhatjuk azokat a neveket, amelyekben az *-eh* hangkapcsolat az *-ei* kicsinyítő változatának tekinthető. Föltehetjük, hogy itt a *h* jelnek csak ortografikus szerepe van és talán hosszúságot jelöl (vö.: PAIS: MNy. XVIII, 28, NyK. XLIV, 326; KNEZSA: MNy. XXIV, 195). Ilyenek: *Kysideh* szn. 503 (PAIS: MNy. XVIII, 28) | *Zemeh* szn. 505, 507, *Semech* (!) szn. 507 (UA. i. h.) | *Thetemeh* ~ fg. *Tetehmeh* szn. 512 (UA. i. h.) | *Vseh* szn. 512 (UA. i. h. 30) | *Keueh* szn. 505; vö. *Keneh* ~ fg. *Keueh* szn. 504, *Keue* ~ fg. *Keneh* szn. 508 (UA. i. h. 33) | *Vteh* szn. 512 a. m. *öté* (UA. i. h. 97) | *Vreh* szn. 511 (UA. i. h. 99) és talán *Heteh* szn. 515

(vö. *Etay* szn. 514, de l. az előbbi csoportot). Ide tartozik még az *Endereh* szn. 513, *Endreh* ~ fg. *Endereh* szn. 514, valamint a *Jureh* szn. 514. Mindkettő szláv jövevény: < szláv *Andrej*, illetőleg *Juraj*: latin *Georgius*. A szóvégi diftongus az *-ej* kicsinyítővel azonosan alakult (vö. PAIS: NyK. XLIV, 326).

D) Ugyanilyen szerepet tölthet he az *-eh* hangkapcsolat *h*-ja a 3. személyű birtokos személyrag után: fg. *Apatfeereh* ~ h. *Apatfeereh* hn. 508 | *Varfeereh* hn. 508 | *Zouafeereh* hn. 508 | *Banriueh* hn. 511 | *Zolocostueh* hn. 511 | *Horozcueh* hn. 516 | *Cucen Hereh* hn. 509 | *Fekethereh* hn. 509 | fg. *Ludos Hereh* ~ h. *Ludos Here* hn. 509 | fg. *Sebus Gueldegueh* ~ h. *Sebus Gueldeguh* hn. 509 a. m. 'Sebes Köldöke'.

A *h*-nak hosszúságot jelölő szerepe azonban nagyon kérdéses. Nincs arra adatunk, hogy a *h* szó belsejében is hosszúságot jelöl. Pedig csak ebben az esetben állíthatnók valószínűséggel, hogy a C) és D) csoport neveiben a hosszúság jele (vö. KNEZSA: MNy. XXIV, 195). Mivel a hangjelölés nem követi szorosan nyomon a hangváltozást, föltehetjük, hogy az *-eh* hangkapcsolat az A) és B) csoportban fölsorolt nevekben *ei* kettőshangzót is jelölt. A *h* jel használatában mutatkozó bizonytalanság pedig azt teszi valószínűvé, hogy az esetek egy részében a *h* minden jelentőség nélküli. Ilyennek kell tartanunk a *h*-t kettőshangzók után is: fg. *Ozoufeuh* ~ h. *Ozoufeu* hn. 505 | *Therteuh* ~ fg. *Terteuh* szn. 514 | *Ituuh* hn. 516 | *Keurstuuh* hn. 516 és talán *Hagmastuh* ~ fg. *Hagimastuh* hn. 510, bár itt a *h* γ jeleként is állhat (vö. KNEZSA: MNy. XXIV, 195).

Vizsgálatunk eredménye tehát az, hogy az *-eh* hangértéke lehet *eh*, *ei*, *é* vagy csak egyszerűen *e*.

II. Kettősmagánhangzó k.

1. *au* > *ou* hang. — Oklevelünkben találjuk a legutolsó *au* kettőshangzós alakokat (vö.: JAKUBOVICH: MNy. XIX, 80; GOMBOCZ, ÖM. II, 84). Az *-ó* deverbális névszóképző, illetőleg kicsinyítőképző még *-au* alakban jelentkezik a következő nevekben: *Varau* ~ fg. *Varou* szn. 515 | fg. *Varau* ~ h. *Warou* szn. 505 | *Moglau* szn. 503 | fg. *Chomozlau* ~ h. *Chomoslou* szn. 514 (vö. PAIS: MNy. XVIII, 98), illetőleg *Wardau* szn. 503 | *Summorav* ~ fg. *Summorau* szn. 504. Ugyancsak *au*-t találunk még a következő idegen: latin és szláv eredetű nevekben: *Mauruz* szn. 506 | fg. *Pausa* ~ h. *Pousa* (a fg.-ban egy eset kivételével mindig *au*-val!) szn. 503, 505 (kétszer), 506, 507, 508, 511, 515 | *Pauca* szn. 504, fg. *Pauca* ~ h. *Pouca* szn. 504 | *Micolaus* szn. 510, 513, *Micolaus* ~ fg. *Miclous* szn. 515, fg. *Micolaus* ~ h. *Nicolai* szn. 507 | *Yros lau*, *Yros lou* ~ fg. *Yros lau* szn. 507. Megjegyzendő, hogy míg okleveleink késői

au kettőshangzós szavai többnyire idegen, szláv eredetűek (vö. JAKUBOVICH i. h. 79), addig oklevelünkben elég nagy számban található *au* a magyar szókészlethez tartozó szavakban is. Az *au* írásmódnak épenúgy, mint az *eh*-nek oka lehet az áthagyományozás (vö. MIKOS: MNy. XXXI, 300).

Az *au* > *ou* elhasonulására is találunk példát oklevelünkben. Ilyenek: *Bureuohul* hn. 511; ősmagyar **burayu*, **buray* < bolgár-török **burayu* (vö. GOMBOCZ, BTLw. 51) > **burau* > *burou* > *bureu* (vö.: GOMBOCZ, ÖM. II, 84; HORGER: MNy. IX, 111; SZINNYEI, HB. 43; KRÄUTER: MNy. IX, 24). — *Huceh* szn. 504, *Huseh* szn. 511. Ezekben az *ou*-ból elhasonulással keletkezett *eu* (vö. 1095/XIII. század: *huzeu* brazda, 1270: *Huzevheg* OklSz.) *eü* > *ei* fokozat át *é*-vé lett (vö.: HORGER i. h. 113; SZINNYEI i. h. 43; GOMBOCZ i. h. 59).

2. *eü* hang. — Feltűnően sok esetben még *eh* alakban találjuk. Az *eh* tekinthető pusztán az írásmód áthagyományozásának is (l. az *e* és *au* hangoknál). Néha az *eü* *ei*-vel váltakozik: *Beseneytu* ~ fg. *Beseneuitu* hn. 511 | *Keseu* ~ fg. *Resey* szn. 504; az *R* valószínűleg elírás *K* helyett, vö. h. *Kezed* ~ fg. *Rezet* szn. 505 (vö. GOMBOCZ, ÖM. II, 84).

3. *oi*, *ei* kettőshangzók. — Az *oi* kettőshangzós alakok közül említésre méltó *Bolosoy* és *Matoy*. Az *oi* ezekben *ei*-vel váltakozik: *Bolosoy* szn. 504, 512, 513 ~ *Bolosey* 506, fg. *Bolosey* 512 | *Mathoy* szn. 510, 511 kétszer, 512, fg. *Matoy* 503 ~ *Matey* 503, 513. Föltéve, hogy az *ei* végződés az eredeti (vö. szláv *Matej*, *Blažej*), illeszkedéssel van dolgunk (vö. PAIS: NyK. XLIV, 328 kk.).

Az *ei* > *éi* > *é* fejlődés szempontjából értékes adatok oklevelünkben: *Keyci* szn. 515, de *Kecu* hn. 505. Az utóbbi az első adat az *é*-s hangalakra, nem 1240 k.: *Kec* (vö. GOMBOCZ, ÖM. II, 86). — *Beyd* szn. 503, *Beid* szn. 504, de *Bed* 510, *Bedh* 505 (vö. PAIS: MNy. XVIII, 99, MNy. XXIII, 506). — *Veynus* szn. 509, de *Venes* ~ fg. *Venehs* szn. 512. Kétséges, vajjon ez a két utóbbi név összefügg-e egymással (OklSz., PAIS: MNy. XVIII, 30). GOMBOCZ szerint (ÖM. II, 86) *Veynus* a szláv *Venceslav* becéző alakja. Ha azonban MELICHHEL azt tartjuk, hogy a mai *Vének* helységnév ó-magyar *Veinik* alakja a *vén* ó-magyar *vein* szavunk *-k* kicsinyítőképzős alakja, föltehetjük, hogy a *vén* < *vein* szóból *-s* kicsinyítővel is képeztek nevet (vö. MELICH, HonfMg. 241), és akkor a *Veynus* és *Venes* név azonos.

4. *üü* hang. — Figyelmet érdemlő adatok: *Tuus* olv. *tüüj* szn. 505 (vö. *Tuet* szn. 507), *Keurustuuh* hn. 516 (vö. finn *type*, cser. *tün* NyH.⁷ 25, 48). A *Keurustuuh* hn.-ben a *h* minden jelentőség nélküli. Ha a *Hagmastuh* ~ fg. *Hagimastuh* hn.-ben a *h* γ -nak tartható is, ebben a névben semmiképpen sem tekinthető annak, hisz az *üü* kettőshangzó félhangzója a γ > *ü* fejlődés megtörténte utal. — *Huus* ~ fg. *Huuus* szn. 512, *Huus*

szn. 512. A fg.-beli *Huuus*, melyet az OklSz. *hüvös*(?)-nek értelmez, minden valószínűség szerint íráshiba (vö. KNEZSA: MNy. XXIV, 260). Itt említjük meg a *Hiusud* szn.-et 505, amely a *hős* szó -d képzős származéka, és tőszótagjában a korábbi *ü* kettőshangzót mutatja (vö.: RÉTHEI PRIKKEL M.: Szily-Emlék 55; MARK: MNy. XXIV, 88; MELICH: MNy. XXVII, 92). — *Vus*, *Wus* szn. 514, 515; vö. *Ws* szn. 504, 505, *Vsud* ~ fg. *Vssud* szn. 514, *Vseh* szn. 512. HORGER (MNy. XXIV, 207) szerint kétséges, hogy az *Vus*, *Wus* név összefügg-e az *ös* < ómagyar *üs*, *es*, *is* szavunkkal. Ha *ös*-nek értelmezük, akkor *ös* szavunk legrégebb magyar alakjával kettőshangzós **üös* alakot kell felvennünk. Ennek azonban ellentmondanak a rokonnyelvi adatok: finn *isä*, cser. *iza*, md. *otše* (NyH.⁷ 140). Tehát vagy *üs*-nek olvasandók a kérdéses nevek, vagy ha mégis *üös*-nek, aligha függhetnek össze az *Ws* stb. nevekkal. Azonban oklevelünk inkább PAIS (MNy. XXIV, 92) nézetét támogatja, mely szerint az *Vus* és *Vs*, továbbá a mi oklevelünkben elő nem forduló, de egyébként gyakori *Euse* alakok összetartoznak. A fg.-ban ugyanis *Vs*-t találunk, akkor, amikor a h.-ban *Vus* áll és megfordítva; vö. *Vus* ~ fg. *Vs* 515, *Ws* ~ fg. *Vus* 504 kétszer, *Ws* ~ fg. *Vus* 505. Ez az írásban jelentkező feltűnő ingadozás aligha magyarázható mással, mint azzal, hogy az *üs*, *es*, *is* szónak *üü* kettőshangzós alakjai is voltak.

GÁCSER IMRE.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A *g > gy* változás. A MNy. júniusi számában (XXXVII, 189—90) megjelent szómagyarázatomban kapcsolatban szeretnék itt helyesbítést tenni, s egy kérdést intézni hangtörténészeinkhez. Azt írtam ugyanis, hogy a *náspágot* > *náspágyal*-beli *g > gy* változás páratlan a független változások között, s egy előttünk ismeretlen analógia hatásának lehetőségét jeleztem.

Mikor a két mondatot annakidején leírtam, a közkézen forgó kézikönyvek és folyóiratok eredményeit tolmácsoltam. Ezek ugyanis ismernek óbolgár *g* (*j*) > m. *gy* (Nyr. XXXVI, 161), finnugor -*g* (-*j*) > m. *gy* (Nyr. XXXVII, 168), latin *ge* ~ *gi* > m. *gye* ~ *gyi* (Nyr. XXXVI, 161) változásokat, sőt NyK. XVIII, 318 valami homályos és ingadozó említést találhatunk a magyarban történt régi *ng > g > gy* változásról is. — Arról azonban, hogy a magyar nyelvben több szabályos és kétségbevonhatatlan *g > gy* változás történt az utóbbi párszáz éven belül, senki sem beszél. Pedig akárhogy is keresünk a *náspágyal* keletkezésében közrejátszó analógiát, legfeljebb valami nagyon is erőltetett példát (pl. *agyal*, vö. *agya-bugyál*) hozhatunk csak fel.

Ezen változás független voltát még az is erősíteni látszik, hogy minden különösebb keresés nélkül, egészen véletlenül még két másik kétségtelen *g > gy* változást találtam.

A MTsz. 1. meg, mög címszavának 2. és 3. jelentése alatt olvassuk: [tehénnek a] *möge* Balaton mell., *mögi*, *möggyi* Turkeve, *megye* Hegyalja (KASSAI, Abaúj, Szabolcs 'hátulja, fara stb.'). A SzamhSz. szerint szintén *mög* 'hinterer Raum', *möggy* pedig 'far (tehéné)'. A két szó szinte kétségtelenül összefügg egymással, s ha igen, a *g*-s alak az eredetibb. PAIS DEZSŐ a közte és BÁTKY ZSIGMOND között lefolyt *Kecskemét*-vita során (Népünk és Nyelvünk II, 38) a MTsz. és HERMAN, MPásztNyk. 416—7, 513, 556 közölte *tehén*, *juh*, *dísznő möggye* vagy *möggyi* kifejezésekre mint a *mög*:*mög* szó 3. személyű birtokos személynagosa alakjának az elváltozására mutat rá.

KISS GÉZA, Ormányság 319 egy népdalban *legyel* alakot találhatunk 'legel' jelentésben. A két szó összefüggése nagyon valószínű, s a *legel* alak látszik eredetibbnek.

Talán idevehetjük még az *egyenes* szót *égenyēs*, *igenyēs* (MTsz.) változatai miatt, bár itt a változás fordított irányúnak látszik; érdemes azonban megfigyelni azt, hogy a részleges hangátvetés, a palatalisatio cseréje nem a várható **edenyes*, hanem *égenyēs* alakot hoz létre.

Említettem már, hogy a *náspágyal* alakhoz találhatunk nagyon erőszakolt analógiát. Ugyanígy lehetne ezekhez is hozzápárosítani egy-egy szót (*möggy* = *mög* × *möggy* 'er geht', mert a farnak szerepe van a járásban; *legyel* = *legel* × *legyez*, mert a marha legelés közben farkával legyezi magát; *igenyēs* = *égyenēs* × *igen*, mert valahogy mindkettő helyeslést fejez ki), de ezekkel csak letagadnók a jelenséget, a kérdést nem oldanók meg.

Pedig ezek igenis független változások, tehát van $g > gy$ változás. Hangtörténészeinkre vár az a feladat, hogy ezt a kérdést tisztázzák, s a jelenség hovatartozását megállapítsák, mert a Gombocztól meglevőknek elismert változási lehetőségek közül (ÖM. II/1, 94) ez egyikbe sem fér bele. DEME LÁSZLÓ.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Hésdát. HORGER: MNy. XXXV, 181 a torda-aranyosmegyei *Hésdát* nevének magyarázatában ezt írja: „Bizonyára ugyanilyen eredetű [a magyar *hasad* igének -at > -át képzős származéka] a szolnok-dobokamegyei *Hésdát* helynév is, bár ennek bizonyítására nem állanak rendelkezésünkre nyelvtörténeti adatok.”

A szolnok-dobokamegyei *Hésdát* helynévre vonatkozólag a következő adatokat közli KÁDÁR JÓZSEF, Szolnok-Dobokavármegye Monographiája IV, 21: 1339: *Hassad*; 1352: *Hasdad*; 1354: *Has-tad*; 1441: *Hosdad*; 1523: *Hosdát*; 1570: *Hesdath*; 1616: *Hesdad*; 1721: *Hesdát*; románul: *Hesdát*ye.

Hésdát-ot legelőször 1339-ben Móriézi Domokos fia János birtokában találjuk (i. m. IV, 21). — KÁDÁR (26) megjegyzi, hogy egykor tiszta magyar lakta község volt. Magyar lakosai 1602—1603 és 1703—1712 közt pusztultak ki; a XVI. században önálló protestáns egyházközség, 1643-ban Vízszilvásnak ev. ref. leány-

egyháza (erre nézve vö. még KÁDÁR, Szolnok-Dobokavármegye nevelés- és oktatásügyének története 1000—1896. 293—4).

Nevét KÁDÁR szerint a szláv *gvožd, hožd* (MIKLOSICH 81) 'szeg, ék', *gvošdata* 'ékellő, hasadék' szóból származtatják, melyet a Szamos szeg, mos, hasít (ugyanígy i. m. I, 69, 543). A Kis-Szamos jobb partján, sík téren fekszik Szamosújvár közelében.

A fenti adatok HORGER magyarból való magyarázatának helyességét bizonyítják.

A községben ma csak oláhok laknak. Oláh neve: *Hásdate*.

BALOGH ÖDÖN.

Kén: kin. HORGER ANTAL: MNy. XXXVII, 114 e két szónak egyazon töről fakadtát állítja. Ha a NySz. adatait nézzük, azt látjuk, hogy ezek mennél régebbiek, annál következetesebb a *kén*, *kénoz* alak használat, de a *kénoz*, *kéntat* 'faggat' tudomásom szerint a népnyelvnek ma is használt formái. Viszont a múlt század vége felé még ismert kénes gyújtónak a fejét gyerekkoromban a *kén* ősi nevén *kingyertya*-nak nevezték a falumban. Nem tudnám eldönteni, hogy a *kén* elégecék tapasztalható kellemetlen, *kinzó* jelenségekkel van-e összefüggésben a *kingyertya* szó előtagja, mint HORGER véli, de tudva, hogy ez a „*kingyertya*“ bizony sokszor megtüszögtette, köhögötte az embert, mire a *kén* kékes lángjától a gyújtónak a fája is lobbot vetett. Abban azonban a cikk bizonyosan jó nyomon jár, hogy a világ bűzös-kénes lángoktól való kínos pusztulása mélyen gyökeret vert a néphitben. Erre mutat ez a hasonlat: *Büdös, mint az ítélet*. Biztosan nem a bírói ítéletről nyilatkozik ilyen tiszteletlenül a nép fia, hanem a végítélet bűdös-kénes gázaira, lángjaira gondol.

BUZÁS DEZSŐ.

Bőgő. A MTsz. adatai szerint a *bőgő*, *bőggő* második jelentése 'nagy gereblye'. Ez a tárgy valószínűleg azonos azzal, amelyet Zádorfalván (Gömör megye) saját gyűjtésem tanúsága szerint *brúgó*-nak neveznek. Egy öreg elbeszélése szerint ugyanis „*á brúgút, ászt dirék csüg búzāñl hászñluk* ('használjuk'), *búzāñl, ārpāñl, szgúvāl csák ārātāskor*“.

Az elnevezés ez esetben aligha lehet hangutánzó eredetű; ez a szerszám ugyanis *bőgő* vagy *brummogó* hangot nem ad. Magyarázata inkább abban keresendő, hogy a magyar nyelvterület nagy részén a cigányok nagybőgőjének *bőgő* a neve, míg Zádorfalván ezt is *brúgó*-nak hívják. Valószínű ugyanis, hogy itt külső képzettársítással van dolgunk, vagyis: a *bőgő* vagy *brúgó* 1. nem más, mint a legnagyobb hegedű a bandában, a *bőgő*, illetőleg *brúgó* 2. pedig a legnagyobb gereblye, ami a gazdaságban található. Az elnevezés eredetében valószínűleg tréfás motívumok is szerepeltek.

Feltevésünket az is támogatni látszik, hogy a cigány a zádorfalusi képzeletben és példavilágban nagy szerepet játszik. Állandó fordulatainkban megtalálhatjuk: *hazudik, mint a cigány* | *lop, mint a cigány* | *rendetlen valami, mint a cigányé* | *tusta, mint a cigány* | stb.

DEME LÁSZLÓ.

agafah. A Schlägli Szójegyzék 2076—7. tétele kijavítva¹: *aleatio — hafarth | (aleatio) cum tabula — agafah.* A *hafarth* = házsárt 'kockajáték'. Az *agafah* szó az EtSz. szerint — ahol még a latin szöveg nincs javítva — valamilyen 'játékszer' neve. Alighanem a sakkjáték legrégebb magyar nevét kell látunk e szó második, *-fah* tagjában. Az első rész *aga-* talán a török *aga* méltóságnévvel azonos? Itt jegyezzük meg, hogy BÁRCZI GÉZA a Szófejtő Szótárban MURMELIUSBÓL idézi *sakk* szavunk legrégebb előfordulását, de ott nem találjuk. Természetesen számba sem vehető az a feltevés, hogy *agasah* puszta íráshiba *vigaság* helyett. Ezt a megoldást nem KALMÁR E. vetette fel, amint az EtSz. véli, hanem ő csak idézte (NyK. XXIV, 254) az Egyetértés 1893. április 18-i száma nyomán.

finforianus — choban. A Schlägli Szójegyzéknek javított¹ 2135. *finforianus — choban* tételével kapcsolatban némi magyarázatra van szükség. SZAMOTA csak ennyit mondott róla: „A latin szót nem ismerem.” Az EtSz. a *choban* alakot 'cyruca, genus vasis vinarii' jelentésű *csobány* szavunkkal azonosította, de megjegyezte, hogy „mivel a latin szó ismeretlen, a magyarnak idevonás is kétséges”. Véleményünk szerint e *choban* adatot inkább 'opilio, Schafhirt' jelentésű másik *csobány* szavunkhoz kapcsolhatjuk, melyre első adatunk eddig csak 1579-ből volt. Ebben az esetben ugyanis az eddig megfeyjthetetlennek látszó — és kétségkívül eltorzult — latin szó is egyszerre megvilágosodik. Feltevésünk szerint a Sch.-ben olvasható *finforianus* nem egyéb, mint a Du⁺ CANGENÁL is meglevő *symphoniarius* 'symphoniacus' szónak romlott változata. A látszólag igen nagy jelentésbeli eltérést könnyen áthidalhatjuk. Ismeretes, hogy a görög-latin *symphonia* szó a román nyelvekben sokhelyütt különböző népi hangszerek neve lett. Belőle származik nemcsak az olasz *zampogna* (*sampogna*) 'fűzfasíp, pásztorsíp, a duda fuvócsöve, (Dél-Olaszországban) duda' (KÖRÖSI, OlaszMSz.), hanem valamilyen az oláh *cimpoi* (többese *cimpoaie*) is, valamint abból átvett *csimpolya* szavunk (EtSz.), amelyet MEYER-LÜBKE egészen hibásan próbál egy nem létező magyar *zsimpolya* (!) alakból származtatni (REV.³ 8495). Ennek a 'síp, duda' jelentésű *symphonia* tőnek persze lehettek további származékai is, és azt hisszük, éppen egy ilyen továbbképzett alak maradt reánk a Sch.-nek ebben a félreismert adatában. Tekintettel arra, hogy középkori szójegyzékeink latinságában számos olasz és francia jövevényszó fordul elő (ezekről I. GÁLDI, Contributions à l'étude des lexiques latins-hongrois du moyen âge. Bp., 1936. 20 kk.), *symphoniarius* szavunk igen könnyen lehet az olasz *zampognaro* 'dudás' főnév visszalatinosított változata. De tulajdonképpen kit is hívnak Olaszországban *zampognaro*-nak? Dél-Itáliában — mint ismeretes — így nevezik azokat a hegyipásztorokat (tehát „csobánokat“!), akik karácsony és más ünnepek táján népi hangszereikkel a városokba és falvakba jönnek, s ott házról-házra járva, szent énekeket adnak elő (vö. Enciclopedia Italiana

¹ L. a szerzőnek „Szövegjavítások a Schlägli Szójegyzék kiadásához“ című közleményét jelen számunk 275. lapján.

XXXV, 879). A *zampognaro* k mindig népi viseletben, pásztori öltözetben jelennek meg, s esetleg hoznak faragott fatárgyakat is a község előljáróinak és módosabb gazdáinak. A *zampognaro* tehát tipikusan primitív művelődést képviselő hegyi lakos, aki a völgybe lejöve sokszor a durvaság, nehézkesség példaképének tűnik fel (ezért vette fel Nápolyban a szó *tsampōnarę* változata a 'grober Mensch' jelentést, vö. CL. MERLO: *Memorie dell'Istituto Lombardo* XXIII, 270). Latin adatunk tehát, úgy látszik, egy középkori pásztori dudás alakjára utal, s nyilván így értette azt a magyar értelmezések szerzője is, aki e népi *symphonarius* említését *csobán* szavunkhoz kötötte.

Baszaraba. A szaboles megyei *Bozorát* dülönévvel kapcsolatban VITÉZ MIKESY SÁNDOR felsorolt néhány példát a *Baszaraba* név magyarországi használatára (MNY. XXXVII, 195), de nem vette figyelembe a LUKINICH IMRE szerkesztésében tavasszal megjelent „Documenta Historiam Valachorum in Hungaria illustrantium” című oklevélkiadvány adatait. Ennek alapján MIKESY adatait még a következőkkel szerezhetjük meg: 1358: „*Bozorad* kenezius de Nogcarassou et alter *Bozorad* de Kyskarassou” (138) | 1360: „Myhul jobagio *Bazarab* Longi” (147) | 1398: „Janus-tinus, *Bessarabe* et Custe Knesii de Ruisor” (508). Mindhárom esetben — amint látjuk — e nevet kenézek viselték, ami az oláhság török vezetőrétegére vonatkozó ismereteinkkel teljes összhangban van. Az 1358 i adat azért is érdekes, mert ilyen, a helynévhez hangalakban közelálló változatot MIKESY csak 1439-ből idézett. GÁLDI LÁSZLÓ.

Csülök. A *csülök* szó a régiségben a XVII. századtól kezdve fordul elő *csürök* alakban, és az EtSz. I, 1241 szerint a XVIII. század végéig csakis *r*-es adatok fordulnak elő. Az első *l*-es *csülök* alakváltozat 1807-ből való. A nyelvjárásokban mind a két alak ismeretes. A szónak a következő jelentései vannak: 1. 'játék neme, conus, kegelförmige Figur, Kegel stb.'; 2. 'szökőcsont, pata'; 3. 'kötél hurka, lyuka, füle'.

Etimológiájával többen foglalkoztak. BUDENZ, MUSz. 380 a *csülök* alakot eredetinek és az 'Öhr, Öhse eines Strickes' jelentést elsőnek tartva a mordvin *kilgikš, kilgekš, kilgokš, kilkš* 'Schlinge' szóból fejtette meg. WICHMANN: FUF. XI, 201, 258 a finn *sorkka* 'gespaltener Huf, (fig.) Fuss', vogul *šircib* 'Hüfte, Hüftbein' és osztják *šárkēp* 'ua.' szócsoporttal hasonlította össze. MUNRÁCSI: Nyr. XXIX, 153, ÁKE. 208 a kaukázusi (úd) *čilik* 'Klaue' szóban vélte megtalálni a *csülök* forrását. SIMONYI: Nyr. VII, 354 két *csülök* szót különböztetett meg, az egyiket a *tülök* ~ *türök*-ből származtatta, a másikat a *telek* szóval rokonította. — A felsorolt megfejtési kísérletek az EtSz. szerint elfogadhatatlanok.

Szerintem a szó végelemzésben orosz eredetű. A megfelelő orosz szó *čurok*-nak hangzik, jelentése MISTRÁK SÁNDOR rövid értelmezése szerint 'pige'. PAWLOWSKY (RDWb.³ 1737) szerint: 'das Klötzen, Hölzchen, Stöckchen; das Kurningklötzen; das

Kurni- od. Kurningspiel (wobei jeder der Spieler die in einem vorgezeichneten Quadrat in einen Haufen gelegten Klötzchen seines Gegners mit Knüppeln hinauszuschleudern sucht)'.¹

Azt hiszem, e származtatásnak nincsen jelentéstani szempontból szóabajóhető akadályja. A magyar szó második jelentése: 'szökőcsont, pata' a játékból érthető. De a 'kötél hurka, lyuka, füle' jelentésnek ezekkel való összefüggése nem egészen világos. — Az alaki összefüggésre vonatkozólag meg a következőket kell figyelembe vennünk. HORGER ANTAL a Szinnyei-Emlékkönyvben közzétett „A hangrendi párhuzam“ című cikkében arra az eredményre jut, hogy a magyar nyelv hangtörténete folyamán „spontán módon csakis veláris > palatális irányú átcsapások történtek“ (MNY. XXIII, 132). HORGER példái közül a következő példák érdekesek a mi szempontunkból: (szl. *stlapv* >) nyj. *colop* > *cölop*; (szl. *čeljadv* >) *család* > *cseléd*; (szl. *čaša* >) m. *csása* > *csésze*; tót *ščava* > nyj. *cséve*; szl. *járica* > m. *jérce*; szl. *kopanjica* > m. *kópence* (> *köpece*); szl. *korab* > *keréb* (> *kerép*); szl. *kosmata* > m. *köszméte* stb. — E szerint tehát a szláv (orosz) *čurok* > magyar *csürök* származtatás hangtani tekintetben is szabályos. A magyar szó eredeti alakja, ahogyan már az EtSz. szerzői is mondják, *csürök* volt, és ebből jól ismert *r ~ l* hangserével keletkezett a *csülök* alak.

Ez a játék jól ismert nemcsak az oroszoknál, hanem más népeknél is. Eddig a magyar néprajzi irodalomban, tudomásom szerint, nem esett szó róla. Nem említi a Magyarság Néprajza sem. A játék elterjedésével érdemes lenne külön is foglalkozni. Itt csak annyit mondok, hogy nagyon jól ismerik az oszmáni törökök is. Egy régi kínai feljegyzés révén még azt is tudjuk, hogy nem volt ismeretlen a régi törköknél sem. Érdekes, hogy itt nem is mint gyermekjáték van említve. „Míg a férfiak rendkívül nagy kedvvel játszottak egy *hyupu* nevű hangszeren, addig a nők nagyon kedvelték a *csülök*-játékot“, így hangzik — fordításban — a kínai tudósítás (A. CAFEROĞLU, Cihan edebiyatında Türk *Kobuz'u*: Ülkü VIII [Ankara, 1936—1937.], 204). Mint az oszmánli *čalik* 'esülök' (a magyar *csülök*-nek semmi köze nincs etimológiailag a török *čalik*-hez) szóból való bolgár *čilik* is mutatja, a bolgárok is átvették¹ a törököktől a játékot, és mind a mai napig nagyon kedvelik azt. A *csülök* a gagauzoknak is egyik legelterjedtebb gyermekjátékneve (V. A. MOŠKOV, Gagauzy Benderskago uęzda: Etnografičeskoe Obozręnie XLIV [1900.], 49). Moškovnál egy rövid jegyzetben (67. l. 25. j.) a következő érdekes adatokat is találjuk: A *csülök*-nek a nagyoroszkznál *čiz*, *čizik*, *čivil*, *čurok* és *šilcy*, a kisoroszkznál meg *čirka* a neve; a votják elnevezése *čiz*; a grúzínok viszont *čilika oba*-nak mondják, amely, mint Moškov is megjegyzi, etimológiailag rokonságban van a török elnevezéssel (*čalik*).

HASAN EREN.

¹ A bolgár *čilik* szót MIKLOSICH, Die türkischen Elemente in den südost- und osteuropäischen Sprachen 55 helytelenül a török *jirid* 'Palmenstock, Stock den man beim Dschiridspiel (einem gymnastischen Spiel zu Pferde) auf den Gegner schleudert, der ihn auffängt und wieder zurückschleudert' szóból magyarázza.

Sejt. SZILY kétségbevonhatatlanul kimutatta (Nyr. XV, 268), hogy 'Zelle' jelentésű *sejt* főnevünk etimológiailag azonos a *selejtés* melléknévnek R. *selejt* < *slejt* alapszavával. Eppen ilyen kétségtelen azonban az is, hogy a hangsoroknak egymáshoz való viszonyát tévesen magyarázta ilyen módon: „A *sejt* névszó a régi *slejt*-ből metathesis és a liquidának jésülése útján keletkezett.“ Ezt ma, ötvenöt évvel később, persze már könnyű megállapítani. De még ma is nehéz megállapítani a közöttük levő hangviszonynak igazi természetét. Elsősorban persze arra gondolhatna az ember, hogy a két mássalhangzón való szókezdlet miatt kieset az R. *slejt* hangsor *l* hangja. De lehetne-e ezt a feltevést példákkal igazolni? Én bizony csak egyetlen egy ilyen esetet ismerek, mely azonban maga is kétes. T. i. azt, hogy a *Flórián* személynévnek is vannak *l* nélküli N. *Fóri*, *Fórika*, *Fóris* becéző származékai (l. VARGA, Becéző keresztnevek 45). De nagyon könnyen lehetséges, hogy ezek valójában nem is a *Flórián*, hanem a R. *Kristofórus* személynév becéző származékai, és csak e személynév elavulása következtében érezzük őket ma már a *Flórián* származékainak. Sőt az is lehetséges (s ezt valószínűbbnek tartom), hogy a kétségtelenül későbbi *sejt* alak nem is közvetlenül a R. *slejt* alakon alapul, hanem *tede* > *te* típusú egyszerűsítés következtében (l. erről bővebben MNy. XXX, 70) a R. (*slejt* >) *selejt*-ből rövidült. Bár ezek szerint tehát semmi bizonyosat sem mondhatok e *sejt* szavunk hangalakjának alakulása módjáról, mégsem tartom fölöslegesnek e sorok közlését, mert hátha valamely nyelvészársam tud valamilyen döntő érvet az egyik vagy másik feltevés mellett.

Nagyon érdekes azonban e R. *slejt* > *selejt* és *sejt* hangalakú szavunk jelentéstörténete is. A német *schlecht* átvétele lévén, kétségtelen, hogy eredeti jelentése csakis 'rossz, értéktelen' volt (l. NySz.). De e mellé a méhészek osztálynyelvében még (a *színméz* ellentétéként keletkezett *slejtméz* összetétel rövidülése következtében) 'viasz', Wabe, Honigscheibe' és 'Bienenzelle' jelentései is fejlődtek (erről SZILY i. h.). Ennek pedig először is az volt a következménye, hogy a különféle hangalakok és jelentések megoszlottak: az újabb *sejt* alak mellett csak a 'Bienenzelle' jelentés maradt meg (e jelentésével aztán köznyelvivé is vált ez a szó; a természettudományi műnyelvbéli 'cellula' jelentéséről l. NyÚSz.), a régebbi *slejt* vagy *selejt* alak mellett pedig a többiek. Ezek azonban csakhamar mind elavultak. A főnévi 'viasz' jelentés természetesen azért, mert ezt a fogalmat a csak egyjelentésű, tehát félreérthetetlen *viasz* (∩ *viaszk*) szóval is ki lehetett fejezni. Az ilyen elavulás t. i. teljesen szabályos jelenség, sőt kivétel nélküli jelentéstani törvény. De elavult 'Wabe, Honigscheibe' jelentése is, bár ez már nem mondható szabályos jelenségnek, mert hiszen a vele szemben győztesnek maradt *lép* főnév sem volt félreérthetetlen ('Wabe' jelentésen kívül t. i. még 'Vogelleim', 'Milz' és 'schreitet' jelentések is fűződnek e hangsorhoz). Mikor pedig e R. *slejt* > *selejt* melléknévnek -s képzős *selejtés* származéka is keletkezett, mint pl. ó mellett *avas*, vagy ugyanígy *betegés*, *kicsinyés*, *jártas*, *jeketés*, *szürkés*, *vöröses* stb. (l. ezekről TMNy. 570); akkor még maga a 'rossz, értéktelen' jelentésű *selejt* alapszó is elavult (már csak az igei *selejtöz*

származék őrzi az emlékét). Az azonos jelentésű melléknévi alapszó és ilyen -s képzős származék küzdelmében, úgy látszik, más esetekben is mindig a származék győzött. Vö. pl. *éhés, keserűs, nehézkes, savanykás, szomorkás*.

Viasz. Hogy *viasz* < *viaszk* szavunknak, amely kétségkívül szlovén *vojsk*-ból ered, hogyan veszett el a szóvégi *k* hangja, az nem nehéz kérdés. A *viaszk*-ból, *viaszknak*, *viaszkggyertya*-féle kapcsolatokban maradt el a mássalhangzó-torlódás miatt (mint pl. R. *ülűfészkerke* > R. *ülűfészkerke* EtSz. I, 228, ném. *Hausknecht* > N. *hásznek* DLw., R. *Naskfalva* > *Nasfalva* CSÁNKI II, 337, **Márkfi* > *Márfi* családnév, lat. *tincta* > *tinta*, R. *pajktárs* > *pajtás* stb. (l. e jelenségről bővebben MNy. XXVIII, 140–5), s az így keletkezett *k* nélküli *viaszból*-féle alakokból aztán elvonódott az újabb *viasz* alak. (Azonban még ma is csak *viaszkos vászon*.) De ennél sokkal nehezebb kérdés, sőt valósággal hangtörténeti rejtély az, hogy hogyan jutott az etymonnak *o* kettőshangzója helyébe egy-egy teljes nyomatékú *i* és *a* hang. — Én azt hiszem, hogy ennek a rejtélynek megfejtése a következő.

Két szomszédos teljes nyomatékú magánhangzó közül az egyiknek, persze mindig egy rövidnek, csökkentett nyomatékúval való helyettesítése (pl. *eleibe* > N. *elejbe* vagy *Máriás* > *márjás*) igen gyakori jelenség nyelvünk hangtörténetében (l. erről bővebben MNy. XXXVI, 43). Olyan gyakori, hogy akár százával lehetne rá példákat idézni. Annál ritkább e jelenség ellenkezője: egy kettőshangzó csökkentett nyomatékú részének teljes nyomatékúval való helyettesítése. (Hogy e két jelenség gyakorisága ilyen feltűnően különbözik, annak nyilván az az oka, hogy a nyomaték csökkentése a beszélőszervek izommunkájának csökkenésével, a nyomaték fokozása ellenben izommunkájuk fokozódásával jár együtt.) Én mindössze négy ilyen esetet ismerek: (ném. *fein*, olv. *fájn* >) N. *fájn* (: N. *fájntos*) > N. *fáin* (: N. *fáintos*) | tör. *afjün* > *áfium* | N. (*orjás* >) *órjás* > *óriás* (vö. JUHÁSZ: MNy. XXIX, 293) | (**Tápéu* >) **Tápjú* > R. *Tápiú* (> *Tápió*) (vö. HORGER: MNy. XXIII, 50).¹ Azt hiszem, hogy ötödik ilyen eset a szlovén *vojsk* > magyar *vojszk*. A két teljes nyomatékú magánhangzó között természetesen úgynevezett átmeneti hang van, melyet írásban nem szoktunk jelölni (l. erről MNy. XXV, 252, jegyz.).

De hogyan jutunk el ettől a nézetem szerint jogosan feltételezett **vojszk* > **voisz* alaktól a R. *viosz* alakhoz? — A két magánhangzó helycseréjének feltételezésével semmiesetre sem, mert ilyenek nyoma sincsen a magyar hangtörténetben. Én azt hiszem, hogy ennek csak egyetlen elfogadható magyarázata lehet: a (**vojszk* >) **voisz*-ból előbb az *o* előreható hasonító hatása következtében (**vojoszk* >) **vojosz* lett (mint pl. hazai ném. *Forminder* > N. *formondor*, R. *Koritnik* > *Korotnok*, R. *zurđin* > *zordon*, *Achim* > *Ákom* esn., R. *Bálduin* > *Bádon*-fa hn., *Dávid* > R. *Dávod*, *kálvinista* > N. *kálomista*, szláv *Vladimir* >

¹ Ide tartozhatna esetleg a R. *Bozjás* 'bodzás hely' > *Buziás* helynév is (CSÁNKI II, 30), de ez valószínűleg az oláhban kapta ezt az alakját, és onnan vettük vissza újabban, már ebben az *i* hangú alakjában.

Ladomér stb.), aztán pedig e **vojosz*-ból a második *o* hátraható elhasonító hatása következtében a R. *viosz*. Erre az *o—o > i—o* változásra már elég sok példát idéztem *gyimbor* szavunk eredetének magyarázatával kapcsolatban (MNY. XXXV, 44), és alkalmilag azóta is feljegyeztem magamnak sok idetartozó adatot, de ezek közül most csak két érdekesebbet akarok még megemlíteni, a torontálmegyei *Idvor* és *Ittvornok* (!) helyneveket. Egészen kétségtelen ugyanis, hogy az előbbi *udvar* szavunk R. *odvor* (< szláv *dvor*), az utóbbi pedig *udvarnok* szavunk R. *odvornuk* (< szláv *dvornik*) alakján alapul. Ugyanígy keletkezhetett tehát korábbi **vojosz*-ból is a R. *viosz* alak, melyből aztán egyrészt szórványos *o > u* változással R., N. *viusz* is lett (NySz., MTsz.), másrészt pedig szabályos *o > a* változással a köznyelvévé vált *viasz* alak.

László. Az *Ulászló* személynév rejtélyének megfejtése (MELICH: MNY. XXXVII, 145) rendkívül érdekes és nézetem szerint feltétlenül helyes is. De már azt a feltevést, hogy *László* személynévünk (és a R. *Viszló* szn. is) „közvetlenül egyházi latin eredetű” volna (i. h. 154), nem tartom elfogadhatónak. A (latin *Nicolaus* >) szlovén *Miklauž* (MELICH, SzlJövsz. I, 2: 198) > magyar **Mikláus* > R. *Miklous* > *Miklós*¹ példája ugyanis nyilván mutatja, hogy egyházi latin (š-sel ejtett!) *Ladislaus*-ból szintén csak -*ós* végű személynév lehetett volna a mi nyelvünkben, egy **Lászlós*-féle alaknak azonban sehol semmi nyoma. Az a körülmény, hogy a cseh *Vladislav* *d* betűje helyén valójában *gy* hangzik (i. h. 151) egyáltalán nem lehet akadálya annak, hogy belőle származtassuk *László* nevünk legrégebb ismert *Láduszló* (< **Ládíszláu*) alakját, mert magánhangzó előtti *gy > d* változás elég gyakori jelenség nyelvünk hangtörténetében. Pl. csak *i* előtti ilyen eseteket idézve: *dicsér* (*dicsekedik*, *dicső*), *dió*, *Dipse*, *disznó*, *Ditró*, R. *Bugyiszló* (-háza) > R. *Bodiszló* (ma: *Bogyoszló* Bihar m. CsÁNKI I, 604) és ugyanígy R. *Bogyiszló* > R. *Bodiszló* (ma: *Bogyoszló* Sopron m. CsÁNKI III, 601). HORGER ANTAL.

Spargál. A NySz. *spárgálás* címszó alatt 'sermocinatio, Gerede, Klatscherei?' jelentéssel az alábbi adatot mutatja ki: „Némel nem jó akaróimnak felőlem való *spárgálások* miatt nem akartam kegyelmes uramnak eltakarításában jelen lenni” (TörtT.² XIII, 113). Ámde a NySz. idézete téves: a hivatkozott helyen *spárgálás* áll. Az idézett helynek — Somlyói Báthory Gábor gróf 1607. február 13-i levelének — idevágó része így szól: „Noha ez is kívántatott volna, hogy az én Istenben elnyugott boldog emlékezetű kegyelmes uramnak és atyámfiának tiszteletes eltakarításában jelen löttem volna. De hogy némel nem jóakaróimnak én felőlem való *spárgálások* ugy ne találtassanak, vitt ez ok is reá, hogy be is nem akarok menni.” A *hír* címszó alatt még egy adatra bukkanunk, a *spárgálni* szóra: „Hallogat-

¹ A szlovén személynév *zs* hangja azért helyettesítődött a mi nyelvünkben *s*-sel, mert átvétele korában a magyar nyelv hangrendszerében még nem volt *zs* hang. L. erről KNEZSA: MNY. XXIX, 98.

tam basák udvarából, sőt majd igen kezdék *spargálni* hírül: hogy Erdélyre kellene menni haddal“ (ErdTörtAd. II, 159). Ez az idézet sem szabatos, de a *spargálni* alakot helyesen közli. Bethlen Gábor konstantinápolyi követének, Borsos Tamásnak 1619. május 20-i levelében ezt olvassuk: „... hallogtattam basák udvarából, jóakaró barátainktól s gonoszakaróinktól is, sőt majd igen kezdék *spargálni* hírül: hogy Erdélyre kellene menni haddal s Erdélyre mennek, s csak Isten adná, hogy mennének.“

A *spárgálás* hangalak, nemkülönben a helyesen megadott jelentés kétesnek jelzett volta azt a látszatot kelti, hogy a NySz. a *spárga* szóból származtatja szavunkat. Talán része van a téves szófejtésben a *kötelez* szó NySz. szerinti 'verwickeln' jelentésének is: *kötelez*: *spárgál*.

Szavunk nem a 'spago, Schnur' jelentésű *spárga* származéka, amelynek legrégebb előfordulása 1688-ból mutatható ki (NySz.), vagyis jóval későbből, mint a *spargálás* első adata. A többek között 'unter die Leute bringen, bekanntmachen' jelentésű latin *spargere* közvetlen vagy közvetett átvételével van benne dolgunk.

A *spargál*, *spargálás* szót egyik szótárunk sem ismeri. A latin *spargere*-t pedig XVI–XVIII. századi szótáraink közül a következőkben találjuk meg: CAL.: 'elhintöm' | MA.: 'elhintem' | PP., PPB.: 'elhintem, hintezem'; *spargere* *rumorem de aliquo* 'valaki felől hírt beszélni' | WAGNER: 'elhintem, hintezem, vetem'; *rumor late spargitur* 'híre futamodik, hírért mindenfelé röpítik'. — BARTALnál két adatot találunk. Az egyiket: „de succursu Moscovitorum spargimenta“ II. Rákóczi Ferenc levelezéséből idézi; a másik szövegéből: „... das von dem Pietismus ... ausgesprengte Spargement unwahr fand“ arra lehet következtetni — a BARTAL idézte helyen nem találtam meg —, hogy a XVIII. századból való. BARTAL szerint a szó jelentése 'mende-monda'.

MEYER-LÜBKE, RomEtWb. kimutatja a szót az ó-francia, a provanszál, a katalon, a vallon és az olasz nyelvben.

De megvan a szó a németben is. A középfelnémet még nem ismeri; LEXER, MhdWb.-ban nem találjuk. GRIMM X/1, 1939 azonban kimutatja a *Spargement*, *Spargiment* szót az alsóausztriai, a pfalci és a bázeli tájszólásban, mint az 'Ausflucht, Umständlichkeiten, Mitläufigkeit' jelentésű olasz *spargimento* átvételét. Kevés adata közül egynek — valószínűleg a legrégebbnek — a korát sikerült megállapítanom; ez az adat 1693-ból való. GRIMM kimutatja a *spargeln* tájszót is 'spreizen' jelentéssel, de adatot nem közöl. — SCHMELLER II, 685 a *Spargiment* szóra két adatot mutat ki; egyiknek korát sikerült megállapítanom, de későbbinek látszanak GRIMM adatainál. — HEYSE, FdWb.¹⁶ és GENIUS, FdWb.⁴ kimutatja a *spargieren* igét, ez azonban új átvételnek tartható, mert sehol nem találunk rávonatkozó adatokat.

Az átadó nyelv kérdésében a következőt mondhatjuk:

Az olasz *spargere* 'rossz hírt terjeszt, dobra ver valamit' jelentése megfelel szavunk jelentésének. Az átvétel ellen hangtani akadályok szólnak: az olasz *g*-nek *zs* volna a magyar megfelelője.

A németből mindenekelőtt a *spargieren* ige jöhetne számba. Sem jelentéstani, sem hangtani nehézség nem merül föl; csak-hogy adatot egyáltalán nem találunk erre a szóra, vagyis újabb átvételnek látszik. A *spargeln* tájszó szintén újabb átvételnek látszik, ezenkívül jelentéstani akadályok szólnak az átvétel ellen. A *Spargiment*, *Spargement* később tűnik föl a németben, mint a *spargál*, *spargálás* a magyarban. De ezt figyelmen kívül hagyva, akárcsak a jelentés azonosságának hiányát, a német *Regiment* > magyar *regiment*, *regement* mintájára **spargiment*, **spargement* szóalakot várnánk.

Mind jelentéstani, mind hangtani okok a latinból történt közvetlen átvétel mellett szólnak. Jelentéstani akadályok, láttuk, nincsenek. De nincsenek hangtani akadályok sem: a *spargere* imperfectum-töve a szokásos módon -l denominalis igeképzőt kapott, vagyis *spargere* > *spargál* (FLUDOROVITS, LatJövsz. 36), a *spargál* igéből pedig -ás deverbális névszóképzővel lett *spargálás*.

Mivel a *spargálás* első adata 1607-ből való, föltehető, hogy a *spargál* ige már a XVI. század első felében megvolt. Ez azért érdemel figyelmet, mert a XVI. század végéig mindössze hét latin átvételű igét tudunk kimutatni. Ezek: a XV. századból *fundál*, *prédikál*; a XVI. század első feléből: *cirkál*, *kántál*; a XVI. század második feléből: *apellál*, *cítál*, *diktál* (FLUDOROVITS i. m.).

Szavunk használata, úgy látszik, szűk körre volt korlátozva. De hamar el is avult a *spargál*, *spargálás*. Ennek az lehet a magyarázata, hogy szép számban mutathatók ki rokonértelmű szók a XVI—XVII. századból: *hírbeszélő*, *hírhordozó*, *hírköltés*, *híntez*,¹ *hír-híntegető*, *szóhordozó*. LOVÁNYI GYULA.

NYELVMŰVELÉS.

Lekésni valamit. Valahányszor szóba kerültek az efféle kifejezések: *lekéstem a vonatot, az előadást*, (a diáknyelvből:) *az órát, a kirándulást*, mindig elítélték őket, mondván, hogy németességek: *den Zug* stb. *versäumen, verspäten*. Tudom, hogy nem vagyok a csalhatatlan nyelvérzékűek közül való, mégis megkockáztatom ama meggyőződésemmek hangoztatását, hogy a *lekésni valamit* nem németesség, hanem a magyar nyelv természetes fejlődésének eredménye.

Régi nyelvünkben is, népünk nyelvében is, de különösen költőink nyelvében gyakran akadunk rá olyan tárgyias ragozású igékre, melyek egyébként átnemhatók, s így vonzatuk a közhasználatban nem tárgy, hanem határozó szokott lenni. A sok közül csak néhány érdekesebbet sorolok fel.

1. Igekötők nélkül: Rózsák *keljék*... minden utai *járását*. Herceg *ezt* igen *örülé*. Én nyelvem te *igazságodat örvendí*. *Sétál-*

¹ Borsos Tamás naplójában (ErdTörtAd. II, 59) is megtaláljuk a *híntez* kifejezést: „Ezt a hírt hozák és *híntezék* akkor; ha igaz vagy nem, nem tudjuk, ezután jobban meglátjuk.“

ják az utcát. (A régi nyelvből.) — *Búsuld, rózsám, gyászos életemet. Kéket nyílik a nefelejés.* (A népnyelvből.) — S igaz kenyér-törvényként színig *dagadtam az edényt.* (Sik S.: Megértettem, hogy kenyérnek születtem.) Oroszlán *fekszik kemény vállát.* (Vörösmarty: Eger II.) Sírván sir éjtszaka, *arcát könnye folyja.* (Sik S.: Lamentáció.) S a hegy *levét* mélézva szűri, s ha *izli* is Márton-nap után, akkor is gond ül homlokán. (Lévay: Októberben.) . . . hogy nagy *reményit* ravasz sikamatokkal *ját-szadozza.* (Kazinczy: Gróf Török Lajoshoz.) Zöld hinár, por s némi bűz *ködtli az egészset.* (Babits: Emléksorok egy pesti uszodára I.) Ah, leányka nem *mosolyg szerelmet* énnekem. (Bajza: Epedés.) Gyönyörre nyílt szív *nyíladozza* a szeretet csuda két *virágít.* (Berzsenyi: A poesis hajdan s most.) Fordíts meg minket és *ömöld* belénk megváltó véred életsongító *tüzét.* (Sik S.: Krisztus Királyhoz.) Társai *örvendék* szép bátorsága *jutalmát.* (Vörösmarty: Széplak.) Kérdjük tőle: Ember, jó barát, mért *sanyargod* e rideg *házát?* (Vajda: A beduin.) Déli *álmát szunnyadta* minden fuvóka szél. (Arany: Csaba II. dolg. III. 3.) Erdély, *szüнд keseregni fiad.* (Kazinczy: Báró Wesselényi Miklós, az atya.) *Térdepelj* útján végig *sorfalat.* (Jakab Ö.: Rákóczi jön!) Fent a béreek orma fényben *tündöklé a friss havat.* (Lévay: Viharok.) *Vágyjátok őt ismerni,* az én szerelmemet? (Garay: Számadás.) *Őket vigyáztam* és őket szerettem. (Juhász: Őszi stancák.)

2. Igekötőkkel: Miképen *mented által* ellenségednek *törit?* (Quomodo transisti insidias adversariorum?) *Kit* nem *mehet* *vala által.* *Beesi* a hó az *utakat.* *Elnötte földét.* (A régi nyelvből.) — *Eljárja a táncot. Atalussza az egész éjtszakát. Körül-sétálta a határt. Megfekszi a gyomrát. Kipihen a fáradtságot. Elsiette a munkát.* (A nép nyelvéből és a köznyelvből.) — Rémes, idomtalan, óriás fellegek lomha testeikkel *átfekvék az eget.* (Arany: Murány Ostroma III.) Kebelemnek *pusztaságít* szász vihar *rohanja át.* (Petőfi: A bujdosó.) A rád boruló titkos *éjtszakát* néhány percig dalom *ragyogja át.* (Lévay: Búcsú az öreg szilfától.) Ott *sinle át* búsan számos *nyarat, telet.* (Lévay: Egy szomorúfűz.) Midőn az kétségbeesve *szöki át a völgyeket.* (Vajda: Szerelem átka II.) Könnye *csorogja bé a kékült ábrázatot.* (Jakab Ö.: Galambodi Péter.) Szép *fejét* magas kor hava már *beeste.* (Kozma: A Bükkben.) Melynek *falát* a lone buján *befolyta.* (Endrődi: Éden 18.) *Beözönl* az éjtszaka (alany!) *gyászát.* (Endrődi: Magányos est) Rútul *járt el benneteket* a sors forgó kereke. (Kisfaludy S.: Tátika II. 74.) Az a józanság, mely *előmlí mivedet.* (Berzsenyi: Kazinczy Ferenchez.) Itt van a szí-
vemben a tenger-élet, *felörvendem, felélem.* (Ady: Az elhagyott kalózhajók.) A remény, mint zsöngé pázsit, mely *körülhobozza őket.* (Tompá: A jávorfáról.) És hogyha *körülmöli* setét. (Kosztolányi: Szegény kis gyermek panaszai 77.) És *körülszáll-ják* fejed szomorú, árva dalok. (Gyóni: Vallomás.) S *körültündökl* a hír csillag-árja. (Kisfaludy K.: Honvágy.) Dér a *mezőt* immár *megeste.* (Gyulai: Őszi este.) Sárgul a zöld ma s a dér *megesi.* (Kozma: Isten veled, szerelem!) Míg egy most beállt újonc vitézke *megkacsintva őt,* elébe lépe. (Czuczor: Remete Péter.) *Megrajonglak* buta tűzben. (Ady: Kétkedő, magyar lel-

kem.) Nem fog ártani, ha egy kicsit *megvigyázom őket*. (Vörösmarty: A fátyol titkai I.) *Megzengi* madárka minden *úgatok*. (Gyulai: Gyümölcsösben.) Szellő lengi, méhe járja, dalos madár *meg-megszállja*. (Gyulai: A vén almafa.) *Zokogja meg* fájó, bús hangzattal fényes ábrándok kora *vesztit*. (Jakab Ó.: Hadd zengjen az ének!) Örömcsepp *fénylené végig láng-arcait*. (Kölcssey: Vágy.) ... és a vért szagolja, mely füléből ömlik s *szügyét végigfolyja*. (Arany: Toldi IX.) S mint egy édes sejtetem, *végigrezgi kebelem*. (Garay: Tavaszi dal.)

Látjuk tehát, hogy igekötőkkel és igekötők nélkül is egyaránt lehet tárgyas ragozásuk az átnemható igéknek. Az igekötők közül a következőket sorolhatjuk fel: *át és által, be, el, fel, ki, körül, meg, végig*. — Szándékosan hagytam ide, utolsónak a *le* igekötőt. Példák a régiségből: Választa halászokat és együgyű gorombákat (= parasztokat), *kiket* könnyen megcsalhatta és *lehazuda*. (Érsekújvári Kódex 492.) Sok ilyen *napokat imádkozzék le* (a pap) az szegény kurucoknak. (Thaly: Adalékok II, 145.) A kígyó *levetkezi bőrét* esztendőnként; *levetkezni az emberséget*. (PÁPAI PÁRIZ 1762-i szótára.) A költői nyelvből: *Ótet*, kivel nem bírna száz, *lebirkozá* vad Detre százsz. (Arany: Keveháza.) — A mai köznyelvből s így természetesen részben a nép nyelvéből: *Lealkudtam öt pengőt. Lebeszéltek róla. Lejárta magát. Leküzdötte a nehézségeket. Leülte büntetését*.

A német kifejezés, melyből az általános vélemény szerint a *lekéste a vonatot* stb. származott, ez: *den Zug versäumen, den Zug verspäten*. A *versäumen* és a *verspäten* jelentése azonban pontosan nem 'le-késni', hanem 'el-késni'. A magyar kifejezés akkor volna valóban németesség, ha a német igék *absäumen, abspäten* volnának; ilyen német igék azonban nincsenek. A sok érv mellett talán ez ejt leginkább gondolkodóba, hogy lehet-e csakugyan németességről beszélnünk.

Két másik németességre: *lemondta az előadást, megválaszolta a levelet* is tudok példát idézni költőinkből: Végre *lemondá a hűséget*, urának erőt nem hagyva haladni. (Vörösmarty: Eger III.) Azonban rendezvén ma íróasztalom, reá akadtam s *megválaszolhatom*. (Tompai: Két levél II.)

JUHÁSZ JENŐ.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Szövegjavítások a Schlägli Szójegyzék kiadásához.

Közel harmincöt évvel ezelőtt, NyK. XXXVII, 111—6 SÁGI ISTVÁN „A Besztercei Szójegyzék kiadása” című tanulmányában értékes javításokkal helyesbítette a Besztercei Szójegyzéknek FINÁLY-féle olvasatait. A Besztercei Szójegyzék testvérszövegéről, a nála valamivel fiatalabb Schlägli Szójegyzékről mindmáig nem jelent meg hasonló tanulmány (az eddigi irodalmat l. JAKUBOVICH—PAIS, ÓMOLv. 262). Bár e sorok írója tudatában van annak, hogy a szövegjavítások és általában véve a szövegértelmezés bonyolult kérdéseit csak az összes középkori magyar szójegyzékeknek új, együttes „Corpus“-a oldaná meg, mégis szük-

ségesnek tartja a további kutatás érdekében közölni azokat a javításokat, amelyeket akkor jegyzett fel, amikor néhány év előtt a magyarországi latinság előkészületben levő nagy szótára számára dolgozta fel a Schlägli Szójegyzék latin szókészletét. A Besztercei Szójegyzék rövidítése „B.“, a Schläglié „Sch.“.

34. *zule* ∴ *ziwle* (vö. NyK. XXIV, 252).

52. *archangal* ∴ *arkangal* (vö. NyK. XXIV, 252; az EtSz.-ban hibásan *archangyal*).

122. *ebdomada* ∴ *ebdomoda* (vö. NyK. XXIV, 250).

123. *ebdomadarius* ∴ *ebdomodarius* (uo.).

159. *innep* ∴ *inep*.

216. *nepos* ∴ *nepus* (vö. 29. *nepus*).

228. *uterinus* ∴ *vt(er)in(us)*; vö. 44. *uterinus* ∴ *vt(er)in(us)*.

230. *obstetrix* ∴ *obftit(ri)x* (vö. B. 46. *obftitrix* l. még NyK.

XXIV, 250).

248. *subarrhacio* ∴ *subarac(i)o* (vö. B. 65. *f(u)barac(i)o* | Zsélyi Szój. *Gubaracio* íráshiba *Subaracio* helyett, de itt is egy *r*-rel!).

284. *cicilium* ∴ *cicilium*. Esetleg javítható *crinicilium*-ra (NyK. XXIV, 250), bár a Sch. többi rövidítése nyomán inkább a *cincilium* olvasat valószínű.

301. *hajfonat* ∴ *haj fonat*.

381. *lapchka* ∴ *lapichka* (vö. NyK. XXIV, 252).

383. *brachium* ∴ *brahium*.

513. *terven ertw* ∴ *toruen ertw*.

526. *olas* ∴ *olaz*.

547. *dalmath* ∴ *dalamath* (vö. EtSz.).

564. *eimer* ∴ *cimer*.

570. *culpitrum* ∴ *culptru(m)*.

579. *scapulare* ∴ *scapulae[r]*.

590. *bipennis* ∴ *bipenis*.

591. *fixolaris* ∴ *fixoralis*.

604. *dolabrum*—*card*. Ez adattal kapcsolatban tévesen jegyzi meg SZAMOTA, hogy „a BesztSzj.-ben nincs“, mert hiszen B. 751. *Dolabrum*—*bard*. Mint látjuk, a *dolabrum* szó helyes értelmezését is csak a BesztSzj. adja meg.

652. *temptator* ∴ *temptato(r)*.

684. *quaternio* — *neg nap(!)* ∴ *neg nag* (vagyis 'négy nagy', vö. GEORGES).

701. *veelg* ∴ *vewlg* (vö. NyK. XXIV, 252).

706. *pasit* ∴ *pafith* (vö. NyK. XXIV, 255).

801. *petirrus* ∴ *petrinus*; vö. magyar értelmezésével: *kwj* = *kövi hal*.

850. *zinziberim* ∴ *zinziberiu(m)*.

851. *cinamonum* ∴ *cinamomu(m)*.

857. *sanapum* ∴ *sanapiu(m)* (vö. NyK. XXIV, 250).

861. *fenecillinum* ∴ *fenic(u)llinu(m)*, vö. *feniculum* 'ánizs, olaszkapor'.

862. *comenum* ∴ *camenum*.

877. *eleborus* ∴ *eloborus*.

881. *cicades* ∴ *cicadus* (vö. MNy. XX, 157).

900. *ligustrum* ∴ *luguftru(m)* (vö. NyK. XXIV, 250).

905. *zemet izt* ∴ *zemet ize* (vö. NyK. XXIV, 252).

907. *aprobaytorian* ∅: *aprobaytorian* (vö. NyK. XXIV, 252. EtSz. *bojtorján* al.).

924. *berwk* ∅: *beruk* (vö. NyK. XXIV, 255; az EtSz.-ban még a SZAMOTA-féle olvasatot találjuk).

1000. *termiliu(m)* ∅: *trimiliu(m)*.

1008. *chicher borso* ∅: *chicer borfo* (vö. NyK. XXIV, 255; az EtSz. *csicsēr* al. is javította).

1010. *bab hiuel* ∅: *bab hi vel*.

1037. után kimaradt: *turris—toron*.

1084. Feltétlenül *clavis* a helyes olvasat, amint SZAMOTÁNÁL látjuk, KALMÁR E. feleslegesen javította *clavus*-ra.

1148. *matrusium* ∅: *matrafiu(m)*; vö. 1189. *matrafium*.

1158. *merelt ruha* ∅: *merelth ruha*.

1165. *palast* ∅: *palasth*.

1206. *soporlak* ∅: *foporlah* (vö. NyK. XXIV, 252) = B. 639. *foparlah*.

1215. *cipeles talp* ∅: *talp cipeles* (vö. EtSz. *cipellés* al.).

1231. *lama* ∅: *lamma* (vö. NyK. XXIV, 252).

1245. *pelimelicus* — *ordas zinew* ∅: *polimelicus* — *ordas zine* (mint Sch. 1257. *rubeicoloris* — *veres zine*). A latin értelmezés javításra szorul a B.-ben is (681. *polimeticus* ∅: *polimelic(us)*), bár a helyes alak kétségtelenül *polimiticus* lenne (vö. B. 596. *polimica* = *polymita* — *metelt ruha*, vagyis 'metélt ruha' | Sch. 1157. *polimita* — *merelth ruha*).

1255. *darnit* ∅: *darnith* (az EtSz.-ban is ki van javítva).

1256. *pancida* ∅: *paucida*. Helyesen *pannicida* kellene.

1277. *partahw* ∅: *parta hw* (vö. NyK. XXIV, 255).

1292. *badok* ∅: *badog* (az EtSz.-ban SZAMOTA hibás olvasata áll).

1301. *corlat* ∅: *corlath*.

1323. *curriculus* — *kis zeker* ∅: *curric(u)lus* — *kis* (t. i. s z e k é r, de ez nincs kiírva!).

1329. *vehiculum* ∅: *vohic(u)l(u)m* (vö. NyK. XXIV, 250).

1346. *Spirale* — (magyar értelmezése SZAMOTÁNÁL hiányzik) ∅: *fpirale* — *id(em)* (= *eplen* a. m. *eplény*).

1358. *dextarius* ∅: *dextrarius*; vö. B. 942. *dext(r)arius*.

1365. *kethiuŷ* ∅: *keth iuŷ*.

1366. *harumiŷ* ∅: *harum iuŷ* (vö. NyK. XXIV, 253).

1380. *louag* ∅: *louan*.

1413. *es boriw* ∅: *es bo(r)iu* (az *es* szó magyarázatához l. TAMÁS L.: MNy. XXXV, 117, de az olvasatot ő sem javította).

1419. *meritus—ag eker* (= *agg ökör*) ∅: *eme(r)it(us)*. Ugyan-csak ez olvasható az 1411. szó után is, de ott ki van húzva.

1429. *bak* ∅: *bac* (az EtSz. csak a B. adatát közli).

1434. *laccinium* ∅: *lacticiniu(m)*; vö. *lacticinium* = *molkan* (M o l k e n) (DIEFENBACH).

1447. *ouile* — *jh ol* ∅: *jh al*.

1448. *stabulum* — *wkur ol* ∅: *ftabulu(m)* — *wkur al*.

1449. *dizno pazor* ∅: *diznopastor*.

1450. *tehen pazor* ∅: *tehen pastor*.

1469. *investigator* ∅: *investigatur*.

1476. *licisca* ∅: *licisc(us)*; vö. B. 795.

1498. *mellutum* ∅: *mellittu(m)*; vö. B. 815. *mellittum*.

1499. *chemeg* ∅: *chemege*; vö. B. 816. (EtSz.).

1551. *moniarafa* ∴ *moniaro fa*.
 1557. *eperfa* ∴ *eper fa*.
 1591. *faximus* ∴ *faxinus*.
 1625. *elephanth* ∴ *elefanth*.
 1642. *neye* ∴ *ineye* (talán *ünője?* A B. 1059. nyomán *neye* = *neje* kellene; vö. GÁLDI: MNy. XXXIII, 46).
 1647. *quigus* ∴ *quīgus* = *qui(n)gus*; vö. B. 1067. *quintus* vagy *quincus*. Ez a 'vadmacska' jelentésű állatnév egyelőre megfejt-
 hetetlen. Aligha *catus* ~ *cattus* elferdítése, amint FINÁLY vélte, s a német *quicken* 'nyávogni' igével sem hozható kapcsolatba (így BARTAL: NyK. XXIV, 249).
 1716. *basilicus*—*basilicus* ∴ *basile(us)*—*basalic(us)*. Jobb ala-
 kot nyújt a B. 1131. latin szava: *Bařiliscus* (Sch. magyar értel-
 mezését a SZAMOTA-féle olvasattal közölte az EtSz. is).
 1723. *menet* ∴ *meneth*.
 1751. *daro* ∴ *daru*; vö. B. 1166. *daru* (már javítja az EtSz. is).
 1774. *pinx* ∴ *p(er)nix* (vö. NyK. XXIV, 253).
 1797. *pubdeneverere* ∴ *pub deneverere* (vö. NyK. i. h.).
 1911. *popisma* ∴ *popiffma*.
 2024. *cays*—*id(em)* [= Sch. 2021. *lena*—*curua* (*kurva*)] ∴ *tays*
 = *Thais*. Már BARTAL is személynévre gondolt, de az ő feltevése
 („Lais, a híres hetaera“ NyK. XXIV, 248) aligha fogadható el.
 Kitűnő párhuzamul szolgál KLARET csehországi latin szótárának
 egyik adata: „1184. Frexa *Tais scortum* sskoleze, sladusska
 Glicerij[n]um.“ (FLAJŠHANS kiad. I, 150, vö. „jméno řecké hetaery
 Thais vzato za appellativum“ Index, II, 272). Adatunk egyébként
 a magyar értelmezésben olvasható szó legrégibb előfordulása.
 2027. *mechos* ∴ *mehos* (helyesen *moechus* kellene).
 2031. *propta* ∴ *ppta* = *propheta*.
 2048. *citocinericum* — *pepelche* ∴ *citocinerenciu(m)* *pēpolche*
 (talán: *pempölce*, vö. NyK. XXIV, 251, 253).
 2060. *quadrivium* ∴ *quadruiu(m)*.
 2076—7. *aleatio tabula* ∴ *aleatio c(um) tabula* (a *cum*, con-
 hasonló rövidítésére nézve l. B. 10., 17., Sch. 1983. stb.). Ebben
 az esetben az értelmezések így rendeződnének el: *aleatio* — *hafarth*
 (= *házsárt*, vagyis 'kockajáték') | (*aleatio cum tabula* — *agafah*.
 Utóbbi szavunk magyarázatát l. jelen számunkban 263. l.
 2132. *megnyomdok* ∴ *megnomdok*.
 2135. *sinsorianus* — *choban* ∴ *řinforianus* — *choban*. A tétel
 magyarázatát l. jelen számunkban 263—4. l. GÁLDI LÁSZLÓ.

Magyar nyelvemlékek a herceg Batthyány család körmendi levéltárában.¹

10.

Belváry Ferenc deák levele Batthyány Ferenc dalmát-horvát- szlavon bánhoz.

1529. június 27.

Kegyelmes wram ereke walo zogalathomath ýrom the
 kegyelmednek mynth en kegyelmes wramnak, ýol leheth ennek

¹ L. MNy. XXXVII, 200—6.

elethe es yrtham the kegyelmednek, azth nem thwdom ha meg atthothak, de the kegyelmed bynth ream ne wessen hog gyakrabban nem yrhatam, merth yol thwgya kegyelmed, mynemew ydew wagyon, nem hog yrhath de yngen sem yzenheth, kegyelmes wram kywanom myndeneknek elethe the kegyelmedeth mynd az en kegyelmes azzonyomal egyethembe nagh yo egessegebe lenny. Thowaba kewanam ha the kegyelmednek yob hyrth yrhatnek, de ezth yrhathom kegyelmednek, hog ez napokba Moldway wayda nagh ereyth Erdelybe kwlde az wthan mynth erthethek az Zekelyek hywathalara, ynneth yspan wram es wram az theb wrakal zep nepel Brassonal eleuekbe zallanak, es kedden Zenthyanos Bapthystha nap eleth walo kedden Feldwarnak es Brassonak kezethe zembe meg wywank, az Zekelew el arwanak, merth mellewnk otthan el allanak, es egyethembe welek mynd mynket waganak, ha welwnk thargyak wala ysthen mynd kethseg nekyl nekwnk attha wala, merth ymar meges fwthamthanak wala, de mynketh az Zekelyek wezthenek. Masth ymar az Zekelyek mynd egybe gyelthenek mynd Janos kyralth kyathyak, az nemesben kewes remenseg wagyon, az Zazsag meg yeth amerth hog nem thwgya myth thegye, ydegen segedseg nekyl kyral ez orzagnak ky lezen. Moldwa Hawaselfelde mynd Janos melleth wagyon wramath es yspan wramath az thewbysthes ysthen ez wyadalbol bekewel meg hoza thowaba kegyelmes wram the kegyelmednek welem ez ydeygh walo yo thetekh ha ysthen eltheth meg zolgalom mynd en kegyelmes wrammak, merth hyzem the kegyelmedeth az theb zolgay kezeth eremesth zolgalthathoth, az mywel enes thwtham byzon jamborwl es eremesth zolgaltham, wrysthen tharcha meg the kegyelmedeth kegyelmes wram mynd azen kegyelmes azzonyommal egyethemben yo egessegeben. Ez lewel adathoth Zebembe zenth Lazlo kyral napyan 1529.

Belwary Ferencz dyak the kegyelmed zolgayä

[Címzés:] Magnifico domino Francisco de Batthyän regnorum Dalmacie Croacie et Slavonie bano etc. domino michi gratiosissimo.

Eredetije félv papíron, zárópecsétje elveszett. Uo.

11.

Somogyi Ferenc levele Batthyány Ferenc tót- és horvátországi bánhoz.

15(2)9. július 30.

Kygelmes wram, solgalatom wtan, yrhatom kygelmednek, est hog az Enyngy dolgarol, kyrel solt wala k. es enuelem wegezet wala, weghe nem mehehe, mert az ffejerwaray lector az kaptalan hyre nekel nem arta magat ez dologban, nekyl hyre thewe, semykepen ehes nem allanak, az menemy tanulsaga gasparnak wolt kygelmedtyl, mert est mongyak hog k. semelye nekel nem lehet, jollehet mynd gasparal eleget therekettenk ez dologert, en ez dolog alat woltam semben dombay Janusal, es ffarkassal, attam megy ertenyk, hog k. nekem zalagossetotta

ezer fforentban Enynget, es az somogy josagat, solgalatomert, ydeygh, est azert myelem hogy hederwarý fferenchnek ne segelyenek, est megý myelyk, azert kýgelmes wram, ha jonak thecyk k. az waswarý kaptalanbol hywasson ketet hozya k., es az wallast myelye megý k., az zalagos lewel kelyenký, az kaptalanbol kýlgýe nekem k., en kenýgy ffogadok hytemre kýgelmednek, hogy walamýkor k. megý kýwanýa mynden ok wetes nekel megý bocýatom mert enbenem kýgelmednek ketsege ne legýen, az mygh elek, hywen jamborwl akarok solgalnom kýgelmednek en thehetsegem serent, myndenben, enbees, cak az wrýsten megý tarcyon, es hatalmas ký ne ýzen belele, thowaba az datomat az zalagos lewelnek, ha k. thecyk, ýrnaýa hwshagyó wasarnap elet walo wasarnapra, ez wegre hog teteneek, hogy nem ez ýde kesben let ez dolog, hyrt nem írhatok k. egyebet Serechen Janus megý ffokta wayda wramat, mynd assonýomal germekewe marhayawal kaydacýon, ez elmult wasarnapon haynalban, choda okossagal, casar ffelel ezt ýrom kýgelmednek, ký ast mongya hogy megý thert, kýk ast mongyak hogy el jot, de ennekem býzonýal mongya egy barátom, hogy ffeýerwarban wolna, est neký wly ember monta, ký casaral egyet ýot, Therek Balýnt wram ffelel semý jo hyrt nem ýrhatok, kýt ertem hogy k. nylwan twd, az thot orsagyak dolgarol ast erzem hogy ýbraýn es memhetbek segetsegre mene nekýk, az wýzen walo ereeth casarnak erthem mynden býzonýal hogy satanal wolna, de ast hysem hogy k. rywýd napon býzont ýrhatok az casar dolgarol, cak neffelegye k. kýraltw az lewelet megý serzený, kýrel emlekeset wala nekem k., az gabana es zab ffelel ýryon kýgelmed myth myelýenk, mert en semý dologban el nem vettem es nem wesem az mate hýspan kesset es býrodalmat, hanem az kýgelmed hagyasa serent cýlekettem, ennek wtana kerem k. mynt kýgelmes wramat, hogy k. megý ne ýegyesýen ez kenýrgesembel, ha k. anera walo, sýksege nýnch es hýt walo gabanara, agya nekem k. egyk astagot solgalatomert, ha kenýg sýksege wagyon reya k., semýkepen nem akarom megýbantanom k. ez dologwal, enek wtana ýrtam albert hýspan ffelel k., de ennekem kenýergetek barátým hogy ýryak melette k. azert jol twgya k. myt kel wele myelný, mert ast erthem hogy karth thet k., wrhýsten thareya meg kýgelmedet mynt az en kýgelmes assonýomal mynden jauawal Amen.

Enýngen ýram ez lewelet penteken senth Anna ason nap wtan a.(nno) d.(omini) M Q. 9.

Ez akaratom kýgelmes wram hogy mynd ffelesegemel Enýgben keltezem ha k. akaratya

Servitor Franciscus
Somogy manu proprya

Ez dologrol myert kesen ýrtam, ez oka nagy sok gondom wolt ez ffelel hogy ez somogy warmegyé soksor egyben gýlekesnek es heýaba walo kelcheget thetenek, kestek kellet lennem mert ast aletyak hogy part wagýok.

[Kívül címzés:] Kýgelmes wramnak, Batyaný fferench wramnak, thoth es horwath orsagnak Banýanak etc. nekem kýgelmes wramnak adassek.

Eredetije egy ív papíron, kívül zárópecsét nyomával. Uo.

12.

Ráday Mihály levele Batthyány Ferencné Katalin asszonyhoz.

1530. január 29.

Zolgalathomath irom kegyelmednek mynth kegyelmes azonynomnak. Az kegyelmed leweleth meg erthethem, kyben yr kegyelmed hogy ertheny akarna mynden dolgokath. Ith walo dolgokath thwdya azth kegyelmed hogy Sebesthyenth el kwlthem kegyelmedhez kythwl kegyelmed mynden dolgokath ith walo dolgokath megh erthheth, lrtham wolna kegyelmednek de akor nem wolth semy zerzamom, Az ith walo dologh masthan ez hogy im zoltham Waychprokharal es az thwbýwel es ez akaratiba wagýwnk masthan hogy oda Kermendre menywnk, de az mynth kegyelmednek lewelekbe irthak hogy keth zaz lanchkeneth wagyon hat zaz pwskas keeth zaz lowon walo fegyweres thwdya azth kegyelmed hogy sok hya wagyon, chak ennek az fele wolna es jo wolna de megh fele synch, Azt es byzonýal thwdya kegyelmed hogyha my ide nem jwthwnk wolna wk Zombathhelyth megh nem wethek wolna, ha alaya jwthek wolna es es wgyan azon kepen jarthak wolna mynth annak elewthe. Merth ez el mwltth keden es alaya jwthek wolth ezen kepen mynth igaz mosthan de meg wgyan azon wthon wyza menthek az mynth ide jwthek wolth, Azerth the kegyelmedeg kerem ezen hogy kegyelmed mygh hamareb leheth annal hamarab mynden nepeth walamy leheth mynd lowagh mynd gyalogh eyel napal syessen oda Kermendre, de wgh bochassa kegyelmed hog thwlyan jwenek az rabanak onath az hyd felul legyenek az mely hyd az raba wyzen oth Kermend alath wagyon, ezel kegyelmed ne kestelyen Isthenerth es kerem kegyelmedeth, ha kegyelmedeth mynd thyzthessegeth mynth haznoth akar walan, Merth en az mynth ez nepeth esmerem lathom zyweketh felny thwdnanak ha wolna kythel, Merth erthem mynden akaratyokath megh es kerdnek mynden dolgon, Az mynere en erthem hozya es zolok ky megh ez ideyk w nekýk gonoznak nem thethwth, Merth ha thegnaph engem waar wala az wraýmal egyethembe, hyzem hogy masth Kaldy Myklos es kezben wolna, Erthem ezth es thwlwk hogy ma erwl thanachkozthwnk hogy mynth kellene thenwnk, hogy ha azhoz zoltham wolna hogy Kermendre ne menywnk Azth es kezek wolthak wolna fogadny de en azhoz nem zoltham sem zolok, Azerth kegyelmed wyselyen wgy gondoth reya hogy essek mynde dolga jol kegyelmedethnek, Im my igen reghel indwlunk ineth, walamyth Isthen ad de oda Kermendre megýwnk kegyelmed syessen az nepel kwl-dessel wgy az mynth megh irtham kegyelmednek, hyzem azth hogy Isthen mynden dolgwukath jol adya, ha kegyelmed az nepeth el kuldj thabath kegyelmed elwl elkwlgywn hozýank egy emberth myg hamarab leheth, hogy thwdýwnk hozya tharthoznj, Thowaba im az haz kezebe wagyon waychprakarnak kyrwl en w wele elegeth zoltham felwle merth en azth kywantham wran kepeben hogy wrannak es embere legyen igaz wgyan mynth wneký igaz wgyan byryon mynth az w embere merth en nekem ig thechyk jobnak, w maga es azth mondja hogy keez hozya, Akarya, Azerth kegyelmed es iryon felwle neký, merth job hogh

kegyelmethek kezebe es wgyan legyen mynth az wwebe. Mynd ez mynd Kermend ha Isten adya hogy megh wehethywkw, Thowaba az wraym igen zolnak hogy penzek nyneh thwdya azth kegyelmed hog ha penzth nem kwld kegyelmed hogy echersmynd fel kelnek az wraym el mennek, Azerth kegyelmed kwlgynw penzth, merth egy penzek synch, Thowaba az hol kegyelmed az sapharth irtya hogy haza kwldyem, thwdya kegyelmed hogy semykepen nem leheth masthan, ha nem onath Kermendwl el kuldem, Isten tharchya mynden jawawal kegyelmedeth. Datum Sabarie sabatho proximo post fastum conversionis beati Pauli, Anno 1530.

E. V. M. servitor Michael Radaý

[Kívül címzés:] Generose ac magnifice domine Catherine magnifici domini Francisci de Bathyan regnorum Dalmacie Croacie Sclauonieque bani etc. consorti, domine michi graciouse.

Egy iv papíron, zárópecsétje elveszett. Uo.

13.

Radaý Mihály levele Batthyány Ferencné Katalin asszonyhoz.

1530. január 31.

Zolgalathomat irom kegyelmednek mynth kegyelmes azonynonak. Az mynth kegyelmednek izenthem wala az kermendi dolog fflwl azth thwdya kegyelmed hogy byzon nem hythem wolna soha hog chyak enne thwdomanya legyen Waychprokarinak es az thwbynek, az myneth lattham hogh thwdnak, errwl sokath irhathnek kegyelmednek, de job hogy kegyelmed erchye mynd anne sok jamborthwl meg az kyk oth wolthak, de ezth byzonyal thwdya kegyelmed hogy ha ma el nem mennek wala alola, vagy ma wagy holnap de kezwnkbe lezen wala kyth kegyelmed en thwlem megh eerth, Thouaba kegyelmes azonynom en az nepeth semykepen megh nem tharhathom, merth zwkthwnk zwknek merth el yethek, ez wraym azth mondyak, hogy semi kepen nem aradhathnak, merth nyneh mondyak, nem akarnek maradny es ezrwl walo irasom is sok wolna kegyelmednek, de en magan akarom megh mondanom. Isten tharchya kegyelmedeth mynden jawawal. Ex Dorozlo, feria secunda proxima post festum conversionis Pauli, Anno 1530.

E. V. M. servitor Michael Radaý

[Kívül címzés:] Generose ac magnifice domine Catherine, magnifici domini Francisci de Bathyan regnorum Dalmacie, Croacie Sclauonieque bani etc. consorti, domine michi gratiouse.

Félfv papíron, zárópecsétje elveszett. Uo.

14.

Sennyei Ferenc levele valószínűleg Batthyány Ferenchez.

1530. július 19.

Zolgalathomoth yrom es ayanlom the kegyelmednek mynth kegyelmes wramnak: ez el mwlt napokban yrtham vala meg Bajzprachar wramnak, hogh az dezmara emberth walazthana es kyldene, merth ymaran az ydew naponkynth el kewzelgeth, es hogh the kegyelmethewl en nekem thanosagom wagyon, hogh myndenewth ewnekyes embere legyen kegyelmednek es, egyethemben dezmalanak, kyrol ennekiem walazth nem then sem lewebe sem yzenessel, ez el mwlt wosarnapon hallam meg hogh Kewzgre yoth wolna: es legotthan oda menek hozza: es mynden woltha kepen az mynth jobban thwttham neký meg mondam es eleýbe adam, ezth mond ennekiem: hogh ýol emlekezhetem rola: hogh ez el mwlt ydwkben meg montha ennekiem hogh az kegyenthek my akarathba es zandokban wolthak az az hogh the keghelmedet yned ez warból ky akarnak zerzeny es zyllený: kyth en the kegyelmednek mynden woltha kepen meg yrtham wala, ezth monda hogh az kegyenthek es az thanalchok az warath ew neký atthek kyral akarathyabol hogh kyrol kyral lewele wagyon ew azth mongya: wgh hogh az nepeth el bochassa chak thyzenketh lowagoth tharchon es harmyeczkeht gyalogoth erre kyral ew neký ezer forynthoth ad es az dezma meg zamlalasara ewk bochatnak embeth de Wayzpracharnak es embere legyen melletthe; es hogh ha ew fel nem wenne tha hath masnak agyak: ew azth mongya hogh egyebeth nem mer benne thenny: ha nem az myth kyral ew neký parancholth annak al, es yelesen the kegyelmedet merth wgh month hogh kyral ew neký keth awagh harom ezer forynthal ados es chak the kegyelmed kyralthol oly leweleth hozasson hogh kyraly the kegyelmednek attha awag adna ez warath, ew leg otthan the kegyelmednek engedý: merth ew the kegyelmedwel az ew ados-saga felewl kewnyen meg zerzewthhethnek az feghweresekeht es az hwzarokoth el bochatha: az Erdewdy Pether yozagathes kyketh el foglalthwnk wala ez warhoz, azth hattha hogh meg bochasswk, ew azth mongya hogh az Erdewdy Pether dolgath kyralnal megzerzetthek wolna: es hogh az monyorokerekyekwel ymaran bekesseg wolna, azok kedeg napon kynth dwnak, ew azth mongya hogh chak azerth nem hatthak az nepeth ew neký tharthany: hogh chak the kegyelmednek segethsegel ne lehethne: az mynth erthem bezedebewl Kermendeth akarnak meg wený, de azth mongya Wayzprochar wram es az Kynspergerek hogh the keghelmed melleth akarnak lenny az ew feyekel es yozagokal: az akor walýk meg mykoron zyksesg lezen, Thowabba azth mongya hogh the keghelmed Banffy Anthalnak yo summa pynth adoth wolna az rawasbol hogh ky zedny segellyeth wolna: wgh month hogh a koron eleg nepethek wolth, es az thy magathok nepewel es kenyen ky zedethhethethek wolna es yob wolth wolna hogh thy magathok ozthozthathok wolna az pynzel: hogh nem mynth masnak attha wolna the kegyelmed: hogh ky mosth nem nagh segedssegel wagyon the keghelmednek

ez mosthaný zýksegebe: hogh ha akartha volna awagh akar-
naýa keghelmednek ýo segedsegel lehetheth volna: merth eleg
zolgath tharth, de ezfele barath a wagh athýafýw ký zýksegebe
barathýath es atthýafýath nem akarýa meg segellený, hogh
kýnek volna mýwel, ez ew neký nem theczýk. Mýkron ezth
erthetthem ew thewle hogh ký akarna bezellený az warbol:
azth es mongýa wala hogh en ne magam menýek the kegyel-
medhez: kýth en nem akarek mýelnem: merth azth mondam
neký hogh the kegyelmed ýth az hazba hagyóth engemeth:
nem hogh ýdesthowa kewethsegbe ýarne: azthes mondam hogh
az hazath mýkron kezemhez atthaththok egýwth wolthathek es
eghellew akaraththal atthathok: azerth wgh ýllýk hogh mýkron
az hazbol ký megyek, a koron es egýwth leghethek es eghellew
akaraththal wegezethek a mýth mýeltheke egýwth mýelletek ký
ennekem thýzthessegemre legyen: azthes erthem thewle hogh
ha the keghelmed rewýd napon ýde nem ýew the hath ew el
megýen kýralhoz es the kegyelmedwel zemben nem lezen: egh
nap chak az lezen hogh engemeth wghan kýrakkak ýnen: yo
leheth hogh azth hattha, hogh mýg az walaz the kegyelmethewl
meg yew nem adýg wgýau býrýak mýndenel mýnth annak
elewthe: de az wthan nem thwdom mýnth lezen, ennekem egh
zolgamoth ýspanomoth ký az falwkra ýart az monyorokerekýek
meg fogak: zolek Wayzprochar wrannak rola: azth monda
hogh meg ýrtha az reghenetheknek de nem ýrtha hogh the ke-
gyelmed zolgaýa ha nem hogh ew zolgaýa: merth wgý mond
hogh ha azth ýrtha volna hogh the kegyelmed zolgaýa: ýnkab
ewrewltheke volna. Az mýnth erthem bezedebewl semý ýo aka-
raththal nýnchenek the keghelmedhez az Nemethek erthem hogh
the kegyelmedhez embereth kýldý es leweleth, azerth kerem the
kegyelmedeth mýnth kegyelmes wramath hogh the kegyelmed
ennekem ol thanosagoth agýon ezekrewl hogh mýth kellýen
mýelnem: hogh kýbowl thowaba the keghelmed en ream ne ne-
hezthelne: es walamý kara the keghelmednek ne kewethkeznek:
ennekemes thýzthessegemre esnek: az ew keth tharazkýath es
el ýthetheke: hogh kýbowl az kewsssegnek ýghen nagh remo-
lethý len es ýedese awag kethsege, merth hogh az nep mýko-
ron el mene, az algýwkoth wele eghethembe el wýwek: mosth
az mý akarathwnk ez hogh az monyorokerekýekwel bekessegeth
thegýwnk: ha ýo modon leheth: ennekem nýchen mýth then-
nem: merth az haz ýghen pwztha: zeghenth kýth sohna nem
walottham nem akarnek wallaný. Thowabba keth few legenth
tharthozthattham keghelmednek egýknek newe Akach pal masýk-
naknewe Kaldý ýmbreh az the keghelmed zolgalýathýara mýn-
dennýk ewth lowal wagýon kýth meg lattham hogh ýo zwwel
wadnak es latam hogh emberseges emberek, felelek keghelmed-
nek embersegek felewl hogh ýo legenýek, merth ha ýok nem
wolnanak the keghelmednek nem zerzenem. Azerth the keghel-
med ennekem walazth ýrýon ha kel meg tharthozthatthnom
a wagh nem, merth erthem hogh the keghelmed egh nehan zol-
gayath el bochattha: the keghelmed mýnden rendbelý dolgokrol
walazth ýrýon ennekem: ýdeýe volna hogh the keghelmed ýde
lathna: merth ha the keghelmed hoza nem lath: ýnghen maýd
el pwzthol az the keghelmed ýozaga: mosthes azth ýrtha enne-

kem Tharnoczy Andras nagh hýthre: hogh ha az wra ýozagath meg nem bochagywk th hath ewrsegeth mýnd el dwlýa es az kýth el nem dwlhath mýnd el egethý, ýsthen tharcha the kegýel-medeth nagh bekessegwel es egessegwel: Datum Sabaria feria tertia proxima post festum divisionis Apostolorum, Anno domini 1530.

E. V. M. d.

Ladislaus Segúyei
servitor minimus etc.

Egy ív papíron, borítékja a címmel elveszett. Uo.

15.

Nádasdy Márton levele Batthyány Ferenc horvát bán és vasvármegyei (fő)ispánhoz.

1530. szeptember végén.

Týstelendew wram regheben en elmentem wala az the keghelmed ýobaghaert az keghelmed ýzenethýt es megh mondam de nem keghelmed dolghaert tartotak megh hanem ewn keztek walo dologh merth az reghedeý ember est mongha hogh negheed esthendewben waghon mast mýwta wthana ýarth es wthana kewltheet egheeb ýobaghaat es sokser tarthata wonna megh keghelmednek de býntelenth nem akart bantaný hanem ast aký neký ados es mongha az reghedeý ember hogh nem echerth sem kecher wolth ýw warath erete mýnd az kýrayl lewelewl es az reghentekewel de senký neký ýghazath nem teet est es mongha az reghedeý ember ho amenýth megh tarthoot anal thwbel tartozýk neký de a waras khwnewregh keghelmednek hogh keghelmed kýwdene be oda oth foghna mýndenýk keth keth emberth lathnáyak megh kezetheek ameyllýk ados lesen egh masnak a fýzesen megh towaba ast es megh emleytem hogh Sopronth es forghoot wolna ez a dologh de est monda hogh soha nem merth ha ot forghoot wolna hat ew sem keresneýe ast nem twdom mýerth de az ewrseghý ember welwnk be nem ýewe hanem egh ýnasch kýldeth wala be welýnk tekeghelmednek ýo bekýldený merth felfoghatak hogh senký nem banthýa esmeg bekewel erestýk merth az polgharok mýndeent tenenek keghelmederth de az kýrayl lewele ellen nem tehetnek e pewres felth eloghe kerek az waras de soha nem tewe az lewel ký az keghelmed ýobaghanal waghon az es sol hogh be menýen ýamborok lathasara meg eghen nesewlenek.

Sarkýan bernalthnak a mýth haghooth wolth keghelmed az es ýde elew megh waghon ýrwa.

Soos ferenchel sembe wolth az keghelmed ýzeneseth megh montam neký est monta hogh chaak wgh kezghe keghelmed mýndennel salghalni akar keghelmednek az alch felewl ast monta hogh ot es sok mýe wolna de keghelmednek walo solghalathert oda agha egh ýdeýgh banfii antalhozees elmentem wala wgh monda hogh a dologhe bwdara kýldeth mýhelth onnan megh ýewnek wagh keghelmednek megh ýrya awagh sembe lesen keghelmedwel ast es monta hogh wala mýben ew thwd es wala mýwel leheth mýndennel keghelmede akar lenný merth

keghelmedthewl yo newen wete hogh keghelmed a dolghoot
megh ýzente wolph. Ez lewel kewlth reghedeben sen mýhal
kantoran sombathon 1530. —

nadasdy marthon kezeýrasa
az keghelmed solghajae es fyae.

[A levélhez mellékelt külön papírszeleten:] nemes wram en masth
oda nem mehetek hanem kerthem zybrých ozwalthoot, hogh oda
menne es keghelmedwel az en dolghomrol weghezne es kerem
keghelmedeth mynth keghelmes wramath hogh theegh ýol
walastoþ kých solghalhasak megh keghelmednek en magham es
ewrewmesth menek keghelmedhez de nýnch ýol emberem sen
ýol athýamfya ky az en týthessegenre ghondolna hanem en
maghamnak kel fwthnom walamýth zybrýk weghez en es ast.

[Címzés:] Ez lewel adassech az en keghelmes wramnak
bothajny ferenchnek es horwath orsaghý bannak es waswar
meghebely esspanwnnak.

Félv papíron, zárópecséttel, melynek címerpajzsában egy álló, balra-
fordult madár látszik. A pajzs fölött N. M. betűk. Uo.

(Folytatjuk.)

IVÁNYI BÉLA.

Palóc. Köztudomású, hogy a *palóc* népnév a magyarban
szláv jövevényszó, ideszármazásának pontos megállapítása azon-
ban a régi adatok teljes hiánya miatt nem sikerült (vö. Bárczi,
SzófSz. 233). HORVÁTH JÁNOS „A magyar irodalmi népiesség
Faluditól Petőfiig” című műve 222. jegyz. szerint a *palóc* név
„először a mezőkövesdi községi tanácsnak egy 1787-i jegyzőköny-
vében fordul elő először”. Magyar szövegben már néhány évvel
előbb is megtaláljuk. RÁTH MÁTYÁS a Magyar Hírmondó első
évfolyamának elején (Boldogasszony hava 22-i szám) így ír:
„Néha szokatlan szókkal élek: de akkor, mikor jobbak nem véte-
tődtek szokásba. Jelentettem az elől-járó beszédben, hogy nem
fognám csak ennek, vagy anaának a vidéknek Magyarságát
követni. Ez eránt, ha szabad volna egy főtiszteletű és nagy-
tudományú személyt meg-neveznem, tsak a Neve is elégséges
mentségemre válnék minden tanult magyar előtt.” Ezeket írja
többek között: „Szintén-úgy a mi a szó-éjtést illeti jó mindaz
akár a Székelyeké, akár a Bihariaké, akár a *Palótzoké*” —
BÁRCZI GÉZA (i. m.) egyébként a szó latinositott alakját:
Palotzones már 1728-ból közli.

BÁN IMRE.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Bárczi Géza: Magyar szófejtő szótár. Bp., 1941. Egyetemi
Nyomda, XXIII, 348, 2 l.

Már évtizedek óta érezzük szükségét egy könnyen kezelhető
kézikönyvszerű összefoglaló munkának, amely a magyar szókinés
eredetére vonatkozólag a legkülönbözőbb folyóiratokban és önálló

munkákban megjelent kutatások eredményeit a szakemberek, a kezdő kutatók és az érdeklődő nagyközönség számára kellő kritikával feldolgozva hozzáférhetővé tenné. Főleg a legutóbbi időben vált érezhetővé nyelvtudományunknak e nagy hiánya, amióta a nyelvészet mind fontosabb segédtudományává fejlődött több nemzeti tudományunknak, mint pl. a történelemnek, néprajznak és földrajznak stb. — GOMBOCZ ZOLTÁN és MELICH JÁNOS Magyar Etymologiai Szótára, ez a maga teljességével és alaposágával az eddigi nézetek összefoglalása mellett nyújtott eredményeivel az egész világon páratlan munka, amelyet GOMBOCZ halála óta MELICH egyedül szerkeszt, e hiányon csak részben segíthet. Mindenekelőtt azért, mert nem kész, és a munka természete miatt hamarosan, nem is lehet kész. Jelenleg az *f* betű végénél tart. De ha az egész mű már készen volna is, akkor is szükséges lenne egy rövidebb és kevésbé szakszerű kiadása, mert a nagy munka a maga szakszerűségével a nyelvtudományban kevésbé jártas kutatók és a nagyközönség számára csak bizonyos nehézséggel használható.

A régóta nélkülözött kézikönyvnek megírására BÁRCZI GÉZA vállalkozott. Akik a magyar szókinés történetével foglalkozunk, tudjuk, milyen óriási a feladat, amelyet maga elé tűzött. Bár az etimológiai kutatások nálunk már majdnem százéves múltra tekintenek vissza, és eredményeik nemzetközi mértékkel mérve is igen jelentősek, ahhoz nem látszanak elégségeseknek, hogy a szókinésünk minden rétegére vonatkozólag megbízható összefoglalást egyetlenny ember elvállalhatná. Szókinésünk különböző rétegei közül a szláv, finnugor, oszmán-török, olasz, latin, oszét stb. vagy egyáltalában nincs feldolgozva, vagy pedig ez a feldolgozás már annyira elavult, hogy a munkát inkább megnehezíti, mint megkönnyíti. De a legkorszerűbben feldolgozott honfoglalás előtti török réteg sem könnyű terület a nem-specialista szakember számára, hiszen itt éppen nem régen merültek fel szempontok, amelyek eddigi ismereteinket lényegesen megváltoztatják.

Nos, BÁRCZI GÉZA ezeken a nehézségeken bámulatos fölénnyel diadalmaskodott. Nemesak az eddigi kutatási területébe eső újlatin elemek terén mozog otthonosan, hanem biztos kritikai érzékkel tárgyalja a finnugor, magyar, török, szláv és német réteg szavainak százféle problémáját is. Ha itt-ott fel is kelti ellenkezésünket egy-egy magyarázata, — ami ilyen munkánál egész természetes, — amennyire én tudom, nincs benne egyetlenegy durva hiba sem. Valamennyi magyarázata az adatok és az eddigi fejtegetések gondos mérlegelésén alapszik.

Bár a szótár előszava szerint első sorban a nagyközönség számára készült, a szakember szempontjait is figyelembe veszi. Minden egyes cikkben közli a szóra vonatkozó első adatot és felsorolja a szóról adott magyarázatok legfontosabb irodalmát. Az első adatok felkutatását különös gonddal végezte. Tudom, hogy számos forrásunkat erre a célra külön feldolgozta. Ami az irodalom felsorolását illeti, első sorban arra törekedett, hogy olyan munkákat idézzon, amelyekben a szó eredetének feldolgozása található, vagy amely a szó teljes irodalmát öleli fel. Célja ugyanis, mint előszavában kifejti, az volt, hogy a kutatónak

segítségére legyen a szó történetének és eredetének tisztázására irányuló munkájában.

A szóra vonatkozó rövid megállapítás (pl.: „fgr. er.“ = finnugor eredetű; „ugor er.“ = ugor eredetű; „valamely török nyelvből“; „valamely szláv nyelvből“ stb.) után egy-két példát közöl az illető nyelvből vagy nyelvekből. Az itt követett elve, hogy t. i. nem azt az alakot említi, amelyet a magyarság valamikor átvett, hanem amely ma a legjobban hasonlít a magyar szóhoz, a nagyközönség igényére van tekintettel. A magam részéről szívesebben venném az átvett alak feltüntetését, annál is inkább, mert a legtöbb esetben ez hasonlít legalább is annyira a mai magyar alakhoz, mint a Bárczi idézte alak. De különben sem egészen következetes ebben. A szláv eredetű szavak esetében például sokszor közül X. századi szláv hangállapotot feltüntető alakot, amely valóban megfelelője a magyar alaknak (pl.: *kondor*: szláv *koдръ*; *konc*: *koшъ*; *gerenda*: *gręda* stb.), máskor viszont megelégszik egy mai szlávnyelvi alak megemlítésével (pl.: *iromba*: tót *jarabŷ*, holott az átvett alak *jaręba*; *dęzsa*: horvát nyelvjárási *dŷza*, de az átvett alak *dęza* stb.). Előfordul azonban az is, hogy régies alakot idéz, amikor pedig a modern helyénvalóbb volna (pl. *kocka*: szláv *koшka*, e helyett: *koшka*). A „tényleges adat“ elve alapján a *trót*, *trŷt* stb. típusú szavakat az ó-egyházi szlávban levő alakjuk alapján *trŷt*, *trŷt* ~ *trŷt* alakban közli (*gŷlŷncsęr*: *grŷnčarŷ*, *grŷnčarŷ* helyett, *morŷtva*: *mrŷtva*, *męrtva* helyett stb.). Abban mindenestre igaza van, hogy így a szóalak rekonstruálásánál nem tévedhet.

Néhány apróságot, amit észrevettem, itt kijegyzek. A *haraszt* valószínűleg nem „valamely szláv nyelvből“, hanem az északi szlávból való, mert a szerbben, horvátban és a szlovénben a *hvrast* tölgyet jelent, míg északon 'bozót'. A 'kecsge' jelentésű szerb és horvát *kečiga* szó csak a magyarból származhatik, mert ha eredeti szó volna, valami **čęčiga* alakúnak kellene lennie. A *kereszt* szó az ó-egyházi szlávban *kręstŷ*, nem *kręstŷ*; a *malaszt* ó-egyházi szláv alakja *miłostŷ*, nem *miłostŷ*. A *csira* a tót *šira* alakból nem magyarázható, hanem csak egy (esetleg ó-tót) *šęira*-ból. A *kukac* nem „valamely szláv nyelvből“, hanem a szerb *kukac*-ból származik. A szó a szerben kívül csak a szlovénben van meg: *kukec*, egyébként társtalan; képzése nem világos, mert egy *kuk-čęč*-ből **kučac*-nak kellene lennie. A *kupac* és *kupec* szintén nem „valamely szláv nyelvből“ való, mert a *kupac* a szerbből, *kupec* pedig a tótból származik. A *retez* ezzel szemben biztosan nem a tótból került át: *reŷaz*, hanem valami délszláv **reŷez* alakból. A szó a tóton kívül az orosz-egyházi szlávból mutatható ki: *reŷezŷ*, de ez csak délszláv alak lehet, mert oroszul **reŷjazŷ*-nak kellene lennie. A magyar *pőzna* könnyebben magyarázható egy *pauzina* (pl. tót) alakból, mint a szlovén *pavoziná*-ból. Nem tudom, miért csak „valószínűleg“ szláv eredetű a *nęmet*, amikor a hangtani megfelelés a *nęmčęč*-vel a *Marót* ~ *Moravčęč* alakpárral tökéletesen egyezik. Itt a *c* hang helyettesítésével van dolgunk olyan korban, amikor a magyarban még nem volt *c* hang. A *kullancs*-nak Miklosich-tól adott magyarázata teljesen rossz, mert a szlovén *klošč* nem mehet vissza egy **klŷščę* alakra (minden más nyelvben *klęščę*). Ha a szó csakugyan szláv ere-

detű, a magyar szó *-n*-je csak járulékhang lehet. A *sisak* nem eredhet a szlávból, sőt a szó vagy közvetlenül vagy közvetve a szláv nyelvekbe a magyarból származott át. Erről hamarosan bővebben írok, tehát itt nem terjeszkedem ki rá.

A *portya*, amelynek szóvége a német *Partei*-jal szemben BÁRCZI szerint nincs tisztázva, véleményem szerint egy német *Parti-e* alakból van átvéve. A *gróf* szónak nem a német *gräf*, hanem az osztrák népnyelvi *gróf* a forrása.

Az *ország* nem „valószínűleg”, hanem egész biztosan az *úr* származéka. — Az *igen* szóra vonatkozó első adatot törölni kell, mert az idézett *Egenzaraz* helynévben az *Egen* nyilván személynév; vö.: 1257: „puteus *Egun*”; *Egenkut*, „stagnum” *Igon* és *Igen* helynév = *Magyarigen* (vö. AEurCO. VI, 134). Ugyanígy az ész-re vonatkozó első adat: „de *Ezen*” sem tartozik ide, mert az a mai biharmegyei *Szentelek*-re, régen *Eszen-telek*-re vonatkozik, ez pedig valószínűleg a szláv *jesen* ~ *jasen* 'kőrís' szóval azonos.

Nyilván sajtóhibák az *ice* és a *ványadt* címszók *icce* és *ványadt* helyett. A *kátrány* címszó véletlenül maradhatott ki.

Ezek az apróságok, amelyek nem is annyira hibák, mint inkább más felfogás tükröződései, természetesen mitsem vonnak le a vitathatatlanul korszakalkotó munka nagy értékéből.

Meg kell még említenem, hogy a szótárban több teljesen önálló magyarázat is található, amely itt jelenik meg először. Némelyik igazán megérdemelné, hogy BÁRCZI részletesebben is kifejtsse rávonatkozó véleményét.

A szótárt a magyar szókinés rétegződését tárgyaló szép bevezetés előzi meg, végén pedig egy elmésen elhelyezett rövidítésjegyzék könnyíti meg a cikkek szövegének folyamatos olvasását.

Az Egyetemi Nyomda a műnek nagy gondról és szeretetről tanúskodó ízléses kiadásával elismerésre méltó szolgálatot tett nemcsak a magyar nyelvi kérdések iránt érdeklődő nagyközönségnek, hanem a magyar nyelv kutatása ügyének is.

KNIEZSA ISTVÁN.

Berze Nagy János: Baranyai magyar néphagyományok. I. kötet XXVIII, 802 l., II. kötet 623 l., III. kötet 415 l. Pécs, 1940. Kultúra könyvnyomdai műintézet. 8°. Ára 25 P.

Népköltési gyűjteményeink egyre gazdagodó irodalmában nem csekély feltűnést keltett a fent megnevezett háromkötetes munka. Több szempontból is magára vonja a figyelmet: először nagy terjedelmével, azután tartalmának arányos sokoldalúságával, a gyűjtött szövegek mintaszerű közlési módjával s nem utolsó sorban a gyűjtés megszervezésének és a gyűjtemény kiadásának példaadó tanulságával. Végül újszerű a „néphagyomány” fogalmának a kiadvány anyagában kifejezésre jutó meghatározása is, mely szájhagyományt és szóhoz kötetlen népi emlékeztést, szokás-anyagot együttesen ért rajta, a nemzetközi folklóre és a finn kansantietous szavak értelmének megfelelően.

Összesen 1868 lapnyi népköltési gyűjteményként BERZE NAGY JÁNOS baranyai anyagközlése hasonló igényeket támaszt az ország többi vidékének felgyűjtésére nézve, mint — nyelvészeti példával élve — CSÜRY BÁLINT Szamosháti Szótára. Munkájának megjele-
nése után látjuk csak igazán nagy tennivalóinkat! Művének sorozat-indító jelentősége van. Bemutatja: mit értsünk néphagyományon, rávilágít eddigi gyűjtéseink egyoldalúságaira, fel-
osztást, keretet ad, hogy sok jóakarattal, de szervezetlenül vég-
zett gyűjtő munkánk eredményeit szempontjai szerint csoportosíthassuk. Az első kötet verses műfajokat tartalmaz dallamokkal együtt, a második prózai darabokat hoz, a harmadik a szokáshagyományok leírásait közli. Mikor a szövegeket lehetőleg tájshólásban adja és munkáját a harmadik kötet elején egy kis baranyai tájshólattal s szólások és különféle nevek gyűjteményével egészíti ki: a nyelvtudomány érdeklődéséről sem feled-
kezik meg.

Külön kiemelendőnek tartom jegyzeteinek alaposságát. A néprajz, mihelyt a tudományos kutatás igényével lép fel, egy tapodtat sem tehet a változatok ismerete nélkül. A változatok össze-
gyűjtését csak az irodalomban jártas tapasztaltabb — legszíve-
sebben azt mondanók: idősebb — kutató végezheti el megnyug-
tató módon. A BMNéph. köteteit forgatva elégtétellel állapí-
thatjuk meg, hogy néprajztudományunknak a fiatal úttörők
mögött és mellett ily tapasztaltabb folkloristákban sincs
hiánya, csak legyen oly munkaközösség, amely az egyéni erő-
feszítésekre kényszerülő erőket közös, megosztott vállalatba fogja
össze!

Keletkezését tekintve ugyanis e nagyarányú kiadvány pozitív és negatív képét nyújtja népköltési gyűjteményeink ügyének. Negatív a kép, ha e szép eredmények mellett még jobban kiüt-
köző gyűjtésbeli hiányosságokra gondolunk; pozitív, ha figye-
lembe vesszük, hogy ez az első, az anyaggyűjtésnek bizonyos
teljességére törekvő, kiadói korlátozásoktól meg nem kötött
gyűjtemény „Baranya vármegye közönsége” támoga-
tásának köszöni létét. Nálunk a helyzet körülbelül ez. Van érdeklő-
dés, de nincsenek elég Baranya vármegyénk, vannak gyűjtők,
de hiányzanak a gyűjtést megszervező BERZE NAGY JÁNOSOK. Ebben az esetben a kettő egymással találkozott: az anyagi
segítő készség és a gyűjtői kezdeményezés. Baranya vármegye
1933-ban megindított néphagyománygyűjtési akciója célba ért. A gyűjtési mozgalom felkarolásáért hálával jegyezzük fel FISCHER
BÉLA egykori alispán nevét. És egy pillantást vetve a jövőbe
is, azt kívánjuk: vajha találkoznának minél többen segítők, akik
erkölcsi és anyagi támogatásban részesítenék a magyar néphagyománygyűjtés ügyét, s ennek körében támogatnák, előmoz-
dítanák a magyar népnyelv kutatására, egyre jobban veszni
térő emlékeinek megmentésére irányuló törekvéseket. Látva az
erre irányuló készséget, akkor már csak egy nagy terv kidol-
dozása volna hátra, hogy az a munka, mely az ország egyik
vármegyéből indult ki, mielőbb behálózza megnagyobbodott
országunk minden zegét-zugát.

KOROMPAY BERTALAN.

LEVÉLSZEKRÉNY.

Pais Dezső írja: JUHÁSZ JENŐ a magyar *-ica*, *-ice* kicsinyítő képzőt tárgyalva úgy vélekedik (MNy. XXV, 195, 198), hogy a képző először a felsőruha-félét jelentő *subica* szóban tűnik fel, amely szerinte a *suba* származéka. Az OklSz.-ból és egyebünnen idéz JUHÁSZ *supica* alakot, azzal, hogy ez talán írássajátság. Sőt idéz még *subitha* formát is. — Egy a RMNy. II/2, 67 közölte 1549-ből való végrendeletben található: „egy weres kamuka *zwpithat*... egy weres *zwpithan* wallo aranios gomb”. Az idézet első felét a NySz. III, 340 *szupita* címszó alatt közli '[tegumentum; decke?!]' értelmezéssel. A végrendelet írója az idézett esetekben a *z* betűt a *zs* hang jeleként is alkalmazta, a *th* pedig nyilván a szokásos hibás közlés *ch* helyett, s az olvasása *c*, amint az emlék végén (68) is *Nolth* a. m. *nyolc*. Vagyis az 1549-i végrendelet adataiból *zsupica* olvasható ki. Ez pedig nézetünk szerint nem más, mint a JUHÁSZ tárgyalta *supica* és *subitha*, illetőleg olv. *zsupica* és *zsubica*. Az eredetileg *zsupica* alakban ejtett (a *p*-s változat jóval gyakoribb a *b*-snél!) szóról KNEI ZSÓRÓK Istvánhoz (A magyar *zs* hang eredete: MNy. XXIX, 95) hasonlóan az a nézetünk, hogy az egy szláv, legvalószínűbben lengyel nyelvi *ž/ž/upa* 'Unterziehrock' szó (l. MIKLOSICH, EtWb. 413, BERNEKER, EtWb. I, 460) átvétele. Ez kicsinyítő, de a szlávban; alapszava a lengyelben, szerb-horvátban jelentkező *ž/ž/upa* (vö. BERNEKER i. h. 459—60). — A lengyel, szerb-horvát ruhanévhez mindenestre köze van a magyar *suba* szónak. T. i. mind a kettő a különböző európai nyelvekben végigvándorló arab *džubba* 'baumwollenes Unterkleid' leszármazottja. Erre „talán“-nál rámutat NÉMETH GYULA: NyK. I, 328. BÁRCZI, SzófSz. szerint mint európai vándorszó végső elemzésben az arabból, a magyarba valamely szláv nyelvből. A *suba* szó első adata már 1290-ben felmerül, s ezért nem tartjuk lehetetlennek, hogy olyan korban jutott a magyar nyelvbe, amikor ez az idegen szókezdő *ž*-t még *š*-sel helyettesítette. A mi *subá*-nknak meg a késő közép-felnémet *schübe*, *schaube*, valamint a szláv nyelvekbeli *šuba*-féle szónak a viszonya szerintünk nem világos, és az *š* kezdetű szláv ruhanévek — esetleg részben — a magyarból is kerülhettek. Egyébként meg kellene talán vizsgálni azt is, hogy nem számolhatunk-e az olasz *giubba* valamely változatának az átvételével.

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: PAIS DEZSŐ,

A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZTÁROS.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXXVII. ÉVF.

1941. DECEMBER

5. SZÁM

Finnugor tanulmányaink.

(A M. Tud. Akadémia I. osztályának 1941. június 9-i ülésén tartott előadás.)

Az illetékes külföldi szakemberek egybehangzóan finnugor-nak tartanak bennünket, s a hivatalos hazai tudományos közvélemény is elfogadja a vogullal, osztjakkal, zürjénnel, votjakkal, cseremisszel, mordvinnal, lappal és finnel való nyelvrokonságunkat. Ez a tanítás azonban — nem szépítem a dolgot — sehogysem tud nálunk erőre kapni, elbokrosodni: gyökerei hasztalan furakodnak a nemzeti lélek mélyebb rétegei felé, virágát ritkán látják meg, gyümölcsét kevesen keresik föl. Többen még ma is azt gyanítják róla, hogy tévedésből került hozzánk vagy bosszantó, ártó szándékból gonosz kezek plántálták földünkre, remélhető tehát, hogy a kedvezőtlen talaj-meg éghajlati viszonyok előbb-utóbb majd csak elsorvasztják.

E hely múltja, az Akadémia méltósága fölöslegessé teszi, hogy érdemileg foglalkozzam a „halzsiros atyafiság“ ellen berzenkedők gyermekes érveivel. A nyelvünk finnugor voltát bizonyító peranyag ismertetésére is kár volna itt szót vesztegetnem, hisz akinek füle van a hallásra, eddig is meggyőződhetett a szakirodalom megfellebbezhetetlen igazáról. Mégsem holmi hangulatkeltő henye stilisztikai fogásból céloztam a finnugor tanulmányok ellen nálunk megnyilvánuló makacs bizalmatlanságra: e nélkül bajos volna megérteni sok bántó furcaságot, sajnálatos következetlenséget és aggasztó visszasságot.

Aki meg van győződve nyelvünk finnugor voltáról, az nem állapodhatik meg magánál a ténynél, annak habozás nélkül tovább kell mennie, annak le kell vonnia a természetes következmények teljes sorozatát. A hovatarozás megállapítása nem öncél, nem végállomás, hanem a kezdet kezdete, a helyes irányba induló alkotó munka nélkülözhetetlen alapvetése. Előtte, nélküle tétován topogtunk írásos történeti emlékeink szűk cellájában, általa fölemelkedünk arra a magaslatra, amelyről a múlt végtelenébe szállhat tekintetünk. Legelőször persze nyelvünk vizsgálata szabadul ki a tér és idő békóiból, azután a nyelvészeti paleontológia csodálatosan gazdag birodalmának tárulnak föl kapui, és iránytűt kapunk kézbe, hogy eligazodhassunk népi eredetünk és történetelőtti viszontagságaink útvesztőjében. Röviden azt mondhatjuk: a rokon nyelvek, a rokon népek ismerete nélkül nincs genetikus

nemzeti tudomány! Aki hazabeszélő túlzásnak vélné állításon, tekintsen át idegen népcsaládok portájára.

Eleve tisztában kell lennünk azzal, hogy nyelvcsaládunk különleges külső-belső viszonyai különleges munkarendet, feladatmegosztást, eljárásmodot és teljesítményeket kívánnak tőlünk. Könnyű belátnunk, hogy a finnugor tanulmányok művelői sokkalta kedvezőtlenebb helyzetben vannak, mint az indogermanisták. Az indoeurópai népek szinte egytől-egyig a műveltségnek legmagasabb fokán állnak, mindegyik tag elvégzi a saját nemzeti tudománya munkáját: a franciának nem kell német nyelvjárastanulmányokat folytatnia, a svéd kutató olasz közreműködés nélkül is tisztázhatja szókészlete történetét. Családunk tagjai közül viszont mindössze hárman vállalkozhatunk komoly igényű kutató munkára, nekünk hármunknak tehát a saját egyéni feladatunkon fölül tizennégy tehetetlen testvér terhét is viselnünk kell. Hangsúlyozzuk: nem az ő érdekükben, nem holmi romantikus érzelgősségből vagy éppen kényszeredett részvétekből, hanem a mi magunk üdvéért. Lemondhatunk a vogulról, megtagadhatjuk az osztjákot, votjákot, őket ez nyilván egészen hidegen hagyja. Vesztések csak mi leszünk, ha délibabos felelőtlenségből, rátarti tájékozatlanságból vagy könnyelmű szűkkeblűségből megfosztjuk magunkat múltunk egy-egy pótolhatatlan fényforrásától!

Elmemozdító az összehasonlítás egyéb tanulsága is: az indoeurópaiaknak több ezer éves írott emlékek állnak rendelkezésükre, a mi családunk zöme máiglan az írástudatlanság kőkorszakát éli. A vogulnak, osztjáknak, votjáknak, cseremisznek, mordvinnak egyáltalán nincsenek, a lapznak 1619, a finnnek 1542, az észtnak 1524 óta, a zürjénnek a XIV. század végéről, a magyarságnak az 1200 körüli időtől kezdődőleg vannak terjedelmesebb írott emlékei. Büszke szeretettel vesszük körül és megbecsülhetetlen haszonnal tanulmányozzuk régiségünknek e beszédes ereklyéit, de a világért se áltassuk magunkat azzal a gondolattal, hogy Agricola *Abckiria*-ja, Permi Szent István a bur-jegyves szentkép-főiratai vagy a Halotti Beszéd mögött nincs a finn, a zürjén és a magyar nyelvészetnek keresni valója. Hogyne volna, hisz ezek a történeti emlékek az illető finnugor nyelvek különletének csak elenyészően rövid újkori szakaszocskájára vetnek olyan-amilyen fényt! A finnugor egység fölbomlásától a Halotti Beszéd keletkezéséig legalább háromezer esztendő telt el, s ha meg akarjuk ismerni nyelvünk életének, népi egyéniségünk kifermálódásának ezt a nyilvánvalóan döntő jelentőségű hosszú korszakát, egyetlen avatott kalauzra, az összehasonlító nyelvészetre kell bízunk magunkat. Bár az indoeurópai nyelveknek sokkal régiebb emlékeik vannak — gondoljunk csak a Krisztus előtti második évezredbe visszanyúló szanszkritra, az Avestára, a görög, latin, germán régiségekre —, az indogermanisztika mégis mohón

kapott az alkalmon, hogy összehasonlító módszerrel földerít-tesse a kezdetet, a történetelőtti korok történetét. A mi területünkön a nyelvhasználatnak az emlékek hiányát is pótolnia kell; kétszerezesen elemi kötelességünk tehát, hogy a rokon nyelveket, népeket minél tökéletesebben megismerjük, s ezzel megszerezünk az összehasonlítás nélkülözhetetlen anyagát, eszközét. Ha valaki, mi igazán kőbe véshetnők és nemzeti tudományaink világító jelmondatává avathatnók LEIBNIZnek számtalanszor idézett szavait: „Certum est nihil majorem ad antiquas populorum origines indagandas lucem praebere, quam collationem linguarum.“

Nyelvhasználatunk történetéből nagyon tisztá néplélektani és nemzetpedagógiai tanulságokat vonhatunk le. Először is örömmel állapíthatjuk meg, hogy a LEIBNIZI igazságnak mindig voltak magyar hitvallói, sőt bátor előharcosai; másodszor azt tapasztaljuk, hogy közvéleményünk mindig babonás ellenszenvvel tiltakozott a dib-dáb népekkel való atyafiság józan prózája ellen. Voltak világviszonylatban is kimagasló nyelvhasználatóink, de szavuk a pusztába kiáltó szava szokott lenni. Hivatkozhatunk SAJNOVICS és GYARMATHI esetére: a pártatlan külföld szívesen elismeri róluk, hogy módszertörténeti tekintetben úttörő munkát végeztek, hogy a modern összehasonlító nyelvtudománynak megalapítói lettek, ellenben a múlt dicsőségében sütkérező rátarti szittyá lélek megkövezte őket: a „Demonstratio“ érzékeny szerzője megfélemlítve visszavonult csillagvizsgáló cellája csendjébe, az „Affinitas“ európai híru tudós írója pedig félretéve terveit, megszorodott szívvél beszegődött a zilahi református kollégiumba latin grammatikát és matematikát tanítani. Diadalmas ellenfelek, mintha mi sem történt volna, folytatták a héberrel, perzsával, törökkel való rokonítás romantikus dáridóját, vagy a hangmetafizika bűvészkedésével bizonyították, hogy a magyar nyelv minden más nyelvnél tökéletesebb, hogy „anya, leány és rokon nélkül úgy áll a többi nyelv között, mint a főnix az ég madarainak számában“. — Szinte csodával határos, hogy ilyen légkörben jelentkezett egy REGULY, HUNFALVY, BUDENZ, hogy legeslegesről kezdve a munkát megint európai színvonalra emelje összehasonlító nyelvészetünket. Ez a triász sem távoli kérdések nyitját kereste, hanem a legmagyarabb tudományos feladatra vállalkozott: „Nekünk nincsenek tengereink, 's tengerentúli gyarmataink, melyekre tudományos expedíciókat küldhessünk, 's az egyetemes tudományosság körét tágíthassuk, nincs sem éjszaki, sem déli földsarkunk, melly körül felfedezőinket utaztassuk, hogy bámulásra és tiszteletre bírjuk a népeket irántunk. Eredetünk s nyelvrokonaink azon sarok, melly körül tehetünk és csak mi tehetünk felfedezéseket, s ha mindent nem aka-

runk idegenektől várni — s várni siker nélkül — tennünk kell is.“

A munka pompásan indult: REGULY megszerezte a szükséges anyagot, HUNFALVY megszervezte a munkát, BUDENZ hozzálátott a rendszeres értelmezéshez, értékesítéshez. Az ötvenes-hatvanas években aránylag csend volt, s a nagyközönség, ha nem tanúsított is különösebb érdeklődést, ha megértő visszhangjával nem bátorította is a kutatókat, közönyös türelme legalább lehetővé tette a háborítatlan dolgozást. Időnként azért már ekkor is hallható volt egy-egy fülsértő elszólás, azonban HUNFALVYÉK nem hederítettek rá, vagy fölényesen visszautasították. Különösen MÁTYÁS FLÓRIÁN lövöldözött mérges nyilakkal: „Becsüljük nemes sajtóságú nyelvünket, s ha már jogtalanul akarnak rokonítani, válasszanak egyenjogú nyelvet, ne kössenek a legnyomorúbbakhoz, mert e szándékos működést méltán tekintjük sérelemnek. Vallják meg rokonság fölötti tudatlanságukat, elemezzenek mordvint, osztjákot stb., de a velünk rokon jogtalan kifejezést hagyják el.“ A levegő egyre fülledtebbé sűrűsödött, majd a mérhetetlen hiúságában megsértett VÁMBÉRY 1882-ben kirobbantotta a vihart, az úgynevezett török-ugor háborút. A józan ész meg a hagyománytisztelő honszeretet jogcímén boldog-boldogtalan illetékesnek érezte magát arra, hogy dörgedelmes szónoklatokat tartson az „agyrém-teremtő theoretikus tudósok“ galád kártevése ellen. Az egyenlőtlen fegyverekkel vívott szenvedélyes harc a finnugor tábor teljes győzelmével végződött ugyan, de kellemetlen következményeit máig sem hevertük ki. Csak az összehasonlító nyelvészet külföldi teljesítményei ismeretében tudjuk lemérni, mit mulasztottunk és mit kell majd jóvátennünk.

A magyar szem meglátta a célt, a magyar agy kijelölte, kipróbálta az ígértföldjére jutás útját-módját, de SZAMOSKÖZY, OTROKOCSI FÓRIS FERENC, KALMÁR GYÖRGY, BEREGSZÁSI NAGY PÁL, HORVÁT ISTVÁN meg VÁMBÉRYÉK romboló támadásai miatt fokozatosan mások kezébe csúszott át a rendszeres építő munka minden haszna, dicsősége. Míg a mi sűrűn megszagatott és minden megszakítás után előlről kezdett munkásságunk alig juthatott túl az öngazolás meg a demonstratiók fokán, az észtek, oroszok, skandinávok, finnek céltudatosan megszervezkedve zavartalanul végezhatték gyűjtő és földolgozó tevékenységüket.

Nekünk különösen a finn példa tanulságos.

Finnországban aránylag későn eszméltek rá a nyelvrokonság, a genealógiai hovatarozás kérdésének fontosságára, de amikor fölismerték az igazságot, fenntartás nélkül elfogadták, hittek benne és hagyományos finn szívóssággal dolgoztak érte. Ők nem restelték a műveletlen lappokkal, osztjákokkal való atyafiságot, nem próbálták csürni-csavarni, kendőzgetni

a tagadhatatlan tényt, ellenkezőleg jogos büszkeséggel töltötte el őket az a tudat, hogy a legkezdetlegesebb környezetből is föl tudtak emelkedni a műveltség csúcsaira. Mintha csak RÉGULY, TOLDY vagy HUNFALVY szavait hallanók CASTRÉN szájából: „Mi finnek csak szellemi munkával remélhetünk egyetemes jelentőségre jutni, s szegénységünkben a rokon népek múltja és jelene az a terület, melynek művelése legnagyobb sikerrel kecsegtet.“

Ez a hitvallás hamarosan fölszívódott a finn közvéleménybe, s hova-tova nemzeti ügynek, rendeltetészerűen finn tudományos kötelességnek tekintették a finnugorság nyelvi, néprajzi meg történeti tanulmányozását. 1883-ban összefogtak a tettrevágyó erők s megalapították a Finnugor Társaságot, CASTRÉN hazafias-tudományos eszményeinek fellegvárát. Az odaadó munkának rövidesen érezhető is lett a súlya. Föülmúlja az ötvenet azoknak a szaktudósoknak a száma, akiket a Finnugor Társaság az egyes finnugor valamint szamojéd népek közé küldött vagy útjukon támogatott; egész expedíciók indultak a permi és a tobolszki kormányzóság területére, Szibériába és Orosz-Turkesztánba, sőt Mongoliába, Kínába is. Egyik-másik ösztöndíjas egész különleges teendő elvégzésére kapott megbízást, mások minden utasítás nélkül vágtak neki az ismeretlen vadonnak, hogy hosszú évek küzdelmei árán új meg új parcellákat irtsanak az emberi tudás megművelt tisz-tásaihoz.

Még vázlatosan is bajos volna ismertetni azt a hatalmas méretű, utolérhetetlenül pontos anyagot, töméntelen eredményt, amellyel a Társaság gyűjtői, kutatói az uráli és az altaji tudományokat gazdagították. Talán csak akkor ébredhetnénk a Finnugor Társaság tudománytörténeti jelentőségének egészen világos tudatára, ha kíváncsi kísérletképen egyidőre eltávolítanók könyvpolcainkról az Aikakauskirja 50, a Toimituksia 83, a Kansatieteellisiä Julkaisuja 7, a Lexica Societatis Fenno-ugricae 6, az Apuneuvoja 6, a Finnisch-ugrische Forschungen 26 kötetét, hogy csak a sorozatos kiadványokat említsem. Pedig még azt sem szabad felednünk, hogy a Társaság kezdeményezésére összegyűlt anyagnak eddig csak egy kis töredéke került a nyilvánosság elé, s földolgozásban van vagy földolgozásra vár még körülbelül 640 nyomtatott ívnyi szótári anyag, 390 ívre rugó szöveg, 60 ívnyi népzenei gyűjtemény és 110 ívnyi néprajzi leírás. A Finnországban folyó munka méreteiről még csak annyit hadd említsek meg, hogy a Finnugor Társaság 1939-ben — amikor pedig Finnország élethalál-harcot vívott az orosz góliáttal —, 3664 lapnyi kiadványcsomagot tett asztalunkra, nálunk pedig mindössze 2, mondd: két doktori értekezés és egypár finnugor vonatkozású cikk látott napvilágot!

E számszerű adatok hallatára nyilván nem csodálkozunk

KARJALAINEN önérzetes jövendölésén: „Finnország, ez a kicsi, szegény ország mindig vezetni fog a finnugor tudományokban“ (Siperian matkoilta 30). Bizonyára nem áll egyedül ezzel a hitével, mert egyetemi tanári székfoglaló előadásában még az óvatos szavú TOIVONEN is úgy nyilatkozik, hogy a finnugorság tanulmányozása jellegzetesen finn tudományos feladat, bár idegen munkásokat is szívesen látnak e téren (Viritt. 1934: 391). A szövegösszefüggésből kitetszőleg mi magyarok is az idegenek közé számítunk, sőt tán nem vagyunk a legfontosabb idegen, mert TOIVONEN nagyon jól tudja, hogy az utóbbi időben Észtországból is, Oroszországból is, Svédországból is és Norvégiából is nyomosabban, eredményesebben foglalkoztak finnugor tanulmányokkal, mint mi.

Rendjén van ez így? Rendjén van az, hogy Magyarország egyre kevésbé teljesíti azokat a tudományos kötelességeket, amelyeket mint a finnugor család legidősebb, legerősebb tagjának a kívülállók megítélése szerint is teljesítenie illenék, kel-lene! Rendjén van az, hogy a Finnugor Társaság teszi közkinccsé magyar kutatóknak magyar közpénzen gyűjtött finnugor tudományos anyagát? Rendjén van az, hogy finn ember írja meg és Helsinkiben adják ki az egyetlen tudományos igényű csángó szótárt? — Nincs rendjén! Szép a kozmopolita tudomány művelése, a világműveltség vezető tényezői közé emelkedés nemes becsvágya is elismerést érdemel, de „ne akarjunk félreértett hiúságból a világnak adni, míg saját házunkat nem látjuk el kellően; s ne forgácsoljuk el csekély erőnket messze fekvő célokra, hogy azt vihessük véghez, mi égető szükségünk, s mit helyettünk más tenni nem fog“ — állapítja meg talpraesetten TOLDY FERENC „Tudománybeli hátramaradásunk okai s ezek tekintetéből Akademiánk feladása“ című lényeglátó tanulmányában (NyÉrt. I/5, 13).

BUDENZ ezeket mondja egy Reguly-alap létesítését sürgető akadémiai előterjesztésében: „Összehasonlító nyelvtudományunknak eddig is elég dolga volt azzal, hogy a rokon nyelvekről eddig rendelkezésére levő anyagot földolgozza s talán ezt sem végezte még teljesen (pl. a mi a Reguly hagyományát illeti); de most már idején való arról is gondoskodni, hogy a mindig mélyebbre hatni törekvő tudományunk számára új, — s a többszörös összehasonlítás által biztosabb, a nyomozónak egyéni tévedéseitől mindinkább ment, de kiváltképen még ismeretlen részleteket is reménylhető anyag szereztessék. S e megszerzés becsületbeli föladata a magyar nemzet első tudományos intézetének, — kivált tekintve, hogy e téren egy rokon nyelvű nép (a finnek) elismerendő törekvéseivel találkozik, de a mely számban és anyagi erőben amúgy hátrább áll a magyarnál. Ideje már, hogy újra meginduljanak — az ugor rokonság terén teendő közvetlen nyelvkutatás végett — olyan tudományos utazások, a melyeknek első példáját a magyarok

részéről *Reguly* adta, kinek ugor nyelvészetünk az ő anyagának egy igen becses részét köszöni. De kell és lehet is már most, a folytatandó nyomozás munkájához rendszeresebben hozzáfogni, a munkarészletek célszerű kijelölésével s alkalmas egyes erőkre való elosztásával. Kivánatos, hogy majd minden évben legyen egyik-másik rokon népnél magyar nyomozó, — s hogy ennek folyamatba vétele ne késsék nagyon, parancsolja a szomorú sors, melynek mind a keleti-ugor rokon népek elébe néznek: az egyre gyorsabbá váló enyészet, egy túlhatalmas környező és uralkodó másnyelvű nép elnyomó árijai között.“ (AkÉrt. XVIII, 68—9.)

1879-ben írta mindezt BUDENZ, s azóta bizony jóval szerényebbé keseredett a magyar finnugrista. Manapság még gondolni sem merünk arra, hogy évről-évre kutatót küldhessünk a rokonok közé, s évi 60.000 pengővel támogassa munkánkat az állam, ahogy Finnországban teszi. A pillanatnyi helyzet nehézségeit ismerve is kérnünk kell azonban, találjon az Akadémia módot arra, hogy azonnal megkezdhessük a körülbelül 492 nyomtatott ívre rúgó kéziratos finnugor anyagunk közzétételét. Tudományos érdek és kegyeleti kötelesség egyaránt azt parancsolja, hogy legelőször REGULY, PÁPAY és MUNKÁCSI páratlan értékű hagyatékát vegyük sorra. Tárgyi megoszlásuk és hozzávetőleges terjedelmük a következő:

1. REGULY osztják népköltési gyűjtése (PÁPAY JÓZSEF pontosabb fonétikai átírásában és fordításával)	45	nyomtatott ív:
2. PÁPAY JÓZSEF északi-osztják szövegei	45	„ „
3. „ „ „ „ szótára	30	„ „
4. „ „ északi-osztják nyelvtani jegyzetei, nyelvi és tárgyi magyarázatai	5	„ „
5. MUNKÁCSI BERNÁT jegyzetei a Vogul Népköltési Gyűjtemény III—IV. kötetéhez	10	„ „
„ „ Vogul szótára	30	„ „
„ „ Votják szójegyzéke	5	„ „

Vannak aztán igen becses zürjén meg cseremisiz gyűjtéseink is, azok közzététele azonban tán nem látszik ilyen égetően sürgősnek.

A gazdasági helyzet javultával és a tudománypolitikai konstelláció megváltoztával haladéktalanul vissza kell majd térnünk BUDENZ imént idézett előterjesztésének munkatervére. Csak a kereteit kell annyiban bővítenünk, hogy a kutatás a szorosabb értelemben vett nyelvészet körén túl a tárgyi és szellemi néprajznak, a régészetnek és az embertannak HUNFALVYÉK óta paragon fekvő kincses mezőire is kiterjedjen.

Nagyon jól ismerem Akadémiánknak azt az elvszerű igyekezetét, hogy gondviselése napja egyformán süssön a tudományok birodalmának minden tartományára. Nem merném ugyan kétségbe vonni ennek az igyekezetnek elméleti tetszetősségét és kényelmi előnyeit, ám földrajzi meg gazdasági viszonyaink és nemzetpedagógiai meg tudománypolitikai érdekeink alapján mégis megokoltnak, sőt szükségesnek tartom, hogy a Magyar Tudományos Akadémia a magyar nemzeti tudományokért a a százalékarányon fölüli áldozatokat hozzon. A „mindenkinék valamit, de senkinek sem eleget“ elv alkalmazása előbb-utóbb tudományos közéletünk elsekélyesedését, alkotó erőink teljes elernyedését eredményezi.

Amikor nemzeti tudományainkat műveljük, nemcsak másra nem bízható elemi honvédelmi köteleességet teljesítünk, nemcsak a magyar művelődés szerves fejlődését iparkodunk biztosítani, hanem az egyetemes tudományosságnak is pótolhatatlanul hasznos tényezőivé válunk. Ne féljünk a sovinizmus vádjától:

A nemzeti érték — emberi érték!

ZSIRAI MIKLÓS.

Pozsgás, poskos.

A SzófSz. a *pozsgás* szóról azt mondja, hogy legkorábban a XIX. század elején, GYARMATHINÁL fordul elő, eredetében pedig valószínűleg hangutánzó, a *poszog*, *pezseg* származéka, bár jelentésfejlődése nem világos.

Mint hogy az egyébként nagy gonddal megírt szótár szerzőjét ennél a címszónál — érthetetlen módon — cserbenhagyták legtöbbször forgatott forrásai, a NySz., de meg régi szótár-irodalmunk adatai is, ezt a néhány megállapítást több tekintetben helyesbítenünk kell.

Helyesbítenünk kell legelőször is az első előfordulás kelte: a szóra már a XVI. század derekától kezdve vannak adataink, Heltai bibliafordítása óta (l. NySz.).

A másik egy hiány, amelyet pótolnunk kell. A SzófSz. úgy ad számat a *pozsgás* eredetkérdéséről, mintha más származtatási kísérlet nem is történt volna vele kapcsolatban, csak az, amely a *poszog*, *pezseg*-gel kapcsolta össze szavunkat. Másutt rendszerint még a kevésbbé valószínű, sőt valószínűtlen próbálkozásokat is megemlíti a szótár, itt egy olyan elgondolást is mellőz, amely két régi szómagyarázónktól való és — mint mindjárt látni fogjuk — közelebb jár az igazsághoz, mint az említett.

Az a nézet, hogy a *pozsgás* hangutánzó eredetű, a NySz.-ban is megnyilvánul, mert hiszen szavunk ott a *pēsög*, *pösög*, *posog* családjában szerepel, jelölül annak, hogy a szerkesztők

ezt a szótörténeti összefüggést egészen nyilvánvalónak tartották. Ugyanezen a véleményen volt különben már CZUCZOR és FOGARASI is. Ők nemcsak hirdették ezt az összefüggést, hanem még a jelentési oldalról jövő ellenvetések ellen is biztosítani akarták, mondván, *pozsgás* az, „kinek vére a túlbőség miatt mintegy poszog, pezseg, mi rendesen az arcbőrnek pirossága, vörös színe által jelentkezik, innen: *piros pozsgás gyermek, ember; pozsgás ábrázat*“.

Nem tudom, hogy a SzófSz. szerzője számba vette-e ezt a magyarázatot, és ennek ismeretében nyilatkozott-e úgy, hogy a *pozsgás* jelentésfejlődését nem látjuk tisztán, mert el tudom képzelni, hogy valakit ez a CZUCZOR—FOGARASI indoklás nem győz meg. Én nem tartom éppen sikerületlennek. Van ugyan némi naiv mellékíze, de elvetni talán még sem szabad.

Még kezdetlegesebbnek látszik KASSAI buzgólkodása, aki a *pozsgás ember* kifejezés értelmének megvilágítására zárójelben odateszi, hogy „*posgó vérű*: kibenn posgása van a' vérnek és jól forr benne a' vér“, végeredményben azonban ezt sem lehet elutasítani mereven. És ha egyszer áthidaltnak tekintjük azt a jelentési távolságot, mely a *pozsgás*-t elválasztja a *poszog*-tól, akkor már nincs semmi különösebb nehézség, mert a *pozsgás* későbbi jelentéstörténetében nincs egyetlen egy olyan mozzanat sem, mely ne volna könnyen érthető.

Az első használati körnek, melyben *pozsgás* szavunk előfordul, egy szín-jelentés a középpontja, az, hogy 'vörös, piros'. Ez jelentkezik már Heltainál is: „Az elfő a ki előszer lön, posgas vala, es mindeneftel fogua Szöres, mint egy szöres bőr; Es neuesztéc Efaunac“ Mózes I. k. XXV. fej. 25. r.; a Biblia latin szövegében (Vulgata) rufus a *pozsgás* megfelelője. Nagyobbrészt ez a jelentés kerül a szótárakba is, vö. MA.: 'rufus, rot', PP.: 'rufus', PPB.: 'rufus, feuer- oder gelbrot', KR.: 'rufus' stb. Ide tartozik természetesen BARÓTI SZABÓ értelmezése is: 'láng-színű' (MVir.), amely talán Melius egyik passzusában: „Ime ama nagy pozgas tűzlang szinu sarkan teczek meg“ (l. a NySz. idézte helyen) leli magyarázatát.

Nem éppen közvetlenül, de közvetve okvetlen idevaló Károli bibliafordításának az a helye is, mely a gyermek Dávidra vonatkozik (Sámuel I. k. XVI. fej. 12. r.). Amíg ugyanis Heltainál ezt találjuk: „Vala kedig az *pozsgás*, szép ábrázatu, fénes szemű és szép tekintetű“, a Vulgátában pedig az illető helyen megintcsak rufus-t olvasunk, addig a vizsolyi fordítás első kiadásában (1590.) ez áll: „és az fekete színű piros vala, és szép tündöklő szemei valának, és igen ékes tekintetű“. Ez a fekete színű piros kifejezés, mely a második kiadásban már csak mint piros („és az piros vala“) folytatódik, nagyon érdekes, mert nyilvánvalóan a *pozsgás*-t helyettesíti, mégpedig úgy, hogy jelentési parafrázisát adja. Arra, hogy Károli ismerte és használta a *pozsgás* szót, a

Heltai-fordítás előbb említett helyének párhuzamos pontját idézhetjük: „Az melly előszer születéc, vala polgás és mindeneftül szörös mint egy Lafnac, és neuezéc azt Efaunac“.

Később már más, nem színt jelentő értelmezések is felbukkannak szavunkra vonatkozólag. Így pl. MÁRTONNál a *posgás* 'im Gesicht voll'-t (1800.), 'dickwangig'-ot (1807., 1811.) jelent. Az persze könnyen lehetséges, hogy ez csak amolyan szótárírói értelmezés, bár az sem volna meglepő, ha élőnek vagy éltnék bizonyulna: a *poszgás* arc rendszerint telt, párnás szokott lenni. Különösen a jóltáplált ember arca ilyen; az olyané, aki — mint Eszterházy nádor írja feljegyzéseiben (1582—1629.) — „jól megtölt piros *poszgás* testtel“ bír (NySz.). A MÁRTON adta jelentést egyébként a népnyelvi *poszgás* 'husos (növény)' (MTsz.) is erősíteni látszik.

Épp így nem feltétlenül csak szótárszerkesztői önkény KASSAI értelmezése sem, hogy a „*posgás ember* izmos, egészséges ember: Bene Compactus homo, Sanus, Incolumis, Vegetus“, elvégre már Kis VICZAY PÉTER is (Adagia. 1713.) ilyenféle vonatkozásban használja szavunkat („igen egészséges, *poszgás*“), és Apollonius Krónikája (1722.) is „nagy erős *posgás* halász“-t említ (vö. NySz.).

Ezek a nem szín-jelentések ('egészséges', 'izmos', 'kövér'), ha jelentésül elfogadjuk őket, olyan tisztán folynak a *poszgás* szóval kapcsolatos tárgyi körülményekből, hogy külön magyarázatot nem is igényelnek. Ha tehát a *poszog* 'ferveo' jelentéséből valamikép — akár úgy, mint CZUCZOR—FOGARASI vagy KASSAI, akár máskép — eljutottunk a *poszgás* legtöbbit feljegyzett és legjobban megfogható 'rufus' jelentéséhez, a többi már igazán nem okozhat gondot.

Nem, jelentési oldalról nem igen lehet belekötni a *poszog*-ra hivatkozó magyarázatba. Ezen a téren legfeljebb az ejtethető gondolkodóba az embert, hogy a *poszgás* elég korán igen szoros kapcsolatba került *piros* szavunkkal. A mai szóhasználatban alig is fordul elő egymagában: majdnem mindig összetétel-szerűen *piros-poszgás*-t hallunk vagy mondunk. Szinte már egygyé forrt a két szó, annyiszor emlegetjük együtt. Régebben is gyakori volt ez az együttes használat, s ez jelentési szempontból kissé feltűnő. Egy 'piros-vörös' vagy 'piros-piros' jelentésű szókapcsolat, ha nem is példátlan, ha nem is magyarázhatatlan, esetleg felrebbentheti valakiben a gyanút, hogy talán nem is a 'rufus' az elsődleges jelentése a szónak... A *poszog*-on át való hangutánzó eredeztetést ez még természetesen nem ingatja meg, mert ha a gyanított eredetibb jelentés szintén hangutánzó, akkor nincs semmi baj. Baj csak akkor lehetne, ha ez az elsődlegesebb jelentés más jellegűnek bizonyulna, nem hangutánzóknak.

Az alaki oldalra térve a SzófSz. adatait megint csak meg kell igazítanunk, ki kell egészítenünk. A *poszgás* alakváltoza-

taként itt a *pozsgó* említették. Ez az említés GYARMATHI alapján történik, de — azt hiszem — aligha helyesen. A Vocabulariumnak az a helye, ahol a *pozsgo* előfordul, talán másképp értendő. Annak, hogy a régiségben valaha is lett volna egy 'rufus stb.' jelentésű *pozsgó* szavunk, e helyen kívül semmi nyomát nem lelem. Ellenben nem említi a SzófSz. a kétségtelenül megvolt *piszgás*-t. Ez többször is előfordul: Apollonius Krónikájának 1591-i kiadásában *pisgás*-nak írva¹, Mátyus István Diaeticájában (1762.) *pi'sgás*-ként (vö. I, 12) és GYARMATHINÁL. Mindenütt a szórványos *o > i* változás (vö. MNy. XXVI, 127—8) tanúja. Hiányzik ezen kívül a SzófSz.-ből a *poskos* is, melyet pedig a NySz. egyetlen alakváltozat-ként tart nyilván.

Ezt a *poskos*-t Faludiból ismerjük („Piros, *poskos* kövér, még csak picin falat“ NySz.). BARÓTI SZABÓ is említi Kisdéd Szótárában (*Poskos*. Piros, poskos, kövér barány), sőt DANKOVSZKY is (l. alább). Nagy kár, hogy a SzófSz. szerzője nem vette fel anyagába, hisz — mint mindjárt meggyőződhetünk róla — ez a punctum saliens-e az etimológiának.

Mert mi is ez a *poskos*? A *pozsgás* alakváltozata, mint ahogy a NySz. mondja? Ez kétségtelenül tetszetős feltevés, amit két körülmény is támogat. Egy az, hogy a *poskos* is a *piros* szóval ikerítve jelentkezik előfordulásaiban, a másik az, hogy az idézett összefüggésekben olyasféle jelentése csillan meg a szónak, mint aminőt MÁRTON értelmezése és a népnyelv tanúsága szerint a *pozsgás*-nál is észleltünk.

Ha azonban a *poskos* valóban alakváltozat, akkor nyugodtan sutba dobhatjuk a *pozsgo*-ra épített magyarázatot, mert a *poskos*-t a *pozsgo*-ból alakilag értelmezni nem lehet. A *pozsgás*-nál némileg más a helyzet. Ott a *pozsgo pozsgó* (— *pozsga*?) igenevének -s melléknévképzős származékaként még csak-csak el tudjuk fogadtatni a (*pozsgós* —) *pozsgás*-t, de itt azt sem tudjuk, mihez fogjunk. Azt mondjuk talán, hogy a *poskos* a maga egészében, tovább elemezhetetlenül alakváltozata a *pozsgás*-nak? De miért akkor ez a nagyarányú hangalaktorzulás? Vagy a szóvégi -os-t képzőként lefejtve egy **pos(o)k* vagy **pozso*k, esetleg **pozsgo* főnevet keressünk benne? Igen ám, de ilyen főnévről, mely a *pozsgo* igével függne össze, nem tudunk.

Nem jelentési szempontból sántít tehát a NySz., illetőleg CZUCZOR—FOGARASI és KASSAI etimológiai véleménye, hanem alakilag. Már a *pozsgás*-nál is eléggé bonyolult alaki kombinációra kényszerít, de a *poskos*-nál egyenest csődöt mond.

Már csak ezért is meg kellett volna emlékeznie a SzófSz.-nak GYARMATHI, illetőleg DANKOVSZKY származtatásáról,

¹ A *pozsgás*-t régen gyakran írják *posgás*-nak, *pozgás*-nak, *pozsgás*-nak is. Ezeket természetesen nem tekintem alak-, csak írásváltozatoknak.

arról, hogy a *pozsgás*, sőt DANKOVSKY szerint a *poskos* is, szláv eredetű.

GYARMATHI ezt írja: „pozsgo, pozsgás, pizsgás, L. rubicundus, I. posgan, podsgan, *succensus*, *sufflammatus*, *exustus*“; DANKOVSKY pedig: „posgás, pozsgás, poskos, ruber, rufus prae ardore, brennroth“, vö. a *posgani* stb. c.-t, melyet szláv eredetűnek („pozsgani, illyr. pozsháni, boh.“) mond.

Ebben a nyers alakjában a magyarázatot természetesen elfogadhatatlan, de ha a benne rejlő gondolatot megtisztítjuk a rára-kódott tévedésektől, azt hiszem, meggyőző megfejtést kaphatunk.

Abból a közszláv igéből kell kiindulnunk, amely az óegyh. szlávban *пожигати* (perfectiv: *пожешти*) alakban volt ismeretes, és amelynek megfelelője minden szláv nyelvben megvan: szerb-horvát *požēci*, szlovén *požigati*, *požgati*, cseh *požehati*, *požíhati*, magyaros *пожечь* stb. Jelentése általában 'combурere, verbrennen'. Az az alak, melyre GYARMATHI is meg DANKOVSKY is hivatkozik, nyilván BELLOSZTENECZTŐL való (*pošgán* 'combustus, concrematus, conflagratus, exustus'), és az ige passivi praeteriti participiuma. Ebből a magyar *pozsgás*-t vagy a *poskos*-t alakilag megérteni aligha lehet. Ha azonban nem az igenévi, hanem a főnévi tartozékok sorában kutatgatunk, azt a két előzményt is megtalálhatjuk, amelyik kifogástalan alaki összevetést ígér. Az egyik idevágó főnév a *pože[o]g[a]*, a másik a *pože[o]g[k.]*.

A *požega* ~ *požoga* előfordulásából a többi közt a következőket említhetjük: szerb-horvát 1. *požega* 'žega, pripeka', 2. *Požega* ln., 3. *požega* 'Brandstifter, Brandleger', 4. *požega* 'šliva, koja se zove i mačarka i mačaruša i požeskina' (HASZ.); cseh *požeha* (< le.: JUNG MANN); lengyel *požega*, *požoga* 'podpal wielkiego pożaru, zapalenie, Mordbrennerei, Anstiftung einer grossen Feuersbrunst' (LINDE); kisorosz *пожора* 'Brandstiftung, Mordbrennerei, Verwüstung, Vernichtung durch Feuer' (ŽELECHOVSKIJ); magyaros *пожора* 'Rodeland, Rödung' (PAWLOWSKY). — A magyar *pozsgás* átvett alapszavaként szóba jöhet akár egy déli vagy nyugati szláv *požega*, akár egy keleti vagy nyugati szláv *požoga* alak, mert a második nyílt szótag magánhangzója (a vegyeshangúság miatt feltehető *ě*, illetőleg az *o*) a magyarban úgyis bizonyára kiesett volna. Ha azonban e magánhangzókiesés tekintetében bárkinek is — szerintünk indokolatlan — aggályai volnának, annak olyan szláv alakot is mondhatunk, melyet alaki kifogás végkép nem illethet, és ez a *požga* főnév. Erre ugyan csak a lengyelből van adatunk: *požga* = *požoga*, a Varsói Szótár mint elavult szót tartja számon, régebben azonban másutt is meglehetett.

A másik főnév szlávági előfordulásai: szerb *požeg* 'djelo kojim tko požeze, zapali n. p. kuću' (IVKOVIC—BROZ); szlovén *požeg* 1. 'Ort, den man mit Feuer ausgereutet hat', 2. 'Brand (am Korn)' (PLETERŠNIK); cseh *požeh* 'das Brennen'

(KOTR); lengyel *pożog* = *pożega*, *pożoga* (LINDE); nagyorosz *пожогъ* (пожѣтъ) 1. elav. 'Mordbrennerei, Brandstiftung', 2. 'Feuerstätte, Aschenhaufen', 3. 'Darren, Dörren' (PAWLOWSKY); stb. A magyar *poskos* szempontjából elsőbben is a lengyel, illetőleg orosz szó méltó a figyelemre, mégpedig a szlávtságban általános szóvégi zöngétlenülés (l. BROCH, SlavPhon. 192) folytán *požok* ejtésű alakjával. Távlabbról azonban a *požeg*, illetőleg *požek* is számba jöhet forrásként.

Hogy a magyar *pozsgás* egy átvett *pož(e, o)ga*, a *poskos* pedig egy átvett *požof[e]k* -s melléknévképzős származéka lehet, ahhoz alakilag a kételynek még csak az árnyéka sem férhet. Kérdés, mikép fest a szláv kölcsönzés lehetősége a másik, a jelentési oldalon?

Azok a jelentések, melyeket a két szláv szóval kapcsolatban az egyes nyelvekből felsoroltunk, a specializálódások következtében elég nagy tarkaságot mutatnak. Az egyik szó az egyik nyelvben a gyújtóeszközt jelenti, a másikban az égő tüzet vagy éppen a bűnös szándékú gyújtogatást, az egyikben jelenti a gyújtogatót, a másikban a tűz kihűlt helyét, az ottmaradt rakás hamut vagy a településre szánt irtást, és így tovább. Az egyik nyelvben ennek a szónak van ilyen jelentése, a másikban amannak. Ha azonban a jelentés-specializálódásokat lebontjuk, és kiemeljük belőlük azt a magot, mely a módosulások alapja és elindítója volt, akkor megkapjuk az 'égés, combustio, Brennen' jelentést, és ez szófejtésünk szempontjából untig elegendő. Ezen át a magyar *pozsgás arc*, *pozsgás ember*-féle kifejezéseket ugyanis a legszabatosabban értelmezhetjük, szószerint égéses, közelebbről napégéses, magyarosan napégette, napbarnított arcnak, embernek.

Tudom, hogy ezt a jelentési magyarázatomat valamelyik kritikusabb kritikusom meg fogja pirosceruzázni, s hozzá még nem is ok, nem is alap nélkül. Hibát fog szimatolni benne, és ha csak egy kissé is keresi, megtalálja. Megtalálhatja ugyanis azt a nem is látszólagos, de egészen nyilvánvaló ellentmondást, hogy előbb untig elegendőnek mondtam a megfejtéshez az általános 'égés' jelentést, de magyarázat közben azért mégis átsiklottam egy speciális jelentésre, a 'naptól való' égésre.

Ezt az ellentmondást azonban nyugodtan vállalom, mert bár a szláv nyelvekben más rokonértelmű igékkel és származékaikkal is ki lehet fejezni a naptól való égést vagy a napbarnítottságot (nagyorosz *загорѣло лицо*; tót *ohorená tvár* 'napbarnította arc', *opalilo ho slnce* 'lesütötte a nap' Hvozdzík; szerb-horvát *pripeče sunce ilijnsko* VUK, HASz.) de ugyane szerepben a *požigati*, *požešti* és tartozékai is használatosak, vö. nagyorosz *солнце пожгло меня* (DAL.), ami magyarul annyi, mint 'fölsütött a nap', vagy a szerb-horvát 1. *po-*

žega szóval kapcsolatos példamondatot: *U požegi sunca Iliš-
nega* (HASz.). A speciális jelentésnek a magyarázatba való felvétele tehát egyáltalán nem önkényes, nem erőszakolt.

Eddig csak eljutottunk volna, mégpedig minden különösebb zökkenő nélkül. Ha azonban erről a pontról visszapillantunk az útra, melyet megtettünk, meglepetéssel vehetjük észre, hogy miközben GYARMATHI és DANKOVSKY szláv eredetet valló gondolatát tiszta és elfogadható köntösbe igyekeztünk öltöztetni, voltakép a *pozsgog* igével dolgozó hangutánzó magyarázat malmára hajtottuk a vizet. Mert ha a *pozsgog*-ból alakilag levezethetetlen *poskos* csak fészektársa a *pozsgás*-nak, tehát külön átvett magyarképzős szláv jövevény, nem pedig alakváltozat, akkor a legfőbb akadály, amely a hangutánzó eredet elfogadását gátolta, valójában elhárultnak tekinthető.

Valóban, ha a *poskos*-t mint alakváltozatot véglegesen törölhetjük, a magyar *pozsgás* melléknévre két, majdnem egyenlő hitelű eredetmagyarázatot állíthatunk fel. Mondhatjuk — történeti sorrendben — 1. azt, hogy szláv eredetű, 2. azt, hogy a *pozsgog* 'ferveo' származéka, s ez esetben talán egy (*pozsgós* ~) *pozsgás vérű ember* féle kifejezésből vált ki, és járta meg a maga útját, hol egyedül, hol pedig a *piros* szóval párosulva.

Ez a történeti sorrend azonban — megítélésem szerint — a helyes értéksorrendje is a két magyarázatnak. Nem mondom, a hangutánzó magyarázat is sokat nyújt a valószínűség szempontjából. Alakilag talán kissé nehézkesnek látszik, de ha meggondoljuk, hogy a *pozsgog* igének van egy másik *pozsgás* származéka is, a főnév (vö. 1. *posgás* 'vermina' NySz.), amely hangalakilag hathatott a *pozsgás* melléknévre, akkor ez már aligha zavarhat bárkit is. És ha még ehhez hozzávesszük, hogy a jelentési viszonyokat is kellőképp megvilágítja az a kapcsolat, melybe szavunkat beleállítottuk, bizvást elmondhatjuk: bárcsak minden szófejtésünk ilyen biztonságos volna, mint ez.

Hogyha mégis a szláv származást tartjuk valószínűbbnek, annak több rendbeli oka van. Először is a szláv *pož(e, o)ga* szóból való eredeztetés alaki tekintetben egyszerűbb az egyszerűnél, jelentésileg pedig olyan előnyei vannak, amikkel a másik nem dicsekedhet. DANKOVSKY 'rufus prae ardore, brennoth' jelentését — minthogy érdekelt félről van szó — akár félre is tolhatjuk, de itt van a PPB.-féle 'feuerrot' vagy a BARÓTI SZABÓ-féle 'láng-színű' jelentés: ezek sokkal közelebb állnak az átvett szláv szó értelméhez, mint a vérnek a *pozsgás*ához. Azután itt van a Heltai-féle parafrázis. A szláv kölcsönzés tényén át igazán világosan érthető, hogy miért mondja a bibliafordító a juhokat legeltető és a mezőről hazahívott kis Dávidot „fekete színű piros“-nak: feketés pirosra

sült le a nap hevétől. Végül pedig a 'rufus'-nál elsődlegesebbnek gyanított jelentés is a kezünkbe kerül így.

Távolabbról még az is támogatja a *pozsgás* melléknév szláv származását, hogy a hozzá több tekintetben hasonlatos *poskos* is ilyen eredetű.

Ezzel alajjában visszakanyarodtunk tehát ahhoz az eredeztetéshez, melyet GYARMATHI javasolt elsőnek. E régi, érdemes tudósunk annak idején azonban hibát követett el, mert a *pozsgás* ~ *pizsgás* magyarázatába belevonta a *pozsgó*-t is, s azokkal együtt ezt is szláv eredetűnek tanította. A *pozsgó* említése nemcsak hogy ártott a magyarázat többi részének, hanem csakhamar kiinduló pontja is lett egy másik elgondolásnak. DANKOVSKY is lényegileg ugyanazt mondja, mint GYARMATHI: azt, hogy a *pozsgó* ige származékaival egyetemben *sz'áv* eredetű, és a vele kapcsolatos szócsaládba sorolja nemcsak a *pozsgás*-t, hanem a *poskos*-t is. KASSAI már *pozsgó vérü*-nek értelmezi a *pozsgás ember*-t, és CZUCZOR—FOGARASIN át megszületik a NySz. formulája, mely beiktatja *pozsgás* melléknévünket is a hangutánzó *posog* származékai közé.

Ha fejtegetéseink helyesek, akkor éppen félúton van az igazság GYARMATHI és a NySz. felfogása között: csak a *pozsgás* főnév a hangutánzó ige származéka (és természetesen a *pozsgó* is), a *poskos* meg a *pozsgás* melléknév idegen szerzet. Ez utóbbiak közül az egyik, a *poskos* valahogy nem kötött meg az itthoni talajon: hamar elsorvadt. A másik, a *pozsgás* ma is élő tagja a magyar szókincsnek, olyan, mintha ősi magról sarjadt volna.

LAZICZIUS GYULA.

Uráli szöveggyezések.

Kel (kél).

Kel (kél) 1. 'megy, átkel', 2. 'keletkezik', 3. 'feláll, felébred', 4. 'levél íródik', 5. 'elfogy', 6. 'erjed' (vö. NySz.) igénket az alábbi rokon nyelvi alakokkal szokták egyeztetni: osztj. (KARJ.) O. *kil*, V., Vj. *kül*, Kaz. *kyl*, Trj. *ki A*, Ni. *kít*, DN. *ki t* 'aufsteigen, an Land gehen' ~ vog. (MUNK.) É. *kwāli*, K. *kwāli*, KL. *kwōzli*, AL. *kwalī*, T. *kāli* '(fő)kel, kiszáll, megy' ~ zürj. (WICHM.) I. *kēinī* (<**kelni*), Ud. *kevnīs*, V., P. *kevní*, S. *kelni* 'waten, hindurchwaten, umherirren' ~ votj. U., G. *kolnī*, M. *kolnī* 'waten im Wasser' ~ md. (PAAS.) E. *kelems*, M. *kelāms* 'waten' ~ cser. (WICHM.) KB. *kelām*, JU., U., T., B. *kela m*, M. *kelā m* 'waten (im Wasser, im Morast, im Schnee) ~ finn *kaalata*, *kahlata* 'waten', karj. aun. (GEN.) *koala*-'ua.' ~ lp.N. (FRIIS) *gället*, *gālam* 'transire wado', lp. S. (WIKL.) *källe*-'waten, durchwaten', lp.K. (GEN.) *kāille*

'waten'. (Vö.: BUDENZ, MUSz. 13—4 m., vog., osztj., lp., md.; DONNER, Wb. nr. 216 osztj., m., zürj., md.; uo. nr. 218 zürj., lp., finn, md.; WICHMANN: FUF. XV, 32 zürj., votj., osztj., vog., m., lp., finn, md., cser.; SZINNYEI, NyH.⁷, 150 m., osztj., vog., zürj., cser., md., finn, lp.; l. még BÁRCZI, SzófSz. 157 a teljes irodalommal.)

A magyar, vogul és osztják alakoknak SETÄLÄ még távolabbi megfelelést is keresett. „Die verwandtschaft d. fgr. u. sam. sprachen“ című munkájában (61) a szamojéd T. (CASTR.) *kidu'am* 'erwachen', Jen. *kiri'aro'*, *kide'ado'* 'aufwachen', ? J. *sidedam* 'ua.', O. *sededan*, *sittan*, *sideldan* 'ua.' alakokkal vetette őket össze. Ez az egyeztetés azonban komoly hangtani nehézségbe ütközik. Úgy látszik, ezt maga SETÄLÄ is sejtette, mert csak kérdőjeles formában közölte egybevetését. A teljesség kedvéért megemlíti még, hogy e szamojéd alakokat azóta a cseremisiz O. *set* 'wachsam' szóval hozták kapcsolatba (vö. PAASONEN, Beiträge 192—3).

Ha SETÄLÄ fenti egyeztetését számon kívül hagyjuk is, egy uráli eredetre visszavezethető származtatásra talán mégis rámutathatunk. *Kel* (*kél*) igénk és fenti finnugor megfelelői ugyanis feltétlenül kapcsolatba hozhatók az osztj. szamojéd *qal-* '(gyalog) menni', illetőleg mint az alakot közlő könyv magyarázó képéből következtethető: '(járatlan havas úton) átgázolni' jelentésű igével. Pl. (ZULEW, Тогыттытæт саты... 3) *Ijat qalmpätöt* 'A gyermekek '(gyalog) mennek' [*qal-* (tő) -*mpä-* (freq. képző) -*töt* (személyrag)], *Školantv qannœt!* 'Az iskolába menjetek!', *Muntok školantv qannätöt* 'Mind az iskolába mennek'; *qannœt*, *qannätöt* < *qalnœt*, *qalnätöt*. CASTRÉN szerint: 'l geht in n über in der ersten Zeit des Indicativs, im Coniunctiv und in der dritten Person des Imperativs; z. B. *hepkannak*, ich verberge (von Stamme *hepkal*)... ' (Gramm. d. sam. Sprachen 94).

Bár mind a szamojéd *qal-*, mind pedig a finn *kaalata* mélyhangú szó, míg a magyar *kel*, cseremisiz *kela-m* stb. határozottan magashangú formára utal, mégis az a meggyőződésünk, hogy a szamojéd és a finn szavakat nem szabad elválasztani a szócsalád többi tagjától, különösen akkor nem, amikor a magyar *-e*, *-é*, finn *-a* megfelelésre még más olyan összevetés is található, melynek összetartozását nehéz volna figyelmen kívül hagyni. Vö.: m. *tél*, *telet* ~ osztj. *tpl*, *táa*, *t'ó.vax* ~ vog. *täl* ~ zürj. *tél* ~ votj. *tol* ~ cser. *tel*, *tëla* ~ md. *tele*, *tala* ~ finn *talvi*, É. *talv* ~ lp. S. *täl've*, lp. K. *täl've*, lp. N. *väl'vi* (vö. SZINNYEI, NyH.⁷ 25) | m. *epe* ~ vog. *täp* ~ zürj. *sep* ~ votj. *sep* ~ md. *sepe*, *sepe* ~ finn *sappi*, É. *sapp* ~ lp. S. *säppē*, lp. N. *säppi*, lp. K. *säppe*, *säpp* (vö. i. h. 26, 35).

Ennek a sajtáságos hangtani megfelelésnek SETÄLÄ—GOMBocz szerint az a magyarázata, „hogy az egyes nyelvek-

ben, de meg kétségkívül a finnugor alapnyelvben is az *a*- csoport szavai többféleképpen összekeveredtek az *ä*- csoport szavaival“ (vö. GOMBÓCZ: NyK. XXXIX, 241). Ha ez a feltevés helyes, akkor a fenti szamojéd mélyhangú megfelelés még messzibb távlatra is mutat.

Mell ~ mál.

Már BUDENZ azt tanította, hogy *mell* szavunknak, melynek általánosan elfogadott finnugor megfelelői: vog. (KANN.) T.J. *mēyl*, So. *māyl* stb. 'Brust' ~ osztj. (KARJ.) O. *mēual*, Kaz. *mēuaa*, DN. *mēyat* stb. 'ua.' ~ votj. (WICHM.) U., G. *mīl*, J. *mīl* 'ua.' ~ md. (PAAS.) *mälhkä* 'ua.' ~ cser. (WICHM.) KB. *mel* 'ua.' ~ észt (WIED.) *mälv* 'Vogelbrust' ~ lp. N. (FRIIS) *mielgga*, *mielga*, lp. S. (WIKL.) *mel^aka*- 'Brust', lp. K. (GEN.) *milk* 'Mitte der Brust, Brustbein' (vö.: BUDENZ, MÜSZ. 609—10 m., vog., osztj., cser., lp.; SETÄLÄ: SUS. Aik. XIV,₃: 7 osztj., vog., m., lp., észt, md., cser.; WICHMANN: FUF. XV, 34—5 votj., osztj., vog., m., lp., észt, md., cser.; vö. még SZINNYEI, NyH.⁷ 31), egyszerű mélyhangú változata a *mál* (alakv. *mály*, *máj*, *mány*, *mán*; vö. PAIS: MNY. XII, 168—73) 'hegyoldal, hegy, állat hasi része' (vö. BUDENZ uo., továbbá BÁRCZI, SzófSz. 196, 201 a teljes irodalommal).

BUDENZnek ezt a megállapítását a finnugor nyelvészek egy része nem fogadta el. MUNKÁCSI (Nyr. LVI, 137), TOIVONEN (FUF. XX, 56) és BEKE (Nyr. LVIII, 126—7) egyaránt áthidalhatatlan akadályt lát a két alak vokalizmusa között, sőt TOIVONEN még a *mál* -l elemében is mást lát, mint a *mell* szó végmássalhangzójában. Mindebből természetesen azt is következtetik, hogy a *mál* nem lehet a *mell* változata. Bizonyítékul hivatkoznak az eltérő finnugor megfelelésre: *mäl* ~ votj. (MUNK.) U. *mol*. Szar., Gl. *möl* 'a madárnak (pl. lúdnak) nyak alatti része a lábak közt'; képzővel bővült változata U. *mola*, Szar., Gl. *möla*, Kaz. *mūla* 'a bordák alatt levő hasrész embernél és állatnál' (előkerül mint a „hegy“ szó jelzője is pl. U. *mola gurež* 'kerek, magános hegy', tkp. 'hasas hegy' vö. MUNKÁCSI i. h.) ~ cser. (BEKE) MK. **mal*:- *mäljš* 'kivájt fatörzsből készült méhkas kis nyílásának fafödője', ahol az -š, -akš (-äkš), -aš (-äš) képző (vö. WICHMANN: SUS. Aik. XXX/6, 1—4).

Ha visszagondolunk a *tél*, *telet* ~ finn *talvi* | *sár* ~ finn *sääri* | *vén* ~ finn *vanha*, észt *vana* stb. egyeztetésekkel kapcsolatot röviddel elzelőtt közöltekre, akkor a *mell* ~ *mäl*, votj. J. *mīl* ~ U. *mol*, cser. UP. *mäl-äš* ~ MK. *mäl-jš* alakpárok vokalizmusán sem szabad fennakadnunk. De a magyar alakpár konzonantizmusa sem okozhat nehézséget, mert *mäl* szavunk -l eleme éppenúgy visszavezethető egy finnugor *-kl- (-*ly-) re, mint *mell* szavunk végmássalhangzója; vö. m. *nyál* ~ md. *nolga*, *nolgo* 'takony' ~ lív *nołg* 'nyálka', észt *nelce-*

'takony' (vö. NyH.⁷ 159). Jelentés szempontjából van ugyan bizonyos különbség a *mál* és *mell*, illetőleg a votják *mol* és *mjl* között, azonban — különösen magyar vonatkozásban — ez jól érthető, mert a magyar szavak alakja világosan mutatja, hogy a két szó szétválása már rég megtörtént, s így az önálló, egymástól független jelentésmódosulásnak is már hosszú idő óta szabad útja van. Lám a cseremiszbén, ahol csupán a vokalizmus színezetében van eltérés: *mál-ış* ~ *mél-ış*, értelmi szempontból nincsen különbség.

Mármost *mell* szavunkat s finnugor megfelelőit HALÁSZ egybevetette még a jur. szamojéd *mā*, *ma* 'Busen (am Kleide)' ~ osztj. szam. *mūt*, *muqát*, *muqet* 'Busen' ~ kam. szam. *mū*, *mūi* 'ua.' alakokkal (vö. NyK. XXIV, 446). Ez az egyeztetés azonban hangtani szempontból elfogadhatatlan, mert a szamojéd alakok egészen világosan egy szóközépi -ŋ- mássalhangzóra utalnak (vö. PAASONEN, Beiträge 26). Mind alaki, mind jelentésbeli szempontból bátran idevonható azonban a jur. szamojédból: (SCHRENK) *mal* 'Gipfel, eigentlich: das Ende, sodann, mit dem entsprechenden Substantiv zusammengesetzt, einen Berggipfel, Baumspitze, ja eine Blume bezeichnend' (vö. SCHRENK, Reise nach dem Nordosten des europ. Russlands . . . 275); (CASTRÉN) *māl* 'Ende, Höhe, Gipfel, Spitze' (vö. Wörterv. 40, 228, 283); (BUDENZ) *māl*, *mal* 'vég, vége valaminek' (vö. NyK. XXII, 370); (LEHTISALO) O. *māt* 'Ende, Wipfel' (vö. SUS. Toim. LXXII, 210). Előkerül továbbképzett alakban is: jur. szam. (CASTRÉN) *mālqau*, *māldau* 'beendigen, bis zum Ende gehen' ~ osztj. szam. (CASTRÉN) K. *māltcau*, MO. *mālcau* 'ua.' (alapszó: **māl*-). A jur. szam. -ŋ-, -n- + -da-, osztj. szam. -ta-, -ča- jól ismert denominalis igeképzők (vö.: GYÖRKE, Die Wortbildungslehre des Uralischen 18, 51; LEHTISALO: SUS. Toim. LXXII, 233, 291—2).

A szamojéd alakok különösen a *mál* 'hegyoldal, hegy' értelemben való használatának ősiségére világítanak rá, azaz arra az értelmi árnyalatra, melynek eredetiségét a román nyelvészek oly előszeretettel kétségbevonták (vö.: DENSUȘIANU, Histoire de la langue roumaine I, 317; DRĂGANU: Dacorom. I, 125—6 stb.; — de vö.: TAMÁS: REthongr. VI, 375—8, Arch. Eur. Centro-Orient. II, 345; KNEZSA i. h. 119).

GYÖRKE JÓZSEF.

-das, -des, -dos összetett gyakorító képzős igéink.¹

A magyar történeti nyelvtan korszerű rendszerezése csak akkor sikerülhet, ha nyelvtanunk több fejezetéről is rendelke-

¹ A -*dēs*, -*dös* máskor jelenik meg.

Rövidítések jegyzéke: BÁRCZI = BÁRCZI GÉZA, Magyar Szófejtő Szótár. 1941. COLLINDER = Indo-uralisches Sprachgut von BjÖRN

zünk már megbízható monográfiászerű feldolgozással. Ilyen célt akarnak szolgálni az összetett gyakorító képzőkkel foglalkozó, feldolgozás alatt álló cikkek, melyek, ha az *-l* végűeket¹ figyelmen kívül is hagyják, a magyar nyelvnek sok-sok jelentőségét tárják eléink, és sorakozni szeretnének a magyar nyelvtudomány körébe tartozó egyéb dolgozatokhoz, amelyekből idővel kibontakozhatik az új Tüzetes Magyar Nyelvtan.

Anyaggyűjtésünkben ugyanúgy jártunk el, mint az egyszerű gyakorító képzőknél. A helyett, hogy erre vonatkozó mondanivalóinkat még egyszer kifejtendő, az olvasót „A magyar nyelv egyszerű gyakorító képzői“ című dolgozat Előszavának megfelelő szakaszaira utaljuk. Azóta jelent meg WICHMANN kitűnő csángó szógyűjteménye CSÜRY BÁLINT és KANNISTO ARTÚR gondos közreadásában. Hogy milyen lényeges lépéssel segíti előre egy ilyen nagyszerű munka nyelvészeti kutatásunkat, arról majd az egyes cikkek keretén belül is lépten-nyomon meggyőződhetünk. Ezért várjuk érdeklődéssel további vidékek szótárait is, mert azokból szóképzésünk tudományos tárgyalása sokat nyerhet, és majd könnyen ki lehet egészíteni a most még csak gyanított hiányokat.

Ezzel az igeképzővel eddig érdemlegesebben a következők foglalkoztak: SIMONYI (NyK. XVI, 248, TMNy. 411—2, Nyr. XLVI, 100), KÖRÖSI (i. h.), BUDENZ (NyK. XVIII, 193, UA. 33), CSANÁDY (i. h.), SZINNYEI (NyH.⁷ 66). A helyett, hogy ezeket a maguk idejében úttörő munkákat jellemeznők, legyen szabad csak arra utalnunk, hogy a történeti és földrajzi módszer érvényesítése megokolttá teszi e képzők új tárgyalását.

Mielőtt az egyes szavak tárgyalásába fognánk, fontosnak tartjuk annak megemlítését, hogy a *-d-s* képzős gyakorító igék majdnem kivétel nélkül egytagú alapszókkal állnak szemben. Előre magunk elé idézve e képzők korai tömeges előfordulását, bizton állíthatjuk, hogy olyan igékkel van itt dolgunk, ame-

COLLINDER. Uppsala, 1934. CSANÁDY = CSANÁDY SÁNDOR, A *-dos* és *-doz* képző régi irodalmunkban: Nyr. XLV, 20—3. CsóSz. = YRJÖ WICHMANN'S Wörterbuch des ungarischen Moldauer Nordesángó- und des Hétfalner Csángó-dialektes. Herausgegeben von BÁLINT CSÜRY und ARTURI KANNISTO. Helsinki, 1936. CzF. lapszámmal az Előbeszéd lapjaira vonatkozik. EgyszGy. = A magyar nyelv egyszerű gyakorító képzői. Írta SÁMSON EDGÁR. Pannonalma, 1936. FOGARASI = FOGARASI JÁNOS, Művelt magyar nyelvtan elemi része. 1843. Kodol. = Kodolányi János: Julianus barát.² KÖRÖSI = KÖRÖSI SÁNDOR, Elő meg elavult képzők: Nyr. XI, 156—7. — MA. 1604. MNépn. = Magyar Népnyelv. Évkönyv. 1939. Szerk. CSÜRY BÁLINT. Makkai: Egyed. = Makkai Sándor: Egyedül. Erdélyi Szépmíves Céh. — Makkai: ÉF. = Úa.: Az élet fejedelme. Uo., 1934. PP. 1708, PPB. 1767. RIEDL = Magyar Nyelvtan. Írta RIEDL SZENDE. 1864. SZVORÉNYI = Magyar Nyelvtan. Írta SZVORÉNYI JÓZSEF. 4. kiad. 1876. Undset = Siegfried Undset: Kristin Lavransdatter. Három kötet. Fordította Hajdu H. nrík. VERSEGHY = Magyar Grammatika. 1821.

¹ Tudomásunk szerint ezekkel más foglalkozik.

lyek nyelvünk ősrégi, úgy lehet, a legtöbb esetben finnugor rétegéhez tartoznak, ha ezt ma még nem is tudjuk tudományosan igazolni.

-das.

A *-dos*, *-dēs*, *-dös* néven ismert összetett gyakorító képzőnek *-das* változatával nyelvészeti irodalmunk eddig csak VISKI KÁROLYNAK (NyF. XXXII, 24) két népnyelvi példájával kapcsolatban ismerkedhetett meg.

XVI. sz. és N.¹

1. *dugdas*. — *Be dugdasom* 'obstipo' CAL. | ~'rejteget' tordai nyj. (NyF. XXXII, 46) | „... hogy hol mi van *eldugdasva*“ Pócsfalva a Kisküküllő középfolyása m. (Nyr. XXXIX, 382). — Fgr. (NyH.⁷ 25). Vö. *dug* JókK. (NySz.); egyéb gyak. vö. EgyszGy. 198; *dugdos* alább, *dugdoz* a *-doz*-nál.

2. *fogdas*. — 1558: „... mastan mynd az Dwnan mēnek volth ala, es oth *fogdastak* el ewketh“ LevT. I, 285, TörtT.² I, 276 (NySz.), ua. levélben: *fogdostanak*. — Fgr. (NyH.⁷ 65, vö. EtSz. II, 316, COLLINDER 12, 69). Vö. *fog* 1138/1329. (ÓMOLv. 30); egyéb gyak. vö. EgyszGy. 198; *fogdos* alább, *fogdoz* a *-doz*-nál.

3. *mardas*. — „... erőssen kezdéc à bōrét szaggatni [t. i. a komondorok a rókáét], és annyéra *mardassác*“ Helt: Mes. I. 4a. (RMK. IV, 91) | „Es vgy *mardassác* egymást“ i. h. O. 7a. (i. h. 132) | „... sebes testére kezdēnc sietni à legyec és darázsoc, és *mardasni* és czipni kezdéc à testét“ i. h. T₂ (i. h. 165). — Fgr. (NyH.⁷ 151; vö. COLLINDER 64). Vö. *mar* JókK. (NySz.); egyéb gyak. vö. EgyszGy. 202, *mardos* alább, *mardoz* a *-doz*-nál.

4. *nyomdas*. — 1575: „Lábockal *nyomdassac*“ Helt: Krón. 58 (NySz.). — Ugor (NyH.⁷ 61, 68). Vö. *nyom* JókK. (NySz.); egyéb gyak. vö. EgyszGy. 202; *nyomdos* alább, *nyomdoz* a *-doz*-nál.

N.

5. *csapdas*. — *csabdas* tordai nyj. (NyF. XXXII, 24). — Gyak.: VISKI (uo.). — Fgr. (EtSz. I, 850, NyH.⁷ 147). Vö. *csap* JókK. (EtSz. i. h.); egyéb gyak. vö. EgyszGy. 197; *csapdos* alább, *csapdoz* a *-doz*-nál.

6. *kapdas*. — *kābdāš* 'kapdos' (CsóSz. 70) | *kabdas* tordai nyj. (NyF. XXXII, 24). — Gyak. VISKI (i. h.). — Fgr. (NyH.⁷

¹ Hosszabb címfelírások elkerülése végett előrebocsátjuk, hogy a század megnevezése az előfordulás kezdetére utal, az N. pedig a népnyelvre. Ha valamely példa a régi írott nyelvben is, meg a mai népnyelvben is előfordul, a régi nyelvi előfordulással kapcsolatban a népnyelvi előfordulás is tisztázásra kerül.

35). Vö. *kap* XVI. sz. el. (NySz.); egyéb gyak. vö. EgyszGy. 200; *kapdos* alább, *kapdoz* a *-doz*-nál.

7. *rugdas*. — *rugdás* (CsóSz. 124) | *rugdaskódik* Szlavónia (Nyr. XXIII, 216). — Vö. *rüg* XVI. sz. el. (NySz.); egyéb gyak. vö. EgyszGy. 204; *rugdos* alább, *rugdoz* a *-doz*-nál.

8. *szabdas*. — *sábdás* 'mit der Peitsche od der Rute schmitzen, schwippen, schlagen' (CsóSz. 125). — Vö. *sábágát*, *sábdâl*, *sabiškâl* (uo.); *szab* XVI. sz. el. (NySz.), *szabás* XV. sz. (NySz.); *szablik* EgyszGy. 14, *szabdos* alább.

Történeti áttekintés.

A *-das* képzőre valamennyi irodalmi példánk a XVI. század második feléből való. Ez a néhány példa Erdélyre utal, tehát visszamatat a mai majdnem kivétel nélkül keleti előfordulású *-das* képző keletkezésének idejére. Ezzel megtoldhatjuk HORGERnek a nyíltabbá válás korára vonatkozó helyes irányú feltevését (vö. MNyj. 74). — A NySz. az ilyen *-das* képzős igéket kétkedéssel fogadja és rendszerint nem is közli őket. Ahol régibb szótárirodalmunk ragaszkodott a hű közléshez, ott is feltűnőknek találta ezeket az adatokat. Egyéb nyíltabbá vált alakok Heltai Meséiből (a számok a RMK. lapjait jelentik): *álnak* (*álnok*) 150, *hangas* (*hangos*) 141, *saytat* (*sajtot*) 233, *akaram* (*akarom*) 276, 278, *felvonatam* (*felvonatom*) 277. A szolnokdobokamegyei Ördöngösfüzesről közölt tájszavak (MNY. XXXVII, 207—10) a nyíltabbá válás területéről újabb példákkal gyarapítják HORGER (MNyj. 71—4) adalékát: *cigarétázak*, *harangznak*, *gombakat*, „Van elik *kóstad?*“ (*kóst* 'takarmány'), *leszállattak*, *másadáltuk* (= másodszer is megkapáltuk), *vaggyak*, *magyarak*, *arassan* (*arasson*), *bolandak vattak* (*vagytok*), *viszanyagba* (*viszonyokban*). — HORGER (i. h.) szerint ez a nyíltabbá válás Kalotaszeg kivételével az egész királyhágóntúli nyelvjáróterületre jellemző. Azt is láttuk, hogy ezt a hangtani jelenséget Heltaiig vissza tudjuk vinni. Vannak azonban olyan példák is, amelyek térben és időben még ennél is többet mondanak: 1346: *Kupehazadobaka*, 1415: *Gyosdobaka* (kétszer) (CSÁNRI I, 513, vö. MNY. XXXVII, 214). Jakab prépostnak a szlavóniai Bélán 1492-ben kelt leveléből: *vramhaz*, *mondam* (MNY. XXXVII, 203). Turzó Elek 1527 körül így fejezi be levelét: „walozt *warak*“ (MNY. XXXVII, 206). Ezek az adatok mai ismereteink szerint nem sorozhatók a királyhágóntúli nyelvjáróterület adataihoz. Tehát ezek a mai *o* hanggal szembenálló *a* hangok egészen a XV. század végéig nyúlnak vissza (mivel a *Dobaka* névnek a régi nyelvben több alakváltozata is járatos, azért az ilyen mai *o*-val szemben álló *a* hang korát nem keltezzük a XIV. századdal; vö. EtSz. I, 1373—4).

A *-das* képző keletkezési korát tehát a rendelkezésünkre álló adatokból legalább a XVI. századra tehetjük. Irodalmi és

népnyelvi példánk egyaránt a magyar nyelv szülöttei. A szégyeneseen képviselt *-as* egyszerű gyakorító képző (vö. EgyszGy. 119) és a *-das* között nem tudunk összefüggéseket megállapítani. A *-das* képző *-d* és *-s* eleméről majd alább lesz szó.

Földrajzi áttekintés.

A földrajzi áttekintésben a kérdéses képzők elterjedésének határaival foglalkozunk. Ezenkívül érdemes még az elterjedtség fokára is ráfordítani figyelmünket. Népnyelvi gyűjtéseink egyes vidékekre vonatkozó kezdetlegessége vagy jobb esetben hiányossága miatt azonban erre nézve ma még hű képet nem kaphatunk. Az a tény például, hogy a *-dos* képzőre a Szamoshátról van legtöbb példánk, aligha a képző kiemelkedően gazdag lelőhelyére utal, hanem inkább CSÜRY lelkiismeretes szógyűjtő munkájára, a régibb hiányos népnyelvkutatással szemben.

Képzelnék mármost magunk elé a magyar nyelvterület térképét és rajzoljuk meg magunknak az egyes képzők lelőhelyének határait, azután tüntessük fel a réteg gazdagságát is azért, hogy az előforduló adatok számát is megállapítsuk, ha ez nem túlságosan nagy. A kép teljességéhez még az is hozzátartozik, hogy a kérdéses képzőnek van-e alakváltozata, és a feltűnőbb képzésmód egyeduralkodó-e, vagy szerepét megosztja az általánosabbal. A csángóknál például a *-das* mellett a *-dos* is előfordul. Ezt a vizsgálatot széles körben lehet aztán folytatni. Így lehet vizsgálni a *-dos* és *-doz* elterjedésének határait és keveredés esetén egymáshoz való arányviszonyukat. (Erre nézve vö. még EgyszGy. 4.)

Nyelvtudományunk büszke lehet arra, hogy SZAICZ LEÓ már 1788-ban tagolja a magyar nyelvterületet a *-d-s* és *-d-z* előfordulása szerint, az előbbit Tiszáninnenre, az utóbbit Dunántúlra helyezve (vö. MNy. V, 239, 285 kk.). Nyelvi tényeink ugyan nem pontosan az ő megállapításai szerint valának, de az igazságot nagyjából eltalálta, és főképp maga a gondolat érdemel elismerést. Nyelvjárásaink közti kapcsolatokat vizsgál elég bő adattárral ERDÉLYI LAJOS „Az udvarhelymegyei székelység és a többi magyarság nyelvi kapcsolataihoz” című dolgozatában (MNy. XXIII, 177 kk.).

A *-das* képző lelőhelyét a rendelkezésünkre álló adatok alapján nyelvterületünk keleti részére, főképp a csángók földjére és Torda vidékére tehetjük, de egy példa alapján ki kell terjesztenünk Szlavóniára is.

Magukat az adatokat is ideiktatva, a földrajzi helyzetkép a következőképpen alakul: Csángók nyelvjárása: *kapdas*, *rugdas*, *szabdas* (össz. 3). — Pócsfalva (Kisküküllő középfolyása): *dugdás* (össz. 1). — Tordai nyelvjárás: *csapdas*, *dugdás*, *kapdas* (össz. 3). — Szlavónia: *rugdas* (össz. 1).

-des.

Erre a képzőre a régi nyelvből mindössze csak egy igének két előfordulásával rendelkezünk. Az ilyen képzős igéink csak akkor kerülhetnek tisztázásra, ha nyelvtörténeti anyagunk szótározói az *e*-hangok pontos megkülönböztetésére törekszenek és az eredményeket a szótárban is feltűntetik.

1. *tűdes*. — „Kerw̃nk mindenható isten, engegyed, hogy az my vronk Jesus Cristusnak zent sebey *tűdnessenek* my zywenkben es ew beleye eresen ragazkodyanak“ GömK. 57 (NySz.) | „... az tőwiskek az ew labayth megh *thűdesteek* wala“ ÉrsK. 93 (NySz.). — Nem lehetetlen, hogy az egyik vagy mindkét példában is nem zárt *ě*-vel van-e dolgunk. — Vö. *tővik* XV. sz. (NySz.) 'szegzik (szegződik), furódik, infigor' (vö. SZARVAS: Nyr. XXI, 195); *tűz* (vö. EgyszGy. 77); *tűdösik* a *-dős*-nél.

N.

A *-des* képzőre a népyelvből is kevés példánk van. Ezek száma alkalmasint gyarapszik, ha majd a nyelvjárási adatok híen, azaz az *e* hangok pontos megjelölésével kerülnek a szótárakba.

1. *csipdes*. — *csibdes* 'csipked', *lecsibdes* 'nach und nach abzwicken', *csibdesőüdik* 'csipked mást' *csibdesőüdnék* 'csipkedik egymást' (SzhSz.) | *csibdes* tordai nyj. (NyF. XXXII, 24). — Gyak.: VISKI (NyF. XXXII, 24). — Vö. *csíp* szárm. 1208. (ÉtSz. I, 1079); egyéb gyak. vö. EgyszGy. 197; *csipdoska* a *-dos*-nál, *csipdéz* a *-déz*-nél.

2. *nyeldes*. — *nyeldes* 'nacheinander verschlingen' (SzhSz.). — Fgr. (NyH.⁷ 32). Vö. *nyel* JókK. (NySz.); *nyeldés* a *-dés*-nél, *nyeldék* a *-dék*-nél, *nyeldéz* a *-déz*-nél.

3. *repdes*. — „*rebdes* (a szem)“ tordai nyj. (NyF. XXXII, 57) | *rebdes* 'rezeg a szemem' Dés (Nyr. XLI, 196) | *rebdes* Szamoshat (CsűRY), Füzesabony (Nyr. XLV, 89). — Gyak.: NÁSZAI (Nyr. XLV, 89). — Fgr. (NyH.⁷ 31). Vö. *reppel* JókK. (NySz.); egyéb gyak. vö. EgyszGy. 203; *rēpdés* a *-dés*-nél, *rēpdős* a *-dős*-nél, *rēpdéz* a *-déz*-nél, *rēpköd* a *-köd*-nél.

4. *tördes*. — *tördes* 'tördel' (SzhSz.). — Vö. *tör* JókK. (NySz.); egyéb gyak. vö. EgyszGy. 205.

Történeti áttekintés.

A *-des* képzőre, mint láttuk, ez idő szerint a régi nyelvből csupán egy példát idézhettünk, pedig a nyílt *e* hang a régi magyar nyelvben előfordult ott is, ahol ma *ő* járja. Heltai Meséiből és egyéb helyekről is idéztünk olyan adatokat, amelyekben mai közmagyar *o*-val szemben *a* van; ugyancsak Heltaiból és máshonnan is tudunk olyan példákat említeni, amelyekben mai közmagyar *ő*-vel szemben *e* található (vö. a

-*das* képzőhöz csatolt történeti áttekintést): *Közet* (között) 95, 138, 139, 147, 149, *közettek* (közöttük) 94, *kősztec* (köz-tük) 138, *völgyen* (völgyön) 150, *szörzet volt* (szerzett volt) 93, *küldeth* (küldött) 285, *gyönyörkedunc* (gyönyörködünk) 93, *ördeg* (ördög) 150 (vö. HORGER, Nyj. 74). A szolnokdobokamegyei Ördöngösfüzes nyelvéből pedig a következő ilyen példákat idézhetjük: *összegyütegetni* (*gyűjtöget*), *kötezni* (*kö-tözni*), *üstek* ('a kukorica haja') (l. MNy. XXXVII, 207—10).

Földrajzi áttekintés.

Ez a képző mutatóban előfordul a keleti, északkeleti nyelv-járás területen és Füzesabonyban: Tordai nyelvjárás: *csipdes*, *repdes* (össz. 2). — Dés: *repdes* (össz. 1). — Szamoshát: *csipdes*, *nyeldes*, *repdes*, *tördes* (össz. 4). — Füzesabony: *repdes* (össz. 1).

(Az egyszerű *-es* gyakorító képzőre nézve vö. EgyszGy. 119.)

-dos.

XIV—XV. sz. és N.

1. *bujdos-ik*. — „Sok barátok elmeben es testben *budosuan* fel fuualkodnak“ JókK. 113 (NySz.) | *budosnak* uo. 114 (NySz.) | *búdos* MURM. 28 (EtSz. I, 561) | 1570: *Budoscho* (vö. KNEZSA, Ad. a m.-szlovák nyelvhatár tört. 44. l.) | *budosom* CAL. | „Eyelý *budosas*“ XVI. sz. második f. (MNy. XXXVI, 194) | 1618: *budosunc* MA: Scult. 1041 (Nyr. XLV, 75) | 1640: *bujdosóban* van a fia (MNy. IV, 422) | 1648: e' moftani *buy-dosasodban* (MNy. XVI, 69) | XVIII. sz.: (*bujdosó*) szegény legény 'zshivány' Kiskúnság (MNy. XXXVII, 130) | *bujdosik* Simontornya (Nyr. XL, 333) | *bujdosó* 'kőből faragott harang, a melyet meghevítenek és kenyeret sütnék alatta' Hunyad m. (MNy. III, 328) | *bújosik* Hajdúság (NyF. LVI, 48) | *bűjosik*, *bűjosás*, *ébűjosik* (SzhSz.) | „... jöttment *bujdosóként*“ Makkai: ÉF. 209 | „*bujdosásba* követi“ Ua.: Egyed. 5 | „... a klastromnak mendőn helyeit *megbujdosván*“ Kodol. 347 stb.; stb. — Gyak.: DebrGram. 153: *bujdos*; VERSEGHY 217: „*búdos*, mely helyett *bújos* szokottabb“; KÖRÖSI i. h.; TMNy. 412; CSANÁDY i. h. — Fgr. (EtSz. I, 561). Vö. *bűjik* XVI. sz. el. (NySz.); egyéb gyak. vö. EgyszGy. 196; *buddog* a *-dog*-nál.

2. *csapdos*. — „... te zepfezes orchadat be köteek, Archul *czabdosanak*“ ÉrsK. 38b., CsomaK. 30 (NySz.) | *egybetsapdosván* SzD. (NyF. L, 35) | „*tsapdosni* Tiszáninneri szó“ SZAICZ L. 1788. (MNy. V, 239, 285) | *csapdoskodik* szlavóniai nyj. (Nyr. XXIII, 216) | *csabdos*, *megcsabdos* 'csapkod' (SzhSz.) | *csap-dossa* Makkai: ÉF. 211 | *csapdosta* Kodol. 283 | *csapdossa* Új Idők XLVII, 196; stb. — Gyak.: DebrGram. 83 *tsapdos*; FOGARASI 265; RIEDL 156; KÖRÖSI i. h.; UA. 33;

TMNy. 412; CSANÁDY i. h. — Fgr. (EtSz. I, 858, NyH.⁷ 147). Vö. *csap* JókK. (EtSz. I, 850); *csapod* 1702. (NySz.); egyéb gyak. vö. EgyszGyak. 197.

3. *fogdos*. — „Mest iob hog *megföjodofuā* algukmég vzet èlèuènèn: Melius est enim, ut captivi benedicamus Dominum viventes“ BécsiK. 25 (NySz.) | *fogdofom* MA. | *fogdoska* 'játék' újságból (Nyr. XXII, 270) | ~ 'befog (lovat)' Dráva mell., Háromszék m. (MTsz.) | *befogdos*, *fogdos* 'gyakran megfog' stb., *fogdosás* (SzhSz.) | *fogdos* 'fogdos' (CsóSz. 43) | ~ Ormányság (SzegFüz. I, 182) | ~ Kodol. 133, 138 stb.; stb. — Gyak.: ElabGram. III, 96: *fogdos* 'prensát, contretetát', *fog* 'capit, prehendit' igéből; VERSEGHY 217; CzF. 137: *fog-d-os*; FOGARASI 265: *fogdos*; RIEDL 156; SZVORÉNYI 255: *fogd-os*; KÖRÖSI i. h.; UA. 33; TMNy. 412; NyH.⁷ 66. — Fgr. (NyH.⁷ 65, vö. EtSz. II, 316, COLLINDER 12, 69). Vö. *fog* 1138/1329. (ÓMOlv. 30); egyéb gyak. vö. EgyszGy. 198, *fogdoz* a -doz-nál.

4. *gyakdos*. — 'wiederholt stechen' „... leanoknac fíay *mégakdoftac* okèt“ BécsiK. 45 (NySz.) | még sok példa a XV—XVII. sz.-ból. — Gyak.: TMNy. 412; CSANÁDY i. h. — Vö. *gyak* 'coire' 1614. (MNY. XVIII, 208); Baja (Nyr. XXXIII, 530); több helyről is idézi a MTsz. és egyéb nyelvészeti irodalom; *giuk* CsomaK. (MNY. X, 351); *gyaksa* EgyszGy. 116, *gyakdoz* a -doz-nál.

XVI. sz. és N.

5. *fúrdos*. — „Ha kezeket által *furdosnayac* sem erzyc“ DebrK. 342 (NySz.; egyetl. példa). — Gyak.: CSANÁDY i. h. — Fgr.-nak látszik (vö. MUSz. 543; a NyH.⁷ nem említi). Vö. *fúr* 1272. (OkI Sz.); egyéb szárm. EgyszGy. 199.

6. *hágdos*. — „Hatalmat attam tynettek *hagdosny* kegyokra“ ÉrdyK. 477b. (NySz.) | 1624: *hagdosván* MA. (NySz.) | 1635: „*hagdosni* kezdnek“ Szöll: Szen. 7 (NySz.) | ~ Háromszék m., Vadr. 430 (MTsz.) | *hagdosó* 'hágcsó' Székelyf. (MTsz.). — Gyak.: TMNy. 412: *hagdos*, vö. *vagdos*; vö. még SIMONYI: Nyr. XXXVII, 76 nyelvj. utalással; CSANÁDY i. h. — Ugor (NyH.⁷ 40). Vö. *hág* JókK. (NySz.); *hágcsó*, *hágse* EgyszGy. 115; *hágdaz* a -daz-nál, *hágdoz* a -doz-nál.

7. *kapdos*. — 1575: „A keresztyéne c vtán menéne c, és minden képpen vgyeközéne c el *kapdosni* benne c“ Helt: Krón. 91 (NySz.) | „... valamith *kapdosok*“ (GyöngySzótTör., MELICH kiad.) | 1645: „a' Magyarfágon *kapdosó* elmés iffjufágnak oktatatáfára“ GKat: Gram. (CorpGram. 293) | „Tiszáinzeni szó, Dtúl *kapdoz* járatos vele szemben“ Szaicz 1788. (MNY. V. 285) | „Hogy ezt végben vigye kardgyát *kapdosgattyá*“ Gyöngy: Char. 63 (Nyr. XXVII, 250) | SzD. *kapkod* al. | „hanem *körükabdosnak*“ Kiskunhalas (Nyr. VIII, 43) | *kabdos* zilahvid. nyj. (Nyr. XXVII. 543) | *ekabdos* 'elkapkod', *kabdos* (SzhSz.) |

„fegyvereiket *felkabdosva*“ Makkai: ÉF. 31 | „rongyait *elkapdosták*“ Kodol. 72. — Gyak.: ElabGram. 96: *kap-dos* 'captat, raptat' *kap* 'capit' igéből; FOGARASI 265; CzF. 52 *kap-dos*, 137 *kap-d-os*, 138 *kap-d-os-g-at*; RIEDL 156; KÖRÖSI i. h.; TMNy. 412; CSANÁDY i. h.; NyH.⁷ 66. — Fgr. (NyH.⁷ 35, vö. COLLINDER 60). Vö. *kap* XVI. sz. el. (NySz.); egyéb gyak. vö. EgyszGy. 200.

8. *mardos*. — „Az bwnwswket mind wrwke zagatya es *mardosa*“ VirgK. 56 (NySz.) | 1673: „Kik *mardossák* sarkainkat“ (MNy. XIII, 24) | még több példa is a XVI. sz.-ból | 1724: *szümmardosó* Csúzy (NyF. LIV, 21) | 1789: „*mardosó* gondolat“ Kaz. (MNy. V, 405) | 1796: „*mardosó* orvos szerek“ (MNy. VI, 84) | „*mardosó* emlékezet“ Kaz: Stella 40 (MNy. VII, 128) | „... érezte a féltékenység *mardosásait*“ Undset II. 249 | „... *megmardosál*“ Kodol. 349 stb. — Gyak.: FOGARASI 265; RIEDL 156; UA. 33; MUSz. 601; KÖRÖSI i. h.; TMNy. 412; CSANÁDY i. h. — Fgr. (NyH.⁷ 151; vö. COLLINDER 64). Vö. *mar* JókK. (NySz.); egyéb gyak. vö. EgyszGy. 202; *mardas* följebb, *mardoz* a -doz-nál.

9. *nyomdos*. — „Meg tagadnak teghed the ellenseeghyd es te az ew nyakokath *nyomdosod*“ JordK. 280. (NySz.) | 1544: „el el *nomdoftateek*, *nyomdofoak*“ (MNy. VII, 196, 199) | 1664: „Az Inamat *nyomdosók*“ (MNy. VIII, 373). — Gyak.: ElabGram. III, 96: *nyom-dos* 'pressat, concalcat' *nyom* 'premit, calcat' igéből; FOGARASI 265; RIEDL 156; KÖRÖSI i. h.; TMNy. 412 Aranyból id.; CSANÁDY i. h. — Ugor (NyH.⁷ 61, 68). Vö. *nyom* JókK. (NySz.); egyéb gyak. vö. EgyszGy. 202; *nyomdas* följebb, *nyomdoz* a -doz-nál, stb.

10. *rugdos*. — „Kezdec labokkal *rugdosnia*“ WeszprK. 65 (NySz.) | 1548: „Az zekeres louak igen *megh rugdostak*“ (OklSz.) | *meg rugdosom* CAL. | még több példa a régi nyelvből | ~ 'calcitrare' SI. | *rugdoskodik* 'rugdalózik' Várasszó Heves m. (MTsz.) | *megrugdosta* debreceni nyi. (NyF. XXVI, 38) | *megrugdosta* Makkai: ÉF. 31 stb. | „... kavicsokat *rugdosott*“ Kodol. 7; stb. — Gyak.: ElabGram. III, 96 *rúgdos* 'calcitrat citatim et frequenter' *rúg* 'calcitrat' igéből; RIEDL 156; TMNy. 412; CSANÁDY i. h. — Vö. *rúg* XVI. sz. el. (NySz.); egyéb gyak. vö. EgyszGy. 204; *rugdas* följebb, *rugdoz* a -doz-nál.

11. *vondos*. — 1591: „A melly pénz nálad vagyon, *vondosd* el hármával“ Helt: Aritm. 76 (NySz.) | 1598: „Lábánál fogva *vondosni*“ Decsi: Adag. 83. (NySz.) | 1611: *vondofom* "Tracto, Hinc inde traho' MA. — Gyak.: ElabGram. III, 96: *ron-dos* 'trahit citatim hinc inde, tractat' *von* 'trahit' igéből; CSANÁDY i. h.: „talán az egyetlen, amelyet ma nem használunk“. — Ugor (NyH.⁷ 155). Vö. *von* XV. sz. (NySz.); egyéb gyak. vö. EgyszGy. 206; *vondoz* a -doz-nál.

XVII. sz. és N.

12. *bukdos*. — „*Bukdosom* az vízbe“ 'urino' MA. | „*Bukdosom* a' vízben“ 'urino' PP. | „... *bukdosásoktól* menthettek meg“ Kaz. (MNy. V, 296) | a legújabb irodalomban is előfordul | „*bukdossa* a füstöt“ 'hirtelen nagy tömegben kiereszti'. „Fürdés közben *kibukdossa* az ember a szájába ment vizet“. Szekszárd, Ireg Tolna m. (Nyr. XXXIX, 337) — Vö. „*kibukja*: ha egyszerre történik a víznek a kieresztése a szájból“ (uo.); „*kibukja* az ételt: aki hány“ Szekszárd (i. h.), Rácalmás Fehér m. (i. h.); vö. még Perkáta, Lovasberény Fehér m. (MTsz.). — Gyak.: VERSEGHY 17; FOGARASI 264; KÖRÖSI i. h.; TMNy. 412; CSANÁDY i. h. — Vö. *bukik* XVII. sz. (NySz.); *bukdoz* a -doz-nál.

13. *dugdos*. — 1693: „Könyvemet edgyütt is rejtegettem és *dugdostam*.“ DKal: Ker. 31 (NySz.) | 1725: „*gyukdosó* tövist“ Csúzy (NyF. LIX, 38) | *árudugdosás* KB.³ Hamsterei al. | ~ uo. | *bedugdos*, *dugdos* (SzhSz.) | *lilekdugdosó* 'tésztaétel' Kisújszállás (MNy. XIV, 212) | „Még ő *dugdosta* legjobban korábbi vendégeink elől“ UndsetII, 56. | *dugdoshat* Új Idők 1941. I, 616; stb. — Gyak.: FOGARASI 256; RIEDL 156; UA. 33; KÖRÖSI i. h.; TMNy. 412; EtSz. I, 1432; CSANÁDY i. h.; NyH.⁷ 66. — Fgr. (EtSz. i. h., NyH.⁷ 25). Vö. *dug* JókK. (NySz.); egyéb gyak. vö. EgyszGy. 198; *dugdas* följebb, *dugdoz* a -doz-nál. — Mivel a -dus képzőre ezideig csak egy példát találtunk, külön ezzel a képzővel nem foglalkozunk, hanem ideiktatjuk a *dugdus* igét is: „... mind belé *dugdustam* a szénába“ Dráva vid. (Nyr. XIII, 476).

14. *faldos*. — 1620: „Az őrdög olyan, mint amaz orozva harapo komondor; de ha szinten kapdos is raytunk, soha nem lehet kárhozatos az ő *faldosasa*“ MNyil: Agend. 181 (NySz. egyetlen példa) | 1664: *faldosná* (MNy. VIII, 373) | „De a mint a disznók neki rohantak, hogy szerte *faldossák* . . .“ (MNépkGy. I, 482). — Gyak.: DebrGram. 116; SZVORÉNYI 255: *fald-os*; KÖRÖSI i. h.; TMNy. 412; CSANÁDY i. h.; EtSz. II, 145. — Fgr. (NyH.⁷ 149; EtSz. i. h.). Vö. *fal* szárm. XIII. sz. (OklSz.); *faldoz* a -doz-nál, *faldok* a -dok-nál.

XVIII. sz.

15. *rágdos*. — *megrágdosom* 'arredo' PPl., PPBl. | ~ MÁRTON 1803. annagen al. — Gyak.: TMNy. 412 hivatk. Kaz: Pyrker 68. — Vö. *rág* JókK. (NySz.); *rágolódik* EgyszGy. 44, *rágdoz* a -doz-nál; stb.

XIX. sz.

16. *lopdos*. — ~ Kaz. lev. Berzsényivel 26, Arany: Arist. 270 (NyK. XVI, 248) | *lopdos*, *lopdosás* CzF. | *lobdoz* (CsóSz. 90) | *lobdos* 'lopkod' (SzhSz.). — Gyak. CzF. 52; TMNy. 412

(hivatk. Kaz., Ar., Nógrád, Szabolcs m.). — Vö. *lop* Helt. (NySz.); *lopísz* EgyszGy. 114.

17. *nyaldos*. — „... pedig oly éhes volt, csak úgy *nyaldosta* talpát az éhségtől“ (MNépkGy. I, 482) | √, *nyaldosás* CzF. | „A lángok *körülnyaldosták* a fazekat“, ... *körülnyaldossa*. Kodol. 13 stb.; stb. — Gyak.: TMNy. 411. Fgr. (NyH.⁷ 152). Vö. *nyal* XV. sz. (NySz.); egyéb gyak. vö. EgyszGy. 202.

18. *sugdos*. — √ SI. a nép nyelvéből (NyŰSz. 209) | √ *sugdosódik* (SzhSz.) | *sugdos-bugdos* 'sugdosódik' Szalonta (NyF. LXIX, 42) | *csugdos* Székelyf. (MTsz.) | *csúgdos* Csik m. (uo.) | *suddos* Borsod és Gömör m. (uo.) | *sugdos-bugdos* 'sugdosódik' Félegyháza, Szilágysomlyó (uo.) | *csugdosódnak* Székelyf. (uo.) | *csugdosóugyik* 'sugdosódik' Obást Gömör m. (MNépn. I, 144; vö. *csúg* 'súg' uo.) | „Az anyjával *sugdosódott*“ Makkai: ÉF. 64 | *sugdostak* Kodol. 487 stb.; az irod. nyelvben még ezeken kívül is előfordul. — Gyak.: FOGARASI 265; TMNy. 412. Vö. *súg* XVI. sz. el. (NySz.); *sugod* EgyszGy. 69, Nyr. XXXII, 29; *sugdoz* a -*doz*-nál.

19. *szálldos*. — „Nagy fekete hollók sűrűn *szálldosának*...“ Thaly: Adal. II, 273 (NySz.) | *szálldos* Füzesabony (Nyr. XLV, 89) | „... kísértet *szálldos*“ Undset II, 291 | *szálldosott* Kodol. 629 stb.; stb. | „A patak partján bíbic *szálldosott*...“ Új Idők 1940: II, 519. — Gyak.: TMNy. 412 (Szász K.: Álmos 27, Tompa I, 282); CSANÁDY i. h.; NÁSZAI (Nyr. XLV, 89). Vö. *száll* JókK. (NySz.); egyéb gyak. vö. EgyszGy. 204.

20. *csukdos*. — „*Csugdossátok* bé a ludakat“ Baracs Fehér m. (MNY. X, 332). — Vö. *csuk* XIX. sz. (EtSz. I, 1206).

21. *csukdos*. — √ 'döfölget, szurkál' Szilágy m. (MTsz. [sukdos] al.). — Vö. *mög-csuk* 'megszúr' uo. (i. h.).

22. *földos*. — √ Nógrád, Debrecen (TMNy. 412); szótáraink nem ismerik. — Gyak.: TMNy. 412. — Valószínűleg fgr. (BÁRCZI). Vö. *fúl* XV. sz. (NySz.); egyéb gyak. vö. EgyszGy. 199; *fulladoz* az -*adoz*-nál.

23. *haldos*. — „Akik 1^ott^oók, azok mind *mékhaldosták*“ Szlavónia (MNépn. I, 114). — Fgr. (NyH.⁷ 24). Vö. *hal* HB.; *halál* gyak. ige EgyszGy. 25.

24. *hidos*. — √ 'hivogat, összehí', *hidosó* 'vőfély' Egerszeg vid. Nyitra m. (MTsz.) | *hidosó* 'vőfély' Menyhe nyitra-vidéki nyj. (NyF. XX, 18). — Vö. *hi* JókK. (NySz.); *hívácsol* EgyszGy. 29.

25. *szabdos*. — Gyak. TMNy. 411; szótáraink nem ismerik. — Vö. *szab* szárm. XV. sz. (NySz.); *szablik* EgyszGy. 14; *szabdas* a -*das*-nál.

26. *szürdos*. — √ 'szurkál' Rimaszombat (MTsz.) | „...nem *szürdossa* azt a jóraösztonzés tujével úntalan!“ Makkai: ÉF. 211 | √ Göd Pest m. saját hall. — Vö. *szúr* XVI. sz. el. (NySz.); *szural* EgyszGy. 16.

27. *vagdos*. — √ 'disznót öl eladásra' Cegléd (MTsz.) | *vagdos*, *vágdos* 'vagdal' (SzhSz.) | „addig *vagdosák* egymást“, „... mintha mennykő *vagdosna* körülöttem?“ Kodol. 20, 547 stb. | „... rémülten torpannak meg a partot *vagdosó* ár előtt“ Makkai: ÉF. 169 stb. | √ Harsányi Zs.: Ecce Homo III, 314; stb. — Gyak.: FOGARASI 265; RIEDL 156; TMNy. 412 (Palóc Népk. 101). — Ugor (NyH.⁷ 39). Vö. *vág* 1484. (Oklsz.); *vágor* EgyszGy. 187.

28. *dobdos*. — „... gyémántdarabokkal *dobdosódnak* a... bolondos urak“ Ady (MKönyvt. 586. sz. 33. l., vö. Nyr. XL, 77). — Vö. *dob* 1750. (vö. EtSz. I, 1371); *dobál* EgyszGy. 26.

29. *fondos*. — √ 'längere zeit spinnen' KASSAI II, 218. — Gyak.: KASSAI (uo.) vö. *von:vondos*; EtSz. II, 356 („talán csak KASSAI képzése“). — Fgr. (NyH.⁷ 47, 147, vö. COLLINDER 12, 69, EtSz. II, 358). Vö. *fon* szárm. 1083—1095. (EtSz. II, 354); egyéb gyak. vö. EgyszGy. 198.

Továbbképezve.

30. *csipdoska*. — *csibdoska* 'csipdelt tézsta' Palócság (Nyr. XXIII, 333). — Fgr. (NyH.⁷ 28). Vö. *csipdálka* Palócság (Nyr. XXIV, 47), *csipdált* Gömör m. (Nyr. XLVI, 242); *csíp* szárm. (*Cipeu*) 1208. (EtSz. 1079); egyéb gyak. vö. EgyszGy. 197.

Névszóból képzett.

31. *csókdos*. — 1811: „*csókdossa* homlokon“ Kaz: TövVir. (NyÚSz. 429) | √ 'csókolgat, azaz gyakran csókol', *csókdosás* 'gyakori csókolás' CzF. — Gyak.: TMNy. 412 (hivatk. Nyr. VI, 194: erdélyi szó, mert Szász K. és Belényesi használják a BpSzemlében); EtSz. I, 1124. — SIMONYI szerint képzőcserével alakult a *csókol* igéből. Néha ugyanis a denominalis -l vagy -z elmarad, mintha gyakorító -l vagy -z volna, s gyakorító képző helyettesíti: *csókol* helyett *csókdos* (NyF. XI, 61, Nyr. XXXIII, 140). Vö. *csók* Tinódi (NySz.); *csókol* JókK. (NySz.).

Kéttagú alapszóból képzettek.

32. *harapdos*. — *harabdostam* Csík m. (Nyr. VI, 90) | a NySz. is felveszi a *harapdos* címszót és utal PPBl.-ra, de sem ott, sem az 1708. vagy 1801. évi kiadásban nincs meg. „Nyelvem *harabdostam* össze“ Új Idők 1941. I, 679. — Gyak.: TMNy. 411; CSANÁDY i. h. — Vö. *harap* XVI. sz. el. (NySz.); egyéb gyak. vö. EgyszGy. 199; *harapozik* 1724. (Nyr. XLII, 160); *harapdaz* a -daz-nál, *harapdoz* a -doz-nál; *harapd* MA. 1611.

33 *nyilaldos-ik*. — \sim 'időnként nyilallik' Székelyf. (MTsz.) | \sim (SzhSz.). — Gyak.: KÖRÖSI i. h. (elavult *-l* képzőhöz járul a *-s*.); TMNy. 411: „*nyilaldosott* egész testében“ Belényesi (BpSzemle VI, 404). Vö. *nyilallik* XVII. sz. el. (NySz.); *nyilik* szárm. JókK. (NySz.); egyéb gyak. vö. EgyszGy. 202, *nyiládozik* az *-ádoz*-nál.

34. *ugordos-ik*. — „... *fel-ugordosnak* s öltöznek“ Vitk: Munk. II, 109 (TMNy. 411). — Gyak.: TMNy. uo.; ism. CSANÁDY i. h. — Vö. *ugrik* XVI. sz. vége (NySz.); egyéb gyak. vö. EgyszGy. 205.

35. *játszodos-ik*. — *Jáczodosás* 'collusio' CAL. — Ugor (NyH. 7 150). Vö. *játszik* JókK. (NySz.); egyéb gyak. vö. EgyszGy. 200.

Történeti áttekintés.

A *-dos* képzőre a Jókai-kódextől kezdve egészen napjainkig nagy számban idézhetünk példákat. Jóval több adatunk van rá, mint a tisztán *-doz* képzős igékre (ezekről később lesz szó). Újabb íróink közül Kazinczy, Arany, Szász K., Tompa, Ady, Harsányi (Ecce Homo), Kodolányi, Makkai Sándor, Ignác Rózsa (Született Moldovában), az újabb irodalmi nyelv általában eléggé használja ezt a képzőt (főképp a keleti országreszekből valók, a nyugatiak kevésbé), és fordításokban is találkozunk vele. Említik nyelvtanaink, úgyszintén szótáraink is, így a Debreceni Grammatika, RÉVAI és VERSEGHY, továbbá SzD., SI., CzF., KASSAI, MÁRTON stb.

A régi írott nyelvben előforduló példák zöme mindjárt nagyobb nyelvelméinkkel együtt mutatkozik, ami azt bizonyítja, hogy ezek az igék már nyelvelméink előtt is éltek. A későbbi századokban egyre kevesebb új példa lép fel, amelyek természetesen lehetnek már korábbiak. Mivel ugyanezek az igék az irodalmi nyelvben vagy a nép ajkán jórészt ma is élnek, megállapítható, hogy itt évszázadról évszázadra áthagyományozott igékről van szó. (Erről még szó lesz a *-d-s* képzők befejezésekor is.)

A *-dos* képző tehát a magyar nyelvnek nem nyelvelmékes korában fejlődött ki, hanem már áthagyományozott örökség. Nem bizonyos, hogy *o* hanggal, hanem pontosabban szólvá annak az ősével vagy őseivel. — A *-d* is meg az *-s* is finnugor egyszerű gyakorító képző (vö. EgyszGy. 50—76, 115—22). A *-dos* kialakulásának a tényezői ezzel adva is vannak. Azt a tetszetős lehetőséget azonban, hogy a *-dos* a *-d* képzős igékből lett az *-os* (már a JókK. idejéből ismeretes, vö. EgyszGy. 120) hozzátapadásával, bizonyítékok hiányában nem tehetjük magunkévá. Ezek az igék ugyanis egységes *-dos* képzővel lépnek fel. Semmi támasztékunk sincs arra, hogy ugyanezek valamikor *-d* képzős igék lettek volna. De ezzel még nem nyitunk kaput a finnugor vagy ugor korból való átöröklésnek. Meg

kell ugyanis gondolnunk, hogy az ugarságból történt kiválásunk és szóképzésünk tekintetében jelentős nyelvemlékeink között majdnem másfélezer éves úr tátong. Nagyobb idő, mint amiről nyelvemlékeink világánál számot adhatunk. Szóképzésünk szempontjából ez az idő rendkívül fontos volt, mert látjuk, hogy honfoglalás előtti szavaink a képzők felhasználásával sokkal jobban elbokrosodtak, mint a honfoglalás utániak.

A magyar *-d* és *-s* gyakorító képzőnek megfelelő alakítani elemeket a rokon nyelvek is továbbfejlesztették: mord. M. *mije-*, *mi-* 'eladni' igéből *mišende-* 'árulni' stb. (vö. UA. 20). Itt a képzőelemek felhasználása éppen fordítottja a magyar-nak. Ugyancsak fordított a sorrend a finn *-skentele-* (pl. *uiskentele-*) képző *-skente-* részében; továbbá *ui-* 'natare' igéből *uiskenta-*, *uiksenta-* 'ua.' (vö. UA. 28); vepsze *mäne-* 'menni' igéből *mäneškande-* (uo.). Igen gyakori a karjalaiban a hármas *-kšendele-* képzőcsoport (uo.). Vog. B. *li-* 'lő' igéből *lišent-* 'ua.' (i. m 31); *tē-* 'enni' igéből *tēšnt-* 'ua.' (uo.); stb. Érdekes az osztj. B. *jontis* 'varr', melyben az *-nt* a szótőhöz tartozik ugyan, de mint hangcsoport megfelel a mi *-d-s* egységes gyakorító képzőnk hangcsoportjának (vö. UA. 31; az egyszerű gyakorító képzőkből való imént tárgyalt összetett képzőkre nyelvtanokban eddig is található összeállításokon kívül a finnre vonatkozólag l. még HAKULINEN, Suomen kielen rakenne ja kehitys I, 237, 240).

Szólnunk kell még arról is, hogy az összetett gyakorító *-dos* képzőnek milyen kapcsolatai vannak az egyszerű *-os* gyakorító képzőhöz. Erre nézve annyit mondhatunk, hogy az *-os* képző is mutatkozik már első nyelvemlékeinkben, de jelentékenyen kisebb számban, mint a *-dos*. Megállapítható az is, hogy ez a kevés *-os* képzős ige sem váltakozik minden esetben *-dos* képzővel (csak *nyomos* ~ *nyomdos* és még egy-kettő); ez arra vall, hogy a két képzés közt nem volt élénk jelentésbeli kapcsolat (vö. EgyszGy. 120—1).

Földrajzi áttekintés.

A *-dos* képző majdnem az egész magyar nyelvterületre kiterjed. Mégis vannak olyan vidékek, ahol a példák eléggé elgyérülnek, sőt egyes helyeken nem is jelentkeznek. Megvan e képző a csángóknál, Erdélyben és innen nyomon követhetjük egyrészt észak felé Hajdú megyén és a Szamosháton át mélyen be a palóc nyelvjárásokba, másrészt az Alföld délebbi részein át az Ormányságba, Szlavóniába, a Dráva mellékére. Ezeken kívül felbukkan még az Alföld egy-két belsőbb pontján is, sőt Tolnában és Fehér megyében is, de Dunántúlra ettől nyugatabbra eső részeiből nincs példánk. Saját tapasztalatomból is megerősíthetem ezt, mert Kemenesalján és Pápán (bennszülöttektől) emlékezetem szerint sohasem hallottam *-dos*

képzős igét. A *-dos* képző zártabb *-dus* alakjára is van példánk a Dráva mellékéről.

A képző elterjedtsége a rendelkezésünkre álló adatok alapján így áll előttünk: Csángók nyelvjárása: *fogdos*, *lopdos* (össz. 2). — Székelyek nyelvjárása: *fogdos*, *sugdos*, *harapdos*, *nyilaldos* (össz. 4). — Hunyad m.: *bújdos* (össz. 1). — Szilágy m.: *csukdos*, *kapdos*, *sugdos* (össz. 3). — Szamoshat: *bújdos*, *csapdos*, *dugdos*, *fogdos*, *kapdos*, *lopdos*, *vagdos*, *nyilaldos* (össz. 8). — Hajdúság: *bújdos*, *fuldos*, *rugdos* (össz. 3). — Szalonta: *sugdos* (össz. 1). — Kisújszállás: *dugdos* (össz. 1). — Füzesabony: *szálldos* (össz. 1). — Palócság: *csipdoska* (össz. 1). — Borsod-Gömör m.: *sugdos*, *szürdos* (össz. 2). — Hevesből: *rugdos* (össz. 1). — Nógrádból: *fuldos* (össz. 1). — Nyitra-rából: *hidos*, *hidosó* (össz. 1). — Göd Pest m.: *szürdos* (össz. 1). — Cegléd: *vagdos* (össz. 1). — Félegyháza: *sugdos* (össz. 1). — Kiskúnhalas: *kapdos* (össz. 1). — Fehér m. *csukdos* (össz. 1). — Tolna m.: *bújdos*, *bukdos* (össz. 2). — Ormányság: *fogdos* (össz. 1). — Szlavónia: *csapdos*, *haldos* (össz. 2). — Dráva mell.: *fogdos*, *dugdos* (össz. 2).

Ha a *-dos* képzőre több példánk is van, mint az *-os-ra*, mégis észrevehető, hogy a két képző földrajzi elhelyezkedése nagyjából ugyanaz. A *-dos* képzővel előforduló népnyelvi igékkel kapcsolatban világosan szemünkbe ötlük, hogy ugyanazok az igék nem egy esetben irodalmiak is, meg népnyelviak is. Ez a tény bizonyos útbaigazítást ad a népnyelvi *-dos* korára vonatkozólag. Ennek a kérdésnek a tisztázását a *-dos* képzőt használó régi íróink nyelvjárásának megállapítása oldja meg. Az összefüggés első látszatra is szembetűnik, akár a régi, akár a mai irodalmi nyelvet hasonlítgatjuk nyelvjárásainkhoz.

SÁMSON EDGÁR.

Fukar.

Kevés szónak az eredete annyira közismert nyelvünkben, mint a *fukar*-é. Sokan foglalkoztak vele, s a nyelvtudomány eldöntöttnek tekinti a származás kérdését. Mégis azt hiszem, nem végeztünk hiábavaló munkát, ha újra vizsgáljuk a szó történetét, eredetét.

1. A *fukar* közszó először 1541-ben tűnik föl nyelvünkben, mégpedig Sylvester Újtestamentumában (NySz.). Szótározva meg először a XVI. század első felében, a Gyöngyösi Szótár-töredékben találjuk.

Kerek másfélszázaddal ezelőtt, 1790-ben, KERESZTÚRY JÓZSEF foglalkozott először szavunk eredetének kérdésével. KERESZTÚRY a német *Wucherer* szóból magyarázta. Nyolc évvel később pedig SÁNDOR ISTVÁN a *Fugger* családnévből. DANKOVSKY, 1833-ban, visszatér a *Wucherer*-ből való származtatáshoz, s e mellett marad CZUCZOR—FOGARASI is. HALÁSZ IGNÁC német jövevénynek tartja

szavunkat, de eredetét nem jelöli meg közelebről. SZARVAS a *Fugger* névből való eredetet állapítja meg. BOROVSKY szerint a szó az ófelnémet *wuochar*, *wuachar* átvétele. SIKLÓSSY is a *Wucherer* átvételének tartja. MELICH, RÉTHEI PRIKKEK, LUMTZER—MELICH, ZOLNAI GYULA, BARANYAI ZOLTÁN, SIMAI, GOMBOCZ, KERTÉSZ, SPITZER, THIENEMANN, HORGER, SZENDREY ZSIGMOND és BÁRCZI a *Fugger* névből való eredetet vallja.

2. Szavunkat tehát KERESZTURY, DANKOVSKY, CZUCZOR—FOGARASI, BOROVSKY (NyK. XXIV, 336), SIKLÓSSY (Nyr. XLVII, 244) a *Wucher*, *Wucherer* szóból magyarázza. Ámde egyik magyarázónál sem találjuk akár a legesekélyebb tárgyi adatot is fölfogásának megerősítésére. ADÁMIK 1763-ban, Bécsben megjelent *Ungarische Sprachkunst* című munkájában a *fukar* jelentése 'ein Wucherer, Aufkäufer'. KERESZTURY alkalmasint ismerte ADÁMI munkáját és azonosította a jelentést az eredettel. Magyarázata¹ az alább ismertetett 1542-i beszercebányai törvény kivonatára vonatkozik. Ez a törvény azonban semmivel nem támogatja KERESZTURY magyarázatát, mert a szó csak mint családnév fordul elő benne, minden pejorativ íz nélkül.

SZARVAS azt mondja (Nyr. XXI, 574), hogy a *Wucherer* szóból való magyarázás alakjánál fogva nem állja ki a tűzpróbát. Csakugyan, a *fukar* < *Wucher* származtatás hangtani okokból elfogadhatatlan. A német *w* szókezdetnek a magyarban *v* és *b* a megfelelője; a *ch*-nak pedig *kk*.² Tehát a *Wucherer*-ből nem válhatott *fukar*. De nem is kellett a XVI. században a *Wucher*, *Wucherer* megfelelőjét keresni. Hiszen megvolt már akkor nyelvünkben a latin *usura*, *usurarius* átvétele, az *uzsora*, *uzsorás* szó. Egy 1397-i oklevélben megtaláljuk a „Gregorius *Vsuras*” nevet (OKISz.). De az *uzsora*, *uzsorás* közszó megvan már kódexeinkben is, hogy Pesti Újtestamentumán át megszakítás nélkül szókészletünk élő tagja maradjon.³ Hogy mennyire alap híján való ez a származtatás, kitűnik abból is, hogy a *fukar* szónak előfordulása első helyén — Sylvesternél — félreérthetetlenül és csupán csak 'publicanus' a jelentése.

A *fukar* < *Wucherer* származtatást tehát végleg el kell vetnünk.

3. A *Fugger* családnévből először SÁNDOR ISTVÁN magyarázza szavunkat, mégpedig így: „Publicanus szavát a deák-magyar szókönyvünk *Lexicon*, magyarul *fukarnak* nevezi, ki a várostól vagy valamely uraságtól vámot vagy egyéb jövedelmet áron megvészen nyereségre. Ez a szó nálunk alkalmasint a *Fugger* névtől származott. Ezek a *Fuggerek* igen gazdag augsburgi pol-

¹ KERESZTURY JÓZSEF, De veteri instituto rei militaris 314, lapalji jegyzet a *Fugar* (így) szóhoz: „Haec corrupta vox venit a germanica voce *Wucherer* et significat negotiatorem, vulgo *Grosshändler*.”

² Vö. LUMTZER—MELICH, Deutsche Ortsnamen u. Lehnwörter d. ungar. Sprachschatzes 276, 290.

³ A latinban az *usura* szónak 'kamat, valaminek hasznóvétele' a jelentése. Sylvesternél ezt olvassuk (Lukács evang. 19. 23.): „Tahat mire nem attad az en pinzemet az bankra esen meg iúuin, *vfuraval* Szettem volna kí azt.” Ezzel a jelentéssel használja az *uzsora* szót a MünchK., Pesti, Heltai, Károli, de még Comenius is.

gárok s kereskedők valának, kiktől a fejedelmek gyakorta sok százezreket kölcsönöztek. Ők, ha jól emlékszem, II. Ulászló és fia II. Lajos alatt a körmöci és selmeci bányákat s azokkal a pénzverést is árendában bírák s a magyaroknál a *fukar* szóval örök emlékezetet hagyának maguk után: az akkori országgyűléseken a nemesség sok panasszal vala ellenek, úgymint kik idegenek volnának s csak uzsoráskodnának az országban...” (Sokféle. Hatodik darab, 108.)

RÉTHEI PRIKKEK (Nyr. XXVI, 204) azt mondja SÁNDOR ISTVÁN magyarázatáról, hogy semmi erősséggel nem támogatja véleményét, hanem csak lehető föltevészként adja előnk. Ha nem fogadható is el SIMAINAK SÁNDORRÓL tett az a megjegyzése, hogy a *fukar* < *Fugger* sikerült ötlet sem lesz a sajátja (Nyr. XXXIX, 176), igazat kell adnunk RÉTHEI PRIKKEK-nek: SÁNDOR ehhez a valóban sikerült, tetszetős ötlethez semmi bizonyítékot nem hoz. SÁNDOR adatait a későbbi magyarázók átvették; így lesz rá alkalom, hogy bővebben foglalkozunk velük.

CZUCZOR—FOGARASI a *Wucherer*-rel egyeztetni ugyan a *fukar* szót. Ámde megjegyzi, hogy némelyek a szót a *Fugger* személynévből kölcsönöztöttek tekintik. CZUCZOR—FOGARASI hivatkozik először a *Fugger*-ekkel foglalkozó 1525-i rákosi artikulusra.

SZARVAS (Nyr. XXI, 574—5) arra a kérdésre, hogy a *fukar* a *Wucherer*, a *Fugger* vagy a 'szegény' jel-névtű török *fukara* szóból ered-e, azt válaszolja, hogy „*fukar* szavunk egy és ugyanaz a *Fugger* családnévvél”. Példákkal mutat rá arra, miként váltak személynevekből köznevek, hivatkozik GRIMM-nek a német nyelvtérültre vonatkozó adataira, s ebben foglalja össze okfejtését: „... a kincstári birtokok bérletéből meggyapjasodott *Fugger* család nevezete könnyű szerrel válhatott elsőb-ben a 'haszonbérlo' s utóbb az 'uzsorás, zsigori' egyértékesévé... A magyar szó azonban nem az idézett *Fugger*, hanem ennek egyik *Fucker* változatán alapszik...” — SZARVAS, úgy látszik, nem ismerte SÁNDOR adatait. De lényegében nem mond mást, mint SÁNDOR, kiegészítve GRIMM adataival s utalva a CzF. idézte 1525-i rákosi törvényeikre. Azt állítja, hogy a *Fugger* bőb „könnyű szerrel válhatott” *fukar*. De, hogy ez a valóságban meg is történt, erre semmi bizonyítékot nem kapunk tőle.

MELICH (Nyr. XXIV, 210) „Német vendégszók” című dolgozatában ugyancsak a *Fucker* alakból származtatja szavunkat. Hivatkozik SZARVASRA, magyarázatot azonban nem ad.

Behatóbban kell foglalkoznunk RÉTHEI PRIKKEK MARIÁN magyarázatával (Nyr. XXVI, 204) azért is, mert az ő magyarázata fogadtatta el általánosan a *fukar* < *Fugger* származtatást. RÉTHEI PRIKKEK elfogadja SÁNDORNAK — és SZARVASNAK lényegében ezzel azonos — szófejtését. Láttuk azonban, hogy kifogásolja SÁNDORNÁL a bizonyítás hiányát. Nos, RÉTHEI PRIKKEK pótolja ezt a hiányt: elvégzi a hangtani és a történeti megalapozást.

Már SÁNDOR utal az országgyűlés határozataira, de nem nevezi meg az idevágó törvényeiket. CzF. hivatkozik arra a két törvényeikre, amelyik a Fuggerekkel foglalkozik: az egyik az 1525-i rákosi 4. t. c., a másik az 1542-i besztercebányai 40. t. c. — CzF. adatai nyilván elkerülték RÉTHEI PRIKKEK figyelmét,

— annak ellenére, hogy hivatkozik CzF.-ra. Különben nem mondaná, hogy „oly történeti adatokra találtam, melyek a *fukar* szó eredetére az eddiginél jóval nagyobb világosságot derítenek”. Rábukkant ugyanis Batthyány Ignác gróf erdélyi püspök egyik, 1785-ben megjelent munkájában az említett 1525-i rákosi artikulusra. Idézetének fontosabb részét — a Corpus Juris 1899-i kiadása szerint helyesbítve — itt adom: „Caeterum *Fukkari* et omnes nationes externa. qui thesaurus regni palam exhauriunt et educunt; de hoc regno statim ablegentur, et exmittantur: in eorumque locum Hungari constituantur.” Idézi továbbá Batthyány nyomán az 1524-i hatvani országgyűlés határozatait, s megállapítja, hogy a két törvénycikk szövege azonos, csak a név alakja nem egyezik: a rákosi törvénycikkben *Fukkar-t*, a hatvaniban *Fucarii-t* találunk.¹ — Hivatkozik végül RÉTHEI PIRKEL HORVÁTH MIHÁLY történeti adataira s megállapítja a Fuggerekről: „... elkövetett zsarolásaiikkal ugyancsak rászolgáltak az ország rendjeinek büntető ítéletére. Ez a két adat [t. i. a hatvani és a rákosi törvénycikk] kétségbevonhatatlanul igazolja SANDOR és SZARVAS föltevésének helyességét, hogy t. i. a *fukar* szó a *Fugger* névnek *Fucker* változatából sarjadzott ki. Az alaki rokonságuk, látnivaló, oly szembeszökő, hogy bizonyításra nem szorul...”

Az 1542-i besztercebányai 40. t. c.-t RÉTHEI PIRKEL nem ismeri. Ez a törvénycikk idevágó részében így szól: „Item quia domini *fuggeri* et negotiatores externi, qui quaestus, et lucri gratia, non parvam mercium vendibilium quantitatem, tam in istis montanis, quam aliis civitatibus deponere, et oblata occasione eas vendere, non absque commodo eorum solent.” (Corpus Juris 1899-i kiad.) — Az 1542-i törvénycikk tehát a RÉTHEI PIRKEL idézte *Fukkar*, *Fucarii* névalak mellé a *Fugger* alakot teszi; az 1525-i törvénycikk azon megállapítása mellé, hogy a Fuggerek az ország kincseit nyilván kimerítik és kiviszik, azokat a Fuggereket, akik árújukat „nem minden haszon nélkül szokták eladni” és ezért vámot kötelesek fizetni.

RÉTHEI PIRKEL a következőkben bemutatandó történeti anyagnak csak kis részét ismerte. Egyébként aligha tartotta volna fenn azt a nézetét, hogy a Fuggerek zsarolásokat követtek el. Ha pedig legalább az 1542-i törvénycikket ismerte volna, aligha állította volna, hogy a *fukar* szó kétségbevonhatatlanul a *Fucker* változatból sarjadzott ki. Így nem fogadható el szerzőnknek az a kijelentése sem, hogy a *fukar* és *Fucker* közötti alaki rokonság szembeszökő lévén, bizonyításra nem szorul.

Mintegy mellékesen azonban, megállapításai megrögzítése után, új adatot közöl RÉTHEI PIRKEL. Idézi ugyanis Szerémi Györgynek — II. Lajos király és János király házi káplánjának — 1546 körül készült emlékiratát.² Ebben az emlékiratban többször előfordul a *fucar* szó: „Ista tria gens erant *fucari*... Et alii polliciti erant Italus *fucar* et Grecus *fucar*... Et alter *fucar* pollicitus erat...” RÉTHEI PIRKEL az idézett he-

¹ A hatvani artikulusokat a király nem fogadta el. Ezért nem kerültek be a Corpus Jurisba.

² Szerémi György, II. Lajos és János királyok házi káplánja emlékirata Magyarországi romlásáról. Kiadta WENZEL G.: MOT. II. o. 1, 339.

lyen ezt is mondja: „... egészen természetesnek kell tartanunk azt a fejlődésjelenséget, hogy e nagy szerepet játszott családnak sajátos neve utóbb hivatala folytatóinak közös jelölője lett...“ Kétségtelen, az ilyen fejlődés lehetséges. Ámde, hogy meg is történt ez a fejlődés, erre nem találunk szerzőnknél adatot. Hogy egyszer-máskor használták a *Fugger* család nevét 'pénzes ember' jelentéssel, föltehető. De ez az alkalmi szóhasználat nem bizonyítja szavunknak a köznyelvben való meggyökeresedését. WENZEL szerint a kéziratban maradt emlékirat latin nyelve fölöttébb silány. Amikor Szerémi nem ismeri a kellő latin kifejezést, magyar szót használ. Könnyen föltehető tehát róla, hogy a 'pénzes ember' fogalmát a latin szövegben a *fucar* szóval fejezi ki.

RÉTHEI PRIKKEK fönntartja magyarázatát 1909-ben megjelent „Sándor István nyelvtudománya“ című tanulmányában is.

LUMTZER—MELICH (Deutsche Ortsnamen u. Lehnwörter) ismerteti a bajor tájnyelvi jelentéseket, igazolja a hangtani megfelelést, s utal RÉTHEI PRIKKEK imént tárgyalt értekezésére.

SZILY (MNY. VII, 92) nem hoz újat: az eddigi megállapításokat foglalja egybe. Az a megjegyzése, hogy királyaink „a pénzverést is árendába adták nekik“, téves. A pénzverést soha nem bévelték a Fuggerek.

ZOINAI (Oklsz.), BARANYAI (NYf. XXXVIII, 112), SIMAI (NYf. XXXIX, 176), GOMBOCZ (MNY. VI, 30), KERTÉSZ (MNY. X, 63), THIENEMANN (Die d. Lehnwörter 105), HORGER (M. szavak tört.), SZENDREY (MNY. XXXII, 249) elfogadja a *fucar* < *Fugger* származtatást a nélkül, hogy a kérdéshez hozzászólna.

A *fucar* szó vizsgálóinak eredményeit összefoglalva azt látjuk, hogy nyelvészeink — a *fucar* < *Wucherer* egyeztetés elvéte után — elfogadták SÁNDOR ISTVÁN *fucar* < *Fugger* származtatását. Csakugyan: az alaki rokonság, a jelentésbeli leszármazás annyira valószínűnek, természetesnek és észszerűnek látszik, hogy a „kétséget alig hagyhat“, „bizonyításra nem szorul“-szerű megállapításokon alig lepődünk meg. Tehát azon sem, hogy nem lépett föl a véletlen egyezés lehetőségének gondolata, — ösztönzésül szolgálva szavunk eredetének további kutatására.

4. Bőségesen akadunk rá más nyelvekben a *Fugger* név kétségtelen tartozékaira. Természetesen mindenekelőtt a németben. Íme néhány adat a sok közül: *Fucker* 'Grosshändler, Wucherer', Luther használta (SCHMELLER I, 698) | *Fuggerin* 'Frau, die hinter dem Rücken ihres Mannes Haushaltungsgegenstände verkauft' (FISCHER, II, 1820) | „reich wie ein *Fugger*“ (N. Wiener Tagbl. 1939. V. 11.) | „es machen, wie *Fuggers* Hund“ (SCHMELLER I, 698).

Rábukkanunk a szóra a spanyolban is. Itt *fucar* jelentése 'reicher Mann'. A vallón nyelvterületen *fouqueur* 'homme forte riche' jelentéssel él. A liège-i nyelvjárásban *fouqueur* jelentése 'prodigue'. A holland nyelvben pedig megtaláljuk az *een rijke jokker* 'ein reicher Mann' jelentésű tőrlást.¹

¹ Vö. GRIMM, DIEZ, KÖRTING, MEYER-LÜBKE, WARTBURG. A történelmi adottságok folytán sem a német, sem a más nyelvű szólások nem keletkeztek 1520 előtt.

A szláv nyelvek közül a csehben kerül elő a *Fugger* név származéka. Korrr szerint *fukarovati* ez, és a jelentése 'Geld-geschäfte betreiben'. HALÁSZ IGNÁC azt mondja, hogy ez az elavult szó a magyar *fukar* átvétele (Nyr. XVII, 302). A lengyelben az 1610-ben alapított varsói borkereskedés *Fukkier* neve őrzi a Fuggerek és Danckával űzött élénk kereskedésük emlékét.

Érdekesen magyarázza WARTBURG a pejorativ jelleg elmara-dását a nem-német nyelvterületeken: „Die Fugger finanzierten die Religionskriege Karls V. In den von der spanischen Krone abhängigen Ländern fehlt daher die pejorative Nuance, die das Wort im Munde Luthers bekommen hat.“ (FrzEtWb. II, 830.)

A spanyol szót Cervantes használta; ma már elavult, akár a cseh szólás. A többi nyelvben vagy tájnyelvi jelentése van, vagy szólásként él csupán. Nem ment át tehát sehoh a köznyelvbe. Még a németben sem. Jellemző, hogy Tirolban és Karintiában semmi nyoma nem maradt a nyelvben a *Fugger* névnek. Pedig itt igen jelentős bányavállalatai voltak a családnak.

Ezek szerint tehát csupán csak mi volnánk azok, ahol a köznyelvben vert gyökeret a *Fugger* név származéka.

5. Láttuk: a nyelvek egész sora befogadta a *Fugger* név származékait.

Kik voltak hát a Fuggerek?

Rövidre fogva ez a család története a XVI. század közepéig: Fugger Ulrik 1368-ban a Lech mezejéről Augsburgba költözött. A XV. század elején jómódú takácsmesterek az augsburgi Fuggerek. Fugger Jakab (1459—1525.) a megalapítója a család őríási vagyonának s nagy hatalmának. Rendkívüli képességű ember volt. Üzletei kiterjedtek a Német-birodalomra, Magyarországra, Lengyelországra, Hollandiára, Olaszországra. De ropant méretű kereskedelmet folytatott Keletindióval és Amerikával is. Miksa császárt Velence elleni háborújában nagy kölcsön-nél támogatta. A család vagyona olyan nagy volt, hogy 1519-ben Jakab, a „fejedelmek bankárja“, több mint félmillió aranyforinttal vett részt abban a kölcsönben, amelyiknek előteremtése V. Károlynak császárrá választásához kellett (ellenfele I. Ferenc francia király volt). A két angol király, VIII. Henrik és VI. Edward, nem egyszer fordult pénzügyekben a Fuggerekhez. V. Károly császár sokszor szállt meg a Fugger család házában. A reformáció elleni küzdelemben a pápák oldalán állottak a Fuggerek. Bankárai is voltak a pápáknak. Ezzel magyarázhatók Luther és Hutten támadásai a Fuggerek ellen. Az Augsburgban alkalmazottaik számára épített külön városrészt, a Fuggerei, a család szociális érzésének — korát századokkal megelőző — nagyszerű bizonyítéka. Antal (megh. 1560.), alapítványai hatásaképen, a „Hort der Armen und Gelehrten“ jelzőt kapta; Hutten mégis zsugorinak nevezte. A Fuggerek 1508-ban nemeséget, 1530-ban birodalmi grófi rangot kaptak.

Bővebben kell foglalkoznunk a Fuggerek magyarországi

kapcsolataival; keresnünk kell azokat a történeti adottságokat, amelyek tényezői lehetnek a *fukar* köznévi kialakulásának.¹

Fugger Jakab, a család legkiemelkedőbb alakja, 1493 körül szorosabb összeköttetésbe lépett Thurzó Jánossal. A szepes megyei régi nemesi családból származó Thurzó Jánosnak Besztercebányán kiterjedt bányabirtokai és bérletei voltak. Thurzó János a monda szerint Velencébe ment, s ott mint néma napszámos dolgozott a csurgató kohókban; így sajátította el a velenceiek titkát. Velencében ismerkedett meg Fugger Jakabbal. 1495-ben jött létre az első üzleti szövetkezés a három Fugger testvér: Jakab (megh. 1525.), Ulrik (megh. 1510.), György (megh. 1526.) és Thurzó János között. Thurzó János kiváltságot kapott Magyarországon olyan olvasztók fölállítására, amelyek a rezet az ezüstitől elválasztják; az ily módon nyert ezüstöt nem volt köteles a királyi kamarába beszolgáltatni. A szövetkezés üdvös volt mindkét félre. Mert Thurzó János kiválóan értette a bányaművelést. De nem érhetett el kellő eredményt. Hiányoztak ugyanis a réz nagy mennyiségben való kitermelését lehetővé tevő külföldi piacok, összeköttetések. Az értékesítésnek meg viszont a Fuggerek voltak a mesterei. Rendkívüli képességekkel voltak megáldva, s oly vállalkozásokat létesítettek, amelyek korukat századokkal megelőzték. Rézkereskedelemmel eddig is foglalkoztak. A tirol-i rézbányák versenyé megnehezítette külföldön a magyar réz eladását; úgy segítettek tehát a Fuggerek a bajon, hogy megvásárolták a tirol-i bánya minden rézét. A két család között 1497-ben még szorosabb lett a viszony: Thurzó György fia feleségül vette Fugger Ulrik lányát. Thurzó János 1508-ban halt meg. Méltó fele volt a híres Fuggereknek. Telve előrelátással, sok képességgel megáldva, fel tudta virágoztatni vállalkozásait, jóllehet azt a sok bajt, amellyel akkor az ország küzdött, kihatásaiban a bányaművelés is megérezte. De mint ember is kiváló volt. Azt mondja róla Pécu, hogy ő volt korának egyik legnemesebb, legjelesebb, legkitünőbb férfia. A bányák vezetését két fia: György és Elek vette át. A Fugger—Thurzó-szövetkezés vállalatának középpontja Besztercebánya volt. A vállalat a rezet Lengyelországba, Sziléziába, Németországba, Tirolba és Friaulba szállította; mindezekben a helyeken is voltak kohók.

A Fuggerek Magyarországon is folytattak bankári (a pápa a Lajos királynak a török elleni fölkészülésre küldött pénzt a Fuggereknél tétette le) és kereskedelmi tevékenységet. Ebben a vállalkozásban a Thurzók nem vettek részt. A kereskedelmi és bankári üzleteket a Fuggerek Budára rendelt faktora vezette. Úgy látszik, a budai üzlet főleg az udvar, a főpapok és a főúri családok mód nélküli fényűzése adta nagy szükséglet kielégíté-

¹ A Fuggerek magyarországi kapcsolataira vonatkozólag főleg a következő műveket használtam: HÖMAN--SZERFÜ, Magyar Történet (az idevágó III. kötetet SZEKFI írta). — HORVÁTH MIHÁLY, Magyarország történelme.² — PÉCH ANTAL, Alsómagyarország bányaművelésének története, 1884. — WENZEL GUSZTÁV, Magyarország bányászatának kritikai története, 1880. (WENZEL, Bány.). — WENZEL GUSZTÁV, A Fuggerek jelentősége Magyarország történetében, 1882. (WENZEL, Fugg.).

sére szolgált. A budai üzletet egyébként 1533-ban megszüntették a Fuggerek.

Thurzó Elek 1521-ben körmöci kamaraispán, majd kincstárnok volt.

1524-ben éles támadások érték a Fuggereket. Azok a körök, amelyek határtalan fényezésének költségeit a nyomorban élő nép verejtéke teremtette elő, vádolták a Fuggereket azzal, hogy a népet kiszorolják. Erős kifakadásra adott okot ellenük az 1521 óta vert rossz pénz is. Azzal vádolták továbbá a Fugger-Thurzó szövetséget, hogy a rézzel tömördek ezüstöt vitt ki az országból a nélkül, hogy ezért kárpótlást adott volna az országnak. Még a pénzhamisítás vádjától sem riadtak vissza. — A támadásokat a Zápolya-párt indította meg. Szerencsés Imre alkincstárnok, hogy az ellene emelt vádakot elhárítsa, azt híresztelte, az ország pénzügyi bajainak nem ő, hanem a Fuggerek az okai. Thurzó Eleket, a Thurzók és a Fuggerek tisztjeit fogságba vetették, s addig nem bocsátották ki őket, míg 150.000 forintot le nem fizettek. Az 1525-i rákosi 4. t. c. pedig száműzte a Fuggereket az országból, s bányáikat a királyi kincstár javára lefoglalta. — Erről így ír PECH (113): „Mindez még a hatvani országgyűlés előtt történt és világos, hogy ezen országgyűlés határozatai csak a megtörtént zsarolás törvényesítése végett hozattak. Thurzó letétele és a bányák elvétele már azelőtt kiesínált dolog volt.”

1525-ben Besztercebányán a rossz pénz miatt zavargás tört ki a bányászok között. Valószínű, hogy ezekben a mozgalmakban azoknak a keze volt benne, akik Thurzó Elek fogságba vetésének is okozói voltak.

Ezekhez az eseményekhez a következőket kell mondanunk: A pénz romlásában Thurzó Eleknek semmi része nem lehetett. Abban az időben, amikor a pénzromlás bekövetkezett, Thurzó még nem volt királyi kincstárnok. A Fuggereknek meg egyáltalán nem volt közük a pénzveréshez. — Ami az ezüstkivitel okozta károsítás vádját illeti, rámutattunk arra, hogy az 1496-i privilégium szabadabbá tette az ezüst kivitelét. A vád tehát alaptalan volt. — A bányákat pedig 1526-ig a Thurzók egymagukban vezették, a rézkivitel meg megosztva végezték, külön a Thurzók, külön a Fuggerek. 1526-ban megszűnt a társasági viszony a Thurzók és a Fuggerek között.

A ravasz Szerencsés azzal biztatta Zápolyáékat, hogy a Thurzóktól és a Fuggerektől elvett bányákból nagy jövedelmet terem majd elő. Rá is bízta a bányák vezetését. Még egy esztendő sem telt bele és kitűnt, hogy Szerencsés Imre olyan vállalkozásba fogott, amelyhez nem értett. Föülkerekedett az a belátás, hogy az előállt bajokon nem segíthet más, csak Thurzó Elek, vagy a Fuggerek. A király Thurzó Elekhez fordult. A király és Thurzó kibékült ugyan, de Thurzó az előzmények után nem akart többé a bányászattal foglalkozni. Végleg visszavonult ettől a tevékenységtől. Thurzó György már a támadások megindulásakor elkedvtelenedve elhagyta az országot. A király kérésére azonban Thurzó Elek közbenjárt a Fuggereknél.

Fugger Jakab az erőszakoskodásokon fölháborodva igen határozott óvást emelt. Zápolya Jánoshoz, Zsigmond lengyel

királyhoz — II. Lajos király nagybátyjához —, a császárhoz és a pápához fordult segítségért. De 1525. december 30-án meghalt; vagyonát Rajmondra és Antalra hagyta. Fugger Antal kezdetben egészen vissza akart vonulni Magyarországból. De hajlott Thurzó Elek szavára: a Fuggerek is kibékültek a királlyal; a börtönbevetés személyükben nem érte őket. Így hát egy esztendő elmúltával teljesen elültek a zavarok. 1526-ban új bányabérleti szerződés jött létre. Ez az első szerződés, amelyiket a királyok nem a Thurzók, hanem a Fuggerek nevére állítottak ki. Az új szerződésre előleget is adnak a Fuggerek a királynak. Az adósságlevelet 1526. július 19-én írta alá II. Lajos király. Másnap útnak indult Mohács felé...

A Fuggerek nevére szóló első bányabérleti szerződés létesítése óta nem hallunk többé támadásokról. János király már 1525-ben védelembe vette pártjával szemben a Fuggerek embezeit és vagyonát. 1530-ban pedig rendelettel biztosította a Fuggerek bányászati jogosítványainak és szabadságainak háborítatlanságát (WENZEL, Fugg. 39. okl.). Az 1542. évi besztercebányai 40. t. c. — amint láttuk — megállapítja a Fuggerek és más külföldi kereskedők terhére az árúk után való adózást azzal a megokolással, hogy árújukat nem minden haszon nélkül szokták eladni.

A Fuggerek bányabérlete 1541-ben lejárt. Időközben a bányavállalkozás annyira megromlott, hogy a Fuggerek csak Ferdinánd erős rábeszélésére és csak csökkentett bérösszeggel hosszabbították meg a bérletet, de így is csak öt évre. Haszon azonban alig volt, úgyhogy 1546-ban visszaadják a bérletet. Ebben az esztendőben végleg megszűnt a Fuggerek bányászati tevékenysége Magyarországon.

Thurzó Elek (megh. 1543.) méltó fia volt atyjának: nemes gondolkodású, kifogástalan jellemű főúr. 1525. július 28-án értesíti bányáinak munkásait és többi alkalmazottait, hogy a király elvette tőle a bányákat. De kifejezi azt a reményét, hogy emberei ezentúl is oly jóindulattal viseljenek iránta, mint eddig.

1535-ben a Fuggerek megkapták a magyar indigenátust, ugyanebben az esztendőben megszerezték a vöröskői és a detrekői uradalmat. Erről mondja WENZEL (Fugg. 17): „... mikor Magyarországon birtokos nemesekké lettek, az állásukkal járó kötelességeket híven teljesítették.“ Bányászati vállalkozásaikról meg az idézett helyen (4. 48): „Mert működésük itt nemcsak ephemer és mulékony eredményhez vezetett: hanem oly viszonyok keletkezésének is szolgált alapul, amelyek anyagi érdekeink szempontjából csaknem az egész XVI. sz. alatt igen jelentékenyek voltak.“ Majd: „A Fugger-féle vállalatoknak — mely valóságos mintaszerű bányauzlet volt — sokirányú kedvező befolyását egyébiránt az egész környék is tapasztalta... Szóval nyereszkedési szellemük nekik nagy hasznot hozott; de e mellett másoknak javára szolgált.“ Nem ellenkezik ezzel SZEKFI megállapítása: „Mintha csak a Fuggerek jelmondatát: nyerni kell, amíg lehet...“ (III, 197).

Az elénk táruló kép azt mutatja, hogy a Fuggerek nem voltak a nép zsarolói, az ország pénzügyeinek megrontói. Pénzverési joguk nem volt, vámjövédelmet nem béreltek; hús esz-

tendeig tartó bányabérletük is csak 1526-ban kezdődött. Az elhangzott vádak igaztalanok. De akár igazak a vádak, akár nem: aligha terjedtek el azokban a rétegekben, amelyeknek Sylvester 1541-ben megjelent, a *fukar* szót először tartalmazó, bibliáját szánta.

A kép teljességéhez tartozik, hogy 1546 körül, tehát akkor, amikor a *fukar* szó először jelentkezik nyelvünkben, a Fuggerrek „szinte tönkrement emberek voltak“ (SZEKFÜ III, 132).

6. A szavunkra vonatkozó hangtani kérdésekkel SZARVAS, RÉTHEI PRIKKEK, LUMTZER—MELICH és SPITZER foglalkozik. SZARVAS szerint a *fukar* szó a *Fugger* név *Fucker* változatán alapszik. RÉTHEI PRIKKEK elfogadja SZARVAS magyarázatát. LUMTZER—MELICH (110) analógiákkal igazolja, hogy *gg* > *k* és *er* > *ar* változással lett a *Fugger*-ből *igazol*.

Mind SZARVAS, illetőleg RÉTHEI PRIKKEK, mind pedig LUMTZER—MELICH megállapítása hangtanilag lehetséges. Ámde a valóság más, mint a lehetőség: ezt lentebb látni fogjuk.

A családnevek végleges alakja még a XVI. században sem volt kifejezesebben. Írásmódjuk csakúgy ingadozott, mint a közszók írásának módja.

Luther csakugyan a *Fucker* alakot használta.¹ Ámde ennek a német alaknak semmi vonatkozása nincs a magyar *fukar* szóhoz.

Az OklSz.-nak a *Fugger* névre vonatkozó legrégibb adata 1522-ből való. Marsupini Ferenc római magyar követnek II. Lajos királyhoz küldött jelentésében ráakadunk a névre *Fukaris* alakban (TörtTár. 1906. XXXIII, 341—2). Ugyanebben az évben egy másik római magyar követ, Brodaries István jelentésében is megtaláljuk a nevet *Fukaros* alakban (TörtTár. XXXIV, 343; az OklSz. nem ismeri). Az OklSz. még két 1526-i oklevélből idézi a nevet; mindkettőben a *Fwkar* alakot találjuk.

A WENZEL (Fugg.) művében ismertetett 64 oklevél a *Fugger* névnek úgyszólván minden elképzelhető alakváltozatát mutatja. Íme: 1495. 4. okl. *Fucker* (tizenhétyszer) | 1495. 5. okl. *Ffocker* | 1497. 8. okl. *Fucker* (kétszer), *Fugger* (négyszer) (Thurzó—Fugger házassági szerződés) | 1499. 9. okl. *Ffogker* (Thurzó—Fugger társulási szerződés) | 1503. 11. okl. *Fugger* (huszonötösör, német szövegben) | 1503. 22. l. *Focher* (Badoer Velence budai követe, olasz szövegben) | 1524. 24. okl. *Fogger*, *Fugger* | 1525. 22. l. *Fucker*, *Fukaris* (a szepesi káptalan jelentése a királynak) | 1525. 29. l. *Fucaris* (Burgio, pápai nuncius) | 1526. 33. okl. *Fwkar*, *Fukar* (Lajos király adósságlevele) | 1530. 39. okl. *Fuccaris* (János király rendelete) | 1532. 40. okl. *Fuggaris* | 1535. 41. okl. *Fugger* (indigenátusi oklevél). — A Lajos király kiállította 1526. évi házasság szerződésben vagy húszszor fordul elő a szó *Fwkar* alakban (Tört. Okm. T. I., 20. sz.). Ámde a Fuggerek — szinte érthetetlen következetességgel — kivétel nélkül mindig *Fugger*

¹ Ferdinánd király 1525-i oklevelében (PÉCH, X. okl.) a *Berg* szót nem kevesebb, mint négy alakban találjuk: *pergkh*, *perkh*, *perck*, *perckh*. Ezekhez az alakokhoz illeszkedik a névnek Luther használta *Fucker* alakja.

alakban írták nevüket.¹ — A *Fugger* nevet tartalmazó legrégebb magyar nyelvű oklevél 1559-ből való; itt a név alakja *Fukar*.² Egy 1567-i oklevélben szintén megtaláljuk a *Fukar* nevet.³

A *Fugger* név írásában ne keressünk hát hangtani törvényeket. Legfeljebb az íródeákok anyanyelvét kutathatnók. Mert e név írásbeli sajátosságaira WUNDT megállapítását kell alkalmaznunk (I⁴, 473): „In eine in völlig fremder Sprache gehörte Rede ist der Hörende fortwährend geneigt, die ihm vertrauten Laute und Worte hineinzuhören . . .“

SPITZER (i. h.) szerint a középkori latinban szokatlan *gg*-t *k*-val helyettesítették, a magyar pedig átvette a latin írásmódot. Nem a középkori latinság szabta meg a név írásának alakját, — láttuk, éppen elégszer fordul elő latin oklevelekben a *Fugger* alak —, hanem alkalmasint az íródeák anyanyelve.

SZARVAS azt is megállapítja, hogy Melius és Heltai hosszú *k*-val írja a *fukar* köznevet. SZILY (i. h.) átveszi ezt a megállapítást. Melius a NySz. idézte helyen, 1565-ben, csakugyan *fukkar*-t ír. De 1566-ban, a Szent János jelenéséről írott könyvében — a NySz. nem idézi — négyszer is ráakadunk a szóra *fukar* alakban. Melius írásbeli sajátosságai sem bizonyítanak a német *Fucker* átvétele mellett. Tévesen mondja SZARVAS és SZILY, hogy Heltai is *fukkar*-t ír. Heltai — a NySz. nem idézi — ugyan csak mind a *fukar*, mind a *fucker* alakot használja.

7. PINTÉR JENŐ azt írja, hogy a szószék, az iskola, a nyomtatott könyv: ez a három szellemi fegyver változtatta meg a világ képét a XVI. században. Tán egy országban sem volt ennek a hármasság fegyvernek a hatása oly nagy, mint a Mohácsot követő évtizedek Magyarországon.

Az első magyar nyelvű nyomtatványt hazánk területén az Újszigeten létesült nyomda adta ki. Itt jelent meg 1541-ben Sylvester Újtestamentuma is.

Sylvester 1534-től kezdve tíz esztendő telt az Újszigeten (Sárvárt). Nagytudású ember volt. 1544-ben a bécsi egyetem tanára. Az egyetemen a héber nyelvet adja elő. Jól tud görögül, latinul, németül, csehül is. De mindennekfölött szereti s ápolja anyanyelvét. Voltaképen ő az első nyelvművelőnk. Újtestamentumában ezt mondja: „Az szólásnak módját is minden

¹ Annál változatosabb — WENZEL okmánytára szerint — a Thurzók maguk írt névalakja. 1495: Hans *Turso* (4. okl.) | 1497: Johannes *Turzo*, Jorg *Turzo* (8. okl.) | 1535: Christoph *Thurzo*, Fronuck *Dorseu* (Veronika *Thurzó*; .2. okl.) | 1525: Jacob *Turso* (29. okl.). A *Fugger*-család Augsburgban őrzött kéziratok krónikája *Thurzy*-t ír.

² KÁROLYI—SZALAI, Nádasdy Tamás nádor családi levelezése (48). Nádasdy Tamás írja feleségének, Kanizsai Orsikának: „Im neked küldöm az vendégek neveket, kiket el akarok az menyegzőbe hívatnom“. A zászlósurak jegyzékében olvassuk többek között: *Fukarok*, *Ugnóth* (így írja az Ungnad zu Weissenfels grófi család nevét). Az „alább renden levők“ között pedig a következő neveket találjuk: Jurisich, Krusith, Pálffy, Czobor, Mágócsy.

³ Nagyszombat országgyűlési követeinek 1567. évi jelentéséből: „... és az *Fukarok* dolgában való leveleket hozza föl . . .“ (RMNy. III/2, 59).

nyelvben jól meg kell érteni és akképpen kell szólni, mint minden nyelvnek szólása vagyon. Mindezekről vedd ez példákat: Az római nyelvnek szokása az, hogy így szóljon: köszöntelek titeket. Az mienknek ez: köszönök tinektek...“ Fordításában mégis sok az idegenszerűség. Ennek magyarázatát abban leljük, hogy Sylvester feladatát mindenekelőtt a görög és a latin szöveg szabatos átültetésében látta. Megbízható bibliát akart hívei kezébe adni. S mert eléggé töretlen utakon járt, egészséges nyelvi ösztöne bizony nem egyszer kárt vallott.

Az Újtestamentum egyik jellegzetes kifejezése a *publikánus*. A különböző korokban különféleképen fordították, de abban megegyezett valamennyi fordító: következetesen ragaszkodott ahhoz a kifejezéshez, amelyet a *publikánus* egyértékeseként alkotott.

Legrégibb adatunk a MünchK.-ből (1466.) való. Itt *jeles bűnös* és *jelenvaló bűnös* a latin szó egyértékese. A GuaryK.-ben (XVI. sz. el.) a *néminemű jeles bűnös ember* kifejezést találjuk. A JordK. (1516—1519.) a *nyilvánvaló bűnös* kifejezést használja, de egyszer a *vámos Máté*, egyszer a *vámosok és nyilvánvaló bűnösök* kifejezést is. Pesti Gábor Újtestamentumában (1536.) szintén a *nyilvánvaló bűnös* kifejezést használja (Máté 9. 10.: „Sok bűnösök, mind nyilvánvalók, mind egyebek“).

A *fukar* legrégibb előfordulási helye Sylvester 1541-i Újtestamentuma. Sylvester a *fukar* szót a *publicanus* egyértékésént használja. Mindenütt *fukar*-t mond *publikánus* helyett, és csak a *publikánus* helyett használja szavunkat. Annyira következetes nála szavunk használata, hogy egyetlen-egy kivételre nem akadunk. Tizenkilenc helyen fordul elő a *fukar* szó.

A biblia nemcsak azoknak szólt, akik olvasni tudtak. Szólt a szószerzők, az igehirdetők révén a nép tömegeinek. Ezért idegen szó alig akad Sylvester fordításában. A nélkülözhetetlen idegen eredetű kifejezéseket, valamint a sajátos bibliai fogalmakat (*angyal*, *bölcsek*, *diák*, *egyház*, *eretnek* stb.) megmagyarázza „Az nehéz igéknek magyarságáról“ szóló fejezetben. A *fukar* szót azonban itt nem találjuk. Idegen szó magyarázat nélkül nem kerülhetett a bibliába. Ebből azt kell következtetnünk, hogy a szó a biblia megjelenésekor, 1541-ben, közismert volt, el volt terjedve a nép nyelvében. A Fuggerek a XV. század végén jöttek be az országba, a zavarok 1524-ben támadtak, az első hányabérleti szerződést pedig 15.6-ban kötötték a királyi kincstárral. Lehetséges-e vajjon, hogy nevük köznévvé válva oly hamar átment a köznyelvbe, hogy 1541-ben bekerülhetett — magyarázat nélkül! — a bibliába? Ezt a kérdést tartjuk döntőnek a *fukar* eredetének elbírálásában! Mert, ha igaztalanok is voltak a Fuggerek ellen emelt vádak, nevüknek pejorativ jelentésű köznévként való használata hamar elterjedhetett az udvar és a főnemesség körében. De semmiképen sem kerülhetett bele ilyen hirtelenséggel a népnek szánt bibliába. Ehhez a biblia megjelenését megelőző idő túlságosan rövid.

Akárcsak SYLVESTER, HELTAI is külön összefoglalásban ismereti az idegen kifejezések értelmét (Új Testamentum. 1562.). Itt a *publikánus*-ról az alábbi olvashatjuk: „Publicanus. Észt Silvester János *fukarnac* magyarázta: De minékánc nem tetzie,

Mert a *fukaroc* kereskedő népec, ieles áros emberek, és iámbor tífzettefféges nemzetec német orfzágban, Minec magyaráfzta vóna Silvester János a publicanust, minec előtte nem támattac a *fukaroc*? Mert nem igen fok ideie añac, hogy támadánac. Mi a publicanust fatzoltattónac magyaráfztuc: Mert olyanoc vóltanac, kie a Romaiaktól a rouáft, a vámokat, a harminzadokat fommán meg vóttéc, Annac vtánna kemény fatzoltattáffal nyomorgattác a kóz népet, hogy az fommát három képpen meg vehetnéc.“ — HELTAI, voltaképen szavunk első magyarázója, elsőnek vallja azt is, hogy az — úgy látszik — Erdélyben ismeretlen *fukar* a *Fugger* névből származik. Hogy honnan ered ez a véleménye, nem mondja; amit mond, az meg tökéletes ellentéte a többi *Fugger* > *fukar* származtató megokolásának. Mert HELTAI, bár ő is protestáns, Lutherrel ellentétben jámbor, tisztességes, jeles nemzetségnek tartja a *Fugger*-eket. Ezért veti el a *fukar*-t, és a *satzoltató*-t választja a népet nyomorgató vámbérlők, a *publikánus*-ok, jelölésére.

Arra a döntő kérdésre tehát, hogy belekerülhetett-e a *Fugger*-ek neve 1541-ben köznévként a bibliába, határozott nem-mel felelünk!

A Sylvester utáni kor bibliafordítói nem vették át valamennyien szavunkat. Heltai: Újtest. (1562.) a *vámos*, *nyilvánvaló bűnös*, *sarcollató* kifejezéseket használja. Melius: Az két Sámuel (1565.) pedig a *kereskedő fukarok* kifejezést, ámde a mai bibliafordítás *árús emberek* kifejezése helyett; Szent János jelenéséről szóló könyvében (1566) a *földi fukarságról*, *álnokság vagyon* a *fukarságban*, a *telheletlen fukarságról*, a *pápisákról*, *kalmárokról*, *fukarokról* beszél. Félegyházi: Újtest. (1586.) mindenütt a *fukar* kifejezéssel él. Káli: Biblia (1590.) fölváltva a *fukar* és a *publikánus* kifejezést használja. (Máté 9. 9. versnél megmagyarázza a *publikánus* szó jelentését: „... mint mostan az török kőzt az Emingec“, de nem tartja szükségesnek, hogy a *fukar* szóhoz fűzzön magyarázatot.) Káldi (1626.) csak a *publikánus* szót használja. Komáromi Csipkés György (1685.) és Misztótfalusi Kis Miklós (1687.) vegyesen *fukar*-t és *publikánus*-t ír. Hogy mennyire ragaszkodnak a biblia fordítói és kiadói a megszokott kifejezésekhez, annak az is bizonyossága, hogy az 1805-ben, Trattner kiadásában megjelent biblia a *fukar* kifejezést használja, holott ekkor már szavunknak a köznyelvben nem *publikánus* volt a jelentése.

A mai bibliafordításokban *vámszedő* a *publikánus* egyértékese. A *vám* szót már egy 1270-i oklevélben megtaláljuk: „... quod vulgo dicitur *vám z o h*“ (OkI Sz.), a *sedő* szót meg a kódexekben: Bécsi K.: „a d o *zedő*“. Miért használnak XV—XVI. századi bibliafordítóink *vámszedő* helyett más kifejezéseket a *publikánus* egyértékesekeként? Nyilván azért, mert a *vámszedő* jelentése ebben a korban nem volt azonos az evangéliumi *publikánus*-ának jelentésével.

Előfordul még a *fukar* szó Comeniusnál és Miskolczinál. Comeniusnál (Jan. 386, 1673-ból) ezt a magyarázatot találjuk: „Akinek házhelyek és ahhoz tartozó szántóföldek, rétek árendálatnak, *fukar* (közös árendás)...“ Itt tehát jelentésbővülést találunk a biblia *fukar*-jával szemben. Miskolczi (Vadk. Elöl-

járó besz. 3. l. és 180. l., 1702-ből) így ír: „Mert a rest *fukar* ember nem akarván a serényen való dolgozást, az Istennek ime a terhes szentenciájából megtanulni“. Továbbá: „Ama közmondás szerint: a paráznának házában szegénység vagy, melytől indíttatván az ilyen *fukarok* lopásra s tolvajkodásra adják magokat. Minekokáért a farkasok az illeténekek ábrázoló képei lehetnek.“ Miskolczi szóhasználatának szabatos jelentését nem tudjuk megállapítani.

8. A *fukar* szó első szótározására a XVI. század első feléből való Gyöngyösi Szótártörödékekben bukkanunk. Itt 3637. szám alatt ez van: „Campsores: trapezite mensarij, pecumiarum campsores: Asztalon olvasó; pénzváltó; *fukar*.“ CALEPINUSnál, 1585. már a jelentések sorát látjuk: „dardanarii: Szatols, *fukar* | frumentarius mercator: *Fukar*, gabona arulo | manceps: Vevő, arros, *fukar* | propola: Kereskedő, *fukar*, *kufar* | publicanus: *fukar* | sector: El vago, metfző. *Fukar*, nieresegre az ki kotia-vetien marhat vezo.“ MA., PP. 1708., PPB. 1767. 'publicanus', ADÁMI 1763. 'Wucherer, Aufkäufer' jelentéssel adja szavunkat. SzD.-nál, 1792. a szó jelentése 'arendáló, bérlő, vkitől vámot s egyéb holmi jövedelmet áron megvevő'.

A szó mai értelemben vett jelentését először MÁRTONnál 1800. találjuk. MÁRTON a *fukar*, *zsugori*, *fösvény* szót 'Geizha's, Knauser' jelentéssel fordítja.

9. Vizsgálódásaink eredménye ebbe foglalható össze:

A) A történeti adatok nem igazolják a szó származtatásának eddigi alapját, azt a föltevést, hogy a Fuggerek az ország zsírját szívó, zsaroló uszorások voltak.

B) A Fuggereknek sem pénzverési joguk, sem vámbérleteik nem voltak. Bankári és kereskedelmi tevékenységük pedig az udvarra, a főnemességre és a főpapságra szorítkozott.

C) Ezek a körök aligha ismerhették a *fukar* közszó 'publikanus' jelentését. Ha ismerik, bizonyára kerülük a Fuggereknek kiadott oklevelekben a *Fuccaris*, *Fwkar*, *Fukar* írásmódot. Pedig ezt az írásmódot találjuk többek között II. Lajos király adósságlevelében és bányaszerződésében valamint János király szabadságlevelében.

D) A mondottakból következik, hogy főúri körökből nem kerülhetett a szó a nép nyelvébe. Ha pedig a nép nyelvében keletkezett a *Fugger* > *fukar* átvétel, ennek a bányavidéken kellett volna létrejönnie, vagyis első sorban a német nyelvű bányászok között. Jóllehet erre is nehéz volna magyarázatot találni, mert a közös bányák üzemét a Thurzók egymagukban vezették. A szó azonban a Dunántúl jelent meg először.¹ A bányavidékre a XVI. században el sem került.

E) Hogy a szó 1541-ben bekerülhessen a bibliába, élnie kellett a köznyelvben. Ámde a Fuggerek csak a XV. század végén jöttek az országba, 1524-ben indultak meg ellenük a támadások. Sylvester bibliájának megjelenéseig tehát oly rövid idő telt el,

¹ MELICH a Gyöngyösi Szótártörödékekhez írt bevezetésében (XXXIV. l.) azt mondja, hogy a szótár — itt találjuk először szótározva a *fukar* szót — a Dunántúl keletkezett.

hogy az alatt a *Fugger* > *fukar* származás semmiképpen sem mehetett volna át a nép használatába. A *fukar* köznévnél tehát meg kellett már akkor lennie nyelvünkben, amikor a Fuggerek az országba bejöttek.

F) Ezek szerint a *Fugger* családnév és a *fukar* közszó között csak véletlen egyezés áll fenn.

10. Honnan ered tehát a *fukar* szó? Erre a kérdésre nem tudok választ adni.

A XVI. század végén már meg kellett lennie nyelvünkben. Talán tájszó volt. s Sylvester bibliája terjesztette el használatát. Mert a szó használata a XVI. században még nem volt általános.

Lehetségesnek tartom, hogy a *fukar* a *kufar* hangátvetéses alakja.

LUMTZER—MELICH szerint a *kufár* szó a XV. század elején jelenik meg nyelvünkben. A középfelnémet *koufer* átvétele. MURMFLIUSNÁL, első szótározása helyén, a szó jelentése 'propola'. SZIEKSZAI FABRICIUSNÁL szintén 'propola' a *kufar* jelentése. CALEPINUSNÁL több adatot találunk: „caupo: *Kufar* | macellarius: Eledel arulo *kufar* | tabernarius: *Kufar*. szatots | propola: Kereskedő, *fukar*, *kufar*.” Vajjon CALEPINUSNÁL nem hangátvetést jelent-e a *propola* szónál a *fukar*, *kufar*? Éppen CALEPINUSNÁL elég sok hangátvetéses alakra akadunk: *tekintet* ~ *teknitet*, *pipacs* ~ *papics* stb. A *kufar* szó hangjainak sorrendje elég szokatlan a magyarnak s érthetővé tenné a hangátvetést.

Figyelmet érdemel a következő is: A 'kereskedő' fogalmát kifejező szavak közül csak az *áros* meg a *kereskedő* nem német eredetű. A többi mind németből való átvétel: *ka'már* < kfn. *kramaere* | *komplár* 'propola' (NémGl., Bécsi K) < kfn. *kumpf* | *tőzsér* < kfn. *tiuscher* Mindennek a németből való átvételnek kisebb-nagyobb mértékben pejorativ jelentésárnyalata van. Az *áros* és a *kereskedő* szónak azonban nincs pejorativ jelentése.

Az OklSz. kérdőjellel látja el az 1566-ból való *Fwkar zekér* címszavát. A Nádasdy család levéltárában (Olt. B. 1559) Kani-za várának 1566-ban fölvelt inventáriumában találjuk a következő bejegyzéseket: „Az delSő bastyaban *fukar zeker*hez walo kerekék“ (25. levél) | „*fukar zeker* derekák“ (9. levél) | „egy wasat kochy zerzamawal“ (1. levél). „Az Algyw zerzamoknak zamay“ cím alatt olvassuk: „*fukar zeker*hez walo lanzos zegh“ (23. levél).

A kérdőjel megokolt, ha a *fukar zekér*-től a *publikánus*-hoz keresünk utat. Ámde más megoldási lehetőségekre kell gondolnunk.

A Velencébe menő rezet részben Bécsen, részben Budán át szállították. Az utóbbinak útja a Dunántúl érintésével vitt Triesztbe és Zenggebe, innen Velencébe. Föltehetnők, hogy a rézszállító szekereket a Fuggerek után nevezték el *fukar zekér*-nek, ha nem tudnók, hogy a közös bányüzemet a Thurzók vezették, s hogy a Budán át szállított rezet — a réz értékesítése megosztva történt — a Thurzók adták el Velencében (WENZEL, Fugg. 39).

Több a valószínűsége annak, hogy a *kufar* szóból lett hangátvétéssel *fukar*, s hogy a *kufar* 'kereskedő' jelentése után nevezték el a kereskedők szekerét *fukar-szekér*-nek. Ebben az esetben a *fukar* 'publicanus' jelentése már jelentésbővülés eredménye volna.

Ehhez a föltevéshez támaszt találunk DOMANOVSKY SÁNDOR „Mázsaszekér” című dolgozatában (Fejérpataky-Emlékkönyv). Megtudjuk DOMANOVSKYTÓL, hogy a XV. században annyira használt *mázsaszekér* fogalma a XVI. században már csak átiratokban élt. Ebben az időben már másfajta szekereket használtak: a század elején *vasszekér*, *társzekér* és más elnevezéseket találunk. Lehetséges, hogy az új szekérfajták egyike, az, amelyikkel a kereskedők bonyolították le szállításaikat, a *fukar-szekér* elnevezést kapta.

Mindez persze föltevés. Teljes fényt csak újabb adatok vethetnek a kérdésre. Egyelőre be kell érniünk annak a megállapításával, hogy *fukar* szavunk nem a *Fugger* családnévből származik.

LOVÁNYI GYULA.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Hangérték nélküli y és i (j) betű régi helyesírásunkban. Ismeretes régi helyesírásunkban a *h* betűnek külön hangérték nélkül való használata, amelyet régi eredetű családneveink máig is megőriztek mint például: *Balogh*, *Horváth*, *Tóth*, *Vargha* stb. Nem emlékszem azonban, hogy az *y* és *i* betűknek ilyen hangérték nélküli régi használatmódjára valaki rámutatott volna. Pedig különösen az *y* betűt igen sűrűn találhatjuk hangérték nélkül való, főlösleges használattal, mintegy töltelékként régieb nyelvemlékeinkben.

Íme néhány adat:

A) Hangérték nélküli *y*: *vigy* arczaual (JókK. 3) a. m. *víg*; *kyenueszefekuel* (uo. 4) olv. *kényvezésekvel* a. m. *könnyezésekkel*; azon bezedeket *veternegygy* gyakorlatoft mondyauala (uo.) a. m. *veternyéig*; *ely amulas* (NémGl. 17) a. m. *elámulás*; *wesztegygetwen* (uo. 56) a. m. *vesztegetvén*; *meg gyeryedeth* (uo. 57) a. m. *meggerjedett*; *megyoluadok wala* (uo. 81); *megyodatlan* (uo. 95) a. m. *megoldatlan*; *megyheruad* (uo. 121); *nyegy* (uo. 136) a. m. *nyög* vagyis *nyög*; *megymaragyatok* (uo. 292); ragado ferteze *borsagn* (uo. 299) e. h. *korsagy* a. m. ragadó fertőző *kórság*; *megy twnywl* (uo. 313) a. m. *meztunyul*; *megyfaagy* (uo. 336) a. m. *megfagy*; *bezedenkety* (uo. 373) olv. *beszédünket* a. m. *beszédünket*; nagy *dicherette*[1] Akoron *walaly* (GyöngyK. 4) olv. *valál*; Nemeth orzagoth mykorth *kewanyad* (uo.) olv. *kévánád*; theged *kewanya che praga* (uo.) olv. *kévána*; ha zalma es pozdorya [az emberi cselekedet] haat *meg eegy* es femyea leezen (ÉrdyK. 540) a. m. *megég*; egy 1529-i levélben a *meg* igekező egyetlen esetet (*tharcija meg*) kivéve mindig *megj* alakkal van írva: *megj ertenyik* a. m. *megérteniük*; *megj mjelyik* a. m. *megművelik*; *mjelyje meg* a. m. *művelje meg*; *megj kijwanija* (és még 8 igében, l. MNy. XXXVII, 276—7), hogy azonban az *y* itt is

csak henye betű, bizonyítja ugyanebben a levélben a *kenjgy* olv. *kenig* a. m. *pedig* kötőszó írása, amely a levél vége felé *kenjg* alakban fordul elő; *elj atham* (1530-i levélben, MNy. XXVII, 73) a. m. *eladtam*; *elj wezthem* (uo.) a. m. *elvestém*; *ez utthalj* a. m. *ezúttal*; *bijzonija'ij* a. m. *bizonyyal* (három ízben is); *hazawalj* a. m. *házával*; *zolgajmalj* a. m. *szolgáimmal*; *arwokalij* a. m. *áruókkal*; csak *azonj* imagiak Isteneketh a. m. *azon*, ma: *azért*; *mijwelj* csak engiemeth wezthethne *elj* a. m. *mivel* ... *el*; *awalj* a. m. *al/v/val*; *zalmawalj* a. m. *szalmával*; *ssoholj* olv. *sohol* a. m. *sehol*; *elj fwthothak*; *therekelj* olv. *téréssel* a. m. *törökkel*; *algyjwkath* olv. *ágyúkat* a. m. *ágyúkat*; *eljg* wagon a. m. *elég*; *eljegh* (ua.); *lewelj* a. m. *levél*; valamennyi adat ugyanazon levélben (i. h. 73—4); a *meg* igekötő a Thewrewk-kódexben KÖNNYE NÁNDOR megállapítása szerint 52-szer *megy*, 3-szor *meghy* alakban fordul ugyan elő (l. Nyr. VI, 109), a föntebbi adatok figyelembe vétele után azonban nem valószínű a megállapítónak az a föltevése, hogy a szót a régiék *mëgy* nek ejtették volna, már azért sem, mert ilyen hangérték nélküli *y* előfordul a mondott kódexnek más szavában is, úgymint: „*elegy* tetelt” a. m. *elégtételt* (KÖNNYE maga idézi uo.) és „*haxcz* [a. m. *hajtsd*] en hozyam a te *kegyesy* zent feyedet” (a kódex 122. lapján) a. m. *kegyes*; egy 1540-ből keltezett, de valószínűleg 1549-ből való levélben ilyeneket találunk: *megy ertettem*; *kyltel jeth* (a. m. *kitől jött*) az *haborwsagy*; *megy twd*; az egyiketh *bassahozy* kwlttem a. m. *basához küldtem*; *mongya megy*; *jol megy* probald es *megy* lasd; nekem laystromban irtak *megy* (LevTár I, 11); egy 1555-i levélben: *felyeth* se mielték anyath (uo. 174) a. m. *felét* se mielték annyiat; *megh kellet wolyna haljnya* [így!] (uo.). — A legsűrűbben előforduló *megy* írásmódra (*meg* helyett) még két megjegyzést kell tennem. Egyik, hogy ezt az alakot *megy* ejtésűnek azért sem tarthatjuk, mert a *y > gy* hangváltozás nyelvünkben annyira szórványos, hogy a XV—XVI. században való előfordulása szerintem egészen valószínűtlen (vö. DEME L. cikkét MNy. XXXVII, 260). Másik megjegyzésem, hogy a régi *megy* írásmódban nézetem szerint olyan *mëgi* ejtésű közvető alakot sem láthatunk, amely a Halotti Beszéd *mige* alakjától a mai véghangja-kopott *mëg*-hez vezethetett volna.

B) Hangérték nélküli *i* (*j*): *egiez* (3-szor) a. m. *egész* (ugyanabban az 1520-i levélben, amelyből a fölösleges *y*-okat idéztem: MNy. XXVII, 73); *zegieni* (uo.) a. m. *szegény*; *mastanssagialj* (uo.) olv. *mastansággal*; *engiemeth* (uo.) a. m. *engemet*; *njaljab* (uo. 74) a. m. *nyaláb*; *kwwethssegieith* (uo.) a. m. *követséget*; *egiez* (uo.) a. m. *egész*; *elegieith* (uo.) a. m. *eleget*. Minthogy a *j* betű nem egyéb, mint az *i*-nek változata, nem föltűnő, hogy ez is előfordul olykor hangérték nélkül: barmokis holtak *woljna*; *megh kellet wolyna haljnya*; barom halal leth *woljna* (LevT. I, 174, az előbbi szakaszban idézett 1555-i levélben).

ZOLNAI GYULA.

A magyar-mongol nyelvhasználat történetéhez. „Mongolos jövevényszavaink kérdése” című dolgozatomban (NyK XLIX, 190—3) röviden érintettem a magyar-mongol nyelvhasználat

újabb irodalmát; a régebbi egybevetéseket GOMBOCZ ZOLTÁN sorolta fel a BTLw. bevezető fejezetében. Ehhez az ismert anyaghoz pótlásul megemlíthetünk még egy, eddig figyelembe nem vett adatot.

A „Gróf Széchenyi Béla keletázsiai útjának tudományos eredményei“ című négykötetes mű (a negyedik, térképeket tartalmazó mappa-kötet igen ritka) hetedik szakaszában „Hason-eredetű és jelentőségű szavak a magyar és mongol nyelvben“ címen (III [1897.], 362—4) egy 117 tételből álló kis összehasonlító szójegyzéket találunk. Közvetlenül utána (364—5) következik egy másik, rövidebb szójegyzék, amely a magyar és a „tatár nyelvek“ hasonlóságait veszi számba. A hasonlított tatár nyelvek Yarkand, Kirgiz, Sárikul, Vákán, Kalmák néven szerepelnek; az első kettő e nyelvek közül valóban „tatár“, illetőleg török, a „Sárikul“ és a „Vákán“ iráni, a „Kalmák“ vagy kalmük meg mongol.

A szójegyzékeket tartalmazó fejezetben semmi kísérő vagy magyarázó szöveg nincs, az előszóban (I. köt. X. l.) azonban GRÓF SZÉCHENYI BÉLA azt mondja, hogy e szavakat részben Pekingben gyűjtötte az ottani mongoloktól, részben a sziningfui kormányzó mongol tolmácsaitól, továbbá az altini, kumbumi és tun-kurri kolostorokban a lámáktól. Figyelmen kívül hagyva most a magyar-mongol nyelvhasznítás nem nagy tudományos eredményt ígérő szempontját, maguk a fentebb említett helyekről származó mongol szavak sokat érnének. Ezen az sem változtatna, hogy különben nem sokat tudunk GRÓF SZÉCHENYI BÉLA egyébírányú mongolisztikai érdeklődéséről, mert hiszen Északnyugat-Kína mongol és török nyelveiből való szójegyzékeink nagyrészt nem-nyelvész utazók pontatlan, olykor téves feljegyzéseiben is jól használhatók. De maga SZÉCHENYI GRÓF is bizonyosságot tett arról, hogy ezen a téren hasznos, forrásértékű munkát tudott végezni: az úgynevezett modern tangut nyelvből gyűjtött szójegyzéke bővebb, értékesebb, mint pl. PRZSEVALSZRIÉ.

A mongol-magyar szóhasznítás épenúgy, mint az ott idézett mongol szavak, úgy látszik, mégsem tekinthetők SZÉCHENYI GRÓF eredeti feljegyzéseinek alapuló egyéni munkának.

Mint ismeretes, a SZÉCHENYI expedíció tagjai közé tartozott BÁLINT GÁBOR is, a „Párhuzam a magyar és a mongol nyelv terén“ című művecske szerzője. Igaz ugyan, hogy BÁLINT össze-különbözött az expedíció vezetőjével és még Sanghaiból visszafordult, mielőtt Kína belsejébe elindultak volna, de a végzett munkálatokról beszámoló szerzők közt évek múlva megint ott találjuk őt is szerencsétlen dravida-magyar nyelvhasznításával. BÁLINT GÁBORnak nyilván megmutatta mongol gyűjtését SZÉCHENYI, az meg túlzott buzgalmában belejavított, s kibővítette a bizonyára szerény terjedelmű anyagot. E buzgó tevékenység eredménye mindenesetre az lett, hogy az eredeti gyűjtés jóformán teljesen eltűnt, helyét valami redivivus „Párhuzam“ foglalta el, amelyben jóformán csak a sajtóhibák újak.

Valószínűleg SZÉCHENYI gyűjtéséből származik az *arpa*—*arbai* mellett zárójelbe tett *arabai* alak (vö. az O szójegyzék kalmük *arava*-ját). Ilyen lehet még: *járni*—*júbó*, *jábu*, *ólni*—*alan*, *húsz*—*huori*, *alacsony*—*ologhosi*. Jellegzetesen BÁLINT GÁBOR-

féle, északmongóliai adatok: *bátya* — *badzu*, *tócsa* — *tacza*, *zokog* — *dzogosz*, *irha* — *aruhan* stb. Félreismerhetetlenül elárulják az idegen, pontatlanul felhasznált forrást: *kés* — *khito* (BÁLINTnál *khito* 'vágni'), *kucsma* — *khussi* (B. *kucsi* - 'beföd', a *kussi ss-e* sajtóhiba), *kígyó* — *ghulgho* (B. *ghulgho* - 'csúszni'), *üng*, *ümög* — *ümösz* (B. *ümösz* - 'felvesz, felölt'), *hang* — *khangira* (B. *khangira* - 'hangzani'), stb. SZÉCHENYI szótárának szükszavúsága nemcsak az érthetőség rovására megy, hanem még attól a kevés valószínűségtől is megfosztja a magyar-mongol egyeztetéseket, amely BÁLINT pontosabb adatai alapján legalább elvben fennállott.

SZÉCHENYI GRÓF magyar-mongol szóegyeztetései tehát elválaszthatatlanok a kérdés történetében BÁLINT GÁBOR „Párhuzam”-ától. Ami még nagyobb baj, eredeti mongol szöfeljegyzései használhatatlanok BÁLINT nagytömegű idegen anyagának a belekeverése miatt.

LIGETI LAJOS.

Az *-i* melléknévképzőhöz. Többször volt szó folyóiratunkban arról, hogy nemcsak *-a*-ba végződő, tehát mélyhangú főnevek *-i* képzős melléknévi alakja képződhetik *-a* nélkül (vö. *Bátka: Bátky*, *Kaza: Kazy*, *Nyíregyháza: nyíregyházi* stb.), hanem az *-e*-be végződő magashangúak is alakulhatnak *-e* nélkül. Az *-e*-be végződőkre azonban nem sok példánk van. Ezeket ismerem: *Berzevice: Berzeviczy*, *Derecske: a derecski* határ, *Édve: Edvi*, *Récsé: Récsy* (l. MNy. XIV, 145, XVII, 215 stb.). A magashangúakat akarom egy példával megszerezni, ez a példa a *Verőtzi* családnev. MÁRTON JÓZSEF „Lexicon trilingve latino-hungarico-germanicum” című (Viennae, 1818.) műve végén közli előfizetőinek névsorát: „A' Lexiconok kiadását segítő Magyar Hazafiak Nevei”-t. A 33. lapon közli, hogy Zilahról előfizetett a többek közt „Tek. *Verőtzi Sándor Úr*” is. Kétségtelen, hogy *Verőtzi Sándor* neve *Verőce* helynévből való.

Az *-icki* képzőhöz. LACZKÓ GÉZA „Játszi szóképzés” című szép tanulmányában (NyF. XLIX.) a „szláv vagy szlávok képzők” között *-ovszki* és *-cki* képzőkről is szól, s helyesen állapítja meg, hogy ezek a képzők az *Orlovszki*, *Petrovszki*, *Borsicki*-féle szláv eredetű családnevekből vonódtak el, s gúnyból, tréfából sokszor magyar szavakhoz is hozzáteszik őket. Összegyűjtött példái ezek: *Báró Tudóvszki: tudó* | *Csunyácki: csunya* | *Garancki: gar*, *garra*! | *Lábicki: láb* | *Pöndöröcky Pöcki Pál: pöndörít?* | *Turócki: mert tūrót lopott.* — Ezeket a példákat egy ezeknél jóval régibbel tudom megszerezni. SIMAI KRISTÓF „Vég tagokra szedetett szó-tár ában” (Buda, 1809.) I, 53 azt olvasom: „*Boritzki: Calicum remex*”. A *Calicum remex* pontosan a. m. 'a poharak, kelyhek evezőlegénye, matróza', a középkori latíában azonban a. m. *boriszák*. MA.³ m.-l. részében (s innen PP. kiadásának minden m.-l. részében) ez van: „*Boriszác*, Vinipotor, Merobibus, Pr. Calicum remiges” (Pr. = Proverbium). Úgy látom, SIMAI KRISTÓF *Boritzki* = *boricki* szavát egyetlen szótárunk sem vette át.

MELICH JÁNOS.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Szent Korona. A gyöngyösi református egyházközség gazdag levéltári anyagának kiadási munkálataival foglalkozva, többször megállított bennünket a *Szent Korona* kifejezésnek egy igen érdekes és felőlő használata. Szecei Péterné Örzsébet asszony 1656 táján kelt végrendeletében azt olvassuk, hogy az eklézsiának 12 tallért, Szántai Mátyás prédikátornak 1 tallért, a mesternek $\frac{1}{2}$ tallért, a *Szent Korona* számára 1 tallért, a deákoknak $\frac{1}{2}$ tallért hagy. Kozári Péter gazdag gyöngyösi nemes 1650. január 15-én saját kezével írt végakaratóban a református egyháznak 50 tallért, a *Szent Korona* számára 10 tallért, a prédikátornak 3, a mesternek 2 tallért rendel. Még érdekesebb Szecei András pásztoi református lelkipásztornak 1662. május 19-éről származó testamentuma, amelyben a *Szent Korona* számára egy „Kereszt szeginek tar haza” című könyvet hagyományoz. A halálkó lelkész végakaratójának lejegyzője persze nem járatos a korabeli teológiai irodalomban, így a könyv címét félreérti. Keresszegi Hermán István tiszántúli református püspök „Keresztyeni hitnek agazatairol valo praedicationknak tar-haza” (Várad, 1640.) című munkájáról van szó (vö.: RMK. I, 708. sz.; Bod. Historia Hungarorum Ecclesiastica II, 276; SZINNYEI, MŰ. VI, 68—70).

Ezek után jogos kíváncsisággal kérdezhethetjük, mit ért a kor magyarja *Szent Koroná*-n, hogy számára (mindig egyházi rendeltetésű hagyományok szomszédtságában!) pénzt, sőt teológiai könyvet testál. Az világos, hogy nem lehet szó a *Szent Koroná*-nak Werbőczy körvonalazta közjogi értelmezéséről, hiszen a koronára való hagyakozás a magyar magánjogban merőben ismeretlen fogalom.

A megfejtést színtén egykorú okmány hozza. Egy közösen birtokolt malom XVI—XVII. századi történetének megvilágítása céljából elkértük a szomszédos jászberényi református egyházközség néhány XVII. századi oklevelét. Egy közülök a dunamelléki (pataji) egyházkerület partialis synodusának 1647. március 31-én Szalkszentmártonban kelt végzése, amely Görghely Szabó Dömötör hátrahagyott vagyonát egyenlő arányban osztja meg a jászberényi református egyház és Gyöngyösi Szabó Miklós között. Ezen egykorú kéz feljegyzésében a következő sor olvasható: „Az Szent Korona előtt végeztetett dolog Demeter dejak testamentomarol.” *Szent Koroná*-nak tehát a zsinati atyák összegét nevezik a XVII. században. Így azután érthető, hogy kegyes lelkek kisebb-nagyobb összegeket, könyveket hagyományoznak számukra.

A szemlélet alapja is világos. A tanácskozó asztal (a „tábla”) körül ülő atyák körét nevezik *Corona sacrá*-nak, magyarul „szent koroná”-nak. A magyar *korona* szóban itt az eredeti latin 'koszorú' értelem lappang. A synodus magát, természetesen, nem nevezi *Corona sacrá*-nak, e megjelölést hivatalos kiadványaiban nem használja. Afféle megtisztelő népies kifejezés ez, mint a sátoros ünnepek alkalmával a kollégiumból szent szolgálatra kiküldött fiatal lelkész-jelöltek *legatus*, magyar *követ* elnevezése.

(A kálvinista nép még ma is szeltében szólongatja *követ úr*-nak ezeket a fiatal teológusokat.)

Egészen valószerű, hogy a református egyház és a magyar művelődés múltjának kutatói nem egy adatot tudnak még szolgáltatói a *Szent Korona* kifejezés ez érdekes használatához.

BÁN IMRE.

Turuncs. A címül írt szóra a következő mondatot idézi a NySz.: „Őszel sok gyümölcsel, citrommal, turunchal ajándékosz szépen.“ (Zrinyi I, 48.) Az itt előforduló *turunch* adat jelentése a NySz. szerzői szerint 'malum aurantium; pomeranze?'

Ezt a ritka szót szótárakban, lényelvi gyűjteményekben hiába keressük. Úgy látszik, ma már teljesen kiment a használatból, pedig az idézett adat tanúsága szerint annak idején közismert szó lehetett.

Ha nem tévedek, etimológiai magyarázatával eddig senki sem foglalkozott. Kétségtelen azonban, hogy a magyar szókinés oszmánli török jövevényei közül való. Erre mutat a következő oszmánli adat: *turunč* 'orange amère, fruit du bigaradier, citrus vulgaris' (BARBIER DE MEYER I, 462); 'The bitter orange, citrus vulgaris or bigaradia' (REDHOUSE 538). — Az oszmánli szó átment több balkáni nyelvbe: bolgár *turunka* 'Citrus Aurantium' (GEROV V, 383) | szerb-horvát *turundža* 'Pomeranze, citrus aurantia Linn. malum aurantium' (IVEKOVIĆ—BROZ, Rječnik II, 606) | oláh *turungiu* 'orange-farben' (TIKTIN, RDWb. III, 1668). — Mint arab átvétel román nyelvterületen is használatos. Erre nézve vö. W. MEYER-LÜBKE, REtWb.³ 9011a.

A magyar *turuncs* szó hangalakja miatt nem lehet délszláv. Így a gyérszámú közvetlenül kölcsönzött oszmánli eredetű szavak számát szaporítja.

Torsia. CALEPINUSnál előfordul a következő latin-magyar szópár: „defrutum — Főzéssel el apat bor, torsia“¹. E szópár magyar részében előforduló *torsia* szóhoz a kiadók a következő megjegyzést fűzték: „Hogy a *torsia* (= torzsa) szó hogy került ide, nem tudtuk kideríteni. Talán a *frutex* (kóró) szóval valahogy kapcsolatba hozta Cal. magyarítója a *defrutumot*.“ Az új CALEPINUS-kiadásról írt bírálatában SIMONYI ZSIGMOND e megjegyzést kifogásolja. Szerinte „nem lehet szó ilyen félreértésről, mert meg egyszer előfordul a szó ugyanilyen kapcsolatban: „sapa Főlt bor torsia“ (Nyr. XLII, 322). — A magyar szőlőműveléssel kapcsolatos szavakat tárgyaló értekezésében GOMBOCZ ZOLTÁN is foglalkozott a *torsia* szóval (MNy. II, 195). GOMBOCZ szerint: „*Torsia* (?) ismeretlen eredetű szó.“

A GOMBOCZtól alkalmazott kérdőjel ellenére is, úgy látszik, igaza van SIMONYI-nak abban, hogy a kérdéses *torsia* szó hiteles és megbízható adat.

Ez az ismeretlen eredetű szó szerintem délszláv kölcsönzés. Forrása a szerb-horvát *türšija* 'Aufbewahrung der Früchte in

¹ A szótárutatóban erre a 297. szám alatti adatra utalás nem történik.

Wasser, Essig, Wein, adservatio pomorum, uvarum in aqua, vino' (IVERKOVIĆ—BROZ, Rječnik II, 606). Hasonló értelemben bolgár nyelvterületen is ismeretes: *turšija*, *trušija* alakban (NAJDEN GEROV V, 383). A *turšija* szó a délszláv nyelvekbe is idegenből került. A szlávok az oszmánli törököktől vették át: oszmánli *turšu* 'légume ou fruit macéré et confit dans le vinaigre; cornichons et choux confits' (BARBIER DE MEYNARD I, 457). Az oszmánli *turšu*-nak, amely nyilvánvalóan a perzsa *turši* 'acidum, acor' (VULLERS I, 435) szóra megy vissza, régebbi alakja *turši*. Ennek az oszmánli *turši* alaknak a szabályos megfelelője a délszláv *turšija*. A délszlávban, közismerten, minden *-i*, illetőleg *-i* végű török jövevényszóhoz, az *-i*, *-i* végzetet többes jelnek érezvén, analógiás úton *ija* féle egyesszámokat képeztek. Így lett a török *harami* a szerbben *haramija*, a török *quyumji* a szerbben *kujumdžija*, vagy a török *binbaši*, a bolgárban *bimbašija* (ASBÓTH: Nytud. V, 136—8).

Az idézett szerb-horvát adat a *torsia* alakot jelentés és alak tekintetében kifogástalanul magyarázza. Közvetlen oszmánli eredetre nem lehet gondolnunk, mert az oszmánli *turšu* (<*turši*) szóból a *torsia*-t eredeztetni alakhi akadályok miatt is lehetetlen.

HASAN EREN.

Kályha. Bizonyos, hogy *kályha* (< R. *kálha*) szavunk, melynek régebben 'kályhaszem, csempe, Kachel' volt a jelentése, az ugyane jelentésű szlovén *kah'a* vagy tót *kachla* (< német *Kachel*¹) átvétele (l. SIMONYI: Nyr. XXX. 468), de teljesen ismeretlen mind-éddig, hogy hogyan lépett e szavunknak eredeti 'kályhaszem' jelentése helyébe a mai 'kemence' jelentés. Az a feltevés ugyanis, hogy ez a jelentésváltozás a régibb „kályhás kemence” kifejezésen át történt volna, mint ezt BARCZI szótárában olvashatni (SIMONYI és GIESSWEIN i. h. nem nyilatkoztak e kérdésről világosan), szerintem elfogadhatatlan. A jelzős *fokos balta*, *fogas hal*, *sértés állat*, *deres ló*, *kocsis legény*, *kályhás mestér*-fele kapcsolatok rövidülése következtében csakis ugyanilyen jelentésű *fokos*, *fogas*, *sértés*, *deres kocsis*, *kályhás* főnevek keletkeztek, tehát a jelzős *kályhás kemence* rövidülése következtében sem keletkezhetett volna más, mint 'Kachelofen' jelentésű **kályhás* főnév. Ilyennek azonban sehol semmi nyoma. Ellenben van ilyen jelentésű — *kályha* főnév!

En azt hiszem, hogy ez a 'Kachelofen' (majd később általában 'Ofen', pl *vaskályha*) jelentésű *kályha* főnév nem az egykori *kályhás kemence*-n, hanem ennek mesterén, a *kályhás mestér*-en át keletkezett. Az ilyen mester ugyanis nemcsak készítette a kályhás kemencék felépítéséhez szükséges *kályhá*-kat²

¹ Tárgytörténeti érdekessége miatt megemlítem itt jegyzetben, hogy e szó végső forrása egy 'főzőedény' jelentésű népi latin **cacalus*. Az ebből való ó-felnémet *chachala* > középfelnémet *Kachel* nak is eredetileg ez volt a jelentése. De mivel a XIII. században feltalált cserépkályhának egyes szemei nem laposak voltak, mint ma, hanem bögrészerűen üregesek (l. erről Cs. SZEBES-TYÉN: MNy. XX, 35), azért ezeket is *Kachel*-nak nevezték, a belőlük készült kemencét pedig persze *Kachelofen* nak.

² Ma ezek már inkább csak gényekben készülnek.

(ami miatt annakidején *kályhás mester*-nek, rövidítve *kályhás*-nak nevezték), hanem, mint ahogy ez még ma is szokás, a kályhaszemekből össze is állította, fel is építette az ilyen kemencéét. E mesteremberek *kályhás* nevéből aztán az *asztalos*: *asztal*, *lakatos*: *lakat*, *órás*: *óra*-féle irányítósorok alapján egészen természetesen elvonódott az ilyen kemencének is *kályha* neve. A *kályha* szó hangsorához tehát ennek megtörténte után két jelentés fűződhetett: a régibb 'kályhaszem' és az újabb 'Kachelofen'. Mivel azonban eredeti jelentését a csak egyjelentésű, tehát félreérthetetlen *kályhaszēm* vagy *cšēmpe* szavakkal is ki lehetett fejezni, ezért a *kályha* szónak ez a jelentése szabályosan elavult, s így ma már csakis 'Kachelofen' (→ 'Ofen') a jelentése.

Izgága. E szavunknak szláv jövevény voltát tudtommal ASBŐRN említette először (Nytud. I, 302), de se ő, se más nem próbálta eddig megmagyarázni, hogy hogyan viszonylik e szláv szónak főnévi 'gyomorégés' jelentése a magyar szónak melléknévi 'veszekedő, kötekedő' jelentéséhez. E kérdésre feleletet keresve, nézetem szerint abból a tényből kell kiindulnunk, hogy volt régi nyelvünkben (l. NySz): *izgága* 'veszekedés, kötekedés' főnév és *izgágalkodik* 'veszekedik, kötekedik' ige. (Ez utóbbinak volt *tete* > *te* típusú egyszerejtéssel keletkezett *izgáldodik* változata is; l. e jelenségről MNY. XXX, 69). Fontolgatva e régi adatokat azt hiszem, hogy itt megint olyan esettel állunk szemben (l. MNY. XXXVII, 115), mikor egy idegen nyelnek valamely névszava nem névszóként honosodott meg a mi nyelvünkben, hanem mindjárt igét képeztek belőle. A 'gyomorégés' jelentésű szláv *izgaga*-ból is a mi nyelvünkben előbb 'gyomorhajban szenved' jelentésű **izgágál* (vagy akár mindjárt a R. *izgágalkodik*) ige képződhetett, melynek jelentése azonban másodlagosan, mivel a gyomorhajosokat általában kedélytelen és túlérzékeny, ingerlékeny embereknek tartják, '(gyomor)hajos ember módjára) veszekedik, kötekedik' lett. Ebből a R. *izgágalkodik* igéből aztán a *háláldodik*: *hála*, *plétykaldodik*: *plétyka*, *munkaldodik*: *munka*-féle irányítósorok alapján egészen természetesen elvonódhatott a 'veszekedés, kötekedés' jelentésű R. *izgága* főnév. De az ilyen képzésű igék alapszava nemcsak főnév lehet, hanem melléknév is. Ezért a *garázdaldodik*: *garázda*, *tisztaldodik*: *tiszta*, *lustaldodik*: *lusta*-féle irányítósorok alapján a R. *izgágalkodik* igéből később még egy 'veszekedő, kötekedő' jelentésű *izgága* melléknév is elvonódott. Akkor tehát már két jelentés fűződhetett az *izgága* hangsorhoz: egy főnévi és egy melléknévi. Mivel pedig az előbbi a csak egyjelentésű, tehát félreérthetetlen *veszekedés* vagy *kötekedés* szavakkal is ki lehetett fejezni, ezért ez a jelentése szabályosan elavult, s így ma már csak a melléknévi *izgága* használatos. Ebből aztán igen természetes továbbképzéssel még *izgágás* (CzF.) és *izgágaskodik* is képződött. A teljesen azonos jelentésű régibb *izgága* és újabb *izgágás* melléknévek meg a régibb *izgágalkodik* és újabb *izgágaskodik* igék közül aztán a kifejező eszközök fölösleges bőségének csökkentéséül (nem ugyan valamilyen szabály alapján, csak pusztá véletlenségből) elavult az előbbieket közül az újabb *izgágás*, az utóbbiak közül pedig a régibb

izgágáskodik. Az egész szócsaládból tehát megmaradt az elvonás útján keletkezett *izgága* melléknév, és az ennek *izgágás* származékából képezett *izgágáskodik* ige.

Ősz. 'Herbst' jelentésű *ősz* főnevünk kétségtelenül finnugor eredetű ősi magyar szó (l. NyH.⁷). De milyen eredetű 'canus, grau' jelentésű *ősz* melléknévünk? BUDENZ (MUSz.) ezt is finnugor eredetűnek vélte, de az ő magyarázó kísérletét hangtani okok miatt aligha lehetne elfogadni (SZINNYEI sem vette fel NyH.-ába), más magyar nyelvész pedig tudtommal még nem próbálkozott meg valamilyen egyéb magyarázattal. Én azt hiszem, hogy ez az *ősz* melléknév a *sárgul: sárga. barnul: barna, kékül: kék*-féle irányítósorok alapján történt elvonás a 'cane-scere, ergrauen' jelentésű *őszül* igéből, ez utóbbiról pedig azt hiszem, hogy etimológiailag azonos a természetre vonatkozó 'őszre fordul' jelentésű *őszül* igével (pl. az *idén korán őszül*). Hogy őseink az öregedő embernek a hajszíne változását a természetnek, főleg a fák leveleinek őszkor történő színváltozásához hasonlították, azt egyáltalán nem tartom lehetetlen feltevésnek. Vö.: az *élet tavasza*; „Az életben egyszer van nyár | S mikor eltöltöd a nyarat | Csak a száraz lombja marad“ (Szász Károly) és „Őszbe csavarodott a természet feje | Dérré váltja a harmat, hull a fák levele“ (Arany János). Figyelemre méltónak tartom e tekintetben még azt a körülményt is, hogy ezt az *ősz* melléknévet csakis az ember hajával vagy szakállával kapcsolatban használjuk s más élőlénynek vagy tárgynak ilyen színét nem ezzel, hanem más szavakkal (pl. *szürke, fakó, deres, pej*) jelöljük.

Alattság. E 'hajókötél' jelentésű tájszavunkról ASBÓTH (Nyelvtud. V, 51) az EtSz.-ral szemben már kimutatta, hogy nem az oszmáni török *alet* 'Werkzeug, Gerät, Maschine, Organ', hanem a szerb *alat* (< oszm.-tör. *halat*) 'kötél' átvétele. Azonban talán nem lesz fölösleges ezt még azon, szegedi hajósok köréből származó értesüléssel is kiegészíteni, hogy ez a szó nem ezt vagy azt a hajókötetet jelenti, hanem általában a hajón (bármiféle célra) használt köteleket, tehát tulajdonképen 'hajókötelek' jelentésű gyűjtőnév. Olyan, mint amilyenek pl. *ingóság* 'ingó holmik', *járandóság*, *erdőség*, *cselédség*, *katonaság* stb. Hiszen éppen ezért járult hozzá a magyar *-ság* (*-ség*) képző, amit se az EtSz. szerkesztői, se ASBÓTH nem említettek. E *-ság* képzős **alatság*-ból azonban a kiejtésben természetesen hosszú cs hanggal való *alaccság* lett (ennek két *t* betűvel való *alattság* írása nem egyéb, mint irodalmi népetimológia), mint pl. *apáccság*, *baráccság*, *sajáccság* stb. E szabályos hangtani jelenség magyarázatát l. MNy. XXXI, 215. HORGER ANTAL.

Bergengócia. JÓKAI említi „A peregrinus“ című elbeszélésében (1858.), hogy a debreceni diákok *Bergengóciá*-nak nevezik a messze, Isten háta mögött fekvő helyet. Az elnevezés, lehet, hogy éppen JÓKAI feljegyzése nyomán, közkeletűvé lett. STREUER JÁNOS hozzáfűzi ehhez a névhez, hogy van *Biringócia* változata is, de hogy hol, azt nem mondja meg (Nyr. XV, 150). Somogy megyében *Gergengóciá*-nak nevezik Karád hápa-hupás vidékét

(MTsz. *Bergengócia* címszó alatt). SIMONYI szerint a *Bergengócia* elnevezés a német *Berg* szóból származik, latinos végződéssel (Nyr. VIII, 298). STEUER *Bregenz* városának latin *Bregenzia*. *Brigantia* nevéből magyarázza (i. h.). Joggal mondja e két megfejtési kísérlet alapján az EtSz, hogy a *Bergengócia* elnevezésnek nincsen kielégítő magyarázata.

De nem is kell ennek a tréfás helynévnek kutatásában valóban nagyon is messze, a német földre mennünk, s a megfejtést sem kell a német nyelvből erőltetnünk. JÓKAI idézett elbeszélésében ezt mondja: „Bergengóciának neveznek pedig diák műnyelven (t. i. Debrecenben) minden olyan falut, aminek a nevét még a mappán sem találni.“ Ha a régi debreceni diák a térképen keresett valamilyen falut, azt csak azért kereste, mert oda küldték ki a legációba, s meg szerette volna tudni, merre is van az a község. A debreceni legátusnak ugyanis el kellett látogatnia a nagy ünnepekre Bereg és Ung megyék református falvaiba is, s bizony, elkeseredetten legyinthetett, mikor azt a téréget vagy ungi helységet még a térképen sem találta meg: hogy fog ő, a sík vidék szülöttje, odatalálni abban a „görbe ország“-ban? Odavaló társai talán magyarázgatták is neki, hogy merre kell mennie, mindazáltal igen elszontyolodva gondolhatott arra, hogy azt a hegyek közti bújó falut talán mégsem tudja majd meglegelni. Véleményem szerint így keletkezett a leguagyobb-részt az Alföldről való debreceni diákok nyelvében a hegyes-völgyes *Bereg* és *Ung* megyék nevéből tréfás latinosítással **Bereg Ungócia*, s ebből *Bergengócia*. A somogyi *Gergengócia* elnevezés egyrészt a *Bergengócia* névnek országos elterjedtségét bizonyítja, másrészt azt is igazolja, hogy a *Bergengócia* név valóban csakis hepehupás vidéket jelöl, amilyen — különösen északi részein — Bereg és Ung megyék földje is.

JUHÁSZ JENŐ.

Gyomor. Mint a MNy. XXXIII, 221—7 és 280 írottakból megállapítható, e szavunk alakilag és jelentésánál kielégítő, pontos megfelelője a törökségnek csak egy bizonyos csoportjában mutatható ki. Az ott felsorolt adatok (Kāšyārī kétes adatát nem számítva) mind kipesak nyelvekből származnak, sőt a kipesak csoporton belül is jóformán csak a kirgizre és a kirgizzel közelebbi kapcsolatban álló nyelvekre vagyunk utalva. Sajátságos módon ebbe az irányba mutat két, azóta előkerült adatunk is. Az egyik csak szótárszerűen új, mert a kirgizből való: *çumur* (olv. *jumur*), jelentése 'a kérődzők egyik gyomra' (vö. K. K. JUDACHIN, Kirgizsko-russkij slovarj. Moskva. 1940. 190). RADLOFF kirgiz *jumur* szavának hitelét az új előfordulás véglegesen megerősíti, s egyben igazolja, hogy ma is élő szó a kirgizben. A másik adatunk már értékesebb. Egy XIV. századi kipesak-arab szótárban, a *Tuħfat az-zakija*-ban (4b) fordul elő, melynek a kiadásán most dolgozik KUN ТВОР (ő hívta fel a benne előforduló szavunkra a figyelmemet), mégpedig *yumur* alakban. Jelentése itt is 'a kérődzők egyik gyomra' körben mozog, azonban egy másik, glosszaszerű arab értelmezés (*alma'dah*), már csak emberi gyomrot jelent. Érdekes, hogy a *Tuħfat az-zakija* kipesak anyaga erős kirgiz hatást mutat a szó-

kines tekintetében (vö. T. HALASI KUN, Die mameluk-kiptschaischen Sprachstudien und die Handschriften in Stambul: KCsA. III, 78 kk.).
LIGETI LAJOS.

Gyenizse. 1941. november 23-án megjelent napilapjaink hírt adtak arról, hogy orosz tengeralttjáró a Fekete-tengeren egy *Yenidje* nevű török kereskedelmi hajót süllyesztett el (l. a többek közt Pester Lloyd 1941. XI. 23.). Minthogy a *Yenidje*-nek írt török név a mi helyesírásunk betűivel írva *Jenidzse*, egyik barátom azt kérdezte, nem lehet-e ez az oszmánli török *Jenidzse* név a magyar *Gyenizse* családnev eredetije. Ő ugyanis ismer *Gyenizse* nevű családot, ez a család Halasról, tehát kun, kiskun városból való, s neve — származása alapján — lehetne török eredetű. A feltevésről beszélgettem NÉMETH GYULA barátommal, s ő említette azt, hogy egyetlen-egy olyan oszmánli török jövevényszavunk sincsen, amely az oszmánli török szókezdő *j* helyén a magyarban *gy*-vel volna meg, ezért a feltevést valószínűtlennek tartja. A *Jenidzse* persze török szó, az 'új, novus, neu' jelentésű *jeni* melléknév *-dzse* képzős származéka (vö. *jenige* 'von neuem; ein neubepflanzter Garten' ZENKER), amelyet másra is. nemesak hajóra lehet mondani. E sorok írója emlékszik arra, hogy a XIX. század végén volt nálunk egy olcsó cigarettafajta, amelyet *jenige* nek, *jenidge*-nek mondtunk — nyilván írott alakja alapján, helyesen ejtett alakja *jenidzse* lehetett.

A *Gyenizse* névnek másutt kellett tehát eredetét keresnem, s azt hiszem, meg is találtam.

NAGY SZEDER ISTVÁN „Adatok Kiskun-Halás Város történetéhez“ (Halas, 1924.) című művében 1699-től fogva több *Gyenizse* nevű családot találtam; nevük az emlékekben *Gyenise*, *Genise*, *Gyenesse* alakban van írva (l. i. m. 11, 12, 24, 55. 87 stb.). Minthogy a *Gyenizse* családok kiskun eredetű, református vallású magyar családok, bizonyos, hogy családnevük az ismert első feljegyzés évenél 1699-nél régibb. SÜRÖ JÓZSEF tanár úr közölte velem, hogy Kiskunhalason ma is számos *Gyenizse* család él. A familia egyike a legrégebbeknek, és úgy emlegetik őket, mint a legtörzsközebb kunokat. Mind reformátusok, s ha akadna is közöttük katolikus, eredetileg az is református volt.

Tudtam már most azt, hogy a *Dénes* keresztnévnek vezetéknevekben van *Gyenes* és *Gyenis* változata is (l. EtSz.). Feltettem tehát, hogy a *Gyenizse* név a *Gyenis* a. m. *Dénes*-nek olyan képzett alakja, amilyenek az *Akossa*, *Andrássa*, *Balassa* (helyesen: *Balázsa*), *Jánossa Miklóssa* (CSÁNKI II. 580), *Tamissa* (l. e nevekről legújabbban: KERTÉSZ M.: Nyr. LXVI, 93: *Balassa* — *Balassi*). Feltevésemet közöltem PAIS DEZSŐ barátommal. Ő figyelmeztetett, hogy CSÁNKI Zala megyéből közöl ily nevű családot. CSÁNKI III, 142 Zala megye középkori birtokos családai közt idevonatkozólag ezt találom: „*Dienesse* (*Dienes*, nemesnépfalvi) es. *Dyenesse* (1450. . . .). *Dyenes* (1506. . . .).“ | „*Dienesse* (zágorhidai) es. *Dyenesse* (1490. . . .).“

Kétségtelen, hogy *Dienesse* és *Gyenizse* etimonjában is, képzésében is egy és ugyanaz a név. Ilyen képzésű magashangú példánk eddig nem volt. Az adat azért is, a vezetéknevalakulás miatt is igen becses.

MELICH JÁNOS.

Szarándok. DANKOVSKY nyomán SZARVAS GÁBOR (NYF. XIX. 385—9 és ASBÓTH adatközlésével kapcsolatban XIX. 472—3) vette számba azt a lehetőséget, hogy a magyar *szarándok*, újabban *zarándok* szó egy szláv *strannik*-ből származik, így: *szatránik* > *szatránik* > *szarátnik* > *szarátnok* > *szarádok* > *szarándok*. — MELICH, SzlávJövsz. I/2, 410—3 olyan nézetet vall, hogy vagy az óbolgár-egyházi szláv *strannik* 1. 'idegen, barbár', 2. 'zarándok' vagy inkább *szerrite* a katolikus ószlovénben is megvolt ugyanilyen szó a mi szavunk eredetije. MELICH ilyen fejlődést vesz fel: szláv *strannik* > magyar **sztránik* > **szatrának*, **szatránok* > **szarának*, **szarádok* > *szarádok* > *szarándok* (i. h. 412). — HORGER (MNy. VIII, 15—17) úgy vélekedik, hogy a szókezdő mássalhangzótorlódás megszüntetése nem történhetett a SZARVAS ÉS MELICH feltette módon. Ellenben szerinte **sztránok*-ból **sztaránok* vagy **szránok* lett, és mind a kettőből válhatott azután **szaránok*. HORGERnek tehát az a nézete, hogy a későbbi *szarándok* vagy *szarándék* alakok *d*-je nem felelhet meg etimológiusan a *strannik* alak *t*-jének. HORGER azt is megjegyzi, hogy „a *d* az ikerített *nn* széthasonulásából sem magyarázható, mert erre sem található egyetlen egy biztos példa sem“.

Szerintem délkeleti szláv *strannik* vagy *strannik* került a magyarba, esetleg csupán egyházi vonatkozás nélküli 'peregrinus' jelentéssel. (A *strannik* forma az ószlovénből — úgy látszik — nem mutatható ki.) Egy *strannik* alak egyébként a magyarban is változhatott *sztrannik*-ká a *-nini-* hangcsoportban végrehajtott ki- vagy egyszerezéssel. Ami a szókezdetet illeti, a *str* hangcsoportbeli *t* elejtését úgy gondolhatjuk, amint a szláv *strěcha* egyik — valószínűleg régibb — magyarosítása *szērha* lett, míg a másik *észterha* (vö. HORGER i. h. 16).¹

KNIEZSA (MNy. XXXIII, 168—9) több esetét mutatja ki az *-nn-* > *-dn-* változásnak. Ilyenek: szláv eredetű magyar **Glinnik* > **Glënnék* > **Glëdnék* > *Gëldnë[ü]k* bars megyei helynév | szláv eredetű magyar *Vinna* > *Vidna* ungmegyei helynév | német eredetű magyar *Rënnolt[d]* ~ **Rannolt* (*Rannót*) > *Rëdnolt[d]* ~ *Ra[o]dnolt[d]* (*Radnót*) személy- és helynevek | szláv eredetű magyar **Szlinnik* > **Szlënnék* > **Szlënnék* > *Szëlëdnék* > *Szëlëndé[ü]k* ~ *Szëlëndék* szeben megyei helynév. — Ilyen *-nn-* > *-dn-* elhasonulással lett szerintem **szránok* vagy **szaránok* formából **szrádnok* vagy *szarádok*. A *szarádok*, írva *zarádok* JókK. 84 alakból *-dn-* > *-nd-* hangátvetéssel vált *szarándok*, ahogy: **Szëlëndék* > *Szëlëndék* | szláv eredetű *lednek* > *lendek* | (*Rënnék*) *Rëdnék* > *Rëndék* helynevek (vö. KNIEZSA i. h. 169).

Volt a szónak *szarándék*, írva *zarandek* JordK. 617. 821, 876 és *szarandek* Pécsi: SzúzK. 182 (id. SZARVAS: Nyr. XIX, 589 és NySz.) formája. Az *-ándék* szövéget az *-ándok* mellett, illetőleg helyett HORGER (MNy. VIII, 17) az *ajándok* ~ *ajándék* és *szándok* ~ *szándék* alakváltakozások analógiás hatásának tulajdonítja, sőt ehhez hozzákapcsolva, a *szarándok* *d*-jében is a régi *ajándok* és *szándok* hatását látja. Hogy a *szarándok*-ból a *szándok* ~ *szándék*-féle váltakozások analógiájára támadt *szarándék*,

¹ 1449, 1507, 1565: *Zerhas* csn.; 1542: *Zerhaas* de *Zerhaashaza*; 1565: „*Anna Zerhas*“ és „*Benedicti Eztherhas* de *Eztherhashaza*“ (OkIsz. szērhas al.).

nem tartom lehetetlennek. De legalább olyan fokú valószínűséget látok abban, hogy *szarándék vagy szarándék hangtani úton lett egy *szarándak-ból, olyanféleképpen, ahogy *ajándak-ból ajándo[u]k vagy ajándék, *szándak-ból szándok vagy szándék lett á — a > á — o/u/ vagy á — a > á — ë[é] elhasonulással.¹ Még egy harmadik — az előbbieknél nem valószínűtlenebb — módon is magyarázható a szarándék, úgy, hogy a szláv *straninik* alak végét nem illeszkedtető magyar *szránnik > *szarándik folytatódik benne *i* > *i* ∨ *é* változással.

PAIS DEZSŐ.

NYELVMŰVELÉS.

A magyar helyesírás alapja. Eddig abban a hiszemben éltünk, hogy helyesírásunk főképp a kiejtésen alapul, mégpedig a művelt köznyelvi kiejtésen. Köztudomás szerint ez a felfogás nyilvánul meg A Magyar Helyesírás Szabályaiban is, mint az 1. és a 16. pontból kiviláglik. SZANTÓ LŐRINC azonban azt állítja egy nemrég megjelent könyvében, hogy ez a felfogás nem helyes. Művének címe: A magyar helyesírás-tanítás alapvetése (Szeged, 1941.). Csak mellesleg mondom, hogy bízvást írhatta volna egy szóba is: *helyesírástanítás*; a 31. lapon rá is szaladt a tolla az egybeírásra: *helyesírástanításunk*, s a 3. lapon is ezt olvassuk: *helyesírástanítási*.

A könyv a magyar nyelvi oktatás módszerével foglalkozóknak igen érdekes és tanulságos olvasmány, de a nyelvtudományra nézve sem egészen közömbös, a többi közt épen említett állítása miatt sem. Azt fejtegeti ugyanis, hogy a nyelvtudomány nem jól állapította meg helyesírásunk jellegét, mert szavainknak legnagyobb részét nem a kiejtés szerint írjuk, ennélfogva tévedés az, amit A Magyar Helyesírás Szabályainak 1. pontjában olvassuk: „A magyar helyesírás elsősorban a kiejtésből indul ki...“ A szerző művének idevágó helye pontosan így hangzik: „Tudomásom szerint helyesírási szempontból senki sem foglalkozott szóstatistikai vizsgálatokkal, mert különben egészen más véleménye volna a nyelvtudománynak erről a kérdéstről [t. i. arról, hogy helyesírásunk a kiejtésen alapszik-e vagy sem]. Pedig helyesírásunk valódi jellegének tárgyilagos megállapítása csak statisztikai felvétellel lehetséges. Természetes, hogy az ilyen eredményt a vizsgálat szempontjai határozzák meg. Helyesírási hibakutatásaim tanulságainak felhasználásával (l. *A tanítás anyaga* c. fejezetben) sokféle tárgykörből 25.000 szót vizsgáltam meg, s arra az eredményre jutottam, hogy *helyesírásunk csak 22% -ban alkalmazkodik a kiejtéshez, 78% -ban pedig a szabályok, a szóelemzés, a hagyomány, a kivételek és egyéb nehézségek figyelembevételén alapszik*. Ez más szóval azt jelenti, hogy a szavak 22% -ának van csak egyjelentésű írása, 78% -a pedig ejtés szerint helytelen írásmódot követ.“ (20. l.)

¹ Efféle olhasonulásos jelenség mutatkozik a *fazak* > *fazék*- (*fazék*) és *hajlak* vagy *hojlok* > *hajlek* vagy *hojlek* (*hajlek*) esetében.

Erre a fejtegetésre mindjárt azt kell megjegyezni, hogy itt a statisztikai számításnak csupán az eredményét látjuk, a két százalékszámot, de maga a statisztika anyaga rejte marad előttünk, az anyag ismerete nélkül pedig nincs módunkban ellenőrizni a számítás helyességét. Az nem tájékoztat bennünket eléggé, amit a tanítás anyagának részletezése után olvasunk a műben: „Helyesírásunk jellegének megállapításához a 3. [rokonalakú szópárok], 5. [a kiejtés pontos követéséből származó hibák], 6. [szóragozás], 7. [szóképzés], 8. [egybeírás és különírás], 9. [kis és nagy kezdőbetű] pont alatti szempontok, valamint a 4. pontnak [a tájnyelv pontos követéséből eredő hibák] nyelvtani szabályokon nyugvó eseteit alkalmaztam a szóstatisztikai felvételnél” (46. l.). Mert hogy helyesírásunkban mi az aránya a kiejtéshez való alkalmazkodásnak és a tőle való eltérésnek, azt voltaképpen úgy kellene megállapítani, hogy megvizsgálják minden szavunknak minden alakját. Csakhogy ennek a végeláthatatlan munkának elvégzésére nyilván még gondolni sem lehet.

De ha vállalkozhatunk is erre a munkára, éppen gyakorlati szempontból az ilyen számítás sem lenne igazságos, mert vannak gyakori szavak és szóalakok, vannak azonban ritkák is, a helyesírás megtanulásában pedig a gyakoriság és a ritkaság igen fontos tényező. Azonkívül ha szem előtt tartjuk hogy rendszerint nem pusztán szavakat szoktunk írni, hanem mondatokba foglalt szavakat, vagyis szövegeket, akkor az látszik legajánlatosabbnak, hogy szövegeken vizsgáljuk meg helyesírásunk jellegét. A szerző közöl is művében a helyesírás tanulására való szövegeket, elég sokat (85—106. l.). Végigvizsgáltam ezek közül hat lapnyi olvasmányt (85—90. l.), s arra az eredményre jutottam, hogy ezekben a szövegekben átlag 66⁰/₀-nál több szót írunk kiejtés szerint, vagyis a szavaknak kétharmadrésznél többet. Ez egészen más eredmény, mint a Szántó Lőrincé, s arra mutat, hogy a nyelvtudománynak talán mégsem kell megváltoztatnia a magyar helyesírás jellegéről vallott eddigi véleményét. Nem is tudom megérteni, milyen úton-módon állapíthatta meg a szerző azt a két százalékszámot, amelyre munkájában hivatkozik.

Természetesen sok függ attól, hogy mit tekintünk kiejtés szerint való írásnak, mit nem. Mindazáltal nem hinném, hogy ebben olyan nagy eltérés lehetne közöttünk, amely megmagyarázná számításunknak feltűnő különbségét. Azt javasolnám tehát, vizsgálja végig a szerző is saját helyesírási szövegeit, és azokon próbálja ellenőrizni önmagát, vajjon megállja-e helyét az az állítása, hogy a magyar szavaknak oly elenyésző csekély részét, csupán 22⁰/₀ át írjuk kiejtés szerint. Úgy vélem, az ellenőrző vizsgálat után be fogja látni, hogy a nyelvtudomány nem tévedett helyesírásunk jellegének megítélésében.

Azt talán nem szükséges külön hangsúlyozni, hogy amikor helyesírásunknak a kiejtéshez igazodó természetéről beszélünk, akkor nem azt a nyelvészeti fonetikus írást értjük, amely a közkeletű helyesírásnál jóval nehezebb, s amelyet a fonetikusok így jellemeznek: „A nyelvészek . . . igyekeztek úgynevezett *fone.ikus írást* szerkeszteni, vagyis olyan írásrendszert, melyben minden egyes hangnak meglegyen a maga külön jegye, s amelyben e jegyet aztán csak is ennek az egy hangnak a jelölé-

sére használják" (HORGER, Általános fonetika 8—9). „A hangjelölést akkor nevezzük fonétikusnak, ha hang és jel egyértelműleg felel meg egymásnak: ugyanazon hang jelölésére mindig ugyanazt a jelt használjuk, s minden jelnek csak egy hangértéke van" (Gombocz. Hangtan: ÖM. II, 15). Nem vehetjük tehát figyelembe például a rendes *m* és a (*v. f* előtt ejtett) *m̄* közötti különbséget vagy a rendes *n* és a (*g, k* előtt ejtett) *ñ* megkülönböztetését, továbbá el kell hanyagolnunk olyan finom különbségeket is, aminőket a fonetika tesz a *j* és zöngétlen párja, a *χ*, valamint a félhangzónak nevezett *ȷ* között.

Lekésni valamit. JURÁSZ JENŐ arról akar meggyőzni bennünket, hogy ez a kifejezés „nem németesség, hanem a magyar nyelv természetes fejlődésének eredménye" (MNy. XXXVII, 270). Fejtegetése azonban nem meggyőző, legalább is engem korántsem győzött meg felfogásának helyességéről.

Az nem vitás kérdés, hogy az átható igék és az át nem hatók között nem lehet áthághatatlan elválasztó vonalat húzni. Átható igét is használunk olykor tárgy nélkül, át nem hatót pedig tárggyal; erről már sokszor írtak (vö. KLEMM, MTörtMondt. 271—2). Költők nyelvében meg épenséggel gyakori jelenség az át nem ható igéknek tárgyas használata (Petőfire nézve I. BEBESI péllagyűjteményét: Nyr. I, II, 42—3). Ezért „természettudományos bizonyossággal" nem is lehet soha eldönteni a vitatott kifejezésnek magyaros vagy németes voltát, mert nem nyomozhatjuk ki, hogy akik először *késték le a vonatot* (a helyett, hogy *lekéstek volna róla*), a német mintát követték-e, már akár tudva, akár öntudatlanul. De valószínűbb, hogy a német kifejezés nélkül a magyar sem született volna meg. A németnek ugyanis négy egyforma szerkezetű igéje is van ennek a fogalomnak vagy inkább képzetnek kifejezésére: *den Zug versäumen, verspäten, verpassen* és *verfehlen*, s ezek könnyen csábíthatták a németül tudókat arra, hogy magyar beszédjük közben is német módra fejezzék ki magukat. A német nyelv hatása oly erős, hogy nemcsak a *lekésik* ige szerkezetét alakította a maga hasonlatosságára, hanem szinte már el is feledtette velünk ezt a másik, rokonértelmű kifejezésünket: *lemarad a vonatról*. Az ellenséges állást sem *rohanná le* a magyar, ha a német nem mutatna neki jó példát: *eine feindliche Stellung überrennen*.

Hogy a *lekési a vonatot* akkor volna igazán németesség, ha a német igék így hangzanának: *absäumen* és *abspäten*, az épen nem erős bizonyíték az említett tárgyas szerkezet magyarossága mellett. Ez az érv csak akkor nyomna valamit a latbau, ha a magyar *le* igékötőt a német mindig *ab*-bal fejezné ki, *ver*-rel soha. Ámde nem így van a dolog, hiszen egyebek között a *verachten* és a *verschmähen* is *lenéz*, a *verhaften*: *letartóztat*, a *vermindern*: *leszállít*, a *verreißen*: *leránt*, a *verschleiern*: *leborít*, *lefátyoloz*, a *verschlucken*: *lenyel*, a *versiegeln*: *lepecsétel*, a *verstimmen*: *lehangol*, tehát a *versäumen* és a *verspäten* is lehet akár *elkésik*, akár *lekésik*.

Talán nincs olyan idegenszerűség, amelyre ne lehetne példákat idézni még nagy írókból is. Abban például — gondolom — mindnyájan egyetértünk, hogy az *örömet csinál valakinek*

németes kifejezés: *jemandem eine Freude machen*. Pedig, lám. olyan műremekben is olvashatjuk, aminő a Toldi; igaz, hogy rímiben: „Semmit se mondhatna s adhatna királya, | Ami Toldinak ily örömet csinálna“ (XII. 15.). Ne igyekezzünk hát minden németességet megvédeni, és ne derítsük ki mindegyikről sorban, hogy magyaros, mert utóbb még megesik, hogy germanizmusokból is — behozatalra szorulunk.

NAGY J. BÉLA.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Magyar nyelvemlékek a herceg Batthyány család körmendi levéltárában.¹

16.

Semyei Ferenc levele valószínűleg Batthyány Ferenchez.

1530. november 4.

Zolgalathomoth yrom es ajánlom the kegyelmednek, mynth en keghelmes wramnak: Wayzprauchar wramthol kerdezketthem mynden rendbelj dolog felewl: azth mongya hogh Sardalath Andrasth oth Auspurgba hatha es hogh ygven nagh kethsegek wagyon hozza merth ellewzer es fogwa wolth: meg walazth nekj kyal nem theth wolth es nem thwgya sem erthy hogh ha yo awagh gonoz walaza lezen: de az mynth bezedebewl erthem kethseg hogh yo walaza legyen: merth azth mongya hogh banya hogh ezebe nem ywthoth: hog Sbardalathoth kyal es az thanaleh nem zerethy: merth nem hattha wolna kegyelmednek wtheth el kyldenj: Kamaray Thamasth es oth Awspwrgba hatha: ewthes mongya hogh zolth az the kegyelmes dolgarol azth mongya hogh hzy azth: hogh ew nekj yo walaza lezen az the kegyelmed dolga felewl: Az Rayk yo segethsegeth ygerthek wolna kyalnak neghwen ezer gyalogoth es thyz ezer fegweresth heth ezt-hendeig es mynd addyg myg zyksege wolna: de wgh hogh ha az hythen meg ygvenesewlhetthnek: ha nem kedeg: tha hath kethseg wagyon benne hogh semith agyonak: Chazar mynden ellensegewel meg bekelleth chak az hyth felewl ygveneshethne-nek meg: ozthan mynden dolog yolwolna: kyalne azzonth akarjak wolth adny az franczay kyal fyanak kynek chak thyzenwth ezt-hendeje wagyon: zerzyk wolth esmeg skoyczay kyalnak: zerzyk wolth esmeg frydryknek falezgnofnak hogh ky ha akartha wolna roma y kyallya lehetheth wolna: de kyalne azzony egykhez sem akarth menny: yde magyar orzagba walo yewthe kethseg: ynkab hzy azth hogh nyderlandthba megyen: hogh nem mynth yde yewue: merth margyth azonj az chazar hwga es az ew nenye byrya masth Nyderlandthoth ky ezeugh es masth halalan wagyon: ha therthenyk halala: tha hath ew fog oda meny: es ew fogya byrnja az orzagoth: Az erdedwy Pether dolga felewl emlekezthek wolta kyal elewth az pwlham Barathy es keryk wolth azon kyalralth hogh megh kegyelmezne nekj: kyal addyg walazth nem theth: hanem kynchtharthonak meg

¹ L. MNy. XXXVII, 200—6, 275—83.

lattha wolth hoch elewzer en welem azaz Wayzprocharwal zollyon es en thewlem meg erche mynden woltha kepen az erdewdy pether dolgath es chelekedethy: kyth en kynchtharthonak meg monthak: hoch Monjoro kerekbewl haborgathyak az ew felsege hyweyth: es hoch azthe kegyelmed es az kynsperger jozagath onnan es azok dwithak es pwzthythothtak: ez meg erthwen kyral semy walazth nem theth: de felw hoch az wthan addyg zolnak kyralnak hoch rea haythyak, es azon keru the keghelmedeth, hoch the keghelmed syessen vele az myth akarthok myelnu, mert nem thwgyathok az ydeyeth es napyath mykoron az kyral lewele el ywth hoch bekessege legyen erdewdy pethernek, kyralnak kedeg meg montha hoch zombathhelth az the kegyelmed nepewel wetthe meg es hoch the keghelmed ygyen meg fogyathkozoth az fyzethethlensegnek myattha: es hoch the kegyelmed nepeth thorth semyt rea kyral nem fyzeth kynchthartho es azth montha hoch chwdalkozyk raytha hoch mywel gyezy the kegyelmed az nep tharthast merth kyral fyzethesth nem thezen Azth mongya Wayzprochar wram hoch kyralnak kywalthkepen walo byzadalma wagyon the keghelmedbe es Kynspergebe: kyth byzonyal meg ertheth es meg thwdoth mynemew zolgalathoth theth the kegyelmed az keth haz meg wethelebe zombathhel es kermend megh wetele: es azth megh hattha zemel zerenth Bayzprocharnak hoch walamykoron zykseg lenne es mykoron akarna the kegyelmedek az monyoro-kerek meg zallasara kernu nepeth es algwth: egyebeth benne ne mernenek thenny az regenthek, ha nem mynden segethsegeth es algwth agyonak: ebbe kedeg byzonyos hoch walamykorth the kegyelmedek kerethy: leg othan meg adyag: merth ezth kyral ygyen erewsen megyrtha az regyentheknek: es yrth Wngonoth yanosnakis: de mykoron wngonothnak errewl yrna thy kegyelmedek thohath azth mongya hoch azth hyyz ew, hoch az walazth thenne: hoch az regyenthek mykoron nek y yrnak kez hozza: azthes meg zerezhetthy: de keru the keghelmedeth hoch the kegyelmed ew nek y meg yrna mykoron Wngonothol es mel helyen zembe lezen: ew es leg othan oda menne es egywth mynd harman zembe lennethek es haznosb lenne: ew es yrth egh leweleth oda Wngonothnak keghelmed kylgye nek y es ez felewl hoch zembe akarna wele lenny: ez war felewl zolth kyralnak: hoch kyral the kegyelmednek yelesben es ewnek y: egh nehany ezer forynthba kethne: kyre az walazth tetthe: hoch Thwzora halazthattha es harra es hoch ew meg yrna ozthan yde my akarathya: az mynth erthem Thwzothol ertheny akar: awagh Thwzo hyrenel kyl nem akarya thenny: Mozth ew oda nem meheth. Azth mongya merth kyral ados nek y wagh keth ezer forynthal: es az regyentheknek hattha hoch mykoron pynzek lezen: hoch ewk adnak meg: mosth pynzek nynehen: ha nem azth monthak hoch mykoron lezen akoron oth legyen es meg agyak: ew oth Bechben egh emberth hagyoth es oth tharthya hoch mykoron az pynzth el hozak leg othan yde yew es ew nek y meg mongya: ew chak egh orayg sem kesyk leg othan oda megyen Bechbe: merth ha zemel zerenth oth nem lenne egh pynzth sem adnanak nek y: ez az oka meerth oda the kegyelmedhez nem meheth: merth ha akar ywthna az ember

Bechbowl mýkron ew hon nem wolna tha hath any karth wallana mýnth any sýmma pýnz: Az Thewrek Balýnd dolgath mýnd az kethewnek meg mondam: azth mondak es azth ýzenek the kegyelmednek hogh kezek el menný zemelek zerenth mýnd nepesthewl: chak ýrya meg the kegyelmed mýkron es mel napon el akar the kegyelmed ýndolný: azon helen thewb neperth kýldenek gýalogokerth azth monda Waýprochak wram hogh mennel kewesbeth oth zaz pwzkastr wýheth: chak the kegyelmethewl az ýndolasnak napýath kýwanyak meg thwdný: Az Barom felewl ýrth wala the kegyelmed az harmada felewl: mýnd pýnzen adak el az wraým: es azth mondak hogh ha the kegyelmed zolgalathýokba nem akarýa hayhaný: kezek the kegyelmedeth pýnzwel meg elegýthený: ygýen hýthwanok es aprok walanak: ým megtharthotham hathoth benne de ygýen aprok wagyon wagh harom ýnew azok es ygýen hýthwanok wagný nem ýok: ým ha thewbbeth geýthethnek ozthan oda haythatthnam Wýwarra ýnen a mýnth esmerem az the kegyelmed zegen nepeth meg nem elegýthethý the kegyelmed: de azth myelle the kegyelmed hogh az fýzessý Barmoth haythassa el the kegyelmed es agýa nekýk ýobbath the keghelmed nem thalal raytha Az mýnemew foglýok ith wadnak az egýk az ký az zýwrkoth Monýorokerekbe kýldý wolth az Býnes: Az thewbýth nem esmerem hogh anyera walo Býnek wolna: ýnkab hath bochathnam el zeheneketh: mert ehwel es hýdegel es meg hálnak: most oda nem kýlthethem merth az menýe zekereth zerezethýwnk mýnd gabonaerth kýldetthýwk az hýthlen kabonayth kýkh Monýorokerekben wadnak azth hordathýwk: mýkron ýressegek lezen oda kýldem the keghelmednek ha the kegyelmed egýebeth benne nem akar. Akach Pal el mene: hýzem hogh oth wagyon the keghelmednel: az egh hazhelw nemesnepek rawassa felewl thanosagoth agyon the kegyelmed mýth thegýek: merth ew ýth nýneh egýeb kedeg olý az feld chýnyath nem thwgýa: wgýan mýnth ew: Az kýknek Adossa marathoth wolth kýsthoft az mezarosnak es hal arosoknak naponkýnth ream fwthnak hogh meg fýzeseg nekýk: nem thwdom mýth thegýek: keghelmed thanosagoth agyon en nekem felewl: Eandem altissimus deus conservet feliciter ad vota. Datum Sabarie feria sexta ante festum beati Emerici ducis anno 1530. —

E. V. M. D.

Ladislaus Segnyei
servitor minimus etc.

Egy ív papíron, címzés hiányzik. Uo.

17.

Turzó Elek levele Batthyány Ferenchez.

1533. május 15.

Nemes wram es ýo Barathom, kezenethemnek wtanna etc. az tegnapy napon ýllien hýrt býzonnýal ýzenenek. hogh keghelmed es Banffý anthal es Zekel lucach az Derzffý leanyath Zechý ýsthwannak zerzettethek es mostan Kermende wýzýk az leanth hogh oth megh lassa Zechý ýsthwan es oth wegghet tezthek ez dologba, azt es montha Banffý anthal, hogh Dobrabol es kýnez

enghemet, az yosagoth el foghlallya zechy ystwannak, yo wram es Barathom megh emlekezzek k. mell nagh zokkal zolt ennekem k. ez dologrool, hogh soha en ellenem, en karomrha es bozzywsagra k. ezt nem mywely *¹ az en barathsagomath ezert megh nem wethy, ha en az k. zowaba es barathsagaba megh thalothkozom tehath emberen soha barathyatewl, annak ay lethwan. soha nyagh yob czalardsag nem eshethet, kyth en. k. mynd addyg nem hyzek mygh nem wegh lezen benne, azt es megh latthya anthal wr, hogh az en yozzagomath megh thwdom tewle yo modon oltalmaznom, azert kerlek wegged ynkab barathsagomath, kh y mindenha ygaz wolt k. hogh nem mynth, meghwethnel tewled es legen k. most ennekewl, merth byzon ysthen ha enghem Soos ferench el arwl, az Zechy ystwan az en athyafy-sagomath megh wethy, hogh az yozagh, kyben wagyon, sem nek y sem nekynk nem lezen annyath thwdok az ew yozaga dolgaban, hogh ygh lezen Errewl kedyg k. walazt warok ezenel, hogh ne kethelkedhem k., merth ez dolgot ny lwan yzenyk ennekem, kyrewl most yrok.

Thowabba az Bathory yghen kerth engemeth, hogh k. lenne egh fogoth embere ewnek y. az pekr yual walo dolgaba, k. ewremest adny akhar kewltseget, a mynth athhath, Thelam ha k. megh mywely, az Bathyanj vrbán dolga es weghez ynkab menne, ysten tarchon megh yo bekessegbe, Datum Semthen 15 may etc. 1533

Turzo elek etc.

[Kívül címzés:] Naghsagos Bathyanj Ferenchnek ennekem yo wramnak es Barathomnak adassek.

Egy ív papíron, zárópecséttel. Uo.

18.

Batthyány Orbán levele Batthyány Ferenc vasvármegyei főispánhoz.

1533. június 22.

Zolgalatomath
ayanlom k. jo
wram es jo batiam.

Az bathyan dolgath en mast megh nem zerezhetem megh az en wram Gubernator megh nem jw. W kedyk nem kesyk hyggye megh ke: hogh ottan megh zerzem.

* az en dolgomra ysellyen kondoth k: merth ha en thudnam hogh k: myrath el mulneyek ne talantan en egyeb vttal megh zerezhettnem, de en inkáb akarnam k: meg zolgalnom, hogh nem mynth masnak. Chyoda mely igen kesenek thechyk neheznek, hogh az k: leuelebewl halokatast erthek. *²

Gubernatorwl leuelem jwtha constantinapolbol, hogh az orzagoth eppen mynden el zagatas nekwl Janos kyrálnak az

¹ A * jelig terjedő részt ÖDÖNGŐ ABEL (TAKÁTS SÁNDOR) közölte MNy. VI, 449, a többi azonban előttünk ismeretlen okból nem tette közzé.

² A * * * jelek közti részt MNy. VI, 449 ÖDÖNGŐ ABEL már közölte, a levél többi részét azonban előttünk ismeretlen okból elmellőzte.

my k: wrunnak, zerzy chyazar w felsege. waryak chyak az Karól chyazar leueleth emberethys.

Kerem k: hogh az chyallowyth jozagath eretze meg k: merth en azt regen kyralthwl neky zerzettemmynden jo igassaggal. Merth ha k: wteth banthany akarya benne abbol sok dolok tamad soha k: nem lezen. legyen k: egessegbe mynd angyommal egyetembe. Feyerwaroth 22 juniosnak 1533- eztebebe.

Vr(banus) bath(yani) (manu) propria

[Kívül címzés:] Magnifico domino Francisco de Batian comiti Castriferrei, domino fratri observandissimo.

Féliv papíron, kívül papírral fődött gyűrűs zárópecsét, a címer fölött V. B. betűkkel. Uo.

19.

Turzó Elek országbíró és kir. helytartó levele Batthyány Ferenc vasvármegyei főispánhoz.

1539. július 25.

Nemes vram. es tiztelendeo Baratom, Kezenetem vtan jól emlekezhetik k. minemew zo indult vala kegelmed kewzett es en keztem az papa dolgarol, mel dolgot k. ez veegbe hagiott uala, hogh Toot orzagba be menne es oit el veghezne az peenz dolgat, kit ez dologeert kellene fizetny, Acaram te kegelmednek ezt hyrre adnom, hogh kiral' eo felseghe, enghemet ez papa varaert valaztyg sollicital, Acarnaia hogh eg' resceiert lenné Vereskew ennekem. Az myuel penig papa tewbhet eerne, azt ennekem More Lazlo penzel megfizetne, Errewl incab minden harmadnap jew hozsam kyraltul kewvet auagh leuel, De miért hogh elewzer te kegelmeddel indultam aruba, nem acarok semminemew mas dologhoz allanom, Annac ocaert keerem kegelmedet, hogh ne halogassa immar touabba ezt eddolgot, hanem ha ez acarattia, k. minden kesedelem nekewl, aggia meg nekem tudnom, ha az penznek zeryt tehetty egh riuid napra auagh nem. Erreighen kerem k. hogh tiztan es nyluan meg aggia ertenem, hogh ha k. nem tezzik az meg ueetel, ne Botsassam el hyaba az Vrunkal ualo vasaromat. Touabba immar nyluan nagion Az Zetsy Istuan newezete, kinek kik legenek fundamentomy es ocaj, hyzem hogh kegelmednel nyluabban vannak, mert k. oitan zoudzedsagba vagion, De mit mongiak nem my vagwnk elsewk kyknek dolgoe kilemben tertent hog' nem veelték volna. Mindazaltal es ha mi gondot visselhetewnk rola: el nem halgattyok, Mastani idewben egeeb wysagot nem irhatunk k. hanem hogh, jewtt leuel vrunkhoz az keuetectewl kyk terek orzagban vannak, Azt nyluan iriak hogh az terek tsazarral az Bekeseeg meg vagion, de minemew condicoccal legen az nem iriak. Halasztottak az Condicoknak meg ielenteset akkorra micoron evnagok zewmbe leznek vrunkal, Azt nyluan mongiak hogh vtban vannak immar az keuetek, Azt es remenlyk hogh tizen ewted auagh huzad napra et kyn lennenek Ha mit accoron es eerthetewnk, (ha ke: et kewzel nem lenne) el nem titkollywk kegelmedtewl, Isten

tartsa meg k. bekeseegel, Posont kewlt ez leuel zent Jacab apastal napian: 1533.

Comes Alexius Thurzo
Judex curie et locumtenens regie maiestatis

[Kívül címzés:] Naghsagos Battianý Ferencz Vramnak Vasvarmegye Ispanyanak etc. Tyztelendew Vramnak es Baratomnak.

Félv papíron, gyűrűs zárópecséttel.

20.

Both György levele Batthyány Ferenc vasvármegyei főispánhoz.

1533. december 29.

Zolgalathom vtan magam ajanlasath jrom kegyelmednek mynth nemes vramnak es byzodalmas vramnak mygh Isthen engemet es uilagban elthet mynd addiglan Thouaba az the kegyelmednek reyamualo nagy haragyat erthem De myndenes-tylfogua kenyergek kegyelmed tyle el ne uessen mynth illen segen megh nyomorodoth zolgoyat, merth lathom hogy en kegyelmednek semmyt nem zolgaltham jollehet tellyes syuel zolgaltam uolna ha myt thuttam uolna zolgalnom De ne nesze est kegyelmed hogy en kegyelmednek semyt nem zolgaltham, de thugya kegyelmed az en segen athyam zolgalt kegyelmedet es nesze azt kegyelmed Thouaba ne agya Isten ast hogy enys ollyat vetenek the kegyelmednek ellene ky volna, merth en mygh elek vagy veth kegyelmed el tyle vagy nem de mynd eltig zolgalny akarok kegyelmednek Thouaban izenthe uala kegyelmed az my emberynk által hogy en bynem volth volna hogy en Vyuarat nem variatam volna ha myth kegyelmed az en egy estendeýg ualo zolgalatomrul akart uolna myelný. byzonyaban en kegyelmedet akorth nem akaram buseythanom, merth theb byzodalman volt myndazonalthal the kegyelmedhes azert im kegyelmedhes fel kyldetthem egy zolgamat ha myuel kegyelmed meg zegel, meg akarom kegyelmednek zolgalnom mynt illen ideben meg nyomorodot zolgaýa kegyelmednek kenyergek thouaban te kegyelmed ruhamat se feleytheneýe el Byzon enmagam eremest menthem volna kegyelmedhes de felthem azon hogy ilyen megh vthalth zegen megh nyomorodoth zolgaýat eleýben sem hocyatnaýa the kegyelmed ezert nem merthem the kegyelmedhes mennem De mynd azon althal ne legyek el vettet kegyelmednek kenyergek mynth nemes es byzodalmas vramnak Lam az vr mendenható Isthen egy fohaskodasaert embernek az y bynet kes megh bochyatni, Azert ha en ollyat vetettem volna hogy ky kegyelmednek ellene volna kyt soha nem gondoltham ne agya isten gondolhatnom es ollyat kegyelmed ellen kenyergek kegyelmednek hogy kegyelmed meg bochyasa merth mygh en elek erek zolgaýa akarok kegyelmednek lenny Thouaban adoth kegyelmedhek ennekem, az egy esthende althal kes penst negwen harom forintoth vgý thudom es egy vegh postot felýnek mast alaya ualonak Valamýt thezen az thebyryl kegyelmed az bor arraban es ados assonyom ykegyelme valamýt thezen ykegyelme belel Thouaba my bathyammal egyethemben ajanlok zolgalatunkat kegyelmedheknek es az Vr myndenható Vrysten megh

tharcha mynd azzonyommal egyethemben kegýelmetheket. Es leuel adathot zentgyérgben AprosenteK nap vthan ualo hetfen 1533.

Botth gyérgh az the kegýelmed
zegeu zolgája

[KívuK címezés:] Magnífico domino Francisco de Bathyan etc. comitti comitatus Castrifferrey domino gracioso.

Egy ív papíron, gyúrús zárópecsét egy részével. Uo.

21.

Nádasdi Márton levele Batthyány Ferenchez.

1534. február 24.

Nagh saghos wram solgalathomnak wtanna ezen chodalok hogh soha nem emlekezel az en adomanýomra es solgalathomra hogh soha nem adaad az en adossaghomath kýrewl kegelmednek jeles lewele waghon de kerlek serelmes wram hogh adh megh merth ha megh nem adood nýnch myth tenem hanem terwýennýel kel keresnem kegelmedeth erete ha kedýgh terwenkedem kegelmeghwel soha nem seredheth erete en es soha neem solgalhathlak sywem serenth de nehez nekem megh es keghelmedthewl el jdeghenýewltheem az en adomanýomerth ez lewel. kewlth nadasdon senth mathýas napýan 1534. —

nadasdy marthon
keze ýrasa

de kerlek megh es nemes
wram hogh ad megh az jstenerth
hogh solgalhasalak towaba es.

[KívuK címezés:] Ez lewel adassegh nagh saghos wramnak botthyaný ferenchnek az en wramnak.

Félív papíron, kívuK gyúrús zárópecséttel, a címerpajzs fölött N. M. betúkkal. Uo.

IVÁNYI BÉLA.

NÉPNYELV.

Sárréti tájszavak.

(Pocsaj Bihar m.)

ádámtorzsa *ádámtörzsa* (-át, -ák, -ája) fn. 'ádámcsutka'.
Jó egy nagy ádámtörzsája van ennek a Vincinek.

átad ~ (-om, -od, aggya, aggyuk, aggyátok, aggyúk) ts. i. 'áttérít'. *Magyárnak atta (v. atta át) a gyerekeit. Göröккеletinek atta át a jányát. Sz. Atatta magát 'más vallásra tért, más nemzethez hasonult'.*

átnézet *átnizet* (-et, -ek, -ettye) fn. 'áttekintés, ismeret'.
Rígi embér vagyok, de még ojan átnizetet még nem séjtettem, mint ez a tanítóu úr felmutat.

becéz ~ (-em, -ed, -i, -zük, -itek, -ik) ts. i. 'változtat, fordít'. *Ez a magyar szó is oja, hogy eszt sokféleképpē lehet becézni. Úgy becészte a szót, hogy a vigin csak neki szóulott a törvi.*

bélel béllél (béllelek, béllélsz, -éjjik, -éjjen) ts. i. 'kettős ajtót, ablakot készít'. *Eszt az ájtóut kibéllelem. Az ablakot mos mind béllelni kell. Ez a béllélt ájtóu ijen dupla, e kétfelé szóugáll, a pitárra meg a szobának is. Béllélt ájtóu, béllélt ablak 'kettős ajtó, kettős ablak'.*

berakodik ~ (-ott, berakoggyik) 'a lónak teljesen kinő minden csikófog helyére az új foga'. *Ötéves korára berakodik. akkōra az utóúsóu fogát is kiváltya... Amikor az utóúsóut is kiváltotta, akkōr monygyák: be vā rakodva.*

borzasztó borzasztóu mn. 'sok'. *Borzasztóu szünnyog vam most. Borzasztóu termés vóut az idénn. Borzasztó bőr vóut akkōr, nem lett elig a hōrdóu. (< borzasztó sok).*

bükköny bök (-öt, -je) fn. *Jóu nagy bökje van neki. Kōvēr abba a bök. Ismerik még bükkōny, bükkō, bökkōny, bökkō, bökk alakban, de ritkábban használják.*

dög ~ (-öt, -ök, -je) fn. 'dús, kövér vetés'. *Micsoda dög van ott, Imre bácsi! (Búzafeldre mutatva.)*

dudu ~ (t. -k, -ja) fn. 'a hurkatöltő fémsöve'. *A hūrka kézzel, vaty hūrkatóütóüvvel tóütóüdik. Ennek a csöve a dudu. Evvel is tóütünk.*

eleszik elesz (-ek, -él, elegyik, elegyen) ts. i. 'elpusztít'. *Mint ahogy hállatóüdott, hogy a vārjú is eleszi a sok sáskát, tücsköt, cserebogárt.*

elpocsékol elpocsiköl (-olok, -ölsz, -pocsikōjikk) ts. i. 'elpusztít, elront'. *A szóüloüt szereti tám māj min'fēle madár és még a darázs is. Az is sokat elpocsiköl belóülle.*

elvél elvél (-ek, -sz, -véjjik) ts. i. 'elgondol, elképzél'. *Nem tutta elvélni, hogy mi lessz a lovakkal.*

göböl göböü (-t, -je) fn. 'hizlaló'. *Befoktam a göböübe. (=befogtam hizlalóba). Hízó v. göböümārha.*

háj monya ~ (-át) fn. 'a disznó hasán levő háj'. *Ot vam még a szalonmán a háj monya.*

hímzés ~ (-t, -ek, -se) fn. 'a virág hímpora, porzása'. *Atmegy a hímzése a mezsgyén, osztán elfājzik a búza.*

kapzsi kabzsi mn. 'kapós'. *Nagyon kabzsi vóut ott a kenyir, mēr kevés vóud belóülle.*

kiüt ~ (-ök, -ücc, -üssik) ts. i. 'enged, kiad'. *Ahogy üti ki a telek, úgy jönnek az ipületek.*

kukó kukóu (-t, -k, -ja) fn., mn. 'kajlaszarvú ökor; kajlaszarvú'. *Eszt a kukóut meg nem veszem. Ennek a tinóu-nak meg ojan kukóu a száruva.*

leaknáz ~ (-ok, -öl, -zik) ts. i. 'légmentesen ledugaszol'. *A must hazahozóüdik, mekfōrik. Akkōr leaknázza az embēr, hogy ne levegőüzző. Külömbet elmegy az ereje, megeretesedik.*

makkverő makverő (-t, -k) mn. 'makrancos'. *Az a sárga lú még igem makverő vóut; nem tudot jóura jönni az embér velle.*

meddő meddő (-t, -k, -je) mn. 'erős; gyermektelen, magános'. *Még ú bírja, mēr fíjatalembēr; meddő még! Szíp nagy meddő asszō! Az egy nagy meddő embēr vóut, nem vóut neki csalággya.*

nádlás ~ (-t, -ok, -sa) fn. 'nádas hely, nádas lapos'. *Az ojan nádlás vóut valamikör, hoty csuda, ma meg má szöüllő van ott.*

penge pengő (-t, -k, -je) fn. 'penge'. *Jól kivērd eszt a kaszapengőut, te! Vettem a vásárba ety fínom borotvapengőt. A késem pengője oja, hogy még a beretva sincs oja.*

porond poronyty (-ot, -ok, -a) fn. 'magaslatti rész, hát, amelyet lapos, mélyedés, ú. n. teknő vesz körül'. *Ahogy a teknő körüljokta aszt a poronytyot, hát úty kavarodott érefelé (kavarodik 'fordul').*

szap ~ (-ot, -on) fn. Alanyesetben nem használatos, csak ebben a vadász kifejezésben: *Ne mennyű szapon. Szapom mentek* (= vadászás nélkül; hiábavaló módon). Ebből terjedt el az általános használatba: *Szapon jártak* (= eredménytelenül jártak).

szemtej szemtj (-tejet, -teje) fn. 'szembogár, szemvíz'. *Aszonta az orvos, nem fog látni sohase, mēr a szemtj kiment a szemvilágbúl. Kijőjt a szemtj, oda a szeme világa.*

tetszik teccik (-ett, teccőüggjik) tn. i. 'pirkad, hajnallik'. *Nyárba mán két órakkör teccik, de télbe csak hatkör. Korán teccik mán ijenkör, nyárba.*

tövises(jég) tövikes(jég) (-t, -sek, -se) mn. 'hegyes, éles jégdarab'. *Ojan tövikes jegek estek mostann.*

vált, kivált ~ (-ok, -assz, -csik) ts. i. 'cserél, kicserél'. *Mos váltja a csikó a fogát. Ötéves korára berakodik, akkora az utósóy fogát is kiváltja. A fűrt váltja a színt.* (Amikor érik.) *Váltó ruha.* (Amivel az éppen hordottat meg lehet cserélni.) *Nr. Rígen csak úgy váltották a jegyet, attak egymásnak kendőt mit, de mámma fél kél menni a jeddzőhő, osz meghírdetik faluszerte.* (Tehát régente csak jegyajándékot cseréltek s így lettek jegyesek; a mai *jegyváltás* inkább már a hivatalos eljárásra vonatkozik, pedig abban semmi ilyen ajándékcseré nincs.)

BAKÓ ELEMÉR.

Oláh nyelvjárási elemek a magyarban. MÁRTON GYULÁNAK a szolnokdobokamegyei Ördöngösfüzesről közölt népnyelvi gyűjtésével (MNY. XXXVII, 207) kapcsolatban szeretném egy elvi kérdésre felhívni a figyelmet. Gyűjtőnk több olyan tájszót közölt, amely nyilvánvalóan az oláhból került hozzánk, s ilyenkor megadta az efféle magyar tájszavaknak oláh irodalmi nyelvi megfelelőjét is: „*csokanyitura*: harkály (< ol. *čocáni-*

urä.)“ Az oláhul nem tudó olvasó ilyenkor azt hiheti, hogy az *n* jésülése a magyarban következett be. Erről pedig szó sem lehet: Szolnok-Doboka megyében ugyanis olyan területen vagyunk, ahol — mint Nyugat- és Észak-Erdélyben általában — a *t*, *d* és *n* hangok *e* és *i* előtt *t*, *d* és *n* módjára, tehát a magyar *ty*, *gy* és *ny* hangokkal többé-kevésbé azonosan hangzanak. Ez a palatalisatiós zóna már WEIGAND ismert „Linguistisches Atlas des dakorumänischen Sprachgebietes“ című ismert munkája alapján jól felvázolható: a 4. térkép szerint pl. a nyugaterdélyi *dinte* 'fog' alakkal szemben Gyulafehérvártól s általában a Maros vonalától délkeletre *dinte* alak áll (vö. még TAGLIAVINI C., LexMars. bevezetése, 74 kk.). Ha tehát az átvett magyar alakoknak megfelelő oláh nyelvjárási alakokat is figyelembe vesszük, akkor MÁRTON GYULA oláh etymonjait így kell helyesbíteniük:

„*csará*: csóka (< ol. *čoară*).“ Az oláh alak rendes helyesírása *cioarä*, de Szolnok-Dobokában valószínűleg a nyelvjárási ejtés *čärä*, határozott alakban *čära*.¹ Véleményem szerint ennek a határozott alaknak átvételével van dolgunk: ezért van a magyarban előbb labialis, majd illabialis *a* (feltéve, hogy a megadott alanyeset helyes és nemcsak téves elvonás egy **csarát* féle tárgyesetből). Ami az *oa* > *ä* fejlődést illeti, ez Erdélyben igen közönséges; Désen magam is sűrűn hallottam a *picioare* 'lábak' szót így ejteni: *pičäre*.

„*csokanyitura*: harkály (< ol. *čocăniturä*).“ A helyi oláh ejtés bizonyára *čocăniturä*; egyébként megjegyzendő lett volna, hogy a harkály közoláh neve *ciocănitore* (a. m. 'kopácsoló'); *ciocăniturä* rendes jelentése 'kopácsolás'.

„*konzil*: tanács, előljáróság (< ol. *consiliu*).“ A határozatlan alak már az oláhban *konzil* lehetett, nemhangzó *-iu*-val.

„*möl*: iszap (< ol. *něvmol*). Az iszap neve helyesen *nămol*. Nem tudom, hogyan került a cikkbe ez a nemlétező alak! A magyar *möl* azonban semmiesetre sem ebből származik (a szókezdő *nă*-szótag lekopása érthetetlen lenne), hanem az ugyancsak 'iszap' jelentésű *mäl* szóból, amelynek TIKTIN szerint Moldvában *mäl*, Erdélyben pedig *mol* változata van. A magyar tőhangzó hosszúságát némileg magyarázhatja az oláh *mol* határozott alakja (*molul*) ahol a nyílt szótagban levő *o* valamivel hosszabban hangzik.

„*mnyivor*: két éves bárány (< ol. *mior*).“ A helyi változat már az oláhban feltétlenül *mn'ior*, esetleg *mn'ivor* (hangürtöltő *v*-vel); ez könnyen érthető, hiszen a *miel* 'bárány' szó kicsinyített alakjával van dolgunk, amely az aruménban is *n'el*-nek (< **mn'el*) hangzik. Valamennyi alak közös őse a latin *agnellus* (vö. olasz *agnello*, francia *agneau* stb.). A *mior* > *mn'ior* fejlődés főleg Észak-Erdélyre jellemző.

„*puhâj*: árvíz (< ol. *puhoj*).“ Azt hiszem, inkább a *puhoiu* szó többesszámú alakjának, vagyis a *puhoaic* formának átvételéről van szó. Ez itt feltétlenül *puhâje*-nek hangzik, többé-kevésbé labializált *ä*-val (vö. fentebb a *csará* szóról mondottakkal).

¹ Ezt az *ä* hängöt az oláh nyelvészek rendszerint nyílt *o* hangnak tekintik (*o*), de hangzásra ez majdnem azonos a magyar *ä* hanggal.

„*trebunál*: törvényszék (< ol. *tribunal*).“ E szó közvetlen forrása sem az irodalmi alak, hanem a népnyelvi *trebunál*, amelynek *e*-je a *treabă*. *treburi* ’ügy, dolog’ szóra támaszkodó népetimológia révén keletkezett (pedig valójában a francia *tribunal* ’törvényszék’ átvételéről van szó!). Ezt a *trebunál* változatot megtaláltam egy moldvai író regényében (Vlădescu: Gol 53) és ismerem azt tanítványomnak, DANCSE JULIANNÁNAK a bihari népnyelvre vonatkozó szíves szóbeli közléséből is.

„*vărúj*: unokabátya (< ol. *văr*).“ Ha ezt a származtatást fogadnók el, a magyar szó végződése magyarázatlanul maradna. Lehetne gondolni az oláh határozott *vărul* alakra (vö. *mutul* > *mutuj*), de tudjuk, hogy rokonságnevek után ritkán áll főnévmeghatározó. Azt gondolom tehát, hogy ezt az alakot vetjük át: *văru-i* ’az ő unokabátyja’. Itt az *-u* megőrzött tövénghangzó, a *-j*-nek hangzó *-i* pedig a 3. személyű személyes névmásnak birtokos értelemben használt dativusa.

„*igărcsit* (!): fősvény (< ol. *zgărcit*).“ Nyilván *zgărcsit* olvasandó, amint az a betűrendből is kitűnik. Meglepő a magyar szó *ă*-ja. Megmaradt volna ez a jellegzetesen oláh illabialis velaris hang a magyarban is?

„*zsugyeketor*: bíró (ol. < *judecător*).“ Az átvett alak nyilván jésített volt: *zud’ekător* (vö. *csokanyilura* stb.).

Mindebből általános elvként az szűrhető le, hogy valahányszor a magyar népnyelvbe átkerült oláh szavakról van szó, tanácsos idézni azt az oláh nyelvjárási alakot is, amely a magyar szónak közvetlen forrása volt.

GÁLDI LÁSZLÓ.

TARTALOM.

BAKÓ ELEMÉR: A kiskunhalasi népnyelv „irodalmának” kérdéséhez 139. — Sárréti tájszavak	356
BALASSA IVÁN: Csűry Bálint irodalmi munkássága 74. — Raghalmazással alakult határozók a kolozsvári Hóstát nyelvében 111. — A <i>jó</i> szó Wagner Phraseológiájában 186. — Gyarapodik — gyaporodik	186
BALOGH ÖDÖN: Hésdát	261
BÁN IMRE: Palóc 283. — Szent Korona	339
BÁRCZI GÉZA: Gocelinus	246
BUZÁS DEZSŐ: Felelő nap 112. — Egy új kötőszó 127. — Kén : kín	262
CSONKÁS MIHÁLY: Székesfehérvár	106
† CSŰRY BÁLINT: A határozott névelő történetéhez	72
DANCZI VILLEBALD: Visszatérés a kiskunhalasi nyelvjárás hangtanához	51
DEME LÁSZLÓ: Elnáspángol 189. — A <i>g</i> > <i>gy</i> változás 260. — Bögő	262
GÁCSFR IMRE: Az 1211. évi tihanyi összeírás helyesírása és hangtani sajátágai	255

GÁLDI LÁSZLÓ: Az <i>egyet-földet ígér</i> szólás nemzetközi rokonságához 26. — agafah. inforianus — choban 263. — Baszaraba 264. — Szövegjavítások a Schläggl Szójegyzék kiadásához 272. — Oláh nyelvjárási elemek a magyarban	358
GYÖRFFY GYÖRGY: Attila és hunjai. Szerk. Németh Gyula	54
GYÖRKE JÓZSEF: Uráli szóegyezések: Kel (kél). Mell ~ mál	303
HASAN EREN: Csülök 264. — Turuncs. Torsia	340
HEGEDŰS LAJOS: Elektro-akusztikai berendezések a beszéd- és nyelvjáráskutatás szolgálatában	162
HORGER ANTAL: Páros mássalhangzóváltozások 12. — Bakafántos 113. — Kén. Zsákmány 114. — Nádorispán 115. — Kotnyeles 154. — Sejt 266. — Viasz 267. — László 268. — Kályha 341. — Izgága 342. — Ösz. Alattság	343
HORVÁTH JÁNOS: Gyöngyösi és Arany sormetszete	217
HORVÁTH KÁROLY: Alkermes 64. — fugwa huztuzwa wklelue. Az <i>alszik</i> ige jelentéstanához 185. — Esre-hitre 190. — Virághét	191
IVÁNYI BÉLA: Magyar nyelvemlékek a herceg Batthyány család körmendi levéltárában 200, 275,	350
JUHÁSZ JENŐ: Egy új kötetű Budapest 35, 214. — Délbáb 64. — Eszköz. ezfek, szavarti aszfali 100. — Üristen (Ür Isten), Ür Jézus, Ür Jézus Krisztus 250. — Lekésni valamit 270. — Bergengócia	343
KÁLMÁN BÉLA: Megjegyzések a népnyelvi gyűjtés módjához	136
KNIEZSA ISTVÁN: Nádorispán 16. — Rapaics Rajmund: A magyar gyümölcs 56. Bárczi Géza: Magyar szófejtő szótár	283
KOROMPAY BERTALAN: Berze Nagy János: Baranyai magyar néphagyományok	286
LAKÓ GYÖRGY: A <i>fúl</i> és <i>fojt</i> igék etimológiájához 94. — Kell	249
LAVOTHA ÖDÖN: Gyakor	19
LAZICZIUS GYULA: Pozsgás, poskos.	296
LIGETI LAJOS: A magyar-mongol nyelvhasoultás történetéhez 336. — Gyomor	344
LOVÁNYI GYULA: Spargál 268. — Fukar	320
MAY ISTVÁN: Mészáros Ignác kéziratot magyar nyelvtanáról	23
MÁRTON GYULA: -ba, -be ragos helynevek az ördöngösfüzesi oláhság nyelvében 112. A szolnokdobokamegyei ördöngösfüzes nyelvéből	207
MELICH JÁNOS: A <i>Jaksa</i> családnévről 144. — László, Ulászló 145. — A Természettudományi Társulat fennállásának százéves fordulójára 215. — A <i>Parrag(h)</i> és a <i>Kubik</i> családnévről 216. — Az -i melléknévképzőhöz. Az -icki képzőhöz 338. — Gyenizse	345
MESKÓ LAJOS SCH. P.: De 27. — Csak, isa 27. — Út 193. — Ösvény	194
VITÉZ MIKESY SÁNDOR: Bozorát 195. — A szabolesmegyei Demecser és Pátroha helynevei	213
MITROVICS GYULA: Beszéd Csúry Bálint temetésén	142
NAGY J. BÉLA: Helyesírás és helyes kiejtés 33. — Köznyelvi kiejtésünk 82. — Helyesírási panaszok 124. — Elmélet	

vagy gyakorlat? 126. — A magyar helyesírás alapja 347. — Lekésni valamit	349
N. J. B.: Itten, ottan, mostan 64. — Ovoda, óvoda	64
NYÍRI ANTAL: Fa-fandzsa 29. — Térszíni formák elnevezései a szentesi halászatban 41. — Mű	157
PAIS DEZSŐ: Bánok Szentgyörgy 30. — Egy törlendő <i>zuhaj</i> adat 136. — Úszik, út 194. — Suba 288. — Szarándok	346
PAIS KÁROLY: Tartalom, szó- és tárgymutató	360
PAIS LÁSZLÓ: Horvát Mihály és Bojti Balászné osztozkodása 1580-ból 133. — Tanúzás testi sértés ügyében 1582-ből	134
P. D.: Szempontok a helyesírás szabályozásához	216
RÁSONYI LÁSZLÓ: Makut = Maklár	116
SÁMSON EDGÁR: <i>-das, -des, -dos</i> összetett gyakorító képzős igéink	306
SULÁN BÉLA: Csúszó ~ csusza 118. — Adatok a határozott névelő népnyelvi használatához 141. — Berzété 195. — Rozsnyó 196. — A rozsnyói szücsök nyelvéből	210
SÜRÖ JÓZSEF: Megjegyzések a kiskunhalasi népnyelvi gyűjtéshez	47
SZABÓ T. ATTILA: A visszatért keleti részek népnyelve I. — <i>Egrügy</i> és társai 30. — Burzok, Borzik, Bollig 31. — Rohasz-lik 32. — Cintos 33. — Csűrű Bálint 65. — Kandia, kandias 119. — Ákásztéj, Kásztéj 121. — Sózsbu 122. — Virághét 123. — Füleld 138. — Kertel	199
TÁLASI ISTVÁN: Szó- és szólástörténeti adatok a jász-kunsági levéltárakból	35, 128
TECHERT JÓZSEF: Csügg 199. — Horda	200
TÖRÖK PÁL: Deák Ferenc levele Vörösmartyhoz a göcseji nyelvjárásról	52
ZOLNAI GYULA: Magánhangzók nyiltabbá válása 110. — Hangérték nélküli <i>y</i> és <i>i</i> (<i>j</i>) betű régi helyesírásunkban	335
ZSIRAI MIKLÓS: Finnugor tanulmányaink	289
Kisebb közlemények 23, 110, 185, 260,	335
Könyvismertetések	54, 283
Különfélék	142, 215
Levélszekrény	64, 144, 216, 288
Népnyelv	41, 136, 207, 356
Nyelvművelés	33, 124, 270, 347
Nyelvtörténeti adatok	35, 128, 200, 272, 350
Szó- és szólásmagyarázatok	26, 112, 186, 261, 339
Társasági ügyek: Titkári jelentés 1940-ről 58. — Jelentés az 1940. évi Szily-jutalomról 60. — Számadás és költségvetés 61. — A számvizsgáló bizottság jelentése az 1940. évről	63
A borítékon: Tartalom. Tudnivalók. A MNyT. tiszteleti tagjai, tisztikara, választmánya és számvizsgáló bizottsága. A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve. Kérelem. Ertesítés. Nyugtázás. A MNyT. kiadványai. Tájékoztató a tagságról és előfizetésről. Közgyűlési meghívó. Felolvasó ülések.	

SZÓ- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

Nincsenek, vagy csak részben vannak felvéve: a nyelvtörténeti, népnyelvi és nyelvüvelési adatok 33, 35, 41, 124, 128, 136, 200, 207, 270, 272, 347, 350, 356.

- a zás 7
 Acintos 33
 agafah 263
 ágy, áj 31
 -ajja 'valamín alól levő' 44
 Akadémia (M.Tud.) | az ~ feladatai a fgr. tudományok terén 295
 akadó 46
Ákásztěj (oláh) 121
 Akasztó 121
 alattság 343
 Alba Regalis, ~ Regia 108
 alexandrinus = felezőtizenkettős 217
 alkermes 64
 Almágy 31
 aloszik 'extinguitur' 186
 aloszon 'dormit' 186
 alszik 185
 Arany J. 90, 93, 217 kk.
 árúlet 'arról' 111
 az *asszony* szó szórendje a R.-ben 253
 Attila 54
ai > ou kettősmgh. jelölése 258
 Baboss R. E. 94
 bakafántos 113
 bakator 57
 Bakó E. 47
 Bálint G. 337
 Bánffy Hunyad(ja) 30
 Bánok-Szentgyörgy(e) 30
 Baranyai magyar néphagyományok 286
 Bärezi G. 283, 341
 Baszaraba 264
 bátor-víz 43
 a Batthyány család körmendi levéltára 200, 275, 350
 Bergengócia 343
 Berze Nagy J. 286
 Berzéte 195
 beszédkutatás | elektro-akusztikai be- rendezések a ~ szolgálatában 162
 a beszédszünetek mérése 175
 beszélőfilm-felvétel 181
 Bethlen(ek) Szent- miklós(a) 30
 Bikágy 31
 biling, billeng 200
 birt. személyragok | -ik (többes 3. sz.) 6
 Bollig 31
 Bolmány 33
 borieki 338
 Borzik 31
 Borz-lik (~ -luk) 31
 boszmán alma 58
 Bozorát (hn.) 195
 bögő 'nagy bereblye' 262
 brúgő 'nagy gereblye' 262
Brzota (cseh-tót) 196
 Budenz J. 157, 291 kk. 305
 bujdos-ik 312
 bukdos 315
 bukor szák 46
 Burzok 31
buwvut (lapp) 95
 bú-seb 43
castaü (oláh) 122
 Castrén 293
Chemotoy 255
 ehoban 263
 eigány-víz 44
 Cintos 33
čurok (orosz) 264
 esa, csak, csag 27
 csak éppen (kötő- szó) 127
 esaládtalan szavak 156
 esángó | a déli ~ nyelvjárás 73
 esapdas 308
 esapdos 312
Cserespodbá (oláh) 112
 csipdes 311
 csipdoska 317
 csira 285
 csókdos 317
 csukdos 316
 csukdos 'döfölgét, szurkál' 316
 csúszó, csusza 118
 csügg 199
 csülök, csürök 264
 Csúry B. 2 kk., 65—72, 136, 142—4
 Csúry B.-emlékver- seny 143
 Csúry B. irodalmi munkássága 74—82
 Danczi V. 47
 Dankovszky 300 kk. de 27
 Deák F. 52
 délibáb 64
 Demecser helynevei 213
 dobdos 317
Drumu fálodbi (oláh) 112
 dugdas 308
 dugdos 315
 Dugonics A. 91
džubba (arab) 288

- e ~ ë értelemmódosító különbsége 84 kk.
 e hangok jelölése 256
 e-zés 7 kk. 82 kk.
 ë-zés 6 kk. 82 kk.
 Eckhardt S. 55
 e[í]gényes, egyenes 261
 eget-földet ígér 26
 Egregy, Egrügy 30
 egyszerejtés 150
 -eh hangkapcsolat hangértéke 256 kk.
 e[í] kettősmgh. jelölése 259
 eleje 'valamin felül levő' 44
 elektro-akusztikai berendezések 162
 elektro-dinamikus mikrofon 166
 elektromágneses írószerkezet 172
 elhasonulás 99
 elnás pángol 189
 enjambement 229
 es 'eskü' 190
 esre-hitre 190
 esz[z] 'közép' 101
 észak 102
 északkeleti nyj. 2
 eszköz 100
 eü kettősmgh. jelölése 259
 ezfek 'észak, dél' 100
 ezfeli 'déli fele' 104
Fädzsetu szilosbi (oláh) 112
 fa-fandzsa 29, 45
 faldos 315
 fek 102
 felelő nap 112
 felező tizenkettős 217
 felüllett 'felé' 112
 Fettich N. 56
 files, füles 198
 Finály H. 83
 finnugor | ~ tanulmányaink 298 | ~ tanulmányok a finneknél 292 | a ~ tanulmányok nemzeti jelentősége 290 k. | a ~ -török vita 292 | a kéziratos ~ anyag kiadása 295 || ? fgr. **η*-: ó-m. -*γ*- ~ -*χ*- 98; fgr. **η*-: permi -*φ*- 97; fgr. **η*-: lapp -*vv*-: -*v*-: mordvin -*v*- 95; fgr. **v*-: permi -*φ*- 97; fgr. **v*-: lapp -*vv*-: -*v*-: mordvin -*v*- 95; lapp -*vv*-: -*v*-: finn -*v*- 95; m. -*ll*- ~ lapp -*lk*- ~ eszeremis -*l*- ~ zürjén -*l*- 250
 Finnugor Társaság 293
 firuncancigol 115
 Fizegy, Fizigy 30
 *fogafánt, *~os 113
 fogafent 113
 fogdas 308
 fogdos 313
 fojt 94
 fok 46
 fondos 317
 földrajzi áttekintés a -*das*-, -*des*-, -*dos* képzőkről 310 kk.
 Fugger 320 kk.
fugwa huztuzwa wkleh 185
 fukar 320
 fukar-szekér 334
 fül 94
 fuldos 316
 fúrdos 313
 furmint 56
 Füleld 198
 Gábor I. 217 kk.
 Gáldi L. 246
gállgát (lapp) 249
gaut- ~ *gauz*- (germán) 248
 gesztenye 57
giubba (olasz) 286
 Gocelinus 246
 Gomboez Z. 83
 Gosselin 246
 Göcsej | a ~ -i nyj. 52
 gróf 286
 gyak(a) 20
 gyakdos 313
 gyakor 19
Gyá'u véretyibéu (oláh) 112
 gyapor(a) 187
 gyaporodás 188
 gyaporodik 186
 gyaporoszik 187
 gyaporság 188
 gyaporú 188
 gyapas 188
 ? gyapus 188
 gyara- 'gyárt' 188
 gyarap 188
 gyarapodik 186
 gyarató 'creator' 188
 Gyarmathi S. 291, 299 kk.
 Gyenis 345
 Gyenizse esn. 345
 gyomor 344
 Gyöngyösi I. 217 kk.
 Györke J. 60
 gyümölcs | a. m. ~ 56
 -*h*- | hangürtöltő ~ 32
 hágdos 313
 halászat | térszíni formák elnevezései a szentesi ~ -ban 41
 haldos 316
 hangátvetés 334
 hangerősség-jelző készülékek 179
 hangérték nélküli *y. i. j* 335
 hangfelvétel | mágneses rendszerű ~ 183
 hangjelölés | Setälä-féle, Csüry-féle ~ 137

- a hanglejtés vizsgálata 178
- hanglemezfelvétel 168
- hanglemezvágó készülék 169
- hangmagasság | a ~ mérése 171 kk. | automatikus ~ -jelző készülékek 177
- hangosfilm-felvétel 181
- hangszín | a ~ vizsgálata 171 kk. | automatikus ~ -elemző készülékek 183
- hangtan | az 1211. évi tihanyi összeírás ~ -i sajtóságai 255
- hangváltozás | kétőshangzó csökkentett nyomatékú részének helyettesítése teljes nyomatékúval 267 | két szomszédos teljes nyomatékú mgh. közül egyiknek helyettesítése csökkentett nyomatékúval 267 | kétnyíltszótagos hangtörvény 116 | inetimológikus -v két mgh. közt 161 | páros msh. változások 12—16 | -v kiesése ugyanegy szótagba tartozó msh. és mgh. közt 115 || *á—a: á—^é[é] 347; *á—a: á—o[u] 347; *ay: ou* 259; ? *bd: pt* 15; *dn: nd* 346; *dn: nn* 346; *ei: éi: é* 259; ? *-ft: -xt-* 99; *g: gy* 260, 336; *gy: d* 268; *i: í* ~ *é* 347; *mb: nd* 13; *mb: ηg* 14; *mp: ηk* 14; *mp: nt* 13; *nc: nygy* 14; *nc: nyty* 14; *ncs: nyty* 14; *nt: nyty* 13; *o: u* 268; *o—o: i—o* 268; ? *-tyl: -tly: -tny-* 156; *ú: ou: ó* 193 | fgr. *-a:* m. *-e, -é* 304; fgr. **-kl- (*-ly-)*: m. *-l* 305 | m. *-gy:* oláh *-j* 112; m. *-ny:* oláh *-j* 112 | szláv *-av, -au:* m. *-ou* > *-ó* 151; szláv *vl, vr:* m. *r, l* 151**
- Happ J. 34
- harapdos 317
- haraszt 285
- Hárságy, Hásságy, Háshágy 31
- hát 46
- a határozott névelő ritmikai hangsúlytalansága 239
- hējirét 'helyre' 111
- helyesírás | Mészáros I. ~ -a 23 | az 1211. évi tihanyi összeírás ~ -a 255
- helyesírási kérdések 33, 64, 124—7, 216, 335, 347
- Hésdát 261
- hídos 316
- hiung-nu 55
- horda 200
- Horger A. 9, 83, 189, 346
- Horhály 31
- Hóstát nyelve 111
- hun(ok) 54
- Hunfalvy P. 291 k.
- hunnét 111
- Hyacinthus 33
- i* | hangérték nélküli ~ 335
- i-, i-zés* 7
- idegen névszó meghonosodása ige-ként 342
- időtartam | a hang ~ -ának mérése 171 kk.
- ige | névszó elvonása ~ -ből 342
- igeképzők | deverb. *-d* (gyak.) 188; *-das, -des, -dos* (gyak.) 306; *-gol* (gyak.) 190; *-l* (visszaható) 99; *-os* (gyak.) 319; *-p* (gyak.) 188; *-p* (mozz.) 188; ? *-s* 194
- igenév | *-vāl, -vél* 3
- igenévszó(k) | *ál—* ~ 200
- igeragozás | átnemható igék tárgyas ragozása 270 | *ikes* ~ 4
- illeszkedés | ajakhangú ~ elmaradása végződésében 7
- inversio 238
- isa* 27
- itt(en) 64
- izgága 342
- *izgágál(kodik) 342
- j* | hangérték nélküli ~ 335
- Jaksa csn. 144
- jara(t)-* (tör.) 189
- jász-kunsági levéltárak 35
- játszodos-ik 318
- jelentés-elavulás 266, 341
- jelentés-megoszlás 114
- jelentésváltozás | pejorativ ~ 331, 334
- jó 'folyó' 186
- Josselin 247
- Juhász J. 288, 349
- juxér* (vogul) 23
- a kalotaszegi nyj. 5
- kályha 341
- Kandia. ~ *ás* 119

- kanyar 42
 kapdas 308
 kapdos 313
 Kárpáti E. dr. 124
 Kásztéj (oláh) 121
 kecege 285
 Kékegy, Kikügy 30
 kel, kél 303
 a keleti részek népnyelve 1
 kell 249
kelvata (finn) 249
 kén, kín 114, 262
 kénkő 'kínkő' 114
 Keresztúr 254
 kertel 199
 kiejtés | (m.) 33 | köznyelvi ~-ünk 82 | az írás hatása a ~-re 92
 kimografion 167
 kín 114, 262
 kíngyertya 262
 a királyhágóntúli nyj. 5
 a kiskunhalasi népn. 47, 139
 Kiss J. 126
 Kniezsa I. 115
 kondenzátor-mikrofon 166
 Korda I. 47, 140
 kotnyeles 154
 *kotyleves 156
 a kötőszó ritmikai hangsúlytalansága 240
 közbe (kötőszó) 35, 127, 214
 köznyelvi kiejtésünk 82
 a köznyelv szerepe a népnyelvi gyűjtésben 138
 kristály-mikrofon 166
 Kubik esn. 216
 kufa[á]r 334
 kukac 285
 kullancs 285
 KunT. 344
 kupac 285
 kupec 285
 Lack, Laszk 150
Lá fálodba (oláh) 112
 lány-ódal 43
Lá korojba (oláh) 112
Lá logba (oláh) 112
 langvíz 43
Lá părău korojbi (oláh) 112
 Laszk 150
 László 145, 268
 latin | el. 270 | egyh. ~ el. 151 kk., ? 268
 Laziczus Gy. 84
 legyel 'legel' 261
 lekésni valamit 270, 349
 Leschka 16
 Ligeti L. 54
 limány 44
 Lodomer(ia) 152
 lopdos 315
 Loványi Gy. 114
 Madéfalva 33
 magánhangzó | ~-k nyiltabbá válása 3, ? 110, 309
ma'ju (ujgur) 117
 magyar 57
 magyar | el. az oláhban 112, 121, 122
 magyar-mongol nyelvhasznítás 316
 Magyar szófejtő szótár 283
mak (tör.) 117
 Maklár 116
 Makut 116
mal, māl (jurák szam.) 306
 mál, mell 305
 mardas 308
 mardos 314
 Márton Gy. 358
 meg. mög ~ megy(e)[i] 261
 megye(e)[i] 'far' 261
 mell 305
 mērüllett 'merről?' 111
 Mészáros I. 23
 mi 'quid, aliquid' 160
 mi[i] ~ mü[ü] 'holmi' 159
 mijen 'min' 161
 mikrofonok 165
 miskáról 115
 miután 127
Mogut- (tör.) 118
 mogyoró 57
 mondattan | szavak ~-i összetartozása versben 220
 kk. | ~-i és ritmikai szerkezetviszonya 236
 ? mongol el. 336
 Mórágý 31
 most(an) 64
 Munkácsi B. 158, 295
 mű ~ mív 157
 nádorispán 16, 115
 **nadъ dvorjъ span(ъ)* (szláv) 17, 115
 **nadъ dvorje span(ъ)* (szláv) 17, 115
 nap | felelő ~ 112
 náspágol, náspágyal 260
 náspáhol 189
 náspál 189
 náspángol 189
 náspigál 189
 német 285
 német el. 266, ? 197 | kfn. el. 334 | ?ófn. el. 57
 Németh Gy. 55, 105, 158, 345
 népetimológia 33
 néphagyomány | baranyai m. ~-ok 286
 népnyelv | a ~-i gyűjtés módja 1:6-9 | a ~-iggyűjtésről 162 | a viszsztatért keleti ré-

- szek ~-e l; a kis-kunhalasi ~ 47, 139 | a határozott névelő ~-i használata 141
- névelő | a határozott ~ történetéhez 73 | a határozott ~ népnyelvi használata 141
- névragozás: *-ba, -be* hat. 112; *-ba, -be* (-ban, -ben h.) 4; *-heⁿ* hat. 4; *-hó, -hő* hat. 4; *-k* 27; *-nál, -nél* hat. 3; *-ni* hat. 7; *-nit* hat. 7; *-nól, -nöl* hat. 3, 7
- névszó elvonása igéből 342
- névszóképzők | denom. *-i* 338; *-sa* (kics.) 144 | denom. (deverb.) *-icki* 338 | deverb. *-ó* ~ *-a* 118; *-t* 193; *-vány, -vény* 194
- nyaldos 316
- nyeldes 311
- nyelvmélék | m. ~-ek a hg. Batthyány es. körmendi levéltárában 200, 275, 350
- nyelvjárás | a déli csángó ~ 73; az északkéleti ~ 2; a göcseji ~ 52; a kalotaszegi ~ 5; a királyhágóntúli ~ 5; a szamosháti ~ 1; a székelly ~ 8
- nyelvjáráskutatás | elektro-akusztikai berendezések a ~ szolgálatában 162
- nyelvtan | Mészáros I. kéziratos m. ~-a 23
- nyilaldos-ik 318
- nyomdas 308
- nyomdos 314
- óbégat 115
- o_i kettősmgh. jelölése 259
- oláh | nyj.-i el. 207, 358; visszakölesönzés ~ból m.-ba 123 | m. el. az ~ban 112, 121 k.
- olasz el. ? 57
- Oldamur (tör.) 153
- onnét 111
- oszcillográf(ok) 180
- ott(an) 64
- *ö- 'folyik' 194
- ő hang jelölése 255
- ő-zés 6 kk., 90 kk.
- Ördöngösfüzes | ~ m. népnyelve 207, 358 | ~ oláh nyelve 112
- örömet csinál valakinek 349
- örvény, órmány 43
- ösvény 194
- ősz 343
- Pais D. 104 k., 345
- palóc 283
- Pápay J. 295
- Päräu szilozsbi (oláh) 112
- Parrag(h) esn. 216
- Pátroha helynevei 214
- pe- (permi) 97
- ped- (zürj.) 97
- pedj- (voj.) 97
- pezseg, pozsgó 296
- pizsgás 299
- Podbá (oláh) 112
- pórong 45
- portya 286
- poskos 296
- po[u]vams (mordv.) 94 kk.
- pože[o]ga (szláv) 300
- požga (szláv) 300
- pozsgás 296
- pozsgó 299
- publikánus 331
- puvut (lapp) 95
- qəl- (osztj. szám.) 304
- rágdos 315
- raghalmazás 111,
- Rapaics R. 56
- Rašideddín 116
- ravasz 32
- Ravaszd(i) 199
- Reguly A. 291 kk.
- repdes 311
- retesz 285
- Réthei Prikkel M. 322 kk.
- ritmikái és mondat-tani szerkezet viszonya 236
- Rohasz-lik 32
- Rozsnyó 196
- a rozsnyói szűcsök nyelvéből 210
- rugdas 309
- rugdos 314
- fah 263
- Sajnovics J. 291
- Sándor I. 321
- Sár 106
- sárréti tájszavak 356
- Schlägli Szójegyzék 272
- seb-csapat 43
- sejt 266
- Setülä-féle hangjelölés 137
- síma-dérik 45
- Simbokorbá (oláh) 112
- Simonyi Zs. 83
- finforianus 263
- sisak 286
- Somorja 57
- sormetszet 217 kk.
- Sózsba 122
- spargál(ás) 268
- spargere (lat.) 270
- stranⁿnikz, stranⁿnik (szláv) 346
- suba 288
- sub[p]lica 288
- sucha (szláv) 136
- sugdós 316

- suha, suhás 46
 Sütő J. 51, 139
 Sylvester J. 330 kk.
 szabár, szabír 104
 σαβαροι σφαλοι 103
 szabdas 309
 szabdos 316
 Szabó T. A. 106, 110
 szagla, szag(o)ló 119
 Szaicz L. 310
 Száldobágy 31
 szálldos 316
 a szamosháti nyj.
 1 kk.
 Szántó L. 347
 szarándék 346
 szarándok 346
 Szarvagy 31
 Szarvas G. 83
 szavarti aszfali 100
 Széchenyi Béla gr.
 337
 Szedregy, Szedrigy,
 (Szedrik) 30
 a székelly nyj. 8
 Székesfehérvár 106
 személynévből köz-
 név 322
 Szendrey Á. 191
 szén-mikrofon 165
 a szentesi halászat
 szavai 41
 Szent Korona 339
 Szilozsbá (oláh) 112
 Szilvágy 31
 szilvalé 154
 Szinnyei J. 83
 szirt 42
 szláv el. 196, 300 kk.,
 342, ? 57 | horvát
 el. ? 57 | szerb-
 horv. el. 340 | -*ava*
 197; -*ta* 196
 szóösszetétel | utó-
 jelzős ~ ? 100
 szólás(ok) m. 26, 35,
 154
 szorító 45
 Szuha 136
 szúrdoš 316
 Szu *véretyibgá*
 (oláh) 112
 szűcs(ök) | a roz-
 nyói ~ nyelvéből
 210
 tájszók 356
 Takáts S. 201
 tanyát vetni 42
 Természettudomá-
 nyi Társulat 215
 térszíni formák neve
 a szentesi halá-
 szatban 41
 Thurzó es. 326 kk.
 tihanyi összeírás 255
 Tolnai V. 84
 torsia 340
 tördes 311
 török | a fgr. - ~
 vita 292 | ~ el.
 ? 27, 344 | oszm. el.
 340 | ~ el. a szláv-
 ban 341
 történeti áttek. a
 -*das*, -*des*, -*dos*
 képzőkről 309 kk.
 tréfás szóképzés 344
 turuncs 340
 tudes 311
 *ú- 'úszik' 194
 ugordos-ik 318
 Uladislauš 146 kk.
 Ulászló 145
 az *úr* szó szórendje
 a R-ben 251
 uráli szóegyezések
 303
 Úristen 250
 Úr Jézus (Krisztus)
 250
 út 193
 uzsora, -ás 321
 ű és ű hang jelö-
 lése 255
 űű kettős-mgh. jelö-
 lése 259
 ügy, így 'víz' 31
 Váczy P. 55
 vagdos 317
 Vámbery Á. 292
Véretyibgá (oláh)
 112
 Verőtzi esn. 338
 versmondattan 218
 viasz(k) 267
 virághét 123, 191
 Viszló 150
 vizsla, *vizsló (vizi-
 gáló) 119
 Vladimír 152
 Vladislauš 145 kk.
 vondos 314
 Vörösmarty M. 52
V[W]tod 256
V[W]us 260
 Wagner Phraseolo-
 giája 186
 Wlodimir hn. 152
Wucherer (ném.)
 321
 y | hangérték nélküli
 ~ 335
 Zákonyi M. 109
zampognaro (olasz)
 263
 zarándok 346
 zuhaj 136
 zsákmaný 114
Zsédembe máre,
mnýiku (oláh) 112
 zsup[b]ica 288

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: PAIS DEZSŐ,

A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN FÉNZZÁROS.

MAGYAR NYELV

Inhalt des XXXVII. Bandes.

(Enthält nur den Auszug einiger Aufsätze.)

I. Geschichte der ungarischen Sprachwissenschaft. T. ATTILA SZABÓ widmet dem Andenken des plötzlich verstorbenen vorzüglichen Sprachwissenschaftlers, V. Csűry einen herzlichen Nachruf und würdigt insbesondere seine erfolgreiche Tätigkeit auf dem Gebiete der Mundartenforschung. (65—72.)

II. Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft. JOSEF GYÖRKE: Uralische Wortentsprechungen. (303—6.) *Kel* (*kél*) 'steht auf, erhebt sich' usf. Verf. meint dieses ungarische Wort nicht nur mit den allgemein angenommenen finnisch-ugrischen Entsprechungen, sondern auch mit dem ostjakisch-samojedischen Verbum *qal* 'zu Fuss gehen' bzw. 'im Schnee waten' zusammenstellen zu dürfen. — *Mell* ~ *mál*. Bereits BUDENZ vertrat die Ansicht, dass *mál* die velare Variante des Wortes *mell* darstellt. Verf. unterstützt diese Meinung mit lautlichen Argumenten. Seiner Ansicht nach gehört das jur. samojedische Wort *mal* 'Gipfel; eigentlich: das Ende, sodann mit dem entsprechenden Substantiv zusammengesetzt, einen Berggipfel, Baumspitze, ja eine Blume bezeichnend'; auch *māl* 'Ende, Höhe, Gipfel, Spitze'; O. *māl* 'Ende, Wipfel' etc. hierher. Die samojedischen Formen weisen auf die Ursprünglichkeit der Bedeutung 'Bergwand, Berg' von *mál* hin, also auf die Bedeutung, deren finnisch-ugrischer Ursprung von den rumänischen Sprachwissenschaftlern (DENSUȘIANU, DRĂGANU) so oft angezweifelt wurde. — GEORG LAKÓ: Zur Etymologie der Zeitwörter *fúl* 'ersticken' und *fojt* 'würgen, erwürgen'. (94—100). Das ungarische Verbum *fojt* wurde von ERNST R. BABOSS (MNY. XXXIV, 220—5) mit dem tscher. *piktém* 'würgen, erwürgen', M. mordw. *povams*, estn. *puvams* 'erwürgen', N. lapp. *buvvot* 'soffocari' zusammengestellt. Nach der Ansicht Verf.-s gehört das tscher. Zeitwort nicht hierher. Das lapp. *buvvot*, *puvvēt* hängt zweifellos mit mordw. *povams*, *puvams* zusammen; der inlautende Konsonant geht entweder auf fgr. **v-* oder **ŋ-* zurück. In beiden Fällen können auch syrj. *ped* 'ersticken' und wotj. *pedi-* 'überdrüssig werden, ersticken' usw. hierhergehören; das *-d* dieser Zeitwörter ist als eine deverbale Endung zu betrachten. — NIKOLAUS ZSIRAI: Unsere finnisch-ugrischen Studien. (289—96.) Ohne die Kenntnis der verwandten Sprachen und Völker gibt es keine genetische völkische Wissenschaft. Die Ungarische Akademie der Wissenschaften muss Mittel und Wege finden zur schleunigen Veröffentlichung der etwa 492 gedruckten Bögen des gesammelten fgr. handschriftlichen Materials (zunächst des Nachlasses REGULYS, PÁPAYS und MUNKÁCSIS.)

III. Ungarische Laut- und Formenlehre. ANTON HORGER: Paarweise eintretende Konsonantenwechsel. (12—16.) Zwei benachbarte Mitlaute, deren erster ein Nasal, der zweite aber ein an derselben Artikulationsstelle gebildeter Verschlusslaut ist, wurden im Ungarischen oft durch einen anderen Nasal, bzw. dem an derselben Artikulationsstelle gebildeten Explosivlaut vertreten. Die erfolgten Lautwechsel sind folgende: *mp* > *nt*,

mb > *nd, nt* > *nyty, nd* > *nyty, nc* > *nyty, ncs* > *nyty, nyty* > *ncs, nygy* > *nc, nk* > *mp, ng* > *mb* usw., z. B. *hempérég* > *héntérég; cimbalom* > *M. cindalom*; in den Sprachdenkmälern: *göröndös* > *göröngyös; roncsol* > *rongyol; dorong* > *M. doromb* usw. — EDGAR SAMSON: Die ungarischen Zeitwörter mit dem zusammengesetzten Frequentativsuffix *-das, -des, -dos*. (306—20.) Das Bildungssuffix *-das* wird im östlichen Teil des ungarischen Sprachgebietes gebraucht (in erster Linie bei den Tschangos, in der Umgebung von Torda); die seltene Endung *-des* kommt ab und zu auf dem östlichen und nordöstlichen Mundartengebiete und in Füzesabony vor; das Suffix *-dos* (das viel häufiger verwendet wird, als die Zeitwörter mit *-doz*) ist beinahe auf dem ganzen ungarischen Sprachgebiete allgemein.

Etymologie. GÉZA BARCZI: *Gocelinus*. (246—8.) In einer 1223. in Ungarn ausgestellten königlichen Urkunde wird ein Hofkaplan namens *Gocelinus* erwähnt. LADISLAUS GÁLDI (MNY. XXXVI, 178—80) äusserte die Meinung, dass *Gocelin* ~ *Gosselin* als ein aus dem ursprünglichen Beiwort 'aus Gosselies stammend' entstandener Familiennamen aufzufassen sei. Verf. vertritt dagegen die Ansicht, dass *Gocelin* kein Familienname, sondern ein Taufname ist und in keinerlei Zusammenhang mit dem Stadtnamen *Gosselies* steht; der Name kommt als *Gaudelenus, Gaucilenus, Gauziolenus* bereits im VII—VIII. Jh. vor, zu dieser Zeit gab es aber nicht nur keine ähnlichen. auf Stadtnamen zurückgehenden Familiennamen, sondern überhaupt noch keine besonderen und erblichen Namen für die Glieder einer Familie. Der in vielen Formen bekannte Name hängt unbedingt mit den Varianten *Jocelin, Josselin* usf. zusammen, kann aber auch von den überaus zahlreichen Personennamen mit dem Vorderglied *Gaud-, Gauz-* ~ *God-, Goz*, deren zweites Glied ein der germanischen Namengebung entsprechender anderer Wortteil ist, nicht getrennt werden. Es ist ein Personennamen germanischen, offenbar fränkischen Ursprungs, der zunächst in Frankreich allgemein verbreitet, doch auch in Italien, Spanien und Deutschland gebräuchlich war. Möglicherweise war der betreffende Geistliche französischer Abstammung. — LADISLAUS GÁLDI: *finforianus* — *choban*. (263—4.). Das im Schlägler Glossar belegte ungarische Wort ist mit dem heutigen ungarischen *csobány* 'opilio, Schafhirt' identisch; *finforianus* aber eine verzerrte Variante zu *symphoniarus* 'symphonicus'. Das griechisch-lateinische Wort *symphonia* wurde in den romanischen Sprachen als Bezeichnung verschiedener bei dem Volke gebräuchlichen Musikinstrumente verwendet. Das lateinische Wort des Glossars weist auf die Gestalt eines mittelalterlichen Hirten-Dudelsackpfeifers hin, deshalb stellte es der Verfasser der ungarischen Bedeutungen mit dem ungarischen Wort *csobány* zusammen. — HASAN EREN: Csülök. (264—5) Verf. betrachtet das Wort als russischen Ursprungs; dort lautet es *čurok* und bedeutet 'Klötzchen, Hölzchen; das Kurningklötzchen; das Kurni- oder Kurningspiel'. Aus *čurok* wurde durch Palatalisation des velaren Wortes das frühere ungarische Wort *csürök*, hieraus aber durch den oft vorkommenden Lautwandel *r* ~ *l* die heutige Form *csülök* 'der Huf, die Klaue'. — ANTON HORGER: Kén. (114.) Verf. meint

annehmen zu dürfen, dass *kén(-kő)* 'Schwefel' etymologisch identisch sei mit dem ungarischen Wort *kín* 'Pein', dessen frühere Form ebenfalls *kén* lautete. — STEFAN KNIEZSA: Nádorispán 'Palatin'. (16—9.) Das Wort ist zweifelsohne slavischen Ursprungs und geht auf ein Kompositum zurück, das aus folgenden Gliedern bestand: *nád* 'über' (Praeposition), *dvor* 'Hof', *span* 'Verwalter'. Nach Verf. ist die Zusammensetzung *nádor + ispán* nicht im Ungarischen entstanden, doch kann es auch in den slavischen Sprachen nicht nachgewiesen werden. — JULIUS LAZICZUS: Pozsgás, poskos 'pausbackig, rufus'. (296—303.) Das Beiwort *poskos* 'ruber, rufus prae ardore' kann eine mit dem Adjektivsuffix *-s* gebildete Ableitung des dem Slavischen entlehnten *požo[e]k* sein, *pozsgás* auch von slavischem *pož(e, o)ga* abgeleitet werden, doch auch aus dem lautnachahmenden ungarischen Verbum *pozsgo* 'sprudeln, wallen' einwandfrei erklärt werden. — JULIUS LOVÁNYI: Fukar. (320—35.) Dieses ungarische Wort mit der heutigen Bedeutung 'geizig, Geizhals' wird allgemein von dem Familiennamen *Fugger* abgeleitet. Nach eingehenden geschichtlichen Untersuchungen kommt Verf. zu der Ansicht, dass die geschichtlichen Angaben die bisher angenommene Etymologie des Wortes *fukar* nicht bestätigen: er sieht in der gleichen Form des Familiennamens und des Appellativs nur eine zufällige Ähnlichkeit. Möglicherweise ist das Wort *fukar* eine metathetische Form zu *kufar* 'propola'. — JULIUS MÁRTON: Ortsnamen mit der Endung *-ba, -be* in der Sprache der Wallachen zu Ördöngösfüzes. (112.) Verf. führt 16 Beispiele dafür an, dass siebenbürgische ungarische Ortsnamen in mehreren Fällen mit der Adverbialendung *-ba, -be* ins Wallachische übernommen wurden. — JOHANN MELICH: László, Ulászló. (145—54.) Auf Grund der in den ungarischen Chroniken und anderen Sprachdenkmälern enthaltenen Belege stellt Verf. fest, dass der ungarische Name *Ulászló* eine bewusste Formung aus der Schriftform *Uladislaus* des lateinischen Namens *Vladislaus* ist und wahrscheinlich zuerst von Esaias Budai gebraucht wurde. Der erste Beleg für *Uladislaus* findet sich im Jahre 1734, für den Namen *Ulászló* 1805. Der Taufname *László* 'Ladislaus' erscheint im Ungarischen um die Wende des X—XI. Jahrhunderts und stammt letzten Endes aus dem Tschechischen oder Polnischen; die ungarische Form geht unmittelbar auf das Kirchenlateinische zurück. Der Name *Ladislav* ist im Kroatischen, Slowakischen, Tschechischen ebenfalls bekannt. Erstere Formen sind wahrscheinlich ungarischen Ursprungs, der tschechische Name *Ladislav* könnte aus dem böhmischen Vulgärlatein stammen. — LUDWIG MEKÓ: Út 'Weg'. (193—4.) Das Wort ist eine mit *-t* gebildete Ableitung aus dem mit *-sz* erweiterten Zeitwort *úsz(ik)*; die ursprüngliche Bedeutung mag 'Schwimmen, Wasserweg, ein mit dem Boot zurückgelegter Weg' gewesen sein: hieraus wurde mit Bedeutungserweiterung 'irgendein Weg'. (DEZSŐ PAIS teilt in einer Anmerkung mit, dass er bereits in den im II. Semester 1938—1939 gehaltenen Vorlesungen *út* als eine wahrscheinliche Ableitung des Verbums *úszik* gedeutet hat.) — DEZSŐ PAIS: Szarándok. (346—7.) Aus dem südostslavischen *stranik* oder *strannik* 'peregrinus' wurde im Ungarischen

infolge der Dissimilation *-m- > -dn- *szrádnok* oder *szarárdnok*, hieraus aber metathetisch *-dn > -nd: szarándok*. — LADISLAUS RÁSONYI: Makut = Maklár. (116—8.) In seinem Bericht über den vor 700 Jahren ganz Ungarn verheerenden Mongolensturm erwähnt Rašîdeddîn auch die Eroberung des Gebietes *Makut*. Der Name ist auch im Igor-Gesang belegt, wo die türkischen Stämme des XII. Jahrhunderts aufgezählt werden; einer dieser Stämme wird *Moguty* genannt: *-y* ist die russische, *-t* eine mongolische Endung des Plurals. Beide Belege beziehen sich auf das 'Volk der *Mak-en*' und bedeuten demnach dasselbe, wie das von JULIUS NÉMETH gedeutete *Maklár* (MNy. XXVII, 145—7), das ebenfalls auf den Namen des türkischen Stammes *Mak* zurückgeht, und mit der Pluralendung *-lar* gebildet wurde. — BELA SULÁN: *Rozsnyó*. (196—8.) Der ungarische Stadtname *Rosnó* ~ *Rozsnyó* entwickelte sich aus deutschem *Rosenau* ~ *Rosnau*; das slowakische *Rožnava* ~ *Rožnava* geht auf die ungarische Form zurück und ist erst im XVIII. Jahrhundert belegt. — T. ATTILA SZABÓ: *Ákásztěj, Kásztěj*. (121—2.) Aus dem ungarischen, siebenbürgischen Namen *Akasztó* ist im Wallachischen regelmässig *Acastău* geworden; der Plural dieses Wortes findet sich im Ortsnamen *Acastei*, lies: *Ákásztěj*. Aus letzterem entstand — möglicherweise infolge der irrümlichen Heranziehung des in Ortsnamen häufig vorkommenden wallachischen *coastă* 'Seite, Abhang' — mit Schwund des Anlautes *Castei*, lies: *Kásztěj*.

V. Volkssprache. LUDVIG HEGEDŰS bringt eine Beschreibung der elektro-akustischen Instrumente, die im Dienste der Sprach- und Mundartenforschung mit Nutzen zu verwenden sind. (162—85.) — BELA KÁLMÁN: Bemerkungen zur Methodik der Mundartenforschung. (136—9.) Verf. tritt für die Anwendung eines einheitlichen — etwa des von SETÄLÄ festgesetzten finnisch-ugrischen — Zeichensystems für die Lautbezeichnung in mundartlichen Textausgaben ein. Er betont, dass in Arbeiten, die eine Mundart deskriptiv darstellen, volle Unabhängigkeit von der Gemeinsprache bewahrt werden müsse: die Mundart sei als eine selbständige Sprache zu betrachten. — T. ATTILA SZABÓ: Die Volkssprache der rückgegliederten östlichen Gebiete. (1—12.)

VI. Sprachpflege. J. BELA NAGY: Aussprache und Umgangssprache. (82—94.) Verf. untersucht in erster Linie die Uneinheitlichkeit, die sich in der Aussprache der kurzen ungarischen *e* Laute zeigt.

VII. Metrik. JOHANN HORVÁTH: Die Zäsur bei Gyöngyösi und Arany. (217—45.) Verf. bespricht, bzw. berichtigt die irrigen Feststellungen IGNAZ GÁBORS (Nyugat, März 1940.) über die Entwicklung des Alexandriners, d. i. der Zwölferzeile, die aus zwei, je sechs Silben umfassenden Halbzeilen besteht. Er untersucht das Verhältnis der Satzzusammenhänge zur rhythmischen Struktur und stellt fest, dass unser rhythmisches Gefühl keine Störung empfindet, wenn die Zäsur nach dem Artikel, einem Bindewort oder einem bezüglichen Fürwort fällt, dagegen die Trennung der Verneinungspartikel, der verbalen Partikeln, der unterscheidenden Beifügungen und einiger Hilfsörter als unnatürlich ablehnt.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

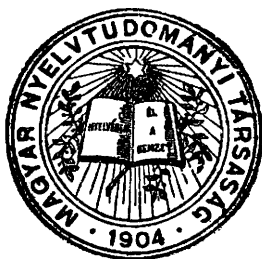
MELICH JÁNOS

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTI

PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZORTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

354 SZÁM

1941. FEBRUÁR

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1941

T A R T A L O M

	Lap
<i>Szabó T. Attila</i> : A visszatért keleti részek népnyelve	1
<i>Horger Antal</i> : Páros mássalhangzóváltozások	12
<i>Kniezsa István</i> : Nádorispán	16
<i>Lavotha Ödön</i> : Gyakor	19
Kiseb b közlem ény ek. <i>May István</i> : Mészáros Ignác kézirat os magyar nyelv tanáról	23
Szó- és szólá smagya rá za tok. <i>Gáldi László</i> : Az eget-földet ígér szó lás nemzetközi rokonságá hoz. — <i>Meskó Lajos Sch. P.</i> : De. Csak, isa. — <i>Nyíri Antal</i> : Fa-fandzsa. — <i>Pais Dezső</i> : Bánok-Szentgyörgy. — <i>Szabó T. Attila</i> : <i>Egrügy</i> és társai. Burzok, Borzik, Bollig. Rohaszlik. Cintos	26
Nyelv művelés. <i>Nagy J. Béla</i> : Helyesírás és helyes kiejtés. — <i>Juhász Jenő</i> : Egy új kötőszó Budapesten	33
Nyelv történe ti a da tok. <i>Tá lasi István</i> : Szó- és szó lás történe ti a da tok a já sz-kun sa gi levé lta rakból	35
Népnyelv. <i>Nyíri Antal</i> : A térszíni formák elnevezései a szentési halászatban. — <i>Sütő József</i> : Megjegyzések a kiskunhalasi népnyelvi gyűjtéshez. — <i>Danczi Villebald</i> : Visszatérés a kiskunhalasi nyelvjárás hangtanához. — <i>Török Pál</i> : Deák Ferenc levele Vörösmartyhoz a göcseji nyelvjárásról	41
Könyv is mertet é se k. <i>Györffy György</i> : Attila és hunjai. Szerk. Németh Gyula. — <i>Kniezsa István</i> : Rapaics Rajmund: A magyar gyümölcs ..	54
Társasá gi ügy ek. Titká ri je lentés 1940-ről. — Je lentés az 1940. évi Szily-jutalomról. — Szá ma dás és költsé gvetés. — A számvizsgáló bizottság je lentése	58
Levél szekré ny	64
A boríté kon: Tudnivalók. — Magyar Nyelvtudományi Társaság. — A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve. — Kérelem. — Értesítés. — Nyugtázás.	

TUDNIVALÓK.

A Magyar Nyelv február, április, június, október és december közepén jelenik meg.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások *Pais Dezső szerkesztő* címére (Budapest, XI. Lenke-tér 12.), tagajánlások *Melich János alelnök* címére (Budapest, VIII. Múzeum-körút 4., C épület) küldendők.

Pénzküldemény, megrendelés, reklamálás, cím- és lakváltozás bejelentése a *Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához* (Budapest, VIII. Múzeum-körút 4., C épület) intézendő.

Tagdíj, előfizetés 1941-ben 8 pengő, alapítvány 200 pengő.

XXXVII. ÉVF.

1941. ÁPRILIS

2. SZÁM

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

•

MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

•

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

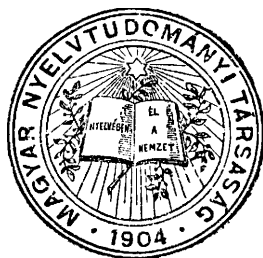
MELICH JÁNOS

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTI

PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZORTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADEÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

355. SZÁM

1941. ÁPRILIS

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1941

T A R T A L O M

	Lap
<i>Szabó T. Attila</i> : Csúry Bálint	65
† <i>Csúry Bálint</i> : A határozott névelő történetéhez	72
<i>Balassa Iván</i> : Csúry Bálint irodalmi munkássága	74
<i>Nagy J. Béla</i> : Köznyelvi kiejtésünk	82
<i>Lakó György</i> : A <i>júl</i> és <i>fojt</i> igék etimológiájához	94
<i>Juhász Jenő</i> : Eszköz, ezfek, szavarti aszfali	100
<i>Csonkás Mihály</i> : Székesfehérvár	106
Kiseb b közlemények. <i>Zolnai Gyula</i> : Magánhangzók nyíltabbá válása. — <i>Balassa Iván</i> : Raghalmazással alakult határozók a kolozsvári Hóstát nyelvében. — <i>Márton Gyula</i> : <i>-ba, -be</i> ragos helynevek az ördögös- füzesi oláhság nyelvében	110
Szó- és szólás magyarázatok. <i>Buzás Dezső</i> : Felelő nap. — <i>Horger Antal</i> : Bakafántos. Kén. Zsákmány. Nádorispán. — <i>Rásonyi László</i> : Makut = Maklár. — <i>Sulán Béla</i> : Csúszó ∩ csusza. — <i>Szabó T. Attila</i> : Kandia, kandias. Akasztéj, Káasztéj. Sózsba. — <i>Szendrey Akos</i> : Virághét	112
Nyelvművelés. <i>Nagy J. Béla</i> : Helyesírási panaszok. Elmélet vagy gya- korlat? — <i>Buzás Dezső</i> : Egy új kötőszó	124
Nyelvtörténeti adatok. <i>Tálas István</i> : Szó- és szólástörténeti ada- tok a jász-kunsági levéltárakból. — <i>Pais László</i> : Horvát Mihály és Bojti Balázsné osztozkodása 1580-ból. Tanúzás testi sértés ügyében 1582-ből. — <i>Pais Dezső</i> : Egy törlendő zuhaj adat	128
Népnyelv. <i>Kálmán Béla</i> : Megjegyzések a népnyelvi gyűjtés módjához. — <i>Bakó Elemér</i> : A kiskunhalasi népnyelv „irodalmának“ kérdéséhez. — <i>Sulán Béla</i> : Adatok a határozott névelő népnyelvi használatáról	136
Külföldi élelmények. <i>Mitrovics Gyula</i> beszéde Csúry Bálint temetésén. — Csúry Bálint-émlékverseny	142
Levélsekreny	144
A borítékon: Tudnivalók. — Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiad- ványai. — Tájékoztató.	

TUDNIVALÓK.

A Magyar Nyelv február, április, június, október és decem-
ber közepén jelenik meg.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósí-
tások *Pais Dezső szerkesztő* címére (Budapest, XI. Lenke-tér 12.),
tagajánlások *Melich János alelnök* címére (Budapest, VIII. Mú-
zeum-körút 4., C épület) küldendők.

Pénzküldemény, megrendelés, reklamálás, cím- és lakváltozás
bejelentése a *Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához*
(Budapest, VIII. Múzeum-körút 4., C épület) intézendő.

Tagdíj, előfizetés 1941-ben 8 pengő, alapítvány 200 pengő.

XXXVII. ÉVF.

1941. JÚNIUS

3. SZÁM

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

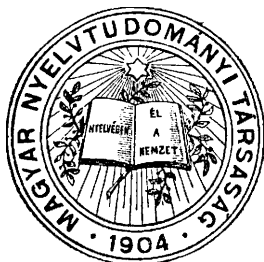
MELICH JÁNOS

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTI

PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADEμία TÁMOGATÁSÁVAL

356. SZÁM

1941. JÚNIUS

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1941

T A R T A L O M

Lap

<i>Melich János</i> : László, Ulászló.....	145
<i>Horger Antal</i> : Kotnyeles	154
<i>Nytri Antal</i> : Mű	157
<i>Hegedűs Lajos</i> : Elektro-akusztikai berendezések a beszéd- és nyelvjáráskutatás szolgálatában	162
Kiseb b k ö z l e m é n y e k. <i>Horváth Károly</i> : fugwa huztuzwa wklelwe. Az <i>alszik</i> ige jelentéstanához. — <i>Balassa Iván</i> : A jó szó Wagner Phraseo- logiájában	185
S z ó - é s s z ó l á s m a g y a r á z a t o k. <i>Balassa Iván</i> : Gyarapodik — gya- porodik. — <i>Deme László</i> : Elnáspángol. — <i>Horváth Károly</i> : Esre-hitre. Virághét. — <i>Meskó Lajos Sch. P.</i> : Út. Ösvény. — <i>Vitéz Mikesy Sándor</i> : Bozorrát. — <i>Sulán Béla</i> : Berzéte. Rozsnyó. — <i>Szabó T. Attila</i> : Fülesd. Kertel. — <i>Techert József</i> : Csügg. Horda	186
N y e l v t ö r t é n e t i a d a t o k. <i>Iványi Béla</i> : Magyar nyelvemlékek a herceg Batthyány család körmendi levéltárában	200
N é p n y e l v. <i>Márton Gyula</i> : A szolnokdobokamegyei Ördöngösfüzes nyelv- ből. — <i>Sulán Béla</i> : A rozsnyói szücsök nyelvéből. — <i>Vitéz Mikesy Sándor</i> : A szabolcsmegyei Demecser és Pátroha helynevei. — <i>Juhász Jenő</i> : Egy új kötőszó Budapesten.....	207
K ü l ö n f é l é k. <i>Melich János</i> : A Természettudományi Társulat fennállásának százéves fordulójára	215
L e v é l s z e k r é n y	216
A b o r í t é k o n: Tudnivalók. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiad- ványai. — Kérelem. — Nyugtázás.	

TUDNIVALÓK.

A Magyar Nyelv február, április, június, október és decem-
ber közepén jelenik meg.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítá-
sok *Pais Dezső szerkesztő* címére (Budapest, XI. Lenke-tér 12.),
tagajánlások *Melich János alelnök* címére (Budapest, VIII. Mú-
zeum-körút 4., C épület) küldendők.

Pénzküldemény, megrendelés, reklamálás, cím- és lakváltozás
bejelentése a *Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához*
(Budapest, VIII. Múzeum-körút 4., C épület) intézendő.

Tagdíj, előfizetés 1941-ben 8 pengő, alapítvány 200 pengő.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

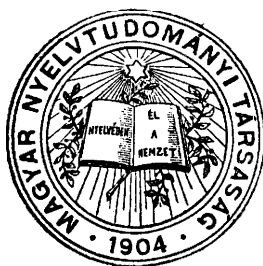
•
MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN
•

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

MELICH JÁNOS
KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTI
PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADEMIA TÁMOGATÁSÁVAL

357. SZÁM

1941. OKTÓBER

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1941

TARTALOM

Lap

<i>Horváth János</i> : Gyöngyösi és Arany sormetszete	217
<i>Bárcki Géza</i> : Gocelinus	246
<i>Lakó György</i> : Kell	249
<i>Juhász Jenő</i> : Uristen (Úr Isten), Úr Jézus, Úr Jézus Krisztus.	250
<i>Gácsi Imre</i> : Az 1211. évi tihanyi összeírás helyesírása és hangtani sajátosságai	255
Kisebb közlemények. <i>Deme László</i> : A <i>g^s > gy</i> változás	260
Szó- és szólásmagyarázatok. <i>Balogh Ödön</i> : Hésdát. — <i>Buzás Dezső</i> : Kén : kín. — <i>Deme László</i> : Bögő. — <i>Gáldi László</i> : agafah. linforianus — choban. Baszaraba. — <i>Hasan Eren</i> : Csülök. — <i>Horger Antal</i> : Sejt. Viasz. László. — <i>Loványi Gyula</i> : Spargál.	261
Nyelvművelés. <i>Juhász Jenő</i> : Lekésni valamit	270
Nyelvtörténeti adatok. <i>Gáldi László</i> : Szövegjavítások a Schlägli Szójegyzék kiadásához. — <i>Iványi Béla</i> : Magyar nyelvemlékek a herceg Batthyány család körmendi levéltárában. — <i>Bán Imre</i> : Palóc	272
Könyvismertetések. <i>Kniesz István</i> : Bárcki Géza: Magyar szófejtő szótár. — <i>Korompay Bertalan</i> : Berze Nagy János: Baranyai magyar néphagyományok	283
Levélszekrény	288
A borítékon: Tudnivalók. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai. — Kérelem. — Nyugtázás.	

TUDNIVALÓK.

A Magyar Nyelv február, április, június, október és december közepén jelenik meg.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások *Pais Dezső szerkesztő* címére (Budapest, XI. Lenke-tér 12.), tagajánlások *Melich János alelnök* címére (Budapest, VIII. Múzeum-körút 4., C épület) küldendők.

Pénzküldemény, megrendelés, reklamálás, cím- és lakváltozás bejelentése a *Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához* (Budapest, VIII. Múzeum-körút 4., C épület) intézendő.

Tagdíj, előfizetés 1941-ben 8 pengő, alapítvány 200 pengő.

XXXVII. ÉVF.

1941. DECEMBER

5. SZÁM

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

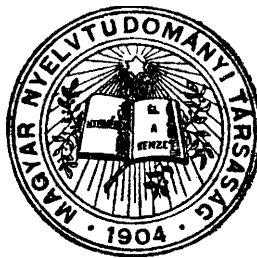
MELICH JÁNOS

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTI

PAIS DEZSŐ

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

358. SZÁM

1941. DECEMBER

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1941

T A R T A L O M

Lap

<i>Zsirai Miklós</i> : Finnugor tanulmányaink	289
<i>Lazicius Gyula</i> : Pozsgás, poskos	296
<i>Györke József</i> : Uráli szövegyezések: Kel (Kél). Mell ~ mál.	303
<i>Sámson Edgár</i> : -das, -des, -dos összetett gyakorító képzős igéink	306
<i>Loványi Gyula</i> : Fukar	320
Kiseb b k ö z l e m é n y e k. <i>Zolnai Gyula</i> : Hangérték nélküli <i>y</i> és <i>i</i> (<i>j</i>) betű régi helyesírásunkban. — <i>Ligeti Lajos</i> : A magyar-mongol nyelvhasználat történetéhez. — <i>Melich János</i> : Az <i>-i</i> melléknévképzőhöz. Az <i>-icki</i> képzőhöz	335
S z ó - é s s z ó l á s m a g y a r á z a t o k. <i>Bán Imre</i> : Szent Korona. — <i>Hasan Eren</i> : Turuncs. Torsia. — <i>Horger Antal</i> : Kályha. Izgága. Osz. Alattság. — <i>Juhász Jenő</i> : Bergengócia. — <i>Ligeti Lajos</i> : Gyomor. — <i>Melich János</i> : Gyenizse. — <i>Pais Dezső</i> : Szarándok	339
Nyelvművelés. <i>Nagy J. Béla</i> : A magyar helyesírás alapja. Lekésni valamit	347
Nyelvtörténeti adatok. <i>Iványi Béla</i> : Magyar nyelvemlékek a herceg Batthyány család körmendi levéltárában	350
Népnyelv. <i>Bakó Elemér</i> : Sárréti tájszavak. — <i>Gáldi László</i> : Oláh nyelvjárási elemek a magyarban	356
Tartalom	360
Szó- és tárgymutató	368
A b o r i t é k o n: Tudnivalók. — Tájékoztató. — Közgyűlési meghívó. — Értesítés. — Nyugtázás. — Felolvasó ülések.	

TUDNIVALÓK.

A Magyar Nyelv február, április, június, október és december közepén jelenik meg.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások *Pais Dezső szerkesztő* címére (Budapest, XI. Lenke-tér 12.), tagajánlások *Melich János alelnök* címére (Budapest, VIII. Múzeum-körút 4., C épület) küldendők.

Pénzküldemény, megrendelés, reklamálás, cím- és lakváltozás bejelentése a *Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárához* (Budapest, VIII. Múzeum-körút 4., C épület) intézendő.

Tagdíj, előfizetés 1942-ben 8 pengő, alapítvány 200 pengő.

Kérelem.

Társaságunk közgyűlése 1941-re is 8 pengőben állapította meg a rendes tagdíjat és 200 pengőben az alapító díjat. Ugyancsak 8 pengőért kapják előfizetőink is a Magyar Nyelv iei évfolyamát.

Azokat a régi alapítóinkat, akiknek az alapítványa 200 pengőnél kevesebb, bizalommal kérjük, szíveskedjenek az évi rendes tagdíjat megfizetni vagy pedig alapítványukat 200 pengőre kiegészíteni.

A tagdíj, előfizetés beküldhető postautalványon Társaságunk pénztárának (VIII. Múzeum-körút 4., C épület) vagy a Magyar Nyelvtudományi Társaság 18.144. számú postatakarék-pénztári csekkszámájára.

Budapesten, 1941. február 15-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Értesítés.

A M. Tud. Akadémia nyelvművelő bizottságának *Magyarosan* című folyóiratát a Magyar Nyelvtudományi Társaság tagjai és a Magyar Nyelv előfizetői a Magyar Nyelv füzeteihez mellékelve ebben az évben is ingyen kapják.

Budapesten, 1941. február 15-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Nyugtázás

1940. december 1-től 1941. január 31-ig.

Alapítványok: Brüll Emánuel (III. részlet) 80, Jánosi József (kieg.) 4, Nagy J. Béla (I. részlet) 110, Szabó T. Attila (II. részlet) 20, összesen 214 pengő.

Alapítók rendes tagdíja: Horváth János 8, Melich János 8, Országos Kaszinó 8, Zirc: apátsági könyvtár 8, összesen 32 pengő.

Adomány: Haich Károly 2 pengő.

Adományok a Szily-alapra: Melich János 5, Sági István 150, összesen 650 pengő.

Magyar Nyelvtudományi Társaság.

I. Tiszteleti tagok:

Balogh Jenő, Budapest (1936.), Hóman Bálint, Budapest (1939.), Kannisto Artúr, Helsinki (1934.), Mark Gyula, Tartu (1937.), Nielsen Konrád, Oslo (1936.), Toivonen György, Helsinki (1937.).

II. Tisztikar:

Elnök: Szinnyei József, alelnökök: Melich János és Zsirai Miklós, titkár: Laziczius Gyula, szerkesztő: Pais Dezső, jegyző: Ligeti Lajos, pénztáros: Sági István, ellenőr: Bárczi Géza.

III. Választmányi tagok:

a) *Fővárosiak*: Kniezsa István, Eckhardt Sándor, Farkas Gyula, Gulyás Pál, Horváth János, Juhász Jenő, Losonczy Zoltán, Moravcsik Gyula, Nagy J. Béla, Németh Gyula, Némethné Sebestyén Irén, Putnoky Imre, Rásonyi László, Schwartz Elemér, Szidarovszky János, Tamás Lajos, Trócsányi Zoltán, Viszota Gyula, Gróf Zichy István, Zlinszky Aladár, Zolnai Gyula.

b) *Vidékiek*: Csefkó Gyula, Gyomlay Gyula, Horger Antal, Klemm Antal, Mészöly Gedeon, Pap Károly, Solymossy Sándor, Szendrey Zsigmond, Techert József, Vargha Damján, Zolnai Béla.

IV. Számvizsgáló bizottság:

Gáldi László, Györke József, Sipőtz Pál.

A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvéből a M. Tud. Akadémia kiadásában megjelent füzetek:

- I. 1. Gombocz Zoltán: Nyelvtörténeti módszertan. 1922. 2.50 P.
3. Pápay József: A magyar nyelvhasználat története. 1922. 2.50 P.
4. Pápay József: A finnugor népek és nyelvek ismertetése. 1922. 2.50 P.
5. Gróf Zichy István: A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig. 1923. 4.— P.
6. Melich János: A honfoglaláskori Magyarország. 1925—1929. 17.— P.
7. Hóman Bálint: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése. 1923. 3.— P.
8. Viski Károly: Etnikai csoportok, vidékek. 1938. 0.80 P.
10. Trócsányi Zoltán: Régi magyar nyomtatványok nyelve és helyesírása. 1935. 0.80 P.
11. Laziczius Gyula: A magyar nyelvjárások. 1936. 1.20 K.
12. e. Fludorovits Jolán: A magyar nyelv latin jövevényszavai. 1937. 1.20 P.
12. fa. Bárczi Géza: A magyar nyelv francia jövevényszavai. 1938. 1.30 P.
- II. 2. Németh Gyula: A magyar rovásírás. 1934. 1.50 P.
6. Klemm Antal: Magyar történeti mondattan. (Első és második rész.) 1928—1940. 9.— P.
12. Tolnai Vilmos: A nyelvújítás. 1929. 6.— P.

Megrendelhetők a M. Tud. Akadémia könyvkiadó hivatalában (Budapest V. Akadémia-utca 2.).

TAJÉKOZTATÓ

a tagságról és előfizetésről.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság tagjai: a) tiszteletbeliek, b) alapítók, c) rendesek. Tiszteletbeli tagok a választmány javaslatára közgyűlésen választhatók. Alapító és rendes tagok választása a havonként tartott választmányi üléseken történik. *Alapító vagy rendes tag lehet mindenki, akit a magyar nyelv és nyelvtudomány ügye érdekel, s akit a választmány egy tag ajánlatára a Társaság tagjává megválaszt.*

Minden tagnak joga van a felolvasó és közgyűléseken részt venni, szavazni, új tagokat ajánlani. Az alapító tag a Társaság pénztárába egyszersmindenkorra befizetett alapítványa, a rendes tag pedig az évenként fizetett tagdíj fejében tagsági illetményül *Magyar Nyelv* című folyóiratunkat kapja, és a Társaság egyéb kiadványait kedvezményes áron szerezheti meg. *Az alapítvány összege 200 pengő, az évi tagdíj 8 pengő.*

A *Magyar Nyelvet* előfizetők is megrendelhetik évi 8 pengő előfizetésért. Magyar szakos egyetemi és főiskolai hallgatók szaktanáruk ajánlatára évi 2 pengő kedvezményes előfizetésért kaphatják folyóiratunkat.

A M. Tud. Akadémia nyelvművelő bizottságának *Magyarosan* című folyóiratát tagjaink és előfizetőink a Magyar Nyelv füzetéhez mellékelve ingyen kapják.

A tagdíj, előfizetés beküldhető a Magyar Nyelvtudományi Társaság címére (Budapest, VIII., Múzeum-körút 4. C épület) postautalványon vagy a Társaság 18.144. számú postatakarék-pénztári csekkszámhlája útján.

Társaságunk tagjait bizalommal kérjük, szíveskedjenek a magyar nyelv tudományos kutatását és gyakorlati művelését szolgáló Magyar Nyelvtudományi Társaságot új tagok és új előfizetők ajánlásával támogatni.

Budapest, 1941. április 15-én.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI

1. Zolnai Gyula. Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. 1905. Elfogyott.
2. Szily Kálmán. A mágnás-czím a magyarban. 1905. 0.40 P.
3. Pápay József. Reguly Antal emlékezete. 1905. 0.80 P.
4. Balassa József. A nép nyelvének tanulmányozása. 1905. Elfogyott.
5. Erdélyi Lajos. Nyelvjárásaink ügye és teendőink. 1905. Elfogyott.
6. Réthei Prikkel Marián. A magyar táncnyelv. 1906. 0.60 P.
7. Gombocz Zoltán. Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink. 1908. 2.40 P.
8. Melich J. Az Orthographia Vngarica és a magyar helyesírás. 1908. Elfogyott.
9. Szeremley Császár Lóránd. Jelentés-tanulmányok. 1909. 0.80 P.
10. Kóssa Gyula. Régi magyar gyógyszernevek. 1909. 1.20 P.
11. Gombocz Zoltán. Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz. 1910. 0.60 P.
12. Tolnai Vilmos. A szólásokról. 1910. 1.20 P.
13. Melich János. Nyelvünk szláv jövevényei. 1910. Elfogyott.
14. Melich János. A magyar tárgyias igeragozás. 1914. 2.— P.
15. Melich János. Keresztneveinkről. 1914. Elfogyott.
16. Gombocz Zoltán. Árpádkori török személynveink. 1915. Elfogyott.
17. Hóman Bálint. A székelyek eredete. 1921. Elfogyott.
18. Sági István. A magyar szótárak és nyelvtanok könyvszete. 1922. 2.40 P.
19. Gragger Róbert. Ómagyar Máriasisralom. 1923. 0.60 P.
20. Jakubovich Emil. Adalékok legrégibb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. 1924. 0.40 P.
21. Vitéz Házi Jenő. A soproni magyar-latin szójegyzék. 1924. 0.80 P.
22. Csúry Bálint. A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái. 1925. 1.20 P.
23. Szinnyei József. A Halotti Beszéd hang- és alakтана. 1926. 0.60 P.
24. Balogh József. Szent Gellért és a symphonia Ungarorum. 1926. 0.40 P.
25. Knieszsa István. A magyar helyesírás a tatárjárásig. 1928. 0.80 P.
26. Fludorovits Jolán. Latin jövevényszavaink hangтана. 1930. 1.20 P.
27. Moravesik Gyula. Az onogurok történetéhez. 1930. 1.— P.
28. Cselkó Gyula. Szállóigék, szólásmódok. 1930. 6.— P.
29. Bárczi Géza. A „pesti nyelv“. 1932. 1.— P.
30. Németh Gyula. A nagyszentmiklósi kincs feliratai. 1932. 1.— P.
31. Gyalmos János. Latin eredetű képzőink. 1933. 0.80 P.
32. Hartnagel Erzsébet. Újabb német jövevényszavainkról. 1933. 0.80 P.
33. Laziczius Gyula. Bevezetés a fonológiába. 1932. 3.— P.
34. Kovalovszky Miklós. Az irodalmi névadás. 1934. 1.60 P.
35. Jakubovich Emil. A székely rovásírás legrégibb ábécéi. 1935. 0.80 P.
36. Melich János. Gombocz Zoltán emlékezete. 1936. 0.80 P.
37. Zsirai Miklós. Budenz József. 1936. 0.60 P.
38. Csúry B. Mássalhangzónyúlás, ikerítődés a szamosháti nyelvjárásban. 1937. 0.80 P.
39. Kispál Magdolna. Napszakok nevei az ugor nyelvekben. 1938. 1.— P.
40. Szende Aladár. A XVI. század nyelvszemlélete. 1938. 1.20 P.
41. Baboss R. Ernő. A causativ igeképzés. 1938. 0.80 P.
42. Melich János. Jelentéstani kérdések. 1938. 0.80 P.
43. Kálmán Béla. Obi-ugor állatnevek. 1938. 0.80 P.
44. Vértes O. András. Az *u* és *v* hangok jelöléstörténetéhez. 1939. 0.80 P.
45. Urhegyi Emilia. Turóc megye helynevei. 1939. 1.20 P.
46. Csúry Bálint. A szamosháti nyelvjárás felső nyelvvállású magánhangzóinak története. 1939. 0.40 P.
47. Szepes Gyula. Az *isten-adta*-féle szerkezetek a finnugor nyelvekben. 1939. 1.— P.
48. Danezi Villebald. A kúrti nyelvjárás hangтана. 1939. 1.20 P.
49. Zsinka István. A beszédrészek magyar elnevezéseinek története. 1939. 0.80 P.
50. Pais Dezső. A veszprémvölgyi apácák görög oklevele mint nyelvi emlék. 1939. 2.— P.
51. Melich János. Brünn nevéről. 1940. 0.60 P.
52. Melich János. Latin jövevényszavaink végződésének alakulásmódjáról. 1940. 0.80 P.
53. Mikeşy Sándor. Szabolcs vármegye középkori víznevei. 1940. 0.80 P.
54. Csúry Bálint és Kovács István. Adalékok a magyar népnyelv *e—é*-féle hangjaihoz. 1940. 0.80 P.
55. Bakó Elemér és Sovijärvi Antti. Adalékok a magyar és finn nyelv *i—í, u—ú, ü—ű* hangjainak fiziológiai-akusztikai összehasonlításához. 1940. 0.40 P.

TÁJÉKOZTATÓ

a tagságról és előfizetéséről.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság tagjai: a) tiszteletbeliek, b) alapítók, c) rendesek. Tiszteletbeli tagok a választmány javaslatára közgyűlésen választhatók. Alapító és rendes tagok választása a havonként tartott választmányi üléseken történik. *Alapító vagy rendes tag lehet mindenki, akit a magyar nyelv és nyelvtudomány ügye érdekel, s akit a választmány egy tag ajánlatára a Társaság tagjává megválaszt.*

Minden tagnak joga van a felolvasó és közgyűléseken részt venni, szavazni, új tagokat ajánlani. Az alapító tag a Társaság pénztárába egyszerismindenkorra befizetett alapítvány, a rendes tag pedig az évenként fizetett tagdíj fejében tagsági illetményül *Magyar Nyelv* című folyóiratunkat kapja, és a Társaság egyéb kiadványait kedvezményes áron szerezheti meg. *Az alapítvány összege 200 pengő, az évi tagdíj 8 pengő.*

A *Magyar Nyelvet* előfizetők is megrendelhetik évi 8 pengő előfizetésért. Magyar szakos egyetemi és főiskolai hallgatók szaktanárunk ajánlatára évi 2 pengő kedvezményes előfizetésért kaphatják folyóiratunkat.

A M. Tud. Akadémia nyelvművelő bizottságának *Magyarosan* című folyóiratát tagjaink és előfizetőink a Magyar Nyelv füzetéhez mellékelve ingyen kapják.

A tagdíj, előfizetés beküldhető a Magyar Nyelvtudományi Társaság címére (Budapest, VIII., Múzeum-körút 4. C épület) postautalványon vagy a Társaság 18.144. számú postatakarék-pénztári csekkszámlája útján.

Társaságunk tagjait bizalommal kérjük, szíveskedjenek a magyar nyelv tudományos kutatását és gyakorlati művelését szolgáló Magyar Nyelvtudományi Társaságot új tagok és új előfizetők ajánlásával támogatni.

Budapest, 1941. december 15-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

XL. évi közgyűlését

1942. február 10-én kedden d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartja. Az elnökség a Társaság tagjait a közgyűlésre ezennel meghívja.

Tárgysorozat:

Elnöki megnyitó.

Titkári jelentés a Társaság 1941. évi működéséről.

Az 1941. évi Szily-jutalom odaítélése.

Pénztári jelentés 1941-ről. — Költségvetés 1942-re.

Hét fővárosi, négy vidéki választmányi tag és három számvizsgáló választása.

Esetleges indítványok.*

* Az alapszabályok értelmében a közgyűlés elé terjesztendő mindennemű indítványt a közgyűlés előtt legalább két héttel a titkár útján a választmányoknak be kell jelenteni. Ha az indítványokat a választmányoknak nem jelentették be, tárgyalásuk a legközelebbi közgyűlés napirendjére marad.

Értesítés.

A M. Tud. Akadémia nyelvművelő bizottságának *Magyarosan* című folyóiratát a Magyar Nyelvtudományi Társaság tagjai és a Magyar Nyelv előfizetői a Magyar Nyelv füzeteihez mellékelve ebben az évben is ingyen kapják.

Budapesten, 1941. december 15-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Nyugtázás

1941. október 1-től november 30-ig.

Alapítványok: Ligeti Lajos (kieg.) 30, Nagy J. Béla (kieg.) 20, Szabó T. Attila (kieg.) 24, összesen 74 pengő.

Adományok a Szily-alapra (írói tiszteletdíjakból): Loványi Gyula 7, Melich János 1'50, Rásonyi László 7, összesen 15'50 pengő.

Felolvasó ülések. Társaságunk felolvasó ülései 1942-ben a következő napokon lesznek: január 13-án, március 10-én, április 14-én, május 19-én, június 9-én, október 13-án, november 10-én és december 15-én.

A felolvasások helye: a M. Tud. Akadémia heti ülésterme, kezdete: d. u. 5 órakor. Az ülések nyilvánosak, s azokon tagjainkat, előfizetőinket és az érdeklődő közönséget szívesen látjuk.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI

1. Zolnai Gyula. Nyelvméleink a könyvnyomtatás koráig. 1905. Elfogyott.
2. Szily Kálmán. A mágnás-czím a magyarban. 1905. 0.40 P.
3. Pápay József. Reguly Antal emlékezete. 1905. 0.80 P.
4. Balassa József. A nép nyelvének tanulmányozása. 1905. Elfogyott.
5. Erdélyi Lajos. Nyelvjárásaink ügye és teendőink. 1905. Elfogyott.
6. Réthei Prikkel Marián. A magyar táncnyelv. 1906. 0.60 P.
7. Gombocz Zoltán. Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink. 1908. 2.40 P.
8. Melich J. Az Orthographia Vngarica és a magyar helyesírás. 1908. Elfogyott.
9. Szeremley Császár Lóránd. Jelentés-tanulmányok. 1909. 0.80 P.
10. Kóssa Gyula. Régi magyar gyógyszernevek. 1909. 1.20 P.
11. Gombocz Zoltán. Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz. 1910. 0.60 P.
12. Tolnai Vilmos. A szólásokról. 1910. 1.20 P.
13. Melich János. Nyelvünk szláv jövevényei. 1910. Elfogyott.
14. Melich János. A magyar tárgyias igeragozás. 1914. 2.— P.
15. Melich János. Keresztneveinkről. 1914. Elfogyott.
16. Gombocz Zoltán. Árpádkori török személynveink. 1915. Elfogyott.
17. Hóman Bálint. A székelyek eredete. 1921. Elfogyott.
18. Sági István. A magyar szótárak és nyelvtanok könyvszerkezete. 1922. 2.40 P.
19. Gragger Róbert. Omagyar Máriasisalom. 1923. 0.60 P.
20. Jakubovich Emil. Adalékok legrégebb nyelvmélekes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. 1924. 0.40 P.
21. Vitéz Házi Jenő. A soproni magyar-latin szójegyzék. 1924. 0.80 P.
22. Csúry Bálint. A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái. 1925. 1.20 P.
23. Szinnyei József. A Halotti Beszéd hang- és alakntana. 1926. 0.60 P.
24. Balogh József. Szent Gellért és a symphonia Ungarorum. 1926. 0.40 P.
25. Kniezsa István. A magyar helyesírás a tatárjárásig. 1928. 0.80 P.
26. Fludorovits Jolán. Latin jövevényszavaink hangntana. 1930. 1.20 P.
27. Moravcsik Gyula. Az onogurok történetéhez. 1930. 1.— P.
28. Cseikó Gyula. Szállóigék, szólásmódok. 1930. 6.— P.
29. Bárczi Géza. A „pesti nyelv“. 1932. 1.— P.
30. Németh Gyula. A nagyszentmiklósi kincs feliratai. 1932. 1.— P.
31. Gyalmos János. Latin eredetű képzőink. 1933. 0.80 P.
32. Hartnagel Erzsébet. Újabb német jövevényszavainkról. 1933. 0.80 P.
33. Laziczus Gyula. Bevezetés a fonológiába. 1932. 3.— P.
34. Kovalovszky Miklós. Az irodalmi névadás. 1934. 1.60 P.
35. Jakubovich Emil. A székely rovásírás legrégebbi abécéi. 1935. 0.80 P.
36. Melich János. Gombocz Zoltán emlékezete. 1936. 0.80 P.
37. Zsirai Miklós. Budenz József. 1936. 0.60 P.
38. Csúry B. Mássalhangzónyúlás, ikerítődés és a szamosháti nyelvjárásban. 1937. 0.80 P.
39. Kispál Magdolna. Napszakok nevei az ugor nyelvekben. 1938. 1.— P.
40. Szende Aladár. A XVI. század nyelvszemlélete. 1938. 1.20 P.
41. Baboss R. Ernő. A causativ igeképzés. 1938. 0.80 P.
42. Melich János. Jelentéstani kérdések. 1938. 0.80 P.
43. Kálmán Béla. Obi-ugor állatnevek. 1938. 0.80 P.
44. Vértés O. András. Az *u* és *v* hangok jelöléstörténetéhez. 1939. 0.80 P.
45. Urhegyi Emilia. Turóc megye helynevei. 1939. 1.20 P.
46. Csúry Bálint. A szamosháti nyelvjárás felső nyelvváltsú magánhangzóinak története. 1939. 0.40 P.
47. Szepes Gyula. Az *isten-adta*-féle szerkezetek és finnugor nyelvekben. 1939. 1.— P.
48. Danecz Villebald. A kürti nyelvjárás hangntana. 1939. 1.20 P.
49. Zsinka István. A beszédrészek magyar elnevezéseinek története. 1939. 0.80 P.
50. Pais Dezső. A veszprémvölgyi apácák görög oklevele mint nyelvi emlék. 1939. 2.— P.
51. Melich János. Brünn nevéről. 1940. 0.60 P.
52. Melich János. Latin jövevényszavaink végződésének alakulásmódjáról. 1940. 0.80 P.
53. Mikesey Sándor. Szabolcs vármegye középkori víznevei. 1940. 0.80 P.
54. Csúry Bálint és Kovács István. Adalékok a magyar népnyelv *e—é*-féle hangjaihoz. 1940. 0.80 P.
55. Bakó Elemér és Sovijärvi Antti. Adalékok a magyar és finn nyelv *i—t, u—ú, ü—ü* hangjainak fiziológiai-akusztikai összehasonlításához. 1940. 0.40 P.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI

56. Szabó T. Attila. Csűry Bálint emlékezete. 1941. 0.40 P.
57. Nagy J. Béla. Köznyelvi kiejtésünk. 1941. 0.40 P.
58. Gácsér Imre. Az 1211. évi tihanyi összeírás helyesírása és hangtani sajátosságai. 1941. 0.80 P.
59. Terestyéni Cz. Ferenc. Magyar községi eredetű személynevek az 1211-i tihanyi összeírásban. 1941. 1.60 P.
60. H. Németh Gyula. Az észbeli gyarlóság kifejezése a magyarban. 1941. 2.— P.
- Megrendelhetők a Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztáránál (Budapest, VIII. Múzeum-körút 4., C épület). Társaságunk tagjainak féláron adjuk a meglévő kiadványokat.*

Kérelem.

Társaságunk közgyűlése 1941-re is 8 pengőben állapította meg a rendes tagdíjat és 200 pengőben az alapító díjat. Ugyancsak 8 pengőért kapják előfizetőink is a Magyar Nyelv idei évfolyamát.

Azokat a régi alapítóinkat, akiknek az alapítványa 200 pengőnél kevesebb, bizalommal kérjük, szíveskedjenek az évi rendes tagdíjat megfizetni vagy pedig alapítványukat 200 pengőre kiegészíteni.

A tagdíj, előfizetés beküldhető postautalványon Társaságunk pénztárának (VIII. Múzeum-körút 4., C épület) vagy a Magyar Nyelvtudományi Társaság 18.144. számú postatakarék-pénztári csekkszámlijára.

Budapesten, 1941. október 15-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Nyugtázás

1941. június 1-től szeptember 30-ig.

Alapítványok: Balogh Jenő, Veszprém (kieg.) 30, Brüll Emánuel (kieg.) 50, Budapest Székesfővárosi Közlekedési Rt. (kieg.) 500, Jánosi József (kieg.) 4, Nagy J. Béla (kieg.) 40, Rásonyi László (kieg.) 40, Sági István (kieg.) 10, Viszota Gyula (kieg.) 10, összesen 684 pengő.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI

1. Zolnai Gyula. Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. 1905. Elfogyott.
2. Szily Kálmán. A mágnás-czím a magyarban. 1905. 0.40 P.
3. Pápay József. Reguly Antal emlékezete. 1905. 0.80 P.
4. Balassa József. A nép nyelvének tanulmányozása. 1905. Elfogyott.
5. Érdélyi Lajos. Nyelvjárásaink ügye és teendőink. 1905. Elfogyott.
6. Réthei Prikkel Marián. A magyar táncnyelv. 1906. 0.60 P.
7. Gombocz Zoltán. Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink. 1908. 2.40 P.
8. Melich J. Az Orthographia Vngarica és a magyar helyesírás. 1908. Elfogyott.
9. Szeremley Császár Lóránd. Jelentés-tanulmányok. 1909. 0.80 P.
10. Kóssa Gyula. Régi magyar gyógyszernevek. 1909. 1.20 P.
11. Gombocz Zoltán. Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz. 1910. 0.60 P.
12. Tolnai Vilmos. A szólásokról. 1910. 1.20 P.
13. Melich János. Nyelvünk szláv jövényei. 1910. Elfogyott.
14. Melich János. A magyar tárgyias igeragozás. 1914. 2.— P.
15. Melich János. Keresztneveinkről. 1914. Elfogyott.
16. Gombocz Zoltán. Árpádkori török személynveink. 1915. Elfogyott.
17. Hóman Bálint. A székelyek eredete. 1921. Elfogyott.
18. Sági István. A magyar szótárak és nyelvtanok könyvszete. 1922. 2.40 P.
19. Gragger Róbert. Ómagyar Máriásiralom. 1923. 0.60 P.
20. Jakubovich Emil. Adalékok legrégibb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. 1924. 0.40 P.
21. Vitéz Házi Jenő. A soproni magyar-latin szójegyzék. 1924. 0.80 P.
22. Csúry Bálint. A szamosháti nyelvjárás hangletjtésformái. 1925. 1.20 P.
23. Szinnyei József. A Halotti Beszéd hang- és alaktana. 1926. 0.60 P.
24. Balogh József. Szent Gellért és a symphonia Ungarorum. 1926. 0.40 P.
25. Kniezsa István. A magyar helyesírás a tatárjárásig. 1928. 0.80 P.
26. Fludorovits Jolán. Latin jövényyszavaink hangtana. 1930. 1.20 P.
27. Moravesik Gyula. Az onogurok történetéhez. 1930. 1— P.
28. Csefő Gyula. Szállóigék, szólásmódok. 1930. 6.— P.
29. Bárczi Géza. A „pesti nyelv“. 1932. 1.— P.
30. Németh Gyula. A nagyszentmiklósi kincs feliratai. 1932. 1.— P.
31. Gyalmos János. Latin eredetű képzőink. 1933. 0.80 P.
32. Hartnagel Erzsébet. Újabb német jövényyszavainkról. 1933. 0.80 P.
33. Laziezius Gyula. Bevezetés a fonológiába. 1932. 3.— P.
34. Kovalovszky Miklós. Az irodalmi névadás. 1934. 1.60 P.
35. Jakubovich Emil. A székely rovásírás legrégibb ábécéi. 1935. 0.80 P.
36. Melich János. Gombocz Zoltán emlékezete. 1936. 0.80 P.
37. Zsirai Miklós. Budenz József. 1936. 0.60 P.
38. Csúry B. Mássalhangzónyúlás, ikerítődés a szamosháti nyelvjárásban. 1937. 0.80 P.
39. Kispál Magdolna. Napszakok nevei az ugor nyelvekben. 1938. 1.— P.
40. Szende Aladár. A XVI. század nyelvsemlelete. 1938. 1.20 P.
41. Baboss R. Ernő. A causativ igeképzés. 1938. 0.80 P.
42. Melich János. Jelentéstani kérdések. 1938. 0.80 P.
43. Kálmán Béla. Obi-ugor állatnevek. 1938. 0.80 P.
44. Vértes O. András. Az *u* és *v* hangok jelöléstörténetéhez. 1939. 0.80 P.
45. Úrhegyi Emilia. Turóc megye helynevei. 1939. 1.20 P.
46. Csúry Bálint. A szamosháti nyelvjárás felső nyelvállású magánhangzójának története. 1939. 0.40 P.
47. Szepegy Gyula. Az *isten-adta*-féle szerkezetek a finnugor nyelvekben. 1939. 1.— P.
48. Danezi Villebald. A kürti nyelvjárás hangtana. 1939. 1.20 P.
49. Zsinka István. A beszédrészek magyar elnevezéseinek története. 1939. 0.80 P.
50. Pais Dezső. A veszprémvölgyi apácák görög oklevele mint nyelvi emlék. 1939. 2.— P.
51. Melich János. Brünn nevről. 1940. 0.60 P.
52. Melich János. Latin jövényyszavaink végződésének alakulásmódjáról. 1940. 0.80 P.
53. Mikegy Sándor. Szabolcs vármegye középkori víznevei. 1940. 0.80 P.
54. Csúry Bálint és Kovács István. Adalékok a magyar népnyelv *e—é*-féle hangjához. 1940. 0.80 P.
55. Bakó Elemér és Sovijárvi Antti. Adalékok a magyar és finn nyelv *i—í, u—ú, ü—ű* hangjainak fiziológiai-akusztikai összehasonlításához. 1940. 0.40 P.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI

56. Szabó T. Attila. Csúry Bálint emlékezete. 1941. 0.40 P.
57. Nagy J. Béla. Köznyelvi kiejtésünk. 1941. 0.40 P.
58. Gácsér Imre. Az 1211. évi tihanyi összeírás helyesírása és hangtani sajátosságai. 1941. 0.80 P.
59. Terestyéni Cz. Ferenc. Magyar közszói eredetű személynevek az 1211-i tihanyi összeírásban. 1941. 1.60 P.
60. H. Németh Gyula. Az észbeli gyarlóság kifejezése a magyarban. 1941. 2.— P.

Megrendelhetők a Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztáránál (Budapest, VIII. Múzeum-körút 4., C épület). Társaságunk tagjainak féláron adjuk a meglevő kiadványokat.

Kérelem.

Társaságunk közgyűlése 1941-re is 8 pengőben állapította meg a rendes tagdíjat és 200 pengőben az alapító díjat. Ugyancsak 8 pengőért kapják előfizetőink is a Magyar Nyelv idei évfolyamát.

Azokat a régi alapítóinkat, akiknek az alapítványa 200 pengőnél kevesebb, bizalommal kérjük, szíveskedjenek az évi rendes tagdíjat megfizetni vagy pedig alapítványukat 200 pengőre kiegészíteni.

A tagdíj, előfizetés beküldhető postautalványon Társaságunk pénztárának (VIII. Múzeum-körút 4., C épület) vagy a Magyar Nyelvtudományi Társaság 18.144. számú postatakarék-pénztári csekkszámjára.

Budapesten, 1941. június 15-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Nyugtázás

1941. február 1-től május 31-ig.

Alapítványok: Balogh Jenő, Veszprém (kieg.) 10, Esterházy hercegi könyvtár (kieg.) 100, Jánosi József (kieg.) 4, Nagy J. Béla (kieg.) 30, Sági István (kieg.) 16, Szabó T. Attila (kieg.) 54, összesen 214 pengő.

Alapítók rendes tagdíja: Balog Jenő (tiszt. tag) 8, Csorna: prem. könyvtár 8, Horger Antal 8, Losonczy Zoltán 8, Simon György 8, összesen 40 pengő.

Adományok: Pesti Hazai Első Takarékpénztár 100, Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete 200, Tomesányi Móric 2, összesen 302 pengő.